Érkezés? Indulás?

Esszék, kritikák

2006 – 2018

L'Harmattan Kiadó
2019

Tartalom

Érkezés? Indulás? 6

Esszék, tanulmányok **12**

Értelmiségi buborék 13

Megrabolt szőlőtőkék, „kiszervezett” mezőgazdaság 26

„A hazugság öl” 36

Kodolányi János szociális indulatú novellái *36*

Nyugat és Kelet az 'eurázíai' magyar lélekben 43

Kodolányi János Európa-kritikájáról *43*

Újabb levél Amerikába 49

A túlélés csapdái 55

A könyv sorsa 63

A Szent István Terv és a valóság 69

Nemzeti, nemzetközi, magyar 75

Csoóri Sándor és Csurka István szilenciuma a nyolcvanas években 85

Az író kiűzetése az irodalomból 93

Paradigmák a művészetben 103

Valóság és realizmus – nemzet és népiség 106

Folyóiratok, kiadók alakulása 1989 körül 115

Páskándi-parainézis 119

Bezzeg a nyugat! 126

Régi és új könyvek között **132**

A pályakezdő Szilágyi István 133

A bakonyi betyár és Vorosilov csicskása 144

Ágh István: Rókacsárda *144*

Keserű Katalin: LANTOS 149

Pécs, 2010 *149*

Mennyire legyen magyar a magyar? 152

Mi a magyar MOST? – Kalligram, 2011. Szerkesztő: Sándor Iván *152*

Ahol embervoltunk megszületik 167

Cseke Ákos: A távol közelében – Kairosz, 2011 *167*

Ady a szocialista Romániában 174

Zelei Miklós: Situs inversus. Az Isten balján (Komp-Press – Korunk Kiadó, 2013.)174
Valóság és fikció az önéletírásban 178
Gelléri Andor Endre: Egy önérzet története 178
A Sorstalanság negyven év múltán 185
Halottvirrasztás – versekben 193
Terék Anna: Halott nők – Forum–Kalligram, 2017. 193
Az én felsőházam 195
Sigmond Istvánról 196
Mi marad belőlünk? 199
Búcsú Nagy Gáspártól 199
Búcsú Vajda Gábortól 201
A vers mint Rorschach-teszt 203
Alföldy Jenőnek, hetvenedik születésnapján 203
Morzsák Vas István asztaláról 207
Kísérő szavak Hornyik Miklós Arany János díjához 211
„Szabad szót ád a rejlő gondolatnak” 214
Találkozás Simonyi Károllyal 214
A drámaíró drámája 217
Emlékezés Hubay Miklósra 217
A nemzetségfő 220
In memoriam Makovecz Imre 220
„Izzóbb a bú itt, és szívig döf az öröm” 221
Kölcsey megidézése Sződemeteren, szülőházánál 223
Agócs Sándor nemzetszolgálata – nyomdagépekkel 226
Elek Tibor köszöntése 229
Ottlikról 231
Pillanatfelvételek Somogyi Győzőről 235
Aki képekben beszél 238
Kiss Annának, születésnapján 238
„egész életében a szeretetvágy fűtötte” 241
Beszélgetés Darvasi Ferenccel Mándy Iványról 241
Érmindszenti zarándoklat, 2014 250
Tamás Menyhért köszöntése 252

Albert Gábor köszöntése 256
„Összekuporgatott reményeink takarékkönyve” – Csoóri Sándor 257
Emlékezés Vathy Zsuzsára 260
Interjúk **262**
A politika csak bogarak futkosása 263
Kérdező: Tornai Szabolcs *263*
Túlélő-show-k évadján 268
Beszélgetőtárs: Pécsi Györgyi *268*
„Ezt az Ács Margitot már különösebb feszélyezettség nélkül viselem” 280
Cs. Nagy Ibolya beszélgetése Ács Margittal *280*
Megkérdeztük Ács Margitot 295
Kérdező Szepesi Dóra *295*
Kontárok ideje 299
Kérdező: Borbély László *299*
Nyíljon tér a szellemi megújulásnak 305
Kérdező: Borbély László *305*
Mindennapok részévé tenni az irodalmat 308
Kérdező: Hrecska Renáta *308*
Megkérdeztük Ács Margitot 318
Kérdező: Jónás Ágnes *318*
Jártomban, keltemben **321**
König Róbert mestersége 322
König Róbert „Évfordulók” című kiállítása elé 325
A lovak túlvilága 329
Gyógyuló irodalom 333
Hetvenedik születésnapomra 335
Budapest 337
Nobel díj? 340
Válasz a Bárka kérdésére *340*
Értékőrzés vagy értékválság 342
Válasz a Somogy című folyóirat körkérdésére *342*
Milyen lélekkel készülök a karácsonyra? 345
Válasz a Bárkaonline kérdésére *345*

Átlépni saját árnyékunkat 347
Mi a költészet? – Válasz egy körkérdésre *347*

Érkezés? Indulás?

A test elfárad. Magas vérnyomás, szívelégtelenség, cukorbaj, reuma, ízületi kopás, csontritkulás – az öregember fél életét az orvosi rendelőkben tölti, mert havonta gyógyszert kell felíratnia valamennyi bajára, a gyógyszer felíratásához évente-félévente szakorvosi igazolást kell szereznie, s ehhez rengeteg részvizsgálat is szükséges. Mintha ezekből az öregségi betegségekből egyszer csak meggyógyulhatnál! Ennek ugyanannyi a valószínűsége, mint hogy újra kinőjön az amputált láb, ám igaz, ami igaz, a rokkant-kedvezményre való jogosultságot is rendszeresen igazolni kell. Ó, de szívesen meggyógyulnál, és ama csodás esetben hülye lennél végigülni a sort a háziorvosnál pusztán azért, hogy visszaélhess a betegbiztosításoddal. Gondolom, ezt a bürokraták is átlátják, a vegzatúrával csupán az orrod alá dörgölik, hogy túlságosan ragaszkodsz az élethez.

Nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy már nem tudsz futni, lihegsz az emelkedőkön is, elalszol a tévé előtt, nem jutnak eszedbe a nevek – ez a trotli te volnál? Először tagadod, aztán dühös utálatot érzel a tested és a teremtés iránt, végül örülsz, hogy mindazonáltal még fel tudsz menni az emelkedőn, épp csak lihegsz közben, s a dolgokat, neveket nem kevered össze, egyszerűen nem mindig jutnak eszedbe a szavak. Már tudod, hogy a teljes leépülésnek is eljöhet az ideje, s arra gondolsz, hogy azt nem lenne érdemes megélni. Tehát hirtelen összebékülsz a halál gondolatával. Belátod, hogy a sejtjeid kezdenek kifogyni az életerőből. Már elhiszed, hogy a teljesen elaggott emberek őszintén panaszkodnak a rájuk mért napok terhére, pedig te egyelőre még örülsz a haladéknak, és gyengülő tested jó cinkosod ebben, feltéve, ha lenyeled azt a pár maréknyi tablettát a működtetéséhez. Úgy-ahogy kiszolgál még, de kertelés nélkül közli veled, mire számíthatsz. Ha eszed van, beletörődsz.

Lám, biológiai lényem elmúlását – lázadozva, fájdalommal vagy fáradt apátiával, egyre megy – tudomásul veszem, hát akkor miért fog el a pánik az életből való kikopásom másik tünetcsoportjától, kulturális paradigmám elavulásától, szellemi arzenálom elértéktelenedésétől, attól, hogy az új nemzedékeké lett mindenestül a kor? Végtére ez is természetes, ez is segíthetne meghalni, akár az akut betegségek. Miért, miért tűrhetetlenebb a szellemi leselejtezés, mint a vegetáció könyörtelensége?

Kivettem a postaládából egy vékony brosúrát, reklámanyag, optikai digitális szerkentyűk típusainak fényképeivel tele, próbáltam megfejteni, mit lehet velük csinálni, mit tartalmaznak a hozzájuk való kazetták, egyetlen szót sem értettem, pedig a szöveget magyarul írták. Nyilván tömegek használják az ilyen szerkentyűket, ha megéri a reklámra ennyi pénzt költeni, vagy legalábbis vágynak rájuk, és azok a tömegek ezen a nyelven beszélnek, ezeket a kazettákat nézik, ezek a géplények a hőseik – ugyan, mit is mondhatnék én nekik? Jövök az emberi kapcsolatok finom repedéseit kitapintó elbeszéléseimmel, a sajátosság méltóságát bizonygató esszéimmel, ugyan már! Másról szól már az élet. Mondhatnám, hogy örökre elment a kedvem az írástól e reklámfüzettel a kezemben, s igaz is volna, de az ember csak a saját életét fejezheti be a finisben,

így hát kedv és hit nélkül is ír, ezt az esszét is például.

Jó húsz évvel ezelőtt a szerkesztőség, ahol dolgoztam, áttért a számítógép-használatra, meg kellett tanulnom kezelni, a legelemibb szinten. Akik nagyon értenek hozzá, sem mind értik a működését, hát nekem aztán misztérium az egész. „Elfelejtettem a jelszavamat" – kínálta fel a gépem a fület sokadszorra, amikor a szolgáltató azt akarta, hogy változtassam meg a belépéshez szükséges betűkombinációt. De én nem felejtettem el, makacsul a megszokott jelszavamat írtam be, amire nem engedett be a saját postafiókomba. Fél napon át ragaszkodtam az igazamhoz: nem felejtettem el, tudom a jelszót. Aztán megtörtem, rákattintottam a fülre. No jó, legyen neked igazad. És ment, mint a karikacsapás, az új karakterekkel kielégítettem a gépet, kezes bárány lett. Mondom, fél napom ment rá. Így jár az, aki túlzottan önérzetes. Lassanként megtanulok a gép fejével gondolkodni, persze csak a magam csökevényes módján. Nem telik többre, pedig most már függök tőle, el se tudom képzelni a munkámat nélküle. A mobiltelefonnal még később szoktam össze. Gyerekeim kinevettek, olyan rémülten nyújtottam feléjük a szignált muzsikáló dobozkát, mintha égő parazsat vagy kobrakígyót fognék a kezemben. Sokáig ellenálltam a használatának. Én, aki pedig sok-sok évig éltem telefon nélküli lakásban, ahol a kaput kora este bezárták a rossz környékre való tekintettel, holott nem lehetett a lakásokba felcsengetni, nagyon régi, nagyon szegényes ház volt. Így hát vendéget fogadni úgyszólván lehetetlennek bizonyult. Én, aki gyakorta eltévedek, aki egyszer segítség reménye nélkül vészeltem át egy súlyos betegséget egy elszigetelt erdei házban, én, aki általában kések a találkozókról. Ezer okom lett volna tehát megbecsülni a mobiltelefon nyújtotta biztonságot, a kapcsolatteremtés állandó lehetőségét, de nem, ódzkodtam tőle jó ideig. Nemzedékemben jócskán vannak olyanok, akik máig megtartóztatják magukat mindkét ördögi masinától – a neofiták türelmetlenségével vélekedek róluk, bár igyekszem elnézően mosolyogni megátalkodottságukon. El tudom képzelni, a kor emberének, az igazinak, az ebbe a digitális kultúrába szocializáltnak milyen bosszantó lehet érintkezni ezzel az értetlen, nehézkes öreg társadalommal, velem.

Értem én azt is, hogy régi kultuszfilmjeink penetránsan lassúak egy mai fiatal számára. Értem, hogy egyetlen szóval sem szabad többet mondani nekik, mint amennyi okvetlenül szükséges, mert azzal az egyetlen plusz szóval, amelyre mi, öregek, sajnos nagyon is hajlamosak vagyunk, visszájára fordítjuk a hatást. Ehhez az értéshez megvannak az analógiáim saját fiatalkoromból: utáltuk a túlmagyarázást, az érzelgősséget, az önelégültséget és a pátoszt. Ebben nyilván igazunk volt, minden fiatal generáció önelégült öregekkel találja magát szemben, a miénknek pátoszból is több jutott az átlagosnál, lévén hogy a szocializmus széles útján haladtunk a kommunizmus édene felé. Azonban úgy fordult az idő kereke, hogy ma a fiatalos nyegleség nem átmeneti egészséges fuvallat az áporodottság légkörében, mint évezredeken át mindig, hanem kisajátította és betölti a teljes szellemi horizontot, kötelező magatartás lett. Több mint félévszázada ez a hivatalos, az egyetlen legitim szemléleti forma, következésképpen ma már hiány mutatkozik komolyságból és emelkedettségből. Mert a világ minden pillanatában, minden atomjában

természete szerint teljességre törekszik, csak az arányok döntik el, mi kerül felszínre az összességből, s mi nem. Most a devianciák kultusza, a tekintélyelv totális tagadása uralja a világszellemet – tűnődöm, hogy vajon az ősi jogot a fiatalos szkepszisre, a tekintélyrombolásra hogyan élheti meg manapság az ifjúság. Hogyan lehet lázadni a tagadás szellemétől megszállt apák-anyák önelégültsége ellen? Hatványozott devianciával? Van arra is példa. De a kaján hitetlenség, a cinikus haszonlesés ellen való lázadás evidens útja a hithez is vezethet, ultrakonzervativizmushoz – s valóban: milliószámra látunk fiatalokat vallásokhoz, szektákhoz megtérni. Két végletes lehetőség, a fiatalok többsége azonban egyiket sem választhatja. Nem lesz kábítószer-fogyasztó, antiszociális peremlény, és a vallások is hidegen hagyják. Az átlagfiatal azzal lázad az általunk rá hagyományozott világ ellen, hogy bezárja magát saját szubkultúrájába, és ami azon kívül esik, arról nem hajlandó tudni, és kétségtelenül nem is tud. E szubkultúra azonban nem is oly független a megtagadott világtól, mint hősünk, az átlagfiatal gondolja, hiszen ugyanazok a mércék használatosak ebben is az élet minőségére, az ember rangjára, mint amabban. A siker csakis a külső elismerés lehet, hírnév, vagyon; a magányos, saját kedvünkre elvégzett nagy teljesítmény nem számít sikernek, nincs értéke. Ahogy a tudásnak sincs, a jó színvonalnak, ha nem fejezhető ki nézettségben, eladott példányokban, díjakban, pénzben, a lájkok számában. A fiatalok szubkultúrája tehát éppen abban nem tagadja meg az öregek világát, amiben az a legfertőzöttebb, legbetegebb: a haszonelvűségben, a görcsös pragmatizmusban. Amiben viszont megtagadja, abban benne rejlene a kiút a válságból. S ez a megtagadott elem a kultúra, a felhalmozott történelmi tudás, a szemléleti formák káprázta tó bősége, amelynek közvetítője leginkább a művészet, ide számítva a könyveket is, amelyek helyett a mai átlagfiatal vég nélkül olvassa a posztolások, a kommentek gátlástalan szóömléseit, holott ezeket maguk a szerzőik sem olvassák el megírásuk után, minek?, az a pár nyelvi hiba, tévedés, melléütés kinek számít! A kultúra, amelyet kizárnak életükből, minden eddigi generáció egyedeit hozzásegítette énjük megtalálásához. A fiatalok szubkultúrájában a fényképeik, magánfeljegyzéseik korlátlan „megosztása” vajon elvezet-e ahhoz az ismerethez, hogy mivégre születtünk a világra? Hogy ki az az ember, akinek a bőrében élünk? Pedig ez az ismeret aligha nélkülözhető a nyugalomhoz, sem pedig az életünk megváltoztatásához, amikor annak jön el az ideje. Látszólag a végtelen nyilvánosságra épül ez a szubkultúra, valójában szűkre méretezett az egzisztencia megélhető kalandjaihoz képest. Ijesztően bezárt: azelőtt ötven-hetven év alatt jutott el a szegényes szellemű ember a szemhatára, érdeklődése ilyen fokú beszűküléséhez. Kizárt, hogy hősünk, az átlagfiatal olvasná ezen sorokat, de ha netán igen, felzúdulna sommás megállapításom ellen. Mert ő abban él, hogy sokat tud, tele van a feje ismeretekkel, amelyekről nekem fogalmam sincs. S valóban, nagyon sokat tud, s bátran mondhatjuk, hogy okos is. Csakhogy a szubkultúrája nem tanította meg őt arra, amire a mi kultúránk mindenkit rávezet: a tudásunk arra való, hogy megsejthessük, mi az, amit nem tudunk. És nem arra az adathalmazra gondolok, amely irdatlan bőségben fel lett halmozva az internetes szolgáltatóknál, s aminek lehívásával látszólag maradéktalanul orvosolhatjuk nemtudásainkat. Arra a nemtudásra gondolok,

ami örökös kérdezővé tesz minket, felnyitja szemünket embervoltunk rajtunk túli dimenzióira. Arra, hogy én nemcsak én vagyok, hanem egyszemélyben minden ős, és őse maradékaimnak, nem lehetek akármilyen, meg kell becsülnöm magamat miattuk, érettük.

Igyekszem empátiával lenni a minket leváltó nemzedékek iránt, s nem is csak azért, mert unokáim vannak, tehát saját véreimet is azok között tudhatom, akik kifelé tolnak a világból, egyszerűen a méltányosság megszokott gyakorlata révén. Belátva, hogy rendjén van: a korszakok kultúráját más kultúrák, más korszakok váltják fel. Csakhogy eddig a legradikálisabban új látásmódok is magukban hordták az előzményt: a hagyományt, akár a vele való dühödt szakítás formájában is. Végtére még a megtagadáshoz is ismerni kellett a felmenők ideológiáját, olvasni kellett műveiket. Próbálok analógiát találni a történelemben a mostani végletes kultúraváltáshoz, de még a felvilágosodás korában, a múlt századi avantgárd mozgalmában sem sikerül. Nem mintha e korok ifjai szerényebbek, belátóbbak lettek volna, mint a maiak. Csak nem állt módjukban totálisan ignorálni a kommunikáció korábbi eszközeit, mert nem állt rendelkezésükre más. Úgyszólván ugyanazt tudták a világról, mint az öregek, csak a véleményük volt más erről az *ugyanaz*ról. Sőt, vannak a világnak olyan szegmensei, amelyekben felzavarták az öregeket meghalni a hegyekbe, vagy más módon tették el őket láb alól, amikor hasznavehetetlenek lettek a ház körül, és elették volna a fiatalabbak elől azt a kevés kis ételt, de ugyanakkor a tőlük átvett tudást maradéktalanul megőrizték, életük alapjának tekintették, akár a gazdálkodás mikéntjére vonatkozóan, akár ha dal volt, vagy eredetmítosz, vagy vallás. Ezt nem azért mondom, mintha szívesen mennék a kénes barlangba, ha ennek fejében az utódok falnák a könyveimet. Épp csak a szellemi megsemmisítés ellentettjeként említettem a fizikai megsemmisítés, s mellette a tudásmegőrzés példáját. Sőt, olyan tájai is vannak a világnak, amelyeken fizikai valójukban is védelmet kaptak az öregek. Egy norvégiai skanzenben láttam a szűk belső terű, ódon gerendaházak között egy szép parasztgazdaságot, külön terménytároló épülettel, külön házzal a nagyobb főzések számára, óllal, istállóval, pajtával és két lakóházzal egymással szemben. Az egyik a népes családé, hiszen sok gyerek született akkoriban, ez volt a kisebb, másik a nagyszülőké, a nagyobb. Hogy kényelemben tölthessék öregségüket. Nyilván ez a hagyomány búvik meg abban is, hogy náluk az öregotthonok környékén télen kötelező fűteni a járdákat. Az építészet is a tradíció erejét mutatja az utazónak, összhangban az érintetlennek látszó természettel, amely látszat hatalmas erőfeszítés eredménye. Gránithegyekbe fúrt alagutaknak köszönhető, vagy például a tájkép megóvása érdekében egész vízierőművet rejtettek el egy hegy gyomrában. Én is úgy érezhettem, hogy helyem van még a nap alatt (amely ottjártamkor már egyre hosszabb időre nyugodott le, s elképzelve a hónapokig tartó sötétséget, mégiscsak boldogan tértem meg az öregjeivel sokkal komiszabban bánó hazámba). Persze, nem tudhatom, hogy a norvég öreg, ha kilép ama fűtött járdákra a számára fönntartott lakályos karanténból, szintén úgy érzi-e, hogy a helye a nap alatt megmaradt. Nem tudhatom, hogy az őserdőkben megbújó, sivatagokban kóborló törzseket még mindig az öregek tanácsa irányítja-e? Vajon náluk is elévülőben az ősi tudás?

E kötetbe a 2006 óta írott tanulmányaimat, esszéimet, alkalmi írásaimat gyűjtöttem össze. Nagyot változott a magyar közélet azóta, és nemcsak az informatikai forradalom felgyorsulása, vagy akár az X, Y, Z nemzedékek színre lépése miatt. Az első négy évben az akkori kormány politikájával szembeszegülve védelmeztem a nemzeti létforma jogosultságát, a kulturális hagyomány továbbörökítését, aztán már nem politikai ellenszélben kellett vizsgálgatnom, hogy hogyan is állunk közelmúltunkkal, ismerjük-e, megbecsüljük-e irodalmunknak az egyetemesség és a korszerűség divatos fikciói jegyében évtizedek óta ignorált értékeit. Elévültek volna igazságaim? Végtére is „győztes" igazságok lettek, s mint tudjuk, az elévülésnek ez talán a legbiztosabb formája. Mégsem hinném, mert a nemzeteszme kormányzati stratégiát határoz meg ugyan, de nyíltszíni taps tör ki egy budapesti színház kormányellenes utalásokkal teli előadásán, amikor a „funkcionáriusnő" kijavítja az igazgatót, hogy bizottsága nem *országos*, hanem *nemzeti*. Most sem fölösleges érveket sorakoztatni a közösségi identitás szükségszerű megléte mellett olyanok számára, akik csak magyarkodást, demagógiát látnak a hazafiságban. Nem fölösleges kibontani a fogalmainkat, történelmi ismereteinket az előítéletek és hamisítások rétege alól. Legfeljebb a védekező pozíció, az írásaim aggodalmas hangvétele vált a megírásuk idejének érzületi dokumentumává.

Vizsgáztatom eszméimet, a kötet egyik-másik alapgondolatát. Riadtan szembesülök olcsó, banális változatukkal a mai közéletben, és azzal is, hogy kik forgatják őket politikai fegyverként csip-csup személyes ügyeikben. Igen, az igazságok legnagyobb kórsága a használatba vétel, az, ha kirakatba kerülnek, de hátul a műhelyben számító, élősködő percemberkék lebzselnek, akiknek, ha a szükség úgy hozza, nem lesz gond átigazolni másféle igazságok zászlaja alá, de az én eszméimet immár súlyosan, talán végérvényesen kompromittálták. No persze, a társadalmi ideákkal mindig ez történik, csakhogy ez soha nem vigasztalja azt, akivel éppen történik. Rossz látnom az álszent haszonlesőket, s az őszintén bosszúszomjas honfiakat is. Felélik az erkölcsi tőkénket, a hitelünket, amelyet szinte egy élet hosszán át gyűjtögettünk csöndes áldozatokkal, következetes hűséggel.

De hát kompromittálhatja-e az igazságunkat, ha az valóban áldozatosan megélt, megszolgált igazságunk volt, a „felhasználók", a „kihasználók" bármekkora serege, vagy a gyakorlatba való átültetés során szükségképpen keletkező kisebb-nagyobb torzulás? Éppen a veszély indokolja, hogy így utoljára egybetereljem egy tucatnyi év alatt tett hitvallásaimat. A pánik, amely mind félresöprésük, mind fölélésük láttán fog el, a gyötrelem, amelyet fiatal családtagjaim elutasító szellemi magatartása vált ki belőlem, azt mutatta meg, hogy bár soha nem gondoltam rá, ebben a szublimált formában igenis hittem a lélek halhatatlanságában. Legalábbis olyasféle túlélésben hittem, amit a hívők a lélek halhatatlanságának neveznek. Talán éppen a bennem lévőhöz hasonló riadalom generálta a vallásokban a túlvilág reményét: testem elenyészik, elvégzett munkám, nevem feledésbe merül, de az, ami egész életemet áthatotta: a szellemi-erkölcsi bázis, megmarad. A szavak elhalnak, de igazságuk érvénye tovább él.

Kifosztottnak is érzem magam, meg húzza is vállamat a nehéz zsák, amivel életem ezen állomására

érkeztem. No nem a tizenkét év alatt felgyűlt írásokat érzem olyannyira súlyosnak, hanem hetvenhét év élettapasztalatát. Mindazt, amit a világról tudok, amely nemzedéki és szemléleti különbségeink ellenére mégiscsak közös világunk. Csak azt nem tudom még, hogy érkezés-e ez, hoztam-e valamit, vagy indulnom kell a pakkal együtt… Hová is? Mindenesetre tovább.

2018. június

Esszék, tanulmányok

Értelmiségi buborék

SZAKADTAK, LUZEREK

Interjút olvasok egy egykori punkénekesnővel, aki a hatvanas-hetvenes években „alternatív” életmódot folytatott, s ma már konszolidált hölgy. Önirónával jegyzi meg: „Most az, aki önmegvalósításra törekszik, eleve luzernek számít!” Elámulok. Ilyen egyszerű ez? Bizony, igen. Hiszen eddig is pontosan tudtomra adta a dörzsöltek társadalma, hogy az értelmiségi agymenésem miatt nem vesz egészen komolyan, s csodálja, hogy egyáltalán fenn tudom tartani magamat. Talán szokatlan megközelítés a szóban forgó volt punkénekesnőről az értelmiségre asszociálni, ám tagadhatatlanul erre utal törekvése az önmegvalósításra. Ez a törekvés a legjobb mérce, ha az értelmiségi életminőséget akarjuk megragadni. Mert egyébként lehetetlen megmondani, hogy a diploma teszi-e az értelmiségit, vagy a szellemi foglalkozás, egyik sem garantálja a szellemi-erkölcsi igényességet. A leghasználhatóbb szempontot e kérdésben is, mint annyi mindenben, Németh Lászlónál találtam: az értelmiségi embernek „üdvösségügye van”. „Felfelé él.” Kezdeni akar valamit az életével. És József Attilánál: önmagát mint „talált tárgyat” hasznosítja, és visszaadja a végtelen létezésnek – „ezért őrzi meg”. Világos, hogy született vesztes, luzer egy olyan norma- rendszerben, amelyben az, hogy „a legjobbat hozza ki magából”, gyökeresen mást jelent. Azt jelenti, hogy a lehető legtöbb anyagi értéket markolja ki a világból, a legtöbb pozíciót gyűri maga alá mások rovására. Van-e most amolyan idealista, szellemi, lelki kiteljesülésre, közösségi hasznosulásra törekvő értelmisége Magyarországnak? Vagy csak diplomások meg szellemi foglalkozásúak vannak? Elek Tibor barátom egyszer szememre vetette, hogy túl sok jót, túl nagy igényességet tételezek fel a magyar értelmiségről. Alighanem igaza volt. A diploma ma már nem nagy ügy. Sok-sok embernek több is van belőle. Amikor fiaim úgy döntöttek, hogy tudományos kutatók maradnak, és nem állnak be valamelyik multinacionális céghez vagy bankhoz, miként néhány csoporttársuk, arról döntöttek, hogy tized annyit keresnek majd, mint ezek, és az új autóik tízévesek lesznek, míg a világ világ, vagy addig, amíg egy újabb Kókának mégiscsak sikerül megszüntetni Magyarországon az alapkutatásokat.

A bölcsészdiplomások egzisztenciális esélyei még bizonytalanabbak. A többségnek tízéves autóra se futja, s nemigen futja különvéleményre, szemtelen, fiatalos eredetiségre. A diplomamunkának vagy a phd dolgozatnak szajkóznia kell a témavezető vakhitét tápláló tudományos dogmát, és ahhoz, hogy az illető bekerülhessen a mérvadó körökbe, meghívják konferenciákra és táborokba, a kurrens kulturális eseményekről pontosan azt kell gondolnia, amit a mérvadó körök gondolnak, s mindenekelőtt azt kell jól eltalálnia, hogy mik is ezek a kurrens kulturális események, kik is a mérvadó személyek, akiknek uszályhordozójaként sarzsira számíthat. Azt azért mindegyikük tudja, hogy balliberális politikai vonzalmakkal több fórumra, több ösztöndíj-lehetőségre, több médiaszereplésre van esély, mint ha a nemzeti

jobboldalhoz vonzódnának netán. Mi, akik a Kádár-rendszerben önérzetesen vállaltuk a hivatalos elismerés hiányát mint szellemi szabadságharcunk egyenes visszaigazolását, nyugdíjaink szerény fedezékéből ejnyebejnyézhetünk egy-egy tanítványunk, gyámolítottunk hűtlensége, árulása miatt, de józanul el kell ismernünk: a fiataloknak ma nehezebb függetlennek maradniuk, mint nekünk volt, mert nemcsak a toplistára kerülés a tét, hanem a havi megélhetés a családnak, amit olyan szakmában kell biztosítaniuk, amely ahogy van, sztárjaival együtt is az állami költségvetés egyre szűkebben csurgatott alamizsnájára szorul.

A fenti körülmény a középkorúak állapotára is kihat. Évről évre szegényednek, de nemcsak a humán szakmákban dolgozók, az egész alkalmazotti réteg. S mintha az anyagi szegényedés nemcsak a meg nem vett könyvek számán volna mérhető, hanem azon is, ahogy eltompulnak a kevés pénzért vagy akár ingyen is hozzáférhető kultúra iránt. Ezen a tompaságon csak egy-egy sztár tud áthatolni, a „tuti tipp", akiért akár művei ismerete nélkül is lelkesedni lehet, s így leróható a köteles adó a kultúrának: az ősi magyar dicsőség jegyében új sámánt, új hazabölcsét, új megmondóembert lehet választani, a liberális táborban pedig ápolni lehet a kulturfölény tudatát az egy-két egyetemesbe integrálódott, politikailag korrekt magyar zseni dicsérgetésével.

Miközben a művészet, főleg az irodalom egyre csak veszít presztízséből, benyomulnak a szellemi „piacra" a kóklerek. Hagymázas hókuszpókusz a történelemről, az asztrológiáról, a vallásról, a fizikáról, másfelől pedig a művészeti szélhámoskodás a bődületes irodalmi és képzőművészeti giccstől a sznoboknak való blöffig. Mindez csak tovább rombolja munkánk presztízsét, tovább erősíti az előítéletet, hogy marhaság, amit csinálunk, nincs ránk szükség.

Az egész „ingyenélő bagázs" nemcsak a gazdasági, pénzügyi szféra nagyjövedelmű középkádereinek a lenézését kénytelen elviselni (még Kossuth díj, nemzetközi elismerés, akadémiai rang sem számít előttük, nemhogy a remeteségben végzett hősies, öngyötrő munkálkodás!), hanem az iskolázatlan, ügyeskedő vagy nyomorgó köznép méltánylására sem számíthat. Mert a plebsz minden zsigeri irigysége ellenére is jobban tiszteli a fekete golyóálló üveg mögött furikázó bűnözőt vagy (illendőbb szóval) vállalkozót, mint a szakadt, nagyképűsködő diplomás fazonokat. (Egyetlen gazdag embert ismerek, régi sporttársam. Néhány éve azt kérdezte: „Mondd, miért öltöznek olyan ramatyul a bölcsészek? Nézem a televízióban ezeket az írókat, újságírókat, rettentő szakadtak." Épp Brazíliából jött, mert ott szereti tölteni a szilvesztert. De azt is tőle tudtam meg, hogy a magyar gazdasági szabályozás mellett nem lehetséges törvényes keretek között megmaradnia annak, aki nagyjából ezer embernek biztosít munkát, mert ezeknek akkor is fizetést kell adnia, ha neki nem fizet a megrendelő – például egy egész áruház kivitelezéséért –, s a hiányzó pénz előteremtése bizony csak törvényszegés árán sikerül. Ezt csak azért említem, hogy jelezzem: a bűnöző–vállalkozó iménti gunyoros összekapcsolásának van egy igazán megfontolandó aspektusa is, s kár, hogy az érintettek üzleti titokként őrzik panaszaikat. Még az is lehet, hogy az ő panaszaik orvoslása sürgetőbb volna az ország érdeke szempontjából, mint a szegényeké. Járay Zsigmond a Márciusi Charta megalakulásakor mondott beszédében

a piaci szabadverseny helyreállítását szorgalmazta, minthogy a mai magyar gazdaságnak a valódi verseny hiánya a baja. Hogy mi dolgom ezzel nekem, luzer „bölcsésznek”? Egyértelművé szeretném tenni, hogy amikor emberi minőségünk devalválása ellen fellebbezek, nem a magyar gazdasági érdekkel szállok szembe, hanem csak azzal összefüggésben tartom lehetségesnek a javulást.)

A nép tehát, amelyért felelősnek érezzük magunkat, amelynek „néma kínját” kimondani írástudói kötelességünk, nem kér belőlünk. Kukorellyből se, hogy ne mindig csak szegény Esterházyt emlegessük. Mindazonáltal van egy vékony olvasóréteg a küldetésvállaló írók oldalán is, és vannak hívei az e küldetésnek még gondolatától is irtózó, csakis szépet író szépíróknak is, ám ez csak végső, dacos vigaszunk, a sivár közönyt, amelyet úton-útfélen tapasztalunk, nem feledtetheti. (Persze lehetséges, hogy a csinált pszeudosikerek fényében sütkérező kollégáink helyzetérzékelése merőben más, mint emitt, az árnyékos oldalon az enyém. És jónéhányunké.)

BIZALMATLANSÁG

A közember bizalmatlan. A világ működési mechanizmusait elemien lehengerlőnek érzékeli, kikezdhetetlennek a pénz, a gazdasági maffiák, a korrupciós szövetségek hatalmát, amelyet nemhogy nem kontrollálnak, hanem egyenesen kiszolgálnak az úgynevezett demokrácia intézményei. Legyint minden szövegelésre, még a nézettségi mutatók szerint kedvencének számító tévéműsorokat sem tekinti orákulumnak, de persze mégiscsak aláveti magát az agymosásnak, váltig abban a hitben, hogy őt aztán nem verik át többé, ő tudja, mi a valóság. S azt pedig honnan a nyavalyából ismerné egy elszállt író jobban, mint ő, aki benne él?

Bizalmatlan a politika minden megnyilvánulásával szemben. Nem csoda, hiszen sorra kiderül a nagy botrányként feltálalt ügyekről, hogy jól kifundált színjátékok voltak, más ügyekről, mondjuk például abszolút valóságos bűnügyekről meg hirtelen megszűnik a híradás, először köd, aztán semmi. Folyamatosan záporoznak a szenzációk, a két nappal azelőtti szenzációra már senki sem emlékezik, akár álhír volt, akár vérlázító, tűrhetetlen gazság. No, ez utóbbiból aztán bőven kijutott az országnak az elmúlt években – s most az átejtett, sokszorosan dezinformált köznép ugyanúgy, mint a valamicskével tájékozottabb értelmiségi dermedt elképedéssel koncentrál saját túlélésére az abszurditás megvalósult világában. Olyan következményei valóban nincsenek a gaztetteknek, amilyenekre józan ésszel számítani lehetne egy demokratikus jogállamban, de sajnos mégsem igaz, hogy „következmények nélküli ország” a mienk. A következmény itt van az orrunk előtt: az országos letargia s az önkéntes pusztulás.

Az író maga is bizalmatlan önmagával szemben. Nagyrészt ugyanabból az okból, mint „a valóságban élő” kisember. Ő is irtózatos hatalom markában érzi magát. Az eredményesség, a növekedés, a haszonelvűség, a gyakorlatiasság, a tökélyre fejlesztett manipulációs technika, a kőkeményen őrzött információs monopólium globalizált fúriáival szemben még a próféták átka is elhaló nyafogás, ugyan mit

érnek akkor az ő bármily becsületes felszólamlásai, bármily okos érvei. Másfelől az imént említett országos apátia bénítja meg. Bizony, ideje volna, hogy lángoszlop csapjon fel belőle, de hát sem konkrét ágazati programokat nem tud adni, sem varázsszavakat nem ismer, amelyek nyomán az istenek visszarendelnék a fúriákat égi barlangjaikba. A csak szépet író szépíró ezt teljes flegmával veheti tudomásul, viszont a „néma kín" kimondásának felelősségét érző író gyötrődik emiatt. Gyötrődünk. Hiszen még szűkebb szakmánk dolgainak a rendbetételére sem volt elég erőnk. Utóvédharcokat folytatunk a magyar kultúra nagy értékeinek leselejtezése ellen, már-már katakombákba szorulva, hogy legalább nagy elődeink géniuszával érveljünk a nemzeti közösségi lét érvényessége mellett – de képtelenek vagyunk bejutni például a tévéstúdiókba, hogy a magunk közül valók kiemelkedő teljesítményei iránt figyelmet keltsünk. Pedig ez még csak önnön létünk biztosításához kellene, s hol van akkor még, hogy önvédelemre gerjesszük népünket?! Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy ne volna halálosan fontos tradicionális értékeink mentése, és ne volna fontos a tény, hogy igenis születtek felmutatandó értékek az ilyen szellemiséggel áthatott alkotóműhelyekben a tizenhét szűk esztendő alatt is – csak mindez kevés. (Bár úgy érzem, ahhoz, hogy kivegyem a magam csekély részét ebből a munkából, annyi erő kellett, hogy több a soknál.)

FOGYÓ-NÖVŐ HOLDUDVAR

Van a „felfelé élő", kritikus szellemű értelmiségi embernek egy harmadik frontja az úgynevezett társadalmi valósággal való szembesülése alkalmával. A bigott haszonelvűségen és az össznépi elbambuláson felül szembe találja magát a politikai szférával is, amely voltaképpen maga is értelmiségi egyénekből áll össze. Természetesen más minőségű a viszonyulása ahhoz a politikai erőhöz, amelynek az ellenzéke, mint ahhoz, amelynek szavazója, de tagadhatatlan, hogy a politikai ideáljainak legmegfelelőbb párthoz, pártokhoz sem kötődik konfliktusmentesen. Az MSZP értelmiségi holdudvara volt – nyilván történelmileg kondicionálva – a leglojálisabb a legutóbbi időkig (most itt is repedések mutatkoznak), de a két nagy rendszerváltó pártra jellemző igazán, hogy alaposan megdolgoztatta értelmiségi bázisa erkölcsi egyensúlyérzékét. Amikor például az SZDSZ 1994-ben koalícióra lépett Horn Gyulával, igen csúszóssá vált a fedélzet – más kérdés, hogy mégsem következett be akkora mértékű lemorzsolódás, mint valahai barátjukként én magam gondoltam volna. A hívek értékhierarchiájában volt fontosabb tétel, mint a kommunistaellenes elvekhez való ragaszkodás. Az MDF is nagyon sokáig megtartotta értelmiségi holdudvarát, holott sok csalódást okozott támogatóinak, különösen azoknak, akik a népi írók eszmeiségének az alapján kezdték meg szervezését, de itt végül is megtörtént az elfordulás, amikor a legfontosabb elvi célkitűzést: a nemzetietlen pártállami diktatúra személyi és mentalitásbeli nyomainak letisztogatását a magyar életről látványosan megtagadta a párt. Ez a volt „emdéefes" értelmiségi réteg kétezertől a Fidesz értelmiségi bázisának a zömét adta, s bár a pártválasztás akkor már nem zsákbamacska volt, s a szimpatizánsok köre azóta inkább bővült, mint szegényedett, mégis el kell ismerni, hogy e kör tagjainak nemegyszer volt oka feszengésre vagy

elkomorodásra.

Amikor a magyarság számbeli és kulturális megmaradása, jó életminősége múlik azon, hogy a nép tényleges vezetőinek fogadja el a közélet és az államélet végre valóban új, magyarérdekű tisztségviselőit, és kész legyen együttműködni velük (szakítva a hivatal átejtésének sok évszázados hagyományával), vérzik az ember szíve a korrupció árnyékától is, a hozzá eljutott hírektől, hogy amorális helyi fideszesek vagy egyszerűen csak pártkapcsolatokkal hivalkodó gengszterek ültek rá egy-egy város, falu ügyeire. Nem fülelték, nem állították le őket (talán idő sem volt rá), s néhány ilyen tapasztalat 2002-ben egész megyéket taszított az utódpárt karjába (amelynek egyébként a szokásjog alapján a jónép furcsa módon jobban megbocsátja a bűnözést, mint emezeknek az „újaknak"). Pártvonzalmai miatt egy értelmiségi általában sokat kénytelen nyelni – néha jogos a berzenkedése, máskor meg inkább a politikus igazolódik –, pusztán azért is, mert a politika eszközrendszere csak leegyszerűsített formában tudja használni a szellemi ember rétegzett, bonyolult igazságait, s még leegyszerűsített formában sem használja azokat, amelyek rontanák választási esélyeit. Viszont használ olyan paneleket, amelyeket mindenki más restellne. Mindez az elvszerű, a nemzeti hivatást teljesítő, tehát erkölcsileg feddhetetlen politikára is áll. Az értelmiségi ember természetesen belátja ezt, mögé néz a politikai marketingnek, s a szerint dönt hűsége felől, amit a mérleg kiad. Tudjuk, Magyarország ma akkora veszélybe sodródott, hogy a Fidesz sokat megengedhet magának éppen a nemzetféltő, politikailag aktív értelmiségi bázisával szemben. De okosabb volna, ha nem élne vissza ezzel.

A Fidesz kormányzásának négy éve alatt nem foglalkozott saját értelmiségi bázisával, nem adott biztatást azoknak a fórumoknak, amelyekkel a deklarált eszméi alapján közösséget illett volna vállalnia, nem törekedett rá, hogy „megcsinálja" a jobboldali szellemiséget megjelenítő közszereplősztárokat. (Jól láthatóan inkább a bal-liberális média által már „megcsinált" sztárokat szerették volna maguk mellé állítani – ez viszont nem ment, a kísérlettel csak híveiknek szolgáltattak keserű lenyelnivalót.) Talán ők maguk is elhitték, hogy valóban nagyobb értelmiségi kapacitás leledzik a balliberális oldalon. Talán úgy vélekedtek, hogy a politika gyakorlati feladványait a politika technikájával kell megoldani, amelyhez az egyes ágazati szakértőket, tudósokat is csak módjával lehet meghallgatni, dilettáns belebeszélésre meg aztán végleg nincs szükség. Arra tényleg nincs, bár az ügyes politikus a notórius belebeszélőket sem vadítja el pártjától, és különbséget tud tenni a szereplési viszketegségben szenvedő belebeszélők és az értelmes rezonancia között. (Ami ráadásul ingyen a rendelkezésére áll, pedig ér annyit, mint a fizetett közvéleménykutatások.) Minthogy a párt meghatározó tisztségviselői jogászokból. közgazdászokból kerülnek ki, nem ismerték eléggé a tudós és művész értelmiség számukra mozgósítható részét. Már ha akarták volna egyáltalán mozgósítani őket.

SZENT ISTVÁN TERV

A 2002-es választási vereség után már igen. Nagy lendülettel indult be a Polgári Körök mozgalom. 2002-ben történt az is, hogy Orbán Viktor a Professzorok Batthyány Köre tagjaival való találkozás során – amelyen

elhangzott a kritika: a Fidesz elmulasztotta hasznosítani a politikája mögött álló szellemi erőt – felkérte őket, hogy íme, tessék, alkossanak meg egy nemzetpolitikai koncepciót, írják meg, milyen elvek szerint képzelik el a magyarság jövőjét, milyen politika követését várják egy nemzeti érdekű kormányzástól. Ő nevezte el Szent István Tervnek a megrendelt politikai esszét. Évekig tartó munka kezdődött a debreceni fizikus-akadémikus, Lovas Rezső koordinálásával, amelybe engem is bevont, bár tudvalevőleg nem vagyok professzor, ám bízott szerkesztői tapasztalataimban. A terv megfoganása pillanatában is látszott, hogy nem lehet konkrét kormányzati „sorvezetőnek" elgondolni, hiszen a gyakorlati feltételek ismerete nélkül ez elvileg lehetetlen. Tudni lehetett, hogy sok általános megállapítás lesz benne, hiszen alapelvek megfogalmazására teszünk kísérletet, amelyeket a lehető legszélesebb körben fogadhatnak el a magyarságukat vállaló emberek. Azzal is számolhattunk, hogy ennek ellenére lesznek elvek, amelyek kiváltják majd a balliberális kritikusok haragját, becsmérlését, hiszen egy nemzeti-konzervatív gondolatrendszer jegyében készül a koncepció. Látszott tehát, hogy bele van kódolva a feladatba a csalódás, amit a terv okozni fog. Mégis mindenki, akit Lovas Rezső felkért egy-egy fejezet megírására, minden tudását latba vetve írta meg a maga fejezetét, amelyek némelyike önmagában olyan hosszú volt, mint amilyennek az egész esszét (röpiratot) terveztük. Lovas Rezső a negyvenhárom professzor- és akadémikustársa dolgozatát sűrítette, összefonta egy olvasható és egységes nyelvezetű könyvbe. Nem „sorvezető" lett, hanem a nemzeti lét legfontosabb ágazatainak kívánatos irányait felvázoló irat, amely kiindulásul szolgálhat, továbbgondolásra teremt alkalmat. Van. Korábban nem volt ilyen, a balliberális értelmiség nem alkotott meg hasonlót. 2005 végén került sor az átadására. Napok múlva pedig megkezdődött a Fidesz választási kampánya, amely a lakótelepek népét célozta meg, s az értelmiségi szavazó pironkodva osont el az álságos plakátok alatt. A kampányszakértők olyan képet fabrikáltak a Fideszről, amelynek a Szent István Tervhez semmi köze nem volt.

Ha legalább eredményes lett volna ez a korábbi arculatot, társadalmi megfelelést összezavaró kampánystratégia! Hiszen, mint mondtam, az értelmiségi szavazó sok mindent kész lenyelni, és kész belátni, hogy a választást mindenekelőtt meg kell nyerni, a szép tervek anélkül semmit sem érnek. Világos, hogy a többletszavazatot valahogyan meg kell szerezni, s az értelmiségi szavazó tisztában van vele, hogy az ő ízlésének nyomvonalán nem lehet eljutni a Győzike-sorozat nézőjéhez – mindazonáltal türelmetlenül várja, hogy véget érjen a kampány. A 2006-os kampány hangneme, stílusa azonban valamelyest benne maradt a levegőben. Azóta is a szavazatok optimalizálása körül forog az ellenzéki politizálás, s e téren menthetetlenül ködevő értelmiséginek, használhatatlannak érzem magamat. Fiatal kollégám, L. Simon László azt írja *Versenyhátrány* című, közéleti esszéit tartalmazó kötetében a jobboldali értelmiségiről: „szívesebben sorolja sérelmeit, mint hogy értelmes, megvalósítható programokkal álljon elő". Mélységesen egyetértek vele abban, hogy felettébb szívesen veszünk bele a panaszkodásba, s hogy nem teszünk meg mindent, amit tehetnénk. De miféle értelmes, megvalósítható programokra gondol? Ha a magunk szellemi erősítésére való,

s közéleti súlyunkat is növelő kezdeményezésekre, viták, konferenciák, demonstrációk, találkozók, különkiadványok, egyesületek létrehívására, akkor csak igent mondhatok annak ellenére, hogy ehhez is pénzt kell szerezni, szervezői munkát kell végezni, amire igen kevés íróember alkalmas, s a „maflábbjától" nyilván azt is kielégítő szolgálatteljesítésként kéne elfogadni, hogy kiérleli és megírja közéleti gondolatait. Ha viszont politikai cselekvési programokra gondolt L. Simon László, akkor meg kell kérdeznem: van-e ilyesmire megrendelő? Lehet programban gondolkodni a végrehajtására hivatottak szándékainak ismerete nélkül? A leendő végrehajtó hatalom személyi feltételeinek az ismerete nélkül? A minimális és a maximális mozgástér ismerete nélkül? Lehet-e virtuálisan megkonstruálni például a kulturális politika teljes körű tervezetét, amely tízezernyi apró lépésből fog állni a valóságban, ki tudja hány évi időtartamban megszületve?

Egy közigazgatási gyakorlatban járatlan, szakmájába temetkezett értelmiségi tudását egyrészt meghaladja, másrészt degradálja, ha konkrét politikai problémamegoldásokat várnak tőle. Igen, degradálja is, hiszen egy szellemi ember összehasonlíthatatlanul árnyaltabban gondolkodik a saját szakmájáról, mint amennyi lefordítható belőle a politika nyelvére. S e fordítói feladatot aligha neki magának kell elvégeznie, többnyire nem is lenne rá alkalmas. A politikusok a beszédeik írása közben gyakran folyamodnak jó szerzők jó mondataihoz. Talán munkájuk napi gyakorlatában, egy-egy tárca megszervezésében, egy-egy törvény megalkotásakor is kihüvelyezhetnék ugyanezen vagy hasonló forrásokból, hogy milyen döntés felelne meg eredendő hivatásuknak. Hiszen nem biztos, hogy ők maguk is érzik ezt még zsigereikben, hogy nem zavarta meg tájékozódó ösztönüket az ezernyi kényszer, amely rájuk nehezedik. (Eufemisztikusan fogalmaztam: kényszert mondtam, s egy teljességgel becsületes politikust képzeltem magam elé.) Persze, ha a politika hasznosítani kívánja akár kampányszlogenként, akár ténylegesen a programjában a vele szövetséges értelmiségi tudást, engednie kell technokrata kényelméből. A politikai technokrata csak tökéletesen simulékony személyi környezetet tűr meg, ezt véli hatékonynak. Az értelmiségi viszont, még ha hízelegni akar, akkor sem állja meg egy „ámbár" nélkül. Ráadásul csak olvasás útján ismerhető meg. Zanzásított változatban nem ugyanaz.

Ugye, milyen hagymázas fantáziálásnak hat a fenti elmélkedésem a politikus és az értelmiségi kapcsolatáról? Most, amikor egy autokrata baloldali kormány még saját párthíveinek többségét is sarokba szorítja, szembe köpi az egész társadalmat, meg se rezzen a sztrájkoktól, fütyül a szakértői elemzésekre, akkor én a „jobboldali", azaz nemzeti értelmiségi tudás politikusi használhatóságáról elmélkedem. Bizony, nevetséges. Csakhogy nem indulhatok ki abból, hogy a dolog reménytelen! Abból kell kiindulnom, hogy a nemzeti értelmiség csakis akkor bízhat az általa képviselt tradíció, vagyis saját identitása megmaradásában, ha szövetségest talál a politika mezején. Abból kell kiindulnom, hogy az ország e veszélyesen leromlott állapotában minden mozdítható erőre szükség van a túléléshez, a helytálláshoz. Épp az értelmiségi erőre ne lenne? Hiszen a balliberális politika is kiaknázta a mögötte álló értelmiségi tábor médiaerejét, propagandáját

a hatalom megszerzésére és megtartására. Ma is felvonultatja az illusztris mezőnyt olyan nyilatkozatok aláíróiként, amelyek hol a rendőrség túlkapásait, hol a botrányos törvénytervezetet támogatják. Felhasználja érveiket, for- muláikat, nyilatkozataikat, cikkeiket, ahol csak lehet, hiszen sulykolással eddig bármit be lehetett adni az embereknek.

Abból kell kiindulnom, hogy a nemzeti politika számára érték a nemzeti műveltség, amelyet az utóbbi másfél évtizedben a tradíciókhoz kötődő, nemzeti érzelmű értelmiségieknek kellett felkarolniuk a nemzeti keretek lebontását szorgalmazó ideológiai ellenfeleikkel szemben. Aligha nélkülözhető a nemzeti kultúra e „fegyverhordozóinak" részvétele egy megújult, öntudatos szemlélet kialakításában, noha persze magát a nemzeti kultúrát nem szabad pártpolitikai kérdéssé tenni. Nagyon nagy betegségünk, hogy az elmúlt évtizedben az lett. Mi sürgetjük leginkább a gyógyulást, vagyis azok, akik a kultúra hanyatlásában a nemzet rangját is féltik.

A jobboldali értelmiség számát, erejét általában alábecsülik médiajelenléte csekély volta miatt, azonban a tényeket nézve kiderül, hogy roppant jelentős volt a részvétele az elmúlt tizenhét év politikai eseményeiben. Katartikus hatású demonstrációkon fejezte ki (eleinte megindító szelídséggel) eltökéltségét. A taxisblokáddal szemben tartott tüntetéstől kezdve a 2002-es választás két fordulója közötti hatalmas sereglésen át a 2007-es ünnepi nagygyűlésekig, amelyeken tömeges részvétellel fejezte ki, hogy a 2006-os rendőrterrorral nem lehetett megfélemlíteni, minden megmozdulás a magyar jobboldalhoz sorolható emberek túlnyomó többségének egyéni felelősségvállalását, szociális érettségét mutatta. Persze, bárki joggal mondhatja: ugyan, mire mentünk ezzel? Vagy mire megyünk a közéleti tekintélyeink harcos publicisztikáival, a jobboldalon is születő nyilatkozatokkal, felhívásokkal? Feltehetőleg az a két epizód, amelyet szerény és merőben civil politikai ténykedésem során éltem át az elmúlt hónapokban, szintén nem javít a mérlegen. Mégis elmondom őket.

KOSSUTH TÉR, 2007. SZEPTEMBER 10.

Még nyáron, amikor a parlament elé került az állami tulajdon elidegenítését újraszabályozó törvény, egy a köztársasági elnöknek címzett nyílt levél fogalmazványát kaptam villámpostán. Lányi András barátom azzal a kérdéssel küldte, hogy támogatnám-e aláírásommal. Már meglehetős szkepszissel tekintek erre a műfajra (néhány nyílt levelet, felhívást, nyilatkozatot én is összehoztam, még többet aláírtam, s bár egyiket se bántam meg – jó ügyekben emeltek szót –, mégis együtt érzek Csoóri Sándorral, aki e jelen írásra felbuzdító körlevelében némi malíciával emlegette aláírogatásainkat). Csakhogy az adott esetben egyszerűen lehetetlen volt nemet mondani, oly fényesen lángolt a törvény elleni tiltakozásból az igazság: beláthatatlan visszaélések sorát indítja el, ha a közvagyon (műkincsek, épületek, föld, vízkészlet) eladása felől nem az országgyűlés dönt, hanem egy miniszterek által kiválasztott tagokból álló bizottság. 62 név került a szöveg alá, köztük még szocialista képviselőé is, s ez a pártszinezeti többféleség adta a tiltakozás jelentőségét

tulajdonképpen. A törvény históriája nyilván közismert, az országgyűlés az őszi tanácskozás első napján tűzte újra napirendre a Sólyom László által visszaküldött törvényt, és még aznapra kitűzte a szavazást is. Hétfői nap volt, szeptember 10-e, tüntetést hirdettek meg a Parlament elé a 62 aláíró és az Élőlánc nevében a szervezők. Már szombaton, nyolcadikán is volt egy tüntetés a törvény ellen, nagyon sokan vettek részt rajta, jól sikerült, én azonban külföldön voltam, kutyakötelességem volt tehát legalább hétfőn kimenni a Kossuth térre. Meglepett, hogy az ügy horderejéhez képest kevesen, talán háromezren voltak ott. A 62 aláíróból is kevés ért rá, pedig beszédekkel kellett lekötni a demonstrálók figyelmét, s hosszú várakozás állt előttünk. Csúszott a program: a miniszterelnök messze túllépte a szokásos időkeretet beszédével, a vitát elhúzták, de mi meg akartuk várni az ered- ményt, természetesen. Egy békés, türelmes tömeget sem könnyű lekötni annak, aki nem showman, de itt egy felcsigázott tömegről volt szó, amelynek haragja végül a tüntetés szervezőin-szónokain csapódott le. A helyszín eleve kihívta a sorsot: megjelentek a 2006-os Kossuth-tériek, akik 2007 tavaszán kiszorultak innen. A „62 aláíró”-ként emlegetett csoport teljesen alkalmi társulás, a szervezés az Élőláncra hárult, s azt kérték a részvevőktől, hogy a nemzeti összefogást jelképező trikolor alatt vonuljanak, tekintettel arra, hogy a megmozdulásnak jobb- és baloldali hívei egyaránt vannak.

Természetesen a „Kossuth-tériek” Árpád-sávos zászlókkal jöttek, és sokkal radikálisabb hangot vártak volna el, mint amit az ésszerűségre apelláló szónokok megütöttek. A radikális elégedetlenkedők nagy része jól felismerhetően provokátor volt. „Fegyvert adjatok, elég a dumából!” – harsant fel például, röhejesnek is találhattam volna, hiszen ez a számunkra, a pódiumhoz szorult aláírók számára félelmetes nagyságú, dühöngő sokaság valójában elenyészett a maga háromezres létszámával a Kossuth tér hatalmas méretei között, de az adott helyzetben nem mulattam: fogalmam sem volt, hogy fogjuk kihúzni estig az időt. Soha nem láttam még ennyi provokátort egy tüntetésen. Nyilván az arányok voltak kedvezőtlenek: viszonylag kevés gyűlt össze valódi tüntetőből, nem volt hol elvegyülniük. Voltak, akik sunyin a kordont kezdték rázni, voltak, akik agresszíven nekitámadtak egyik társnőnknek, mert békés húrokat pendített meg az emelvényen, s folyamatosan hullámokat vert az elégedetlenség, hogy a békés demonstrációkkal eddig sem mentünk semmire, valamit már tényleg csinálni kéne. Mi tagadás, nagy igazság volt ebben, csak épp minden, ami több puszta ottlétünknél, az adott pillanatban eszelős tett lett volna. Egyszer-kétszer, amikor különösen felforrósodott a hangulat, egy fiatal lelkész ugrott fel az emelvényre, és megimádkoztatta a tömeget, aztán – még veszélyesebb pillanatban, Lányi András türelmetlen kifakadásánál, midőn élesen távozásra szólította fel a hangoskodókat –, valaki rázendített a Himnuszra. Hátunk mögött a Parlament tömbje iszonyatos, közönyös erejével, irgalmatlan cinizmusával, előttünk a robbanásig feszült, dühének célpontot kereső, provokátorok által ellenünk hergelt tömeg, s közte mi, jóhiszemű kezdeményezésünkkel, okosan összeszerkesztett nyílt leveleinkkel, ügyünk hatalmas, fénylő igazságával – vékonyfalú buborék. Soha nem érzékeltem ilyen világosan idealizmusom abszurditását.

Aztán felfigyeltem arra, hogy az Árpád-sávos zászlók szép sorba rendeződve vonulgatnak ki a

pódiummal szemben álló tömegből, s oldalt, a tér bal oldalán gyűlnek össze. Lányi Andráshoz pedig odajött a Kossuth tériek két közismert vezetője, és megköszönték, hogy a nemzeti közvagyon védelmében kiálltunk. – Vannak ügyek, amelyekben össze kell fogni mindenkinek, attól függetlenül, hogy ki hogyan politizál. Ők például radikálisan politizálnak, az Élőlánc pedig... – András barátom e ponton megragadta az alkalmat, hogy kinyilvánítsa véleményét a radikalizmusról: – A maguk radikalizmusának köszönhetjük, hogy most ilyen kevesen vagyunk, mert az emberek nem mernek kijönni az utcára. – Hát, nem csodálkoztam volna, ha a két „vezér" is felhagy a barátságos hangnemmel, de nem: minthogy András valaki lefoglalta, velem folytatták a beszélgetést. Szerencsére én elég természetesnek tartom a politikai palettán a radikalizmus megjelenését is – ettől még nem vagyok híve a forradalmi terrornak, se a terrorizmusnak, de hát nálunk nem ezekben a kategóriákban kell róla gondolkozni. Igaz, módfelett kihasználható jelenség a politikai manipuláció számára, s ember legyen a talpán, aki meg tudja különböztetni a beépített ügynököt a túl sok adrenalin-igényű hazafitól, de ez az ő bajuk is, sőt, elsősorban az ő bajuk.

Barátságos kézfogással váltunk el.

Közben azonban felmerült, hogy a tüntetést be kell rekeszteni, nem szabad megvárni a szavazást, mert ez a tömeg esetleg megindul, és feldöntik a kordont, velünk együtt. Ajjaj – gondoltam –, a tüntetők nem mennének el, csak immár illegálisan maradnának itt, s az ott parkoló rendőrosztagok vennék gondozásba őket. Meg amúgy is nagy balsiker lenne, ha nem tudnánk ügyünkben kitartani. A Kossuth tériek két vezére azért jött oda Andráshoz, hogy ezzel hozzák a tudomásunkra: nem lesz balhé – jöttem rá hirtelen, és mindjárt mondtam is az elbizonytalanodott társaknak. – A Kossuth tériek elkülönültek tőlünk. Egyik-másik fiatal rendezőjük komoly segítséget adott nekünk a rend fenntartásában az előző órákban is. Velünk szemben már csak a mi tüntetőink állnak, köztük sok-sok nyugdíjas tanár és tanárnő – ezek aligha rohamozzák meg a Parlamentet. – Míg élek, büszke leszek rá, hogy kitartottunk. Este tízkor ért véget a tüntetés.

A radikális sokaság megvárta ezt, és utána „balhézott" egy kicsit. Néhány kormánypárti képviselő kocsiját leköpdösték, másnap zengett tőle a sajtó. Ami engem illet, szívesen gondolok rá, hogy megóvtak minket a botránytól, ritka politikai tapintattal. Nem ők morzsolták szét az értelmiségi „buborékot", hanem azok a parlamenti képviselők, akik az ellenzék minden ellenérvét, a civilek kétségbeesett tiltakozását félresöpörve csont nélkül megszavazták a közvagyon kiárusításának kontroll nélkül hagyását.

MARKÓ U. 27. I/75. 2007. DECEMBER 19.

E helyen és e napon zajlott le Dukán Dániel és Bódis Gábor, két 25 éves fiatalember ügyének másodfokú tárgyalása. 2006 szeptemberében a Szentkirályi utcában fogták el őket, miután a Rákóczi úton egy mintegy harmincfős, hangoskodó, dobálózó csoportból kiszakadva hazafelé indultak. A vád: felfegyverezetten, csoportosan elkövetett hatóság elleni erőszak. Az első fokú ítéletet gyorsított eljárással hozták, összesen két

tanú, az akcióban részt vevő két rendőrtiszt vallomása alapján. Az ítélet: két és fél év börtönben letöltendő szabadságvesztés.

Mindkét fiút a rendőrök súlyosan bántalmazták. Bódis Gábort (ő munkás, korábban semmilyen dolga nem volt a törvénnyel) agyrázkódással kezelték kórházban az eljárás alatt, holott felemelt kézzel hasra feküdt az utcán az első felszólításra. Dukán Dániel a Műszaki Egyetem hallgatója, külföldi ösztöndíjak elnyerésével bizonyította jó képességeit, törekvő, kiegyensúlyozott fiatalember, igen súlyos bántalmazásokat élt át. Hogy ők is dobáltak volna – nem nyert bizonyítást, a rendőr-tanúk nemcsak nyilvánvalóan elfogultak voltak, hanem vallomásuk ellentmondott egymásnak és homályosak, hiányosak maradtak a részletek. Maga a vádirat is csak azt állítja, hogy a rendőrök felé dobtak valamit, arról nem szól, hogy bárkit eltaláltak volna. Több tucat ugyanilyen esetben a Civil Jogászbizottság beavatkozása még időben, ügyészségi stádiumban történt, s ezekben kivétel nélkül elejtették a vádat. E nyilvános tárgyalásra el is jött egy fiú, aki ily módon megúszta, amit Dukán Dánielék a gyorsított eljárás miatt nem.

A védőbeszédek meghallgatása után a nyilvános tárgyalás hallgatóságából többen is azt hajtogatták a folyosón, hogy csakis felmentő ítélet születhet. Más, például a jelen lévő Morvai Krisztina semmisség kimondására számított, új eljárás elrendelésével. A jóhiszemű laikusok ezen is fennakadtak: aki ártatlan, azt fel kell menteni, már az is vérlázító, amin eddig a fiúknak és hozzátartozóiknak keresztül kellett menniük.

Végre ítélethirdetés. A másodfokú bíróság ítélete: az első fokon kiszabott két és fél évet két évre csökkentette, és négy illetve öt évre felfüggesztette. Az ítélet a kihirdetése pillanatában jogerőre emelkedett.

Dermedten leültünk. No jó, a felfüggesztett büntetést a védők sikernek könyvelik el, mert hogy mégiscsak az a lényeg, hogy a fiúknak nem kell börtönbe menni. De hát nem csináltak semmit! A bíró az ítélet indoklásában is elismerte, hogy a dobálás nem nyert egyértelmű bizonyítást. Kiabáltak. „Dukán Dániel maga is vallomást tett arról, hogy kiabált” – mondja a bíró, hosszú, alig követhető jogászi csűrés-csavarás után, amely eljárásjogi nüánszok labirintusába vezetett, és az elsőfokú bíróság elemi mulasztásait próbálta agyonbeszélni. Ezt a mondatot végre értjük, ám ez is abszurd. „A kiabálással lélektani támogatást adott a kődobálóknak” – teszi hozzá az indokláshoz. Világos, hogy ezért, ha két és fél év nem is, két év mindenképpen jár! Egy demokratikus jogállamban!

Az indoklás során a bíró élesen kikel a védelem egyik próbálkozása ellen. Az történt ugyanis, hogy az ügyről egy országosan ismert, tekintélyes jogász elemzést készített, amelyet a védelem csatolt az iratokhoz, alátámasztandó a saját érvrendszerét. Hogyhogy? Befolyásolni akarták a bíróságot? Hallatlan! – a bíró felindultan kéri ki magának a dolgot. De hát mi a csuda a védelem feladata, ha nem az, hogy befolyásolja a bíróságot? Mármint hogy jogi érveléssel akarjon hatni rá!

A hangnem, az indoklás lesújtott és megalázott, pedig az igazi csapás maga a koncepciós per ténye volt, és a jogerős ítélet, amely egész életére megbélyegez két ártatlan fiatalt. A négy-öt évi szorongató bizonytalanságot se feledjük – hiszen miben bízhat valaki, aki ezen a procedúrán és előtte a súlyos

bántalmazásokon keresztülment!

Jó ideig nem tudtam megszólalni, elakadtak a fogaimban a szavak. Aztán dolgozni kellett menni, lapszámot állítottunk össze, éltünk tovább, már megint. Egyre többször jövök rá, hogy ezt a „rendszert", amely beláthatatlan romlásba viszi az országot, a mi emberi zsenialitásunk tartja fenn, ahogy minden rossz rendszert, annak idején a szocialistát is. Fantasztikus képességünk a túlélésre, az ügyességünk, hogy átlavírozunk a csődhelyzeteken, hogy előteremtjük a legszükségesebbeket, nem halunk éhen, kifizetjük a számláinkat, holott papírforma szerint már ki kellett volna pusztulnunk, de nem, mi még valami kis csinosságot is igyekszünk belevinni a környezetünkbe, ünnepeket tartunk, Isten tudja, honnan van rá pénzünk és lelkierőnk. Ezért aztán nem derül ki, hol tartunk, valójában magunk elől is titkoljuk, mert ha evidenciában tartanánk a valós kilátásainkat, nem lennénk képesek tovább küszködni. Mi magunk, a legjobb, legemberibb tulajdonságainkkal, legelemibb ösztönünkkel, az élni akarással tartjuk fönn azt a helyzetet, amelybe a gátlástalan oligarchia, amely markába kaparintotta az országot, az utolsó pillanatig meg tud kapaszkodni, hogy élősködjék velőnkön. Talán még ellenállásunk is kezérejátszik: neki nem sokat árt, nekünk meg megnyugtatja lelkiismeretünket, levezeti keserűségünket; még a médiának is adunk vele egy kis csócsálni valót. Nem is szólva arról, hogy akcióinkkal pompásan felrázzuk a kormánypárti holdudvart, ha netán lanyhulna a lelkesedése, ez megint meg tudja tölteni az újságokat, megy tovább a meseszekér. Közben meg lehet hozni az ország kirablásához szükséges törvényeket, ki lehet mosni a szennyeséből a jogtipró ítéletet hozó bíróságot és így tovább. A hatalom arroganciájának mindig megvan az a külön haszna is, hogy reménytelenséget és félelmet kelt az emberekben.

Az egyik legfölöslegesebbnek tartott emberfajta a világon most az eredendő ideálokra felfeszülő ember, a Németh László jellemzése szerint való értelmiségi. (Világot mondhatok, mert nem lényegiek, csak fokozatiak a különbségek Magyarország és más országok között, felfelé is, lefelé is a rosszban.) Mi, nemzeti kötődésű, magyar értelmiségiek is, bármily jogosan soroltam fel az imént jobbító akaratunk kinyilvánításának tényeit, nem tudunk igazi hatást, igazi eredményt felmutatni. Mindössze a magunk buborékjában őrizzük a tiszta levegőt, mialatt a hártyafalon túl a légkör miazmás, mérgezett. Mindössze nem félünk, és nem vagyunk reménytelenek. De ez így együtt talán már nem is oly kevés: puszta létünkkel mégiscsak útjában vagyunk az ország lerablását fedező, cipollai szellemiségnek.

Ez jó zárómondat volna, csakhogy az igazság az, hogy még a tárgyalás napjának estéjén csalódnom kellett a magyar értelmiségben. 2008-ban több mint kétszáz kistelepülésen zárják be az iskolát. Gyűjtés kezdődött, hogy közülük legalább néhánynak a fenntartásához segítséget kapjanak a polgármesterek. A jótékonysági koncertet ráadásul nagyon sok fórum hirdette, öt-hat helyről érkezett meghívó nekem is. Mégis kevesen jöttek el. Nagyon kevesen, holott már maga a műsor is megérte volna. Azt szokták mondani, a fővárosban mindenkinek van valamilyen vidéki kötődése, s azt hittem, sokuknak ér néhány ezer forintot ez a kötődés. Hát nem ért. Lehet, hogy ama buborék már rég szétpattant... A lélegzésnek pedig nincsen

alternatívája, poshadt levegőn is el lehet tengődni ideig óráig.

Hitel, 2008. február

Megrabolt szőlőtőkék, „kiszervezett” mezőgazdaság*

A magyar irodalom teljes jogú műfajként fogadta be a szociográfiát, hiszen Illyés Gyula, Nagy Lajos, Kovács Imre, Féja Géza – hogy csak a legismertebb teljesítményekre hivatkozzam – vitathatatlanul írói szemmel, érzülettel jegyezték le egy-egy magyar vidéken végzett vizsgálódásuk eredményét vagy spontán módon szerzett tapasztalataikat. Irodalmi műveket hoztak létre, azon túl, hogy szociológiai statisztikákkal alátámasztható képet adtak az ott élő közösség tagjainak életviteléről, gazdálkodásáról, létgondjairól. Az én nemzedékem élete derekán, a hetvenes-nyolcvanas években is születtek autentikus irodalomnak tekinthető szociográfiák, s nem a *Magyarország felfedezése* című sorozatra gondolok elsősorban, noha a megrendelésre készülő nagyriportok, szociológiai jártasságot kamatoztató témafeldolgozások között is jócskán voltak értékesek, de olyan hatást, mint Csalogh Zsolt, Tar Sándor szociográfiái – amelyeket minden valamirevaló értelmiséginek olvasni illett – természetesen nem értek el. S akkor még nem is említettem a Moldova György dedikációjáért sorban állók százait a könyvhetek alkalmával a Vörösmarty téren, vagy az ellenkező végletet: Hajnóczy Péternek az elmeszociális otthonokról írott leleplezését, amely köré szinte legenda képződött, de könyv formában máig nem jelenhetett meg.

E visszatekintéssel azt az igényt jeleztem, amellyel e konferencia anyagának feltérképezésekor áttekintettük az elmúlt húsz év könyvtermését, olyan műveket keresve az egyébként nagy bőségben kiadott tényfeltáró munkák között, amelyek közvetlenül az átalakulás hatásairól adtak számot a magyar társadalom egy-egy rétegét tekintve. El kellett ismernünk, hogy a klasszikus szociográfiákkal mérhető irodalmi teljesítmény alig van köztük. A tisztes szociográfiai riportok megszületéséhez is túl gyér volt a megrendelés, pedig igényes és alapos feldolgozások az anyaggyűjtés feltételeinek biztosítása, ösztöndíjak nélkül nem jöhetnek létre. De azt is beláttuk, hogy annál többet érnek azok az alkotások, amelyeknek a szerzője hozzá mert nyúlni a forrásban lévő, s sokszor nem veszélytelen anyaghoz, és a kedvezőtlen feltételek dacára megörökítette a korfordulót. Én a falu, a tanyavilág közegében járatlan vagyok, épp ezért érdekelt, hogy mit tudhatok meg az evvel a világgal foglalkozó szociográfiákból. Hogy hitelesek-e a beszámolók, saját tapasztalat híján nyilvánvalóan nem ítélhetem meg, viszont így legalább részleges egyéni ismeretek sem befolyásolnak. Hétköznapi olvasóként és városi patkányként nem vállalkozom többre, mint hogy beszámoljak néhány könyvről, amelyekből elevenen és személyes érintettséggel rajzolódott ki a magyar vidék, a magyar falu élethalál-küzdelme. Hogy ez az volt, és máig az, már nem szorul igazolásra, sajnos. Az ország mai gazdasági mutatói vallanak róla.

Még egy előrebocsátott megjegyzés a szóba jövő könyvek kiválasztásáról. A felkészülés egynéhány hónapja alatt nem markolhattam többet. Az elolvasott köteteken kívül bizonyára sok van még, amelyre nem figyelhettem. De ahogy az egész konferenciának, az általam végzett szemlének is az a célja, hogy az

---

* Az előadás *A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban* című, a Magyar írószövetségben, 2009. március 6-án megrendezett tanácskozáson hangzott el.

irodalmi köztudatot rábírja a számba vehető alkotások felderítésére, a sor folytatására.

1993-ban jelent meg **Dobozi Eszter** *Tíz körömmel* című szociográfiája (Széphalom Könyvműhely) egy homoki boráról híres, Kecskemét környéki falu, Izsák feszültséggel telt hónapjairól. A tsz-ekbe és az állami gazdaságba beolvasztott földtulajdon visszaigénylésének és a kárpótlási jegyek beváltásának az ideje ez. A jogosan igényelt földmennyiség aranykoronában számolva több mint kétszer akkora Izsákon, mint a kijelölt földalap. S ezt az arányt tovább rontja az idegenek, sőt külföldi vásárlók részéről mutatkozó földigény. Az igénylők többsége régi földjét szeretné visszakapni. Azokat a földeket, amelyeket a felmenőik tettek művelhetővé, amikor a homokbuckákat kézi erővel, deszkaszerkezettel egyengették el a XIX. század végén, és 70 cm mélyen fogatták meg a talajt, kiérdemelve a „homok hősei" titulust. Azt a régi földet, amelyet brutális erőszakkal, testi kínzással ragadtak ki a tulajdonukból a kolhozosítók. Hogyan felejthették volna el az izsáki gazdák, hogy volt itt egy kulákper 1951-ben tizenkilenc vádlottal, s közülük kettőt halálos ítélettel sújtottak, a következő évben ki is végeztek, tizenheten meg tíz-tizenkét évet kaptak – miért? –, hogy az állami gazdaság létrejöhessen. Van-e ezeknél érvényesebb jogalap? Azonban az eltelt évtizedekben átrendeződött a határ. Esetleg valaki régi földjén áll most egy új tanya, a földre annak gazdája is igényt tart. Az emberi gyarlóság, haszonlesés sem lebecsülendő motívum ilyen felfordult időkben. Számolni kell a tájékozatlansággal is: például van, aki úgy hitte, vagyonjegye már lejárt, beérte 20 ezer Ft-tal, amellyel a tsz kiszúrta a szemét. És van olyan is, aki akarja a földet, bármekkorát, és nem érdekli, hogy nem bírja majd művelni, vagy nem elég arra, hogy a család megéljen belőle. Igazságosan, megnyugtató módon nem lehet rendezni ezt a helyzetet, mert arra a meghozott törvények sem adnak lehetőséget – mondja az egyik tsz-elnök, mert Dobozi Eszter szakmai tisztességgel a „másik oldal" képviselőit is végiglátogatja, és még emberi kilétükre is jut figyelme. Éppen ennél a szövetkezetnél, amely eleve sem kolhoztípusú volt, hanem nyugatias szakszövetkezet, kivételképpen sikerült megegyezést kicsikarni a tulajdonukat visszaigénylők között. De az állami gazdaság földjei nagy részét eleve hozzáférhetetlenné teszi a rájuk terhelt banki jelzálog. A kölcsönt a gazdaság 1989-ben vette fel, az írót a gazdaság felszámoló biztosa felvilágosítja: a dollárelszámolásra való áttérés, a keletre exportált áruk utáni fizetség végleges elmaradása (emlékezetes mozzanat ez is azokból a kezdeti évekből!) tette tönkre az állami gazdaságot. Egyes részeit már eladogatták, a tűzhöz közel ülőknek, természetesen, úgymond, muszájból. Akkor még privatizálták, a későbbi szóhasználat szerint „kiszervezték". 1993-ban már csak a borágazat sorsa kétséges. Kik kapják meg? A Gazdakör hetven körüli tagjai nem esélyesek, ám van egy Kertész Gazdakör is, azokból a környékbeli diplomás szakvezetőkből, akiket a népnyelv „zöld bárónak" nevez, s akik egy részvénytársaság megszervezésén ügyködnek. A részvények egy részét alacsony értékben eladják kisembereknek, hogy aztán majd egy-két nagyrészvényes felvásárolhassa őket. Ezt így kell csinálni a kapitalizmusban, minden rendjén is volna, ha nem foglalnák szabályzatba, hogy nem kell okvetlenül borral foglalkozni, csak amíg kifizetődő.

Meg akkor is békésebb lélekkel fogadná az ember az efféle privatizációt, ha Dobozi Eszter jóvoltából nem kéne tanúként végignéznie az árverést, amelynek során egekbe srófolt áron jutott hozzá a „szerencsés” licitáló új-régi tulajdonához.

E vázlatos ismertetésből is ki-ki ráismerhet a fordulatot követő közhangulatra, amelyet az általános kijátszottság érzülete határozott meg. Az író érdeme ez, és utólagos igazolása munkájának. De e látlelet felvételekor Dobozi Eszter és interjúalanyai minden kesergésük, dohogásuk ellenére is jobb jövő hitében leledztek, mint ami következett – most már tudjuk. Akarat feszítette az embereket, elszánás egy gyökeres újrakezdésre. A részvénytársaság fiatal évjáratú, szakdiplomás szervezőit nem csoda – ám még az unokák javát néző öreg gazdákat is. Megnyilatkozásaikon látszik, hogy a nyomorgató anomáliák dühítik ugyan őket, de ott munkál ösztöneikben, hogy ami a kezükben van, annak elégnek kell lenni, és elég is lesz a talpra álláshoz – majd megint kitoldják a saját erejükkel, mint mindig. Mára parlagföldeket lát az ezen a tájon utazó, elhagyott tanyákat. Dobozi Eszter könyvének elején egy parasztember emlékezik: „Kilenc hónapos volt a fiam. Akkor kezdett járni. Egy este odajött hozzám a tanácselnök, a füstös. Azt mondta, másnap reggel 8 órakor vigyem be a kulcsot. Akkorra üres legyen a ház. Jön Pestről, aki Izsák párttitkára lesz. Szüksége van a lakásra.” Amikor ezt a parasztember mesélte, tizenöt évvel ezelőtt még csak a múlt borzongatta meg szavai olvasóját. Ma olvasva a magyar falvak lakatlanná vált házainak, üres tanyáknak a látványa rebben át lelkünkön. Kinek-minek volt szüksége arra a sok lakásra? Ki rabolta meg a szőlőtőkéket?

x

A szőlőtőkék megrablása már **Hatvani Dániel** könyvében merül fel, többször is. Ha valaki eladni vagy kivágni akarja a szőlőtőkéket, metszésnél hosszúra hagyja a termőcsapot, mert akkor utoljára még nagy termést szüretelhet. Az ilyen tőke a következő évben és esetleg soha többé nem terem. Hatvani Dániel szociográfiai riportjairól volt ismert, 2006-ban megjelent kötete, az *Egy bennszülött vallomásai* (Felsőmagyarország Kiadó – Szépírás Kiadó) mégsem társadalomrajznak készült, hanem önéletrajzi vallomásnak. Az teszi társadalmi érdekűvé, hogy az író személyes sorsában egy jellegzetes vidéki értelmiségi típus drámai szerepvesztése jelenik meg előttünk. Parasztszármazék volt, de szülei kezdettől meg akarták menteni a paraszti munkától, talán mert alkalmatlannak is vélték rá. Jogot végzett, és igyekezett messze kerülni a falutól, ám mégis akkor talált magára, amikor Kecskemétre kerülvén újságíró lett, és a mezőgazdasági rovattal kellett foglalkoznia. A föld, a kert mindvégig elemien fontos volt számára. Vett egy tanyát is a Homoki Hátságon, de a városokba visszaköltözve is, mint afféle közrendű Anteus (Antaiosz), naponta érintenie kellett a falut, ha már gyökereit kitépte onnan. A rendszer hazugságai között kellett újságíróként, majd folyóirat-szerkesztőként elboldogulnia, tehát nem nehéz elképzelnünk, hogy a rutinszerű manipulációk nyálkás szövevényéből ösztönszerűen fordult némi bizonyosságért a paraszti közeghez és a

kétkezi gazdálkodáshoz. A nyolcvanas évekről, a lengyel forrongásról szólva azt írja Hatvani Dániel: „Ami az itthoni dolgokat illeti: egy percre se szerencséltettem megtapasztalni a kádári diktatúra felpuhulását, a represszió bekeményítést annál inkább." – Igen, vidéken és a külvárosban más világ járta, mint a fővárosi értelmiségi klubokban. – „egyre bizonytalanabb a közérzetem" – folytatja Hatvani. – „Sóvárogva szemlélgettem a lendületes falusi építkezéseket... Azt érzékeltem, hogy a vidéki Magyarország nem nagyon emészti magát a nemzetközi nyavalyák, a világ bajai miatt, kellőképpen elfoglalta magát önmaga rendbetételével." Kedvtelve írja ezt, ám ekkor feljajdul benne a lapszerkesztő, az igazságokért vergődő értelmiségi: „De akkor kiknek csináljuk az orgánumot?" Adódik a válasz: „A frusztrált, kiéheztetett, szakadt humánértelmiségi volt az, aki vevő volt mindarra, amit közreadtunk. Segítettünk neki az oppozíciós érvei megfogalmazásában. 1990 után, amikor java részük beépült az új hatalmi struktúrába, viharos gyorsasággal igyekezett elfeledni, hogy milyen emlőkön nevelkedett."

Hatvani Dániel 90 utáni félresodródásának nagyobb oka volt, mint pusztán betegsége, nyugdíjaztatása. „Narodnyik" volt – ő maga is így minősíti magát –, és ezért senkinek sem állt érdekében az új normáknak való megfelelés közepette, hogy elnézze neki egykori pártkapcsolatait. Se a liberális szellemi körnek (amely az állampárt „piacivá" avanzsált káderei és kliensei esetében nem finnyáskodott), sem a keresztény-demokrata irányt vett magyar demokratáknak, akik a „saját" narodnyikjaiktól is szabadulni igyekeztek. Egzisztenciális gondjaitól aligha mentette volna meg, de tartásában megerősítette volna, ha legalább a „nép"-nek kell. De hát az ilyen falusi apostol sorsának ironikus törvénye, hogy a népnek aztán végképpen nem kell.

A vallomáskötet a továbbiakban arról szól, hogy Hatvani Dániel nem küzd a régi társadalmi presztízs visszaszerzéséért, talán nem is képes rá. Immár a kilencedik megyében ver gyökeret, Diósjenőn lakik. Művészetté fejleszti a takarékoskodást, s e művészetnek része a szakácsmesterségben való elmélyülés is. És íróhoz méltó módon papírra veti gondolatait, emlékeit. 2003-ban Balmazújvárosban még nyer is vele egy szociográfia-pályázaton. De a „világ bajai" már nem jelennek meg soraiban. Nemigen figyel rájuk. Legfeljebb azokra az emberi dolgokra van szeme, amelyek a társadalom peremén történnek. Például beszámol a falusi legénykék között nem ritka új szokásról, hogy nagyvárosba kerülve olyan lánnyal szűrik össze a levet, aki egyedülálló anyjával él. Rövid idő alatt a jóvágású legény, Tersánszky „havasi selyemfiújának" vulgáris utóda, úr lesz a háznál, s még jó, ha megtűri lakótársnak a ház tulajdonosait. De ilyesféle társadalmi híradás ritka Hatvani „vallomásaiban". Ő is azok közé került, akik a maguk bajával vannak elfoglalva, mert nincs beleszólásuk semmi másba. Erről az emberfajtáról azonban hiteles leírást hagyott.

x

Az előbbi két könyvhöz könnyű hozzáölteni **Horváth Dezső**, a szegedi újságíró ugyancsak a Duna-Tisza köze tanyavilágát bejáró riportkötetét. Hogy milyen volt a tanyai ember a rendszerváltozásig, éppen Horváth Dezsőnek a *Magyarország felfedezése* sorozatban megjelent könyvéből is tudható, de a téma nem riporteri, hanem tudományos módszerű feldolgozása a Hódmezővásárhelyen élő Szenti Tibor nevéhez fűződik. Kutatásait a nyolcvanas években végezte, az anyagot 1985-ben cenzúrázott formában kiadták, de a teljes munka csak 2008-ban *Parasztvallomások* (Századvég Kiadó) címmel jelent meg. Ma már Szenti Tibor néprajzi, szociográfiai könyvének anyaga muzeális értékűvé vált, hiszen a Vásárhely környéki tanyavilág régi, azóta szinte teljességgel elpusztult állapotát rögzítette, az akkori közelmúlttal, a kuláküldözéssel és az erőszakos tsz-szervezéssel együtt, amelynek elszenvedői a gyűjtés idején még éltek – a meghalt áldozatokra pedig emlékeztek. Milyen szokások, babonák, nemzedékről nemzedékre szálló adomák, szólások, milyen tárgyak adtak keretet a tanyasi életnek a gazdaság megszervezésétől a szexualitásig, Szenti Tibor fejezetekbe foglaltan, s jórészt a hangszalagra vett elmondás alapján sorolja elő. S noha a rendszerváltásnak még a sejtelme sem merül fel sem benne, sem a vallomástevő parasztpolgárokban, mégis indokolt megemlíteni e könyvet témánk szempontjából is, hiszen az utóbbi húsz év története, a családi gazdálkodás tudatos aláaknázása akkor ítélhető meg valódi súlyával, ha nem hisszük el vakon, hogy egy rossz minőségű életformát söpört el a változás. A tanyai kultúra a földről, az állatokról, a szerszámokról való ismeretek lenyűgöző bőségét tartalmazza, a családi és a közösségi hierarchia bölcs kiérleltségét. Önállóságot követel meg a döntésben, a felelősségvállalásban, teljes szuverenitást, amely lassan már kivész civilizációnkból. S ez az önállóság rászorítja a tanyai embert, hogy kifelé is, távolra is lásson; olvas, tájékozódik, sőt műveli magát.

Ilyen volt a tanya; és Hódmezővásárhelytől Szeged nem esik oly távol, a természeti adottságok különbsége sem oly nagy, hogy ne ezt a képet tartsuk szem előtt, amikor Horváth Dezső 2005-ben kötetbe gyűjtött újságriportjait, *A felfedezetlen Magyarország*ot kezdjük olvasni (Felsőmagyarország Kiadó). Sajnos nem jelöli a riportok keletkezésének idejét, de érezhetően kronológiai a sorrend. Nos, eleinte a tettvágy és a kreatív ötletesség légköre csapja meg az olvasót. A meglátogatott tanyák korszerűen felszereltek. Nemcsak elektromos szerkentyűket használ a gazda, hanem internetet is, sőt egy helyen napkollektort is felszereltek már. Nemhogy fürdőszobát építettek, szauna is akad, persze a külföldi vendégnek, de a tanya gazdája se veti meg. Van tanya, ahol „maszek" hűtőkamrát állítottak üzembe. Fenntartása a nagy hűtőházak gazdaságtalanságával szemben megtérül, mert nem ömlesztve borítják bele a gyümölcsöt, hanem válogatva tárolják. A falusi turizmusra felkészített, komfortos házak is az életrevalóságot bizonyítják. Sajátos formája ennek a „turizmusnak" a gyógyító tanya, ahol nehezen kezelhető, a bűnözés szélére sodródott, kábítószeres kamaszok időleges gondozását vállalja a gazda, történetesen németekét. És hihetetlen, de sikeres a kísérlet. Megannyi példa a tanyai emberek alkalmazkodóképességére, leleményességére, ügyességére. Ám már kezdettől árnyék vetül a kellemes tapasztalatokra: a tanyai iskolákat bezárták. A vilmaszállási iskolára tábla

került: Tanyai Kultúrcentrum. Az ember az első pillanatban elneveti magát. Aztán dühös lesz: ezekben a bezárt iskolákban tartják péntekenként a diszkót. Azt bezzeg a helyszínen nyújtják a bennszülött fiatalságnak – az ábécét nem!

Kis idő múltán ugyanazokon a helyeken leforrázó tapasztalatok érik a riportert: a tanyai turizmussal lassan felhagynak, akik megpróbálkoztak vele, mert a közvetítésért többet kap a városi iroda, mint a vendéget fogadó, ellátó gazda. A házakat is eladják nyaralónak, többnyire külföldi vevőknek. Az egy-két éve még prosperáló családi gazdaság a felvásárlás akadozása, az adóterhek miatt tönkrement, távoli munkahelyekre járnak dolgozni a családtagok, már aki talált munkát. Úgy látszik, a saját védelmükre nem ismertek titkos varázslatot, pedig a gyümölcsfákat meg tudták védeni az őzek, vadak kártevésétől a nejlonharisnyában fára akasztott emberi hajjal (ezt a babonát még Szenti Tibor sem gyűjtötte fel). A még szegényebbek sorsáról még keservesebb tudnivalók derülnek ki. Megnőtt a környéken a gyermekhalandóság: a fémhulladékból kiolvasztott ólom gyilkol.

Úgy tudjuk, mi, magyarok szeretünk belesüppedni az önsajnálatba. Horváth Dezső másféle magyarokkal találkozott. Például olyannal, aki a nehéz időkben is hombárokat vásárol. Igaz, szinte ingyen, hiszen ahol állnak, nem kellenek, szállítani őket meg lehetetlen. Na, ezt a lehetetlent oldja meg sugallatos technikai zsenialitással az ügyes gazda. Most termény híján a birkák gyapját tartja bennük, várva, hogy kissé feljebb menjen a gyapjú ára. Csodálni való kitartás, életerő. A riporter egy igazi, sikeres vállalkozóra is ráakad. Nem az a fajta, aki jókor volt jó helyen a mai mondás szerint, ez mindenért megdolgozik. Önerőből megoldotta százhúsz hektárnyi gyümölcsöse öntözését. Exportra termel spárgát, és egyfokos vízzel hűtve csomagolja, szállítja. Jó tudni, hogyha elvétve is, de van ilyen (vagy ez is csak volt?) a magyar vidéken, s nemcsak a természetközelséghez és szokásaikhoz ragaszkodó öregek tartanak ki a tanyán. Horváth Dezső kötete magán viseli riportútjainak esetlegességét, hangneme a kissé túl szívesen beszélő újságíróé, vagyis hajlik a kedélyeskedésre, de bőségesen kárpótol gyengéiért a közvetlen anyagismeret, amely egy-egy technikai fortélytól az újonnan született nyelvi fordulatokig terjed.

x

Nem mondható el ez utóbbi gazdagság **Moldova György** *Ha az Isten hátranézne* (Urbis, 2008) című szociográfiájáról, amely meglehetősen rutinszerű, szürke. Nem mintha az író el akarná leplezni az Ormánság falvainak igen súlyos helyzetét. Nem is tehetné, hiszen itt is, mint az ország keleti és északi megyéiben, kritikus szintet ért el a munkanélküliek száma. A falvakban eleve kevés a munkaképes korú felnőtt, s ezek töredéke jár el dolgozni. Csákodon például azt jegyzi fel, hogy 87 felnőttből 6. Hogy a baj teljes legyen, volt itt egy polgármester, nyolc osztályos végzettséggel, aki pszichiátriai kezelést igénylő beteg volt, tettlegesen is bántalmazta „alattvalóit", alig tudtak tőle megszabadulni. Moldova ottjártakor is nyolc osztályt végzett

polgármesternője van a falunak, de ő azon fölül, hogy erősen túlfizeti önmagát, nem okoz különösebb kárt. Moldova egy innen, Csákodról származó, rabbinak készülő cigány fiútól egy vonatozás alkalmával hallott az esetről, ez ültette el benne a szándékot, hogy szociográfiát írjon Baranyáról. A többi faluban már horrorelemek nélkül tárulnak fel a gondok – többnyire a helyi polgármester előadásában. Az író ugyanis kísérővel látogatja a falvakat, pontosabban a polgármestereket, de mert gyakran várnia kell rájuk, másféle szerzettel is beszédbe elegyedik. E beszélgetéseket átitatja az egyetértés, ugyanis a korábbi helyzet, a Kádár-rendszer körülményei az adott viszonyok között majd' minden beszélgetőtársban – riportalanyban – mint aranyidő ködlik fel.

Tanulságos látni, hogy puszta anyaggyűjtéssel a szociológus nem léphet túl a megfigyelő kissé ellenszenves szerepén, akár kajánul szemlélődik, akár részvéttel eltelve. Valamiképpen érdekeltté kell válnia a dologban ahhoz, hogy vérrel, elevenséggel teljék meg a leírt tényhalmaz, a sok-sok hangfelvételről felhangzó magánpanasz. Moldova szenvtelen kíváncsiságát igazában a kuriózumok lobbantják lángra: például, hogy Kemse községbe egy néger betelepülő is jelentkezett, aki munkaközvetítéssel akar foglalkozni. Vagy hogy egy házat úgy kiraboltak, hogy a vízaknából még a vízórát is elvitték, elárasztva a környéket. Izgalom, hogy mi is lesz az Ormánsággal, mi is lesz a megismert emberekkel, nem érződik. Moldova végtére is profi.

x

Riportkörútja vége felé Moldova megkapja az alsószentmártoni iskolaigazgatótól **Teingl-Takács László** könyvét, amelyet eleve ismertetni szándékoztam, de most kapóra jön, hogy a szenvtelen rutin ellentéteként állíthatom ide. Nem mintha Teingl-Takács László memoárnak és kultúrantropológiai „csemegének" mondott kötete, a *Szentmárton könnyei* (Liget Könyvek, 2007) nem volna teljességgel „profi" írói munka. Ám itt meg a szerzőnek a leírt jelenségekben való heves érdekeltsége válthat ki az olvasóból (belőlem is) egy kis távolságtartást. Nem ellenszenvet, nem bizalmatlanságot – ellenkezőleg, erősödő rokonszenvvel kísértem Teingl-Takács Lászlót epizódról epizódra, gondolatfutamról gondolatfutamra az úton, míg feloldódik az eredetileg idegen cigány falu közösségében, képes belülről is átvenni annak vérmérsékletét, szokásrendjét, s mindezt pedagógusként használni is kezdi valami jóra, nem csupán öncélú szellemi kísérletnek éli meg. Alsószentmárton több nemzedék óta cigány falu, alig van nem cigány lakosa. Semmivel sem élnek jobban, mint más cigány közösség, mégis vidámabbnak, jobb kedvűnek látja őket a szerző, mint aminek általában mutatkozik ma a cigányság. Nincs orvosi rendelő, gyógyszertár, postahivatal, civilizált vendéglő (legfeljebb kocsma és néhány bögrecsárda), itt is sok a munkanélküli, és itt is elbukik a „magas" kultúra, nem kell a művészfilm, amit a szerző eleinte klubszerű keretben tukmált volna rájuk. Mégis létrejöhetett egy érzelmileg gazdag kapcsolatrendszer, amelyben „közösen" írják a faluról a könyvet is. „Megírjuk együtt, ugye, én majd

segítek, nekem ehhez megvan a szókincsem!” - mondja egyik barátja, a másik meg: „Ne tűrjed, hogy diszkrimináljanak bennünket!” Teingl-Takács László derűs szeretetről tesz tanúságot, de alighanem éberen védelmezi is ezt az érzületet minden bántó behatástól. Miközben némi kajánsággal állapítja meg, hogy Alsószentmártonban a magyar politikai élet főszereplői, az MSZP és a Fidesz egy tévésorozat szereplőivel vagy egy-egy reklámozott termék betűszavas nevével egy rangban, egyféle realitással jönnek elő, ugyanakkor nem észleli, mennyi politikai gyúanyag van az idézett mondatban: „ne diszkrimináljanak bennünket”. Igaza van abban, hogy a lebecsülés évezredes hagyományába ütköznek a mai cigányok, amely a magyar nyelvbe is beivódott a negatív konnotációjú „cigány" szóösszetételek révén, s nem könnyű az irodalomtanár dolga, ha cigány gyerekekkel kell megszerettetnie a magyar regényeket, amelyekben csak alantas szerepben láthatják őseiket. Ezzel bizony számolnia kell a többségi magyarnak, még ha tudja is, hogy ez csak szalonképes felszíne a problémáknak. De Teingl-Takács mintha nem várna el a cigány közösségtől is hasonló szembesülést a saját terhes örökségével. Mintha nem ismerné fel, hogy a sérelmi stratégia a cigányságon sem fog segíteni. Felhős lélekkel olvastam tehát Teingl-Takács könyvét, mégis szívesen, mert érintettségéből következő vakfoltjaival együtt is mozgósító erejű tudósítás egy szelet élhető valóságról, míg Moldova kirándulásainak hozadéka a kiúttalanságról szóló illusztrációsorozat lett.

x

Az általam olvasott szociográfiák között – és alighanem az elmúlt húsz év teljes termésében – az egyetlen könyv, amelynek óriási közönségsikert, sőt nemzetközi sikert kellett volna aratnia, ha igazság, de legalább valami logikus rend lenne a Földön, **Zelei Miklós** először 2000-ben megjelent, *A kettézárt falu* című munkája (Ister Kiadó). Óriási sikert ugyan nem, de sokat elért Zelei Miklós e vállalkozásával. Barátaival, szövetségeseivel együtt elérte, hogy határátkelő nyílt Kisszelmenc és Nagyszelmenc között – bár később majd arra is kitérek, hogy félszárnyú ez a győzelem. S elérte, hogy a kettészakított falu sorsáról szinte mindenki hallott már a magyar glóbuszon, persze inkább a dokumentumfilmes feldolgozás ültette el a köztudatba, nem a könyv. A film kiváló, és minden elismerést megérdemel, de a teljes interjúanyag, vagyis a könyv összehasonlíthatatlanul többet ad, a sorsok szerteágazó fonalát is követi, máshol meg összefonja a szálakat. Olyan részletek tárulnak fel, amelyek révén átélhetőbb a történet a szerencsésebb sorsú kortárs vagy utód számára, mint amennyire a lényegre törően elbeszélt tények megidézhetik azt.

Miért tekinthető a rendszerváltozás részének egy könyv, amely jobbára fél évszázaddal korábbi eseményeket idéz fel? Miért teszünk kivételt, ha a kilencven után lélegzetelállító bőségben megjelent memoárirodalmat, a kitelepítésről, deportálásról, hadifogságról, az ÁVH ténykedéséről valló tényirodalmat kihagytuk témáink közül? Azért, mert *A kettézárt falu*ban jelen van a pillanat, amikor egy szlovákiai és egy ukrajnai magyar faluba Magyarországról újságíró érkezik, és el lehet mondani neki, magyarul, hogy mi

történt velük ötven év alatt. Amikor rendszerváltozásról beszélünk, ilyen pillanatokra is gondolunk, hiszen a történelmi fordulatot, a fellélegzést ezekben éltük meg. Sajnos csakis ezekben, a katarzis kiteljesedése elmaradt. És jelen van Zelei könyvében a kilencvenes évek politikai realitása is, leginkább Leonyid Kucsma 1999-ben kelt köszöntőjében a dokumentumok között. Az ukrán történelem nagy eseményéről, Kárpát-Ukrajna és Ukrajna 1944-ben történt egyesítéséről emlékezik meg elnöki pátosszal. Megrázó olvasmány, miután az egész könyv e dicsőített esemény következményéről, a tengernyi szenvedésről szól. Így hát olyannyira a témánkhoz tartozik *A kettézárt falu*, hogy benne van a közép-kelet-európai rendszerváltások nyomorúsága is. Akár a szomszéd országok változásainak irodalmi megjelenítésével foglalkozó előadók is joggal felvehették volna anyagukba. A két falu újraegyesítéséért való jogi és politikai manőverekről számot adó kötet, *A 342-es határkő* (Ungvár, 2006) címmel megjelent cikk-, dokumentum- és naplógyűjtemény *A kettézárt falu* függelékének is tekinthető, de egyúttal egy teljesen új társadalmi látlelet. Parlamenti meghallgatások jegyzőkönyvei, dialógus az ügynek megnyert, befolyásos nyugati politikusokkal – ki hinné, hogy egyszer csak azért kell izgulni, hogy ne létesítsenek határátkelőhelyet Kisszelmenc és Nagyszelmenc között, mert arra vinnék a teherforgalmat is, s akkor az ikerfalunak vége. Alig lehet megakadályozni a terv végrehajtását, mert sokak érdeke fűződik hozzá, a több napig veszteglő kamionok Csapnál is vagyonokat hoznak egyes konyhákra. Végül csak kerékpár- és személyautó-forgalom számára avatják fel 2005. december 23-án a határátkelőt. De Kisszelmencről Nagyszelmencre átmenni továbbra is csak vízummal lehet.

Méltó befejezése ez ötvenévnyi abszurditásnak. Nehéz eldönteni, a befejezés esztelenebb-e, vagy a kezdet: hogy az udvaron átvezetnek egy országhatárt. Az ól és a ház között áll a határőr, s ha úgy hozza a kedve, nem engedi át Csehszlovákiába a gazdaasszonyt, hogy kiengedje a kondával a disznót. A határsávba eső házaknál éjszaka nem lehet kimenni a budiba, mert kijárási tilalom van. Ha a muszka katona gyanakszik, hogy a gazda mégis kint járt, bemegy a házba és megtapogatja a bakancsa talpát, nedves-e. Idővel aztán jobbára összeszoknak a határőrök a határon lakókkal, „derék fiúk ezek a muszkák, de sokba is került az nekünk" – mondja a legügyesebb gazda, aki sok mindent el tudott intézni, legfőképpen pálinkával. Az emberi lényben talán az a legcsodálatosabb, hogy fölé tud emelkedni a nyomorúságának, megalázottságának. Az imént felvillanó részletekbe nem a kívülálló olvasó látja bele a humort: maguk a szenvedő alanyok adják elő szinte poénra kihegyezve, a rendkívüli részletekre fókuszálva az emlékeiket. Talán amikor átélték, már akkor is észlelték a helyzet humorát. Hogy például egy átfázott muszka fiúra épp egy Bocskai-nagyujjast húznak rá. Hogy a békekölcsön-jegyzéstől azért menekültek meg, mert a határőr nem engedte a határhoz az agitátorokat. Hogy is engedte volna, amikor a saját földjüket művelőknek is naponta engedélyt kellett kérni a parancsnokságon.

A legszebb példa a felülemelkedésre mégsem a népi trufák szellemét idézi. Egy kisszelmenci férfit egész életén végigkísért a kémgyanú. A háború alatt Németországba vitték, és így onnan egy hadifogoly-

szállítmánnyal rögtön kényszermunkatáborba került. Csak azon a címen engedték haza, hogy csehszlovák állampolgár, ugyanis annak hitte magát, nem tudva, hogy a lakóháza Ukrajnához került. Jelentkezni nem mert, szülőhelyén bujdosva töltötte a fél életét. És ez az ember azzal fejezi be történetét: „sose voltam elkeseredve. Amikor a legnehezebb helyzetben voltam is, úgy képzeltem el magamat, mint egy regényhőst. Ezt ki kell bírni." A pszichológusok talán azt mondanák: tudatos sorsvállalás. Vagy az emberi lényeg leválasztása a méltatlan sorsról? Szép, felemelő mindkét jelentés.

A szenvedésnek van olyan fokozata is ebben az újkori nagy népi „eposzban", ahol már nincs képzelet, nincs tudat. Az egyik bírónak, aki nem adta ki málenkij robotra faluja lakosságát, szétverték a fejét, gumi módra mozogtak a koponyacsontok. Szabadulása után őrültekházában élte le maradék életét. Az aljasság fokozata is megjelenik e kicsiny közösségben. A tanító, aki aláírásokat gyűjtött Nagyszelmencen, hogy kérjék a Szovjetunióhoz csatolásukat, Zelei ottjártakor a kocsmában hőbörgött bántatlanul. A nagyszámú besúgón sem állt bosszút senki. Vajon miért nem? Tisztelet a hallgató áldozatoknak a nagyvonalúságért! De mégis furcsa elgondolni, hogy ez a zsúfolt szelete a történelemnek, ez a döbbenetes igazság az életről, korunkról, semmivé vált volna a hallgatag temetőkben, ha Zelei Miklós nem menti papírra.

Ennyit a szociográfia hasznáról.

Forrás, 2009. június

„A hazugság öl” *

Kodolányi János szociális indulatú novellái

A jobboldaliság bélyege miatt évtizedekig karanténban tartott írónak a pályája záró szakaszában írt mítosz-regényei mára meghozták az újjászületést – még ha csak csöndesen, szűk olvasói körben éledt is fel népszerűsége. A mítosz-regények Kodolányiját elfogadó közönség azonban elhessenti tudatából fiatalkori „baloldaliságát”, legalábbis furcsállva, vonakodva vesz róla tudomást, mint valamifajta kinőtt, jóvá tett eltévelyedésről. Én magam sem szerettem a húszas években írt novelláit. Hiába láttam, hogy kincsek halmozódtak fel bennük, néprajzi és tájnyelvi tudás, lenyűgöző emberismeret, nem voltam képes túltenni magamat az irányzatosságon, amely tagadhatatlanul nyomot hagyott rajtuk. Németh László „fordított népszínműiességnek” nevezte a lelki nyomor, az ordas földéhség, a magzat- és gyermekgyilkosság, emésztő gyűlölködés halmozását, de ezt inkább a *Sötétség* című kötet rovására írta egykorú, 1933-ban született kritikájában, az ezt követő *Küszöb*ről már azt állapítja meg: „Ezek a novellák is bűnre, nyomorra, igazságtalanságra figyelmeztetnek; de van bennük egy költői mag, amely, érezzük, megért egy művet, s művet és nem vezércikket kívánt.” Én nem láttam ezt a különbséget a két kötet novellái között akkor sem, amikor a marxista irodalom-felfogás, kötelező diákolvasmányok csömörétől émelyegve rossz, elfogult olvasóként, másokhoz hasonlóan túlreagáltam a Kodolányi novellák társadalomkritikai célzatosságát, s most sem érzékelek lényegi különbséget, amikor friss, elemi erővel hatottak rám. Németh Lászlótól eltérően a *Sötétség* is. Az sem írható át vezércikkbe, s erről rögtön meggyőződhet az, aki elolvassa Kodolányinak a publicisztikai művét, az *A hazugság öl* című memorandumot az egyke-kérdésről, tehát ugyanarról, amiről az ez időben született elbeszélései szólnak. A memorandum kitűnő – később bővebben kitérek rá –, de mozgósító ereje meg sem közelíti a novellák okozta megrendülést, ha csak közvetlenül magát a témát nézzük is. Az irányzatos társadalmi látleleten felülemelkedve kezd létezni, élni, szárnyalni minden egyes novella mindkét kötetben. Németh László 1933-as kritikája nem ad támpontot arra, hogy mit ért ama költőiségen, amellyel szerinte a *Sötétség*re következő kötet gyarapodott, s joggal feltételezhető, hogy inkább személyes irritáltsága illetve rokonszenve irányította ítéletét az egyes írásokról. Alighanem mindkét elem egyszerre jelen volt a Kodolányi prózájához való viszonyában, de kontárkodás volna az erről való feltételezéseimet fejtegetni (itt szerencsére nincs is idő rá), csupán jelezni szeretném, hogy érteni, átérezni vélem Németh ellentmondásos viszonyulását, noha nem osztozom fenntartásaiban. Ugyanakkor tisztelgek kritikusi becsülete előtt, mert volt szíve Kodolányit mégis a magyar realista novella legnagyobb mesterei közé helyezni, Móricz és Tamási mellé.

Lukács György dicsérete többet árthat Kodolányinak fiatalkori prózája ügyében, mint Németh László

---

* Elhangzott a Kodolányi János Főiskola, a Közép-európai Kulturális Intézet és a Magyar Írószövetség 2009. május 8-án rendezett konferenciáján, amely Kodolányi János halálának 110., halálának 40. évfordulójáról emlékezett meg.

bírálata. Lukács azt írta 1928-ban: „Kodolányi János parasztábrázolása nem elementáris naturalista oppozíció a szokásos faluszépítéssel szemben, hanem a legszorosabb összefüggésben van tudatos propagandájával a mai társadalom megjavítása érdekében." Lukács azonban nem éri be ennyivel. Kritikája végén kifogásolja, hogy a novellákban nem szerepeltetett az író más társadalmi osztályhoz tartozó embert. „Innen az ábrázolt világ szinte fojtóan szűk horizontja… Ezért terméketlen Kodolányi éleselméjűsége és jó megfigyeléseiben gazdag kritikája Kassákkal és a kassákistákkal szemben: az ő elvont és tartalmatlan »új emberükkel« az éppoly tartalmatlan »örök emberit« állít szembe… Az utolsó évtized társadalmi átalakulásai válaszút elé állították az intelligenciát: a rohadó régi és a születni készülő új világ válaszútjára. Kodolányi egyelőre megállt az utak keresztezésénél."

Kodolányi pár évvel később, 1931-ben írt és a Korunkban közölt, a *Baloldaliság – A marxista kritika gyermekbetegsége* című tanulmánya – anélkül, hogy a legcsekélyebb célzást is tenné Lukács Györgyre – válaszol az itt hangoztatott kívánalmakra: „Óvakodni kell attól, hogy egyes kritikusok saját hisztérikus követeléseiknek adjanak kifejezést… Csak annak a cselekvésnek van igazi értéke, amelyet önmagunk kényszerítünk ki önmagunkból, s amelyek saját helyzetünkből fakadnak."

Merőben idegen volt tőlem, nemzedékünk nagyobb részétől az a „haladó" elvárás, amelyet Lukács bíráló szavai kifejeznek, s amelyet Kodolányi vitacikke is, a belső indíttatásnak, mint feltételnek a hangoztatásával ugyan, de elfogad, nemhogy két évtizede, a rendszerváltás idején, már hatvanas-hetvenes évekbeli eszmélésünk kezdetén is. Könyörtelenül be kell vallani: nem volt szemünk, szívünk arra a fajta nyomorúságra, amelyről Kodolányi ormánsági történetei számot adtak. A parasztság a háború utáni évtizedekben felmorzsolódott. Már nem gyilkolta önmagát, mert nem volt kit gyilkolni. A falvak elöregedtek, az emberek ingáztak, ahol maradt élet vidéken, ott ugyanúgy a képernyő kék fénye villogott este az ablakokban, akár a városon, a falusi diszkókban is miniszoknyások voltak a lányok, és az ország minden talpalatnyi helyén csökkent a születésszám. Azt is be kell vallani, hogy e változások némelyikét öntudatlan hálával fogadtuk. A nagyobb egyéni szabadságot például, s azt, hogy a család többé nem volt, nem lehetett börtön a fiatalok számára. Közben azért az értelmiség egy része felemlegette mint nagy veszélyt, hogy megszűnt a tradíció, maga a család is megszűnőben, de épp a tradíciók mentésének szándékát nem tudta volna összeegyeztetni olyan elbeszélésekkel, amelyekben a családi vagyon védelmében fiatal anyákat gyilkolnak meg. Végtére is a falu felszámolása során éppen a paraszti élet sötétsége, lélekölő mivolta szerepelt agitációs munícióként.

Mi változott meg ennyire, hogy most lenyűgözve és döbbenten olvastam ugyanazokat a novellákat? Csak annyi változás történt, hogy koromnál fogva már fontosabbak az élet elemi dolgai, a családi szolgálat, a gyermek-születés, az öregséggel-betegséggel járó kiszolgáltatottság, s ezért érdekeltebb vagyok Kodolányi szereplőinek konfliktusaiban? Avagy elveszítette fontosságát a szabadság, mert immár szomorítóan szabad vagyok, s ezért nincs bennem többé ellenszenv a tradíció-közösségek, a család, a falu iránt? Ennél azért több

a változás, a világ még nálam is nagyobbat változott. Először azt hittem, az újraszülető országos mélyszegénység tett fogékonyabbá a múlt század húszas éveinek világára. Igen, van benne valami, de nem hízeleghetek magamnak azzal, hogy ennyire áthat a szamaritánus ösztön. Ráadásul a mai mélyszegénység lumpen-természetű; az az élethelyzet, amelyben Kodolányi alakjai vannak, inkább a mai kisvállalkozók élet-halál harcával állítható párhuzamba, akik egyelőre nem számítódnak a szegények közé, hiszen még tartják magukat. A Kodolányi-novellákban is minden ezért történik: a felszínen maradásért. Valami alapja a túlélésre szinte mindenkinek van a *Fegyvertelen* (1931) című elbeszélés főalakját kivéve, aki egyetlen, öregecske lovát adja el, hogy kihúzza a család tavaszig, pedig szobájuk hideg levegőjét is csak ennek a lovacskának a testmelege fűtötte valamelyest. Igaz, tökéletesen nincstelenek a kóbor cigányok is a *Rókatánc*ban (1931), de az ő örökös „kiútjuk", a bűnözés – a társadalmon kívüli lét privilégiuma. A parasztgazdák azonban, vagy a vékonydongájú falusi értelmiség, a tanító, az írnok – maga a társadalom. A család kicsi földtulajdona épp azért mindent felülmúló kincs, mert a lecsúszástól óvja meg őket, társadalmi önérzetük záloga. Földje Szép Zsuzskának egyedülálló asszonyszemély létére is van, felesekkel művelteti, ez és a háza az utolsó pillanatig benne tartja a falu társadalmában a felé irányuló gyűlölet és megvetés ellenére, s akkor lesz kivert kutya, amikor a tulajdonából engedi magát kiforgatni. Böbék Samunak pedig annyira fontos a keserves munkával szerzett gazdasága, háza, állatai, amelyet a közelítő halála kiragad majd kezéből, hogy fia, menye, családja, vagyis örökösei iránt az eleve benne égő gyűlölet őrületté fokozódik, és mindent elpusztít önmagával együtt, csak nekik ne maradjon. Furcsa ez a gyűlölet: esztelen indulatátvitel, hiszen valójában a keserves robotot, az agyonhajszolt életét gyűlöli, az egész világot, s tehetetlenségét a sorsával szemben. Gyűlölete irtózatos nagyságából fogalmat lehet alkotnunk arról, mekkora életenergia, akaraterő fojtódott Böbék Samuba, a nyomorult, boldogtalan parasztemberbe. Nagy emberi formátum ködlik fel szemünk előtt, s óhatatlanul felüti fejét bennünk az elszörnyedés mellett a megilletődött tisztelet.
Így tehát nem a szegénység újjászületése miatt érzékelem most a fiatalkori Kodolányi novellákat húsbavágónak, hiszen nem is mindig szólnak arról; s annyi szegénység, amennyi az ormánsági portákon látható, a Kádár korban sem volt ritka, s lám, akkor nem hoztak ki e novellák a sodromból. Ami viszont felkísért a húszas-harmincas évekből új, „piacgazdasági" élethelyzeteink között: a létbiztonság elvesztése, és ez a Kádár-korban hiányzott nyomorúságaink közül. A közveszélyes munkakerülés büntetőjogi kategóriáját bevezető totális rendszerben adottnak vettük, hogy találunk munkahelyet, s fel se fogtuk, hogy e biztonságérzet elveszíthető. Ma el is veszett. A görcsös küszködés a folyton veszélyben forgó megélhetésért az az új/régi tapasztalat, amely ráhangolt az egykori ormánsági parasztok világának didergető ridegségére. Így már nem vagyok képes kétes esztétikai értékű, agitációs példabeszédet látni a szegény tanító fizetésemelésért való rimánkodásában az összehívott falugyűlésen, s megdermedt lélekkel fogadom a könyörtelen elutasítást. Pedig a motívum szó szerint ott szerepel *A hazugság öl* érvrendszerében is, az író a papok és a tanítók elüldözésére rámutatva bizonyítja, milyen értékbeli zülléshez vezet a primitív kuporiság.

Ám a novella nem riadóztatja az agitátoroktól való utálkozásomat. Zsigerien valós a tanító megalázottsága és a gőgös, önelégült buta indoklás a másik oldalon: nem kell tanító, úgysincs gyerek a faluban, és még hogy azért akar házasodni, hogy családja legyen – neki, gyereke, amikor nekünk sincs?! – Példabeszéd? Illusztráció? Na és! – gondolja bennem az új világrendben százszor megalázott, leértékelt értelmiségi. És az ormánsági egykézésben ekkor a mai neoliberális, fanatikus haszonelvűség egyfajta előképe rémlik fel. A természetes életöröm, az emberi szolidaritás, az arányérzék kipurgálása a mindennapjainkból. Minden dolgunkban ott a kicsinyes, közönyös számítás, amely már szilárd erkölcsi normává tornázta fel magát, azt minősítve deviánsnak, aki számítás, azaz érdek nélkül tesz bármit is. Mondjuk szeret egy csinos fiatalembert, mint az elvirágzott faluboszorkánya, Szép Zsuzska. Második gyereket akar szülni, mint a szegény, megkínzott menyecske a *Sötétség*ben. Bámulatos, hogy Kodolányi már a múlt század húszas éveiben felismerte a még kamaszkorú világszellemben az emberi létminőséget alapjaiban veszélyeztető vonást.

A szóban forgó, a Parlament alelnökének, Huszár Károlynak címzett memorandum folyamatában, okokat és körülményeket is tekintetbe véve vizsgálja az ormánsági egykézést. Nem menti föl a parasztcsaládokat, de feltárja, hogy milyen gazdasági, illetőleg törvényi okai vannak annak, hogy egyben akarják tartani a földjeiket, s ezért csak egyetlen örököst tűrnek meg. (Ez mindenképpen a családok kihalásához vezet hosszú távon, de a háború végzetesen felgyorsította a folyamatot: számosan ottvesztek a katonának besorozott egykék közül.) Látszólag a családok maguk okozzák saját vesztüket, de Kodolányi látja a gazdasági kényszert is a jelenségben. Az egykézésről a memorandum megírása előtt már lezajlott egy széleskörű vita, s ott is felmerültek a gazdasági szempontok, de Kodolányi kivételes valóságismerettel foglalta össze a magyarországi földbirtok-megoszlás tragikus következménnyel járó elhibázottságát. Nem a paraszt átkos földéhsége az oka, hogy minden eszközzel védekeznek az apró családi földtulajdon szétosztódása ellen, hanem az, hogy a magyarországi birtokszerkezet lehetetlenné tette a földek gyarapítását a legjobb gazdálkodás mellett is a kisbirtokosok számára. Az érinthetetlen nagybirtokok mellett ezrével sorakoznak az apró paraszti földtulajdonok, amelyek épphogy ellátnak egy háztartást, szétosztásuk, vagy akár csak felezésük esetén már semmire se alkalmasak, senkit nem képesek eltartani. Kodolányi javaslatokat tett ésszerű földreformra, olyan szabályozásra (Ravasz László korábbi javaslatához csatlakozva), amely előnyhöz juttatná a több gyermeket nevelő családokat. Ezek a javaslatok nem érdektelenek a mai olvasónak sem, bár nyilván utópisztikus ötlet is jócskán van bennük. Ám ami igazán közel hozza a mához az értekezést, az a morális állapotokról szóló elemzés.

Az egyke-kérdésben lezajlott vitában többen erkölcsi szempontokat is hangoztattak, sőt, még a felekezetek között is volt egy pengeváltás, mert a katolikusok a protestantizmust is felelőssé tették az egyke-jelenségben. Kodolányi tagadja, hogy efféle vallási-erkölcsi oka volna Ormánság pusztulásának, ám mégis morális kérdésnek is tekinti az egyke-kérdést. Morális kérdésnek annyiban, hogy a társadalmi morál – nem a

hirdetett, hanem a cselekedetekben megnyilvánuló – igenis alapjaiban kihat szerinte a nép erkölcsi meggyőződésének lebomlására. „Én már eljutottam odáig, hogy mindent ki merek mondani, mert a nemzetemet szeretem – írja a memorandumban. – A nép etikai érzésvilágát destruálja sok minden, amit a társadalma életében látnia kell. Destruálja *a hazugság, a hipokrízis, a kétszínűség mérhetetlen elharapózása.* Destruálja, hogy *nem mutatkozhat annak, ami, hanem annak kell látszania, amit elvárnak vagy megkövetelnek tőle*…Destruálja egészséges etikai érzésvilágát az, hogy miként kapcsolják bele a politikába, s miként kapcsolják bele a politikát az ő életébe… Destruálja egészen egyszerűen az, hogy ősi demokratikus, patriarkális társadalmi életébe minduntalan felsőbb hatalmak avatkoznak, mégpedig rendesen az erőszak képében. [Kiemelések az eredetiben]" Később kiegészíti az itt felvetett gondolatot: „Be kell látnunk, hogy a nemzetnek kevésbé ártott az, amikor *nyíltan* jobbágynak és cselédnek nevezték, tartották, s úgy is bántak vele, mintha egyenlő polgártársnak nevezik, de *valójában ezer mérföldekre szakadnak el tőle* az őt kormányzó és adminisztráló intellektuális osztályok. Több haszon és egészség háramlott a parasztra abból, hogy a diétára nem velük választatták magukat a követek, mint abból, hogy szavazati s úgynevezett polgári jogokat adtak neki, a mandátumért kezeltek vele, etették-itatták, s szavazatát hite s meggyőződése ellenére zsarolták ki. *Jobb az őszinte és egyenes szolgaság, mint az áldemokrácia, álhumanizmus és álidealizmus.* [Kiemelés az eredetiben]" No persze e kihívó mondatokat nem úgy kell érteni, hogy vissza a jobbágysághoz, vissza a szolgasághoz, félre a polgári jogokkal. Csak annyit jelentenek, hogy nem tűrhető tovább a hazugság, mert a hazugság öl, megöli a nemzetet. És ez utóbbit ma is elmondhatnánk.

„A háború után itt volt egy nép – írja a memorandumban Kodolányi –, amelyből kiveszett az idealizmus csírája is, és a gyomrán kívül egyebet sem égen, sem földön nem ismert." De volt-e korábban olyan egészséges etikai világképe a parasztságnak, volt-e benne emelkedett idealizmus, amelyre Kodolányi utal, s amelynek destruálását az államhatalomra, a középosztály önzésére és felelőtlenségére, valamint a háborúra terheli? Az érvelésben jól hangzik ez az elragadtatott pátosz, de idegen Kodolányinak, az írónak a látásától. Jobban ismeri ő az emberi természetet annál, semhogy idealizálná a paraszti mentalitást. Nem a földért való veszkődés züllesztő állapotából, régebbről, messzebbről származik a falusi öregasszonyok szemérmetlen és rosszindulatú otthonossága a halál dolgaiban, az a sertepertélés a haldokló körül, amelyet Kodolányi tetten ért a *Sötétség*ben. Az idők, s a lélek mélyéről jön az ádáz bosszúvágy is, amely kitör Böbék Samu feleségéből szélütött zsarnoka mellett, midőn szelíd, zsolozsmázó hangon ráolvassa bűneit. Onnan jön az özvegyasszony anyák hárpia-ragaszkodása férjhez adott lányukhoz, hogy még a leány halála is elfogadhatóbb volna számukra, mint hogy elveszítsék hatalmukat felette, és az ifjú férjnek engedjék át őt (*Gyermek születik*, 1932). Vagy a tüzes vérű, öregedő asszony bűnös lobogása első, igaz szeretője más asszonytól született daliás fia iránt, a szenvedélyes szerelem, amelyet még a férfi sanda szándékának felismerése sem képes kicsorbítani, s amelyet szinte kéjes önbüntetés követ (*Szép Zsuzska,* 1923). Nehéz volna rásütni ezekre az örvénylő szenvedélyekre, hogy a nép egészséges erkölcsi érzületére vallanak. Ahogy

a patriarkális társadalmi élet Kodolányi teremtményein hagyott egyik-másik nyoma sem mondható vonzónak, például az érzelmi nyomor, amelynek folytán a *Sötétség*ben az ifjú férj képtelen egy jó szót mondani haldokló feleségének, csak a magába roskadt üldögélése árulja el gyászát, szava nincsen se részvétre, se búcsúra. Mert a patriarkális rend megfosztotta a férfiakat gyöngéd érzelmeik artikulálásától, csupán parancsolni és káromkodni engedte őket.

Bonyolult képletet alkotnak tehát a szereplők, éppen morális szempontból rendkívül ellentmondásosak. Kodolányi viszonyulása hozzájuk ugyancsak több érzelmi rétegben történik a viszolygástól és megvetéstől a belátó megértésen át a gyengéd részvétig és néhány esetben a bátor jellemnek szóló csodálatig. Az ironikus-nosztalgikus-otthonos viszony lenyomata az a novella (*Emlék*, 1925), amelynek alterego-hőse arra ébred a vonaton egy csodálatosan mély és édes alvásból, hogy terebélyes parasztasszony ölébe borulva töltötte az éjszakát. A viszolygás, a harag pedig majd mindegyik történetben felbukkan egy-egy jellegzetes, torzult figura megjelenítésekor. De Kodolányi igyekszik egyensúlyban tartani a mérleget, kivételes morális érzékenységgel. Ítélkezéseiben mindig számot vet a bűn okaival. Például – s megint milyen meghökkentő aktualitás! – a rablógyilkossá vált cigányoknak a *Rókatánc*ban elvégzett munkájukért előbb nem fizette meg a bért egy falubeli gazda. Megengedte ezt magának, mert nem vette emberszámba őket. Kodolányi viszont igen. Lényegében ezt vállalta a baloldalisággal. Hogy emberszámba vegye a társadalom minden egyes tagját.

Maga is tudta, hogy ez merő idealizmus. *Küszöb* (1926) című novellája a kommün – saját kamaszkora – idején játszódik, és a középosztályba született, forradalmi eszmékért hevülő diák alakjába nehéz volna őt magát nem belelátni. A novella kezdetén restelli az elaggott nagymama és a vénkisasszony nagynéni által képviselt családi hátteret a házba berobbanó vörös tiszt előtt, aki szolnoki iparosból lett tisztként került egy zászlóalj élére. A tiszt kellő bölcsességgel tűri az úri hölgy ellenséges megjegyzéseit, a fiú számára annál kínosabb ez a méltatlankodás az elkommunizált tulajdon miatt. Háború van, elkapnak egy román kémet, de a faluban sokan várják a románokat, inkább a románok, mint a Vörös Hadsereg – nesze neked, nemzeti érzés! Nem csoda, ha a fiú a honvédő forradalmárokhoz húz. Mégis fellázadnak ösztönei, amikor szeme láttára lepuffantják a szökésben levő kémet, s a két fél közé reked: a családja árulónak tartja, de idegen számára a brutális valójában megmutatkozó forradalmi gárda is. Azt hihetnénk, Kodolányi ennek kapcsán leszámolt illúzióival, ám az hosszabb időbe telt. Mindenesetre *A hazugság öl* írása idején földreform javaslatai kapcsán még nem tett le róluk: „Amikor ezeket a javaslatokat tettem, megijedtem egy kissé, mert látom, hogy minálunk minden esetben, amikor úgynevezett történelmi osztályok vagy tőkecsoportok érdekeit érintik, azonnal megjelennek a hangosak, s a bolsevizálás veszedelmét emlegetik. Jól tudtam ugyanis, hogy a föld ilyen birtoklásának módját a Szovjetunióban valósították meg, figyelemreméltó eredménnyel.” A magam elég felszínes ismeretei is elegendőek ahhoz, hogy ezt az analógiát tévesnek mondjam. Kodolányi javaslataiban nem a kolhozok rémképe jelent meg.

Baloldaliságának fűtőanyaga, a szociális érzékenység valószínűleg saját gyermeki kiszolgáltatottságának személyes élményéből is fakadt. Apja az elszegényedett köznemesi család sarjaként munkából, de úri munkából, főerdészként élt, és egész mentalitásában őrizte azt a gőgöt, amely elődeiben forrt ki reflexszerűvé. Tüskés Tibor nagyszerű összefoglalást adott a család történetéről, annak alapján rajzolódik ki az apa alakja is, aki döntő befolyással volt író-fia sorsának alakulására. Illyés Gyula azt írta Petőfi-könyvében, hogy nem a szegényből lesz a forradalmár, hanem a deklasszáltból, aki elveszített valamit, s annak visszavételéért küzd, míg a szegény beletörődik sorsába. Igaz lehet ez, ha a két háború közötti időszak neves baloldali közszereplőinek származását tekintjük. Akár Kodolányiét. De e rideg tétel mellé odakívánkozik egy sejtés: mind Pécsváradon, mind a Dráva-melléki Ormánságban egy szeretetlenségtől, anyátlanságtól szenvedő gyermek vigasztalódott az emberi környezet megfigyelésével. Pécsvárad etnikailag színes közege kimeríthetetlen „mesekönyv" lehetett, az Ormánságé, gyönyörű, ősi nyelvével, fojtogató titkaival koravén bölccsé érlelő.

„Csak annak a cselekvésnek van igazi értéke, amelyet önmagunk kényszerítünk ki önmagunkból, s amelyek saját helyzetünkből fakadnak" – idéztem tanulmányom elején Kodolányit, hát nem vitás, hogy az ő meggyőződése szervesen nőtt ki tapasztalataiból, és abból a sok visszás érzést is tartalmazó szeretetből, amely a szülői háznál otthonosabb falusi környezethez fűzte. Leírásaiban érzéki valójában jelenik meg a falu talpasházaival, zajaival, szekérzörgéssel, baromfiak kotyogásával, az öltözetekkel, látszik az öregek kézfején a fényesre száradt bőr, megörökítődött a mozdulat, ahogy tenyerével végigsimít az arcán a parasztasszony, ha jövevény toppan be a házba, a fiatal nők fehér lábszára, a kaszálatlan fű selyme, és mindenekelőtt a beszéd, a sajátosan ejtett szavak muzsikája, egy ma már szinte kiveszett nyelv. Nem szótárazva, grammatikai lejegyzésben, hanem úgy, ahogy használták évszázadok alatt. Kodolányi írói tekintete kegyetlenül leleplező, ahogy fürkészi a parasztházak sötét titkait, de a megírt világ érzékies valószerűsége, meghökkentő elevensége miatt óhatatlanul engesztelő fény vonja be gyermekkora elátkozott földjét, amelyet tagadhatatlanul szeretett.

Havi Magyar Fórum, 2012. február

Nyugat és Kelet az 'euráziai' magyar lélekben

*Kodolányi János Európa-kritikájáról**

Kodolányi János cikkeinek és tanulmányainak kötetéhez (*Esti beszélgetés,* 1941, *Csendes órák,* 1942, együttes kiadásuk 1944, Magyar Élet Kiadó) írt előszavában meglehetősen szókimondóan foglalta össze sok támadást és gáncsot kiváltó közírói pályafutása alakulását: „Húszéves írói utamon betértem mindenféle helyre. Betértem a Pesti Naplóhoz s testvérlapjaihoz, a Népszavához, a régi Magyarsághoz, a Pethő-szerkesztette Magyar Nemzethez, kisebb-nagyobb hetilapokhoz, a Nyugathoz, a Napkelethez, a Korunkhoz, rövid időre hajlékot is építettem magamnak, a Nemzetőrt - míg ki nem lakoltattak belőle... Most, hogy írásaimat böngésztem, meglepődtem. Ezek az írások nagyjában s egészében mind egyformák. Hogyan is jelenhettek meg annyiféle helyen? Hogyan volt lehetséges, hogy mindenütt ugyanazt a lényeget írjam? Hogyan közölhettek a szocialisták olyan cikkeket, amelyekért ma halált kiáltanak reám, hogyan Pethő Sándor lapja, amely most hónapokon át a becsületet nyúzza rólam, hogyan a liberális kapitalizmus nagy reggeli lapja, amely jobblétre szenderült? Egy szociáldemokrata újságíró nem régiben kaméleonnak nevezett. Elgondolkoztam a megbélyegzésen. [...] Cikkeim ma már nem jelenhetnek meg sehol. Éppen mert nem vagyok kaméleon. Mert nem tudok itt ilyen, ott olyan színű lenni."

A helyzet az eltelt hetven év alatt nem sokat változott. Az életmű kitagadottságának sokáig az volt az oka, hogy Kodolányi jobboldali írónak minősült, de még amikor a hatvanas években a Magvető könyvsorozata révén tisztes példányszámban újra hozzáférhetőek lettek művei, az irodalmi jelenléte akkor is a féllegalitás vonásait hordozta: lám, a kultúrpolitika mekkora türelmet tanúsít egy máskülönben kitűnő jobboldali múltú íróval szemben. Természetesen épp kulcsfontosságú tanulmányai és cikkei nem jelenhettek meg, amelyek pedig megjelenhettek, szociális elkötelezettségű eszmeiségükkel eléggé rejtélyessé tehették a gyanútlan olvasó előtt a jobboldali besorolást. Fordult a világ, s most meg az állítja nehéz feladat elé a hivatalos és nemhivatalos irodalmi értékrend megalkotóit Kodolányi János rehabilitálása során, hogy kétségtelenül és következetesen antikapitalista volt, nem is csak szocialista indulatai miatt, hanem szellemi-filozófiai aspektusból is. S ez a nagyobb baj: a szociális baloldaliság még tekinthető fiatalkori naivitásnak, sőt, a tiszta lélek bizonyítékának is, azonban az éles kritika, amellyel ő Európát illette, EU-tagságunk folytán kínosan zavaró.

Hogy témám közepébe vágjak, idézem Kodolányi egyik legkeményebben fogalmazott ítéletét: „A nyugati kultúra éppen úgy nem egységes, mint ahogy nem keresztyén. A nyugati kultúra számtalan ókori és középkori kultúrelemből, sőt kultúrkörből tevődik össze (...) Évszázadról évszázadra más és más kultúrképet mutatott. Egységes a kapitalizmusban lett Európa - de akkor szűnt meg európai lenni. S vajon ki állítaná, hogy a kapitalizmus kultúrát és kereszténységet jelent? A világ minden táján ősi, harmonikus, szilárd kultúrákat pusztított ki, ahol elhatalmasodott. Alapelvei: a munka kizsákmányolása, a szabad verseny, a gyengébbek elpusztítása, az élet minden területén könyörtelenül alkalmazott haszonelv, a családi közösségek felbomlasztása, általában a magasabb erkölcsi célok és értékek alárendelése rideg materiális

* Elhangzott a Kodolányi-szimpozionon, Telkiben, 2009. október 10-én.

céloknak és érdekeknek, mind-mind homlokegyenest ellenkezik a kereszténység alapelveivel. Ha Európában maradt még kultúra, az éppen ennek a Moloch-Európának ellenére maradt, s mindenütt azokon a területeken, amelyek kívül estek a kapitalizmus nyers uralmán, tehát a legalsóbb néprétegekben – a földművesek között –, egyes nem kapitalizálódott országokban, vagy ahol a nép fel tudta építeni belső, védekező szerveit (Finnország, Dánia stb.).” *{Kelet Népe,* 1941)

Kétségbevonhatatlan igazságok vegyülnek e gondolatsorban túl általánosító, ellentmondásos vagy tisztázatlan fogalmakra építő állításokkal, de nem ezek szétszálazásának nehézsége akadályozta meg, hogy az elmúlt évtizedekben szembenézzünk Kodolányi eszméivel. Még azok is elkerülték ezt, akik írásművészetének hívei maradtak vagy lettek, s utálattal tekintettek a bélyegeket osztogató nyilvános és titkos cenzúrára, tudva, hogy a jelentős teremtő szellem sohasem mérhető meg kommerciális dogmák szerint, nem utasíthatják arra, hogy kizárólag politikailag korrekt fogalmakat használjon. Mégis a szovjet szocialista világrendszer alattvalóiként leélve életüket nosztalgiával gondoltak a Nyugatra, mint egy összehasonlíthatatlanul jobb életminőség biztosítékára. Illúzióik voltak a nyugati világrendet illetően (aztán 1990 után pániktüneteket váltott ki az országlakók többségében a nyugati neoliberális feltételekkel való találkozás). Emlékszem, hogy amikor a Kádár-rendszer vége felé közfigyelem fordult a magyar koronára, s tanulmányok tárgyalták eredetét, a rajta lévő bizánci motívumokat, voltak, akik sopánkodtak, hogy nem szabad ezt firtatni, jobb nekünk minél messzebb mindenféle kelettől, a keleti kereszténységtől is. Mert Kelet akkor már csak a szovjet birodalmat jelentette, s jobb volt nem gondolni arra, hogy végtére őseink ott is ragadhattak volna, valamelyik őshazában.

Ma sem lehet egészen feszélyezetlenül hallgatnunk Kodolányi gondolatait, az iménti idézetet sem, holott a bőrünkön tapasztaltuk, mennyire találó a diagnózis, hiszen „a gyengébbek elpusztítása, az élet minden területén könyörtelenül alkalmazott haszonelv, a családi közösségek felbomlasztása, általában a magasabb erkölcsi célok és értékek alárendelése rideg materiális céloknak és érdekeknek” mindennapjaink alaptapasztalata lett. Feszélyezetten hallgatjuk ezt az igazságot, mert realitásérzékünk szorításában jól tudjuk, hogy a magyarság számára nem volt harmadik út, hiába mérték fel legjobb gondolkodóink idejekorán, hogy népünket csak egy sajátos történelmi és szociális adottságainkból eredő, mind a marxista szocializmustól, mind a doktriner kapitalizmustól különböző harmadik úton lehetne megváltani több évszázados gazdasági vergődéséből és alávetettségéből. A rendszerváltozás viszont olyan érdekek politikai leképzése volt, szokásos újságíró-fordulattal élve: olyan forgatókönyvek szerint ment végbe, amelyeknek semmi közük nem volt a magyar nép valós érdekeihez, tudás alapjához, készségeihez, s a népnek nem voltak, nem lehettek olyan képviselői a világ pénzügyi és nagypolitikai kabinetjeiben, akik a harmadik út akaratát érvényesíthették volna, avagy népmozgalom élén kiharcolhatták volna. Maradt a lehetséges valóság: a kapitalista gazdasági szerkezetek sietős, durva adaptálása, és szükségképpen a nagy erkölcsi- és véráldozat.

Ha így van, érdemes-e foglalkozni Kodolányi 'euráziai' víziójával? Tehát megvizsgálnunk, mit is tart ő sajátosan magyarnak a helyzetünkben és a lelkiségünkben, amely megőrződött a Nyugat történelmébe bekötött ezer év alatt, s amelynek talán valóban köze van keleti eredetünkhöz? Nemcsak azért van e vizsgálódásnak ideje, mert immár nem kell aggódnunk a szovjet birodalmi politika miatt, hanem azért is,

mert az Európához való csatlakozás – s ez ma már egyértelműen a globalizációs folyamatok révén az Amerikához való csatlakozást is jelenti – a kishitű, stréber önfeladás veszélyét hozta ránk, amelyet Kodolányi János a maga idején, a harmincas években is érzékelt, és joggal emelt ellene szót. Sőt, ha valóban biztosítani akarjuk helyét az irodalmi örökségben, el sem kerülhetnénk nézetrendszere e fontos elemének a megvilágítását, itt ugyanis nem ötletszerű, hirtelen hatás vagy indulat nyomán történő megnyilatkozásokról van szó, amilyeneket jó néhány írónál, minthogy műveik hangoztatott eszméiktől függetlenek, csak extrém biográfiai adalékként kell kezelnünk. Kodolányi János közírói állásfoglalásai elválaszthatatlanok novelláitól, regényeitől, drámáitól, még ha azok önálló életre keltek is. Különösen a harmincas-negyvenes évek regényeit, *A vas fiait,* a *Julianus barátot,* a *Boldog Margitot* és a *Pogány tüzeket* határozta meg az ideológia, amely az „euráziai lélek" felismerésére és megmentésére épült. Ugyanakkor eleve számolnunk kell azzal, hogy rövidesen továbblépett e gondolati körből. Várkonyi Nándorral folytatott levelezéséből tudjuk, hogy épp a magyar őstörténeti, honfoglaláskori regénysorozat, a *Pogány tüzek* írása közben, a *Sziriat oszlopai* olvastán nagy változásokon ment át: „ismét kezdem haszontalannak látni mindazt, amiért lelkesedtem: fajtánkat, a harmonikus társadalmat, s még azt a bizonyos 'örök magyar szellemet' is, ami tudjuk, nem örök, semmi sem lévén örök [...] egészen másként nézem a világot, az embereket s főként a vallásokat" – tehát ekkor már a nagy mítoszi regények eszmei háttere kezdett el megképződni benne –, azonban ez nem megtagadása, hanem szerves továbbépülése volt korábbi szellemi-erkölcsi lényének. Voltak általa később „antihumánus"-nak nevezett véleményei, amelyeket a *Süllyedő világ* 1964-es kiadásából kihagyott és az előszóban megtagadta őket, de életének azokat a korszakait, amelyek a nagy eszmények szolgálatában teltek el, és voltaképpen az Akarattyára való meneküléssel érnek véget, rezignált szeretettel zárja le: „Kimaradtam a munkások közül, s emlékként őrzöm meg nem tagadott álmaimat. Megborzadtam a civilizáció, a sátáni Ész forradalmától, útjába állnom nem lehet, következményeit előre látom, ijesztő víziómat magamba rejtem." *(Egy éve vagyok Akarattyán,* 1943)

Kodolányi borzadásról beszél, szélsőséges indulati elutasításról, de ha teljes gondolatkörét ismerjük, tudhatjuk, hogy sokkal mérlegelőbben, tárgyilagosabban ítélt az okcidentális, azaz nyugati szellemiség kérdésében csakúgy, mint másik sarkalatos tézisét, a parasztság ősi kulturális bázis-szerepét illetően. Már az imént idézett radikális Európa-kép sem volt ellentmondásmentes, hiszen Kodolányi azt állítja, Európa a kapitalizmussal szűnt meg európai lenni; eszerint létezik egy Európa-idea a számára is, amely, jellemzéséből következően, eredendően sokszínű, sok rétegű, de végső soron keresztény, „...felesleges hangsúlyozni azokat a mélyen gyökerező rokonságokat is – írta *A szellem válsága* című tanulmányában, 1939-ben –, amelyek a magyar szellemiség és a diadalmasan felragyogó modern nyugati szellem között megvannak. [...] A különböző népek kultúrája között nincsen olyan nagy űr, mint amekkora űr tátong ugyanannak a népnek a kultúrája és a kultúrának csak nevezett, kultúrmázzal jól-rosszul bevont hibrid zagyvaság között. Kultúra az istenséggel való kapcsolatok nélkül nincsen... Ezért volt kultúrája a középkornak s ezért nincs a modern polgárság korának." Kodolányi szerint az okcidentális lélek épp úgy áldozata az antropocentrikus, kegyetlenül racionális és haszonelvű társadalomnak, mint a magyar lett. Örömmel hivatkozik mindazokra a nyugaton is fellelhető törekvésekre, amelyek e pusztulás visszahatásaként a népi kultúra feltárására irányulnak Franciaországban, Angliában is, ahol már csak emlék formában létezik, de még ott is a jobb

önismeret elérését remélik ettől, s még nagyobb, diadalmas örömmel mutat Kelet-Közép-Európa népeire Finnországtól Lengyelországon át a Balkán csúcsáig, ahol viszont eleven formában ismerhető meg ez az ősi kincs, és meg is történik a kellő erőfeszítés a megőrzésére.

Itt egy pillanatra meg kell állnunk, hogy tudatosítsuk: Kodolányi nem a bezárkózó nemzeti gőg, a faji felsőbbrendűség mítoszának propagátora volt. Soha nem a világból kiszakítva és más népek karaktere ellenében sürgette a magyar öntudat ápolását, a valós múlt ismeretét és az ehhez szervülő új kultúrát. Értéknek, sajátos magyar értéknek tudta azt is, hogy „összeötvöződött nép vagyunk, összesűrűsödik bennünk szláv és török, finnugor és jazig, olyan fémmé gyúródtunk, melyben mind e sok rokon léleknek a lényege benne van". Utálta a származási magyarkodást, még Illyésre is volt maró megjegyzése, amikor a családjában előforduló mongolfoltra hivatkozott, és gúnyosan *turánitis*znek nevezte el a beteges álmodozást, amely meg akarná fosztani a magyar népet nyugatról kapott lelki felétől és a nyugati civilizációtól.

Kodolányi cikkeinek és tanulmányainak szövegei tehát rácáfolnak arra a vádra, amely szerint az (általa képviselt) „örökölt alkat elve leválasztja a magyar közösséget, a benne való létet Európáról". Mértéktartó megfogalmazása ez a régi vádnak, Poszler György tanulmányából való, amely Márai és Kodolányi vitájáról szólt a nemzetnevelés kérdésében (Népszabadság, 1994). A másik visszatérő vád is felmerül Poszler cikkében, amely szerint „elzárkózó, archaikus-mitologikus", modernizálás- és tudomány-ellenes jövőt kínál az országnak Kodolányi. A vád teljességgel alaptalan. Cáfolatul nézzük meg, mit gondolt az író a forradalmakról. Az igazi (Jézusi) forradalom radikális konzervativizmus – szerinte –, amely valami ősi, elemi igazságnak szerez új érvényességet. Ez az úgynevezett „radikális konzervativizmus" korántsem jelent fundamentalizmust, hiszen tartalmilag az életminőséget javító, nagy történelmi változásokat szorgalmazza. – Egyébként a forradalom e meghatározását egy vitacikkben írta le (*Népi és völkisch,* 1938), a jobboldali Oláh Györggyel szembefordulva, elutasítva azt a forradalmiságot, amit a jobboldal valósított meg. Szintén az imént idézett előítéleteket cáfolja Kodolányi viszonya az államalapító Istvánhoz. Nem osztozott Szabó Dezső Koppányt sirató ellenszenvében a hagyományt megtaposó hittérítő iránt, ugyanakkor nem osztozott abban a hódolatban sem, amely mint a mindenkori liberális állameszme megtestesítőjének járt ki Istvánnak. Ő épp a hagyomány továbbéltetőjét, korszerűsítőjét látta meg benne, aki a kereszténységet az ősi vallási tudatra mintegy rátelepítve, mélyre gyökereztette a magyarságban. Sehol a világon nem nevezik Máriát Boldogasszonynak, csak itt, ahol az állam legfontosabb alkotó része, a földművelő ugor népfél termékenység-istennőjének, Küldisimnek a neve származott át rá. A konzervatív elem tehát nem visszafogó, hanem stabilizáló hatásával vesz részt a folyamatban Kodolányi példálózása szerint.

Senki sem gondolhatja, hogy egycsapásra megváltoztatható egy nép, és kiiktatható belőle mindaz, amit korábbi századokban magába ivott – mondja Kodolányi. Az „euráziai léleknek" a felhorgadását látja minden lázadásban és mozgalomban, amely az idegen kultúrák erőszakos uralma ellen támadt. Minthogy az ősi életforma és kulturális emlékezet az alsó néprétegekbe húzódott le, az ezek létjogáért való küzdelem szociális küzdelem is, s ebben vállaltak derekas részt minden korban a magyar írók – állítja nem kis büszkeséggel. A sor a népi írók mozgalmával folytatódik – bennük Kodolányi szövetségest talál egy ideig. És a korszak nagy szenzációja, Bartók és Kodály zenei kutatása egyenesen kezére játszik: azokkal szemben,

akik ignorálják a magyarság ázsiai hozományát, ott az érv, hogy igenis létezik egy keleti zenei nyelv, mely a Lajtától Mongóliáig a legmélyebb rokonságot mutatja, nyugaton viszont ismeretlen, másfelől pedig szembetűnő tény a magyar népi zene immunitása a vele határos nyugati zenei nyelvre. (Kodály: *Mi a magyar?,* Bartók: *Népzenénk és a szomszéd népek zenéje)* Mindebben Kodolányinál épp úgy nincsen értékelő mozzanat, ahogy Bartóknál és Kodálynál sincsen.

Kodolányi eszmei alapjának ingatag pontja a paraszti életközösségek és életformák idealizálása. Tévedés ne essék: magát a parasztot reálisan látja. Látja nyomorúságát, s nemcsak látja, hanem vészharangot kongatva hirdeti, hogy biztos pusztulás vár rá, ha nem következik változás a helyzetében. Hitelesnek tudja a jellemzést Veres Péter ridegparasztjáról, „aki sohasem mereng el az életen túli kérdések misztériumán, aki kegyetlen haszonelv szerint iparkodik berendezni szűkös, cseppet sem hősi életét, aki nem fogy ki az irigységből, fenekedésből, átkozódásból, keserűségből és sivár reménytelenségből". Holott ő volt az, aki első – egyébként Szabó Lőrincnek adott – interjújában azt hirdette, hogy az ekéje mellett ballagó paraszt is ott állhat a kultúra legmagasabb csúcsán. Ezt az ideált azonban nem tévesztette össze a valósággal, és titkolhatatlan ingerültséggel bírálja Szabó Dezsőt, amiért „szentimentális jóság ömlengések közepette rajzol maga elé egy valójában nem létező és logikailag el sem képzelhető parasztot". De nemcsak a valóságos paraszti élet tényei állnak ellen az ősi kultúra és életerő kibontásáról szőtt álomnak, hanem ott is kibukkan az ellentmondás, hogy míg Kodolányi elvben dicséri a paraszti életformát (szembeállítva a silány, „okcidentális" kispolgárival), ha egy nép felemelkedéséről beszél, akkor egyetemeket, színházakat, múzeumokat emleget, például amikor a finnekkel vagy az osztjákokkal példálózik. Mi hát a magja a parasztság iránti nosztalgiájának? „A természettel az egyszerű parasztnép él együtt, ősi, vallásos közelségben" – írja egy kritikájában 1932-ben, s voltaképpen erre a gondolatra figyelt fel Knut Hamsun életművében is, ugyanebben az évben. Ez a maga idején nem lehetett valami meggyőző érv a szkeptikusok és az ellentábor előtt, egyike volt a parasztromantika obligát motívumainak. Mára azonban a természeti környezet romlása katasztrófa felé sodorja az emberi civilizációt, és ezért ez a megsejtett alapelv: a természetközelség követelménye, az éles kritika a zsarnokian haszonelvű, a természeti erőforrásokat felzabáló kapitalista világrendszerrel szemben, vitathatatlanul igazolódott.

Egy közgazdasági bestsellerből, Dávid C. Korten művéből idézek: „A probléma nem önmagában az üzlettel vagy a piaccal van, hanem a súlyosan megromlott globális gazdasági rendszerrel, amely messze az emberi ellenőrzés hatókörén túl működik. […] A pénzszerzés parancsától hajtva a rendszer az embereket a gazdaságtalanság forrásaiként kezeli, és minden rendszerszinten gyorsan megszabadul tőlük. [...] A kopernikuszi forradalom által megnyitott tudományos és ipari korszak materialista határait elérve most az ökológia korának küszöbén állunk, természetünk spirituális és materiális vetületeinek holisztikusabb ('egészlátóbb') szemléletére alapozott ökológiai forradalom létrehozásával." (*Tőkés társaságok világuralma,* 1995, magyarul 1996) Emlékeztetőül: Kodolányi először 1934-ben, a Szabadságban közölt *Hulló Európa, hulló Magyarország* című cikkében beszélt arról, hogy a liberalizmus „erkölcsi érvényre emelte a létért való harc olyan formáját, amelyben az egyén egyénnel áll szemben, a gyengébb elhull, az erősebb megmarad... A termelés célja nem az ember, hanem a haszon lett", s ebben jelölte meg az egykézés, az Ormánság lassú pusztulása okát is.

De nincs szükség e késői igazolódásra ahhoz, hogy végre elismerjük Kodolányi vállalkozásának alapos indokoltságát, és ne illúziói vagy tévedései szerint ítéljük meg. Hiszen az övénél nagyobb, és sokszor kártékonyabb illúziókkal szemben, kétfelől is oppozícióban építette ki a maga nézeteit. Az egyik kártékony illúzió a nyugat iránti feltétlen bizalom volt. Úgy is mondhatnám, vakhit. Pedig Márai Sándor azt hangoztatta, hogy „Ázsia dolga rajongás és vakhit, Európa dolga a bírálat és önismeret" – de ha hetven év távlatából visszatekintünk, bizony azt látjuk, hogy ő, az „európai" esett a rajongás és vakhit hibájába, és az „ázsiainak" bélyegzett Kodolányi valósította meg inkább a bírálat és önismeret szellemi követelményét. Vagy nézzük tovább a kortársak állásfoglalását a nyugati és a keleti mivoltunk kérdésében. Herczeg Ferenc *Pogányok* című regényében a kereszténység felvétele így minősül: „A fekete papok valami rettenetes mesterségre tanították meg a nemzetet: megtanították gondolkozni. A boldog állatból ember lett, és aki ember, az szenved, mert gondolkozik." - Ez a pöffeszkedő kultúrgőg volna a korszerűbb, az ésszerűbb, a humánusabb a „fehérlóáldozó"-nak gúnyolt Kodolányi magyar őstörténeti felfogásával szemben? Zsolt Béla a hortobágyi pásztor „háromszáz szavas" szókincsét fitymálja, s a városi kultúra fölényének jegyében „bundaszagú szervezkedésnek" minősül az a törekvés, amely a nép sorskérdéseit helyezné a magyar politika centrumába. Közhelynek számított a műveltebb társaságokban, hogy a magyar egy alacsonyabbrendű kultúrát hozott erre a földre, s barbárságából idegen segítségnek kellett kiszabadítania. Tehát égető szükség volt a magyar kulturális öntudat megalapozására és a nép minél szélesebb köreibe való beplántálására a kisebbrendűségi érzés ellen – Kodolányi ebben nem tévedett, és sokat tett érte. Mert hiszen Finnország példájának a felmutatásával ezt szerette volna elérni, ezt a hiányzó öntudatot kereste Keleten is, Julianus baráttal.

S Körösi Csorna Sándort képzeletében követve arra jutott, hogy van, amit meg kell mentenünk keleti örökségünkből: „az álmodni tudást. Hogy ne vesszünk el a racionalizmusba fulladt Európával együtt, de adhassunk neki valamit, amit más nép nem adhat." (*Kísérlet egy magyar napilapra, 1942.*)

Úgy sejtem, előadásom vége felé már minduntalan felkísérthetett az elhangzott mondatok aktualitása. A műveltebb társaságokban ma is úgy vélik, hogy a magyar kultúra, minél magyarabb, annál alacsonyabb rendű. Az Európát és a neoliberális pénzügyi világuralmat illető bírálat és a mélyebb önismeretre alapozó jövőkép ma is „bundaszagú", „fehérlóáldozó" bugyutaságnak minősül, míg a lelkesült szolgalelkűség európai emelkedettségnek számít. Sürgető feladat volna tehát, hogy megvizsgáljuk: maradt-e bennünk a közben eltelt hetven év alatt valami pislákoló tudata „euráziai" hivatásunknak, van-e még szuverén, természetközeli, álmodni tudó ázsiai lélek-felünk.

Ezt a feladatot bízta ránk Kodolányi, ha jól értem őt.

Újabb levél Amerikába

Tisztelt Anne Applebaum!

2000-ben is megszólítottam Önt, hogy kifejezzem örömömet, amiért az Ön személyében az amerikai tollforgatók között is akadt egy, aki szerint az erkölcsi világrend sérült meg a kommunista rendszerek által elkövetett történelmi bűnök következetes feltárásának és a bűnösök társadalmi és jogi felelősségre vonásának elsikkasztásával. Akkori írása, amelynek fordítását a Nagyvilágban olvastam (*Érzelmi féloldaliság*), megemlékezett a nyugati, az amerikai baloldali publicisták kártékony szerepéről is, akik hevesen védelmükbe vették a diktatúrák hatalmi elitjét a fiatal demokráciákkal szemben. A levélformát csak írástechnikai okokból választottam, nem számítottam arra, hogy esszém (*Volt-fogyatkozás*, Magyar Szemle, 2000/2.) az Ön kezébe kerülhet. De Kodolányi Gyula, egyetemi kurzust vezetvén az Ön hazájában, angol fordításban eljuttatta a New Criterionnak, amely az Ön írását annak idején közölte, és Önnek is. Választ nem kapott. Így most még kevésbé gondolom, hogy olvasni fogja írásomat – újabb megnyilatkozásai nem is indítottak volna efféle személyes megszólításra, sem az ittjártakor készült interjúi, amelyeket a más látószög ellenére is elismeréssel hallgattam-olvastam, sem a minap a Washington Postban közölt, hazánk belpolitikáját kritikai éllel jellemző cikke. Mégis megmaradok a levélforma mellett, ugyanis tartozom az igazságnak azzal, hogy hálával eltelt egykori írásom után elmondjam a véleményemet akkor is, amikor az Önben irántunk meglévő empátia vakfoltjaira látok rá.

Fel tudom mérni a jelentőségét, hogy Ön a magyarországi kormány tevékenységét és a jelenlegi új sajtótörvényt higgadtan, vagdalkozás nélkül bírálja, és ezzel alaposan elüt a nyugati baloldali és liberális publicisták kórusától. Fontos, hogy a Washington Post korábbi, szerkesztőségi cikkével szemben, amely országunk „putyinizálódását” sulykolja, és Lukasenko Fehér-Oroszországának közállapotaihoz hasonlítja a miénket, Ön azzal kezdi jegyzetét, hogy leszögezi: a két országot nem is lehet összehasonlítani, mert Magyarországon sikeresen végbement a demokratikus átalakulás. A folytatás is tárgyszerű: a jelenlegi kormánynak túlságosan nagy a többsége, és erőszak nélkül is képes megváltoztatni az ország törvényeit és alkotmányát – ez tény, bár a „túlságnak” oka van, és a változtatásnak pedig indokoltsága. Ám itt egy veszélyes szúrás következik: „hogy hatalmon maradhasson”. Erre majd visszatérek. Felsorolja azokat az eddigi lépéseket (testület kinevezése új alkotmány kidolgozására, a költségvetési tanács megfosztása ellenőrzési jogától, az alkotmánybíróság jogkörének megkurtítása), amelyekkel a fent jelzett tendenciát kívánja szemléltetni, vagyis a demokratikus status quo kikezdését, ám az ebben rejlő kritika nem a konkrét körülmények ismeretén alapszik, hanem reflexszerű, fanatikus hiten a kanonizált demokratikus alapelvek mindenhatóságában és a demokratikus intézményrendszer eleve adott tökéletességében. Azt sem veszi figyelembe, hogy igen nagy különbségek tapasztalhatóak az egyes demokratikus berendezkedésű országok között az elvek alkalmazását és az intézményi jogköröket tekintve. Erre is visszatérek. Az új médiatörvény

életbe léptetése váltja ki az Ön legnyíltabb ellenérzését, amely „az ötvenes évek” szellemét hozza vissza, ezt egy itteni rádiós barátja beszámolójára hivatkozva állapítja meg, és cikkéből nem derül ki, hogy voltaképpen olvasta-e a törvény szövegét. Mindenesetre az Ön mértéktartására jellemző, hogy leírása szerint az idézett rádiós nem cidrizik a félelemtől, csak feszélyezetten érzi magát – ez az interpretáció tehát ugyancsak eltér a baloldal pánikkeltésétől, amelynek hatására külföldön élő barátaink rémült telefonokkal bombáznak minket, hogy Úristen, mi történik nálatok?

A legfontosabb különbség az Ön és baloldali kollégái helyzetértékelése között, hogy Ön kellő hangsúllyal beszél arról is, ami a „túlságosan nagy” parlamenti többséget létrehozta: az előző kormányok elképesztő kártevéséről. „Az elmúlt nyolc évben […] a magyar szocialisták feltornászták az államadósságot, elmulasztották a reformokat, és külföldi bankszámlákra síbolták az ország pénzét” – nem semmi, hogy ez a Washington Post hasábjain megjelent! Ön az egyetlen, aki felemlegeti az őszödi beszéd utáni budapesti zavargásokat – habár arról Ön sem szól, hogy e zavargások alkalmával az akkori kormány kilövette ártatlan emberek szemét, és az utcáról összefogdosott fiatalokat testi kínzásoknak vetette alá. Pedig sokatmondó a most oly „kétségbeesett” újságírók és a most felhorkanó nyugati demokráciák akkori cinkos hallgatása, és segítene a jóhiszemű újságolvasónak a hírek értelmezésében. Öntől mindenesetre korrekt gesztus, hogy a közvetlen előzményeket is felvillantja, hiszen ezek a mostani kormánylépések erélyességét az okok felől világíthatják meg, legalábbis azok számára, akik magyarázatot igényelnek, és nem cirkuszt mindenáron. Én is azért kísérlem meg sajátos magyar látószögünk felvázolását, mert az Ön által adott keretek alkalmasak az eltérő nézetek megvitatására – a hisztériakeltés professzionális technikusaira és főképpen elrendelőire nem vesztegetnék szót és időt. A levél csakis Önhöz szól, még ha soha nem olvassa is, arról fogok elmélkedni, hogy miért lóg ki ez a mi elég kisméretű országunk a nagy amerikai demokrácia-sablon alól. De mielőtt belefognék, még közlöm Önnel, hogy a magyar hírportálok bal-liberális vonzalmú része ügyesen összekeveri az Ön cikkét a Washington Post előző, szerkesztőségi cikkével. Sok helyütt, ha az Ön nevét írja be az ember a keresőbe, az a „putyinizálódást” emlegető, Clinton miniszter asszonyt a tavaszi budapesti csúcsértekezlet bojkottjára felszólító szerkesztőségi cikk jön elő, amelynek alapvető állításával szögesen ellentétes az Öné. És a rövid hírösszefoglalások ezt az összecsúsztatást tökélyre viszik. Így most sokan álmélkodnak a magyar konzervatív értelmiségből az Ön pár hét alatt bekövetkezett pálfordulásán, emlékezve ittjártakor adott nyilatkozataira, amelyekben fenntartásainak is hangot adott ugyan, de alapjában véve bátorított minket törekvéseinkben. Aligha örülne ennek, ha tudna róla.

Kérdéssel kezdem. Ön, Professzor Asszony, sejteti, hogy rosszallja az Orbán kormánynak a hatalom megtartására irányuló szándékát, illetve hogy ennek érdekében hoz intézkedéseket. Nem hinném, hogy akadna kormány, amely ne akarna hivatalban maradni, és ne tenne meg mindent ezért, a kérdés csak az, hogy mire használja hatalmát. Ön vajon úgy véli, hogy Orbánéknak a hatalom csak ösztönkiéléshez kell? Ezt azért nem hinném. A kritikák semmiféle formában nem foglalkoznak a magyar társadalom számos

rétegét kedvezően érintő, a nemzet jövőjének perspektívájából elgondolt eddigi kormánylépésekkel, amelyeket ráadásul egy rendkívül rossz állapotban átvett országban kellett megtenni – az Ön írása sem, de ezúttal ezt nem róhatom fel, hiszen cikke az aktuális témához szólt hozzá, röviden. Mindenesetre szükségesnek tartom a teljes kép idevetítését, holott elcsépelt választási szlogennek hangzó mondatokat kell kimondanom. Az Orbán-kormány nem kisebb feladat előtt áll, mint hogy megállítsa a romlást, az ország kirablását, a következő generációk számára hazai életlehetőségeket teremtsen, elérje, hogy nekünk, magyaroknak következő generációink legyenek. Ezt Ön is jól tudja, hiszen jártas a kelet-közép-európai országok gondjaiban. Akkor miért nem e feladatvállalás felől nézi a négy évnél hosszabb időtartamú kormányzásra való törekvést, miért sejtet öncélú hataloméhséget benne? Magyarországon jelenleg nincs más olyan politikai erő, amely képes lenne elvállalni az ország újraélesztését. Egyes kis pártok részben a fentivel harmonizáló célokat hirdetnek ugyan, de nem képesek kormányzati alternatívát nyújtani. Kormányzati alternatívaként csak a frissen bukott baloldal léphet fel még mindig – ezen mi, akik átéltük garázdálkodásuk sok-sok évtizedét és a legutóbbi nyolcat is, felettébb csodálkozunk, mert azt hittük, egy-két évre nyugtunk lesz tőlük, végtére náluk nagyobbat nem is lehet bukni a politikában. Ez a mostani, összehangolt sajtókampány kormányunk ellen – és Orbánék jelenlegi támogatottságát tekintve elmondható, hogy miellenünk, hazánk ellen – megmutatta, hogy nem lehetünk nyugodtak. Nagy erők munkálkodnak azon, hogy visszaültessék a nyakunkba az országrontó garnitúrát, amelyet szocialistának, sőt szociáldemokratának neveznek minden alap nélkül, hiszen neoliberális gazdaságpolitikai elveket követ, és a marxista tankönyvekben „komprádor burzsoáziának” nevezett társadalmi képletnek felel meg. Egyébként mindaddig, amíg őket legitimálja a nyugati politikai élet szociáldemokrataként, igen kevés az esélye, hogy egy tényleges és *magyar* baloldali párt jöjjön létre, amelytől nem kell féltenünk a magyarságnak mint államalkotó népnek a fennmaradását. Egy ilyen párt váltópártként szolgálhatná az egészséges parlamenti demokráciát, de nincs, és jelenleg nem is formálódik.

Nem öröm, hogy ebben az eladósodott, lepusztult országban a szükség, a kényszer diktál majdnem mindent. Lélegzetvisszafojtva lessük mi is, kritikai gondolkodásra kalibrált értelmiségiek a politika eseményeit. Nem akarunk autokrata hatalmat magunk fölé, bár már nem szívesen mondjuk, hogy demokraták vagyunk, mert olyan két évtized van mögöttünk, amelyben minden visszaélés megtörtént, amire a népfelség elvének alkalmazása módot ad. Készpénzért és néha csak egy sörért vett szavazatok, TV-bohócok uszításai döntöttek a sorsunkról, és emiatt kellett az országnak olyan mélyre süllyednie egy igazi kormányváltásért, ahonnan nincs lejjebb, és nagyon nehéz a visszaút. Annyi bizonyos, hogy nekünk is elegünk volt az egypártrendszerből, nem arra adtunk megbízást politikusainknak, hogy azt alakítsanak ki. De elegünk volt a jóhiszemű balek szerepéből is.

A jogállamiság megszállott híve volt Antall József, akinél kevés „európaibb” politikust hordott hátán a föld. Megválasztása után el is távolította magától pártját, túl népi volt, túl kuruc, hogy szó ne érje a ház

elejét, mert úgy vélte, hogy az európai illemmel bajos összeegyeztetni ezt a sok évszázados plebejus szellemiséget. Ezzel természetesen meggyengítette belső kormányerejét, viszont kívülről, a körülhízelgett nyugattól nem kapta meg a remélt támogatást. Ugyanolyan vad támadásoknak volt kitéve, mint a most némi fiatalos daccal politizáló Orbán Viktor. Ugyanazok a rágalmak jelentek meg róla is, ugyanazokon a fórumokon, mint most Orbánról. Antall és környezete, sőt a tábora is azonnal védekező állást vett fel, szorongva ügyelt minden megnyilvánulásra, hogy nehogy ürügyet adjon a támadásokra – ezzel sem ért el semmit: ha nem találtak prédát, ötletes médiamunkások maguk koholták az „ügyeket", amelyekkel folyamatosan fenn lehetett tartani a hisztérikus légkört a kormány körül. Csak emlékeztetőül: ennek esett áldozatul a kommunista bűnök elszámoltatásáról készült törvényjavaslat is, e mulasztás súlyos következményeiről éppen Önt kell a legkevésbé felvilágosítani. Magyarországon kezdődött meg legelőször a rendszerváltás, és mi lettünk azok, akiknél semmi sem történt a kommunista korszak erkölcsi lezárása érdekében, sem érdemi, sem metaforikus ítélet nem született sem a diktatúráról, sem kiszolgálóiról, annyi sem, mint máshol (a Stasi-irattár azonnali megnyitására gondolok, a cseheknél a volt pártkáderek hivatalba kerülésének tilalmára, s – egyáltalán nem nosztalgiával, de a tett rituális jelentőségére utalva – a Ceauşescu-házaspár kivégzésére.) Az erkölcsi deficiten felül ennek a mulasztásnak köszönhetjük az alvilági bűnözés szintjén megvalósult privatizációt – újabb erkölcsi deficit, a gazdasági veszteségekről, Magyarország kirablásáról és tönkretételéről nem is beszélve. Demokratikus átalakulásunk legnagyobb fiaskója, hogy mindez a jogszerűség jegyében ment végbe, jogszerűnek álcázott ügyletek révén ragadta meg a gazdasági hatalmat a kommunista diktatúra káderállománya. Nem találkoztam emberrel Magyarországon, aki ezt a tényt ne ismerné el, legfeljebb különböző módon kommentálja.

Eszemben sincs e fiaskó miatt a többpárti parlamenti demokráciát kárhoztatni, a jogállamot, amely – Önnek igaza van: nálunk, például Fehér-Oroszországgal szemben – valóban létrejött. Csakhogy joghézagokkal, visszaélésekre módot adó hibákkal, a meglévő alaptörvényeket toldva-foldva született meg, és bábái hol a realitások diktátumának engedtek, hol pedig életidegen ideáknak. Amikor például adókedvezményt és támogatásokat biztosítottak a külföldi befektetőknek, az égető pénzhiányra hivatkozhattak, amikor sajtószabadság címén érintetlenül hagyták a volt kommunista sajtó túlhatalmát, álmatag balekként jártak el. (Ez a túlhatalom bezzeg sohasem csípte a demokratikus garanciák nyugati őreinek a szemét!) Ön láthatólag a sajtó mindenféle korlátozását elutasítja, az Ön hazáját jól ismerő barátaim szerint ott valóban ez a gyakorlat. Szerintük korántsem biztos, hogy a szabályozás mellőzése ott is helyes és sokáig fenntartható, de erről nekem nem lehet véleményem, nincs róla tapasztalatom. Európában viszont általános gyakorlat, hogy a média számára az állam törvényi kereteket szab meg – hazánk nem lóg ki a sorból; ha a többi ország médiatörvénye nem minősül beavatkozásnak a sajtószabadságba, nehéz lenne jóhiszemű magyarázatot találni arra, hogy a miénk miért igen.

Két dolgot tanácsos tekintetbe venni annak, akit felborzoltak a magyar kormány eddigi lépései. Itt

nem egy sokszorosan kipróbált, érett demokratikus intézményrendszer áll fenn, hanem egy alig húsz éves, amelyről sajnos nem állíthatnánk, hogy minden tekintetben kiállta volna a próbát, ugyanis nem tudott a közérdeknek garanciát biztosítani a magánérdekek cinikus, könyörtelen kártevése ellen. Nem tekinthetjük lezártnak a demokratikus átalakulást, amíg hozzá nem csiszolódik a magyar társadalom adottságaihoz.

A másik figyelmet érdemlő körülmény, amely megkülönbözteti hazánkat a saját szempontjaik elsőbbségét evidenciaként megélő országoktól, hogy itt még a kommunista rendszer bukása után is döntő befolyással bírt a nemzeti önrendelkezést veszélyforrásnak felfogó korábbi politikai elit, és értelmiségi szövetségeseinek tábora. Minden elgondolást, minden kezdeményezést, amely az ország hagyományaihoz, vagy adottságaihoz kívánt volna alkalmazkodni akár a gazdaság újjászervezése, akár a kultúra értékrendjének kialakítása során, már csírájában elfojtották, ahogy a két korábbi konzervatív kormányra is azonnal rátámadtak, amikor a nemzet kormányaként határozták meg magukat. A tömegek sokáig hagyták magukat orruknál fogva vezetni, a bal-liberális politika lelepleződéséhez nagyon nyilvánvalóvá kellett válnia a magyarság sorsa iránti közönyüknek. Most Ön az Orbán-kormány túlzott népszerűségéről beszél – ez valószínűleg pontatlan fogalmazás: nem a kormány népszerű oly nagyon, nem is lenne normális, hiszen egy kormány – ez is – számos hibát követ el a mindennapjaiban, hanem a félelem lett igen erős a magyar polgárokban az országuk elvesztésétől. És ezt a félelmet jócskán alátámasztja a mostani nyugati média-kampány hangereje és elszántsága is. Ennyi hasznunk kétségkívül származott a dologból – tehetem hozzá, ezúttal én is némi cinizmussal.

A Hitel című folyóirat, amelyben várhatólag meg fog jelenni ez a levél, azt kérdezte tőlünk, szerzőitől: „Vajon lehet-e újra kezdeni? Mennyire vagyunk a helyzet foglyai? S ha lehet, milyen alapokon építsük újjá a magyar társadalmat és kultúrát? Van-e esélyünk a nemzet közös értéktudatának megfogalmazására?” Mindabból, amit eddig Önnek elmondtam, kiderül, hogy az „új” elkezdődött, megint elkezdődött egy nemzeti érdekű kormányzás, amely nem akarja beérni a rászakadt válságkezeléssel, a bajok puszta túlélésével, hanem a siker, a győzelem ízére is rá akarja kapatni az országot. Az is új jelenség, hogy szavazói egyelőre nem húzódtak ki mögüle, nem fordultak vele szembe. Hogy sikeres lesz-e ez a vállalkozás, hogyan tudhatná bárki, de valami jót máris kiváltott a magyar emberekből maga a vállalkozás is: saját maguk, saját birtokuk, saját tudásuk megbecsülését. Visszariadtak a szellemi lefokozódástól, a bennszülött rabszolga státuszától, amelynek rémképe már megkörnyékezte őket, ráébredtek, hogy ez a tétje a változásnak.

Igen, a helyzet foglyai vagyunk – válaszolhatnék-e mást a második kérdésre. Figyelmeztet erre bennünket az országunk ellen folyó támadás is. De korántsem vagyunk annyira foglyai, mint hiszik, akik így akarnak visszakergetni minket a karámba. Ha helyes sorrendet tartunk igényeink között, és nem esünk egymásnak részletkérdésekben, nem fordulunk a hivatalt viselők ellen csak azért, mert egyéni ambícióinkat nem elégítették ki, és sorolhatnám még a csapdákat, amelyek fel szokták forgácsolni erőnket, akkor a

szükséges alkalmazkodáson túl képes lesz továbbélni a mi igényeinkhez méretezett, magyar-érdekű politika.

Ez a legfontosabb cél, és ennek megvalósulása lesz, tisztelt Professzor Asszony, még a magyar demokrácia garanciája is. Mert hiszen nem demokrácia az, amelyben a nép, a többség valós érdekei és jövője ellen történik minden, hiába adja hozzá demokratikus államberendezés a keretet. Inkább a demokrácia kijátszása történik ilyenkor önnön lényege ellen. Most felelősebb gondolkodásúvá lett népünkkel – ha kellő tisztelettel bánik vele az általa megbízott kormány – el lehet jutni a demokrácia érettebb fokára a formális fokozat után. Elvileg. Remélem, nem tévedek, és a nép valóban öntudatra ébredt, felismerte a veszélyt, és hogy elmondható ugyanez a hivatalba került politikusokról is. Akkor pedig fölösleges további figyelmet áldozni a sikerünkben ellenérdekelt polgártársaink és külföldi szövetségeseik politikai performance-aira. Annyi mindenre kell figyelnünk! Nehogy megint a veszélyről felejtkezzünk el!

Tisztelettel búcsúzom, abban a reményben, hogy talál megfontolni valót levelemben, ha netán mégis olvassa egyszer.

Hitel, 2011. 2.

A túlélés csapdái*

Mindig is kínosan éreztem magam, ha a kultúra finanszírozásáról esett szó, és az elmúlt két évtizedben alig esett másról szó a kultúrával összefüggésben. Az emberek nap mint nap elszenvedett tragédiáihoz, a földkerekség megoldhatatlan gondjaihoz képest mit számít a mi szűkölködésünk? – gondoltam szorongva. Az elmúlt hetekben is miféle témák merültek fel baráti beszélgetéseimben? A hazai politikai belháború eseményeit most mellőzőm. Tanzániában hétmillió ember áll az éhhalál küszöbén. Kongó fantasztikus érckészletére Kína szinte bagóért rátette a kezét. Görögország az újabb kölcsönért beleegyezik nemzeti vagyona felvásárlásába. Apokaliptikus témáinktól azonban a következő percben már valamelyik magyar irodalmi folyóirat vagy írószervezet katasztrofális helyzetére tértünk át, felfokozott izgalommal tárgyaltuk meg, milyen kevés pénz a költségvetés nagyságrendjében nézve, amitől függ az életünk. Este pedig, miután végignéztem néhány kozmikus katasztrófát és egy-két bolygó születését a National Geographicon, egy nehézkesre sikerült mondat áramvonalasításával gyötröm magam fél éjszakán át. Mert nekünk, íróknak, irodalmároknak mindennél előbbre való az irodalom, de ezen túl hiszünk abban is, hogy tudtán kívül mind az önelégült technikai és fogyasztói civilizációnak, mind a kétségbeesett nyomorult tömegnek is múlhatatlanul szüksége van rá, nélkülözhetetlen az élet személyes dimenziójának fennmaradásához. Olykor a civil társadalom jelét is adja ennek, megcsappant a számuk, de vannak még mohó olvasók, viszont az intézményesült társadalom, a kormányzati szervek és az általuk működtetett szervezetek következetesen úgy viselkednek évtizedek óta, mintha életfontosságú dolgok elől happolnánk el azt a pénzt, amely teljesen felesleges folyóirataink, könyveink megjelentetéséhez kell. Mintha a hétmillió tanzániai éhező, vagy inkább a hazai „leszakadók” szájától vonnánk el a falatot széplelkű passziónkkal, versek, novellák, kritikák írásával és kinyomtatásával, amelyet az állam kénytelen kelletlen támogat. Azzal kezdtem, hogy nem tartozom a szakmai soviniszták közé, akiknek fontosságtudata az eget veri. Mindig kész vagyok belátni, hogy az irodalom csak a maga helyén következhet az emberek érdeklődésében, pénztárcájában, életidejében. Kész vagyok belátni azt is, hogy a megszorítások kényszere alatt nyögő költségvetésbe nem fér be, amiben pedig reménykedtünk: hogy a magyar kultúra valóban stratégiai ágazat lesz egy végre nemzeti sorskérdésekben gondolkodó kormány gyakorlatában. Rendben van, tudomásul veszi az ember, hogy megint átmeneti időszak következik, megint az a feladat, mint már húsz éve folyamatosan, hogy az író, a könyves ember túléljen valamit: piacgazdaságra való átállást, kultúrharcot, posztkommunista kormányt, iskolákat bezáró, történelem-érettségit eltörlő kultuszminisztert, ellenséges kuratóriumot az NKA-nál, s most, ugye, a megszorításokat, de e folyamatos túlélés már annyit rombolt rajta, hogy ijedten méregeti, van-e még benne annyi tehetség, amit érdemes egy újabb átmeneti korszakon átmentenie.

---

* Elhangzott a Tokaji Írótáborban 2011. augusztus 10-én “A magyar irodalom élete és állapota” címmel rendezett tanácskozáson

Bízom benne, hogy tehetség van még bennünk annyi, s abban is bízom, hogy az átmeneti korszakoknak is vége szakad belátható – általunk is túlélhető – időn belül. De számot szeretnék vetni azzal a károsodással, amely az elmúlt húsz év túlélési gyakorlatai során érte a magyar irodalmat és az irodalmi életet.

Nonprofit irodalom a létminimumon

A könyvszakma ripsz-ropsz piacosítása felszámolta a nagy kiadókat. A nyolcvanas évek végén a raktárak valóban dugig voltak bezúzandó könyvekkel, de a válság oka nem a kiadók rossz szakmai teljesítménye, hanem a pártállami szisztéma volt, amely az éves tervek készíttetésével, főigazgatósági, pártközponti utócenzúráztatásával, a számtalan kierőltetett presztízs-kiadvánnyal, vagyis az irodalmi klientúrának és a nyomdáknak a kiadókon keresztül történő támogatásával teljesen elszakította a kiadást a kereslettől, több éves átfutást eredményezett, amely megakadályozta, hogy a könyvek szinkronban lehessenek az olvasók érdeklődésével, és ez az irodákból vezényelt könyvtermelés a könyvkereskedelmet válogatás nélkül az ún. nonprofit irodalom ellen fordította. Ezek az akkor rangos nagykiadók kétségkívül fölös számú munkatársat foglalkoztattak, meg be is zárkóztak arisztokratizmusukba, nem akarták ellátni a piacot szakácskönyvekkel és női neveket viselő sorozatokkal, ezért a piacgazdaság dogmájának odavetve pusztulniuk kellett, de a helyükbe százszámra lépő kiskiadók hosszú ideig nem voltak képesek pótolni e szakmai tekintéllyel bíró néhány nagykiadó szelekciós tevékenységét, a kiadványok könyvészeti színvonaláról ne is beszéljünk. Az adott helyzetben a majdnem mindig nonprofitnak számító igazi irodalom halálos veszélybe került, megmentője az NKA volt a pályáztatási rendszerével. Valóban megmentette a magyar írókat attól, hogy előfizetőktől kelljen összekoldulniuk a kinyomtatás költségét, amennyiben némi nyilvánosságot akarnának műveiknek. De az elnyerhető támogatások csak a könyvnek mint műtárgynak egy-két száz példányban való létrehozását fedezik, ezek az egyébként áldozatos munkát vállaló nonprofit kiskiadók a szerzőnek tisztes honorárium fizetését, a mű reklámozását, célzott terjesztését nem engedhetik meg maguknak, s ha olykor ilyen kalandokba bocsátkoznak, felborul egyensúlyuk, reménytelen adósságtömeget kezdenek görgetni maguk előtt. Mert az elnyerhető százezrek csak magának a kortárs irodalmat kiszolgáló kiadónak a napi túlélését fedezték, mostanában pedig eljutottunk oda, hogy az állam a túlélés finanszírozását is elhárítja, egyre kevesebb pályázatot lehet benyújtani, és egyre kevesebb pénzt lehet nyerni. Az NKA működésének szükséges korrekciója helyett ellehetetlenítésének jeleit lehet tapasztalni. A kiadók kezdik visszasírni már az előző éveket is.

A könyvkereskedelmi hálózatok az irdatlan kereskedelmi százalék ellenére sem foglalkoznak e kis példányszámú, szűk réteget érdeklő kiadványtípussal, a könyvterjesztés legelterjedtebb formája, hogy maga az író küldözgeti szét ismerőseinek a példányok nagy részét, persze saját költségén. Néhány, a médiában és a sztárcsinálás más eszközeivel közismertté tett író könyveinek kirakatba stószolásával a könyvkereskedelem

elleplezi, hogy a magyar irodalmat úgyszólván bojkottálja. A legfájdalmasabb hiány az lett, hogy a könyvtárakból is kiszorultak ezek az irodalmi életet fenntartó kortárs-művek, mert a könyvtárosok túlnyomó többsége a könyvkereskedőkhöz hasonlóan haszontalan tehernek tekinti a kiadványok azon részét, amely csupán az állományt szaporítja, de a látogatói létszámot alig. Így hiába indul meg olykor-olykor a szakmai párbeszéd az irodalmi sajtóban egy-egy könyvről, könyvtári hozzáférés híján az érdeklődők nem tudnak belekapcsolódni (könyvet venni már kevesen és keveset képesek, de ráadásul a boltokban is nehéz fellelni a kis példányszámú műveket, visszakerülnek a kiadókhoz néhány hónapon belül). Három-négy évtizede az irodalmi élet voltaképpen egy-egy elhíresült könyv megvitatása köré szerveződött – ma ez is csak privilegizált íróval eshet meg. (Sietek megjegyezni, hogy a Márai-program, ha nem feneklik meg, ha nem fut vakvágányra, legalább ez utóbbi állapoton javíthat, sokak számára biztosíthatja a hozzáférést a jelentősebb alkotásokhoz.) Nyilvánvaló, hogy a könyv piacosítása azzal az eredménnyel járt, hogy nem az irodalmi közvélemény, az olvasók spontán szelekciója révén kerül a figyelem előterébe az arra érdemes alkotás, hanem külső, befolyásoló tényezők konstruálják meg a sikert. Nem az irodalom hoz értékítéletet önmagáról, hanem részben az üzlet, részben a politika. Persze nincsenek illúzióim: az irodalmi közvélemény sem volt soha tévedhetetlen, és kínos vakfoltjai voltak, no meg a ma sztárolt könyvek sem mind érdemtelenek, de a kiáltó aránytalanság a lehetőségek, a díjak, a közfigyelem, a pénz elosztásában mégis a súlyos csapdák és károsodások közé tartozik, hiszen folyamatosan mérgezi a levegőt. Van-e esély az arányok korrigálására? Az egyébként roppant nyereséges könyvforgalmazás piaci farkastörvényeivel, a hatalmas áruházláncolatokkal nem szállhat harcba a legjobb szándékkal sem semmilyen politikai erő. Viszont hozzásegítheti a könyvszakma igényes részét a maga alternatív megoldásaihoz, a Márai-programhoz hasonló koncepciók létrehozásával, a kiadói-kisterjesztői szövetkezések, szerveződések külön támogatásával, koordinálásával, hogy ne a puszta fennmaradás legyen a cél, hanem megbízható, életerős bázis keletkezzék azon alkotói gárda számára, amely kulturális távlatot és jövőt biztosít a magyarságnak.

Az épp csak hogy-megjelenő, hamar felszívódó értékes könyvek túlságosan összeolvadnak a nyomasztó mennyiségben előállított, könyvnek látszó tárgyak masszájával. A bennfentesek tudják, hogy melyek azok a kiadók, amelyek adnak a presztízsükre, és ha egy könyv kiadását elvállalják, akkor arra érdemes figyelni. Ezt a szelekciót megtámogatja néhány folyóirat kritikai rovata – sajnos nem elég rendszeresen és következetesen, sok a szekértáboron belüli elvtelen kritika, és sok a hebrencs félretájékoztatás is, főleg az internetes fórumokon. A könyv és a szerző elismertsége azonban a szakmai körökön belül marad, nem jut el a szélesebb közönséghez. Ahhoz a kiadónak menedzselnie kellene a szerzőt és a kiadványt, ráadásul nemesebb formában, mint a bestsellereikkel teszik a nyereségorientált kiadók. Erre nemcsak pénzük nincs, független fórumok, közismert, szavahihető kritikusok sincsenek Magyarországon az igényes könyvek reklámozásához – ámbár kétségtelen, hogy ahol vannak ilyen irodalmi sajtó-guruk, ott sem fenékig tejfel az írók élete. Mégis szükség volna efféle igazodási pontokra. A könyvvásárokon tanácstalanul

téblából a közönség a hatalmas mennyiségű kiadványhalmok között, az igazi könyvek szinte elvesznek az önjelölt szerzők magánkiadásai, ambiciózus közszereplők szedett-vedett cikkgyűjteményei vagy önvallomásai, paratudományos mindentudók életreceptjei között, amelyek évekig impozánsabb külsővel jelentek meg a piacon, mint a spórolós kiállítású remekművek. Szerencsére egy ideje már a könyvek külleme és megszerkesztettsége az igényes kiskiadóknál jelentősen feljavult. Ám változatlanul keseríti szívünket, hogy a könyvhét forgatagában például már sikernek számít tíz-húsz eladott példány egy olyan mai író számára, akit nem lehet hetente látni a televízióban. Márpedig az írók igen szűk csoportjának jár ki a média-szereplés, s e lehetőség birtoklásáért ádáz harc folyik most is. Ahogy a könyvkereskedő-cápák természetét nem lehet politikai átneveléssel megváltoztatni, a kereskedelmi média baráti viszonyait sem. Adásidő vételére nincs pénze a kiadók azon fajtájának, amelyről beszélünk. Tehát törődjünk bele, hogy saját kis játszóterünkön, a Bajza utcában szorgosan bemutogathatjuk egymásnak a könyveinket, de a szélesebb nyilvánosságtól el vagyunk zárva? Sőt, örüljünk, ha legalább ez a külön kis játszótér továbbra is rendelkezésünkre fog állni? Kit ne fogna el a légszomj a szegényesség és igénytelenség karanténjától? A folytonos túlélés folytonos légszomjával már megtanultunk együtt élni, akár az asztmás ember, de súlyos hiba volna beletörődni bezártságunk, illetve kizártságunk állapotába. A művészeti szervezeteknek az eddiginél határozottabban kell célul tűzni, hogy műsoridőt kapjanak a közszolgálati médiában, s mellé a szükséges szakmai és anyagi segítséget, hogy ezt az időt eredményesen, népszerűen tölthessék ki. Emellett a világháló felületét is jobban kéne használni az értékes művek reklámozására. Számos új kulturális hírportál bukkant fel néhány év alatt, a legtöbbje azonban ugyanazt az ízlésbeli egyoldalúságot tükrözi a maga még tapasztalatlan, amatőr módján, ami általánosan megjelent az eddigi profi médiában. Nem tudom, hogy maguk a kiskiadók törődnek-e azzal, hogy kiadványaik, ha már a tévébe, rádiókba nem jutnak be, legalább az internetre feljussanak.

Szakadék az írótáborok között

A túlélésre berendezkedett irodalmi közeg tehát károsodott a megjelent művek sorozatos elsikkadása révén. A margóra szorulás a kereskedelemben és a kiszorulás a médiából a már említett privilegizált csoport sztárolása mellett jelentős részben a szegényes lehetőségek rovására írható, mert nem lett volna a különbség ilyen kiáltó, ha nem kell garasoskodni, és kiegyezni a költségek minimalizálásával. A folytonos élet-halál harc legkártékonyabb csapdája tehát az írótársadalom politikai megosztottságának a drámai elmélyülése lett.

Természetesen magát a megosztottságot nem kellett „létrehozni”, liberális és konzervatív szemlélet kinél-kinél származásból, életútból, alkatból következik, s e két karakteresen különböző ideológián kívül még számos vezérelv, életstratégia. Az is magától értetődő, hogy egy olyan politikai átalakulás idején, amelyen Magyarország átment, élesebbek a pártharcok, ráadásul a polgároknak nem volt tapasztalata a többpártrendszerre jellemző kampányolásokban, átengedték magukat a felgerjesztett indulatoknak, s ezt

tették az írók is, mindegyik a maga politikai hovatartozása szerint. Ahogy gyűltek volna a tapasztalatok néhány kampányidőszak alatt, normális körülmények között a feszültség megcsappant volna az írótársadalomban, végtére is nem sokat lehet azzal kezdeni, hogy ki melyik pártra szokott szavazni. De a körülmények egészségtelenek voltak. A neoliberális eszmeiség, akár kormányon volt, akár nem, egy nemzetközi hullám taraján tudhatta magát, s e háttér nemcsak eszmei támogatást jelentett a számára, hanem több pénzforrást is, míg a konzervatív-nemzeti szellemiségű szerzőknek, kiadóknak, folyóiratoknak, intézményeknek csak a szűkös és szigorúan szabályozott állami szponzorálással kellett beérni. A folyóiratoknál különösen jól lehetett érezni, hogy milyen sokat jelenthet a más forrásból is rendelkezésre álló segítség, még ha nem is horribilis az összeg. De a díjak megszerezhetősége, a médiaszereplés lehetősége is e nemzetközi hátterű gárdához kötődött, és befolyása, vonzóereje az írótársadalomban már inkább ebből, és nem az ideológiájából fakadt. Persze az ideológia ernyője is megmaradt, meg kellett szolgálni a privilégiumokat. Sajnos a politikai hovatartozás az irodalom belügyeibe is begyűrűzött, mert a művészeti divatok, stílusáramlatok egyike másika kizárólagos érvényt szerzett más ízlésvilágok rovására a hangadó, mérvadó körökben. Tehát a pártharc kivetült egyes klasszikus szerzők kultiválására, mások negligálására, egy-egy esztétikai szemléletmód abszolutizálására illetve kiátkozására. Így esztétikai szelekciónak lehetett feltüntetni a konzervatívnak, nemzeti érzelműnek minősülő írók fitymálását, elutasítását. Minőségi finnyásságnak a pénztől és a szereplési lehetőségtől való eltávolításukat.

Kultúrharcnak nevezzük az elmúlt húsz év áldatlan viszonyait, de az ideológiák nyílt megütköztetésére alig-alig találok példát. Mindkét fél a maga fórumain, saját közönségének hajtogatta, hogy mivel vádolja a másikat, milyen sérelem érte, milyen veszélytől óvja a magyar társadalmat, persze fóruma és pánikreakciója a liberálisoknak több volt. Érdemi viták nem zajlottak le, a belterjesség miatt a színvonal egyre romlott, s ennek ellensúlyozására az indulat erősödött. Most egy nemzeti programmal érkezett kormány van hatalmon, amelyet nacionalizmussal és autoriter hatalomgyakorlással vádolnak ország-világ előtt a vesztes politikai erő szócsöveiként a magyar liberális írók. Közben azt látjuk, hogy a kormány óvatosan elkerüli, hogy a politika eszközeivel avatkozzon be a kulturális terület erőviszonyaiba, feltehetőleg nem csak azért, mert nem akar nehéz csatái közepette itt is frontot nyitni, hanem felmérve, hogy a politika a kultúrában többet árthat, mint használhat, pláne mivel jogi, közgazdasági képzettségével a legtöbb politikus nincs kellően otthon ezen a területen. Nem hiszem, hogy a liberális helyzeti előny minden esetben kikezdhetetlen lett volna, de ha már a kulturális kormányzat így döntött, óvatosan kell eljárnia abban is, hogy a kultúrát húsz éve túléléshez segítő finanszírozási rendszert ne dúlja szét legalább. A kulturális „létminimumhoz” szükséges pénz nem csökkenthető tovább, sőt, a hatékonyabb működés érdekében ki is kéne egészüljön, amennyire csak lehetséges – előadásom első felében említettem, hogy a Márai-programhoz hasonló programokra és szövetkezésekre gondolok a non-profit könyvek terjesztése és reklámozása ügyében. (Nyilván felettébb naiv óhaj ez, hiszen tudom, hogy a Márai programtól is épp azt a plusz pénzt

vonták el, amely a reklámozást, a népszerűsítést szolgálta volna, és igazán hatékonnyá tehette volna a programot.) De ha naiv óhaj is, legalább mondjam! Az irodalom állami támogatása területén nincs már mit megszorítani, az újabb megvonástól az asztmás megfulladna.

A csapda felnyitásának esélyei

Van mit védenünk, van mire hivatkoznunk. Ha valaki végigszemezgetné, hogy a húsz éve tartó folytonos túlélésben milyen művek jöttek létre, meglepődne, hogy mennyi értékre bukkanna a visszhangot alig verő, raktárakba, pincékbe és garázsokba süllyesztett termésben. Csak legyen ilyen valaki, legyenek irodalmárok, akik a visszatekintést elvégzik. Ehhez és az ilyesfajta értékmentéshez a jövőben fórumot és segítséget tud adni reményeim szerint a Magyar Művészeti Akadémia.

Az a radikális gesztus, amellyel a kormány alaptörvénybe foglalt jogokkal és kötelességekkel ruházta fel és köztestületté alakította át az eddig egyesületként működő Magyar Művészeti Akadémiát, rácáfol iménti állításomra, hogy a kormány tartózkodik a közvetlen irodalompolitikai beavatkozástól. Ez az egyébként kivételt képező lépés tagadhatatlanul egy a nemzeti lét iránt fogékony, a magyar kultúra hagyományaiban gyökerező, és ilyen értelemben modern eszköztára ellenére is „konzervatívnak", más szóval tradicionalistának minősülő művészcsoportot juttatott nagy lehetőségekhez. A törvényt követő nagy felzúduláson is mérhető, hogy a liberális szellemiséghez kötődő társaságok észlelték privilégiumuk megnyirbálását. Konzervatív oldalon is tapasztalható volt az intézkedés kedvezőtlen fogadtatása, hiszen olyan időszakban, amikor más egyesületeket, intézményeket megszorítások sújtanak, irritáló lehet a kivételezettség. A magyar Művészeti Akadémia tagsága és vezetése teljességgel tudatában van nagy felelősségének. Magától is úgy fogná fel köztestületi pozícióját, hogy azt a magyar művészeti értékek rangjának emelésére, ország-világ előtt való megismertetésére, új értékek születésének előmozdítására használja fel – de ugyanezt a törvény is előírja számára, és feladatai teljesítéséről évente be kell számolnia a Parlamentnek. Mit jelent egy ilyen feladatteljesítés a gyakorlatban? Mindenekelőtt azt, hogy együtt kell működnie a különböző művészeti programok megvalósításában más művészeti szervezetekkel, műhelyekkel, vállalkozásokkal. A Vigadó épületében kapott 1200 nm-en olyan kiállítások, koncertek, konferenciák, találkozók, könyv- film- és kamaraszínházi bemutatók rendezhetőek, amelyek a magyar művésztársadalom széles körét bevonják a figyelem fénykörébe, ellene hatnak a jó teljesítmények elsikkadásának, margóra szorulásának. Az MTA-val való együttműködés pedig azt is jelenti, hogy e rendezvényekhez a tudomány képviselőit is megnyerhetjük. Óriási lehetőségek ezek, gondoljuk el szakmánk, az irodalom szempontjából.

A közelmúlt nagy írói közül és a köztünk élő nagy írók közül is megdöbbentően sok hiányzik a 2007-ben megjelent, ma tankönyvként feltüntetett Magyar Irodalom Történetei három kötetéből. Ez vészjelzés: a mi dolgunk, hogy ezekről az írókról konferenciákat rendezzünk, rávegyünk

irodalomtörténészeket, hogy feldolgozzák életműveiket, és egy kismonográfia sorozattal a diákok és a nagyközönség számára is befogadható formában egyféle Panteont hozzunk létre a végleges felejtés megakadályozására. Ez persze hosszú távú munka, nem lehet várni, hogy egy-két év alatt az irtózatos hiány pótlódik, de a puszta tény is, hogy lesz megrendelés e „kiátkozott" vagy csak fumigált írók műveinek értelmezésére, kikezdheti a kurrens irodalomszemléletet az intézetekben és az egyetemeken.

Egyáltalán: az akadémián több művészeti ágazat együttes jelenléte lehetőséget nyújt arra, hogy az egyébként oly nehezen megjeleníthető, közönség elé vihető irodalom nyilvános eseményein más művészeti műfajok is jelen legyenek. Képek, szobrok, zene, film, színház kapcsolódási pontjait kell megtalálni egy-egy irodalmi rendezvényhez, és ez kimozdíthatja az irodalmi estek műfaját a szürke megszokottságból. Meg lehet rendelni egy-egy előadói csoporttól, színházi együttestől, hogy színházi produkcióvá dolgozzanak fel egy-egy könyvet, egy-egy lírai életművet. Tóth Erzsébet verseinek a feldolgozása a Debreceni Csokonai Színházban lelkesítő példa erre a lehetőségre. Minthogy a Magyar Művészeti Akadémia sajátossága, hogy mindig is voltak határon túlról meghívott akadémikusai, s ezek száma a 2004-es népszavazás szégyene után tüntetően megemelkedett, határon túli színházi társulatokkal is számolni lehet egy-egy mai szerző színpadi művének kamara-előadására, és az imént említett versszínházi produkciók létrehozására.

Tematikus konferenciákat lehet tartani, évente többet is, egy-egy élő irodalmi jelenségről — ilyen konferenciákból már volt néhány az írószövetségben is, és az MMA az efféle konferenciák szervezésébe a Magyar Írószövetséget is be akarja vonni, erről megállapodás született Fekete György és Szentmártoni János között. Emellett az élő irodalom kiemelkedő szerzőit gondosan előkészített műsoros esteken kell népszerűsíteni. A szerzői esteket az eddig megszokott sablonhoz képest színesebbé, tartalmasabbá lehet tenni a rendelkezésre álló eszköztárral. Az akadémia például örökölt egy filmstúdiót a Magyar Közművelődésért Alapítványtól, amely részben besegíthet az életsors és életmű képi feldolgozásába, részben pedig megörökítheti az eseményt – ahogy a többi eseményt is –, és ez az anyag felhasználható a közmédiában, bár abban sajnos nem lehetünk biztosak, hogy ott kedvező fogadtatásra találna.. Mégis fontos, hogy ezek az események nem szállnak el a levegőbe, megmaradnak a digitális technika jóvoltából, az MMA honlapján pedig legalább részleteikben megtekinthetőek.

Az itt felvillantott lehetőségek alighanem nyilvánvalóvá teszik, hogy a köztestületi státusz esélyt kínál a minimalizált könyvtámogatás okozta reklámhiány és az egyes írócsoportok ellátottságában mutatkozó egyenlőtlenség korrigálására. De a lehetőségekkel jól kell gazdálkodni, tudni kell élni velük. Három kellemetlen igazságra szeretnék ezzel kapcsolatban figyelmeztetni. Az első: kétségkívül a legfontosabb feladat az utóbbi két évtizedben általános, mondhatni hivatalos érvényt szerzett irodalomtörténeti kánon bőszítő hiányainak a mielőbbi befoltozása, de nem kívánatos, hogy szemellenzősen egy kontra-kánont hozzunk létre, amelyből kihagynánk mondjuk Kosztolányit, Ottlikot csak azért, mert őket agyonünnepelték irodalmi ellenfeleink. A klasszikus szerzők elfogadása, vagyis kiemelésük a kisajátítottság

állapotából nem okozhat túl nagy problémát, de előttünk áll a kortárs irodalom objektív értékelése is, és nem lesz könnyű legyőzni traumáinkból következő elfogultságainkat. Pedig sokan sürgetik, sokan várják el tőlünk, hogy a csak a teljesítmény értékére tekintő, egészséges szemléletet visszasegítsük jogaiba, mi, akiknek a magyar irodalom rangja a nemzeti sorskérdések egyike. De bármennyire szeretném, hogy kigyógyuljunk az elbutító, lehúzó, méltatlan elfogultságainkból, erre addig nem látok esélyt, amíg a margón kell éreznünk magunkat. Ha majd sikereket tudunk felmutatni az elsüllyesztett értékek megmentésében, és megalapoztuk magabiztosságunkat, akkor lehetséges lesz objektív ítéleteket hoznunk a kortárs művek értékéről, eltekintve minden más körülménytől. Adná Ég ennek mielőbbi bekövetkeztét! S az állam adná meg a sikerek eléréséhez szükséges támogatást!.

A másik kellemetlen igazság, hogy az MMA a legmagasabb, vitathatatlan művészeti értékek népszerűsítését fogja végezni, s ez keveset lendít a nonprofit könyvkiadók, folyóiratok, az irodalom középmezőnye helyzetén. Azonban ha keveset is, de lendít ezeken a szinteken is az irodalmi közélet szellemének áthangolása: az asztmás tüdőnek egy megnyílt ablak.

A harmadik kellemetlen gondolatom ennek egyenes folytatása: az akadémia vállalkozásai akkor hozhatják meg a remélt eredményt, ha érdeklődő közönséget kap programjaihoz, felkészült közreműködőket. Amikor most hozzákezdtünk a tervezgetéshez, szembetaláltuk magunkat az alkalmas emberek elképesztően szűkös számával. Ha bárki belegondol egy-egy konkrét téma kapcsán, kikre lehet számítani, kik kérhetőek fel előadónak a majdani konferencián vagy rendezvényen, alighanem hasonló eredményre jut, mint mi jutottunk. Sajnos, megritkultak a nemzeti irodalom áldozatos munkásai, s el is fáradtak a folytonos kudarcérzületben. Fáradtság és közöny tapasztalható az írók között is. Ha valamelyik irodalmi rendezvényen körülnézek, általában egy kezemen meg tudom számolni a jelenlevő írókat. Tavasszal például az Írószövetségben egy a harmincas írónemzedékről szóló konferencián két ujjam se kellett. Még azok a fiatal írók se voltak ott, akikről az előadások szóltak. Hát így nem sikerülhet megvédeni az irodalom pozícióit, bármennyi pénzt szánnánk is rá. Ha az írók fennen panaszolják, hogy nem olvassa senki a műveiket, de ők maguk sem veszik kézbe egyetlen kollégájuk könyvét sem, ha a közönség érdeklődéshiányán keseregnek, de távol tartják magukat a rendezvényektől, nem lehet életre galvanizálni az irodalmi életet a legjobb ötletekkel sem.

Befejezésül tehát egy figyelmeztetés magunknak: a húsz éve tartó, napról napra való túlélés nyomorúságának és pszichózisának kártevése ma már mindenki számára látható tény. Hogy ekkora a kár, a mi depresszión kon, begubódzásunkon is múlott. Mostanában szűken mérik az esélyeket az egészséges állapot visszaállítására, de a megnyíló esélyeket is el fogjuk mulasztani, ha továbbra is beérjük remete-barlangjainkkal, ki-ki a magáéval.

Magyar Napló, 2011. november

A könyv sorsa*

Volt könyv a nyomtatás feltalálása előtt is, és ha a Gutenberg-galaxis valóban összeomlana, azután is lesz, nincs okunk a sorsáért aggódni. A könyv mágikus, szakrális, rituális tárgyként megőrződik a vallások által, de használati, tudásörökítő eszköz mivoltában szintén meglehetősen beágyazódott az emberi civilizációba. Még a világhálós információszerzés korában is megtartotta efféle pozícióját, az Internetről töltik le ugyan a tananyagot a diákok, de kinyomtatott formában veszik kézbe, így spórolva meg a szakkönyvek árát. Vicces, hogy a legfanatikusabb bloggerek sem nyugszanak addig, míg kötetbe gyűjtve nem látják írásműveiket, a TV-szakácsok szakácskönyvekben a receptjeiket, a digitális fényképözön korában is csak papíron, albumba kötve valósul meg a kép. Ha a könyvet mint olvasmányt tekintem, tehát szintén köznapi használatban, lehet, hogy a kiadók és a nyomdák kárára az e-könyv tarolja majd le a keresletet, de az e-könyv is könyv, ha a szépség, az egyediség intimitása, a személyes birtoklás gyönyöre már hiányzik is belőle. Amikor a könyv sorsának kérdése felmerül, nem a költözéskor oly sok gondot jelentő, roskadozó könyvespolcok majdani kiürülésén aggódunk, hanem az irodalomnak az utóbbi évtizedekben végbement presztízsvesztése merül fel előttünk. Ami világjelenség ugyan, de a magyar irodalomban az átlagosnál nagyobb izgalmat kelt. Egyrészt mert évszázadokig a szellemi és politikai közélet meghatározó komponense volt nálunk az irodalom, másrészt mert nagy rangban és számban vannak jelen a hazai kulturális intézményrendszerben az irodalom korábbi szerepét, az író közösségi hivatását tagadó ideológia képviselői, s bizony az egyszerű magyar embernek balsejtelmei támadnak látva, hogy évtizedek óta sikerrel munkálkodnak az irodalom belterjes zárvánnyá alakításán.

A népek önazonosításában a legfontosabb szerep az idők kezdete óta kultikus szövegeknek, hősi- és eredetmitológiáknak, eposzoknak, legendáknak, vagyis az irodalom ősműfajainak jutott. Nem csoda, ha azóta is minden közösség nemzeti tudatának kialakulásakor ott bábáskodtak a költők, írók, és a nemzeti lét egyik attribútuma a nemzeti irodalom lett. Amely népeknél a polgári nemzetté válás igen korán lezajlott, s megkezdték nemzetállami létüket, az irodalom és a művészet egyre inkább felszabadult e prófétai-liturgikus funkciója alól, bár az adott nemzeti közösséghez való kötődése evidencia maradt, és az oktatás valamint az ünnepi rítusok nélkülözhetetlen része máig a legliberálisabb kormányzású államokban is. Ám voltak népek, amelyek később léphettek a polgári nemzet kialakításának útjára, legtöbb esetben már sértve a kialakult nemzetállamok érdekeit, például mert felszámolták tőlük való gyarmati vagy félgyarmati függésüket, vagy mert konkurenciát jelentettek mind vásárlóként, mind eladóként a piacokon stb., s eme kisebb népek nemzeti érzelmére már görbe szemmel tekintett a „felvilágosult” nagyvilág. Mai napig így van ez. Persze egy afrikai vagy kisázsiai függetlenségi mozgalom is olykor kihasználható egy-egy nagyhatalom számára, s akkor nincs

* Az 59. Magyarkanizsai Írótábor *A könyv sorsa* címmel megrendezett tanácskozásán 2011. szeptemberében elhangzott előadás.

vele baj, sőt, de rögtön obskúrussá, fundamentalistává válik, ha az aktuális világpolitikai játszma zavartalan lefolytatását akadályozza. Emlékszem, a marxista történész, mellesleg egy ideig az MTA elnöke, Berend T. Iván Közép-Európa gazdasági történetét tárgyaló, a nyolcvanas években született művében a polgári nemzetállamok kialakulása a nagy nemzetek esetében egyetemesen progresszív folyamatnak minősült, Közép-Európa kis népeinél ugyanez megkésett és eredménytelen kísérletnek, és az eredménytelenség fő okát e kisnépek nacionalizmusában jelölte meg a szerző, mintha bizony nem ez lett volna másutt is a polgári átalakulás hajtóereje. Ezt a művet többször kiadták angol nyelven is, és tankönyvként használták nagy nyugati egyetemeken. Ebben a fajta gondolkodásmódban összeér a marxista internacionalizmus-eszme a multinacionális világgazdaság nemzetellenességével, amely nem más, mint a „nagy" nemzetállamok gazdasági és politikai monopóliumának elemi létezéstörvényként való megfogalmazása. E szerint a nagy és erős államok nemzeti érdekképviselete a mindenkori progresszió biztosítéka, a gyenge vagy kis népek nemzeti érzülete, nemzeti gazdaságának védelmezése viszont veszedelmes nacionalizmus. Élethalál harc folyik a világban most is a kisnépek megmaradásáért, s ahogy a nemzetek öntudatra ébredése során, ebben a harcban ismét szerepet kapott a kultúra. Kiváltképpen az irodalom, amely nyelvhez kötöttségénél fogva jobban összeforr a nemzet sorsával és sajátosan megélt mindennapjaival, mint a zene, a képzőművészet, az építészet, a film, hiszen ezek jelrendszere internacionális, még ha forma- és élményforrásaik a zenei és képzőművészeti alkotásoknak is eredendően egy-egy nemzeti közösség szellemiségéből, hagyományvilágából fakadnak. De bárhol a világban érthetőek, befogadhatóak, míg irodalmi szöveg esetében mindig kétséges, hogy mi lesz belőle a fordítás során, ráadásul a szelekció, hogy mi kerül fordításra, a másik nyelvi közösség ízlése, igénye alapján történik, és külföldön gyakran épp azokra a művekre nem jut figyelem, amelyek az őket nemző, általuk is épülő közösségnek a legfontosabbak.

A magyar irodalom értékrendjének átrendezése az imént leírt, külső szelekció alapján ment végbe, több korszakon át, több felvonásban. A szovjet-szocialista esztétika a pártosság szempontjának diktatórikus érvényesítésével nem a sematizmus révén rombolt a legtöbbet, hanem klasszikus íróink kiforgatásával, sok nagy kortárs író elhallgatásával, ignorálásával vagy kiátkozásával. Már az ötvenes években megszakadt az irodalmi tudat szerves épülése, a klasszikus hagyomány természetesen hullámzó, hol ezt, hol azt felszínre hozó továbbéltetése. (Magyarázattal tartozom, hogy miért használtam a „szovjet" jelzővel kiegészítve a szocialista meghatározást. A szocialista eszmeiség a huszadik század elején spontán módon szerzett híveket az avantgárddal szövetkezve vagy anélkül, belefonódott a magyar művészeti életbe. A szocialista realizmus és a pártosság igénye későbbi, szovjet hatás, és groteszk, epizodikus jelenség maradt volna a szovjet megszállás és a diktatúra nélkül. A szocialista elvet Ady, Kodolányi, József Attila, Illyés, folytathatnám a felsorolást, tehát klasszikus íróink pályájának illetve valamely korszakának részeként illik tekintenünk, mai ellenérzésünk anakronisztikus visszavetítése, ha kínos szemléleti félresiklásnak érzékeljük, amely fölött jobb szemet hunyni. Szükséges tehát a „szovjet" megkülönböztetés a szocialista jelző mellett, hogy a zavart

feloldjuk, és ne essünk mi is a hagyomány önkényes szelektálásának a vétkébe.)

De visszatérve a hetvenes évekig már sok torzításon átment értékrendre: a pártos művészet követelményével szemben többféle művészeti stratégia jelent meg akkoriban. A kultúrpolitika a nyugati szellemi áramlatok közül a strukturalizmust viselte el legjobban. Míg Hernádi Gyula, Mészöly Miklós, Mándy Iván, csupán mert egyéni prózanyelvet teremtettek, egyöntetűen egzisztencialistának, Weöres Sándor individualistának lett bélyegezve, és mivel ezek az „izmusok" nyugati mételynek számítottak, könyveik akadozva jelenhettek meg ledorongoló kritikák kíséretében, Szabolcsi Miklós és tanítványai semmiféle hivatalos ejnyebejnyében nem részesültek strukturalista elemzéseik miatt, amelyek többségének boldogtalan alanya lett például Arany János is az ő tipikusan magyar, „félfeudális" megkésettségével. Nyugati művészeti mozgalmakkal lépést tartó törekvések ütötték fel a fejüket a festészetben, szobrászatban, költészetben, a filmműfajban és a prózairodalomban is – részben fiatalok új vállalkozásai voltak ezek, részben addig elvermelt életművek kiengedése a fényre –, és a hatalom egyre inkább beletanult politikai kártyaként való kijátszásukba: látványosan eltűrte őket, miközben a miheztartás végett elvi szilárdsággal összevonta szemöldökét. Volt egy tradicionalista „menekülő útvonal" is a diktatúra szellemi szorításából: a népi kultúrához való nosztalgikus visszatérés. A költészetben a népi szürrealizmus több generáció számára a tradíció és a modernség összeolvasztásának lehetőségét nyitotta meg. Sajátos hátországot jelentett ehhez az értelmiségi rétegben hódító néptánc-mozgalom, és a falusi padlások felkutatása a népi ipar kidobásra ítélt használati tárgyaiért, továbbá a Kárpát-medence bejárása hátizsákos turistaként. Ennek a fiatal értelmiségi rétegnek a nyilvánvaló nemzeti kötődése láthatólag jobban irritálta a pártállami szellemi rendőrséget, mint mondjuk a popzenei nyugat-majmolás, de civil emberek szabadidős passzióival nem sokat kezdhetett, ahogy a népi szürrealista metaforákba is nehéz volt belekötnie – bár Nagy Gáspár, Utassy József vagy az *Egyszemű éjszaka* című antológia esetében mégiscsak sikerült. A hetvenes években és a nyolcvanasok elején tehát egyaránt a szabadság körei voltak a nyugati szellemi hatások is, és a magyar népi kultúra újrafelfedezése is. A kétféle ízlésvilág nem volt összeegyeztethetetlen, nem kevesen mindkét irányzathoz vonzódtak egyszerre. Ám a nyolcvanas évek vége felé az irodalom számára is megnyíltak a nyugati világ kapui, ösztöndíjak, vendégtanári állások, kiállítások, nyugati kiadóknál megjelenő könyvek, fesztivál-szereplések erősítették meg egy szűk értelmiségi elit presztízsét, s ők neofita magabiztossággal importálták az egyetemekre, a szerkesztőségekbe, a kiállítótermekbe az általuk posztmodernnek nevezett, viszonylag új keletű művészetértelmezési módszereket, s ezeknek az elveknek a művészek egyre inkább igyekeztek megfelelni, hogy ne maradjanak ki a „ diskurzusból", vagyis a mértékadó kritikusok és díjosztó kuratóriumok látóköréből. Sajátos ez a paradigmaváltás: nem a műalkotások szellemében, módszerében történt meg a változás, hanem az értelmezésben, a művészetről szóló ideológiában. S ez az elméleti túlburjánzás azzal a következménnyel járt, hogy maga a műalkotás másodlagos, a művész személye, szándéka pedig elhanyagolható lett az értelmezés kizárólagos érvényével szemben. Ha a mű elszakad létrehozójától,

magától értetődően elszakad keletkezése körülményeitől, a helytől, az időtől, a népi-nemzeti élményközösségtől is.

Először csak a vátesz-szerep lett megbocsáthatatlan szereptévesztés a költészetben a hangadó irodalmárok számára. Nagy László lírájának rituális kitagadása a modern magyar irodalom élbolyából tökéletes nyitány volt ehhez a programhoz. A következő célpont a „népben, nemzetben gondolkodó" Illyés Gyula lett és tábora. A szlogen, hogy az írónak az a dolga, hogy „ne népben, nemzetben, hanem alanyban, állítmányban gondolkodjék", minőségi különbséget sugalmazott a nemzeti közösséget vállaló írók valamint az írást az irodalmárok exkluzív belügyének tekintő, a nemzeti tudatra épülő hagyományt harcosan elutasító, úgynevezett posztmodernek között. A relativista világnézet paradox módon szigorú dogmává vált, és axiómává az előítélet, hogy valaki vagy nemzeti gondolkodású, vagy tehetséges. Sokan és sokszor elmondták ezt húsz év alatt a médiában, a diákoknak készült szöveggyűjtemények pedig már meg sem ismertetik velük a nemzeti alternatívát, azt se tudhatják, hogy milyen irodalom az, amit el kell vetniük.

Pedig nem lett volna szükségszerű, hogy a nagyvilággal való lépéstartás, vagyis magyarán: néhány amerikai, német, francia szerző újszerű meglátásainak befogadása a magyar irodalmi közgondolkodásba ekkora kárt okozzon. Annyiféle új gondolat, divat épült be már évszázadok során irodalmunkba, miért éppen most kell szétverni az egész épületet a csekélyke importáruért? A magukat az egyetemesség honi képviselőinek feltüntető, s e minőségükben igen nagy hatalmat birtokló irodalmi főtisztek épp úgy ignorálják a magyar irodalom törzsállományának felét, mint a Rákosi-korban tették a diktatúra tisztségviselői, és épp úgy kiforgatják a művet eredendő jelentéséből, mint az akkori pártszolgálatosok. Az anatéma nemcsak a kortárs írók tradicionalista szárnyára terjed ki, a diákok már hallani sem hallanak sok-sok magyar remekíróról, akiknek nincs szerencséjük a mainstream irodalomtudomány rokonszenvét bírhatni.

Marad elég kiváló magyar író a gyomlálás után is – gondolhatná elfogulatlanul a tisztelt hallgató -, akik becsületet szereznek a nemzetnek, nem olyan nagy a baj, ha a következő nemzedék legalább egyik felét megismerheti a hagyománynak, végtére magyar hagyomány az is. Egy másik hallgató meg azt gondolhatja, hogy mit kárálok, mint egy varjú, néhány nyugatra domborító irodalmárunk sznobizmusa miatt, amikor az országban mindenütt Wass Albert szobrokat állítanak az író civil hívei, tehát egyáltalán nem látszik kiveszni a magyar-érzelmű olvasó, s félrevezető képet alkottam arról is, hogy mit fogad be nyugat a magyar irodalomból, hiszen a „berlini írók" sikere mellett elhallgattam, hogy milyen meglepő könyvsiker lett Bánffy Miklós Franciaországban, és figyelmet keltettek Szentkuthy Miklós, Szabó Magda könyvei is, bár kétségtelen, hogy ezekről Magyarországon alig lehet hallani, míg a berlini gárda sorra megjelenő könyveiről mint diadalútról értesül a hazai közönség. (Arról már nemigen, hogy a kiadásukat nagy részben Magyarország finanszírozza.) Egy harmadik hallgató pedig azt vethetné a szememre, hogy túlzottan egyoldalúnak állítottam be az irodalomtudomány és az irodalmi intézményrendszer irányultságát, nem

fordítottam figyelmet azokra a jeles irodalomtörténészekre, folyóirat szerkesztőkre, kiadókra, akik utolsó mohikánok gyanánt gondozzák, kiadják a nemzeti szellemiségű szerzők műveit, akár élők, akár holtak (sajnos túl sokan már holtak). Kétségtelen, hogy néha csak utóvédharcnak látszik küzdelmük, és még most, egy nemzeti felelősségvállalással hivatalba lépő kormány alatt is kétséges a fennmaradásuk, pozícióik megtartása, de hála Istennek VANNAK, s a tanároknak tanítványaik is akadnak, tehát nem dőlt még el a „Kulturkampf" egyáltalán. Megköszönöm e három figyelmes hallgatómnak a kritikus megjegyzéseket, a teljes képhez valóban nélkülözhetetlenek e momentumok, a magyar irodalom sorsa az utolsó mohikánokon múlt eddig is, nem szabad lebecsülni erejüket. De én a fenyegetésről akartam beszélni elsősorban, a torzult arányokban kifejeződő egészségtelen tendenciákról, mert oktalanság volna vakon bízni a magyar olvasó emberek hűségében, s abban, hogy valójában mégsem UTOLSÓK az utolsó mohikánok. Jó lenne egyszer már utóvédharcok helyett csatákat nyerni, visszahódítani elvesztett állásainkat. Ehhez pedig látnunk kell, mivel állunk szemben.

„A kulturálisan, nyelvében egységesülő világ új elvárásokat támaszt a nemzeti kultúrák hagyományvilága iránt – írta le nem egyszer az elmúlt évtizedekben Szegedy-Maszák Mihály a következő konklúzióval: – (…) a nemzeti mint olyan fennmaradása nagyrészt az ilyen elvárásoknak való megfeleléstől függ; át kell tehát értelmezni a nemzeti hagyomány öröklött fogalmát, hogy eltávolodhassunk a nemzetállam teremtette hagyományoktól, közelebb kerülve ezáltal a művelődés nemzetközi eszményéhez". Ő tehát a nemzeti kultúra fenntarthatósága érdekében hirdeti meg a nemzetközi elvárásokhoz való alkalmazkodás programját, igyekszik becsempészni a feltehetően angol nyelvűségben egységesülő majdani világkultúrába néhány magyar író nevét. Elismerésre méltó törekvés, csak éppen nem sok értelmét látom. Van olyan ember, aki elhiszi, hogy a nemzeti irodalmak valóban megmaradnak attól, hogy ha két-három írójukat – hiszen aligha futná többre abban a bizonyos csúcsantológiában, amely az egységesült világirodalom törzskönyve lesz – lefordítják angolra? Vagy bármely más nyelvre? Hiszen ebben az egységesült állapotban nyilván nálunk is ez a bizonyos csúcsantológia lenne az irodalmi tudnivaló, az ismeretek autentikus tárháza, és amennyiben ezen felül saját íróink maradnának, nem lennénk eléggé egységesülve a világgal. Ha Szegedy-Maszák víziója egyszer beteljesedik, akkor valóban nincs értelme azon vitázni, hogy szabad-e irodalomtörténetet kiadni Berzsenyi Dániel szerepeltetése nélkül.

Kulcsár Szabó Ernőtől és tanítványaitól jó ideje azt hallani, azt olvasni, hogy az irodalom, valamint a történelem értelmezhetetlen nemzeti keretek között, ezért nemzeti történelmet és irodalomtörténetet írni eredendően téves, anakronisztikus vállalkozás. Ha kiküszöböljük azokat a valós kölcsönhatásokat, amelyek egy-egy korszakban az irodalmi alkotások és a kor történései, a kor égető problémái között voltak, milyen kritériumok alapján ítéljük meg az életműveket? Az irodalomtörténeti kiválasztás mindig kényes kérdés volt, és mindig vitatható volt az eredménye, hiszen a rang nem feltétlenül esett egybe a népszerűséggel, nem egyezett a hivatalos elvárással, korról korra befolyásolta a rangsort a divat. Furcsa módon mégis

kiválogatódott évszázadok és évtizedek alatt a magyar szó mestereinek csarnoka, amelyben Adynak azért jutott trónus Szabolcska zsámolyával szemben, mert a magyarság történelmi sorsképletének látója volt, olyan érték rejlik költészetében, amelynek semmi köze szimbolizmushoz, költészeti paradigmaváltáshoz, nem nyelvi kérdés: valóság. A magyar élet egy darabja lett Ady költészete, s rajta kívül legnagyobbjaink mindegyikéről ez mondható el. De ez az érték csupán nemzeti keretek között létezik, a nemzettől elvonatkoztatva csak a szimbolizmus meg egyéb stílusbeli divatoknak való megfelelés marad, amelyről kiváló doktori disszertációkat és akadémiai székfoglalókat lehet írni – legalábbis addig, amíg fölöslegessé nem válik a magyar akadémia is.

E dogmatikus irodalomtudományi belterjesség feltűnésekor, több mint húsz éve, csak azt észleltem, hogy állítólagos tárgya, az irodalom ellen fordul, maga alá rendeli, kiszorítja belőle az életet. Írtam is akkoriban, hogy öngyilkos tendencia ez, mert éppen akkor távolítja el az irodalmat az olvasótól, amikor az olvasó is távolodik az irodalomtól. Mára világossá vált, hogy csak az irodalom korábbi szerepe, nemzetbe ágyazottsága, az eleven kölcsönhatás volt a célpont, azt kellett lejáratni, kisöpörni a köztudatból, az irodalom mint nyelvi jelenség játékban maradhat. (De csakis ott. A játékban.) Elhitették az emberekkel, hogy az irodalom nem komoly dolog, s már csak egy lépésre vagyunk attól, hogy elhiggyék, a nemzet se komoly dolog. Nem állítom, hogy akik az agymosást elvégezték, tudatában voltak a végső célnak. Sőt, azt gondolták, hogy végre egyetemes szintre emelik a magyar irodalomtudományt. Ám számba véve az általuk okozott kárt, nehéz volna felmentenem őket a felelősség alól. Már nemzedékek sora került ki kezük alól, magyar tanárok, akik vakon hisznek a berlini kánonban, gyanútlanok, hiszen e kánonért nyugati könyvkiadók és díjak állnak jót. Szinte lehetetlen kikezdeni az előítéletet, hogy a nemzeti tradícióhoz kötődő írók gyengék, nem számítanak. Az irodalom maradék közönsége ugyan elégedetlen a rájuk tukmált nagyságokkal, valamelyest magára hagyva érzi magát, de nincs más támpontja, csak a divat, s a divatot, mint tudjuk, csinálják. És mivel fontosabb célja van, mint a puszta irodalmi siker, a divatdiktátorok keményen őrzik pozícióikat.

Mert itt nem a könyv, nem is az irodalom sorsáról fognak dönteni a következő évtizedek, hanem a nemzet sorsáról.

Erre szerettem volna felhívni a figyelmüket.

Magyar Szó, 2011. szeptember 12.; Havi Magyar Fórum, 2011. november

A Szent István Terv és a valóság

A magyar kultúra – most szűkebb jelentéssel a művészet világát értem a szón – a pártállami diktatúra idején, híven korábbi évszázadokban kialakult hivatásához, a nemzeti létnek, s egyszersmind a szabadság-eszmének a letéteményese volt, legalábbis művelői túlnyomó többségében. Így tekintett rájuk a hatalom is – vagyis szüntelen gyanakvással, de óvatosan kielégítve a létszükségleteiket, akár a veszélyes vadállatokét –, s a befogadó közönség is, mely sokszor politikai érzelmei, véleménye demonstrálásaként jelent meg kulturális eseményeken. Éppen ezért a művésztársadalmat, főképpen az írókat szinte sokkolta a rendszerváltás után az érdeklődés megszűnése, a művészeti tevékenység margóra szorulása a társadalom tudatában és értékítéletében. Ez az értékcsökkenés azóta sem változott, az elmúlt húsz évben külső és belső hatások folytán szinte elemi adottsággá vált. A külső hatás az egyetemes populáris kultúra felől érte a magyar magaskultúrát: elsősorban a televíziózás révén ömlött a közönségre egy olyan túlkínálat, amellyel szemben esélytelennek látszott minden magasabb igény, és csodaszámba megy, hogy utóvédharcai során az igényes kultúra egy szűk értelmiségi réteget meg tudott tartani vonzáskörében, amely a halmozódó csömör folytán valamelyest bővülni látszik már. Ez a jelenség az egész világon megfigyelhető, Kelet-Európában és Magyarországon csak annyiban voltak sajátos vonásai, hogy a tiltás, megvonás hosszú időszaka után a rendszerváltás, a szabadság adományaként, egyetlen hatalmas dózisban jutott a silány dömpingáruhoz a lakosság. A neoliberális eszmeiség, akár kormányon volt, akár nem, egy nemzetközi hullám taraján tudhatta magát, ilyen értelemben tehát a kultúra értékrendjének, divatjainak a változása is javarészt külső hatásra történt. Ennek következtében az úgynevezett „nemzeti paradigma” leértékelődött, s a művészet, elsősorban az irodalom hagyományos szervülése a társadalmi-történelmi folyamatokhoz megszakadt. Mindez ugyancsak az elnyert szabadság jegyében, a művészet autonómiájának a hangoztatásával ment végbe. Tehát nyereségnek számított, holott veszteség valójában: a művészet súlyvesztése, presztízs-csökkenése.

A belső hatás a politikai közélet felől érte a művészeket és a kultúrával foglalkozó értelmiségi réteget. Miután az állam látványosan kivonult a kultúrából mint cenzor és eszmei követelmények felállítója, felhatalmazva érezte magát, hogy a kultúratámogatásból csak annyi részt vállaljon, amennyi elkerülhetetlen az intézményrendszer minimális szinten való fenntartásához. Ennek eszköze volt és maradt az NKA, amely látszólag egyenlő esélyt biztosított a kultúra szereplőinek, mégis nagy egyenlőtlenség alakult ki a nemzeti és a neoliberális eszmeiségű alkotók, csoportok, intézmények között anyagi bázisukat illetően. A neoliberális nemzetközi háttér nemcsak szellemi támogatást jelentett az odasorakozóknak, hanem több pénzforrást is. A konzervatív-nemzeti szellemiségű szerzőknek, kiadóknak, folyóiratoknak, intézményeknek csak a szűkös és szigorúan szabályozott állami szponzorálással kellett beérni. De a díjak megszerezhetősége, a médiaszereplés lehetősége is e nemzetközi hátterű gárdához kötődött, és befolyása, vonzóereje már inkább ebből, és nem az ideológiájából fakadt. Persze az ideológia ernyője is megmaradt, meg kellett szolgálni a

privilégiumokat.

A neoliberális világképhez köthető egyes művészeti divatok, stílusáramlatok kizárólagos érvényt szereztek a másképpen új, vagy tradicionális ízlésvilágok rovására a kritikában, a művészeti szakirodalomban. Ez a megosztottság lazán követi a pártvonzalmakat, olykor el is tér azoktól, de akkor is veszteséget okoz a magyar kultúra-kincs megőrzésében, ha ez a divat képviselőinek nem áll szándékában. Kivetült egyes klasszikus alkotók kultiválására, mások negligálására, egy-egy esztétikai szemléletmód abszolutizálására vagy kiátkozására. Esztétikai szelekciónak lehetett feltüntetni a konzervatívnak, nemzeti érzelműnek minősülő alkotók fitymálását, elutasítását. Minőségi finnyásságnak a pénztől és a szereplési lehetőségtől való eltávolításukat. Az ízlésvilágok között mindig is ádáz csaták zajlottak le a szellemi közéletben, ám ami Magyarországon az elmúlt húsz évben zajlik, az erőviszonyok máig tartó egyenlőtlensége miatt nem szellemi-szemléleti csatározás, hanem a neoliberális túlsúllyal szemben a nemzeti paradigma élethalálharca, ugyanolyan, mint amit a magyar gazdaság vív az esélyegyenlőségért. Kultúrharcnak nevezzük, de az ideológiák nyílt megütköztetésére alig-alig találok példát. Mindkét fél a maga fórumain, saját közönségének hajtogatta, hogy mivel vádolja a másikat, milyen veszélytől óvja a magyar társadalmat. (Persze fóruma és pánikreakciója a liberális szerzőknek több volt.) Érdemi viták nem zajlottak le, a belterjesség miatt a színvonal egyre romlott, s ennek ellensúlyozására az indulat erősödött. A kormányváltás óta az addig netán tájékozatlan közvélemény is megbizonyosodhatott róla, hogy a bal-liberális értelmiségi körök nyugati támogatottsága egybehangolt és erős.

A Szent István Tervben igyekeztünk mindhárom fent leírt problémára felhívni a figyelmet, vagyis 1. a magaskultúra tekintélyének emelése érdekében a politika hangsúlyos értékválasztását ajánlottuk, 2. a nemzeti kötődésű művészet egzisztenciális hátrányának kompenzálását, 3. a kultúratámogatás célzottabb, hatékonyabb módjára ösztönöztük a jövendő, a magyarság érdekképviseletére készülő kormányt.

Nyolc évet kellett várnunk egy ilyen kormány felállására, és azzal kellett szembesülnünk, hogy a gazdasági és pénzgazdálkodási bajok nem engedik meg reményeink teljesülését. Még mindig nem lehetséges, hogy a kultúra stratégiai ágazat legyen Magyarországon. Mi az, ami mégis jó irányt vett, s mi az, ami eddig elmaradt a nemzeti kultúra szorongatott helyzetének feloldását tekintve? Az elsőként említett ajánlásunkkal teljes összhangban az új alaptörvény hangsúlyosan kulturális nemzetként határozza meg nemzetünket. Fontos alapelv-változás ez a durva haszonelvűséggel és az alantas médiakínálattal való cinikus megalkuvással, sőt, összejátszással szemben, amely a korábbi, baloldali kormányokat jellemezte. (Sajnos 1998-2002 között sem került sor egy nemzeti kulturális stratégia elindítására.) Egyelőre csak az elvekben történt javulás, a kultúratámogatás terén inkább romlottak a feltételek. A kultúra hátra sorolódott a sürgető gazdasági feladatok között, most is a sorára vár.

A teljes képhez tartoznak azonban a már meglévő, virágzó intézmények is; létrejöttükben többé-kevésbé a Fidesznek, Fideszes politikusnak is szerepe volt. Ilyen a fővárosban a MÜPA; számos vidéki

vállalkozás is sikeres a magaskultúra bázisaként. Továbbá a populáris kultúrában is akadnak népszerű és nemzetközileg elismert események. Sikernek könyvelhető el, hogy Pécs nem bukott meg Európa kulturális fővárosaként, ha az alkalomra tervezett új létesítmények nem készültek is el. De már-már botrányos megoldatlanságok is vannak a kulturális intézményrendszerben, melyeket az új kormány örökölt ugyan az előzőktől, de az eltelt majd másfél évben nem sok történt a rendezés érdekében. Az Európa szerte nagyra becsült, s talán legjobban ismert intézményünk, a Zeneakadémia otthonával kapcsolatos huzavona az egyik, vagy az Operaház vezetésének akut bizonytalansága a másik szégyenfoltja kulturális életünknek. Olyan kínos esetek is akadnak, mint a *Bánk bán* Los Angeles-i bemutatójának elmaradása a bürokratikus ügyintézés folytán, s ez már az új kormány idején történt. A jogi keretek tisztázatlanságát mutatja a film-alapítványnál felhalmozott adósságtömeg, s ezt példázza minden mulasztás esetében a felelősség megállapításának elmaradása. Elgondolkodtató, hogy ilyen mulasztásokkal, hibákkal éppen azokon a kulturális területeken, zenében, filmművészetben találkozhatunk, amelyek a nemzetközi porondon való, teljes értékű szerepeltethetőségük miatt kiemelt figyelmet és támogatást élveztek az állam részéről. A jogi szabályozás szigorításán túl ez a megbízások odaítélésénél is nagyobb körültekintésre, szigorúbb mércére int, meggondoltabb személyi politikára.

Ha a korábbi években jól ellátott területeken is több a fiaskó, mint a sikeres teljesítmény, és az új kormányra vár a felhalmozódott problémák megoldása, továbbá az intézmények konszolidálása is, mit mondjunk a már hosszú idő óta szűkölködő, a puszta túlélésre berendezkedett intézmények, könyvtárak, múzeumok, non profit könyvek kiadását vállaló kiadók, folyóiratok, művészeti szervezetek helyzetéről? A megszorítások következtében ezek az elhalás küszöbére jutottak, s ez súlyosan kihat a humán értelmiség közérzetére.

A Szent István Tervben a könyvtámogatásnak egy a skandináv országokban kidolgozott módszerére hívtuk fel a figyelmet, amit aztán „Márai program” néven, a szakmai szervezetek sürgetésére, az előző kormány felkarolt, az új kormány pedig néhány szükséges korrekció után elindított. Sajnos azonban jelentősen kisebb költségvetési kerettel, mint amennyivel a program eredetileg bírt volna, ezért messze nem éri el a tervezett hatást. De ha a pénzügyi helyzet javul, és a programra fordítható összeg a tervezett lesz, sokat lendíthet az értékes kortárs-irodalmat megjelentető kiadók helyzetén, és ugyanakkor e kiadványok könyvtári hozzáférhetőségén. Hasonló programokra lenne szükség más anomáliák megszüntetésére is, például kis, jól szervezett könyvterjesztői szövetkezésekkel lehetne megkerülni a profithajszoló könyvkereskedelmi mamutcégeket, amelyek úgyszólván szabotálják a mai szerzők kis példányszámú könyveinek terjesztését.

A jogi keretek átgondolásra és módosításra szorulnának a kulturális mecenatúra legnagyobb szervénél, a Nemzeti Kulturális Alapnál is. A szabályozás sok esetben nem életszerű, rengeteg fölösleges terhet ró a pályázókra és a hivatalra egyaránt. Vannak olyan előírások, amelyek méltatlan ügyeskedésre

kényszerítik a legtisztességesebb pályázati pénzfelhasználót is. Abszurd követelmény például, hogy pályázati pénzt nem lehet fenntartási költségekre fordítani. Miként működjön egy egyesület vagy egy szerkesztőség telefon- posta- vagy fűtés-számla nélkül? A pénztelenséggel sanyargatott szerkesztők és tisztségviselők számára ez a törvényi előírás szabályos kínzóeszköz, spanyolcsizma, az előírás eltörléséhez pénz se kéne, csak egy parlamenti gombnyomás. A fenntartási költségek elkönyvelése különösen azoknak okoz gondot, akik kizárólag az állami pályáztatási rendszerre támaszkodnak. Ám a gazdasági válság következtében a magántőkéből eredő források szinte teljesen elapadtak, legújabban bizonytalanná vált az önkormányzati szponzorálás is. Eddig a megye, s részben a székhelyül szolgáló város kiegészítette az NKA-tól nyert támogatást, ám a megyék tervezett reformálása során ez a lehetőség megszűnni látszik, a vidéki városok pedig a legelemibb feladataik ellátását is alig győzik. Tehát például a nagy múltra tekintő, a régiók szellemi gyűjtőlencséjének számító vidéki kulturális folyóiratok végveszélybe kerülnek, hacsak a kormányszervek nem gondoskodnak megfelelően a kieső megyei szponzorálás pótlásáról.

Az NKA egyes kuratóriumainál a kormányváltáskor nem történt változás, a kulturális kormányzat a törvényben biztosított lehetőségeivel nem kívánt élni. Ez év őszén jártak le az előző miniszter által kinevezett kuratóriumi elnökök megbízatásai, s ez talán érzékelhető változást hoz a döntésekben a kormányzati elvekkel összehangzó értékek javára, mert az eltelt másfél évben ezen értékek érvényesülése nemcsak a pénzhiány miatt maradt el. Az elmúlt hetekben az NKA élére új, fiatal elnök került, ő a kuratóriumok szerkezeti átszervezését tervezi, ennek eredménye egyelőre nem jósolható meg.

A kulturális kormányzat tudatosan elhárította magától, hogy a liberális és az antiliberális szellemi csoportosulások között húsz év alatt kialakult erőviszonyokba avatkozzék, hogy ne adjon tápot a „Kulturkampf”-nak. A „Kulturkampf” azonban nem szűnt meg e nagyvonalú politikai önmegtartóztatástól. A kormányt, amelynek szerve e nagyvonalú kulturális kormányzat is, szerte a világban nacionalizmussal, önkényeskedő hatalomgyakorlással vádolják a bal-liberális értelmiségi körök. Politikusaik nyilvánvaló lejáratódása sem késztette árnyaltabb beszédmódra őket, sőt, néhány publicisztikájuk már a zugújságírást is megszégyenítené. Brüsszelben és szerte a világban részt vesznek a nemzeti politikai erők lejáratásában, az ország lejáratásában. A külföldi támogatással való hivalkodás ma már inkább visszatetszést kelt a közemberekben, mint respektust, és a megerősödött konzervatív sajtó és média kedvezően befolyásolja a megfélemlítőnek szánt támadások hatását. Az erőviszonyok a pénzhez és a médiaszerepléshez való hozzájutás szempontjából azonban még mindig a bal-liberális oldal javára billennek, s ezt a konzervatív publicisztika gyakran olcsó eszközökkel akarja ellensúlyozni. Nem lehet mentség erre a politikai ellenfél alantassága és gátlástalansága, kultúránk védőjeként nem kívánunk lemondani a méltó hangnemről e méltatlan harcban sem.

Erősen kétséges a minisztériumok összevonásának a haszna e zaklatott, felfokozott érzelmekkel terhelt időben, amikor egy erős kulturális tárca nagyobb támogatást adhatna a kormányzati politikához,

ahogy az oktatási államtitkár is jobb vitapozícióban lenne tárcavezetőként a reformterveit érő támadások közepette.

Szinte az egyetlen kormányzati lépés, amely a nemzeti kötődésű kultúra helyzetének javítását nyíltan szolgálja, a nagy feltűnést keltett törvény megalkotása és elfogadása, amely a Magyar Művészeti Akadémia köztestületté válását mondja ki, s olyan jogokkal és kötelességekkel ruházza fel, amelyek a nemzeti kulturális hagyomány megőrzését és megújítását célozzák. E tevékenységre nagy szükség van mind a művészeti életben az imént már jellemzett elbillent erőviszonyok fokozatos kiegyenlítődéséhez, mind pedig azért, mert a felsőoktatásban, és az onnan kikerülő tanárok révén az iskolákban általánossá vált egy az irodalomtól és a művészettől elidegenítő, tudományoskodó értelmezési mód, egy-két nyugatról származó, egyébként sok értékes elemet hordozó elmélet túlhajtása, s csak egy megerősödött művészeti közvéleménytől várható, hogy visszasegítse jogaiba az iskolákban a művészet, az irodalom személyiségfejlesztő interpretációját, egyáltalán a művészeti oktatást és képzést, amely szinte kiveszett onnan az utóbbi évtizedekben. Az egyetemeken és a felsőfokú művészeti képzésben is túlburjánzott az elmélet a szakmai ismeretek rovására. E divatos, egyetemesnek mondott szemlélet diktátuma miatt művészetünk, irodalmunk jó néhány nagy értéke kiszorult a legújabb „kánonból", s így várhatóan kiszorul majd a köztudatból is. Uralkodó nézetté kezd válni, hogy az irodalom, a művészet nem értelmezhető nemzeti keretek között, ezért kell az egyetemességhez szabni a továbbvihető hagyományt. E folyamat visszafordításáért, e nézettel szemben az irodalom- és művészetértelmezés életszerűségének, történetiségének, sokszínűségének visszaállításáért sokat kell tenniük a művészeti élet résztvevőinek is, első sorban az alkotóknak, ehhez kapott most mandátumot a Magyar Művészeti Akadémia, de a kormányzatnak is figyelembe kell vennie, hogy jóvátehetetlen veszteségekkel járna, ha ezek az elhivatott emberek nem jutnának hozzá a munkálkodásukat biztosító feltételekhez. A kultúra-örökítés terén a veszteség csökkentésében, a folyamat visszafordításában az új oktatáspolitikától is sok függ, és sokat várunk tőle az eddig tapasztaltak alapján.

A nyelvünk védelmére is gondolnunk kell, amikor a liberális túlsúlyú szellemi élet ferdeségeinek szükséges korrekcióját vesszük számba. A nyelvtudomány mai meghatározó nézetrendszere szerint erre nincs szükség, a nyelv spontán módosulásaiba nem szabad beavatkozni. Ugyanakkor Európa majd minden országában létezik az illető nyelv művelésére, romlásának, pusztulásának megakadályozására szolgáló, állami fenntartású intézmény – nálunk nincs ilyen, csak nyelvészekből, írókból szerveződött egy-két civil csoportosulás, munkaközösség igyekszik a maga korlátozott eszközeivel felnőni a feladathoz.

Most egy nemzeti programmal induló kormány áll az ország élén, feltehetőleg tisztában van azzal, hogy ha a magyarság érdekeit mind a gazdaságpolitikában, mind a külpolitikában konfliktusokat is vállalva védelmezi, aligha kerülheti el, hogy a kultúrát is nemzeti sorskérdésnek tekintse, még ha sokfrontos küzdelmében most kerüli is a konfrontációt a kultúrában, még azokkal is, akik kinyilvánítottan politikai

ellenségei. Bár nem hiszem, hogy a liberális helyzeti előnyt tiszteletben kéne tartani, de ha már a kulturális kormányzat a semlegesség mellett döntött, óvatosan kell eljárnia abban is, hogy a kultúrát, s ezen belül a nemzeti hagyományt úgyszólván utóvédharcokban, áldozatosan védelmező egyesületeket, kiadókat, folyóiratokat húsz éve túléléshez segítő finanszírozási rendszert legalább ne dúlja szét. A kulturális „létminimumhoz" szükséges pénz ezeken a területeken nem csökkenthető tovább.

Csak remélhetjük, hogy a magyar kultúra ezeket az időket is úgy vészeli át, hogy ha éhkoppon is, a közélet perifériájára szorulva is, de létrehozza, kigyöngyözi kincseit, hogy a nemzet kulturális nemzet maradhasson, s jobb időkben meg fogja kapni áldozataiért a kárpótlást.

2011. szeptember–október

Nemzeti, nemzetközi, magyar[1]

Miért is van szükség nemzet fogalmunk jelentésének vizsgálatára? Végtére is az önmagukat nemzetekként meghatározó, kisebb-nagyobb közösségek ősidők óta természetes életkeretei voltak az emberi nemnek, kialakulásuk az idők homályába vész. Az újkorban pedig különösen fontos szerephez jutott a nemzeteszme az államszervezetet, a létszférákat, a tudást formáló erőként, és az egyének identitásában is meghatározó lett a valamely nemzethez tartozás a korábbi egyéb, főleg vallási közösségtudat mellett vagy helyett. Igen, ezek a megállapítások minden bizonnyal igazak, ám igaz az is, hogy általában többrétegű volt a 'nemzet' szó jelentése egy-egy közösségen belül is, a különféle értelmezések között ellentét feszült, az egyes nemzeteknél pedig eleve más-más tartalom gyűlt fel az idők során az identitást megnevező fogalomban. Könyvtárnyi irodalma van a nemzeti létformákat szervező nemzet-elv leírásának, egy másik könyvtár telne ki külön a magyar nemzeteszmével foglalkozó kötetekből, hiába is kísérleteznék a történelmi, fenomenológia, szociálpszichológiai tételek felsorakoztatásával, hiszen felmérhetetlen bőségű a forrásanyag. Ráadásul nyilvánvaló, hogy az általános tanulságoknál most sokkal fontosabb a mai Magyarország viszonyát elemeznünk önnön identitásához, vagyis hogy a mai magyarok számára mit jelent magyarnak lenni, jelenti-e a nemzeti közösség tudatát is, s akiknél igen, e tudat hogyan fér meg a mai világcivilizáció egyesítő tendenciáival a kommunikáció felgyorsulása miatt világfaluvá vált földkerekségen. E kérdések megválaszolására is csak vázlatos kísérletet tehetek ezen előadás keretében, mégsem futhatok neki a feladatnak egy kis történelmi és elméleti kitekintés nélkül, amelyben első sorban S. Varga Pál *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág*[2] című tanulmányára és Gyurgyák János *Ezzé lett magyar hazátok (A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története)*[3] című monográfiájára támaszkodom – nem mindig egyetértőleg.

A marxista történelemszemlélet – máig nyúló hatással – a nemzetek színre lépését az újkorhoz, a polgári, vagyis kapitalista társadalmak kialakulásához kötötte, s ezért a nemzettudatot a történelem szemétdombjára ítélte. Akik még emlékeznek az egykori tudszoc órákra, tudják, hogy a nacionalizmus az imperializmus „lánykorának” számított, a démoni fogalmak egyike volt akkor is. Tudathasadásos ifjúságunk sokadik elképesztő ellentmondása, hogy e történelmi stúdiumokkal egy időben az irodalomórákon viszont buzgón locsolgatták a reformkori nemzeti romantika virágait lelkünkben, mely virágokra aztán ráeresztették a Trianon utáni korszak tárgyalásakor a jeges szélvihart, a szégyent „reakciós” kormányaink és a második világháborúban való részvételünk miatt. A nyolcvanas évek „nyitása” csak a kapitalista piacgazdaság megengedőbb megítélésében hozott változást a hivatalos történelemtudományban, a nemzetállami törekvés

---

[1] A Testnevelési Egyetem Aulájában, 2013. január 11-én, a Püski István által szervezett „Nemzeti, nemzetközi magyar” című előadássorozatban hangzott el

[2] Alföld, 53, évf. 5. sz. (2002. május)

[3] Osiris Könyvkiadó, 2007.

továbbra sem objektív történelmi jelenségként, okokra visszavezethető folyamatként került szóba, hanem mint a világ megrontó eszméje, de furcsa módon mintha a nagy nemzetek, főleg az angolszász országok nem lettek volna elmarasztalhatóak e bűnben, ezek a gazdasági progresszió hordozóiként jelentek meg a tablón, gyarmatbirodalmaik véres megszerzése is csupán gazdaságtörténeti epizódként szerepelt. E későmarxista történelemszemlélet szerint a nacionalizmus mint szenvedélybetegség csak Közép-Európa gazdaságilag lemaradt kis népeit jellemezte, és fosztotta meg őket attól a remek lehetőségtől, hogy önkéntesen beálljanak egy-egy birodalom gyarmatának, imigyen felzárkózva a világgazdaság élvonalába. Amikor ezt a víziót Berend T. Iván Közép-Európa gazdaságtörténetét feldolgozó egyetemi tankönyvéből, amelyet angol nyelven nyugati egyetemeken is oktattak, kihüvelyeztem a nyolcvanas évek végén, nagyon felháborodtam. Felháborodtam, pedig nem is sejtettem, hogy e koncepciót a jövőre kell vetítenem, nem a múltra. A nagyhatalmak gátlástalan érdekérvényesítése az egyetemes progresszió, a multikulturalizmus, a globalizáció képében terpeszkedik el a világon, s a kis népek identitás- és önérdek védelme súlyos politikai inkorrektségnek, veszélyes újnácizmusnak számít. Ezt a jövőt akkor még el sem hittem volna, s nem értettem, miféle tévedés folytán hívják meg nyugati egyetemekre Berend T. Ivánt.

A 'nemzet' mint egy népcsoport, egy viszonylag homogén közösség öndefiníciója korántsem az újkorban jelent meg, és korántsem csak a gazdasági-társadalmi szerkezettel van összefüggésben. Az alapja az egyén közösséghez tartozásának elemi létparancsa. A közösség, a csoport az egyén számára olyan tudáskészletet biztosít, amelybe beleszületik, s ezt az örökölt kulturális mintázatot egyedül érvényes világként éli meg. Ebben ismeri ki magát, ezt tudja értelmezni. A közösség ebben az értelemben tudás- vagy kódközösség[4]. Luhmann kommunikatív közösségnek, Husserl „otthonvilágnak” nevezi a tudás- szokás-, hagyománykészletet, amelybe az egyén mindenestül beágyazódik. Ha az egyén valamilyen módon kiesik, kivettetik ebből az ismerős közegből, egész egzisztenciája megrendül, rászabadul a káosz. Ugyanez történik az „otthonvilág”, vagy más szóval „honi értelemvilág”[5] stabilitásának felborulásakor, sőt, kulturális sokkot okozhat a más kultúrákkal, csoportokkal való találkozás, ütközés is. Az idegen „értelemvilág” megkérdőjelezi a sajátunknak az érvényességét; ha csak egy is megdől az életről való tudást létrehozó, kérdésessé nem tett feltevések közül, a szokványos gondolkodás tarthatatlanná válik. „Válság” támad, s egy ilyen mélyre ható válság a 18. században megrendítette az európai civilizáció egyetemességének képzetét. Addig ugyanis a keresztény civilizáció volt az a legtágabb keret, amelybe az egyén otthonosan elhelyezhette önmagát, s amelyet teljességnek érzékelt. Ám a protestáns és a katolikus országok szembenállása, a tudományos-technikai fejlődés, amely a vallás jelentőségét a kollektív tudatban is csökkentette, az ismert világrészek nagyarányú megszaporodása miatt megnövekedett idegenségtapasztalat feldúlta, felszakította az örökölt kulturális mintázatot, amely addig a tájékozódást segítette, az értelemsémák elvesztették a

---

[4] Orvar Löfgren kifejezése, 1988.

[5] Tengelyi László, 1998.

„realitásukat”. „Üres hely” keletkezett, amely betöltésre várt,[6] káosz fenyegetett egy kontinensnyi embercsoportot. Ennek az „üres helynek” a betöltésére a nemzeti létforma kínált lehetőséget, ugyanis a hűbéri társadalom egész Európát beszövő hálója helyett territoriálisan határolt, egységesen kormányzott államalakulatok foglalták immár magukba a kontinens lakosságát, amelyekben erős volt a kulturális homogenitás igénye is, és ehhez adva voltak a régóta hagyományozódó közös kulturális minták, történeti narratívák, amelyek már addig is általában nemzetinek neveztettek. A korábbi vallási kerethez képest kevésbé intézményesült, vagyis rugalmasabb is volt az új. A nemzeti kultúra tehát a vallás, a keresztény civilizáció helyébe lépett, anélkül, hogy a kereszténységnek való alárendelt szerepét megtagadta volna. Gellner világította meg, hogy a modernitásban a társadalmi tudás egésze nemzeti keretek közé helyeződik, s hogy a modern ember dinamizmusának alapját egy működésben lévő társadalom nemzetileg specifikus tudáskészlete képezi, éppen ezért ennek a kultúrának mint világnak a határait nem könnyű átlépni.

E kollektív tudás szerkezetét, jellegét a modern nemzetben kulturálisan egységesülő csoportok magukkal hozott, saját hagyományai határozzák meg. Így hát bármennyire ugyanaz az átfogó modernizációs kihívás áll is a társadalmak nacionalizálódása mögött, s bármennyi közös elemet találunk is a modern nemzeti kultúrákban, a nemzetek a bennük konstituálódó világ felépítése, életvitelük „normálstílusa” tekintetében annyira különböznek egymástól, hogy tartalmi kritériumok alapján nem adható általános leírás a nemzet mibenlétéről – állapította meg Vössler, azaz: „minden nemzetnek megvan a neki és csak neki megfelelő nemzetfogalma”.

A nemzetet vagy a közös nyelv, vagy a vallás, esetleg az etnikum, a természetes határok, a közös vívmánynak tekintett jogrendszer (l. USA) vagy akár a dinasztikus genealógia alapján igyekeznek meghatározni, s gyakran ezen elemek közül egyszerre többet fognak össze, ám jellemző az egyes elemek rivalizálása is. Magyarországon a kérdés kiélezetten vetődik fel, mert a nemzet régóta több, különböző identitást jelölt. A nemzet fogalmát évszázadokon át nagyjából három jelentésben használták: az államközösségi, a hagyományközösségi és az eredetközösségi felfogása létezett egymás mellett. Szűcs Jenő tipológiája szerint a 13. és a 16. század között volt egy, az alattvalói kötelékeken és intézményeken nyugvó „államnemzetség”, egy, az etnikai kötelékeken, hagyományokon, nyelvi egységen nyugvó, részben földrajzilag is határolt „nyelvnemzetiség”, s végül volt egy rendi natio koncepció. Szűcs Jenő szerint a modern magyar nemzetfogalom elválaszthatatlan e típusoktól; e hármasság számos vonatkozásban a 19. századig vetül előre. A különbségek mindaddig zavartalanul megférték egymás mellett akár egy személy tudatában is, amíg a nemzeti identitás, bármely értelmezésben, alárendelt szerepet játszott a vallásihoz mint végső közös identitáshoz képest. Ám hirtelen egymást kizáró ellentétek forrásaivá váltak, amikor a nemzet meghatározó keretfogalommá lett. A 19. században a diszkrepancia, a különböző nemzetfelfogások közti vetélkedés a jellemző: bármelyiket vallja is valaki, bizonyos benne, hogy a nemzet ősidők óta létezett, s

---

[6] Debreczeni Attila, 2001.

lényegét tekintve mindig is azon az elven alapult, amit ő képvisel – fejtegette nagy hatású tanulmányában (1974) Szűcs Jenő. – E logikát leginkább az eredetközösségi és a hagyományközösségi nemzetkoncepció képviselői érvényesítették kölcsönösen egymással szemben, kizárva az egyeztetés lehetőségét. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a modern magyar nemzetfelfogás ideológusai közt nemigen található olyan, akinek beszédmódjában ne bukkanna elő a nemzet valamelyik történeti fogalmához való mélységes kötődés. Szűcs Jenő megállapítása az is, hogy a nemzetnek hagyományközösségként való felfogása által ez a „szüntelenül új elemekkel bővülő, mégis erősen konzerváló erejű etnikai csoporttudat" átkerült a modern nemzettudatba.

Az eredetközösségi nemzeteszme szűkkeblűbb volt a hagyományközösséginél, pláne a politikai nemzeteszménél, de ez gátolta meg a magyar uralkodó osztályt abban, hogy a Habsburg dinasztiával való szövetségét a magyar nemzet autonómiájának ügye fölé rendelje, s ez a közös eredettudat motiválta a nép nemzetbe emelésének programját. Később viszont az eredetközösségi nemzetfelfogás megnehezítette a nemzetiségi-vallási kisebbségekkel adódó konfliktusok politikai kezelését. Gyurgyák János azon történészek nézetéhez csatlakozik már említett könyvében, akik szerint a magyar polgári nemzettudat döntő mértékben az országban élő kisebbségekkel szemben, mintegy e viszonyban fogalmazódott meg. Vitatható e tétel, hiszen épp a reformkorban a nemzetiségekkel kapcsolatban még részben közömbösség, részben illúziók jellemezték a közgondolkodást. Kossuth Lajos például a nemzetet nyelvtől független politikai közösségként határozta meg, amelynek előzménye a magyar középkorból a „natio Hungarica". (Tudniillik – érdemes felidézni – a magyarok mellett az országot évszázadokig hungarusok, nem magyarul beszélő magyar alattvalók lakták.) Ugyanakkor Kossuth a magyar nyelv ügyét is szívén viselte a némettel és a latinnal szemben, és a magyar nyelvhasználat spontán elterjedésében bízott a nemzeti kisebbségek körében a politikai nemzetbe való integrálásuk hatásaként. Kossuth koncepciója utópikus volt, a nacionalizálódás világjelensége az egykori hungarusokat is magával sodorta, nem érték volna be politikai jogokkal, ha bőkezűbb lett volna is a politikai elit, az időzített akna egy századon át Magyarország alatt ketyegett.

A nemzet–társadalom–állam egybeesése ritka jelenség a modern történelemben, s a kisebbségi csoportok jelenléte szükségképpen feszültséget teremt, mindenesetre megoldandó problémákat vet fel. Stabil közösség esetében a kisebbségek sajátos, a beidegződött válaszoktól eltérő válaszai sokszor elfedett, elfojtott bajok felismerését hozhatják, s ennek hasznát látja a többségi társadalom, ha viszont instabil helyzetben éri a többséget a kulturális idegenség tapasztalata, abban veszélyforrást észlel, bomlasztást, s e szerint reagál rá. A magyarság történetének egyik alapvonása, hogy kultúrák metszéspontjában foglalt országot, eleve tehát többféle hatásnak tette ki magát, és sem társadalmilag, sem etnikailag nem alkotott egységes csoportot. A hatásokat nagy részben önnön javára tudta fordítani, de állandó instabilitással fizetett ezért. Többnyire külső-belső ellentétekben kellett meghatároznia magát, hol az országát elfoglaló hódítókkal szemben, hol kurucként a labancokkal szemben, labancként a kurucokkal szemben, hol kisebbségbe szorult államalkotó nemzetként a lakosság többségét alkotó nemzetiségekkel szemben. Mostanában kezdődik elölről a sor: az

országot elfoglaló hódítókkal szemben, kurucként a labancokkal szemben... Vajon vége lesz-e egyszer?

Mégis – vagy épp ezért – erős nemzettudat formálódott ki a magyarságban évszázadok alatt, s e nemzettudatnak – az eddig tárgyalt, gyakorlati eredőjű alaptípusait nem elvetve, de túllépve rajtuk – van egy transzcendens szintje, amely egyébként minden nemzettudat sajátja. Széchenyi István megfogalmazásában minden népnek, így a magyarnak is van Istentől adományozott géniusza, „melybül ha kiesik, vagy melybül ha kiveszed, kettétörik azon költői zománc, mely nélkül »rideg pálya a hosszú élet«, és mely varázsnak megsemmisítésével szárnya szegetik a bátor felemelkedésnek, és az emberi kebelben rejtező isteni szikra álom-kórságba süllyed." E megállapítás mintha csak fennkölt megfogalmazása volna ama tudás-közösségnek, amelyről Husserlt vagy Luhmannt idéztem az imént, ám van benne egy merőben új mozzanat is. A géniusz, akár az emberé, akár a nemzeté, többet vár el a puszta létnél: felemelkedést diktál, tehát itt megjelenik az erkölcsi elem a nemzetfogalomban. Ernest Renan nemzet-meghatározása is ezt tartalmazza: „A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképp egy. Az első a múltban gyökerezik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget". A nemzet általános fogalma tehát Renan szerint nem alkotható meg olyan objektív kritériumok alapján, mint az uralkodó dinasztia, a földrajzi viszonyok, a vallás, a közös nyelv, az etnikum stb., vagyis e tényezők nem nélkülözhetetlen elemei egy-egy nemzeti közösség önazonosságának, ámbár, minthogy Renan egy-egy embercsoport közös emlékezetére s az együttélés fenntartására irányuló akaratára alapozza a nemzettudatot, ez az ő értelmezésében is óhatatlanul magába foglalja az említett konstitutív elemek valamilyen együttesét. A transzcendens többlet megragadása mégis döntő jelentőségű, a jelenlegi folyamatok elemzéséhez pedig különösen fontos kiindulópont, hiszen éppen ez az erkölcsi-morális mozzanat vált legvitatottabbá a nemzeti létformákat lebontani szándékozó multinacionális, neoliberális erőközpontokat kiszolgáló értelmiségi rétegben.

Most ugyanis a 18-ik századihoz hasonló fordulóhoz érkezett a világ. Ahogy akkor a keresztény világkép egyetemessége feslett fel a hűbéri társadalom egyetemességével együtt, most a nemzeti kultúrákra alapozott újkori civilizáció vesztette el „otthonvilágot" jelentő hagyományait, szokásrendjét, léttörvényeinek evidenciáját. Az okokat közgazdászok, filozófusok már számosan felkutatták, de az egyes ember elveszettség-érzésén, a káosszal való szembesülésén az okok unos-untig való ismerete nem változtat semmit. Az új totalitás, amelyet a multinacionális gazdasági kultúra kínál fel az emberiségnek „otthonvilágként", léte kereteként, épp ezt az otthonosságérzetet, az egyén szuverén eligazodását egy saját, veleszületett világban egyáltalán nem mozdítja elő, sőt, igyekszik őt elbizonytalanítani, mert könnyen kezelhető, kiszolgáltatott tömegre van szüksége a működéséhez. Ezért a mai emberfia a kiszolgáltatottságtól való menekülés módját ösztönösen a közösségek alapegységeiben keresi, és újra felértékelődik a nemzeti hovatartozás is.

Nem csodálkozhatunk, hogy a neoliberális eszmeiség hazai képviselői a rendszerváltás kezdetétől a nemzeti keretek tarthatatlanságát, elavultságát sulykolják, az ország állítólagos „felzárkózásának" akadályaként a konzervatív kormányok rovására írták nemzeti érdekérvényesítő szándékaikat – többnyire ugyanis csak szándékokról beszélhetünk, kevés tényleges lépés történt a nemzeti létben való megszilárdulás érdekében, ám azokat annál több gáncs érte országunkon belül is. A több mint húsz éve tartó „kampányt" igen alacsony színvonal jellemzi, a napi sajtóból, médiából naponta hozzájuthatunk az újabb adaghoz, erre nem szeretnék szót vesztegetni, viszont érdemes szemügyre venni a nemzeti identitás ellenzőinek ideológiai nézeteit. Az egyik legrangosabb történész, Gyáni Gábor *Sorskérdések és az önmegértés nemzeti diskurzusa a globalizáció korában*[7] című tanulmánya a neoliberális álláspont autentikus kifejtése e témában, ennek néhány tételét érdemes kiemelni. A tanulmány szerint a tömeges vándorlás világjelenségével számolva mind a nemzeti közösségek, mind a vándorló egyének szüntelenül az asszimiláció és disszimiláció (belefoglalás, kirekesztés) döntéskényszerében élnek, az integráció „az egyik legsürgetőbb igény", ezért a hagyományközösség tudatos vállalásának, sőt még a hagyomány (pl. a nemzeti nyelv) ismeretének normáját sem lehet felállítani senkivel szemben, aki valamely közösség tagja vagy megtelepszik benne. A magyar identitás mibenlétével kapcsolatban a szerző idősebb kollégájára, Ormos Máriára hivatkozik: „Ormos Mária a korunknak megfelelő fragmentált és plurális közösségi identitás fogalmát hirdeti, melynek jegyében azt válaszolhatjuk a »Ki a magyar?« kérdésre: »egy közösségnek, sőt egy embernek, egy személynek is többféle identitása lehet.« Tanácsos lenne hát szakítani a nemzet fundamentalista fogalmával." Gyáni Gábor úgy tesz, mintha oka lenne a harcos alapállásra, dühöngene Magyarországon a fundamentalizmus. Holott a magyar nemzet-fogalom sokrétűsége megóvta a magyarságot a nemzeti fundamentalizmustól (elszigetelt az a néhány történelmi epizód, amelyben kisiklott ez a hagyomány), az utóbbi évtizedekben pedig különösen alaptalan fundamentalizmust emlegetni, hiszen éppen a magyar tömegek nemzettudatának meggyengülését lehetett tapasztalni. Az idézett történészek elégedetlenségét nyilván az váltotta ki, hogy identitás dolgában hazánkban még nem elég fragmentált az összkép, sok még az egyetlen, magyar identitással bíró honpolgár. Az eredetileg feltett kérdésre végül is Ormos és Gyáni elmulaszt válaszolni. Ugyanis ha megkérdezzük, hogy „Ki a nő? Ki a férfi?", arra sem illő annyit mondani, hogy vannak hermafroditák. Ha valaki identitásának csak a fele magyar, érdemes azt is kikurkászni, hogy mitől az a nem magyar részével szemben. A vizsgálat csak minden konkrét közösségi kötődés hiányában elvégezhetetlen.

„A nemzeti sorskérdésekről folyó diskurzusról" a tanulmány vitriolos iróniával ejt szót. „Ha nem tévedek, nemzeti sorskérdések címén a nemzeti közösség identikus voltának a kérdéseit szokás felvetni és taglalni komoly hangon és súlyos aggodalmak kíséretében – írja. – A tragikus megközelítést az motiválja,

7 Mi a magyar most? Kalligram, Pozsony, 2011. Szerk.: Sándor Iván

hogy némely tapasztalatok szerint a nemzet tagjainak a szemében elhalványulnak azok a veszélyek, amelyek önnön létében, biológiai és egyúttal kulturális fennmaradásában fenyegetik a magyarként identifikált, ekként identifikálódó közösséget." Visszamenőleg is, a reformkori függetlenségi törekvésekre nézve is csak gúnnyal tudja szóba hozni a magyar nemzeti megmaradás programját: „Ez kölcsönöz nagy súlyt az etnikum kérdésének, kivált a nyelv ügyének azok számára, akik folyton a nemzethalál rémével vannak eltelve." A szerző ellenszenve a nemzeti sorskérdések „diskurzusa" iránt teljességgel érthető abból az alapállásból kiindulva, amelyet a következő idézet tükröz maradéktalanul: „Ha a sorskérdések megszakítatlan, két évszázada tartó diskurzusa könnyűszerrel felfűzhető a valami módon mindig veszélyben lévő nemzet identikus voltának lázas keresésére, akkor bajos lesz megtalálni a helyes önszemlélethez vezető utat. Az állandó veszélyérzetnek a diskurzusban és a diskurzus hatására sulykolt tudatosítása paranoiás lelki kondíciót feltételez, és az eredménye is az lesz egyszersmind". A helyes önszemléletet Habermastól veszi át a szerző, aki azt írta: „fel kell adnunk a saját tradícióba vetett naiv hitet".– Várhatóan sokan lesznek most is, akik ilyen nézetek hallatán veszélyben kezdik érezni magyar identitásuk (esetleg valahány százalékos magyar személyiséghányaduk) fenntarthatóságát. Csak azon csodálkozom, hogy a naiv, helytelen önszemléletű magyarok önvédelmi reakcióját Gyáni paranoiának minősíti. Mióta betegség az, ha egy entitás nem akar kipusztulni?

Lehet, hogy sokat időztem egy alkalmi tanulmánynál, de részleteiben is éreztetni akartam, hogy milyen elemi szinten vonja kétségbe egy magát korszerűnek és univerzálisnak hirdető ideológia a nemzet identitásának és az egyén nemzeti identitásának szervesen kiformálódott tényét. Ezzel összefüggésben humán tudósaink domináns csoportja teljesen alkalmatlannak tartja a magyar történelem és irodalomtörténet kutatásához, megírásához az eddigi nemzeti kereteket, továbbá a magyar művészet alkotásait is kizárólag „nemzetközi kontextusban" hajlandó kezelni. Ez már az utóbbi évek fejleménye, ugyanis a posztmodern korszak kezdetén még a klasszikusnak számító, posztmodernnek nevezett szerzők is egészen másképpen gondolkoztak az egyetemességgel szemben a saját világ birtokolhatóságáról. "Ha idegen nyelvi világokba lépünk be, s ezzel legyőzzük addigi világtapasztalatunk előítéleteit és korlátait, akkor ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy saját világunkat elhagyjuk és tagadjuk". Gadamer a fenti gondolattal a posztmodern multikulturalitáshoz olyan perspektívát ad meg, amely szerint egy-egy kultúra megőrzi saját nyelvi világlátása kereteit, miközben az idegen kultúrákra immár nem saját világa értelmét fenyegető ellenségekként tekint, és megtanul együtt élni a tudattal, hogy a más kultúrák „lakói" ugyanúgy a magukét tekintik értelmesnek és otthonosnak, mint ő a sajátját. J.-F. Lyotard szerint megbukott az a hatalmas, két évszázados erőfeszítés, „amely arra irányult, hogy a népeket lecsupaszítsa narratív legitimitásukról […], hogy egyedüli legitimáló elvként fogadtassa el velük a szabad honpolgáriság eszméjét". Vele együtt bukott meg az egyetemes történelem nagy humanista narratívája is; „[…] a humanista előfeltételezi az egyetemes történelmet, amelybe a partikuláris közösséget az emberi közösségek egyetemes kifejlődésének egy

momentumaként illeszti bele. […] A kérdés azonban az, hogy van-e emberi történelem.” Samuel P. Huntington civilizációtörténeti elemzése is azon alapszik, hogy nem lehet egyetemes világcivilizációról beszélni, legalábbis abban az értelemben nem, hogy ehhez az emberiség közös „Mi”-tudata volna rendelve. Az egyetemes történelem eszméjével kapcsolatban Halbwachs kijelentette: „Nincs egyetemes emlékezet. Minden hely szerint definiált csoportnak megvan a maga saját emlékezete és saját elképzelése az időről […] ha valaki a világtörténelmet akarná megírni, és e korlátozásokat meghaladni – az emberek miféle összességének szemszögéből kell ezt megtennie?”

A fenti idézetcsokrot csupán világpolgáriságban eminenskedő kortársaim bosszantására hoztam elő, ha netán meghallanák szavamat, egyébként baj lenne, ha ilyenféle megerősítést igényelnénk magyarságunk megéléséhez, saját nyelvi világunk, emlékezetünk, nemzeti identitásunk önérzetes vállalásához. Vagy mégis? Szükség van megerősítésre? Igen, ha nem is ilyesfélére. Fentebb utaltam rá, hogy a magyar tömegekben meggyengült a nemzeti érzés, az a géniusz, amely a pusztán 'beleszületési' nemzeti identitáshoz képest többlet: erkölcs és felelősségtudat. A nemzeti eszmét gyanúba hozó, kompromittáló politikusoknak és közíróknak nagyon könnyű dolga volt mind a diktatúrában, mind a rendszerváltozás hatalmi harcaiban. Trianon traumája a maradék Magyarország népét, ha másként is, mint az elszakított magyarokat, mélységesen összezúzta. Az irredenta versek, jelszavak dacot mutattak, de a tudat mélyén, főleg az alsó osztályokban, befészkelte magát a megalázottak kishitűsége: miféle nép az, amellyel ezt meg lehetett tenni?! És nem volt jó magyarnak lenni a háborúban, a vesztes, megszállt, szétbombázott, és még romjaiban is megsarcolt országban. Az önérzet és az életösztön fellobbanása volt az 56-os forradalom – s aztán a kushadás szégyene, az örök veszteseknek járó gúny, a hetvendolláros turista vesszőfutása nyugaton, végül a vészjósló rendszerváltozás, amikor kiderült, hogy iparunk ballaszt, mezőgazdaságunk versenyképtelen, diplománk marketing ismeretek nélkül semmit nem ér. A hagyományok kultusza, a nemzet emlegetése rémületet és ingerültséget keltett széles körben, s a sajtó meg is adta hozzá a szavakat: „Ezek csak magyarkodnak” – ahelyett, hogy három nap alatt Kánaánná változtatnák az országot. Majd tíz évnek kellett eltelnie, mire a néhány százezernyi nemzeti érzelmű emberből álló zárvány felnyílt, és a számuk már csaknem a szavazópolgárok felét tette ki. Ehhez arra volt szükség, hogy megjelenjék a siker lehetősége is a nemzeti gondolattal összefonódva, csatlakozzanak a táborhoz a fiatalok. Hogy ne a dac a múlt sérelmei miatt, ne a félelem a felmorzsolódástól terelje egybe az embereket, hanem, Renan szavával, az akarat a jelenünk és a jövőnk birtoklására. S igen, a veszélyérzet feltámadása is kellett, a felismerés, hogy mi minden következhet a magyar polgárra a hagyományaitól, az önérzetétől való megfosztása után.

Itt be is fejezhetném, de a címben szereplő három fogalom mai jelentésének definiálásával adós vagyok.

A 'nemzet' ma is több jelentéssel használatos. Politikai értelemben vonatkoztatható az országlakosok összességére, beleértve a nemzeti kisebbségeket is. Ha egy kormány nemzeti gazdasági programot hirdet,

nemzeti alaptantervet, Nemzeti Színházat, Nemzeti Múzeumot működtet, az minden magyar állampolgárt érint, nemcsak a magyar etnikumút, s pláne nem szűkíti az érintettek körét az elkötelezetten nemzeti gondolkodású magyarokra. A határon túli magyarság újabban jogokat gyakorolhat a magyar állam területén, ezért a 'nemzet' politikai jelentéskörében is megjelenik. Sokáig csak a kulturális-hagyományközösségi nemzetfogalom keretében számították a nemzet egészébe az elszakított nemzetrészeket, ez továbbra is nyilvánvaló alapelv, hiszen elsődlegesen ebből fakad az összetartozás.

A hagyományközösségi, kulturális nemzetfogalomban ott rejlik az az erkölcsi mozzanat, amelyről korábban beszéltem, ezért szűkebb körben alkalmazható, mint a politikai nemzetfogalom, s ez sajnos kiváltja a „kirekesztés" vádját, holott kulturális nemzet tagjának szükségképpen csak az tekinthető, aki birtokolja és vállalja is e hagyományt. E tekintetben különbség érzékelhető a 'magyar irodalom' és a 'nemzeti irodalom' fogalmak között, a 'magyar' jelző tágasabb jelentéstartománnyal bír, mint a 'nemzeti'. Ugyanakkor nem biztos, hogy mindenki, aki evidensnek érzi a nemzeti kultúrába, nyelvbe való beágyazottságát, egyszersmind felfogja az ebben rejlő küldetés lehetőségét is, azt a bizonyos transzcendens többletet, amelyről oly sokan beszéltek Kölcseytől, Széchenyitől kezdve Németh Lászlóig, vagy akár mai kiváló kortársainkig. Nem hiszem, hogy e minőségi különbséget jelölni kéne az elnagyolt fogalmak valamelyikével, nem hiszem, hogy van nemzetibb a nemzetinél. De nagy öröm, hogy sok-sok honfitársat ismerek, aki küldetésként éli meg magyarságát. Hogy ki, mivel tett szolgálatot a magyar nemzet ügyének, úgyis csak utódaink fogják felmérhetni.

A 'magyar' jelző a 'nemzeti'-vel sokszor fedésben van, s mint ahhoz, többféle jelentés társul hozzá. Elsődleges jelentése az eredetközösséggel forrt össze, etnikumot jelölt, s e jelentésréteg például a népi fogalomkörrel összefüggésben máig megmaradt. Csakis magyar népművészetről beszélhetünk, nemzeti népművészet nincs. Közvetlen etnikai jelentéssel is használatos a 'magyar' jelző, ha más etnikummal kerül összefüggésbe. A hazai cigányok például magyarnak nevezik a nem cigányt, külföldön minden Magyarországról jövő állampolgár magyar, s ez inkább az állampolgárságra, mint az etnikumra vonatkozik, hiszen a környező országokból oda érkező magyarokat nem biztos, hogy magyarnak sorolják be. A politikában gyakrabban használjuk a 'magyar'-t, mint a 'nemzeti'-t, mert semlegesebb a stílushatása, a nemzetiben rejlő programszerűség miatt. A 'magyar gazdaság' kifejezés kevésbé irritálja a multinacionális füleket, mint a 'nemzeti gazdaság', a 'magyar művészet' mint a 'nemzeti művészet'. Ebben a semleges hatásban feltehetően a hungarus országlakók emléke is felködlik, az identitásukban 'nem magyar' országlakóké, azaz honfitársaké. A mai hungarusok a magyar jelző megvonásában veszélyt látnának, sérelmeznék azok is, akik más nemzetiségűnek vallják magukat, identitásuk más közösségekhez kötődik, s valóban egyszerűen csak Magyarország polgárai. A 'magyar' jelző tehát jelenleg a legáltalánosabb jelentést hordozza. Magyar az ávós, a betörő, a gyermekmegrontó, a korrupt köztisztviselő is, ebbe bele kell törődnie minden büszke hazafinak, magyarok a rossz magyarok is. Jócskán megterhelt jelző tehát ez. De egyúttal van

egy ünnepi jelentésszintje. A magyarság tudásának, kulturájának külön minőségét is jelenti. S most gondolj a magyar férfitáncokra, a dalainkra, a Corvinákra, Csokonai, Vörösmarty egy-egy sorára, Bartókra, egy Kodály kórusműre, Rippl-Rónaira, Csontváryra, és fellélegezhetsz.

Végül a 'nemzetközi' jelzőről sem mondhatunk mást, mint hogy egyfelől jelenthet nemzetek közöttiséget, másfelől pedig nemzetek nélküliséget. Ha internacionalizmusként, kozmopolitizmusként találkozunk vele, akkor tagadja a nemzetek létét és létjogát, ha népek szövetségeként, egyes szakmák, segélyszervezetek hálózataként kerül elénk, akkor esélyt ad egy-egy jó ügy hatékonyabb képviseletére. A nemzetköziség ez utóbbi változata ártatlan a nemzetek felmorzsolásában, de ez nem mondható el újabb rokonfogalmáról, a multikulturalizmusról. A multikulturalizmus nem éri be a kultúrák egyszeriségének és teljességének kölcsönös elismerésével, hanem betör az egyes kultúrák saját világába, s olyan hatást fejt ki, mint az angolna a Balatonban.

E vázlatos vizsgálódás sajnos nem hozott egyértelmű definíciókat, nem is hozhatott, hiszen fogalmainkat megelőzi a való élet, régmúlt korok lenyomatát hordozzák. A hagyomány közös emlékezet – véljük, de hányféle hagyomány, hányféle közösség emlékezete fonódott bele kultúránkba, a nyelvbe, amely formálja gondolatainkat! Így vagyunk magyarok. S magyarnak lenni a jobbak számára, tudjuk, folyamatosan végzendő feladat.

Havi Magyar Fórum, 2013. 4. szám

Csoóri Sándor és Csurka István szilenciuma a nyolcvanas években*

Csoóri és Csurka a népi ellenzék emblematikus alakja a rendszerváltozás előtt. Csoóri Sándor már a hetvenes években is ebbéli minőségében, mintegy kakukktojásként szerepelt a Lukács György tanítványi köre által meghatározott, ún. „demokratikus ellenzék" akciójában: a Charta 77 mozgalom mellett kiálló manifesztum aláírói között; majd a második szolidaritási nyilatkozatot is aláírta, ekkor már több „népivel" együtt. A népi oldalt képviselte a Bibó emlékkönyv szervezőinek csapatában, és természetesen a pártvezetés és az elhárítás aktáiban is a népiek vezetőjeként tartották számon. Csurka István csak a nyolcvanas években lett cselekvő részese a politikai eseményeknek, sokáig nem is tartották népinek. Például az 1976. február 19-én lezajlott írószövetségi megbeszélésről készült III/III-as jelentés a résztvevők felsorolása után kiemeli, hogy „szó esett a folyó népi-urbánus vitáról, amit a meghívottak elég élesen elítéltek, ami annál inkább egyszerű, mert egyik sem tartozik a két vitázó csoport közé." Pedig Csurka, aki szintén a meghívottak között volt, az 1973-as botránya, a Szigligeti Alkotóházban megesett részeg zsidózása miatt ekkor már megkapta az antiszemita bélyeget, de úgy látszik, abban az időben ez még nem járt együtt a népi minősítéssel. *Az esztéta* című önéletrajzi regényében saját maga „ízléstelennek" nevezte viselkedését, de a bűnügyi eljárásba torkolló vizsgálattal a pártpolitika mindenképpen túlreagálta a történteket. A rendőrségi-ügyészségi eljárás vádemelés nélkül végződött, és a publikálástól való határozatlan idejű eltiltással, amellyel a hatalom mintegy „elnézően" letudta a részeg handabanda megtorlását.

Jócskán visszaléptem időben kitűzött témámhoz képest, azonban nem nélkülözhetem az előzményeket a két író nyolcvanas évekbeli szerepének és megítélésének ismertetésénél. Csurka esetében ez a szigligeti botrány és következménye azért is figyelemre méltó, mert említett önéletrajzi regényében úgy ír róla, mint amelynek során valamiképpen ráébredt helyzetére, és ez nyilvánvalóan kihatott ezt követő politikai szerepvállalására. „A rendszer (…) azt is elrontja, akit lábon hagy, akit enged dolgozni. Engedményeket ugyanis mindenkinek kell tennie, és juttatásokat is kénytelen elfogadni mindenki, különben nem tud megélni. Ezáltal mindenki bűnrészes lesz valamilyen mértékben. (…)Ez az ügyészi feddéssel végződött eljárás segített tudatosítanom magamban a rendszerhez való viszonyom, egyszerre üldözött és kivételezett mivoltom, és az egésznek együtt való mérhetetlen aljasságát. (…) A feladat magam előtt világos volt: nem rosszabb, hanem jobb minőségű, nagyobb önismerettel és tisztább helyzetfelismeréssel élő emberként, íróként kell kikerülnöm a kelepcéből." Az Aczéli kultúrpolitika eredendő cinizmusa rémlik fel, amikor azt olvassuk, hogy az eltiltás 1973-ban ki lett hirdetve, de a *Döglött aknák*at továbbra is játszotta színház, még csak nem is ritkábban: Major Tamás alighanem ragaszkodott remek szerepéhez és az estéről estére felcsattanó tapsokhoz. S jellemző e kultúrpolitika korabeli módszereire az eltiltás feloldása is: Csurka Pándi Páltól kapott felszólítást, hogy adjon írást az általa szerkesztett Kritikába. Az eltiltás ideje alatt Csurka

---

* Elhangzott a Tokaji Írótáborban 2013. augusztus 15-én, az „Eltiltva és elfelejtve, 1965 – 1989" címmel tartott tanácskozáson.

nem küldött sehová sem kéziratot, mert, mint önéletírásában vallja, senkit sem akart nehéz helyzetbe hozni. A Kritikában való publikálás nem volt kedvére, de a szilenciumtól meg lehetett szabadulnia, hát egy jelenetet, egy kabarétréfát adott a lapnak, amely teljességgel kilógott az elméleti publikációk közül. De lehozták, és ez a keserves szakasz lezárulhatott. A szerzett tapasztalatok a Kádár-rendszer természetéről ekkor született drámáinak indulati alapját adják, minden ekkor írt darabja a rendszer által felállított, kikerülhetetlen morális csapdákat leplezi le.

Csoóri Sándor életrajzában is felbukkan a saját kivételezettségével való szembesülés motívuma. Görömbei András Csoóri Sándorról szóló monográfiájában külön fejezetet szán a költő kisebbségi magyarságért vállalt Szent Györgyi küldetésének, amelyre 1968-ban a Dózsa-film forgatásakor és a Kallós Zoltánnal való utazásai során szerzett tapasztalatai indították, holott korábban is járt Erdélyben. 1954-ben egy íróküldöttség tagjaként csakis szép emlékeket gyűjtött ott. Később azt írta: „Nem volt senki, aki tüzet rakott volna élményeim alá, és figyelmeztetett volna azokra a szocializmusra alapozott hazugságokra, amelyek akkor már javában verdesték az eget.” A lappangó szégyenérzet a kivételezettségből eredő megtévesztettség miatt igencsak alkalmas arra, hogy tartósan „tüzet rakjon” az írói lelkiismeret alá.

A magyarság sorskérdései közül kettő: a kisebbségi magyarságot érő elnyomás, hátrányos megkülönböztetés, számbeli és kulturális fogyatkozásuk és ugyanígy az országon belüli kóros népességfogyás a népi ellenzékben makacs szószólóra talált. A kisebbségi magyarságért viselt felelősségre először Illyés Gyula figyelmeztette a hatalmat és egyszersmind az ország eltompult népét is, elsősorban az értelmiséget a hetvenes években. „Adekvát” válaszként a hatalom az e tárgyban írott esszéit tartalmazó *Szellem és erőszak* című kötetet megjelenése után zároltatta. A népességfogyás ügyében Fekete Gyula riadóztatta a közvéleményt, meg is kapta tárgyszerű közgazdasági érveire a „fajvédő” bélyeget. Illyés Gyula halálával a Kiss Ferenc által összefogott népi ellenzékre öröklődött az első feladat, a második ügyében szerencsére Fekete Gyula még több évtizedig maga is tevékenykedhetett e harcostársi körben.

E két sarkalatos kérdés, nevezzük nevén: nemzeti sorskérdés képviselete mellett az igény egy saját folyóiratra valamint a Bethlen Alapítvány engedélyezéséért való folyamodások tették ki a népi ellenzék programjának lényegét. A két utóbbi a közélet demokratizálásáért való kiállásnak is tekinthető, de kétségkívül a népieket a konkrét, sürgető társadalmi feladatok jobban foglalkoztatták, mint a demokratikus ellenzék általános közjogi és reform-marxista, reform-közgazdasági témái. Gyakorlatias politikai stratégiájuknak megfelelően a hatalommal való egyezkedést sokáig ésszerűnek, célravezetőnek vélték, egészen addig, amíg meg nem győződtek a teljes eredménytelenségről. E tárgyalásos taktika, a legális nyilvánossághoz való ragaszkodás miatt a demokratikus ellenzék elítélte, kollaborálással vádolta a népieket a kezdetektől, a szórványos közös akciók nem csökkentették, inkább növelték az ellentéteket.

Ez utóbbi mondatokat saját emlékezetemre hagyatkozva fogalmaztam meg, de teljes igazolást kaptam egy kitűnő, hézagpótló könyvtől: Pintér M. Lajos *Ellenzékben 1968-1987* című történelmi

feldolgozásától, amely az Antológia Kiadónál jelent meg 2007-ben, és már sehol, a kiadónál sem kapható, sajnos. A fiatal történész a népi ellenzék tevékenységét, a pártvezetésből kiváltott reakciókat, a más ellenzéki csoportokkal való viszonyt világítja át, és alaposan kiegészíti Csizmadia Ervin tanulmányait, amelyek a demokratikus ellenzék történetét dolgozták fel elismerésre méltó pontossággal a kilencvenes években, a népi ellenzékre viszont elég szűkös kitekintéssel. Nem is tudom, mi erősebb bennem: a keserűség, hogy az anyaggyűjtés kapcsán rá kellett döbbennem, a közelmúlt e fontos mozzanatai nem épültek be a történelmi emlékezetbe, például Csoóri és Csurka szilenciumáról szinte nem is esett szó, mialatt a demokratikus ellenzék szamizdat-folyóiratának kultusza és néhány vezéralakjukkal kapcsolatos „hősi ének” beivódott a közvéleménybe, avagy a hálás örömöm erősebb-e, hogy Pintér M. Lajos könyvében mégis minden megtalálható, ami a valós történések rekonstruáláshoz szükséges.

Akik a hatalommal való egyezkedés tényét fontosabb momentumnak tartják a népi ellenzék ellenzékiségének súlyozása során, mint magát a programot, amelynek megvalósítását kívánták előmozdítani az egyezkedéssel, jócskán elgondolkozhatnak azon, hogy ha a népiek olyannyira „besimultak” a rendszerbe, mint egykori és mai eszmei ellenfeleik állítják, akkor vajon miért szerepelnek kiemelten a Politikai Bizottságnak az ellenzéki mozgalmakra vonatkozó határozataiban, miért lett idegesebb a pártvezetés a demokratikus ellenzék azon akcióitól, amelyekben a népiek is jelen voltak, mint úgy általában a szokott belső körükben való működésüktől, miért büntette látványosan a radikalizálódó két népit, Csoórit és Csurkát, miközben a demokratikus ellenzék radikalizmusát napi rutinként kezelte.

1980. december 9-én született a Politikai Bizottság első határozata az ellenzékről Kornidesz Mihály, az MSZMP KB Tudományos-, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője jelentése alapján, amelyben megfogalmazzák, hogy „felerősödtek a nacionalista tendenciák”, a népi ellenzéket a „Csoóri Sándor és a körülötte tömörülők” illetve a „nacionalista törekvéseket, eszméket kifejező értelmiségi csoport” elnevezéssel illetik. A határozat lényege témánk szempontjából, hogy bár a pártvezetés a kérdés politikai kezelését részesíti előnyben, de „ha a társadalom alapvető érdekei megkívánják”, adminisztratív eszközök alkalmazását is megengedhetőnek tartja. Ennek jegyében a határozat előírja, hogy azoknak a szerzőknek a munkáit, akik emigráns lapokban vagy szamizdatokban is publikálnak, a legális kiadók, folyóiratok, egyéb sajtóorgánumok „csak előzetes konzultáció alapján” közölhetik. Ezek a pontok jelentik Csoóri és később Csurka szilenciumának úgymond „jogi” alapját.

A Politikai Bizottság második, ellenzékre vonatkozó, 1982. március 30-án hozott határozata szigorúbban fogalmaz a népi ellenzékkel kapcsolatban, s ebben szerepet játszhatott Csoóri Sándornak az Írószövetség 81-es közgyűlésén elmondott igen kritikus beszéde, amelyben a hatalom által gyakorolt „különalkus” politika helyett az irodalom és a politika partneri viszonyát szorgalmazta, az írók szavának, magának az írószövetségnek politikai súlyt követelve. Kornideszék jelentése erről a közgyűlésről a forró hangulatot némileg bagatellizálva és a többség lojális magatartását kiemelve írt, de a PB-határozat szigorú

hangvétele elárulja, hogy Csoóri politikai igénybejentése felkavarta a pártvezetés kedélyét. E megnyilvánulásokban a „nyugati fellazító központokhoz és kémszervezetekhez kötődő" ellenséges szándékot vélik felfedezni, amelynek veszélyességét növeli a szemükben, hogy, mint megállapítják, „az értelmiség szélesebb köreiben a nacionalista csoportnak van nagyobb bázisa". Ekkor már néhány renitenskedő lap, leginkább a Mozgó Világ, a Tisztatáj és a Magyar Nemzet „politikai érdekeinktől eltérő, azokkal ellentétes megnyilvánulásai" is foglalkoztatják a pártvezetést, s ennek következménye fél év múlva, októberben be is érik: Aczél György, Knopp András és Tóth Dezső lemondásra szólítják fel a Tiszatáj és a Mozgó Világ főszerkesztőit.

A határon túli magyar kisebbség ügye a nyolcvanas évek elejére már beszivárgott a köztudatba, és nem csak a népi ellenzék szűk körének a vesszőparipája volt, ezt jól észlelte a pártvezetés. Bár Duray Miklósnak, mint a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága elnökének 1982 novemberében történt letartóztatása ellen még nem sikerült nagyszabású tiltakozó akciót, aláírásgyűjtést létrehozni – feltehetőleg a helyi pártszervek időben megkezdett fenyegető fellépése miatt –, de Duray 1983 január végén kezdődő tárgyalásán tüntetően megjelent egy illusztris magyarországi írócsoport, Mészöly Miklós és Cseres Tibor, akik nem tartoztak a népi ellenzékhez, és Csurka István, aki akkor már igen. Ezúttal, februárban, 350 aláírással már tető alá hozza a szövetkező ellenzék a tiltakozást, a népiek kezdeményezésére. Ez rácáfol a „radikálisok" véleményére, amely a két hónappal korábbi kudarcért „a nacionalista szárnyhoz tartozók" bátorságának és tenni akarásának hiányát tette felelőssé. Talán a 350 aláírás és a nagy nemzetközi nyomás is odahatott, hogy Durayt kiengedték, egy év elteltével azonban újra vádat emeltek ellene, és egyéves fogságot szenvedett el. Pintér M. Lajos könyvében semmi adalékot nem találtam arra nézve, hogy Duray Miklós 1984-es újabb perbefogása ellen miért nem kezdődött újabb széleskörű aláírásgyűjtés, Benda Gyula, a későbbi Duray-bizottság elnöke állítása szerint a közös akció terve a népieken bukott meg, s nélkülük alakult meg ez a bizottság is. Csupán a Mészöly-Cseres-Csurka hármas adott ki a Beszélőben tiltakozó nyilatkozatot.

Hogy miféle megfontolások és számítások miatt tanúsított a népi ellenzék passzivitást, nem tudhatom, éppen csak az időpontok összevetése alapján logikusnak látszik a feltételezés, hogy a „tizenkilencek levele" elnevezéssel illetett beadvány állhat a háttérben. Ebben Kiss Ferenc fogalmazásában a nemzet sorskérdéseinek megoldását segítő javaslatokkal fordultak Kádár Jánoshoz. Az eddigi témákat kiegészítették olyanokkal, mint a televízió- és rádióadások sugárzásának a kisebbségi magyarság számára való kiterjesztése, egy magyarságkutató csoport létrehozása intézményi keretek között, Erdély történetének megírása és kiadása a román történelemhamisítás kivédése céljából, stb. A Politikai Bizottság 1984 decemberében tárgyalta meg a javaslatokat, s Kádár „jószándékúnak" minősítette a beadványt, további tárgyalásokat láttak szükségesnek. Aczél György folytatta le a megbeszélést a „tizenkilencekkel" – Nagy Gáspár volt az egyetlen, akit nem hívott meg a levélírók közül az 1985 januárjában megtartott találkozóra,

mert „a politikai szövetség elemi normáit sértő magatartást tanúsított” –, és egy kivétellel minden javaslatukkal egyetértését fejezte ki, sőt, megvalósításukat ígérte. Az egy kivétel a kisebbségi államtitkárság létrehozása volt, amely a pártvezetés szerint külpolitikai bonyodalmakhoz vezetne. Lélegzetelállító volt most olvasnom a bőven mért ígéreteket, annak idején nem is sejtettem, hogy civilek kezdeményezése ilyen messzire hatolt be a számunkra „ellenséges-” de legalábbis „tiltott területnek” számító pártapparátus bástyái közé. Persze egyetlen ígéret sem teljesült, még a Bethlen Alapítványra is sokat kellett várni, a Hitelre, a Duna TV-re még többet, s persze volt, ami teljesen elfelejtődött. (Most meg előre szaladtam az időben néhány évet, de ez a csalódást hozó tárgyalás a hatalommal a népi ellenzék sokat firtatott kompromisszumkészségének okait világíthatja meg, és Csoóri és Csurka radikális „szabálysértése” és a retorzió is e háttérrel értékelhető igazán.)

De visszatérve Durayhoz és 1983-hoz: az USA-ban, a Püski Kiadónál megjelent Duray *Kutyaszorító* című könyve, amelyhez Csoóri Sándor írt előszót. Csoóri ekkor tudatosan megsértette a legalitás határait, lelkiismerete parancsára tette, mint leszögezi előszava elején. Ez önmagában is reagálást kíván meg a pártvezetéstől, de az előszó szövege is túlmegy Csoóri mindaddig makacsul és többé-kevésbé álnaivan hangoztatott „segítő szándékán”. Itt már nem abból indul ki, hogy a vezetésnek és az értelmiségnek közös érdekei vannak az ország, a nemzet szolgálatában, hanem kimondja, hogy a magyar kormányok folyamatosan hibás külpolitikát követtek, amikor a magyar kisebbségekkel való bánásmódot az egyes szomszéd országok belügyének tekintették. Elismeri, hogy eleve keveset tehettek volna a kialakult helyzetben, de az is számított volna, és azt se tették meg. A helyzetért élesen a nagyhatalmakat teszi felelőssé, és elítéli Amerikát „jóhiszemű dilettantizmusa”, a Szovjetuniót pedig „harsány és igézetes, de hamisításon nyugvó internacionalizmusa” miatt. Ám még hátra van a feketeleves: „Ezek az őrületbe csúszó torzulások nem egyszerű félreértések. Ott van mögöttük a törvény: a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszere és gyakorlata.” És Csoóri felsorolja, hogy mi minden vezetett ahhoz, hogy a magyarság végveszélybe került. Elsőként az adott országok egypártrendszerét említi, amelyben semmi sem fékezi a diktatórikus nacionalizmust, míg többpártrendszernél valamelyik párt szükségképpen fel kell vállalja a kisebbségek érdekképviseletét. Második okként a magántulajdon felszámolását jelöli meg, miáltal végletesen kiszolgáltatott lett az egyén. Harmadik ok Csoóri szerint az egyházak megroppantása volt.

A legkevésbé sem csodálkozhatunk, hogy a *Kapaszkodás a megmaradásért* címet viselő előszó nem meghatottságot váltott ki a pártvezetésből. Az MSZMP KB illetékes osztálya 1983. június 13-án hozott határozatot az ügyben. A határozat szerint Csoóri a nemzetiségi kérdést ürügyként használja a szocializmus alapjai elleni támadásra. (Kádár és a PB egyenesen az imperialista propaganda eszközének minősíti a „felszított nacionalizmust” egy hónappal későbbi határozatában.) A KB Kulturális Osztálya döntött arról, hogy nyilvánosan kell reagálni Csoóri írására, és adminisztratív intézkedésről hozott határozatot, amely szerint Csoóri nem utazhat külföldre hivatalos minőségben és politikai érdekű és tartalmú írást nem

közölhet. „További intézkedésig”. A határozat – igaza volt Csurka Istvánnak, amikor szóvá tette nevezetes, előadásomban később tárgyalandó írószövetségi levelében – a szóban forgó ellentétek valódi súlyához képest majdhogynem nevetséges. Csoórinak átmenetileg megtiltották, amit egyetlen magyar írónak eddig és eztán sem szabad: hogy politikai oppozíciót fejtsen ki nyilvános fórumon. A gyakorlatban azonban ténylegesre sikeredett a szilencium: Csoóri egyetlen írását sem közölhették a lapok. Több, emlékezetem szerint három szerzőtől rendelte meg a pártvezetés az ominózus vitacikket. A dolog sajátos szépséghibája, hogy Csoóri írása Magyarországon nem volt hozzáférhető, tehát árnyékbokszolás tanúi lehettek a közlésre kijelölt ÉS olvasói. A vita pedig attól lett igazán vérpezsdítő, hogy Csoóri eleve el volt tiltva a válaszadástól. Ezért aztán a pályanyertes cikkíró, Hajdú János elkövethette azt a hamisítást, hogy Csoórit terrorcselekményekre való uszítással vádolta meg. Holott Csoóri inkább ellenkező előjellel írt az inkriminált helyen: ő a nyugatiak tájékozatlan kérdéseire, miszerint miért nem harcolnak nemzetiségi jogaikért a magyarok, mint máshol annyiféle kisebbség, azzal szokott válaszolni – írja –, hogy az adott politikai rendszerekben képtelenség fegyverhez jutni, és általános az emberek között a bizalmatlanság, ami minden szövetkezést meggátol. A rágalom megválaszolatlan maradt, Hajdú Jánosból pedig pár év múlva makulátlan demokrata lett.

Csoóri azonban nem kívánt beleragadni a radikális ellenzéki persona non grata-szerepébe, rövidesen ő is részt vett a „tizenkilencek levele” kapcsán 1984-ben indult tárgyalásokban. Ekkor még Csurka is tárgyalófél lehet. Az ő szilenciumát hivatalosan 1986. augusztus 9-én jelentette be Vajda György művelődési miniszterhelyettes. Okaként a „kettős publikálásnak” nevezett kihágást jelölték meg, mert Csurka engedélyezte a New Yorkban Március 15-én mondott beszédének felolvasását a Szabad Európa Rádióban, és a Püski Kiadónál megjelentette *Az elfogadhatatlan realitás* című esszékötetét. A pártvezetés és személyesen Kádár János haragját azonban nem a puszta kihágás váltotta ki, hanem magának a beszédnek a tartalma. Csurka ugyanis a magyarság erkölcsi romlásáért a Kádár rendszert tette felelőssé, és mint tündökletes csoda jelent meg beszédében a forradalom, ráadásul ekként: forradalom. Az 1986. július 1-i PB ülésen kelt ki Kádár, neve említése nélkül, Csurka ellen: „Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot, ne publikáljon Magyarországon, és ne utazzon, amíg magatartásában meg nem változik.”

Ezen alkalommal hozták meg a harmadik ellenzék-határozatot, amelyben már „ellenzéki-ellenséges csoportokról van szó”, és a Tiszatáj ügyében is ekkor születik döntés. A Kulturális Osztály ezt előkészítő jelentésében új terminológia jelenik meg: polgári radikális és nemzeti radikális csoportokat különböztetnek meg, és megállapítják, hogy a párton belül sem egységes az egyes csoportok megítélése: vannak, akik csak a polgári radikálisokat tartják ellenzéknek, és szerintük a nemzeti radikálisok továbbra is a szocializmus platformján állnak, míg mások elnézőbbek a gazdasági reformokat és demokratizálást akaró polgári radikálisokkal, veszélyt csak a nemzeti radikálisok nacionalizmusában látnak. Kádár nyilvánvalóan a népiek törekvéseit ítélte veszélyesebbnek, durva szavakra is ragadtatta magát, Csurkáról például ezt mondta annak

kapcsán, hogy Csurka a nyugati utazásáról írt jelentésben maga számolt be „bűneiről", meggyőződésére hivatkozva vállalva cselekedeteit: „Csurka megéri a pénzét, amikor a politika területére téved, agresszív, szemtelen, de gyáva is."

Csurka sok évvel később elismerte, hogy ő inkább író, mint politikus – pedig akkor már inkább politikusnak, mint írónak tekintették –, mert őneki akkor is ki kell mondania a véleményét, amikor a politikus bölcsen hallgatna. Valóban feltűnő, hogy nyolcvanas évekbeli esszéi mind-mind morális szemléleten alapulnak.

Az első írása, ami másolatokban terjedt, mert tilalmas alapigazságokat mondott ki, a Hubay Miklósnak, az írószövetség akkori elnökének címzett levél volt, amelyben felveti az írószövetségi tagságáról való lemondását. Mint elnökségi tag meghívást kapott arra az elnökségi ülésnek nevezett Művelődési Minisztériumi raportra, ahol a miniszter tudomásukra hozta a Csoóri Sándor ellen hozott intézkedéseket. Csurka azzal, hogy tudomásul vette a szankciókat, saját maga számára elfogadhatatlan árulást követett el, mert Csoóri írásával teljesen egyetért – írja a levélben. Azért mond le elnökségi tisztéről és tagságáról, mert valamit tenni akar az értelmiségi közömbösség ellen. „Beszélgetési, csevegési téma lett a népesség tragikus fogyása, de felelős és esetleg megmentő gondolatok kifejtésére nincs tér. Ugyanígy társalgási téma lett a határainkon kívül élő magyarság helyzete. Mégpedig annak elismerésével és hangoztatásával, hogy ez a hárommillió ember végóráit éli. Tudomásul vettük, menjünk tovább, térjünk más tárgyra" – írta a levélben önmarcangoló tárgyilagossággal.

Morális szemléletet árul el a monori találkozó első napján, 1985. június 14-én elsőként elhangzó előadása címe is: „Új magyar önépítés". A magyarság tudati és lelki állapotának leírása cáfolhatatlanul pontos és íróilag rendkívül szuggesztív, az opponens, Szabó Miklós és a többi hozzászóló sem vitatja a diagnózist. Csurka receptje azonban ma is kivívná a realitások bűvöletében ítélkező társadalomtudósok ellenkezését: ő azokra a személyes, családi területekre való összpontosítást javasolja, amelyek mentesek tudnak lenni bármilyen hatalom terrorjától. Magam is hajlanék Benda Kálmán akkor kifejtett józan véleményére, hogy ez a stratégia a baj nagyságához képest elégtelen. Csakhogy mélyen nyugtalanít a merőben személyes stratégiában rejlő igazság. És bizonyára az sem véletlen, hogy Csurka monori beszédéről a párthatározatban először szerepel a jelző: szélsőséges. Monor után levették a műsorról a Vígszínházban próbálni kezdett darabját. Beszélgetésekre hívták be, hogy alkudozzanak vele. E szerint tehát a szilenciuma jó félévvel előbb kezdődött, mint ahogy kihirdették. Oka az írószövetségi levél, az Alternatív Kulturális Fórumon való hozzászólás és a monori előadás éppen annyira, mint a New York-i ünnepi beszéd és publikációs kihágás.

A Monori Találkozó különös csomópontja volt a népi és a demokratikus ellenzék nyolcvanas évekbeli rejtett rivalizálásának. Donáth Ferenc, a kezdeményező szándéka szerint a programok egyeztetését szolgálta volna a közös rendezvény. A pártvezetés nagy ijedelmére a felszínen az együttműködés lehetőségét

villantotta fel. Ám a III/III-as jelentések pontosabban tükrözték, hogy a fenntartások mindkét oldalon megmaradtak, és a neuralgikus pontja az együttműködésnek a nemzeti, nemzetiségi kérdésben való vélemény- és érzületi különbség volt. Csoórinak a határon túli magyarság sorsáról szóló előadása után a demokratikus ellenzék képviselői is elismerték, hogy állami szintű megoldásokat kell szorgalmazni. Ám Kis János a találkozó második napján Csoóri referátumára reagálva kifejtette, hogy a kisebbségi magyarok problémáját nem lehet megoldani anélkül, hogy a saját országunk kisebbségi problémáját, azaz a cigánykérdést nem rendeztük, a kettő elválaszthatatlan egymástól. A kisebbségi magyarok problémáját „megoldani”? Furcsa gondolat. Pláne hogy csak attól függően kerülhet rá sor, hogy megoldottuk-e a magyarországi cigányságét – amely egyébként valóban a magyar állam kompetenciájába tartozik, Monoron sem vitatta senki, hogy égető társadalmi kérdés, s hogy ez is sorskérdéseink egyike. De valahogy Kis János teóriája mégis torkán akad az embernek. Nekünk is kisebbségünk lenne a hárommillió határon kívül rekedt magyar? Hol itt a közös nevező?! Ám ez a sajátos szempontrendszer talán érthetőbbé teszi, hogy miért nem került sor újabb programegyeztetésre a két tábor között. Meg még sok mindent az eztán következő évek történetéből. Amelybe beletartozik, hogy bár 1990 után szilenciumot már nem lehetett kihirdetni, de sok évre persona non gratavá lehetett tenni épp e kettőt: Csoóri Sándort és Csurka Istvánt. *Hitel, 2013/11.*

Az író kiűzetése az irodalomból*

1995 őszén a Debreceni Irodalmi Napok alkalmából nagyszabású tanácskozást tartottak „Merre tart az irodalom(tudomány)?” címmel. A Magyar Hírlapban Kálmán C. György nyilatkozott a rendezvényről, s a kis terjedelemhez mérten meglepően sokat foglalkozott rögtönzött hozzászólásommal. „Ács Margit azt érzékeltette, hogy művészet és tudomány között éles választóvonal húzódik, és szembehelyezkedett azzal az állásponttal (...) hogy többféle módja lehet annak, ahogyan az irodalommal foglalkozunk. Egy irodalmunk, egy oktatási rendszerünk, egy kultúránk van, mondta, tehát álságos a 'virágozzék minden virág' elve. Szerencsére érzékelhető volt, hogy ezt az érvelést nem sokan veszik komolyan.” (M.H. 1995.nov. 14.) Kálmán C. György mentségére hozom fel, hogy csak jegyzetei alapján idézett, ám a ténylegesen elhangzott mondatok ismeretében mégis szokatlanul nagynak mutatkozik a félrehallás mértéke. A hozzászólásom az Alföld 1996/2-es számában a tanácskozás anyagának keretében megjelent, így ellenőrizhető, hogy az inkriminált helyen azt mondtam: „Nem hiszem, hogy a 'virágozzék minden virág' elvét az irodalomtudomány – minden jó szándéka ellenére – átültethetné a gyakorlatba. Mert nincs két-öt-tíz irodalomelméleti tanszék az egyetemeken, nincs tetszőleges számú nemzeti alaptanterv s új generáció, amelynek irodalomértését meg lehet szabni; nincs annyi alapítványi kuratórium stb. Veres András ki is mondta előadásában, hogy ez a paradigma-vita tétre megy.”

Érthető, hogy Kálmán C. György butasággá torzította felszólamlásomat az álkonszenzus álnaiv meghirdetése ellen, hiszen akkor már érzékelte mindenki, hogy bár többféle orientációjú az irodalomértés újonnan fellépett tudománya, képviselői falanxba álltak a hagyományos, ugyancsak többféle módszerű és ideológiájú, lukácsista vagy nyugatos módra esztétizáló vagy pozitivista előzményekre alapuló irodalmi interpretációkkal szemben, és kiutasítják a tudományból a más elvek alapján felépített esztétikai iskolákat. Magabiztosságukat az uralkodó világeszme hátszele biztosította, a neoliberalizmus ugyanis az interkulturális paradigmákat még akkor is pártolja, ha konzervatív filozófiák környékéről származik egyik-másik áramlat némely tétele. Ezt a támogatottságot azonban a posztmodernnek nevezett magyar irodalomtudósok elfedték egykori ellenzékiségük, elutasítottságuk rögzült gesztusaival, hiszen előnyösebb az ellenfelet az ártatlan sértett pozíciójából támadni.

Az irodalomértelmezés két gyökeresen szemben álló felfogásáról beszélt mindenki a debreceni konferencián, s ezt Kálmán C. így foglalta össze: „Az egyik az élményt, az ízlést helyezi a középpontba, egyúttal lemond a fogalmi nyelvről; a másik – amelyet itt legtöbben képviseltünk – magával az értelmezésnek a műveletével, a megértés feltételeivel és mechanizmusával is megpróbál foglalkozni. Az előbbi bevallottan tudomány- és elméletellenes: elsősorban divathullámokat és nárcisztikus, művészetidegen

* Elhangzott Az Irodalmunk visszahódítása című konferencián, a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2012. november 12-én.

teoretizálást lát ott, ahol a másik, szándéka szerint, a mű társadalmi és történeti elhelyezkedésének, értelmezési feltételeinek tisztázására törekszik.” Társadalmi, történeti elhelyezkedés? Ez az igény bizony az erősen megbélyegzett pozitivista irodalomtörténet-íráshoz volna köthető inkább, és másfelől meg Lukács Györgyhöz, viszont élesen beleütközik a dekonstrukció műértelmezésébe, s a hermeneuták sem tekintik elvégezhető műveletnek a mindenkori recepció felől közelítve tárgyukhoz. Hogy kerül hát mégis Kálmán C. György mondatába e dicséretes vállalás, amelynek teljesítése nagyon sokunknak örömöt okozott volna az elmúlt két évtizedben? Az egységfront miatt, amely akkor a nyugatos esztétizálókkal szemben állt fel, akiket a konferencián mindössze két, a pályája végéhez közeledő kritikus, Domokos Mátyás és Lengyel Balázs jelenített meg. „Még ha sokat vitáztunk is egymással – vallotta meg Kálmán C. – (Radnóti Sándor is, én is bíráltuk a vitaindító előadás egyik-másik részletét), az alapvető értékek tekintetében nincs közöttünk nagy különbség”. Szóval Radnóti miatt, s tán Veres András miatt kellett szerepelnie a 'társadalmi-történeti' fogalmának, hogy a nyilatkozó egybe ölelhesse az ő tudományos stratégiájukat például Kulcsár Szabó Ernőével.

Most olvasva a konferencia anyagát az egyetértés helyett inkább a tetemes különbségek áthidalásának igyekezetét konstatáljuk az arcvonalba rendeződés érdekében. Voltaképpen ekkor már majdnem olyan ingerült ellenszenv fészkelődik a hermeneutákban a dekonstrukció gyakorló híveivel szemben, a budapesti egyetemen a szegediekkel szemben és viszont, mint az első számú közellenségként kezelt „nyugatos” irodalmárokkal szemben. Kulcsár Szabó Ernő előadása szemléletes példája ennek. Az esszéizáló irodalomértés két válfaját, a „későmodern retorikát” továbbá a „múltszázadi közösségeszmény szolgálatában álló heroizált kritikai beszédmódot” időből kiesett diszkurzusformáknak minősíti. Ezeknek „gerjesztett retorikája azért ragaszkodik a meglévő és a már birtokolt struktúrák fenntartásához, mert valójában már nem a hagyomány, hanem inkább saját szerepének mind kétesebb megszilárdításában érdekelt. Olyan szerep megszilárdításában, amely – minthogy kiesett a hagyomány történéséből – mindösszesen saját autoritásának emlékezetét képes csak megjeleníteni: azt az emlékezetet, amellyel már valóban nem történik a történelem.” Ha nevesíteni szeretném Kulcsár Szabó Ernő kategóriáit, a „későmodern retorika” művelői közé kell értenem valószínűleg Lengyel Balázst, Balassa Pétert, a „közösségeszmény szolgálatában álló heroizált beszédmódhoz” meg többek közt Görömbei András, Domokos Mátyás lehetett a modell. Egyébként igen jellemző, hogy az új teóriák tudományos alternatíváinak képviselői, rangos irodalomtudósok nem szerepeltek a tanácskozás előadói között (a két említett, felszólalásra felkért idős kritikus nyilvánvalóan nem a tudósok céhét képviselte). Lehetséges, hogy ezek a bizonyos tudósok nem fogadták el a felkérést, ám nevük sem merült fel a tanácskozáson, Görömbei Andrásé, Imre Lászlóé vagy Márkus Béláé sem, hogy csak a debrecenieknél maradjunk.

Teljesen nyilvánvaló, hogy amikor tehát Heidegger nyomán Kulcsár Szabó Ernő a hagyományt „elvégzendő tevékenységként” határozza meg, az nem az örökölt értékek elsajátító újraélését, s ezen

keresztül a hierarchia rugalmas elmozdítását jelenti – az idők, korszakok múlékonyságának folytonos tudatában –, hanem keményen erőszakos szelekciót, az 'éppen történő' vélt fölényét, értéktöbbletét, primátusát a 'már megtörténttel' szemben, vagyis a hagyomány szervességének tagadását, önkényes megbontását.

A kérdést, hogy merre tart az irodalom és a tudománya, 1995-ben senki sem kívánta, nem is tudta volna megválaszolni. Még azt sem, hogy van-e egyáltalán szorosabb összefüggés az irodalom folyamatainak alakulása és az irodalomtudomány által felkapott interpretációs módszerek között. Különös érzés ma úgy olvasni az akkori előadásokat, hogy már ismerjük a választ.

Az elmúlt tizenhét évben a debreceni konferencián szereplő előadók és tanítványaik birtokukba vették az irodalomtudomány intézményrendszerének csaknem egészét. Abszolút normává emelték azt a törekvést, amit Debrecenben Kulcsár Szabó Ernő a következőképpen határozott meg: „miként tehet szert olyan horizontra a magyar irodalomértelmezés, amelybe belépve részesévé válik az ezredforduló interkulturális önmegértésének". Ennek érdekében nemcsak az örökséget, a hagyományt kell az interkulturális horizont befogadóképességéhez méricskélve amputálni, hanem tagadni kell „az önelégült szövegiség klasszikus-modern önelvűségét" is. Kulcsár Szabó Ernő tehát nemcsak azt tekintette korlátlan jogának, hogy tudományága éppen aktuális eredményeinek dimenziói közé evakuálja az irodalmi és irodalomtudományi örökséget, hanem azt is, hogy az „önelégült", az önelvű irodalmi műalkotás szarvát is letörje. Szinte vicces, amilyen dühvel emlegeti a műalkotás önelégült önelvűségét. Nahát, tényleg ideje már, hogy az a pökhendi vers vagy regény végre belássa: ő egy nulla, egy senki az irodalomtudós beavatkozása nélkül. A pozitivista irodalomtudós vagy az érzelmes esszéista munkáját évszázadokig az elemzett alkotás függvényeként kezelték, másodlagos irodalomnak is mondták, de a hermeneuta végre fölé kerekedett a vizsgált műnek, amely most már megnézheti magát értelmezés nélkül. Kulcsár Szabó Ernő persze ezt nem így mondta, hanem idézetek és hivatkozások segítségével, azzal a szókészlettel és mondatszerkesztéssel, amelynek elsajátítása sokakban, főleg az idősebb generációkban valóban nehézségbe ütközött. Csakhogy ezt a nyelvhasználati gátlást hiba a fogalmiság elutasításának, „tudományellenességnek" minősíteni. Csakis a terminológiával való mesterkedés számíthat a tudomány rangjára? A fogalmiság nem azonos a teoretikussággal. Ugyanazok az irodalmárok, akik az irodalmat távol akarták tartani a teóriáktól, sok példáját adták, hogy remekül bánnak a fogalmakkal, és még filozófiai műveltségük is van. És nem is mindegyikük hagyta abba „pár brosúrával előbb" a tájékozódást. Egyszóval kár volt Kulcsár Szabó Ernőnek ott Debrecenben az 'önelégült' jelzőt használni. A vagdalkozó ember vád formájában gyakran kikotyogja, amit lelke mélyén önmagáról sejt.

Ugyanakkor Kulcsár Szabó a még újabb beszédmódok (ifjabb trónkövetelők?) felé is frontot nyitott előadásában. „...a korszakküszöböt más irányzatok (...) egyfajta új kezdetként sajátították magukévá (…) Közülük egyesek a marginális beszédhelyzet kérdéses fedezetével törnek legitimációra, mások a beszéd

látszólagos elkomolytalanításával vélik száműzhetni a módszertani metafizika kísértetét...” A jelenség leírása pontos, de a fölényes hangvétel világosan utal az előadónak az uralmi hierarchiában való érdekeltségére.

Szegedy-Maszák Mihály vitaindító referátuma nem volt ennyire radikális, néhány állításában ellentmondásba is keveredett alaptéziseivel, ezért is kellett Kulcsár Szabó előadásának ismertetésével kezdenem a tanácskozás lényeges témáinak felvázolását. Szegedy-Maszák legfőbb mondandója az volt, hogy a magyar irodalomtudomány hagyományosan elmulasztja a nemzetközi kitekintést, s ez a belterjes alapállás tarthatatlan az új, integrált kultúra-szemlélet világában. Az irodalom nemzetközi folyamataiba, eseményeibe való bekapcsolódást szorgalmazta azzal a céllal, hogy magyar írókat juttathassunk be a nemzetközi kánonba, mert a magyar irodalom fennmaradásának csak így lehet esélye. Ugyanakkor a magyar irodalomtudománynak azt is feladatául tűzte ki, hogy megtisztítsa az örökséget a különböző korszakok erőszakos politikai szempontjainak a nyomaitól, vagy az esztétikai értékelést megzavaró külső tényezők befolyásától, amilyen például egy-egy szerző erdélyi, délvidéki, emigráns stb. mivolta. Bizony, e torzulások korrigálására a következő években szükség lett volna, s nem a hivatalos magyar irodalomtudomány érdeme, ha többségükben a „fősodorból” kizárt kutatók, monográfia-írók, kritikusok szinte partizánmódra elég sokat elvégeztek e feladatból. Mindenesetre ez a kitűzött korrekció nem a külföldi eladhatóságunk előmozdítására, hanem belső épülésünkre való, amelyet e szerint Szegedy-Maszák a világba való integrálódás mellett is fontosnak tartott. Felvetette azt az igen jogos kérdést is, hogy „elegendő-e a magyar irodalom elemzéséhez valamely idegen irányzatra hivatkozni? Nem bizonyultak-e fölszínesnek némely kísérletek arra, hogy a magyar irodalmat nemzetközi folyamat részeként taglalják? Nem tévedés-e a föltevés, hogy a kisebbnek nevezett irodalmak késésben vannak és nem egyebek a nagyobbnak tekintett irodalmak lenyomatánál?” Persze, a kérdéseket nyitva hagyta, de egyáltalán fölvetésük is a nemzeti kultúra autonóm jellegét tételezte fel. Mindezt most meglepve olvasom, hiszen Szegedy-Maszák Mihály referátuma heves ellenkezést váltott ki belőlem annak idején. Miért nem figyeltem fel a magyar irodalom esélytelenségét sulykoló, műveletlenségünket, provincializmusunkat ostorozó mondandójának másik felére: hogy a nemzeti hagyományt adottnak veszi, a későbbi előadókkal szemben, akik merőben új hagyomány teremtésének az igényével léptek fel? Mert ezek az óvatos distinkciók megbújtak kiszolgáltatottságunk drámai kifejtése mögött, és az irodalomnak a róla ítélkező tudomány fennhatósága alá rendelése mögött. A konferencia címében zárójelben szereplő tudomány valójában az irodalmat tette zárójelbe Szegedy-Maszák vitaindítójában is.

Ott, Debrecenben személyes traumáját közvetítette hozzánk, szembesülvén azzal, hogy a magyar irodalom mily kevés presztízst biztosít az idegen földre érkező magyar tudósnak. Érthető megrendültsége. Azonban az axióma, amely az egész akkori konferenciát és azóta is az irodalmi közéletet bűvöletben tartja, hogy tudniillik a magyar irodalomnak minden mást felülíró érdeke volna a világ valamifajta elit kulturális

grémiumának szerényen megfelelni, józanul nézve inkább egy kényszerneurózis tünetének látszik, semmint tudományos előfeltevésnek. A magyar irodalmat a magyarok nemzeti, kulturális közössége használja, értelmezi vagy félreértelmezi, s baj, ha ezt nem teszi, mert esetleg kulturálisan már leépült, baj, ha nem teheti, mert az irodalma hűtlen lett hozzá, vagyis baj az irodalomnak a generáló élményközösségétől való elszakadása. A külföldi befogadás elmaradása ehhez képest valójában csak kellemetlen körülmény, amit hét-nyolc évszázadon keresztül éltünk túl sikeresen. Amikor Szegedy-Maszák és nála radikálisabb eszmetársai a világirodalomból leselejteződő és *emiatt* létalapját vesztő magyar irodalomról vizionálnak, kimondatlanul, s lehet, hogy öntudatlanul azon az eszmei alapon állnak, amely a nemzetek elhalását, a nemzeti létforma megszűnését kikerülhetetlen folyamatnak állítja be, és előre alkalmazkodnak egy nemzetek nélküli imaginárius világképhez. Gondolatban elvégzik tehát a nemzeti irodalmakon a gyökérzetükről való lemetszést. Ösztönös riadalmam túlmutatott a ténylegesen elhangzott vélekedéseken, magyarként is, íróként is okom volt szót emelni létem természetes autonómiájának megsértése ellen. S az új tudományosságot gyanakvással fogadók nagy része ugyanerre a rejtett tartalomra neszelt fel.

1995 óta a vitaindító előadásban exponált nemzetközi integráció szempontjából számba vehető eredmény néhány magyar író ismertté válása vagy legalábbis könyveik megjelenése a nyugati, első sorban német könyvpiacon – a Szegedy-Maszák által szorgalmazott keleti, harmadik világbeli stb. tájékozódás eredményéről nemigen hallani. Márai sikere talán segített a Németországban már felkarolt magyar írók további nyelvekre való lefordításában. E szerzői kör politikai motivációjú befogadottságától nagyon eltérő módon érvényesült a franciáknál Bánffy Miklós, Szentkuthy Miklós, Szabó Magda néhány könyve. Nyilvánvaló, hogy sem a német, sem a francia kiadóknál elért eredmények nincsenek összefüggésben azzal, hogy mennyire tudta a magyar irodalomtudósok mezőnye elsajátítani az irodalomelmélet újabb irányzatainak nyelvét, mennyire tudott beilleszkedni azok kontextusába, részt venni diskurzusaikban. Hogy valóban mennyire, így kívülről, laikusként nem ítélhetem meg. Azt viszont érzékelheti a laikus is, hogy miközben az egyetemeken és az akadémiai szinteken szinte minden más irodalomértési módot elfojtott vagy lappangásra kényszerített a nyelvkritikai, recepció-esztétikai, narratológiai, hermeneutikai, dekonstrukciós stb. teória-együttes, maga az irodalmi közélet valamiképpen megőrizte az interpretáció, a vizsgálódás hagyományos módszereit, nyelvhasználatát, s módjával vette át az új iskolák eredményeit. A kritikára, az irodalmi publicisztikára gondolok, az írópályákat feldolgozó monográfiák és a folyóiratok többségére. S vessünk végre az irodalomra is egy pillantást: lehatárolódni látszik a korszak, amelyben a posztmodern eszmeiség kulcsmotívuma, a centrumnélküliség elve szerint szerkesztődtek a művek, mintha eleve illusztrációs anyagnak készültek volna a róluk szóló elemzésekhez. Úgy látszik, maga az alkotási folyamat előbb söpörte félre a tabukat, amelyek sok írót frusztráltak egy-két évtizedig, mint hogy az irodalomról való hivatásos, mondhatni akadémikus, elméleti gondolkodás lemondott volna róluk. Milyen tabukról van szó? Hát az imént említett központ keresése, amely a legelvetemültebb anakronizmusnak számított az alkotó

kollektív identitásával, képviseleti szerepével együtt. További tabu: a valóság, pláne valóságreferencia. Nagy elbeszélés. Linearitás, vagyis történet. Reflektálatlanság. Sorra születnek új, erőteljes művek, amelyek egész jól megvannak az e tilalmakkal teletűzdelt pályán is, aggálytalanul megszegik őket, miközben az elmúlt évtizedekben megismert gondolkodásmódokból, technikákból már felszívtak magukba annyit, amennyire szükségük volt. Sajnos, e művek léte, lázadása nem hozza zavarba az „irodalmi tudományosság tudományának" művelőit, hiszen korábban is inkább nemzetközi elméleti forrásokra, meghivatkozható tekintélyekre volt szükségük, s nem irodalmi alkotásokra, pláne nem sokra. Kétfelől is elszigetelődtek már, de sebaj, hiszen láthatólag egyiküknek sem kell aggódnia a katedrájáért, a posztjáért, a hallgatók pedig továbbra is Derrida, Gadamer, Jauss, Iser, de Man stb. idézetekkel fognak vizsgázni, doktori dolgozatokat írni, ki tudja meddig. A nyelv hajdani „forradalmárai" immár, hogy is mondta Kulcsár Szabó Ernő?, „olyan szerep megszilárdításában (érdekeltek), amely – minthogy kiestek a hagyomány történéséből – mindösszesen saját autoritásuknak emlékezetét képes csak megjeleníteni: azt az emlékezetet, amellyel már valóban nem történik a történelem."

A debreceni előadások a mai olvasónak felfedik egyes előadók személyes, egzisztenciális motiváltságát – Szegedy-Maszák Mihály és Kulcsár Szabó Ernő esetében jeleztem már ezt. Másoknál is érzékelhető hasonló rejtett szempont. Például Kálmán C. György, akit igazán nem a nemzeti irodalmi hagyomány szószólójának ismert meg a szakma, ekként vette védelmébe a céhet, amelyben kenyerét keresi: „[a nemzetközi piacon] nem piacképes irodalom és tudomány is lehet fontos a magyar kultúra számára." Az előadó ugyanis józanul és nyíltan számolt azzal, hogy meglehetősen kevés magyar irodalmár maradna fenn a nemzetközi tudományosság rostáján. Gyakorlatias számvetésre lehet felfigyelni Szirák Péter hozzászólásában is, aki mint egyetemi oktató naiv örömmel jelentette, hogy az egyetemek hallgatói már sikeresen elsajátították az új módszereket és az elméleti alapokat, nehézség nélkül alkalmazzák őket. Az már aligha ad örömre okot, hogy ez idő szerint Magyarországon kevesebben tanulnak magyartanárnak, mint határainkon kívül, s ebben talán része van ama irodalomtanároknak is, akik a Szirák Péter említette felkészültséggel álltak ki az elmúlt években a katedrákra.

Említettem, hogy a kritikaírásban nem terjedt el számottevően a tudományos dolgozatokban tobzódva alkalmazott nyakatekert fogalmi terminológia. A Debreceni Irodalmi Napok után néhány hónappal, 1996 januárjától éppen erről, a tudomány alkalmazhatóságáról a kritikaírásban alakult ki vita a Jelenkorban, és a vita átterjedt a Népszabadság és az Élet és Irodalom hasábjaira is. Bónus Tibor Garaczi László *Nincs alvás!* című prózakötetéről írott tanulmánya lobbantotta fel a vitát, amelyben sorra elemezte a könyvről addig megjelent kritikákat, és kimutatta, hogy a kritikusok a szöveg olyan mozzanataival szemben álltak értetlenül a maguk hagyományos olvasási stratégiájának keretében, amelyek az új tudományos nézetrendszerek fogalmaival, problémalátásával jól értelmezhetőek, illetve másként funkcionálnak a mű szövegében, mint azt az idézett kritikusok vélték. A fiatal tudós önkéntelen kivagyiságával Bónus aztán

didaktikusan bemutatta a maga tudományos interpretációját a könyvről, amelyben a tézisek tökéletesen illeszkedtek a szövegre. Bónus felkészültsége és komoly hivatástudata egészen imponáló volt, ám bravúros produkciója heves ellenkezésbe ütközött. Takács József elvi megfogalmazását adta annak, hogy a kritikában az átéltségnek, az ízlésnek kell érvényesülnie. Nem azt állította, hogy az új irányzatok „hasznavehetetlenek" volnának, sőt, szerinte a forrásul szolgáló szerzők nem ismerete kínos lehet egy mai kritikus számára, „bár ismeretük nem sok mindenért szavatol" - jegyezte meg szarkasztikusan. Leszögezte, hogy amikor a műértelmező „egy angol vagy német mű/irányzat/korszak műben megjelenő problémáit, nyelvi formáját veti össze egy magyar művével/irányéval, akkor közben nemcsak nyelvek, de világok határait is átlépi, s hogy a problémák és a formák nem előzik meg a nyelvet, épp ellenkezőleg." A kritika legfőbb feladatát az értékelés mozzanatában jelölte meg Takács József, amelyet egy tudományos vizsgálat nyugodtan mellőzhet. Az értékelés aktusában erkölcsi intenciót is feltételez. „Gyakran elhangzik ugyanis – írta –, hogy egy irodalmi mű értelmezésébe vagy kritikájába nem szabad irodalmon kívüli szempontokat bevinni, s ez alatt általában két fő területet értenek: a politikát és az erkölcsi dilemmákat és állásfoglalásokat." Roland Barthes ezt nevezte „immanens kritikának", de ugyanő állította – mutat rá Takács –, hogy minden interpretáció ideologikus, s akkor már jobb, ha az ideológia nem takart, mint az „egyetemi kritika" esetében, hanem nyílt, mint az „ideologikus kritikánál". Takács szerint éppen ezért relatív az irodalom autonómiája. Horváth Jánost idézi, aki szerint az ízlés „kapcsolatban áll az erkölccsel és a helyes gondolkodással is".

A vita ezzel a két elvi alapvetéssel indult meg, természetesen hozzászóltak a Bónus által megbírált kritikusok is, köztük Babarczy Eszter, Radnóti Sándor, akik a kritikát a művel és az olvasóval egyszerre folytatott párbeszéd műfajaként határozták meg, amelyhez részben az átéltség, részben a köznyelv használata szükséges. Sokan bekapcsolódtak a vitába, a vélemények roppant magabiztosak voltak, kevéssé méltányolták a felvetődő ellenérveket, a megszólalók voltaképpen elbeszéltek egymás mellett. Végül vulgáris, személyeskedő hangütésre is sor került, és e vitában is hangsúlyosan szerepelt a hatalomakarás vádja. Az esztétizáló kritika hívei a „szellemi technokratáknak" tulajdonították az erőszakot és kirekesztést, az egyetemi kritika hívei meg a „kiürülésük", hatástalanságuk rémével küszködő „impresszionista" illetve „publicisztikus" módszer követőinek. Nem különböztették meg a kritikaírás funkcióját a tudományos kutatásétól, Kulcsár Szabó Ernő például Népszabadságbeli interjújában (1996. április. 27.) határozottan elutasította azt a kifogást a tudományos fogalmi nyelv ellen, hogy csak egy szűk szakmai kör számára érthető. Szerinte az ún. egyetemi kritika a mű jelentésének sokkal több elemét képes láthatóvá tenni, mint az élményalapú, lila, impresszionista kritika, amely csak önmagát fejezi ki, a mű ürügy a számára. Kulcsár Szabó Ernő ekkor a debreceni előadásánál sokkal közérthetőbb nyelven nyilatkozott az irodalom és a közélet viszonyáról is: a tisztán irodalmi szemléletet fogadja el, szembe fordul azzal a körrel, amely „még mindig úgy gondolja, hogy az irodalomról szólva az irodalmat körülvevő életzónák problémáiról is állást kell foglalnia." Az interjú készítője (Varga Lajos Márton) szóvá tette, hogy az „újak" egy-egy

megnyilvánulását „olyan, az irodalom fordulatában jelentős szerepet játszó tekintélyek is denunciálásnak érezhetik, mint Balassa Péter, Kenyeres Zoltán vagy Radnóti Sándor.” Válaszul más nevek hangzanak el, Szegedy-Maszák Mihályé, Horváth Iváné, akik „nem tekintik denunciációnak az új nyelv beszédét.”

Szirák Péter lehetőséget kapott a vita tanulságainak összefoglalására az Élet és Irodalomban. Keserűséggel és érezhető meghökkenéssel konstatálta az új irodalomelméleti iskolát övező ellenszenvet. „Mindig csak a *másik* hatalmáról és hatalomakarásáról beszélni, miközben a *saját* formális és informális hatalom és politikai szerepvállalás takarásban marad” – célzott elég félreérthetetlenül az új tudományos iskolák ellenfeleinek hatalmi pozícióira, pontosabban az ellenfelek közül csak a vitában megszólalók „takart” hatalmi pozícióira (hiszen a nemzeti paradigma képviselői, akik szintén ellenezték az importált módszerek erőltetését, ebben a vitában sem szólaltak meg, s nemigen voltak pozícióik). Szirák az idő szerint erősebbnek érzékeli a vitapartnerek hatalmát az övékénél. Megértésre szólítja fel a feleket, az „egyetemi” kritika híveit apokaliptikus távlatban ördöginek látó Balassa Pétert is – de összefoglalójában csakis a tudományos módszer képviselői iránt mutat megértést, az ízlés alapú kritika létjoga iránt semmit. A vitában tehát némiképpen defenzívába szorultak az „újak”, de voltaképpen semmilyen eredményre nem vezetett.

Egyetlen haszna mégis adódott. Nyilvánvaló lett, hogy amikor a magyar irodalom meghasonlottságáról beszélünk, és csakis a politikai-ideológiai választóvonalra gondolunk, oly mértékig leegyszerűsítjük a Kulturkampf jelenségét, hogy semmire se megyünk a képlettel a gyakorlatban. Az irodalomértés korábbi módszereinek gyakorlati alkalmazása korántsem jelentette, s ma sem jelenti, hogy az illető irodalmár elfogadja a sok évszázados magyar irodalmi hagyomány nemzettudatos szellemiségét, hierarchiáját is, sőt, a legközvetlenebb támadások az ún. képviseleti irodalom, a költő vátesz szerepe ellen az „esztéták” részéről érték a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó irodalmi vonulatot, s az ennek történetén dolgozó tudósokat, esszéírókat és kritikusokat. Másfelől pedig az új tudományos nyelvet használók között konzervatív értékrenddel bíró tudósokat és kritikusokat is szép számmal lehetett találni. Tangálta tehát a paradigma szerinti megosztódás a politikai kategóriákkal balliberálisnak és nemzeti-konzervatívnak nevezhető két tábort.

Különös, hogy 1995-ben sem a Debrecenben rendezett, sem pedig a spontán kialakult kritika-vitában a nemzethez való viszony nem exponálódott. Jobbára pozitív jelentéssel hangzott el a 'nemzeti', a 'magyar' jelző, a magyar irodalom érdekeire hivatkozott minden megszólaló. Akik veszélyt sejtettek a teoretikus irodalomértés erőszakos egyeduralmi törekvéseiben, az írónak az irodalomból, az irodalomnak meg a saját tudományából való kiűzetését kifogásolták. Irodalmon belüli ügynek látszott, hogy az új iskola kizárja magát az írót saját alkotásából, amikor a művet generáló élmények „életzónáját”, a személyes indíttatást figyelmen kívül hagyja; kizárja az empatikus olvasatot a kritikából; az esszéformát a műalkotások recepciójából. Művészeten belüli alternatívának látszott az ellentmondó vélekedés is az irodalom és a valóság viszonyáról. Az imént egyfelől Kulcsár Szabó Ernőtől idéztem, hogy a kritikusnak „az irodalmat

körülvevő életzónákkal" semmi dolga, másfelől Takács József tanulmányából emeltem ki, hogy a kritika mindig politikai-erkölcsi megnyilvánulás is, és akkor már jobb a takaratlan, mint a takart. Csak egy idő után derült ki, hogy a látványos összecsapásnak csak szőnyege az irodalom, a tétje a hozzáférés a nemzeti tudat bázisához – sokan a viták szereplői közül sem voltak ennek tudatában. Mindkét beszédmód híveinek szerep jutott a kulturális és erkölcsi hagyomány megrongálásában. Ez tette lehetővé Debrecenben az egyetértést olyanok között, akiknek irodalmárként inkább szemben kellett volna állniuk egymással.

A következő években aztán ellepte a közbeszédet a nemzeti fogalma, ekkor már többnyire negatív konnotációval, és kivilággott, hogy a nemzeti tudat korról-korra való megújítva-átörökítésének mindenkori eszköze, az irodalom (legalábbis a kortárs irodalom legünnepeltebb, reprezentatívnak tartott része) ezúttal programszerűen felmondta a szolgálatot. Az irodalmat körülvevő „életzónák" ignorálásával ugyanaz az irodalmi hagyomány minősült meghaladottnak, került süllyesztőbe, amelyet a takaratlanul ideologikus kritika vállalhatatlannak deklarált, mint politikával beszennyezett történelmi melléktermékét, nagyvonalúan elfeledkezve saját aktuális politikai beágyazottságáról. Ami Debrecenben 1995-ben zavarba ejtő volt, s ami a kritika-vitában összekuszálta a frontokat, idővel magyarázatot nyert: a lényegi egyetértés, amelyre Kálmán C. büszkén hivatkozott, a nemzeti paradigma elutasításában rejlett, akkor még kimondatlanul. Feltételezem, hogy sokan voltak irodalmáraink (főleg a fiatalabbak) között, akik bizonyos jóhiszeműséggel támogatták a „tiszta" irodalmiság ideálját, de az elmúlt években már nehéz lehetett gyanútlannak maradni.

Jó ideje tudatos elvként is vállalható lett a nemzeti lét- és gondolkodásforma legitimitásának tagadása. Szegedy Maszák Mihály, aki, láthattuk, 1995-ben még nem mondott le teljesen a nemzet önértékéről, később már igen: „A kulturálisan, nyelvében egységesülő világ új elvárásokat támaszt a nemzeti kultúrák hagyományvilága iránt (…) a nemzeti mint olyan fennmaradása nagyrészt az ilyen elvárásoknak való megfeleléstől függ; át kell tehát értelmezni a nemzeti hagyomány öröklött fogalmát, hogy eltávolodhassunk a nemzetállam teremtette hagyományoktól, közelebb kerülve ezáltal a művelődés nemzetközi eszményéhez". Kulcsár Szabó Ernő és környezete immár mind a történelem, mind az irodalom kutatása számára meghaladottnak tekinti a nemzeti kereteket, haszontalannak a nemzeti irodalomban való gondolkodást.

Ha innen nézünk vissza a húsz valahány éve elkezdődött folyamatra, nyilvánvaló, hogy a finnyás immanens irodalmiság mögött sokáig rejtve maradt a tendencia, amely – ahogy előadásom elején más összefüggésben már felmerült – a nemzet lemetszése volt saját kultúrájáról. Ez, hála a nemzeti hagyományhoz kapcsolódó, a mostoha bánásmóddal nem törődő íróknak, irodalmároknak, nem sikerült eddig. De túl nagy árat fizettünk azért a szellemi inspirációért, amelyet a nyugati irodalomelméleti áramlatok hullámai hoztak. Mert kétségtelenül hasznos új aspektusokat nyerhettünk az új tudománytól, ahogy eddig is újult, gazdagodott minden időben a magyar irodalomértés az idegen hatásoktól. Nem is lett volna ebben a szellemi importban semmi szokatlan, ha ép, szerves, többrétegű, vitákban edzett irodalmi

köztudatba és intézményrendszerbe érkezik, s nem abba, ami ötvenévi diktatúra után maradt ránk, s amelyet ezért az új jelszavak teljhatalmába lehetett hajtani.

A mai irodalmi köztudatot pedig már ezen újabb torzulások elszenvedése után örökli egy új korszak. Az elmúlt két évtized irodalomtudományi elitjétől, amely a hagyományos magyar történeti gondolkodásmód megtagadására alapozta gyakorlatát, eleve nem volt várható, hogy helyreállítja a magyar irodalom recepciójának az 1940-es években megszakadt folytonosságát, feldolgozza a diktatúra éveiben nagymértékben félremagyarázott, megcsonkított, ignorált életműveket, felderíti a fehér foltokat. Azok az értelmezési iskolák, amelyek tudományos legitimációt nyertek, nem az összefüggések felderítésében és a művek értékelésében voltak érdekeltek, „ezeknél a vizsgálatoknál az értékelés mozzanata csak a művek kiválasztásában nyilvánul meg...” (Bernáth Árpád). Emiatt nem született átfogó, objektív irodalomtörténet, csak egy három kötetes antológia, amelynek a kiválasztásban megnyilvánuló értékelő mozzanatáról meglehetősen sok kritikus szó esett már avatott irodalmárok, tudósok részéről.* A fiatalabb évjáratú irodalomtörténészek vállalkozásáról (*Magyar irodalom*, Akadémia, 2010, főszerkesztő Gintli Tibor), amely irodalomtörténeti kézikönyvként szerényebb célt tűzött ki, mint az előbb említett reprezentatív gyűjtemény, keveset lehetett eddig hallani, Vasy Géza kritikája a Kortárs ez évi 6. számában figyelemreméltó tájékoztatást ad róla, és tanulságul ajánlom a kiválasztás mozzanatának döntő jelentőségét illetően.

Ha valóban új korszak kezdődne most azáltal, hogy az előző korszak meghatározó dogmái lelepleződtek (mert lelepleződtek!), és egyszer sor kerülhetne a torzulások jóvátételére, csak azt kérném a nemzeti irodalomtörténetet (tovább) író tudósoktól, hogy az utált dogmák ne vadítsák el őket az irodalmi mű vizsgálatának tudományos lehetőségeitől, s a kiválasztás kényes műveletében is őrizzék meg tiszta minőségérzéküket. Ne örökítsék tovább az elmúlt húsz év „hagyománytörténését”, a dogmatikus elfogultságot!

Hitel, 2013. április

---

* Lásd *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet* címmel, 2008. június 9-én rendezett tanácskozás előadásaiból készült kiadvány. A Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Akadémia Alapítvány kiadványa, 2009. Szerkesztette Ács Margit

Paradigmák a művészetben*

Csak konferenciánk két napját lehet lezárni, az itt feltárt gondolatokat, felvetett kérdéseket, kicsírázott vitákat nem is lehetne. Izgalmas bőségük igazolása a témaválasztásnak, a tanácskozás megrendezésének, és mindannyiunkban, előadókban, hallgatókban ott a továbbgondolás igénye. Itt csak megkezdődött a munka: művészeti közgondolkodásunk alapelemeinek, sok esetben dogmáinak átvilágítása.

Sokakat irritált és irritál a 'paradigma' fogalmának exponálása, tapasztaltam, hogy maga a szó is általában ellenszenvet kelt. Az itt elhangzott előadások jól belevilágítottak az okok szövevényébe. Az alkotó művészek a művészetről való elméleteket, a művek tudományos értelmezését minden korszakban önelvűnek, többé-kevésbé spekulatívnak tartották, de el kellett ismerniük kétségtelen hasznukat a közvetítésben, a tovább örökítésben, a siker kimunkálásában. Az utóbbi három évtizedben elmélyült a választóvonal a művészet, kivált az irodalom tudományának fősodra és az alkotói attitűd között. Ez a „fősodor", saját meghirdetett tudományosságát fitogtatva, egyes felkapott elméletek sifre-je szerint szelektálja – vagyis csonkolja – mind a klasszikus, mind az eleven művészetet, hasonlóan ahhoz, ami a pártosság, a sematizmus korában történt. Ez önmagában is elegendő volna az alkotóművészek nagy részének allergia-reakciójához mindenféle elméleti konstrukcióra, de ráadásul a dogmák uralma azt is jelenti mostanában, hogy a művészet- és irodalom tudományában a tudós szerzők többsége csakis más tudós szerzők – lehetőleg pedigrés nyugati szerzők – tételeit, megállapításait szálazzák végeérhetetlenül, és a kipécézett műalkotás legfeljebb illusztrációs anyagként jön csak szóba, az alkotó pedig soha. Tehát nem csupán az erőszakoltan megalkotott kánonok ellen berzenkednek a szervesen épülő értékrend hívei, hanem maga a preferált vizsgálati módszer sérti a művész, bármelyik művész alkotói önképét. Ez a tapasztalat tapad a paradigma fogalomhoz, mert hiszen paradigmaváltásként jelentették be korábbi értékfogalmaink, klasszikus művészeti hagyományunk leváltását az irodalom- és művészet tudományának „illetékesei".

Igaza van azoknak, akik a tudomány területéről származó kifejezést fenntartással alkalmazzák a művészeti tevékenységre. Kucsera Tamás fogalom-meghatározásra vállalkozó előadásában Thomas Kuhn nézeteit ismertetve kiemelte: a tudományban a paradigmaváltás „forradalmi" mozzanat, diszkontinuitást feltételez. A konferencián elhangzott előadások közül jó néhány viszont a művészetet sajátos univerzumként jeleníti meg, amelyben az „új" nemcsak hogy nem hordoz több értéket a már meglevőnél, hanem valójában kétséges, hogy olyannyira új-e valóban (Nyilasy Balázs). Tőzsér Árpád például tárgyilagosan megállapította, hogy az irodalom korántsem olyan tempóban változik, amint azt az irodalomtudomány, a kritika tárgyalja, s rávilágított, hogy a meghaladottnak gondolt, de megkerülhetetlennek bizonyult irodalmi jelenségeket az elméleti szerzők végül fogalomhasználati bűvészkedéssel voltak kénytelenek beemelni az ideológiájuk

* A Magyar Művészeti Akadémia által 2013. november 18-19-én rendezett, *Paradigmák a művészetben* című konferenciáján elhangzott zárszó.

ernyője alá; például a realizmus mint „mimetikus irodalom” süllyesztőre ítéltetett, de mint „minimalizmus”, „konceptualizmus” korszerűnek minősül át. A „forradalmi” váltás a művészetben tehát erősen szemben áll azzal a ténnyel, hogy a különböző időben létrejött művészeti értékek egyszerre is léteznek, egyszerre is hathatnak a maguk mindegyre változó módján. Deme Tamás hozzászólásában ezt úgy fejezte ki, hogy az „itt és most” a tudományos világkép vagy egy gyógyszer érvényességét meghatározhatja, de a művészetben az érvényesség nem korhoz kötött.

A művészet és a tudomány más tekintetben is éles különbséget mutat, a természeti törvények annál érvényesebbek, minél általánosabbak, a társadalmi, történeti tudományoknál ez éppen fordítva van – idézte Kucsera Tamás Max Webert. A művészetnek különösen hangsúlyos eleme az individuális jelleg, ezért valóban csak ritkán indokolt a paradigma fogalmának alkalmazása a művészeti folyamatok leírására, többnyire stílus, esztétikai irányzat, esetleg műfaj, korszellem, módszertani iskola stb. fogalmak helyettesítésére használják mint divat-kifejezést. Sárközy Réka például tudatosan elkerülte, helyette szemléletmódokról beszélt. Ugyanakkor a másik filmtörténész előadónk, Szekfű András nemcsak elismerte a filmművészetben a paradigma-jelenség létezését, hanem megállapította, hogy még a tárgyi, technikai feltételek változása is kihathat egy művészeti ág paradigmatikus változására. Vasy Géza a hozzászólásában fontos gondolattal járult hozzá a tanácskozás gondolati szövetéhez: paradigma a nemzet is – a falanszter-paradigmával szembeállítva – szögezte le. S e gondolat folytatása András Sándor előadásában az a fejtegetés, amely a népi paradigma és a nemzeti paradigma összefüggéséről és különbözéséről szólt. De e gondolatkör alapjai jelentek meg Voigt Vilmos, Andrásfalvy Bertalan és Iancu Laura előadásaiban is, akik néprajzosként a népművészet meghatározó, paradigmatikus jelenlétét hangsúlyozták a magyar művészetben.

Olsvay Endre a zenében eleve jelenvalónak ábrázolta a paradigmatikusságot, amely kötődik a zene nyelvezeti eszközeihez, de kötődhet alkotói attitűdhöz is. Ám a helyes értékarányok megtartása érdekében azt is megállapította, hogy a zenei nagyság nem feltétlenül jár együtt a zenei nyelv paradigmatikus megújításával. Bach például nem volt paradigmaváltó, míg a manierista Carlo Gesualdo igen, ám ő korántsem nevezhető nagy zeneszerzőnek. Olsvay felveti a kérdést: a paradigma vajon nem a divat eufemisztikus elnevezése-e? S ő is jelzi a veszélyét, hogy a paradigma paradogmává válhat.

A kortárs magyar irodalomban jól tanulmányozható e veszély bekövetkezte: Falusi Márton a posztmodernizmus hatásaként írta le a hagyományvesztés tendenciáját, azzal összefüggésben, hogy a neoliberalizmus korának e jellegzetes szellemi irányzata a művészet helyét a politikán (közösségen) kívül határozta meg, vagyis kiszakította eleve adott közegéből. Ebből az állapotból indul ki Nagy Gábor is, amikor megállapítja, hogy „az irodalom immanenciája”-elv megfosztja az irodalmat a maga teljességétől. A valóság helyett a mű világának a referenciája a másik műalkotás lett, de a művészet természetes erejét bizonyítja, hogy végső soron ez is visszavezet a valósághoz, sőt, a művek világa is valóság a maga módján. Nagy Gábor Antoine Compagnont idézi tanulságul: „… ellen kell állnunk az elmélet és a józan ész közt

fennálló, a »mindent vagy semmit« tekintélyes végletességének, hiszen az igazság mindig a kettő között van".

A magyar irodalom rejtett folyamatairól, amelyek a paradigmaváltás címén vívott harcok felszíne mögött mintegy a történelmi változások nyomán mentek végbe, Márkus Béla és Fekete J. József adtak számot. Márkus Béla a kárpátmedencei magyar irodalom egyes részeinek, az erdélyinek, kárpátaljainak, szlovákiainak, délvidékinek jellegzetes irány- és szemléleti váltásait vázolta fel, Fekete J. pedig kimutatja, hogy a délvidékiséget mint sorsot, identitást vállaló írók tudatosan őrzik meg a többségi nyelvből való átvételeket irodalmi szövegeikben, mintegy sajátos „paradigmát" alkotva ezzel. Az egyetemes irodalomba való kitekintés lehetőségét nyitotta meg Jánosi Zoltán, aki a „bartóki modell" egykor kanonizált, újabban vitatott fogalma kapcsán a dél-amerikai művészetben a mienkkel rokon jelenségeket mutatott ki, s figyelmeztetett, hogy a nyugati irodalmakban is fellelhető a folklór-elem identitásmeghatározó szerepe. E témához Tóth Éva a hozzászólásában a maga idegen kultúrákban szerzett tapasztalatait tette hozzá.

Az általános, elvi kérdések mellett tehát konkrét részkérdések is belefértek a paradigma-jelenségről szóló tanácskozás keretébe, sőt, Balázs Sándor a képzőművészet területén vizsgálva a paradigmák jelenlétét az egyszemélyes modell elismeréséig is elment. Dvorszky Hedvig az iparművészet szakágainak történetéről adott áttekintést, úgy is mondhatnánk, hogy az iparművészet meglehetősen különböző paradigmáiról?, műfajairól?, amelyeket részben az új igények, részben az új technikák, részben az új szemléletmódok alakítottak ki, tehát erősen kötődnek a közelmúlt tényszerű folyamataihoz és feltételeihez. Az építészek, mind Golda János, mind Salamin Ferenc szemléletes, konkrét példákra építették mondandójukat, hiszen az építészetben a teóriák, ideológiák nagyon is valóságos épületekben fogalmazódnak meg. Ugyancsak rendkívül szemléletes és drámai példákkal jelenítette meg Szigethy Gábor a színházművészetben végbement radikális fordulatokat. Ám e konkrét épületekből és színházi eseményekből leszűrt tanulságok tisztán összecsengtek az elméleti közelítésű előadások tanulságaival.

Áttekintve tehát a felkészült, lényegláttató előadásokat, szembetűnő, hogy nemcsak a vizsgált művészeti ág tisztelete hatotta át az előadókat, hanem nagy felelősségtudat is. Azt hiszem, mindannyian átérezték, hogy olyan tudásanyaggal, olyan érveléssel kell szólniuk a kortárs magyar művészet szellemi intenciójáról és belső gondjairól, amely nem söpörhető félre „laikusok" szokott berzenkedéseként a felkent „profik" ellen. Az volt a cél e konferencia megrendezésével, hogy a művészetről mint a szellemi univerzum öntörvényű jelenségéről, az alkotásról mint a történelem, a társadalmi és nemzeti közösség valóságába kötött, mégis az ember metafizikai szabadságát megvalósító tevékenységről essék szó – és a célunkat elértük. Terényi Ede a zene három valóságáról – általában a művészet három valóságáról – szólt előadásában: a tapasztalati az első, a képzelt, konstruált, áttételes a második, és „a harmadik valóság a mű bennünk teremtett világa, a műalkotás élményemléke". Művészetről szólván tévútra jut, aki az első két „valóság" vizsgálata közben elfeledkezik e harmadikról. Tisztelet a művészetnek!

Valóság és realizmus – nemzet és népiség*

A realizmus esztétikai kategória, ahogyan a népiesség is, a népiség viszont társadalom- és politikatörténeti. Tartalmuk vitatott, többféle értelmezésük létezett és létezik, a realizmus is és a népiség is az elmúlt negyedszázadban mint a gondolkodás zsákutcája, anakronisztikus, meghaladott kerete jelent meg a kurrens esztétikai és közéleti közbeszédben. Ez a párhuzam arra vall, hogy különneműségük ellenére összefüggés van közöttük, s érdemes feltárni, miben és miként fonódik össze e két értelmezési kör.

A népiesség másfél évszázaddal előbb keletkezett fogalom, mint a népiség, és szükségképpen kapcsolódott össze a realista ábrázolásmód programjával, a népélethez való közelhajolás révén, amely a mindennapi valóság megidézését hozta magával az irodalomban, a festészetben és a szobrászatban, a közérthetőség követelményének is eleget téve. Ebből következett az irodalom nyelvezetének összehangolása a népnyelvvel, és a képzőművészeti formázás összehangolása a direkt látvánnyal. Az irodalom a népköltési formákból merített, a képi ábrázolás ekkor, a romantika korában még nem fedezte fel a folklórt mint formálható nyersanyagot vagy motívum-tárházat, csak a témák megválasztásában mutatkozik meg a népélet kultusza. A huszadik század húszas, harmincas, negyvenes éveiben, amikor újra divatja támadt a művészetben a népies hangvételnek és az archaikus népi formáknak, már a képzőművészet is gyakran fordult a folklór-kincshez. A népies stílus e második hullámát a hetvenes évektől kezdve az irodalomtudomány hivatalos fórumain a magyar művészet „megkésettsége" jeleként, tüneteként minősítik úgyszólván máig, a nyugati kultúrában modernségként jegyzett egyes formabontó áramlatoktól való eltérése következtében. (Az „úgyszólván"-nal azt szeretném jelezni, hogy újabban megtörni látszik az izmusok fétise.)

A népies (archaikus) elemnek a művészetben való jelenlétéről régóta kiderült, hogy korántsem magyar specialitás, Dél-Amerikától Skandináviáig sok helyütt meghatározó inspirálója volt mind a nemzeti irodalmaknak, mind az egyetemes képzőművészetnek, sőt, még az avantgárd mozgalmakban is jelentős szerephez jutott. Dogmatikus tévedés tehát a művészeti modernséget néhány, a huszadik század kezdetén felbukkant sajátos stílusáramlat számára kisajátítani.

A népiség fogalmáról leszögezhetjük, hogy egy társadalmi reformprogramhoz kötődik, nevezetesen a múlt század harmincas éveiben a Válasz folyóirat köré összeverődött, baloldali, de többségüket tekintve nem marxista szemléletű értelmiségi csoporthoz, akik eszméiket, társadalmi diagnózisukat és javaslataikat tanulmányokban és esszékben fogalmazták meg. Ennek ellenére vitathatatlanul van esztétikai vonzata is, hiszen a klasszikus népi mozgalomhoz tartozó írók nemcsak tanulmányokat, újságcikkeket írtak, hanem

---

* Az Irott Szó Alapítvány és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Természettudományi Karának társszervezésében, „Újrealizmus és modern népiség a mai magyar irodalomban" címmel 2014. október 6-án lezajlott konferencián elhangzott előadás.

szépirodalmi műveket is, s ezek túlnyomó többsége a valóság megragadására törekedett, tehát az irodalmi realizmus képzete joggal társul hozzájuk. Sokszor kérdéses, hogy a szociográfia műfajában születő alkotások szépirodalomnak tekinthetők-e, de nem kérdés ez Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Féja Géza szociográfiái esetében, ahogy az esszéíró Bibó István, Fülep Lajos, Németh László, Szabó Zoltán, Gombos Gyula helye is kétségbevonhatatlan a magyar Parnasszuson is, nemcsak a társadalomtudományban. A klasszikus népi mozgalomhoz köthető irodalmi művek között a szociográfiával érintkezik egy sor fikciós prózai mű: Kodolányi János első korszakának novellái, Veres Péter, Szabó Pál regényei ilyenek pontos leírásaikkal, a beszélt nyelv hiteles megidézésével. De például Németh László prózája kiterjesztette a regényvalóságot a lélek, az intellektus rejtett tartományai felé, ahogy Kodolányi János mítosz-regényeiben és a mozgalomhoz tartozó több más író, költő szépirodalmi műveiben sem tekinthető meghatározó elemnek a valóságreferencia a szó szociológiai értelmében. Már e vázlatos szemrevételezés alapján is nyilvánvaló, hogy az irodalomban a „népi" kategória sem műfajilag, sem hangvételileg nem köthető egyetlen megszólalási típushoz, esztétikailag tehát eléggé nehezen kezelhető, s egyre inkább az, ahogy az időben előre haladunk. Már Németh László határozott distinkciót tett: „A népi író a népről ír, de nem a népnek", s ez a megállapítás furcsa módon összefér egy fiatalkori eszméjével: „a magyar költészet sohasem lehet más, mint népi. S vallom, a legnagyobb képviselőiben mindig népi volt." Csokonait, Berzsenyit, sőt Katonát, de legfőképpen Adyt hozza fel példának. Itt, tehát a költészet fogantatásánál, genezisénél tapintható ki a 'népiség' fogalmának 'népben-gyökerezettség' jelentése, amelynek nem kell együtt járnia a népiesség formai elemeivel, sőt, a népnek szólás szándékával sem, hiszen Németh Lászlónak nem voltak illúziói az alsó néposztályok műveltsége, kulturális igénye felől. Illyés Gyula is elhárította magától a „népi író" kategóriát a világháború után, anélkül, hogy megtagadta volna a mozgalom programjának elemi igazságát. Talán e távolságtartásba belejátszhatott akkor már a mozgalomhoz tartozók egy részének politikai eltévelyedése, néhányuk elsodródása a háború alatt a jobboldal felé, és más részük háború utáni szolgálatvállalása a kommunista hatalom oldalán. A népiek hitelesnek megmaradt tagjai azonban nem adtak hangot a közösségüket szétválasztó tévutakkal szemben elvárható kritikának, ezt Albert Gábor joggal vetette szemükre, rámutatva, hogy a kommunistákkal való paktálás lehetősége a Horthy-érát illető eltúlzottan ellenséges alapállásukból következett, a dogmatikus úr-ellenességből, s ennek belátását is mindvégig elmulasztották. („Gyűlölték, indokolatlanul sötétre festették a két világháború közti korszakot, ezért az utána következő rendszert – történjék bármi – mindig jobbnak látták, mint ami korábban volt." *Albert Gábor: Életútinterjú-sorozat,* 2012.)

Míg 1956 előtt a diktatúra demagógiájának fontos része volt, hogy hangoztatta saját népiségét, klasszikusaink jobb sorsra érdemes népi tartalmú, népies hangvételű alkotásaival a kommunista dogmákat fényesítette, 1956 után ez a cinikus élősködés a magyar kultúra kincsein megszűnt. A népi írókról hozott 1958-as párthatározat is jelezte, hogy a szocialista világnézet nem kíván összekeveredni a „nacionalista

veszélyeket” rejtő népi eszmeiséggel. A gyanú árnyéka, az ellenzékiség vádja vetült még a népi szürrealizmusnak nevezett stílus megteremtőire is, és nemkülönben a követőire – akkor ugyanis az induló költők nagyon nagy része, faluról érkezvén, tematikájában és hangvételében erősen kötődött ehhez a hagyományhoz –, hát hogyne érdemelték volna ki a hatalom bizalmatlanságát a népi írók társadalomkritikai örökségét tudatosan gondozó közgondolkodók.

Az 1980-as években a pártvezetés „népiek”, „népi ellenzék” elnevezéssel illette az ellenzéki értelmiség egyik szárnyát, zömükben írókat. Sokan valóban parasztszülőktől származtak, de származástól függetlenül is népinek minősült az, aki magyar sorskérdésekről beszélt, s ezek kezelésében változást sürgetett. A népi minősítést viselő és vállaló írók azonban szépirodalmi műveik poétikáját tekintve általában legalább annyira merítettek az egyetemes modernség áramlataiból, mint a magyar folklórból vagy a magyar epikai hagyományból, de az irodalomkritikai és elméleti befogadásban ennek megállapítása mindegyre elmaradt, reflektálás csak a művek tartalmára történt. Az irodalmi és politikai tartalom ekkor még inkább összemosódott a „népiség” fogalomban, és ezt a fogalmi tisztázatlanságot lehetett kihasználni a rendszerváltozás után a kilencvenes években, amikor a neoliberális szellemi dominancia nyomása alá került a magyar művészeti közélet, hogy íróként *is* diszkreditálják a *politikai* ellenfelet. Immár egyértelműen bélyeggé vált a népi – népies – népnemzeti – populista besorolás; szándékosan keverték össze a különböző jelentéskörrel bíró fogalmakat: így csak az elítélő hangsúly ragadt meg a közvéleményben, tartalom nélküli tabuvá vált mindahány elnevezés a rászakadt egzisztenciális bizonytalansággal küzdő, negyvenévi információ-skorbutban szenvedő magyar lakosság számára.

Jól jött a nemzet és a nép iránti felelősséget példázó és sugalmazó irodalmi hagyományunk gyanúba hozása, belekeverése ebbe a politikai-hatalmi küzdelembe azoknak, akik az irodalmi intézményrendszer pozícióiért nyújtották ki kezüket, mert az egyetemes kultúrához, az európai szellemiséghez való, úgymond: „felzárkózás” jegyében félresodorhatták, negligálhatták a „meghaladottság” látszatába hozott szerzőket, magát a nemzeti irodalmi hagyományt, és a saját teoretikus szempontrendszerük jegyében szabhatták át az irodalmi értékrendet. Ez persze kihatott a kortárs szerzők besorolására is, említettem már politikai vonzalmaik alapján, de finnyás esztétikai ürüggyel történő diszkreditálásukat.

De valójában hogy is állt a „népi gondolat” szénája a rendszerváltozás első éveiben? Olyan politikusok voltak kormányon, akiket a hetvenes-nyolcvanas évekbeli „népi ellenzék” által létrehívott párt juttatott be a hatalomba, és minthogy ez az alapítói kör a klasszikus népi mozgalom eszmeiségének az alapján állt, mindazt a vádat, amelyet a harmincas években és később is felhoztak ezzel az eszmeiséggel szemben – tehát hogy fajvédő, soviniszta, nacionalista, ellenkezik a kor parancsaival –, alkalmazni kezdték a kormányzati politikára is, holott a miniszterelnök személye határozta meg azt, és Antall József kereszténydemokrata, nem népi politikus volt. Ráadásul a meghozott törvények, a privatizáció folyamata, a tőkebeáramlás iránya és módja tökéletesen a liberális gazdasági elveknek felelt meg, hiszen a világgazdaság

meghatározó szereplői diktálták a feltételeket a maguk érdekei szerint. A népiek korábbi elvei utópiáknak minősültek. A párt alapítói rövidesen perifériára szorultak, a „népi gondolat” (amelyet leegyszerűsítve úgy határozhatnánk meg, hogy célul tűzte ki az alsó néposztályok – a harmincas években még a lakosság többségét alkotó parasztság – emancipációját, felemelkedését a politikai nemzetbe) a rendszerváltás folyamatában súlyos vereséget szenvedett, hiszen a magyar társadalomban a „lent” és a „fent” közötti távolság tovább növekedett. Ezt akkoriban dél-amerikai útnak nevezték a folyamat ellen berzenkedő politológusok és közgazdászok. Az Antall-kormány a politika számos terén „szalonképes” lehetett volna a neoliberális világhatalom és hazai bázisai előtt, csakhogy kitartott a nemzeteszme mellett, ellenállt a neoliberális nyomásnak, amely a nemzeti létformák eljelentéktelenítését, felszámolását célozta meg; s hiába volt hajlékony másban, ez a „bűne” elég volt brutális kiiktatásához.

A rendszerváltozás első percétől kezdve nyilvánvaló volt a népi program veresége a gyakorlati politikában, nyilvánvalóak voltak a valós erőviszonyok, a hatalom visszaszerzéséért folytatott non-stop kampányban az úgynevezett baloldali erők mégis össztüzet zúdítottak a „népi-népies-népnemzeti-populista” nézeteknek még az árnyékára is, immár a kultúra területére is átemelve a harcot. Azok a nemzeti érzelmű értelmiségiek, akik elszenvedték a rágalmakat, melyek szerint rasszisták, antiszemiták, délibábos történelmi tudatuk van, tapasztalhatták, hogy az alaptalan megbélyegzéssel szemben lehetetlen védekezni. Minden vitában alárendelt szerepbe kerültek, hiszen minden érvelés megrekedt a rágalmak visszautasításának fázisában. És tudjuk a büntetőjogból, a legnehezebb azt bizonyítani, hogy valamit nem követtünk el. Zavarba ejtő volt az is, hogy miközben rájuk ütötték az „ordas”, a „fenyegető”, a „kirekesztő” bélyeget, ugyanazok a publicisták és közírók kéjjel fejtegették, hogy már nincs is népi író, hogyan lenne, hiszen nincs nép, egy szál paraszt sincs már vidéken. S ha csapdahelyzet volt az alaptalan vádakkal szemben a folytonos védekezés, ez az eltűnt parasztságra való hivatkozás is csapdahelyzetet teremtett. Mondhatta volna az ember, hogy ha parasztság mint osztály már nincs is, nép, magyar nép azért van. Jórészt a paraszti osztály egyedeiből állt össze négy évtized alatt, azokból, akiket felszívtak a városok, azokból akik valamilyen kispolgári életformát tudtak kialakítani faluhelyen, de ide lehet sorolni azokat is, akik régebben lettek városlakókká, még az ipari forradalom idején, ám szociális helyzetük immár megkülönböztethetetlen az újabb hullámmal érkezőkétől – és most mind-mind egyaránt vesztesei lettek a rendszerváltozásnak! Hogy mennyire róható fel ez az első demokratikus kormánynak, s mennyire tekinthető szükségszerűnek, azaz hogy lehetett-e volna másképpen vezényelni az átalakulást, akkor még kevésbé dönthettük el mi, akik láttuk, hogy a nagy történelmi esély a magyar társadalom gyökeres átalakulására pocsékba megy, mint a rendszerváltás mai kritikusai. Szenvedést okozott, amit láttunk, de az ember nem akart az általa is választott kormány ellenzéke lenni, nem akart a pártállami káderekből kiállított pszeudobaloldallal egy sorba kerülni, amelyről pontosan tudhatta, hogy fütyül az alsó néposztályok helyzetére, és ha az első szabadon választott kormány kényszerből ejtette el a szociális piacgazdaság egészségesebb társadalmat ígérő programját, a

neoliberális baloldal eleve hallani sem akart róla.

A népinek mondható író, aki eszmei ellenfelei szerint már nem is létezett, megértette, hogy mivel a népiek társadalmi víziója nyilvánvalóan esélytelen az adott világhelyzetben, őt nem mint népit ütik-vágják, hanem pusztán nemzeti elkötelezettsége miatt. Ezt nyugodt szívvel elvállalta, s ettől kezdve népi-nemzeti szóösszetétellel jellemezte hovatartozását. Hogy feltételezése helyes volt, abból derült ki, hogy a szóösszetételről egy-két év alatt lekopott a „népi" előtag. Immár politikai ellenfelei is nyíltan vállalták, hogy konfrontálódjanak a nemzeti formák mindenféle megjelenésével, nyíltan vállalták elkötelezettségüket a nemzetek nélküli világállam ideája mellett, tehát nem kellett a „népi" jelzőbe rejtett sötét gyanúval kendőzni a nemzeteszme iránti averziójukat.

Ma teljes egyenességgel megfogalmazott programok szerint ütközik meg a nemzeti érdeket a globális pénzvilág és multinacionális gazdaság érdekei elé helyező aktuális kormányzati politika a multinacionális „gazdák" erős kezére áhítozó (s a fennhatóságukat már el is nyerő) neoliberális ellenzéki elittel. Népi gondolatról szó sincs már hosszú ideje, de a mozgalom egy-két kulcsfogalma azért felködlik most is a politikai közbeszédben: magyar sorskérdések... harmadik út...

Mit jelentene ma népinek lenni? Magyar sorskérdésekkel foglalkozni? Reformajánlásokat tenni a politikai elitnek? Ma, amikor a magyar sorskérdéseket – vegyük sorra: a népességfogyáshoz vezető alacsony gyermekszaporulatot és a kivándorlást, a magyar nemzet határokon át történő újraegyesítését, a falvak elnéptelenedését a munkalehetőségek hiánya és a rossz infrastruktúra miatt, valamint a cigány lakosság életvitelének konszolidálását – állami szervek kezelik, tesznek kísérletet orvoslásukra. Ha a vízügyi kérdésekkel vízügyesek foglalkoznak, mi marad a magát úgymond „vátesznek képzelő", „szereptévesztő" népi írónak? Vagyis mi maradna, ha volna egyáltalán népi író? Természetesen az, hogy elégedetlen legyen. Mert a társadalmi munkamegosztásban fontos az ő elégedetlensége. Az jelzi, hogy mire van igény a közösségben, mi a mérce, mikor tartóztatja fel a jó irányú folyamatokat az önös érdek, a hivatalok kényelmessége, a hozzáértés hiánya és így tovább. Hiszen bármennyire nem hittünk benne, utólag kiderült: mégiscsak fontos volt a neoliberális tendenciák győzelme idején, a kilencvenes, majd kétezres években falra hányt borsó módjára hangoztatni a magyar nép jogát a nemzeti öntudatra; vállalni, hogy magyarságunk természetes életkeret a számunkra, és természetellenes elvárás, hogy lemondjunk róla; hirdetni, hogy a magyar kulturális hagyomány értékén nem ront, inkább emel rajta, hogy íróink, művészeink beleforrtak a nemzeti közösségbe, és szerepet vállaltak a magyar identitás megerősítésében. Meddő utóvédharcnak látszott, mégis talán ezek a gondolati búvópatakok hozták felszínre, mutatták fel a bennünk – a magyarok többségében – rejlő életösztönt, amelyre aztán állami politikát lehetett építeni a veszély elhatalmasodásának pillanatában.

Ma is vannak kiegyensúlyozottan tárgyilagos, kritikus közírók, vannak olyanok is, akik közel állnak a népiek eszmeiségéhez, de nem nevezném népinek őket. A nemzeti szuverenitás primátusát valló politikai

közösségben ugyanis ez ideig nem artikulálódtak, nem forrtak ki a világnézeti különbségek, pedig kétségkívül lappangva léteznek. A veszélyhelyzet, amibe a magyarság került, megkövetelte a nemzeti célok bázisát alkotó értelmiségi tömeg összetartó magatartását. Ám előbb-utóbb szembe kell néznünk azzal, hogy e bázis erősen tagolt, ha értékválasztásait, kultúráját, történelmi tudatát tekintjük. A történelmi középosztály utódainak öntudatos jobboldalisága például meglehetősen különbözik az első- másodgenerációs értelmiségiek plebejus vonzalmaitól, eredendő hajlamától a baloldaliságra. Egyelőre kölcsönös megértéssel fordulnak a másik kultuszai felé, elhallgatva vagy épp csak hasonszőrűek előtt emlegetve fenntartásaikat, de ha egyszer, remélhetőleg a közeljövőben, már nem a magyarság megmaradása lesz a tét, ha stabilizálódik az ország helyzete belül-kívül, ezek a rejtett erővonalak elő fognak bukkanni. Még az is lehet, hogy a mostani politikai színképből hiányzó tényleges baloldaliságnak, vagyis a társadalmi esélyegyenlőség igényét képviselő, de nemzeti keretekben gondolkodó politikai erőnek fontos komponense lesz az a ma még a jobboldalon számon tartott réteg, amelyben megmaradtak a népi gondolat csírái. Azért kellett kikötnöm a nemzeti keretekbe illeszkedés követelményét, mert a klasszikus népieknek a nép a parasztságot jelentette, a nemzeti jelleget leginkább megőrző osztályt, de ha most népről beszélünk, egy nagyon heterogén kultúrájú tömegre kell gondolnunk, amelynek nemzeti identitása korántsem egységes, sőt, általában elég gyenge lábakon áll. Az azonban változatlanul érvényes, hogy e néptömeg kulturális és anyagi emelkedése a záloga a nemzet megerősödésének, és viszont: az erőssé vált nemzet biztosíthatja leginkább a magyar néptömeg társadalmi és gazdasági emancipációját korunk civilizációjába, s szellemi-kulturális kibontakozását jelenlegi hűdött állapotából.

S most tekintsük át, hogy az irodalom miképpen reagált az elmúlt évtizedek folyamataira, látta-e, amit látnia adatott, a körülötte lévő valóságot, vagy pedig maradéktalanul elfogadta-e a neki kijelölt belterjes és perifériku szerepet.

Az imént említettem a rendszerváltás utáni versengést a kulturális pozíciókért. A magyar hagyományoktól való elszakadást mind a neoliberális kötődésű, mind a nyugati nyelvkritikai és egyéb eszmei áramlatok bűvöletébe került, neofita buzgalmú tanárok, kutatók, kritikusok meghirdették, holott ez utóbbiak magát a nemzeti létformát kezdetben nem kérdőjelezték meg. Az eredmény azonban mindkét indíttatásnál azonos volt: az irodalom (most beszéljünk csak erről, noha más művészeti ágaknál is hasonló folyamatok mentek végbe) természetes beágyazottságát a nyelvi- és élményközösségbe, vagyis a nemzetbe és a nemzeti történelembe egybehangzóan irodalmon kívüli, esztétikai szempontból érdektelen, sőt inkább hátrányos adottságnak minősítették. Csakis az egyén esetleges, folyton elmozduló, tehát megragadhatatlan, társadalmi-történelmi referenciák nélküli életélményét tekintették hiteles irodalmi anyagnak. A posztmodern korszaknak ez a szövegképző elve először sokak szemében az irodalom megújulását ígérte a

valóságábrázolás korábbi módszereivel szemben, amelyek kétségkívül elkoptak, rutinszerűvé váltak sok középszerű író kezén, és akkor még nem is említettem a pártos szocreál paródiába illő termékeit (amelyeknek egyébként semmi közül nem volt a valóságábrázoláshoz, s így igazán jogtalanul kompromittálják vele a realizmus fogalmát). A fanatikus újat-akarásban az irodalom ítészeinek új hulláma nem volt hajlandó észrevenni, hogy már évtizedek óta születnek az élet valóságát történelmi-társadalmi (vagyis közösségi) összefüggésekben is érzékelő magyar írók tollán friss eszköztárra valló, próza- illetve líra-poétikai szempontból is a korhoz illő, a korról számot adó művek. Pontosabban egyéni vagy napi politikai rokonszenv alapján válogattak ki ezek közül néhányat, bebocsátást adtak nekik az exkluzív posztmodern birodalomba, teljesen elrelativizálva az esztétikai-poétikai kritériumokat. Az ekként magukhoz ölelt művek úgy válhattak posztmodernné, hogy az értelmezés nem vett tudomást valóságalapjukról. A valóságreferenciától való megszabadulás belterjessé tette a születő divatos irodalmat. Az olvasók nemcsak a túlfeszített formalizmusuk miatt fordultak el tőlük, hanem mert nyomát sem találták bennük saját sorsélményüknek. Az ideológiai nyomás épp úgy érződött rajtuk, mint a szocreálon, csak ezeknek nem az MDP irányvonalát kellett eltalálni, hanem egy virtuális világirodalmi szalon ízlését. Erősen korhoz kötöttek lettek, miközben éppen ezt szerették volna elkerülni: egy korszak divatdarabjai, értékesek és értéktelenek egyaránt.

Már a divat fénykorában megkezdődött az irodalom spontán kibújása az irodalmi teoretikusok elvárásai alól. A külső szemlélő sokszor nem is értette, hogy egy-egy regény miért számít posztmodern slágernek, amikor erőteljes valóságkép rajzolódik ki belőle, Nádas Péter *Emlékiratok könyvé*től kezdve Bartis Attila anya-regényén át akár Závada Pál vagy Spiró György vagy Háy János történelmi regényeiig sorolhatom az ilyen műveket. Ezekben nem az az érdekes, hogy megfelelnek a valóságról alkotott képzeteinknek, hiszen valóságelemekből állnak össze a tudatregények is (Esterházy, Krasznahorkai), hanem hogy megszerkesztetten beszélnek el egy-egy történetet, láthatólag nem érzékelve , amit az elmélet állított, hogy a nagy elbeszélésnek vége. A tudós irodalmárok meg láthatólag nem érzékelték, hogy nagy elismeréssel övezett kedvenceik megcsalják a teóriát.

Nevezhetjük-e ezt a történetet visszacsempésző tendenciát új realizmusnak? A válaszadást meggátolja, hogy még a felsorolt szerzők is – holott csak kiragadott példák a mezőnyből, ráadásul a politikai táborokhoz tartozás tekintetében sem állnak nagyon távol egymástól – csupán a történetalkotás szempontjából hozhatók közös nevezőre, egyébként igen különböző írói világokat hoztak létre. Tehát még ők is erősen különböznek egymástól, hát még mennyi változattal lehet számolnunk, ha az egész kortársirodalmat szemrevételezzük!

A mai, realista, azaz az élet primer valóságát irodalmi anyagként használó írók között van, aki az extremitást, a kuriózumot kurkássza a világban, a Rossz, a Romlás, a Patológia valóságosságát ismeri csak el, de még e típusban is élesen elválik egymástól mondjuk Spiró György *Csirkefej*ének alantas durvasága a

Cserna-Szabó András-féle kamaszosan polgárpukkasztó humorosságtól, Borbély Szilárd látásmódjának tragikus sötétsége Székely Csaba undort keltő, öntetszelgő naturalizmusától. E művekben a szerzők szinte fitogtatják valóságismeretüket, ezzel kapcsolatban azonban nem is arra kéne válaszolnunk, hogy mi tekinthető realizmusnak, hanem arra, hogy mennyiben valóság a valóság. S ez már nagyon messzire vezetne.

A jobb szó híján realistának nevezett írók legtöbbje valamifajta törvényszerűséget kutat a sorsokban, a történésekben, s ezzel mintegy jelentést is készít a korszak embereiről, a korszak jelenidejű történelméről. Gyakori alaphelyzet, hogy egy-egy falu lokális valóságához tapad az író, és azt a zárt élménykört komponálja regénnyé. De még ez a körülhatárolt téma is többféle módszerrel társulhat. Az egyikre példa Serfőző Simonnak az irodalmi szociográfiához közel álló, de lírai prózával áthatott gyermekkor-idézése, s hasonló számadás történik Oláh Jánosnál is. Másféle módszer Ágh Istváné, aki sokszereplős tablót készít szülőfalujáról, a részletekben, epizódokban dokumentarista megfigyelésekkel, az elbeszélés megszerkesztésében pedig nagyvonalú filmes montázstechnikát alkalmazva. Megint más módszert látunk Sarusi Mihálynál, aki a mozaikosság, a montírozás tekintetében az előző típusba tartozhatna, de mindenben végletesebben jár el: epizódok helyett szilánkokból áll össze nála a regény, a valóságból ellesett párbeszédek nem betétekként szerepelnek, hanem az egész mű idegen beszélők szavaiból, mondataiból szövődik. Újabb lehetőségként említhetem azt, amit Oravecz Imre e tematikába illeszkedő műveiben használt ki: látszólag ő is egyetlen falura szűkítette az elbeszélői optikát, de időben-térben szélesre nyitotta, ez a fajta valóságfelfogás is a realizmus képzetkörébe tartozik.

A falunak tehát nagy szerep jut még mindig, ha az írók az életélményükről adnak számot. De a városi lét (esetleg kisvárosi lét) is folyamatosan anyagot ad az írónak, és nemcsak deviáns jelenségeivel, hanem legtöbbször az élet normális tereként. Egy pár éve elhunyt, méltatlanul elfeledett íróra, Csiki Lászlóra emlékeztetek, aki épp csak kicsit groteszkbe hajló klasszikus hangvétellel írta novelláit; hivatkozom Tar Sándorra, Grendel Lajosra, Kontra Ferencre (a két utóbbi a más államkeretbeli magyar élet valóságára nyit ablakot, ahogy Ferdinandy Györgyről is elmondható ez), hivatkozom Temesi Ferenc, Czakó Gábor munkáinak közvetlen élettapasztalatból merítő részére, Vathy Zsuzsára, Marosi Gyula vidék és város határára helyezett novelláira, s a közelmúlt (az ötvenhatos forradalom) valóságát kísérteties pontossággal megidéző Benedikty Tamásra – és e nevekkel csak a felszínét érintettem annak a létező próza-anyagnak, amelyben lenyomatát találjuk tegnapi-mai életünknek. És akkor még csak az epikai realizmusról szóltam, a lírai realizmusról nem...

E rövid és jelzésértékű seregszemléből kiderül, hogy az írók eredendően „realisták”, a megélt élet természetes indukátora a műnek, s átüt a fikción, sőt, sokszor az elszánt formai trükközésen is. Az is megállapítható, hogy a realista gyűjtőfogalom alá vonható írókat sem hagyták érintetlenül az utóbbi félszáz évben bekövetkezett prózapoétikai változások, és mindenekelőtt a groteszk elemek kaptak nagyobb hangsúlyt a valósághoz való irodalmi közelítésben. (Ámbár ez sem annyira új még nálunk sem, Mikszáth

óta.)

Megállapítható, hogy bár a nemzet önismerete szempontjából minden olyan irodalmi mű számít, amely való életünkre vonatkozik, a népiek hagyománya, a tudatos társadalmi programalkotás ma nem mutatkozik meg irodalmunkban; a valóság írói megragadásának szándéka vagy öntudatlan hajlam kérdése, vagy az identitás meghatározásának a vágya ösztönöz rá.

Az viszont megválaszolhatatlan kérdés maradt a számomra, hogy a számtalan valóság-képből, amely rendelkezésünkre áll a nyomtatott papíron és a monitoron, kiderül-e, hogy merrefelé sodor a kor minket, milyen sorsot teljesítünk be. Hogy mi is történik velünk valójában. De hát ez így van jól, mert ezt a mérleget mindig az utódok vonják meg, akik viszont csakis ezekből szövegekből fognak ismerni minket – mi másból ismernének?

Hitel, 2015/4.

Folyóiratok, kiadók alakulása 1989 körül *

Hogy a témánknak valamelyest hátteret rajzoljak, vázlatosan áttekintem a folyóiratok és kiadók helyzetét, kezdve a nyolcvanas évek végétől. Ekkor a szigorúan szabályozott és ellenőrzött folyóirat- és kiadói struktúra bizonyos pontjai lazulni kezdtek. A könyvkiadókat és a folyóiratokat addig és még akkor is – ahogy a délelőtti előadásokban is elhangzott – az állam teljes mértékben eltartotta, ez egyik biztosítéka volt a cenzúra gyakorlásának és hatékonyságának. Természetes, hogy amikor megszűnt ez a gyámkodás, a legkevésbé sem hiányoltuk, és mindenki nagyon örült a szabadságnak, legalábbis kezdetben, mert hamarosan kiderült, hogy milyen következményekkel jár az állami szponzorálás elvesztése. A nyolcvanas években a meglévő nagy folyóiratok, a Kortárs, az Új Írás, a Kritika, a Valóság, akkor már a Mozgó Világ is nagy folyóiratnak számított, nem tudták kielégíteni maradéktalanul az irodalom és a közélet iránt érdeklődő értelmiség valamennyi rétegét, igény született arra (erről is szó volt ma délelőtt, s tokaji tanácskozássorozatunk előző évi előadásaiban szintúgy), hogy a népi írók ellenzéki csoportjának lehetőséget adjon a politikai vezetés egy saját fórum: a nyolcvanas évek kezdetétől Hitel címmel emlegetett folyóirat elindítására, amelynek első ötletadója Illyés Gyula volt. Ő ösztökélte a fiatalabb népi írókat, Csoóriékat, hogy szerezzék meg maguknak a jogot egy népi szellemiségű folyóirathoz. Köztudomású, hogy hosszú-hosszú évekig számos alkalommal tárgyaltak a pártvezetéssel, volt, hogy hitegették is őket, Aczél György például látszólag rá is bólintott a tervre, ennek ellenére a Hitel csak a nyolcvanas évek végén indult meg. Ellenben a nyolcvanas évek közepén, még a Hitellel kapcsolatos tárgyalásokkal párhuzamosan a kultúrpolitika korifeusai felkínálták Nemes Nagy Ágneséknek az Újhold folyóirat újraindítását. Ennek nehéz lett volna ellenállniuk, bár akkor már elég idősek voltak, s folyóirat helyett csak évkönyvek, pontosabban félévkönyvek megjelentetésére vállalkoztak. Felmérték, hogy van valami visszás a feléjük tett gesztusban, tudniillik hogy nekik fel is kínálják, amit a népieknek többszöri folyamodásra sem adnak meg, ezért úgy indult el az Újhold Évkönyv – és meg lehet győződni erről a tartalmából ma is –, hogy Nemes Nagy Ágnesék kezdettől fogva meghívták a szerzők közé Csoóri Sándort és a népi kör tagjait.

Tehát már az új szellemi tájékozódási irányok jele volt a két folyóirat kezdeményezése, mind a „polgári-urbánus” kiadvány valóságos, mind pedig a tervezett népi orgánum virtuális jelenléte. A Hitel 1988-ban engedélyt kapott az indulásra. Az Újhold Évkönyv az évtized fordulójára Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs betegsége miatt veszített jelentőségéből, 1989-től azonban a Holmi és a 2000 szippantotta fel a liberális polgári, polgári radikális gondolkodású irodalmárokat, s az új stílusáramlatok is megjelentek ekkoriban alapított generációs lapokban. Az aluljárókban is felbukkantak könyvek, folyóiratok, az alternatív kiadók termékei, mint amilyen például a Demokrata volt, vagy az Új Demokrata. A hozzáférhetőségük

---

* Elhangzott a 2014. augusztus 14-én a Tokaji Írótáborban a *Nagy Jövő mögöttünk – Elhallgatva és elfelejtve* címmel rendezett tanácskozás szekcióülésén

kétségtelenül a „nyereség” rovatba könyvelhető e számvetésnél. Politikai igényt elégítettek ki, lelkes közönségük volt, sokan vásárolták őket, a Kaput például – úgy tudom – máig eltartja a közönsége. Ugyanakkor a hagyományos irodalmi folyóiratok olvasótábora egyre jobban megcsappant. Az Új Írás támogatás hiányában nagyon hamar meg is szűnt. Ebbe nyilván személyi okok is belejátszottak. Juhász Ferenc korábbi politikai szerepe a rendszerváltás első időszakában azzal a következménnyel járt, hogy nem kapott az irodalmi intézményrendszertől és az intézményen kívüli forrásokból sem támogatást. Tehát az ő „leléptetésének” esett áldozatul a jobb sorsra érdemes lap tulajdonképpen. A Kortárs megmaradt az Írószövetség folyóirataként, az Írószövetség választmánya választotta a főszerkesztőt, és a főszerkesztő építette fel a szerkesztőséget. Mellé, ugyancsak írószövetségi lapként, az először hetire tervezett, majd kétheti, mostanra havi Magyar Napló lépett. Tehát az új lapok felvirágzása mellett megmaradt egyfajta kontinuitás is, és különösen megmaradt a kontinuitás a megyei lapoknál, a vidéki nagyvárosokban, ahol lényegében a megye, a város továbbra is e lapok fenntartója. A fővárosi folyóiratok jobbára csak az akkor szerencsés kézzel létrehozott Nemzeti Kulturális Alapra támaszkodhattak, és megkezdődött az új korszak, amelyben a korábban 60-80 ezres példányszámú Kortárs kétezer-kétezer ötszáz példányban jelent meg, és még így is az egyik legnagyobb példányszámú irodalmi folyóiratnak számított. A példányszámok azóta is folyamatosan csökkennek, s a szerkesztőségek bizonytalansága a fennmaradásukban állandósult. Íme, a szabadság ára.

A nyolcvanas évek vége felé az állami könyvkiadók válsága is tetőzni kezdett. Én mindkét nagy kiadónál dolgoztam a nyolcvanas években, a Szépirodalmi Könyvkiadónál és a Magvetőnél is. Az volt az általános gyakorlat, hogy a beérkező új kéziratoknak legkevesebb két évet kellett várni a megjelenésre. Ennek oka alighanem a struktúrában rejlett, mert először többszöri lektorálás után engedélyeztetni kellett a kéziratot a Főigazgatóságnál, s ha már megvolt az engedély, akkor a könyvterjesztő vállalatoktól a rendelést kellett begyűjteni, mert csak rendelés alapján tudta a könyvterjesztők által, illetve az állam által megelőlegezett pénzből a kiadó megrendelni a könyveket a nyomdától. A tervgazdálkodás folytán minden évben x számú könyvet muszáj volt kiadni x példányban, ez a nyomdaipar elemi érdeke volt, így aztán túltermelési válság alakult ki, mert tele voltak a könyvraktárak, és a könyvterjesztők egyáltalán nem akartak átvenni több könyvet. Különösen nem nonprofit könyvet, amely ugyebár az igazi irodalomhoz, pláne kortárs szerzőkhöz köthető, az ő „bűnük”, hogy ilyenek egyáltalán megszületnek. Én magam is többször vettem részt könyvterjesztőkkel, könyvkereskedőkkel folytatott tárgyalásokon, akik, mondhatom, gyűlölettel beszéltek erről a bizonyos „ráfizetéses” könyvmasszáról, amely csak terheli a raktáraikat. Tehát a könyvkiadók válsága valójában a könyvterjesztés válsága volt. A könyvkiadók kétségtelenül a kelleténél nagyobb létszámmal működtek, de nagyon jó irodalmi műhelyek voltak. Különösen a Szépirodalmi Kiadóról mondható ez el. De a Magvető is igazi, profi könyvkiadó volt, nagyon jól felkészült szakemberekkel. És a kilencvenes évek elején megkezdődött ezeknek a kiadóknak a felszámolása. Először a

Szépirodalmi Kiadót vették célba azzal, hogy privatizálni kell, és a privatizáláshoz meg kell szabadítani minden fölöslegtől. Fölöslegesnek leginkább az irodalmi szerkesztők bizonyultak, akiknek kevés érzékük volt a piacképes könyvtermékek felkutatásához. A műszaki személyzet még egy darabig kellett. És a Szépirodalmi Könyvkiadó végzete a tulajdonában lévő könyvesbolt, a mai Írók Könyvesboltja volt. A privatizációs folyamatban ez olyan vonzó falatnak bizonyult, hogy a Szépirodalmi Kiadót fel kellett miatta számolni. Első sorban a klasszikus irodalom sínylette ezt meg, mert nagyszerű sorozatok, a Remekírók-sorozat, egyéb életműsorozatok szakadtak meg ezáltal. A Magvetőnél is megindult a privatizálás, de a Magvető tulajdonképpen megúszta azzal, hogy valójában az egész szerkesztőséget elküldték – egy-két kivétellel. De legalább a Magvető a mai napig vezető az elit irodalom piacán. Az más kérdés, hogy a kiadványai szellemisége, a kiadott írók köre meglehetősen körülhatárolt. Ám végül is ez magánkönyvkiadók esetében nem kifogásolható. Sajnos másféle szellemiséget képviselő, nagy kiadó nemigen nőtt föl mellé, talán a Helikon volt, amelyik mintegy tíz év után a Magvetőéhez hasonló ranggal tudott megjelenni a könyvpiacon. De a tulajdonosváltások során végül ennek a presztízse is megingott, kis, alárendelt kiadóvá sorvadt vissza.

Nyolcvankilenctől kezdve tucatjával jöttek létre kis kiadók, és ezek tulajdonosai, vezetői elsősorban a kiadói szakma nyomdával érintkező szegmenséből, a műszaki osztályokról kerültek ki. Ezek a munkatársak kiismerték magukat a könyvelőállítás gyakorlati folyamatában, és tulajdonképpen szinte tőke nélkül elindították vállalkozásaikat. Jelentős részük teljesen üzleties, ügyeskedő vállalkozás volt, hasonmás kiadású lexikonok, albumok tartották el őket ideig-óráig, persze volt, akinek bejött a számítása. Nagyon sok olyan kiadó volt, amelyik rászállt a politikai konjunktúrára. E konjunktúra teljesen érthető volt a betiltott könyvek négy évtizede után, az efféle kiadványok a rendszerváltás szükséges kellékei voltak, s mellesleg hasznot is hoztak. Még feltűnőbb változást jelentett a könyvkínálatban a hirtelen felburjánzó nagy lektűr piac. Az arany dombornyomásos borítójú könyvek láttán szegény kortárs magyar író minden reménye elveszett a jövőjében. Tehát egy hatalmas könyvkereskedelem, könyvpiac jött létre, még az aluljárókat is ellepte, miközben a magyar klasszikus irodalmat évekig csak antikváriumokban lehetett felkutatni, s az élő irodalom zöme koldusfillérekből és szimbolikus példányszámban, könyvesboltba el sem kerülve jelenhetett meg.

Vegyes eredménnyel járt tehát a könyvkiadás megszabadulása az állami felügyelettől. A kis kiadók között én csak a bóvlit előállító ügyeskedőket említettem az imént. Valójában voltak nagyon fontos vállalkozások is közöttük, amelyek a születő kortárs irodalom áldozatos megmentői lettek. Ezek vergődtek és vergődnek ma is a pályázatok fogságában, hatalmas adósságokat görgetve maguk előtt. Az első időben én, mint könyvkiadói szakember teljesen el voltam keseredve, mert áldozatosság ide, áldozatosság oda: az általuk előállított könyvek lapokra estek, ha az ember óvatlanul kinyitotta őket, tele voltak hibával, sokszor majdhogynem a szerző neve is hiányzott a borítóról. De hát eltelt egy pár év, és hála Istennek ez a könyves

réteg is, noha messze nincs vele minden rendben, és főleg a kiadványaik terjesztésével nincs minden rendben (nem is minden, hanem ott semmi nincs rendben!), valahogy beletanult a könyvcsinálásba, és most már szép, méltó formájú könyveket lehet látni a pultjaikon. Az előbb említett szűkölködés nem hagy rajtuk nyomot, és az sem látszik rajtuk, hogy szerzőik nem kapnak, alig kapnak honoráriumot. Annak viszont olykor nyomát viselik, hogy a kiadók minimális létszámmal működve nemigen tudnak kézirat előkészítőt vagy korrektort foglalkoztatni. Mégis: a magyar könyvkiadás e szelete valahogy újra a szellemi élet szerves kiszolgálója és fenntartója képes lenni, amint korábbi korokban az volt, és nincs szégyellnivalója, hogy ha egy európai kultúrájú világpolgár kezébe kerül a kiadványa.

A korszakban lezajló folyamatok vázlatos összefoglalásából is kitetszik: a rendszerváltozás a kultúrát, az irodalmat csak a pártállami ideológia béklyójából szabadította ki, de rögtön egy másik teória, a piaci verseny mindenhatóságának a rabságába zárta, s ezen a mesterséges lélegeztetés csak annyiban segít, hogy az irodalmi vegetáció túlélésre rendezkedik be. Teszi a dolgát, még ha piactól, politikától mellőzötten is. Megmarad irodalomnak.

Páskándi-parainézis*

A levél dáruma: 1992. február 16-19. Címzettje: Magyar Művészeti Akadémia, Elnökség. *Barátaim! Megírtam kérésetekre az „ars poetica”-t. Meg kell vallanom, nagyon nehéz volt. Nem mintha nem mondtátok, mondtuk volna el világosan, mit is akarunk, mit szeretnénk? De egy ars poetica nem lehet annyira tüzetes és konkrét. Valahogy más dimenziókban kell kezdeni. Ezt sokféle felfogású művész olvassa majd. Valami közöst kellett kitalálnom: mindenki számára érvényes vagy annak tetsző példát.*

Ezért esszészerűre sikeredett.

Ha megfelelőnek találjátok, vegyétek úgy, mint kollektív székfoglalónkat.

Ha nem – saját székfoglalómnak tekintem, amely úgyis illenék hozzánk.

Módosításra, legalábbis alaposabb változtatásra, módot nem igen látok.

Ha tehát nem felelne meg – úgy valóban egy kollektív manifesztumot kellene írni (közösben).

Olvassátok, tűnődjetek.

Tisztelő barátotok –

Páskándi Géza

Ui. Ha kollektív manifesztumot írnánk (közösben) – természetesen a nektek tetsző gondolatokat, megfogalmazásokat ebből kivehetitek. A többi maradjon nekem. PG.

Az esszé címe: *A Tizedik Múzsa (Művészet és akadémia vagy: az akadémiai eszme)*. Páskándi Géza tehát az akkor alakult egyesület számára jelölte ki – konkrét céljaik kialakítása előtt – a szellemi teret, amelyben valóban akadémiaként, eredendő értelmében vett akadémiaként működhet.

Az alapítók elfogadták Páskándi Géza eszmei alapvetését, nem született olyan kollektív manifesztum, amilyenre az író célzást tett.

A levél köznapi, gyakorlatias, mégis kiderül belőle, hogy Páskándi ezt az esszét nagyon a magáénak érezte, még azt is mondhatom, büszke volt rá. Ennek ellenére elfogadta volna barátai döntését, amennyiben azok nem tartják alkalmasnak céljaik kinyilatkoztatására. Sőt, szerényen és barátságosan arra biztatja őket, ez esetben használjanak fel belőle, amit csak akarnak. Minderre talán azért figyeltem fel, mert forgattam a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában az esszé agyonjavított kéziratát, az esszéhez készített vázlatokat, a szinte kötetnyi művelődéstörténeti adalékot és a részelemzéseket a hivatkozott görög szerzőkkel, filozófusokkal kapcsolatban. Az MMA programjaként ismertté vált, s az *Esszék, előadások, levelek* című kötetben (Gondolat Könyvkiadó, 1995) ma is olvasható írásmű rengeteg előmunkálaton alapult, és Páskándi beleszeretve a témába utóbb is folytatta stúdiumait, tovább szőtte gondolatmeneteit a kézirattárban tárolt dosszié tanúsága szerint. Okkal érezte tehát édes, megszenvedett szellemi gyermekének. Ugyanakkor a

* Elhangzott 2015. május 15-én Szatmárnémetiben, a XVIII. Páskándi Napok keretében megtartott tanácskozáson.

baráti közösségéhez való odatartozás jele az a mód, ahogy féltett munkáját, mintegy fogyasztásra, odakínálja nekik. Az önnön világát uraló ember rátartisága simán, természetesen illeszkedik össze a szolgálattevő alázattal. Figyeljünk fel erre, hiszen törvény nyilvánul meg itt: csak az igazán erős ember képes törés nélkül meghajolni, s csak a kellő alázattal ellátott feladatokra építhető rá a büszke várfal, a személyes autonómia.

Páskándi a történelem első „akadémikusához", Platónhoz fordult az akadémiai eszme mibenlétének kifürkészése során. Ironikus, hogy éppen azt a bölcselőt vette alapul, aki ideálisnak tekintett Államából kirekesztette a poétákat, és a művészetet a felelőtlen elitizmus fészkének tartotta. Ebben a lesújtó ítéletben voltaképpen mesterével, Szókratésszel osztozott, aki pedig fiatalon szobrokat is formált, és talán benne „Az ifjúi gőg és léhaság emléke önmegvetéssé vált" – vélekedett Páskándi. Ám láthatólag Páskándi Gézát nem zavarta, hogy az ókori bölcselőknél a művészet „mintha a felelőtlenség, frivolitás, kacér sikamlósság vagy épp a melldöngető nagyképűség, [az] »elitizmus« szinonimája volna", hiszen a művészet efféle megnyilvánulásait ő maga is elutasította, és a művészet akadémiáját e gyarlóságoktól, öncélúságtól és öntetszelgéstől mentesen képzelte el. „Platón, ha ír – az ősi Egy, a Mindenes Szerepkörében él" – írja Páskándi az esszéjében. Platón szerinte „a gondolkodás legnagyobb művésze, s mint művész, a legnagyobb filozófus. A szó ősi, mély értelmében művész ő, mert valaha ez még valamiféle *demiurgosz*t jelentett vagy sugallt. Világalkotót éppúgy, mint kézművest, mesterembert." S mindezt a világalkotást görög nyelven végezte el, ezzel az „anyanyelvű mindenség", vagyis az egyetemesség és a nemzeti meghatározottság összeegyeztethetőségét tette természetes normává.

Mit jelent mindez a magyar művészeti élet korabeli és mai irányzatainak vetületében?

Először is: Páskándi a Magyar Művészeti Akadémia eszméi között kiemelten fontosnak tekinti a *felelősségérzetet*, amely természetesen az egyéni morálban is jelen kell legyen, de a művésznek az alkotói mandátumát ősidőktől fogva a társadalmi, közösségi felelőssége adja meg. Ez az esszé akkor íródott, amikor a művészet szuverenitása jegyében a közösségi szerep radikális elutasítása fogalmazódott meg a művészeti élet majd minden fórumán, és az öncélúság vált épp oly kötelező normává, mint az osztályharcos mondanivaló néhány évtizeddel korábban.

Másodszor a művészet kettős gyökérzetére irányítja a figyelmet Páskándi: a művészet világa saját világ, a művész világalkotó a maga módján, *intuíciója* túllendíti a triviális valóság dimenzióin, de mit sem ér ez az elrugaszkodás a kézműves, a mesterember *józan valóságismerete* nélkül. *A megmunkált anyag és a mesterségbeli tudás tisztelete* nélkül. Kell, hogy valami a művészt a földhöz horgonyozza. Mindez nem feltétlenül sültrealizmus és avítt formák felkérődzése, miként a mindenféle köteléket elvagdosó, narcisztikus művészeti irányzatok köreiben hitték a program fogalmazása idején, és számosan hiszik ma is, hanem annak a természetes egymásra utaltságnak a tudomásul vétele és használatba vétele, amely a művész démiurgoszi és kézművesi, sugallatos és megvalósító énje között fennáll.

Harmadszor: Páskándi találó fogalmához, az „anyanyelvű mindenséghez" nem kell kommentár. Ez a

hivatkozás a görög nemzetiségű egyetemességre 1992-ben, az esszé írása idején, különösen fontos eleme a programnak. Ezekben az években egyre nyíltabban állt ki a neoliberális ideológia tábora a nemzeti létforma jogosultsága ellen. A kulturális magyar nemzet fogalmát nem kezdték ugyan ki, de alárendelték az egyetemesség fogalmának, vagyis azt a kishitűséget táplálták a magyar kultúrában élő és annak hagyományát folytató művészekben és kutatókban, hogy ez eleve elzárja útjukat nemcsak a világban való ismertségtől, hanem a szellemi értelemben vett univerzalitástól is. Az idegen nyelvterületen való siker lehetőségéről és lehetetlenségéről most ne beszéljünk, de emeljük ki Páskándinak azt a tanítását, hogy a görögségben egy egyetemes kultúra született meg, és nem született volna meg, ha nem lett volna görög nemzet. *A kultúrák nemzeti jellege nem zárja ki az egyetemes szellemi dimenziót.*

Láthatjuk tehát: anélkül, hogy Páskándi konfrontálódott volna a korabeli művészeti élet kurrens eszméivel, a Magyar Művészeti Akadémia ars akadémiájában s ezen belül saját ars poeticájában a legfontosabb alapelveket az esztétika, az etika és a filozófia gyökeresen más forrásaiból merítette, mint kortársai. Eszméi, tézisei mintegy a szélsőséges divatirányzatok ellensúlyozását végzik el, anélkül, hogy ők maguk is szélsőségbe csapnának át az efféle ellenszegülések szokott rendje szerint. Mert nem az ókonzervatív szemléleti mód diktálta őket, hanem az ősiből, a mindig megújulni képes hagyománykincsből származtak át Páskándi Géza modern tudatába.

A platóni akadémia oktató akadémia volt, de egyszersmind az intuíció központba helyezése révén művészeti is – állapítja meg Páskándi, folytatva az akadémiai eszme meghatározását. Az ihlet istennői a tudományokat is inspirálták az antik egységesítő szemlélet alapján, s az antik akadémia éppen a mindenre rálátás igényét fejezi ki, tudományt és művészetet egyként felölelve. Ám a mindentudás csak a Főistennek adatott meg. A *minden* az emberek sőt a félistenek számára is *részekből* áll össze; a Múzsák anyjuktól Mnémoszünétől, az Emlékezés Istenasszonyától csak résztudásokat örököltek. „Az egyik a tragédiára, a másik a történelemre vagy a csillagokra – ect. – való emlékezést őrzi" – fejtegeti Páskándi, és felidézi, hogy Platón világképében az ideákra való emlékezés az ember egyetlen lehetősége: „Nem is tehetünk mást itt lent, mint az ősmintákhoz képest közeli-távoli variánsokat támasztani." Páskándi rámutat, hogy ez a létvízió jelenik meg újra Kantnál is, amikor kijelenti: „én egy idézet vagyok". Mindehhez hozzátehetjük: Páskándi affinitása erre az „idézet"-állapotra, az ősmintákra való emlékezés szövevényére tökéletesen, szinte up to date módon illeszkedik a kilencvenes években hozzánk is elérkezett, legújabbnak gondolt esztétikai-filozófia áramlatok, az ún. posztmodern iskolák alapvető ismeretelméleti szkepsziséhez, mindenekelőtt a nyelvi megelőzöttség tudatából való kiinduláshoz. Páskándi Géza tehát a saját gondolati útján a művészet legkorszerűbb kérdésfeltevéseihez jutott el (amelyek azonban, ugyanúgy, mint minden a kultúránk történetében, az antikvitásig nyúlnak vissza), s épp ezért ezen a „saját úton" haladt tovább is esszéjében, érintetlenül a magyarországi posztmodernek igazodási kényszerétől, Derrida, Rorty, Jauss stb. idézése nélkül, viszont minduntalan visszafordulva a görög kultúrához mértékért.

Az akadémia összesítő, tudás-begyűjtő mivoltát, a „mindentudást” Zeuszi, „apai” örökségnek tekinti, és a kilenc Múzsa anyai örökségéhez képest egy tizedik, férfi Múzsa fennhatósága alá rendeli. A „mindentudás” voltaképpen szerénytelen és pontatlan szóhasználat a célkitűzésre, amely inkább a 'mindenre rálátás'. Idézem Páskándi megfogalmazását: „Az akadémiai eszme tehát az összes múzsa szálláshelyének magaslati pontja, ami *egymásra való rálátásuk egyfajta interdiszciplináris szellemét jelenti.*” (Kiemelés: P.G.)

[Az akadémia] „Sosem lehet vének gyülekezete, de nem is csak az újsütetű, netán divatos tagoké, kik a pénzen vagy származáson kívül nem dicsekedhetnek semmivel” – szögezi le. S további megszívlelendő szimbólumokat talál Akadémosz hérosz athéni ligetében. Például ha a spártaiak betörtek Athénba, e ligetbe nem tették be a lábukat, e liget szent, sérthetetlen volt. *Méltóság, függetlenség, tekintély* – ezek az akadémia nélkülözhetetlen attribútumai, vagyis az emberi faj legnemesebb képességei közül kerül ki az, amit az akadémia képvisel a világban. Hogy a felsorolt három tulajdonság, méltóság, függetlenség, tekintély, valóban felemeli az embert önmaga fölé, azon is lemérhetjük, hogy bomló civilizációkban, a hanyatlás korszakaiban mindig devalválódnak, sőt, nevetség tárgyává lesznek. Nem lehet véletlen, hogy Justinianus bizánci császár a VI. században felszámolta a görög bölcselő iskolákat, az akadémiát, amikor a hellénizmus lebontását végezte el – érvel Páskándi az akadémiák tekintélyének nagy jelentősége mellett. „Ha nincs ez a méltóságérzet – írja Páskándi –, nem mondja tán Archimédész sem egy katonának, aki a rajzoló tudós mértani ábráiba lépett: *A köreimet ne bántsd!* És Diogenész se válaszolja tán Nagy Sándor császár ama kérdésére: »Mit tehetek érted?« – »Lépj odább, eltakarod a napfényt.«”

Nem hangzottak jól akkor, 1992-ben, ezek a szavak. A 'tekintély' például kifejezetten ellenszenvet kelthetett. A magyar értelmiségben két forrás is gondoskodott arról, hogy elutasítson mindenféle tekintélyt. A diktatúra évtizedei alatt heves csömör képződött a jó ízlésű emberekben a díszemelvényről integető „nagyemberek” iránt. Erre az alapérzületre ráerősített a minden struktúrát a szabadság korlátozásának tekintő neoliberális korszellem, vagyis a divat: a dezilluzionizmus, a szavak jelentésének végletes relativizálása, a művészet leparancsolása a porba, sőt mocsokba, a művész átvedlése szórakoztató celeb-aspiránssá. A művészet tereiben a totális kétség és a jó poén kapott elsőbbséget, csak a „komolytalan” művész látszott szabadnak és függetlennek, az új kor emberének. De Páskándi tudta, hogy nem az ő abszurdoidjai kétségbeesetten jó „poénjainak” a világa ez. Igazi, nagy újító volt, paradigma-teremtő művész, és – lám, mégis! – a gondolkodó szellem hagyományos méltósága, tekintélye lebegett a szeme előtt. Jó két évtized távlatából látható, hogy mennyire igaza volt. A nagy tekintélyrombolásnak áldozatul estek példás, áldozatos történelmi alakok, értékes életművek alkotói, becsületes munkát végző államférfiak és középiskolai tanárok, s ugyanakkor vadonatúj kultuszok támadtak bankrablók, elit prostituáltak, aberrációikba bonyolódott celeb-művészek és szélhámos politikusok körül. A társadalom életminősége és a művészet hatóköre leromlott. Csak ott nem, ahol – többnyire öntudatlanul – az akadémiai eszme élt tovább:

méltóságérzet, a divatoktól független értékrend, s az alkotó munka tekintélye. A Magyar Művészeti Akadémia tíz évvel megalakulása után, 2002-ben, amikor tagjai közé hívott, még ilyen hely volt.

A reneszánsz akadémiák a tudósokból szerveződtek, de Leonardo *művészeti* akadémiája visszahódítja „ősi jussát" – ahogyan Páskándi megfogalmazza. Leonardo az alapító, ő választja ki akadémiája tagjait, „anticipált utókort játszik", hiszen „döntésével tételezi, hogy holnap is azok lesznek értékesek, akiket ők ma kiválasztanak […] Ennek a részben önkiválasztásnak veszélyei lehetnek – írja Páskándi –, ám inkább csak ott, hol – főként hosszú időn át – egyetlen szűk és szellemi főhatalmat gyakorló filozófiai vagy politikai csoport szemrése érvényesülhetett." Páskándi esszéje e helyén a kommunista hatalom ideológiai diktatúrájára gondolt, amely egy sajátos „elitet" termelt ki a tudományos akadémián éppúgy, mint a művészeti életben, de a megállapítása az azóta eltelt korszakra is érvényes, amelyben – az előző szelekció visszahatásaként is – egy másik egyoldalú és ideologikus kiválasztási elv alapján csonkolták a magyar szellemi értékeket. De a mi korunkban is megszívlelendő a figyelmeztetés: ne a visszahatás-elv vezéreljen minket, amikor akadémia-alapítók lehetünk, vagyis a *kiválasztók* helyzetébe kerülünk. Az érték önkiválasztása az egyetlen helyes módszer, amely szerint akadémiák szerveződhetnek, de nem bízhatunk vakon az eredményben, tudniillik hogy ténylegesen a szellemi elit gyűjtőhelyét hozzuk létre, ha nem tartjuk szüntelenül szem előtt és kontrolláljuk a hibalehetőségeket, az elfogultságokat, az emberi gyarlóságok beszüremlését a döntéseinkbe. Ismét Páskándit idézem: „Ha egy akadémiában bármely nyílt vagy burkolt állami vagy »pártfilozófiai« szemléleti módszer teljhatalmat kaphat, ez végzetesen elzülleszti a művészetet és a tudományt."

A Tizedik Múzsa, az akadémiai eszme „Ihletimpulzus-köteg – írta Páskándi –, kisugárzó, súgó, sugalmazó, tanácsadó, segítségül hívható... Az egymásra kölcsönösen ható művészet, tudomány, kézi mesterség *szellemépülete*, amelyből a bölcsesség kiáradt..." A jegyzeteiben talált egyik fejtegetése megerősíti ezt a gondolatot annyiban, hogy lehozza a földre az „egyetemesség" magasztos ideáját: „Egyetemesség. Ami itt semmi más, mint *közönséges mindenesség*. Mindenesség a közösség, a közönség érdekében. Emlékezzünk a legősibb életmódokra. A *maszkos* varázsló a törzsi léten belül a »legegyetemesebb ember«". Az egyetemesség azonban a „földi létben" szükségképpen sérül: korlátozza például a szakosodás, egy-egy részterületen való elmélyedés. „Ami felemelte, az vitte a sírba" - írja Páskándi a tudomány szakbarbáraira gondolva. A nehezen szerzett rang görcsössége is szektásodáshoz, kaszt-szellemhez vezethet. Az akadémiának meg kell oldania a nehéz kérdést: „Hogyan legyen egyszerre tekintély, autoritás, és önnön tekintélyét fékező." Páskándi szerint a kirekesztéstől való félsz magyarázza, hogy az akadémiák hajlanak az elszigetelődésre, a túlzottan exkluzív magatartásra, és azt is, hogy mindenütt több akadémia létezik egyszerre. De ez utóbbinak van haszna is: „Túl az egyetemes kölcsönhatások útjainak keresésén a több akadémia oka – szerintünk – épp annak a kutatása, hogy miként lehet megszervezni, kiválasztani a legfőbb szellemi, irányító, ösztönző értékeket s ezek kivételes

reprezentánsait, hogy mindez egyben valóban az egész emberi közösség felemelkedését, az eljövendő tudós- és művésznemzedékek, az ifjúság javát szolgálja." Hozzáteszi: „Ha egy nemzeti akadémiába nem juthatnak be minden rétegből és területről, bármely tájról, vallásból a legtehetségesebbek (…) úgy az egyetemesség eszméje még jobban csorbul..." Ugyanakkor az egész emberiségre tekintő programban kellő hangsúlyt biztosít Páskándi a ténynek, hogy az akadémiák „a nemzeti, etnikai elv és az integráció eszméje mentén szerveződtek még akkor is, ha a tudomány, a művészet – úgymond – örök és végső *célszerűjét* keresték".

Záró gondolatnak kínálkozik a sok tekintetben avantgárdnak mondható író meglepő konklúziója az akadémiák közmondásos konzervativizmusáról. „Az akadémia – mindegyik – kétségtelenül konzervál, megőriz értékeket, ilyen értelemben *magasrendűen konzervatív anélkül, hogy abszurd módon kizárólagos volna.* Hiszen a *konzervatív filozófiák* lényege, hogy mérsékelten minden irányban keresik az egész *tradíció fundamentumának* követ..."

Az akadémiai eszméről írott esszé Páskándi felszabaduló, kinyújtózó szellemének produktuma, hiszen még a rendszerváltozás első éveinek friss lendületében készült. A művészbarátoknak írta, tehát a szó szoros értelmében is parainézis, de az egész magyar művésztársdalomnak szánta lélekben, s ilyenformán több, mint tanító intelem: szellemi végrendelet. Egy másik esszéjéből (*Levél a* HOLMI*nak,* 157.l.) vett fogalommal: az „etikai létminimum" összefoglalása. Érvényessége ma, jó két évtizeddel később, csorbulatlan és nyugtalanító.

Utóirat. Nemcsak *A Tizedik Múzsa tekinthető* Páskándi szellemi hagyatkozásának, esszéi mindegyikében találhatunk okulásunkra szolgáló megállapításokat. Íme egy igen fontos közülük:
„A kisebbségnek vagy bizonyos tagjainak a többség iránt olykor tehetetlen haragja támad. A túlerő láttán – fojtogató érzés. Ez akár vakgyűlöletet is szülhet, a kilátástalanság a *kétségbeesés akciófilozófiáját.* Ez mindig háborús vagy polgárháborús veszély, ha kellő sokaság érzi ugyanúgy a halálos veszélyt. Az öröklött *egyenlőtlenségek*, akár képességbeliek, akár a műveltség túlerejéről, a civilizáltsági fokról volna szó, ugyancsak szülhetnek ilyen tehetetlen dühöt, amely aztán idült gyűlöletté változik. Az *esélyek numerus claususa* hosszú távon szintén. Ezért nem árt, ha nemcsak a többségnek van önmérséklete, ha ez önmagában nem is elég, ugyanúgy a kisebbségben is van egy belső *önszabályozó* numerus clausus-érzék vagy -ösztön, egy autonóm, amely az övé, s amely azt jelzi józan és nem beteg vészcsengőivel: nem tovább feszíteni a húrt, eddig és ne tovább, elég legyen ennyi a hatalomból stb, stb. Körülbelül úgy működik ez, mint a gyermekáldás belső – családi – szabályozási rendszere." (*A ránk testált gyűlöletről,* i.m. 38. l.)

S egy másik érdekes részlet, ezúttal a kéziratos anyagból, adalékként Páskándi (poszt)modern ismeretelméleti alapállásához:
(a fabulisztikus gondolkodásról, amelyben minden fogalmira, elvontra találnak – találniuk kell – egy képet, hasonlatot vagy éppen egy anekdotát): „A gondolkodás rejtve – veszélyt mindig sejtő – önkifejező

módjaiban egyszerre nyilatkozik meg a személy önvédő körültekintése, de *ennél is jobban*: a »másként nem lehet, még nem tudunk vagy nem is tudhatunk többet« intő jele.”

Bezzeg a nyugat!*

Nagyon fontosnak tartom, hogy a hatvanas-hetvenes évek magyar művészetéről újra szó essék, mert hiába nyomorgatták a művészt, a gondolkodó embert a diktatúra ideológiai korifeusai, hiába, hogy akrobataként kerülgette a tabukat, és magában szégyenkezett a kényszerű kompromisszumok miatt, mégiscsak jó művek, olykor remekművek születtek a képző- és filmművészetben csakúgy, mint az irodalomban. Tisztem szerint az irodalomban lezajlott folyamatokról szólok ezúttal, örülve a lehetőségnek, hogy legalább e szűkebb körben megkísérelhetem irodalomtörténet-írásunk vakfoltjainak korrekcióját. A hivatalosnak tekinthető irodalmi kánon megalkotói úgyszólván kiselejtezték a tudni érdemes dolgok közül e két évtized java termését, s utóvédharcnak hihettük néhány elszánt tudós kiállását az akkor kiteljesedő vagy akkor induló életművek margóra szorított részéért. Görömbei András, Márkus Béla, Monostori Imre, Vasy Géza, Bertha Zoltán és egy-két tanítványuk nélkül már feledésbe is merült volna nagy részük.

Visszatekintve szinte aranykornak látszik ez a két évtized, amikor pályája csúcsán alkotott Illyés Gyula, Weöres Sándor, Vas István, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc, Nagy László, és az ő hatása alatt megjelent egy fiatal költőcsoport, akiket Heteknek neveztek, köztük Ratkó József és Ágh István, de bátyáik közül még Csoóri Sándort, Tornai Józsefet, Orbán Ottót is említenem kell, és akkor hány idősebb költő nevét nem mondtam: Jékely Zoltánét, Kálnoky Lászlóét, Kormos Istvánét – az utóbbinak a keze alól egy egész nemzedék rajzott ki. A tablón ott van Kiss Anna, Utassy József, a Kilencek, Petri György, Tandori Dezső. De nézzük a prózaírókat is: még élt és írt Déry Tibor, berobbant az irodalomba Ottlik Géza, Sánta Ferenc, Szabó István, Sarkadi Imre, Örkény István, Galgóczi Erzsébet, Szabó Magda, egészen új hangot használt Mándy Iván, Hernádi Gyula, Mészöly Miklós. Természetesen nem törekszem teljes névsorokra, nagyszerű alkotók neve ötlött máris az eszembe, de sosem jutnék a felsorolás végére, inkább továbblépek az időben. A hetvenes években indult Hajnóczy Péter, Temesi Ferenc, s ekkor indultak azok is, akik a nyolcvanas, kilencvenes, kétezres évek ünnepelt sztárjai lettek: Nádas Péter, Esterházy Péter, Spiró György, Kertész Imre. Az ő műveik is aranyozzák az aranykort, de semmi nem igazolhatja az imént jelzett gazdag termés többi részének a felperzselését. Ottlik, Pilinszky, Nemes Nagy, Mészöly Miklós, Tandori és Petri szintén előkelő helyet kaphattak az új kánonban – nagyon-nagyon megérdemelten, ám kivételként, hiszen pályatársaikat, akik nem kevésbé jelentős, s a maguk módján korszerű műveket hoztak létre, egy elavult irodalmi paradigma fosszíliájaként az irodalmi lomok közé száműzött az egyetemek többségén és az akadémián regnáló tudományos elit. Van, akit azért löktek le az egyetemesség fikciója felé száguldó magyar irodalom szekeréről, mert az írói vátesz szerep „bűzét” érezték rajta, volt, akit azért, mert kötődött a társadalmi valósághoz, a valóság-referencia „primitív” igényéhez, és volt olyan is, aki egyszerűen

---

* Elhangzott *„A remény évei” – A hatvanas-hetvenes évek művészete / értékrendek / lemaradás komplexus* címmel, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2017. november 16-án rendezett konferencián.

csak túlságosan a maga útját járta, s nem illett illusztrációnak az új esztétikai tanok közé. Hogy a kivételezettség miért nem lett kiterjesztve olyan merész formai újítókra, mint Weöres Sándor, vagy Juhász Ferenc, vagy Hernádi Gyula, vagy Páskándi Géza, vagy Mándy Iván, akiket sem a váteszkedés, sem a primér valóság-ábrázolás esztétikai „vétkében" nem marasztalhatna el még egy posztmodern inkvizíció sem, rejtély maradt a számomra. Rejtély, hogy Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetében a magyar irodalom felzárkózása a kor művészetéhez, vagyis a posztmodern korszak kezdete – szerinte ugyanis a posztmodern betörése hozta el ezt a bizonyos felzárkózást –, miért Mészöly Miklós *Alakulások* című elbeszéléskötete megjelenésének évszámához (1975) kötődik, és miért nem tűnt fel a jeles professzornak, hogy Weöres már a negyvenes években is olyan verseket írt, amelyek tartalmazták az önreflektív kétséget, a látás sokszoros fénytörését, vagyis már akkor megfeleltek a modernség utáni korszak művészeti alapelményének. E rejtélyeket felderíteni azonban, attól félek, senki sem fogja. Talán nem is érné meg a fáradságot. Amit tehetünk, egyszerűbbnek látszik: át kell lépni az előítéleteken. Újra kell gombolni a kabátot. Kezdjük azzal, hogy amikor a hatvanas-hetvenes évek magyar irodalmáról beszélünk, ne hagyjuk ki a seregszemléből Kányádi Sándort, Sütő Andrást, Határ Győzőt, Cs. Szabó Lászlót, Szilágyi Domokost, Székely Jánost, Tőzsér Árpádot, Gál Sándort, Tolnai Ottót, Gion Nándort, Grendel Lajost, Domahidy Miklóst, Szilágyi Istvánt, Farkas Árpádot, nehéz abbahagyni a felsorolást. Más és más világ vette körül ezeket a magyar írókat, legtöbbjük éppen az említett két évtizedben mesterségesen be is volt szorítva szűkebb közösségébe. Itthon nagyon kevesen tartották számon irodalmunknak a határainkon kívül létrehozott szegmenseit, de az utódállamokban és a nyugati emigrációban is hiányzott a mindenfelől való tájékozódás lehetősége, ott is fogyatékosak maradtak az egymásról való ismeretek. Ma azonban természetes, hogy ezeket az életműveket is befoglaljuk irodalmi tudatunkba, és az egész termésre gondolunk, amikor valamely korszak irodalmáról beszélünk.

Az imént használtam egy szót: felzárkózás. Kulcsszava ez annak a kultúrtörténeti és történetírói szemléletnek, amely a megkésettségünk állítására alapozta teljes értékvilágát. A tényt nem lehet tagadni: az ország az ipari struktúra és a kulturális intézményrendszer kiépítését tekintve a 18. századra lemaradt attól az Európától, amelyhez tartozik, amelynek néhány évszázaddal előbb még egyik legerősebb állama lehetett. Bizony, lemaradt. Csakhogy a 'megkésett' szó azt sugalmazza, mintha heverészett volna feudális babérjain, amikor a nyugati országok az új kor kakasszavára ébredve ipart, gépeket, szállítóeszközöket hoztak létre, no meg választott parlamenteket. A marxista történetírás nemcsak sugalmazta, évtizedekig sulykolta ezt, és a magyar nemesség bűnéül rótta fel, hogy nem számolta fel időben önmagát. Csakhogy a nyugati országok polgárosodása a gyarmatok kirablásán alapult, Magyarországot meg a tőkefelhalmozás e nem épp etikus korszakában a török birodalom adóztatta, és a területén vonulgató hadseregek fosztogatták. Megkésettség? Nem inkább *történelmi hátrány*ról kéne beszélni? Szinte hallom a kritikát: gyáva önfelmentés, mutogatás a körülményekre, jellemző, mindig ezt csinálják a magyarok. Igen, megvan a veszélye, hogy mentségeket

találjak arra is, amire nem lenne szabad. De most nem mentségként hozom fel, hanem büszkén emlékeztetek rá: a magyar nemesi elit igenis felismerte a maga kulcsszerepét az ország sorsában. Volt egy reformkori Magyarország, amire jó érzéssel lehet visszagondolni. Egy másik visszatérő, sommás állítás: nálunk nem alakult ki polgárság. Hát a mezővárosok, a szabad királyi városok polgárai, akik, ha netán nem magyar etnikumúak voltak is, de mindenképpen hungarusok? És például a felvidéki bányavárosokban egész Európát megelőző technológiákat alkalmaztak; de mindenfelé, más tájakon is utakat, hidakat, templomokat építettek, pénzt vertek, ahogy minden országban a polgárok szoktak. Kétségtelen, hogy csak a tizenkilencedik század második felében betelepedő ipar és pénztőke révén jött létre nálunk is az az új, tőkés típusú polgári réteg, amely nyugaton már vagy másfél évszázada létezett, de akkor viszont, ezekben a bizonyos „békeidőkben" annál gyorsabban ment végbe a modernizáció, valósággal az akkori idők „kistigrise", egy közép-európai kistigris volt Magyarország. Sok tekintetben behozta lemaradását. Óriási áldozatot követelt azonban a fejlődés gyorsasága, mértéke és módja: az ország kettéhasadt városra és falura, a parasztság kimaradt a nagy változásból. Milliónyi kivándorló, ósdi szerszámok, magyar Ugar. A mai társadalomtudósoknak ezt a szervetlenül végbement, túl gyors szerkezetváltás szükségszerű és drámai következményeként kéne tárgyalniuk, zömük azonban – részint marxista beidegzettsége folytán, részint az újabb keletű, nemzetfeletti normák jegyében – a magyar uralkodóosztály eredendő alkalmatlanságának, megrögzött maradiságunknak tulajdonítja.

Megkésettség? Bármilyen hangsúllyal mondják ki, megüt bennünket a szó. A történész és a politológus minősít, normákat állít fel ahelyett, hogy a dolgot magát vizsgálná. A megkésettségre való önelégült mutogatás óhatatlanul a csökkentértékűség tudatát ülteti el és táplálja a magyar emberekben, akiket így a magát fölénk helyező, úgymond korszerű elit könnyebben terelgethet olyan politikai- élet- és tudatformákba, amelyek más történelmi előzmények után, más társadalmi szerkezetekben alakultak ki. Saját történelmi tudatunk pedig kóros önáltatásnak minősül, köldöknézésnek, a törzsi gondolkodásmód tüneteinek. A fejlődés, mint a létező legfőbb jó nevében lépnek fel, új Széchenyiknek hiszik magukat, holott Széchenyi nem lerombolni akarta a magyarokban az önbecsülést, hanem hozzásegíteni őket, hogy legyen okuk rá. Jó lenne tehát megszabadulni a „megkésettség" fogalmától, helyette az imént már elhangzott ***történelmi hátrány*** pontosabb és objektívebb megnevezés lenne, de belátom, hogy egy meggyökeresedett szóhasználaton aligha lehet változtatni. Káros kisugárzása ellen csak a valós viszonyok makacs számontartásával védekezhetünk.

A kelleténél hosszabban időztem a magyar társadalom fáziskésésének kérdésénél, de művészetünk megkésettségének, elavultságának közhellyé koptatott tézise szorosan kapcsolódik hozzá, máskülönben kisebb súllyal merült volna fel, hiszen magában a művészetben kétséges hitellel lehet fejlettségi normákról beszélni, amelyeket el kell érnie egy-egy korszak műalkotásainak, hogy aztán egy másik korszak műalkotásai még magasabb fokokat érjenek el – ezt a beteg teóriát csak az osztályharcban kicsúcsosodó,

pártos marxista esztétika tudta magáévá tenni. Valójában csak kiemelkedő, zseniális, jó, közepes és rossz írók vannak. Egy-egy író pályáján lehet fejlődést észlelni, poétikai eszközökben, tágasabb világszemléletben, de nincsen fejlettebb író, meg fejletlenebb író. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy bármily autonóm egy műalkotás, nem független a közegtől, amelyben létrejött, és ugyanígy a nagyvilágból érkező szellemi-filozófiai-stiláris hatásoktól sem. A műveken mindez többnyire az alkotók szándékaitól függetlenül is nyomot hagy, nem is szólva azokról a művekről, amelyek egyenesen emblematikusan fejezik ki, formálják meg a korszak vezéreszméit.

A hatvanas-hetvenes években született magyar irodalom ilyen értelemben is korszerűnek mondható, csak éppen nem egyféleképpen, egy stílusáramlat formanyelvén volt korszerű, hanem a maga sokféleségében reflektált a változó világra. Az egész civilizációnkat érő kihívásokra is fogékony volt, nemcsak a háború utáni magyar élet sorsproblémáira, bár ez sem lett volna kevés. Vannak írók, költők, akik felfokozott érzékenységükkel ráéreznek a koreszmékre elméleti művek olvasása nélkül is. Kiszimatolják ezeket a levegőből. De a tárgyalt időszakban nem kellett csupán az ösztönös ráérzésre hagyatkoznia a magyar szellemi életnek, mert akkor már beszivároghattak nyugatról azok az elméleti művek, amelyek számot adtak a világban addig végbement és egyidejűleg is zajló szemléleti forradalomról. A *Korunk szellemi körképe* antológia például alapélménye lett az ekkor élt nemzedékeknek. Kodolányi Gyula így írja le ezt : „Kulturális robbanáshoz vezetett az is, amikor Kádárék az ideológiai könnyítés mellett döntöttek 1961 körül. Ha kevésbé volt is látványos, történelmi hatása ugyanakkora volt. Persze, a szelepnyitogatók szándéka ellenére. Olyan idők voltak ezek tehát, amikor Nyugatról, a kultúrpolitikusok nevelőatyai figyelmeztetéseivel körítve, be-bejöhetett már a korszerű gondolkodás. De magyar képviselőinek még nevét sem hallhatta a tájékozódni vágyó fiatal. Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, az emigrált Kerényi Károly nem léteztek. Fülep Lajos nyugdíjas művészettörténész volt a világ szemében...” (*A hullám taraja*, Nap Kiadó, 2006. 93.l.)

A magyar fordításban is olvasható nyugati könyvek: az elméleti-filozófiai munkák s a kortárs szerzők regényei, versei mellett emlékeztetnék a modern filmművészet még felforgatóbb hatására, amely nemcsak a filmeseket érintette, hanem több generáció köznapi életstílusát, ízlését szabta meg. Vagy emlékezem a budapesti Henry Moore kiállításra, majd egy hetvendolláros utazásomon a Velencei Biennálén beszerzett látványélményeimre – kevés tapasztalás is elég volt ahhoz, hogy ráálljunk arra a hullámhosszra, amelyen a kortárs művészet „fogható volt”.

Az irodalomtudományban is új szelek kezdtek fújni. Szabolcsi Miklósnak megengedték a strukturalizmus honosítását, Németh G. Béla is új formai szempontokat és eszközöket vezethetett be az irodalom értelmezésébe. A strukturalizmusban volt valami groteszk, ma is fejcsóválva nézegetem a táblázatokat és statisztikákat az akkori műelemzésekben, de üdítően más volt, mint a marxista leckefelmondás, valósággal a szellemi szabadság kicsit bugyuta megnyilvánulásának láthattuk. Ugyanilyen

felszabadító aura övezhette volna a Németh G. Béla szerkesztésében megjelent antológiát, *Az el nem ért bizonyosság*ot, amelybe tanítványainak Arany János első költői korszakát feldolgozó tanulmányait közölte, de nem ez történt, ez az antológia, ahogy mondani szokták, kiverte a biztosítékot az irodalmi közvélemény túlnyomó részében. A begyepesedett marxistákban is, de ez nem volt csoda, amit viszont közvetlenül megéltem: az ellenzéki gondolkodású kollégáimban is. Polgári liberális, konzervatív liberális, népi eszmeiségű egyaránt volt e közegben (akkor még csak nyomokban voltak meg a mai szekértáborok), de egyaránt Arany János meggyalázásának minősítették a fiatal irodalomtudósok munkáját. Az érzékenységüket az a korábbi trauma fokozta fel, hogy elszenvedői voltak a kommunista ideológiai fanatizmus rémtetteinek az irodalom területén is, és az antológiában egy más formában jelentkező dogmatikusságra neszeltek fel. Most, eme előadás előkészületei közben újra elolvastam a kötet tanulmányait, s két kivétellel nem igazolták az egykori botrányt. A kötet szerzőinek többsége csak a frissen elsajátított módszer eszköztárát villogtatja Arany János verseit szét- és agyonelemezve. Megelőlegezik ugyan a magyar irodalomtudomány kilencvenes években eluralkodó öncélúságát (az elemzés úgy ráburjánzik a műalkotásra, hogy az pusztulásnak indul alatta, akár lián alatt a fa), de ezek a fiatal tudósok még hódolnak a költő előtt, nem akarják lerombolni tekintélyét. Szörényi László elemzése pedig egyenesen kiemelkedik a kötetből. Ő nem tetszeleg a gépies jellegű elemző módszer alkalmazásában, hanem a mű szellemiségét tárja fel hihetetlen tájékozottsággal, meghökkentő analógiákat találva, és rálelve azokra a pontokra Arany gondolatvilágában, amelyek a korszak egyetemes életérzésével, gondolataival érintkeznek. Az a tanulmány, amely leginkább igazolja egykori irodalmár barátaim háborgását, Szegedy-Maszák Mihályé. Nincs itt mód arra, hogy gondolatmenetét megvitassam, csak mutatóba ragadhatom ki jellemző állításait, amelyek a fejlődés-dogma alapján normákat tételeznek fel a művészetben is. Mesterére, Németh G. Bélára hivatkozik, amikor kimondja: „Arany pedig vélt nemzeti kötelezettsége jegyében »tehetségének igen jelentős részét korszerűtlen vállalkozásokba ölette el«”. Szembeállítja a pozitivistának minősített Arannyal Baudelaire-t és Dickinsont, majd kimondja: „A fejlődés nem a pozitivista kor tipikus költőit, hanem ezt a két kivételt igazolta. A Mallarméval, Nietzschével, Hopkinsszal kezdődő modern költészet, ha különböző módon is, de az ő pozitivizmus-elleni reakciójukat fejlesztette tovább általános iránnyá.” – A fiatal tudós számos oldalról bírálja Arany személyiségét, kötődéseit, rezignációját, amelyek mind megakadályozták, hogy a közérthetőség, a közösségi szolgálat nyűgétől mentes költészetet hozzon létre, világirodalmi rangra tegyen szert. Mellesleg jó volna tudni, hogy miféle fejlődés „igazolta” Homérosztól Dosztojevszkijig a világ műveltségének oszlopait olyannyira, hogy érvényességük máig kitart. Elképzelek egy magyar irodalmat, amely hajszálra olyan, mint a francia vagy az amerikai, vagy az angol. Vagyis nem magyar irodalom. Az egykori elutasító reakció a tanulmány állításaira nem csupán Arany János lekezelő értékelése miatt támadt, sokkal többről volt szó: a magyar szellemi élet függetlenségéről. Pedig Szegedi-Maszák Mihály, miközben a nyugati mintát fétisként tisztelte, a magyar irodalomnak igyekezett tekintélyt

szerezni; jóhiszeműen képviselte az úgynevezett világirodalomba való integrálódás szükségességét. Csakhogy szándéka visszájára fordult, amikor minden más szempontot alárendelt ennek, s nem tisztelte irodalmunk öntörvényűségét. Pályája derekán sem tért el kezdeti felfogásától: „A kulturálisan, nyelvében egységesülő világ új elvárásokat támaszt a nemzeti kultúrák hagyományvilága iránt – írta. – (…) a nemzeti mint olyan fennmaradása nagyrészt az ilyen elvárásoknak való megfeleléstől függ; át kell tehát értelmezni a nemzeti hagyomány öröklött fogalmát, hogy eltávolodhassunk a nemzetállam teremtette hagyományoktól, közelebb kerülve ezáltal a művelődés nemzetközi eszményéhez".

A *nemzetközi* elvileg köztességet jelentene, kölcsönösséget, egyenrangúságot a kultúrák között, nem önfelszámolást. És a magyar kultúra egyik legegészségesebb hagyománya, hogy nyitott más kultúrákra. Évszázadokon át szívta magába a nyugati kultúrát is, a németalföldi egyetemeken tanuló peregrinusoktól Széchenyin át a Nyugat íróiig. A hatvanas-hetvenes évekre is elmondható, amit Kodolányi Gyula így fogalmazott meg: „A magyar művészetnek ez az együttlélegzése a korszellemmel autentikus, mélyről jön, része a valódi nagy világhálónak, ami a képernyő előtt is volt, és utána is lesz." (*I. m.* 100. l)

Mintha nagybátyjának, Kodolányi Jánosnak a gondolatait folytatta volna. Kodolányi János már a harmincas-negyvenes években felszólalt az európai minta szolgai követése ellen, figyelmeztetve arra, hogy egy válságban lévő kultúrát fogadunk el eszménynek. „A nyugati kultúra éppen úgy nem egységes, mint ahogy nem keresztyén. (...) Évszázadról évszázadra más és más kultúrképet mutatott. Egységes a kapitalizmusban lett Európa - de akkor szűnt meg európai lenni. S vajon ki állítaná, hogy a kapitalizmus kultúrát és kereszténységet jelent? A világ minden táján ősi, harmonikus, szilárd kultúrákat pusztított ki, ahol elhatalmasodott. Ha Európában maradt még kultúra, az éppen ennek a Moloch-Európának ellenére maradt..." (*Kelet Népe,* 1941.) Ő a keletről hozott örökségünk vállalását tekinti saját, belülről fakadó kultúránk alapfeltételének, s hogy ez az örökség létezik, örömmel hivatkozik Kodály és Bartók zenei kutatásaira. Egy másik esszéjéből idézem a fenti gondolatok kiegészítését és kiteljesítését: „...felesleges hangsúlyozni azokat a mélyen gyökerező rokonságokat is, amelyek a magyar szellemiség és a diadalmasan felragyogó modern nyugati szellem között megvannak. (...) A különböző népek kultúrája között nincsen olyan nagy űr, mint amekkora űr tátong ugyanannak a népnek a kultúrája és a kultúrának csak nevezett, kultúrmázzal jól-rosszul bevont hibrid zagyvaság között." (*A szellem válsága,* 1939.)

Bizony, a kultúra lényegi természetéhez ez a különbségtétel adhat kulcsot, s ha ezt megértettük, és birtokában vagyunk egy belőlünk, általunk sarjadt művészeti kincsnek, a 'megkésettségét' és bármihez való 'felzárkózását' méricsgélni alighanem fölösleges.

Régi és új könyvek között

A pályakezdő Szilágyi István

Magyarországon az egyik első olvasója voltam a *Kő hull apadó kútba* kéziratának. A közös könyvkiadás keretében érkezett a Szépirodalmi Könyvkiadóba, és a véletlen az én kezemre adta. Szerencsém volt. Így ugyanis az előírt norma teljesítése során olvashattam el, s minthogy a következő hónapokban sok szó esett róla, a kivételesen gyorsan tájékozódó irodalmár szerepében tetszeleghettem. No de tréfán kívül: ritka szerencse, hogy a művel négyszemközt ébredhettem rá kivételes nagyságára, nem a mindig kissé sznob irodalmárok lelkendezésétől felcsigázva és egyúttal felbosszantva. A regény olyannyira természetes és önálló alakzatként jelent meg a magyar irodalom geológiai térképén, hogy Magyarországon még a filoszok sem kezdték vizslatni, miből lett. Mi volt az előzménye. Legtöbb magyarországi kritikusa meg sem említette a korábbi négy könyvet (s akik igen, azok sem vállalkoztak a velük való rokonság vagy a tőlük való elszakadás elemzésére). Az erdélyi recepció számon tartotta a pályakezdést, hiszen Szilágyi István indulását ott siker övezte, rangos kritikai visszhangja volt. Magától értetődően vették számba a nagy mű megszületésekor, hogy mennyiben vall az addig ismert íróra, és mennyiben nem. Különösen az ötvenedik születésnap alkalmából az életművet áttekintő Marosi Péter* rajzolta meg a közös érintőket, s akkor már Magyarországon is készült hasonló tanulmány G. Kiss Valéria tollából. A nagy sikerre sok évvel később következő *Agancsbozót*, majd a megint hosszú idő után megjelenő *Hollóidő* is úgy viselkedett, mint a hegyek szoktak: külön-külön kellett őket meghódítani, legfeljebb láncolatukat lehetett konstatálni, időtávolból szemlélve. A korai novellákat és az első regényt manapság még az író lelkes hívei sem igen ismerik, s ehhez nyilván hozzájárult, hogy ő maga úgy nyilatkozott pályakezdetéről, hogy az első két könyvét jobb volna meg nem történtté tenni.

Régóta foglalkoztatott, miféle dombság, miféle lápvidék rejtőzik a hegylánc mögött, milyenek azok a novelláskötetek, amelyeket Szilágyi István írói kiteljesedése előtt írt.

Szilágyi István pályakezdése – megismétlem – sikeres volt. A Forrás-sorozatban bemutatkozni (*Sorskovács*, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1964) eleve rangot adott, s abban a kötetben ott az Utunk pályázatán első díjat nyert novella is. Ahogy a további kötetekben is keletkezésük idején feltűnést keltő novellák lapjai sárgulnak imitt-amott a könyvtárakban, ha ugyan még fellelhetők egyáltalán, miközben ma az a szokás, hogy minden valamire való író sokadszorra is megjelenteti egykori műveit, többféle szempont szerint válogatva belőlük külön köteteket, s ez rendjén is van így. Bárki emlékeztethetne rá, hogy Szilágyi István robusztus erejű, nagy jelentőségű regényei sem kapják meg az irodalmi közélettől a megérdemelt, jelentőségükkel arányos méltánylást és figyelmet, mi értelme akkor „a dombság, a lápvidék” felkutatását

---

* Munkámban nagy segítségemre volt a *Tanulmányok Szilágyi Istvánról* című gyűjtemény, amely a Kossuth Egyetemi Kiadónál jelent meg (Debrecen, 2003), Márkus Béla igen gondos szerkesztésében, s a romániai recepció legjelentősebb tanulmányait és kritikáit is tartalmazza, amelyek Magyarországon nehezen hozzáférhetőek. A későbbi hivatkozásaim is ebből a kötetből származnak. Á. M.

számon kérni. Nem is kérek én számon ilyesmit, egyszerű kíváncsiság vezet, amikor – nem könnyen hozzájuk jutva – kézbe veszem az egykori köteteket.

A Forrás-sorozatban megjelent *Sorskovács*hoz Szőcs István írt előszót, s kis portrévázlatában az akkor már újságíróként dolgozó Szilágyi Istvánt mint jogi végzettségű vasmunkást mutatta be, "nem-irodalmár, nem-filológus" íróként, vagyis olyanként, akit nem a ráhangoló környezet, az olvasmányok terelnek e pályára, hanem a „gyakorlati" életben szerzett tapasztalatok kimondásának a kényszere. Hozzáteszi: „Azt hinné az ember, a munkásosztály mai fejlődése szintjén ez már nem jellemző, hogy csak a múlt körülményei termelték az autodidakta írókat." Meghökkenti ez a szóhasználat azt, aki Szilágyi Istvánt hatalmas művelődéstörténeti és történelmi apparátussal megírt műveiből ismeri. Azt még inkább, aki megkísérelte már átlátni regényeinek kifinomult architektúráját, virtuóz egyensúlyát. Lám-lám, szívósak az előítéletek: a szóban a nem eléggé avatott szaktudás kísért, holott a bölcsészdiploma az írómesterségben meglehetősen fölösleges, gyakran csak ballaszt. Igazi, mély műveltséget, tudást munka közben, feladatmegoldás közben lehet szerezni, s ezt a bölcsészdoktorok is autodidakta módra szerzik meg, ha igazi feladatra találnak. Az író pedig szinte mindig autodidakta.

Szőcs István az előszavában játékos jóslatot mond a pálya későbbi alakulásáról. A mesterségbeli virtuozitásról szóló jövendölés be is igazolódott, de az a sejtése, amely szerint több évtized múlva is a „pálya legelső lépésének romantikája mindegyre vissza-visszaleng írásaiban", a legkevésbé sem vált valóra. Másik időbe költözött át, nem vitte magával a mozdonyvezetőket, a szerelőműhelyek ambiciózus süvölvényeit, az értelmiségi létbe belekóstoló fiatalemberek magányát, éjszakai sodródását, nem vitte magával a falusi tanítónők magányát sem, meg az idétlen viccekbe fulladt tantestületeket, és a háborúba lelkileg belerokkant emberek tébolyát sem. Persze, e másik időben ugyanannak az emberi létnek az árnya vetül a barlang vagy a várfal vagy a tisztaszoba falára, amelyet ideát hagyott, mert a különbség az emberi lét formái között az árnyékokban igen kevéssé mutatja meg magát. De ha valamit tudatosan lehántott magáról Szilágyi István írásról írásra, az a romantikus jóhiszeműség az emberi természetről és a sorsunk kovácsolhatóságáról.

Az első kötetben a műhelyek környékén játszódó novellák mindegyikében felbukkan a vasba, a zseniálisan egymásba kapcsolódó fogaskerekekbe, a hatalmas, egy tömbben kiöntött hajócsavarokba, a sárkány-fújtatású mozdonyokba szerelmes fiatal férfi. Írhattam volna, ahogy Szőcs István írta: kétkezi munkás. Mert a szocialista irodalompolitika számára nem lehetett mindegy, hogy a kétkezi munka misztériumát ünnepelheti egy fiatal író műveiben. Ez volt a *vonal*, néhány évvel később maga Szőcs István is elismeri, hogy azt várták volna Szilágyi Istvántól, hogy ő legyen a nem-sematikus sematikus író. Csakhogy Szilágyi István a vas világát férfias kihívásnak, gyönyörűséges mítosznak élte meg kezdettől fogva, s a munkatársairól sem a proletariátus forradalmi hivatása jutott eszébe, alighanem akkor ki is tették volna a szűrét maguk közül. A műhelyek sajátos morálja izgatta, a szigorúan betartott rangsor, amely

egészen más elveken nyugodott, mint bármely „hivatalos” morál vagy rangsor a világon. Szilágyinak nagyon jó szeme volt ekkor is a disszonanciákra, legfeljebb kezdő íróként még nem azt írta, amit akart, hanem azt, amit tudott. De novelláiban nincs semmi, amit ne vállalhatna ma is, legfeljebb vannak köztük zsengék, és olykor naivan túlmagyarázóak a részletek. Két novella cselekményvázlatával érzékeltetem, mennyire távol állt a szocreál munkásábrázolat Szilágyitól. A *Mozdonyosok*ban egy lakatos kéredzkedik fel a mozdonyra, ahol a szokásos évődés folyik közte és a vasút arisztokratáinak számító mozdonyvezető és fűtő között. Úgy adódik, hogy egy öngyilkosjelölt miatt leszállnak a gépszörnyetegről, amely gurulni kezd a közeli állomás felé. A lakatosnak sikerül utolérni és megállítani az elszabadult mozdonyt, s aztán kordába szedi a két megszeppent ember dölyfét: azok már készek akár le is fizetni őt, hogy ne jelentse a vétségüket, de a lakatosnak bőven elég a meghunyászkodásuk, még meg is szánja őket. A díjnyertes *Ahol nem történik semmi* sem “termelési” novella. Ebben egy fiatalember szeme előtt lejátszódik nagy és gyűlölt példaképének, a sikeres, tekintélyes, gőgös mozdonyvezetőnek a sorsszerű letöretése. Mert vízbe fúl nagy büszkesége, egyetemre készülő fia, no meg néhány év alatt leáldozik a szénnel fűtött mozdonyok ideje, jön a Diesel, amelyhez ő már nem ért. A fiú meg az egykori kudarcnak köszönhetően mérnökként tér vissza a városba, ez akár elégtétel is lehetne, ha nem gyászolná ő maga is a gyönyörű, tűzfaló masinákat.

Ha mérlegelem, vajon miért ítélte feledésre Szilágyi István mégis első novelláit, arra a feltételezésre jutok, hogy a bizakodó szemléletet, a feltörekvő jóakaratot sokallja bennük. Amely talán akkor sem volt oly nagy őbenne magában, mint amekkorára az írás hevületében dagadozott, hiszen egy jogi végzettségű vasmunkás aligha marad naiv a kamaszkorán túl. Csak, mint fentebb jeleztem, az írás valamelyest magát írta ekkor még, mint legtöbbször a kezdő íróknál.

Van azonban, ami tovább élt az íróban a vas világából. A gépek, az eszközök zsenialitása, a munkafolyamatok káprázatos fortélyai Szilágyi István nagyregényeiben is minduntalan előbukkannak. Burkolt ellensúlyát alkotják a Szilágyi-próza világában mindig ott lakozó kegyetlen léttudatnak. Az emberi teremtmény beláthatatlan aljasságokig érő késztetéseinek, hajlamainak. Mert ugyanaz a teremtmény, lám, ügyes kezével, fuzsitos agyával bármit meg tud oldani, bármit meg tud csinálni, rájön a dolgok nyitjára, varázslatos trükköket talál ki az anyag megmunkálására. Az alkotó emberi minőség, a teremtő géniusz a tragikus létérzés, a reménytelenség ultima ratioja. Az *Agancsbozót* nagyszabású parabolájában a barlangbéli kovácsok mégsem az egykori műhelybéli mesterek, „melósok” leszármazottai. Nem az „ipari csőcselékből”, hanem az eposzi ősködből kerültek elő. De visszafelé tekintve az életművön mégis nehéz volna már nélkülük látni az első kötet első novellájának a kovácsinasait, akik megrettennek óriás árnyékuktól a műhely falán, mint valami figyelmeztető jeltől, hogy a sors akar tőlük valamit.

Mintha Szőcs István jóslatnak álcázott tanácsát követné a második kötet (*Ezen a csillagon*, Irodalmi

Könyvkiadó, Bukarest, 1966.). „Gazdag élményanyag", „a küzdő, boldoguló ember mennyi típusa" – ilyennek szeretné Szőcs a folytatást, és szociológiailag valóban sokkal változatosabb képet mutat e kötet szereplő-gárdája. Alighanem ez főleg az újságíróskodásnak tudható be. Néhány novella láthatólag „sztorira" épül, van, amelyik ezt címével be is vallja: az *Anekdóta* (amely egy vidéki tantestület idétlen tréfálkozását örökíti meg), s „szerzett" anyagra vall a *Traktorosballada*, a szép de járt utat járó tárcanovella is. A *Ha a napot választod* című novella viszont az első kötet élményszerűségét folytatja: két siheder fiú nyári kubikos-munkája kapcsán a testi erőfeszítés, ráadásul az eredménytelen erőfeszítés kínja jelenik meg ismét. Az efféle fiúk a korai Szilágyi-novellákban a náluk társadalmilag magasabban lévő lányhoz vonzódnak, a motívum felbukkan itt is, azonban a magát fényező fiú és a lány közötti párbeszéd suta és mesterkélt, ami szinte érthetetlen olyan írónál, aki remek és természetes módon szólaltatja meg férfiszereplőit. „Azt a karikafacsaró mindenségit!", „Hát te nem tudod, hogy a nyugdíj után a halál jön?" - mondják az öreg mesterek, s ha az inas nem talál valamit: „Bezzeg, ha piros szoknyát viselne, azt meglátnád." Igaz, hogy ezeknek a fülbemászó hanglejtésű, ritmusú dialógusoknak a szomszédságában az első kötetben még akadt egy-két (nem több!) megbicsakló, túlfeszített mondat, amelybe bele kellett férnie a „haladásnak" és a „világkeréknek", a második kötet azonban már mentes az efféle szemérmes pátosztól is.

A második kötet ugyan kevésbé eredeti írót mutat, mint az első, de ez az író egyértelműen megszabadult a világjobbító idealizmustól, pedig csak két év telt el megjelenéséig. Kellemetlen emberek, kellemetlen történetek sorakoznak fel. A bika agyontapossa a gazdát, mert az megriadva az öregségtől, új, másféle inget vett fel: groteszk vétség groteszken, ostobán tragikus büntetése. Hepciáskodó, érzéketlen alak, egy defektes kocsi gazdája ágál az író képzeletbeli kamerája előtt: visszafogott, kaján portré. Egy megesett gyereklányt gusztálgatnak komisz férfiszemmel a különben jóravaló pékek. E kiábrándult, kelletlen világlátás izgalmas módon ötvöződött a feladattudattal, a magasra tolt mércével az *Értéktöbblet* fiatal értelmiségi figurájában. A sodródás közérzete, az idegenség a kapcsolatokban a hatvanas évek általános témája volt, főleg a fiatalabb évjáratú íróknál. Szilágyi István hőse nappal műszaki bravúrokra képes a hivatásában, éjszaka viszont veszett kedvvel lerészegedik, bárok és alkalmi társak közt kóvályog. Erősen megkülönbözteti az életbeli és az irodalmi típustól, hogy csak közel kerül az önfeladáshoz, de nem képes vereséget szenvedni. Nem képes: tehát nem azért éli tovább az életet, mert hisz az élet önértékében, végtére is éppen ő volt, aki egyetemistaként abszurd számításokat végzett, pénzbeli ráfordításokat adott össze, hogy megállapítsa egy ember pontos értékét. Föladhatná, ám környezete oly siralmasan kisszerű, értelmiségi barátainak finomkodó banalitásai oly szánalmasak, hogy nem állhat le, nem olvadhat közéjük, mert a belé ültetett, benne képződött jóízlés – bármily keserves – nem engedi. K. Jakab Antal e kötetről írva (1967) felfigyelt arra: „A feladatok a képességekhez viszonyítva túlméretezettek, és mindig túlméretezettek, de csak annyival, amennyivel az akarat meghosszabbíthatja a képességeket." Az *Értéktöbblet* hőse azonban maga kreálja magának a feladatot, és érdemes e körülményt észrevenni, hiszen ha maradt némi bizakodás az

íróban, az itt rejlik, a sorsválasztás lehetőségének feltételezésében, s ez az elem épp e második kötet után válik kérdésessé, a következő írások egyik legfontosabb motívumává.

Ezekben a – korabeli szóval – rossz életérzést közlő írásokban nálunk is gyakran homályban kellett hagyni, hogy mi is a baja a sodródó, magányos hősöknek. Mitől is vannak elidegenedve. Szilágyi Istvánnál megtaláljuk azokat a fogódzókat, amelyek a szemléleti változás értelmezését segítik. Miből fakad a nyugtalanság, a kielégületlenség, bizalmatlanság, helykeresés? A novellák narratív, elmélkedő monológjai, dialógusai egyikének egy lényeglátó mondatából indulhatunk ki: „...egyetlen nemzedék sem kötötte úgy az életét a valósághoz, mint a miénk. Jobban mondva – mert ezek már megint fene nagy szavak – a »csak azt hiszem, amit látok« egyetlen előttünk járó generációra sem volt olyan jellemző, mint miránk. Nálunk minden kézzelfoghatón túli duma süket fülekre talál...” Egy másik figyelemre méltó mondat: „...ezt a világot a tudomány – az agy – olyan szélesre tágította, hogy az embernek, a léleknek el kell benne vesznie... Hogyan higgyek abban, amit személy szerint megismerni is képtelen vagyok?...” E mondatok arra utalnak, hogy Szilágyi István kereső magatartása szinkronban volt a hatvanas-hetvenes évek fordulóján a világ szellemi folyamataival, amelyekben nemzedékek sora tanult meg kételkedni a nagy világmagyarazátok, nagy társadalmi utópiák hitelében, érvényességében, használhatóságában. Az ember önmagára van utalva, minden egyes ember csak a maga üdvösségharcát vívhatja meg. S visszatérve a különbségre, amely a kallódó embert megíró kortársaitól elválasztja: ő vállalja ezt az üdvösségharcot (Németh László formulája jól illik ide), mialatt a nemzedék többsége megadja magát.

A második kötet legidőtállóbb darabja egy abszurdba átsikló novella. Egy vonatszerelvény első kocsijának az utasai szállnak le egymás után, a haláltánc dramaturgiáját felidézve, elmondva bűnbánó monológjukat. Ezt az írásmódot akkoriban Dino Buzzatti vagy Marcel Aymée neve fémjelezte, de (fekete) humoros változata is létrejött, Mrożeknél avagy Páskándinál például. *A végállomáson leszállsz* azonban eltéveszthetetlenül Szilágyi Istvános. Dús anyag, burjánzó élettörténet – no és ki másnál tagadnák le az utasok (feltehetőleg egykori férje kísértetei) a panaszkodó vak öregasszonynak, hogy ők is leszállnak, nehogy a nyakukon maradjon, és segíteniük kelljen neki. No meg ki másnál történne meg, hogy a férj számot vetve lelkiismeretével nem azt restelli, hogy az idegen faluban dolgozva megcsalta a feleségét, hanem azt, hogy a cselédlányukként mutatta be, amikor elemózsiát hozott neki? Mint parabolisztikus abszurd ez a novella is az *Agancsbozót* írásmódjához kövezi az utat, és érdemes felfigyelni rá, hogy Szilágyi István milyen szívesen szabadult meg a saját kora realitásainak ballasztjától, milyen szívesen fogadta a nagyobb írói szabadságot adó kereteket.

1969-ben egy regénnyel lép elő a fiatal író, amely az ő számára (életkora miatt) “történelmi” regény tulajdonképpen, hiszen 1944-45-ben játszódik (*Üllő, dobszó, harang*, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest,

1969). Azonban nem az érdekli, miként éli át egy világvégi kis falu a front átvonulását, a rendkívüli helyzet, a veszélyben való egymásrautaltság csupán néhány ember nagy feszültségű érzelmi hálózatának a környezetéül, epikai aládúcolásául szolgál. A történet: Anna nagyvárosi polgárcsaládból származik, s a család életmódjától elkedvetlenedve, lázadásként ebbe a kis faluba szegődik palatáblás parasztgyerekeket tanítani, hogy valami hasznosat vigyen véghez. A falutól azonban elég elszigetelten él egy üres, nagy házban a falu végén, csak nagygazda szomszédjával beszélget olykor, Gáborral, aki persze hamarosan beleszeret. Annát is vonzza a fiatal, erős férfi, de az nem mer közeledni hozzá, az úri kisasszonyhoz, s talán Anna se vállalna többet a kellemes flörtnél. Gábor, a magának való, szelíd ember lefojtott vágyakozása egyszer csak felrobban: fogadásból felemeli az üllőt a kovácsműhelyben, végigviszi a falun és leteszi Anna kapuja elé. Belebetegszik, kórházba kerül, majd hazatérve végképpen egyedül marad, mert meghal az anyja, ezért aztán elveszi Anna szolgálóját, Terézt. Eléri a falut a front, aki teheti, elmenekül, Anna is tehetné, de marad. Gábor felvitte a hegyekbe a jószágait, Teréz átjár Annához, és mintha adósának érezné magát valamiképpen, ellátja élelemmel, amit Anna meglehetősen fölényesen fogad, és gonoszkodva szorongatja az érdekből házasodott fiatalasszonyt. Teréz tűri, mert retteg az egyedülléttől. Az erdőben köröskörül katonaszökevények rejtőznek, s közülük az egyik betoppan Annához. Ő elrejti a padláson és titokban eteti, magára vállalva a halálos veszélyt. Két fiatal, okos ember, akik nagyon hasonlóak abban is, hogy gőgösen titkolják gyengeségeiket, mindennél jobban irtóznak a megaláztatástól és főleg a megalázkodástól. Szerelemre éhes testük vonzza egymást, de a férfiban a harag amiatt, hogy nem lehet e helyzetben önmaga, Annában pedig a bizalmatlanság lefogja vágyaikat. Közben a falut megszállják a győztesek, a férfi azonban továbbra is rejtőzik, nem szeretné szibériai hadifogsággal kezdeni az új életet, amelyről nem sok illúziója van, Annát is kiokosítja, mire lehet számítani. A szorítás mégis enyhült rajtuk, és a férfi tragikus vétségbe esik: rátör Annára, s a lány csak azzal ússza meg a gyalázatot, hogy a függönyrudat lerántja a magasból, s az leüti a férfit. A regény ott ér véget, hogy a történtek visszavonhatatlanul közéjük álltak, de egyszersmind örökre összefűzik őket.

Szilágyi István a sorsról, az emberi természet hatalmas ellentmondásairól, a tudatos választás és az öntudatlan sodródás kiismerhetetlen vegyülékéről, a reménykedő társkeresés és függetlenségünk reflexszerű védelme közötti nagy feszültségről, az Istenhez és a másik emberhez való viszonyról, a múlt elvesztéséről és elveszíthetetlenségéről, és még seregnyi létkérdésről szóló meditációk ürügyéül használja a cselekményvázat. Mindent elvégzett, ami egy regény létrehívásához kell. Korrektül felépítette a házat, amelyben hősei élnek, megformázta környezetüket, épp annyit, amennyi feltétlenül szükséges (közben olyan lélektani-szociológiai remeklést is beleadott, mint Anna és Teréz furcsa egymásrautaltsága, s végül Teréz kifakadása Anna komiszkodása ellen), és még izgalmas eseménysort is elővarázsolt, hogy minderre rábízhassa a meditációk, a monológok, a monológszerű párbeszédek sorát. A regény az időfelbontás akkoriban igen újszerűnek ható eszközével is bőven élt. Egy modern, lélektani esszéregény tehát az *Üllő,*

dobszó, harang, és ezt méltányolták is a kortársak. Szellemes és bátor elemzései, gondolatmenetei ellenére az esszé-részek „fejnehézzé" teszik, és a két főszereplő sorsában nem válik érdekeltté az olvasó. Pedig néhány alapelemét tekintve párhuzamosságokra figyelhetünk fel a *Kő hull apadó kútba* helyzeteivel. Magányos fiatal nő itt is, ott is. Ám Szendy Ilka élete Jajdonhoz van láncolva – Anna jövevény a faluban, bármikor elmehet, választásán múlt, hogy maradt. A katonaszökevényt sem köti semmi sem Annához, sem a faluhoz, bármikor meglephetne – Dénes elutazási szándéka drámai döntés mindenki számára. Anna képzeletben eljátszik a gondolattal, hogy hogyan ölné meg és tüntetné el a vendégét, de hát ha elkövetné valóban a gyilkosságot, se lenne olyan súlya, mint Szendy Ilka tettének. Tehát a hasonlóság csak felszíni, az *Üllő, dobszó harang*ban felvetett nagy kérdések nem hasítanak igazán a szereplők sorsába, jobbára meg is maradnak eszméltető kérdéseknek.

Részleteket idézek a tipográfiailag is megkülönböztetett meditációkból. „A szabadság érzete vajon nem jár együtt az örök rettegéssel, félelemmel, hogy megvonják tőlünk, korlátozzák ezt az emberi állapotot? – ha igen: ez a rettegéssel teli szabadságérzet nevezhető-e a szabadság állapotának? – s ha nem féltjük, nem tesszük-e kockára készakarva, hogy megpróbáltatva eddzük, hogy veszélynek kitéve bizonyítva érezzük hozzá való jogunkat?" A következő idézetben Anna Isten létét firtatja, s szeretné hinni, hogy ott van jobbik énünkben. „Igen, szerette volna remélni jobbik ének létezését – a sajátjáét is –, és teremtő, alkotó képességek birtokában képzelte el ama másik ént; mert ez azt jelentené, hogy jó szándékok formáló kezében van a létezés… De bizonyosságok hiányát szenvedő vágyakozás gyötörte hasztalan – hiszen érvet, indokot, tárgyit – maga körül nem találhatott. Vagy talán cél lehet, éltethet a meztelen keresés?" A szabadságérzés korlátait feszegető kérdéskör csakúgy, mint a létben a jószándék princípiumát hiányoló alapérzület a fiatal író írásaiban szinte mindig kimutatható. A későbbi Szilágyi István-regények, kiváltképpen a *Hollóidő* szempontjából pedig igen figyelemreméltó a regény egyik epizódja. A férfi, a befogadott katonaszökevény visszaemlékezik arra az időre, amikor egy bádog Krisztusok készítéséből élő ember házában élt, és a festő az egyik Krisztushoz őt használta modellül. „…ez a harmadik típus mereven, szúrósan, határozottan egyenest előre nézett, valahogy szembe mert nézni mindenkivel. Azokkal is, akik a hit szerint meggyalázták, kicsúfolták hajdanán, azokkal is, akik félték, imádták, keresztet vetettek, térdet hajtottak előtte azóta. S mert ez a tekintet nem lehetett sem megtört, sem esedező, inkább bátor volt, határozott vagy inkább »ez van« – közönyös, nem állhatták a nézését, nem értették, egy Krisztus mivégre lehet fenegyerek – s így nem vették meg őket, az öreg nyakán maradtak s a padlásra kerültek."

Elmélkednek a regény szereplői a bűnről, a győzelemről, a veszteségről. Korántsem biztos, hogy mindig jó a győztesnek, néha vesztesnek lenni talán jobb – merül fel bennük a végkifejlet előtt. Ezt az elméleti, etikai kérdést azonban maga Szilágyi István később, 1982-ben egy Korunk Évkönyv-beli írásában eldöntötte: „A bűntudatot még csak elháríthatja magától egy megtámadott, lerohant ország katonája, ám jaj, kétszeresen jaj a legyőzött támadónak." Mózes Attila a közös létélménytől áthatva a *Kő hull apadó kútba*

értelmezését indítja a fenti idézettel 1988-ban, és így fejezi be írását: „Ahol nincsen megváltás, ott nincsen tragédia, vagy csupán csökött tragédia van. Nincsen méltóság, tehát nincsen méltóságteljes halál sem. Csak pusztulás, amit kárhozat követ. Talán mindebben a vesztes pszichikuma munkál, minden a már jól bevált módszerek szerint – nem történik! – fogadtatik el. Ám azt is tudjuk: ezek a vesztesek egyben túlélők is. És tudjuk: Jajdon van, létezik, jajdonok vannak, léteznek. Mindegy, minek nevezzük a vesztes túlélők e vidékét."

Hát igen, így már könnyebb megneveznem, mi hiányzik az *Üllő, dobszó, harang*ból. A tragikus elem, a csökötten tragikus elem, amely, meglehet, ott van a ház falain túl, s nyilván a szereplőkben is ott van, ez tette őket bizalmatlanná, rideggé, öngyűlölővé, megváltatlanná. De alig valami látszik belőle, mindent belep a fojtogató szomorúság. Mint egy francia regényben.

A *Jámbor vadak* (Kriterion Kiadó, Bukarest, 1971) újra novelláskötet. A címadó novellával kezdődik. Elolvasom az első pár sorát, aztán az első oldalakat, végig a novellát: micsoda elemi, sodró erő, micsoda természetesség, fanyar, kesernyés humor! Az érdes nevetés az olvasót azonnal az író bizalmas körébe vonja, s mihelyt a mókás csapdába belelépett, halálos veszély előszelét érzi, előtüremlik a véres múlt, feltárul az emberi fenevad szánalmas nyomorúsága. Bátran, kihívóan, remekül eltalált tárgyias megjelenítésben ez is. Kész, az író befejezte az előkészületeket, rátalált a hangjára.

A novella hőse az asszonyát indul meglátogatni, aki a Messzi folyó felső folyásánál dolgozik egy faluban. Vonattal megy, amíg mehet, aztán hátizsákjával gyalog folytatja az utat. Át kéne kelnie egy hídon, de azt fegyveres őr vigyázza, nincs kedve alkudozni, könyörögni, ezért a közeli elhagyott komp vontatókötelén mászik át a másik partra. Az őr azonban célba veszi, csattan is a závár, de üresen, többször is. A férfit meglehetősen megviseli a dolog, és ahelyett, hogy tovább menne, visszatér a hídőrhöz. Kiszedi a puska závárját, és vonat közeledését hallva a sínek közé teszi. A hídőr megtörik, könyörög, ez a puska létfontosságú a számára és az övéi számára, hiszen a parti erdőben elszaporodtak a dámvadak, s ez az egyetlen élelemforrás. Tölténye persze nincs már, ám a hátizsákban, amely egykori katona-holmi, cigaretta után kutatva a férfi talál töltényeket, és mind oda is adja a hídőrnek. Majd távolodóban azt számítgatja, hogy ez a fegyvertípus messzire hord, igen pontos, és bizony várja, várja éberen, hogy nem küldi-e utána a hídőr a "háláját", bár reményt ad, hogy egy töltényt az ő testébe ereszteni egy dámvadé helyett esztelen pazarlás volna. A novella mélyáramú humora abból az ellentmondásból fakad, mely az adódó helyzetek képtelensége és a tüzetes gyakorlatiasság között van. Abban a reflexben, ahogy a férfi lógva a komp vontatókötelén, a hídőr fegyverének célkeresztjében lázasan ötletes stratégiát dolgoz ki a menekülésre, vagy ahogy teljes biztonsággal találja ki, hogy mivel lehet legjobban megfélemlíteni ellenfelét. S az imént említett érv a végső reményre, tudniillik hogy egy dámvad teteme többet érhet a hídőrnek az övénél, ugyancsak ehhez a

mélyáramhoz köthető: az illúziótlan ember éleslátásához.

A szőlősgazda is a közelesen elmúlt háború hátrahagyott tárgyi emléke köré szövődik. Egy ágyút talál a szőlősgazda a szőlőjében, és elrejti egy bódéban. Lövedék is kerül hozzá. Sok év telik el, ő egyre elhagyatottabb, a város egyre idegenebb a számára, arra tartogatja a lövedéket, hogy majd megbüntesse a várost. A türelme akkor fogy el, amikor a kutyája – nyilván éhségében – megmarja, és célba veszi a saját udvarán a kutyaólat. A lövés eldördül, de semmi se történik. A város észre se veszi, a durranás csak a zajok egyike. Rombolásnak sincs nyoma, talán a szennyvízárokba talált bele a szőlősgazda. Gyatra korban a lázadás is csak groteszk handabanda – sugallja a történet, szomorúan inkább, mint kajánul.

E kötetben is megjelenik az allegorikus írásmód: *Ember rág a föld gyökerén*. A novella hőse egy fémszálat, voltaképpen egy másik, protestáló ember gyökerét kell kiássa. Ezt a fajta parabolisztikus írásmódot később elhagyta az író, az adott korban azonban valamifajta protestáló szemlélet megszólaltatására használta ki.

Egy másik novellában is egy óriási fémszál körül zajlanak a történések, ám ez merőben más világ: a Bodor Ádámtól is ismert, távoli vidékekre, magas hegyek közé telepített üzemek, bányák világa (*A Dermes*). A fémszál egy hegy csúcsáig hatol, és ennek az ércnek a kifejtésére vállalkozik egy mérnök, segítségül híva a zseniális, bolondos fiatalembert, Delabonát. A hegyen töltött tél megteszi a magáét, Delabona tüdeje megbetegszik, és már nem képes a feladatban segíteni, csak a tárnát vízzel ellátó szivattyúházban hajlandó szolgálatot vállalni. Két másik furcsa ember csatlakozik hozzá, a mérnök sehogy se érti, miért száműzik magukat a szivattyúhoz, hiszen hármuk szaktudása csodákat volna képes művelni a bányában. De egyikük kételkedni kezdett abban, hogy meg szabad-e tenni az embernek mindent, amire képes. A másikuk önmagában kételkedik. A harmadik hajcsár volt és megkeseredett. Delabona egy éjszaka megfagy a szivattyúháznál, a másik kettő meg iszik a holtteste mellett, míg belepi őket a hó. Meglehet, ezt a novellát nem hatja át az irónia, mint a kötet egyéb darabjait, csak egy-egy érdesebb kiszólás vagy Delabona elhadart, érthetetlen sztereotípiái képviselik Szilágyi István ekkortól már tudatosnak vélhető törekvését a tragikus és a groteszk elemek összefonására. Említettem, hogy ekkoriban már a mindennel egyenesen szemközt néző, „fenegyerek” Krisztus vonásait kutatta hőseiben az író, ezúttal Delabona és két társa pedig minden korábbi hősénél vesztesebb. Ha volt is bennük dac, azt önpusztításhoz használták. S ez a „vesztes túlélők” között bolondságnak minősül. De ott van az a záró jelenet: Delabona jégszoborrá vált teteme egy fához támasztva. Áll üveggé fagyva Delabona, akit pedig megszerettünk. Olyan, mintha személyes emlékünk volna. A művészet jelentésképzése önállósul: mit számít itt győzelem, vereség?

A *Jajdon gyermekei*-ben nagyon sokféle érzékenység keveredik össze. Olyan gyöngéd, évődő hangon szól, amit alig-alig tételeznénk fel a nagy feladatokkal, nagy egzisztenciális kérdésekkel megvívó íróról. A kisváros eléggé szabadon engedett gyermekei és serdülői magukra maradnak egy napra, mert a felnőtteknek dolga van a temetőkben. Kísértő alternatíva, hogy kirakatokat lehetne betörni, de felbukkan

Séhaj, a város lepusztult iszákosa, és öntudatlanságba esik. Séhaj biztosítja a városka kocsmájának, a Sakálnak a rangját, azzal, hogy ő oda a lábát se teheti be, a gyerekcsapat azonban mégis odaviszi, abból a célból, hogy „felravatalozza". Betoppan a kocsmába a molnár és a sütödés: megérkezett a gabona, ki kéne rakodni a vasúti kocsikat, s a városban nincs ember. A gyerekek vállalják a munkát, enni, s főleg inni kapnak fizetség fejében. Turnusokban mennek rakodni, a többi addig egyre részegebben és egyre felajzottabban élvezi a vad táncot, zenét, a lányok testét. „Húgaink szeme karikás, öcséink hánynak" – számol be a narrátor, mindenféle megrendülés nélkül. A gyermeki „orgia" inkább kellemes szédület, mint romlottság, álom a felnőttségről. A „bősz atyák" nem jönnek, a temetőkben sincs fény, Séhaj már ébredezik – ebben a tanácstalanságban végződik a talányos történet, amelyben a való élet folyásán alakulnak ki az álom, az abszurd kicsi örvényei.

Ugyancsak serdülő korú hőse van a *Kibic, az árva ember* című novellának. Kibic legfőbb gondja az önfenntartás, amelynek ezer leleményes módját találja meg, leginkább lopott almát szokott eladni a piacon, hallatlan üzleti tehetséggel. Ám a kisvárosban éppen akasztásra készülnek, egy tolvajt fognak nyilvánosan kivégezni, mindenki készül az eseményre. Kibic azonban eléggé vonakodik a dologtól, érthető módon. A várost felizgatja a hóhér és a segédeinek az érkezése, tömegesen mennek a szálloda ivójába, ahol a hóhér megszállt, Kibic persze még itt, este is dolgozik. A fiú egész nap önző és álságos emberekkel találkozott, itt az ivóban is a hóhér keltette félelmükben megalázkodóvá, törleszkedővé váló embereket lát. A hóhért övező respektus és a hóhér nyugodt, közömbös magatartása megteszi a magáét: Kibicben megszületik a meggyőződés, hogy a hóhér tökéletes, s minden vágya, hogy olyan lehessen mint ő, csak persze anélkül, hogy embereket kelljen kinyírnia. Nemcsak e végső tanulságból sugárzik az irónia, hanem a kisváros, Jajdon társadalmi tablója is meglehetősen karikatúraszerű – különös tudni, hogy ez a városka Szendy Ilka Jajdonja lesz rövidesen.

A *Kibic* egy négy írásból álló portrésorozat első darabja; az utolsó, s egyben a kötetet is zárja a *Valahol fenn a Messzi folyón*. Egy férfi beveszi magát a Messzi folyó felső folyásának rétjei, erdői közé. A tárgyiasan érzékletes leírások a természeti környezetről, a látvány, a hangok, az illatok együtteséről sokszor és sokféleképpen teremtették meg Szilágyi István prózájában a tért, a létezés élményét – ebben a novellában ennek kulcsszerep jut, hiszen a hőse éppen a várostól menekül a földhöz, és ért is hozzá, hogy a természeti környezetben elhelyezkedjék. Tud például szénaboglyában szakszerűen hálni, s nem riad vissza a folyó tiszta vízének hidegségétől, hiszen ezért jött: tiszta folyóban megmártózni, mert már alig maradt valahol tiszta vizű folyó. Aztán begyalogol a városba, elhalad egy új üzem mellett, amely frissiben kezdte meg működését. A városban egy lánnyal akad össze, akit elkísér a munkájához egy régi templomhoz. A férfit elborzasztja a lány cinizmusa, ahogy a környék „muris" múltjáról beszél, s aztán perverzitása, amikor egy bolond, ágyhoz kötött helyi fiatalember mellé bújik. Visszaindul szálláshelyére, a tiszta folyóhoz. Sötét van amikor vízbe ereszkedik. Puhába markol. Reggel óta, amióta az üzem működik, a folyó felszínét ellepték a

haltetemek.

Nyilvánvaló, hogy erős, tényszerű toposzai nélkül ez a novella csak a környezetszennyezésről szólna. De a harmatos szénaboglyával, a bolond fiú mellé bújó morbid leányzóval, a fekete vízen úszó fehér haltetemekkel az undorról és a menekülésvágyról szól.

Amit korábban tragikus létérzésnek is neveztem.

Szilágyi István később írt, a nagyregények szomszédságában született novellái ezidáig nem jelentek meg kötetben. Nem jelent meg kötetben *A hóhér könnyei* című nagyszerű kisregény sem, amely az Alföld 1982-es évfolyamának 3-4. számában látott napvilágot. (Nyilatkozatai szerint az író e kisregény kiteljesítésén-felnövesztésén dolgozik jelenleg.) Ezeket a folyóiratokban, újságokban, évkönyvekben szétszórt prózai írásokat is mihamarabb össze kell gyűjteni, fel kell éleszteni. Ezúttal csak a pályakezdet útkereséséről, az írói hangvétellel való kísérletezésről kívántam számot adni. Egy bizonyos: a *Kő hull apadó kútba* magabiztos, érett elbeszélői hangja már az 1972-es, *Jámbor vadak* című novelláskötetben is felhangzott, és nincs oly gazdag irodalom, mely e remeklésekről lemondhatna. A mienk meg évtizedek óta nem tud róluk, nem számol velük a reprezentatív novellaantológiák szerkesztésénél. De a készülődő-kereső évek termésének javát is balgaság volna figyelmen kívül hagynia a magyar novellairodalom virtuális törzskönyvének.

Kortárs, 2008. 10. szám

A bakonyi betyár és Vorosilov csicskása

Ágh István: Rókacsárda

Van Ágh Istvánnak egy regénye, amelyet kevesen ismernek. Elbeszélő prózája egészében sem kapja meg azt a figyelmet, amelyet érdemelne, s bár sokan kedvelik, szívesen olvassák önéletrajzi fogantatású, Iszkázhoz és fővárosi lakhelyeihez, családjához és barátaihoz kötődő novelláit, kisregényeit, még sohasem tapasztaltam, hogy az új magyar irodalom szépprózai termésének számbavételénél Ágh István e műfajú teljesítményeit is felsorakoztatták volna. De, mondom, legalább szeretik, s ha az ő munkásságát tekintik át, már nem mulasztják el prózája megemlítését. A *Rókacsárda* azonban még a prózai művek körében is mostoha sorsra jutott. 1993-ban jelent meg a Magvetőnél, olyan időszakban, amikor a politika szippantott el minden érdeklődést, leértékelődött az irodalom, a belterjessé váló irodalmi életet is a politika, a Kulturkampf foglalta le, s ennek részeként az irodalomtudományi paradigmaváltás. A legjobb esetben is a hatalmi csaták sakkfigurájává vált az író. Még jól járt, ha ezt a státuszt megkapta, mert legalább szó volt róla, belül maradt a falakon. Úgy látszott, a falakon kívül minden az enyészeté, de hál' Istennek túl sok mindent szántak szemétdombra, a kincses hagyomány nagy részét is, s e nemes táptalajon élet sarjadt azóta. Eleven maradt a Rókacsárda fénye is, a csaknem eltemetett kincsé. Ideje, hogy felfigyeljünk a fű között a ragyogásra.

A *Rókacsárda* fikciós próza, hangvétele is jelentősen különbözik a narráció barátságos iróniával átszőtt, de mégiscsak szomorkás, nyugodt tónusától, amelyet Ághtól megszoktunk. A fikció persze nem röpteti messze a történetet Iszkáztól, az a földrajzi táj és azok az emberi sorsok szövődnek itt is regénnyé, amelyeket akár a versek, akár a próza eddig is sokszor megidézett, de tágabb léptékűvé transzformálódik minden esemény, és élesebb vonásokká rajzolódik minden karakterjegy, mint az életrajziságot, netán költői alanyiságot nem leplező művekben. A gúny pedig nem marad meg a humor tartományában, hogy az érzelmek túlcsordulását visszafogja, mondhatóvá-megvallhatóvá tegye a szeretetet, vagy akár a bosszús haragot, hanem elárad a gyűlöletig és az undorig, azt is kimondhatóvá teszi. Elárad a kétségbeesett keserűségig, odáig, ahol nincs tovább, és csak a távlatos gúny segít visszafordulni, nevetésbe fojtani az önpusztító indulatot. Magyarán: e regénybe egy erőteljes szatirikus komponens is belevegyült, de szerencsére nem szorította ki az egészséges évődés regisztereit sem, sőt megmarad a kamaszkori szexuális túlfűtöttséget megillető jóízű mosolygás is. Ez a rusztikus idill nem a romantika vagy későromantika nosztalgikus ideáljaira utal vissza, Ágh István ezt a falusi életképet abból a nehezen meghatározható távlatból írja le, mint amelyet Breughel alkalmazott falusi témájú képein. Kicsik és enyhén elrajzoltak a Rókacsárda környékének lakói, de hihetetlenül vitálisak a maguk óriási fontosságtudatában. Breughelnél a táj és a rájuk záruló tér leplezi le gyámoltalanságukat, Ágh Istvánnál az egykedvű tehetetlenség, a kényszerű meghunyászkodás az erőszak előtt.

A két kamasz-szerelmes, Molnár Sanyi és Joó Mari a skála innenső végén vannak: szépek, vonzóak,

szerelmükben szemérmesek, tehát életminőségüket tekintve felette állnak az ilyen-olyan fogyatékosságban vagy torzulásban szenvedő, közönségesen nyers ítéletű és magaviseletű környezetüknek. Felette állnak, de ennek nincsenek tudatában, kedvesen és természetesen illeszkednek a falu rendjébe, s a falu maga is szereti, a maga módján még becézi is őket, és kezdettől összeboronálja a két gyereket, minden lehető alkalommal hangot adva a közvélekedésnek, miszerint egymásnak vannak teremtve. S alkalom van rá, hiszen Mari apja kocsmájában segédkezik a kiszolgálásban, bimbózó szépségét nemigen hagyja szó nélkül az ott gyülekező férfisereg. Sanyi a molnár fia, más korban biztos lenne a jövője, ám az ötvenes években nem olyan idők járnak a Bakony aljában sem. A faluba érkező új rendőr, Haszonics megvadítja a régi rendőrt, Göndicset is, és belevetik magukat az osztályharcba. Hogy el kell intézni a kulákokat, azt a sertésgondozóból tanácselnökké előlépett Bozóky és a párttitkár, a faluba gépészként betelepült Tompa Sándor képviseli, mint az országos politika helynökei. Rekvirálnak is ezt-azt, meg hát a beszolgáltatás végrehajtatásánál is megteszik a magukét, de brutalitás nem telik ki tőlük. Mindketten szorgalmas látogatói a Rókacsárdának, Tompa Sándort e látogatásai végén talicskával kell hazafuvarozni, főleg amióta párttitkár lett. Egyébként furcsa módon lett párttitkár. Még akkor, amikor összesen ketten voltak tagok a faluból egy kőfaragóval, s az az ünnepi beszédével csúfosan leszerepelt. „Le az impricistákkal! Ucle Samu, ismerlek, mert én olvasom a Ludas Matyit… Sztálin elvtárs a béke!… Kulákok! Név szerint Molnár Sándor, Joó Béla, Gazsi Lajos a Dunába!… Éljen a Volga!” No, ekkor mondta a járási ellenőr Tompa Sándornak, hogy legyen inkább ő a titkár. Bozóky is benne van a falu vérkeringésében, mint valami kétes nevezetesség: állítása szerint Vorosilov csicskása volt, erről egy csoportkép hivatott tanúskodni, még interjút is adott ez ügyben egy országos lapnak. A beszédébe kevert orosz szavak bizonyítják, hogy valóban vannak ismeretei a Szovjetunióról. Ők ketten már a skála másik vége felé kaphatnak helyet, de még mindig messze a végponttól, Haszonics rendőrtől, akinek a megérkezésével kezdődnek meg a tragédiák a faluban. Haszonics egyébként a legkevésbé sem az elvek embere. Nem fanatizmusból teszi, amit tesz. Az se volna mentség, azonban mégis undorkeltőbb az a bestiális mohóság, amely zabrálásait, bosszúállását, a nők legázolását irányítja. Különös, hogy bár van, aki ismeri múltját, tudja, hogy rettegett csendőr volt egy másik vidéken, mégsem meri kikezdeni, a megrettent, a jogszerűség széttiprásával minden támaszát elvesztett nép nem bízhat abban, hogy megszabadul tőle, a falu népe számára az ő brutális hatalma a Hatalom.

Érdekes felismerésre vezethet a regénynek ez az aspektusa az általánosan használatos formula: a bolsevizmus bűnei tényleges tartalmával kapcsolatban. Nagyvárosi közegben szinte teljesen arctalan a terror, s mintha a jelszavak másznának le a drapériákról gyilkolni, mintha az eszmék okoznák a szenvedéseket a nevükben elkövetett gaztettek által. A kicsi, történelmi közösségben, a faluban azonban minden bűnelkövetőnek arca van, s arca van az áldozatnak is. A jelszavak itt a mindennapok élethelyzeteiben értelmetlen butaságok, össze is keverik őket általában, viszont az elkobzott vagyon volt valakié és kerül valakihez. Ez már érthető a legbutább ember számára is. Ágh István tehát úgy idézi meg a magyar falvak

kálváriáját és máig tartó agóniáját elindító Rákosi-diktatúrát, a magyar sztalinizmus legsötétebb éveit, hogy nincs a regényben szó a kitelepítés tényeiről, a kuláknak minősített nagygazdák bebörtönzéséről, az ÁVH-ról, ezekhez a bűntettekhez képest szinte jelentéktelen minden, amit Haszonics elkövet, de a falu évezredes belső rendjét végzetesen megbontja, a sorsokat kilöki rendelt pályájukról. A gaztettekre a jogfosztottság előbb említett állapota ad módot, tehát a totalitárius rendszer, amelynek sohasem hívekre van szüksége, hanem alkalmas szolgákra, akiket semmi sem érdekel a koncon kívül. S akik épp ezért általában túl is élik a legpusztítóbb történelmi fordulatokat, mint ahogy Haszonics is a Rókacsárda új tulajdonosaként külföldi befektetővel tárgyal a regény végén. Megint Breughel jut eszembe, a falusi tabló a Heródesi gyermekgyilkosságokról. Töredéke jelenik meg a képen annak, ami lehetett, de a helyszín, néhány szerény parasztudvar, elviselhetetlenné fokozza a rettenetet.

A *Rókacsárdá*ban is ott van, de rejtőzik a rettenet. Fenyegető nyitány, ahogy a rendőrök a regény elején lepuffantják a molnár két szép kutyáját, majd a molnár részegen Haszonicsnak ugrik, az pedig kivárja a bosszú idejét és belé fojtja a meghurcolt embert saját malmának vizébe. Benne van abban, ahogy a kocsmáros remek igáslovát hátaslónak használja Haszonics, s előbb a lovat köti el a kocsmáros istállójából, majd magát a kocsmárost is elköltözteti onnan, istállóstól birtokba véve a házat. Benne van abban, ahogy Haszonics Tompa Elemért elintézi. A párttitkár fia eléggé elüt a családtól, szeretőket tart, szerencsejátékot űz, nagylegény. Mint traktoros, élheti is világát, hiszen a nagy hajtás után nagy pihenők következnek. A tanácselnök bővérű leánya, Baba az egyik szeretője, akit Haszonics menyasszonynak nézett ki magának. Tompa Elemért nem nehéz rajtakapni valamin, s ez meg is történik: a bőr hajtószíjat eladta egy cipésznek, aki cipőtalpakat szab belőle. Tompa Elemért leültetik, szabadulása után nem találja a helyét az idegen környezetben, hiszen falujába nem jöhet vissza. Egész személyisége megcsúszik, megöli cimboráját, a pénzéért, de épp 56 őszén ítélik halálra, így megússza, külföldre szökik. Ott is gyilkosságba keveredik, majd elvész szem elől.

Ágh István a *Rókacsárda* írása idején már megnyomhatta volna a tollat, tobzódhatott volna a parasztságot ért agresszió tényeiben, mégis kerülte a véres szörnyűségeket, s még Molnár Sándor meggyilkolásánál sem kell az olvasónak szemtanúnak lennie. A hatalom bűneinek, a félelemnek nagyobb dózisát már nem lehetett volna az emberi léptékű tabló keretébe fogni, nem lehetett volna a humor felszabadító komponensével elegyíteni, s a regény nem arról szólt volna, amiről így minden keserves fordulata ellenére is szól: a falu szeretetéről, amelyben titkon mindig ott a remény a túlélésre. Gyilkosok idején is (a regény egyik fejezetcíme!), és tolvajléptű időkben is, amikor a gyilkosok piaci szereplők lesznek. Az író azt írta 1993-ban a könyv borítójára: „Egyszer csak elkezdődött bennem ez a történet, válaszul egy eddig ismeretlen hívásra. Függetlenítette magát a tapasztalataimtól, helytől, esettől, személytől, megéledt, formálódott, papírra vágyott, kisajátította kizárólagosan. Éreztette, eljött az idő, szabad lehetek. Az is voltam, együtt az országos megkönnyebbüléssel; boldog, pedig olyan korszakról írtam regényt, meg kellett kérdeznem a végén, hogyan

bírtam ki azt, ami volt.”

A szabadság a regény szövetébe észrevétlenül fonódik, de több szállal. A kamasz szerelmesek egymásra találásának boldogságával, Tompa Elemér és a szép traktoroslány ölelkező testével az éjszakai szántást végző traktor nyergében, még Bozóky Baba ledérkedésével is, aki napozásai közben csaknem minden arra járó fiatalembert az ölébe húz. A tudálékos szabómester, Sánta Pali kacskaringós világ-kommentárjaiban is valamifajta ravaszkás szabadszájúság mutatkozik meg, Kityöri Ferkó, a félnótás legényke pedig a szabadszólás bajnoka, mert az égvilágon mindent kimond, kifecseg, olykor komoly kalamajkát okozva. De igazából Savanyú Jóskával, a betyárral jelenik meg a szabadság, mármint az elérhető, kicsit fals, kicsit gyanús szabadság metaforája. A bakonyi betyár históriáját aratáskor, éjszakai tűzőrségben meséli el Sánta Pali egy birtokába került könyvecske alapján Kityöri Ferkónak, elálmosodás ellen. Savanyú Jóska rabló volt, sokáig nem tapadt vér a kezéhez, s nem is rossz vére vitte a betyárságra, hanem a kényszer. Az őt bekerítő kényszerre emlékeztet Tompa Elemér története, de hát ő hamar gyilkossá válik, s Savanyú Jóskával ellentétben meg is menekül a hurokból, sőt, a regény végén mint svéd tőkebefektető jelenik meg a Rókacsárdában, ellenségével, a majdnem a vesztét okozó Haszoniccsal tárgyalva. Szegény Joó Mari is belekeveredik ebbe a mocskos üzletbe, mert a „svéd” tudja, hogy ő volna a csárda jogos örököse, és bevonja az egyezkedésbe. Joó Mari szép, ápolt özvegyasszony, mert Molnár Sanyinak nem volt való a tengerészet, ahová a faluból elüldöztetvén került, a folytonos szerelemféltéstől idegei felmondták a szolgálatot, öngyilkos lett. Mari azóta sem lett hűtlen hozzá, ám a falu görbe pillantásaiba belefáradt, és egy nagy, keserves kacagással törődik bele, hogy a svéddé vált Tompa Elemér magával sodorja egy ismeretlen rengetegbe. Szabadság ez is, végtére! S megint meg kell állnom egy pillanatra Ágh István világláttató ösztönének pontos működését megállapítva: a szabadság veszélyes is. Ezzel-azzal fertőzött. Olykor erkölcsileg elfogadhatatlan. Ára van a szabadságnak. Ne legyenek illúzióink!

Csak azon ámulok kissé, hogy ezt Ágh István már a kilencvenes évek legelején is fontosnak tartotta elmondani.

Elmondani? Nem, ez a regény nem elmondja a szereplői történetét, a cselekmény eddigi ismertetésével félrevezettem az olvasót. Ugyanis a regény szereplői mondanak ezt azt, megbeszélnek egymás közt eseményeket, visszaemlékeznek esetekre, olykor magukban monologizálnak: szinte állandóan dialógus zajlik a lapokon, s ebből a szóbeszédből lehet rekonstruálni, hogy ki kicsoda, és mi történt vele. Hangzó beszéd ez, mintha egy rejtett magnetofon felvételeit szerkesztené össze az író. Így tehát minden információ áttételesen jut el az olvasóhoz. A tikkasztó aszályról például úgy értesülünk, hogy a gazdaasszony pöröl a cséplőbrigád tagjaival, otthon mosakodjanak, ne őnála, este meg kell itatni az állatokat, még majd kimerik a kútból a vizet. (Ez az epizód arról is tájékoztat, hogy mennyi testi kínnal jár a gazdálkodó életvitel, persze drámai felhangok nélkül, szemlélődő tárgyilagossággal – abszolút hitelesen.)

Bravúros a *Rókacsárda* szövegteremtése. Valójában maga történet csak váza a regénynek; amitől

„megéled”, az az élőbeszéd, amely valóságos beszéd-vegetációként sarjad a lapokon. Ahány szereplő, annyi beszédmód. Az ősi nyelvi réteg a fogyatékos értelmű Kityöri Ferkó lotyogásában jelenik meg. Az ő tájnyelvi akcentusát fonetikusan jegyzi az író, s külön gyönyörűség így olvasni a nagyon is aktuális szövegrészeket: „Mondok evvicet, Sztalin beleesik a vízbe, kihúzza eggyerek, aszongya Sztalin, mivee haállaájjam meg, aszongya a gyerek, aggyon emmotrot meg ekkoporsuat, jua van, de minek neked a koporsuó, mer agyonüt ídesapaám, hommagaát kimentettem a vízbüő.” A nyelvi humor gazdag termőhelye Sánta Pali szabómester mindentudása is. A fontoskodó beszédmódjára jellemzően nála nem ember mondódik, hanem enber, nem Tompa, hanem Tonpa. A magában is mulatságos esetet, hogy a rendőrök Savanyú Jóska elrejtett aranyát vélték megtalálni a háború alatt föld alá került, aranyszínű puskaporban, amelyből aztán Joó Béla szamara alaposan bezabált, s sürgősen tejjel kellett volna megitatni, Sánta Pali kommentárja koronázza meg: „– Melegítsék fel az összes tejet, mintha nem tudta volna, Joó Bélának csak egyetlen tehene maradt a felszabadulás alól, hogy lenne akkor összes tej, na de kérem?” Sánta Pali „gördülékeny” előadásában Savanyú Jóskáról is megtudjuk, hogy benne „mégiscsak magyar szív dobogott, fennen hirdeti első bravúrja, mely által egy hárámia meg szokta alapozni a kárrierjét.” Göndics viszont keményen megküzd minden mondattal, hogy hivatalos formát adjon rendőri megmozdulásainak. Tompa Elemért például így tartóztatja le: „Már az is feljogosítaná az őrizetbevételt, az a nemi erőszak elleni kísérlet.”

Talán ez a mintavétel is elég ahhoz, hogy érzékeltessem: 1993-ban a kézirat akkori egyik első olvasójaként, kiadói szerkesztőjeként érzett haragom jogos volt. Az irodalomértelmezők figyelme ebben az időben szinte kizárólag a nyelvi megalkotottság és nyelvi megelőzöttség felé fordult, s íme, a magyar irodalomban valaki könnyed természetességgel valósította meg azt a regénypoétikai lehetőséget, hogy a narrációt minimumra csökkentve a beszélt nyelvből komponálta meg a művet – de észre sem vették! Mert nem várták a szerzőtől? Mert nem volt elég rangos hivatkozási alap a sznoboknak? Mert nyelvi bravúr volt, de nemcsak a nyelvről szólt, hanem sok fontos dolgot mondott el az életről? Vagyis a kiátkozott valóságreferenciával szennyezett volt?

Ha Savanyú Jóska kincse nem került is elő ez ideig a földből, az ő történetét megidéző regény, Ágh István remeklése kincsként gyarapítja a kortárs-irodalmat. *Parnasszus, 2009. nyár*

Keserű Katalin: LANTOS

Pécs, 2010

A Lantos Ferenc életművét bemutató, gyönyörű kiállítású monográfia nemcsak egy művészi vállalkozás árnyalatos és ugyanakkor lényeglátó elemzése és értelmezése, hanem egyúttal annak a múlt század derekán, a szocreállal szemben lezajlott avantgárd „függetlenségi háborúnak" is folyamatrajza, amely különös módon Pécshez, az akkor sajátos aranykorát élő városhoz kötődött több műfajban is. Keserű Katalin széles látószögű, mégis aprólékosan kidolgozott tablóján megjelennek a kor kiemelkedő mesterei is, mindenekelőtt Lantos mestere, Martyn Ferenc, akiről szinte teljes tanulmányra való anyagot bújtat sorai közé a kötet. A későbbi évtizedek vizsgálata során is Lantos Ferenc köré sűríti a korszakban felmerülő új képzőművészeti törekvéseket és jelenségeket, pontosabban ekkor már a képzőművészet fogalmának vizuális művészetté való kitágításáért folyik a küzdelem egy-egy művészcsoportban, reflektálva a tudomány és a technika új eredményeire, használva az új lehetőségeket és eszközöket. Keserű Katalin biztos tájékozottsága kellett ahhoz, hogy felsorakoztassa a legfontosabb, forradalmi szellemiségű csoportokat, kezdeményezéseket, eseményeket mind a magyarországi, mind a nemzetközi művészeti életből, s így egy teljes kép álljon össze a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek modernségéről. Egyúttal e művészek hazai, kritikus fogadtatásáról is beszámol, a hivatalos gyanakvás és elutasítás légköréről és (néha szerencsésen megbicsakló) intézményi gyakorlatáról, miközben bemutatja azokat az esztétikai és művészettörténeti szemléletmódokat, amelyek elméleti háttérként, új esztétikai iskolák igazolásával szolgálják az új művészeti nyelvet. Bőven idézi a nálunk kevéssé ismert szakírókat, és így olyan keretbe foglalta a hazai folyamatokat és Lantos pályáját, amely rávilágít Lantos Ferenc s a hazai avantgárd „partizánok" törekvéseinek értelmezhetőségére, és bebizonyítja az itteni magányos, vagy majdnem magányos ars poeticáknak és a nagyvilág modern, majd későmodern szellemi áramlatainak egyidejűségét.

Szerencséje volt egymással a festőnek és a monográfusnak. A monográfusnak azért, mert olyan életművel foglalkozhatott, amely a vizualitást a gondolkodás egyik természetes módjának tekinti, rendkívüli tudatosság jellemzi egészen odáig, hogy tudományos jellegű kutatást is végzett felhasznált elemeihez. (Példa erre a *Természet – rend – variációk* c. kiállítás-sorozata, amelynek vázlata egy kísérő-kötetben jelent meg a monográfia mellett, s amely Lantos Ferencnek egyúttal művészetpedagógiai módszerébe is betekintést nyújt.) A tudatosság egyébként szorosan összefügg a pedagógiai késztetéssel, hiszen a világ megismerésének gondolva a művészetet, a művész-tanár Lantos a képet ezen ismeret forrásaként akarja láttatni a nézővel. A kutatás, a tudatosság az intermediális művészetfelfogásban jutott a leglátványosabb megvalósuláshoz, s talán legtöbben e – feleségével, Apagyi Máriával közösen kidolgozott – vállalkozásáról ismerik Lantos Ferencet: a zene és a vizualitás összekapcsolásában elért eredményeiről. Keserű Katalinnak azért is szerencséje volt modelljével, mert megtalálhatta benne saját, letagadhatatlan világszemléleti vonzalmainak a hordozóját is.

Hangsúlyosan természetelvű festő Lantos Ferenc, festészete a tájból, az emberi formákból indult ki, és innen jutott a természetben meglévő alapformák, a négyzet és mindenekelőtt a kör egész festészetén végigvonuló alkalmazásáig. A másik közös szemléleti pont a művészet közösségi szerepének a fontossága, amelyet Lantos Ferenc az avantgárd elődöktől vett át. Ez a közösségi szemléletforma egész élete hosszán megmaradt Lantosban, és megmutatkozik mind abban a meggyőződésében, hogy látni nemcsak a festőnövendékeket kell megtanítani, hanem mindenkit, mind pedig abban a gyakorlatában, hogy nem különbözteti meg élesen az alkalmazott művészet körében létrehozott műveit (az épületek falára kerülő zománcképeket, térelemeket, vagy akár a tanításkor felhasznált vázlatokat) alkotóműhelye legnemesebb teremtményeitől. Az úgynevezett szocialista művészetfelfogás felszínes ideologikusságára jellemző, hogy miközben a hivatalos kritika ellenségnek kiáltotta ki Lantos Ferencet (más, hasonló szemléletű művészekkel együtt) a képein megjelenő geometrikus motívumok miatt, ugyanezeket a motívumokat a középületek falára készülő zománcképeken viszont elfogadták, sőt, üdvözölték.

Lantos Ferencnek azért volt szerencséje Keserű Katalinnal, mert ki mástól kaphatta volna meg azt a gazdag és méltó körképet a korról, a világról, amelyben az ő életművének általános irányai, és egyszersmind egyedisége kijelöltetik, és ki más fejtette volna fel a képein látható világszerűséget iskolázott, és ugyanakkor mégis spontán érzékenységgel. Lantos azzal vonta magára annak idején a hivatalos művészet haragját, hogy élesen bírálta az ideologikus művészetkritikát, magáról a képről, a műalkotásról való konkrét beszédet sürgette volna. Keserű Katalinban elég konkrét képelemzőt kapott, ám kiderült, hogy az ilyen elemzés során mégiscsak az egyetemes elvekig, sőt: művészetideológiáig jut óhatatlanul az igazán értő és felkészült műelemző. Azok az idézetek, amelyek magától Lantos Ferenctől valók a kötetben, azt bizonyítják, hogy ő maga is otthon van az elvek és ész világában. Csak nem onnan jut el a képhez, hanem a kép megalkotása, mint a megismerés folyamata vezeti el az eszmélésig.

Keserű Katalin kifinomultan fogalmi gondolkodásmódjának köszönhető, hogy a laikus számára gyakran összeolvadó jelentésű szavak, fogalmak között feltárja a különbséget. Ezek a különbségek a vulgáris értelmezés számára nem léteznek, és valósággal reveláló, ahogy kinyílik egy-egy művészeti törekvés miértje, hogyanja a hajszálnyi résekből, az árnyalatokból. Felsorolok néhány izgalmas megállapítást a kötetből, tekintet nélkül arra, hogy a szerzőé-e, vagy csupán interpellálja, esetleg idézi e gondolatokat.

Megkülönbözteti az izmusokat a modern művészet fogalmától.

A kép nem a látvány rögzítése, hanem a látott világ megismerése, képpé alakítása.

Az absztrakt nem azonos a nonfiguratívval. Létezik természetelvű absztrakt festészet.

Nem a térillúzió felkeltése a cél, hanem a képnek a látványtól független valósága. (A képtér más, mint a képmező.)

A valóságmodell nem azonos a szimbólummal, és a metaforával sem.

A vizualitás tágasabb kategória, mint a képzőművészet.

Mennyi állítás, amelyről konferenciák sorát lehetne rendezni, s amely mögött a művészettörténetben és a művészeti élet jelenében lezajló éles viták derengenek fel. Lezáratlan és talán lezárhatatlan viták. E könyvismertetés még az állítások bővebb kifejtésére sem alkalmas keret, felvillantásuk célja csupán az, hogy érzékeltesse Keserű Katalin monográfiájának gondolatgazdagságát, s mert a gondolat csábításának mindig érdemes engedni, talán begyepesedett, előítéletes véleményeink felülvizsgálatára, netán e könyv fellapozására ösztönöz.

Lyukasóra, 2010

Mennyire legyen magyar a magyar?

Mi a magyar MOST? – Kalligram, 2011. Szerkesztő: Sándor Iván

A kötet szerkesztője és szerzői (Gyáni Gábor, Bauer Tamás, Halmai Gábor, Pataki Ferenc, Vásárhelyi Mária, Závada Pál, Ungváry Rudolf, Spiró György és Poszler György) számára a „mi a magyar?" kérdést a „most" időhatározó teszi választ érdemlővé. Amúgy csupaszon a liberális felfogás szerint a népkarakterológia kétes tartományába, primitív babonák és kirekesztő indulatok közé vezet. Sándor Iván az előszavában méltányolni igyekszik az 1939-ben megjelent „ős", a *Mi a magyar?* szerkesztőjének, Szekfű Gyulának és egyik szerzőjének, Babits Mihálynak egy-egy gondolatát, de a címadó kérdést rossznak tartja (Poszler György egy régebbi tanulmányát híva tanúnak), a Szép Szónak az akkori közállapotokra vonatkozó kérdésfelvetését fogadja el érvényesnek, irányadónak, s Fejtőék antológiájának szellemét akarja megidézni. A 2005-ben Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett, és a jelen Kalligram-kötet közvetlen előzményének tekinthető, ugyanilyen című kiadvány tartalma Sándor Ivánt alig, és (Gyáni Gábor kivételével) a kötet szerzőit egyáltalán nem foglalkoztatta, beérték a személyes és aktuális válaszadás redukált céljával. Ugyancsak Gyáni történelmi aspektusú tanulmányának a kivételével a szerzők a „most" szót a legszűkebb határok között értelmezték, vagyis a 2010-es választások utáni helyzetet kívánták leírni, illetőleg arra reflektáltak. A szerzők többsége az általa preferált politikai oldal vereségére következő érzelmi reakciójának szabad utat engedett, csak töredékük vállalkozott az okok firtatására, racionális tényként kezelve a szavazók választ az előző kormányok hibáira, és nem az „eltorzult magyar alkat" égbekiáltó betegségtünetének minősítve a történteket.

No, akkor induljunk ki mi is a „most"-ból, végtére is a kritikának arról kell szólnia, amiről maga a mű szándékozott szólni, s nem arról, hogy a kritikus mit gondol a témáról. Milyen gondok terhelik a mai magyar társadalmat? A *Társadalomkutatás* című MTA-kiadvány 2011/1-es számából idézek: „Az értékek tekintetében szakadékok vannak a társadalomban, és a pártszerkezet ezeket képezi le. Csak néhány a vízválasztó kérdésekből: a népességfogyás, a „cigánykérdés", az eladósodottság, a nemzeti vagyon felélésének következményei, tőkehiány, bizalmitőke-hiány, szellemitőke-hiány, beragadás a rosszul jövedelmező bérmunkagazdaságba, védtelenség a nemzetközi tőkével szemben, energetikai sebezhetőség, a vidék megtartó erejének sorvadása, az értelmiség és az üzleti világ „premodern" szocializálódottsága, ami kivetül a politikai életre is stb. (…) Az importált fejlett technológiával dolgozó és a világkereskedelembe, a világ pénzügyi hálózatába bekapcsolódó szektorokba azonban a nép tekintélyes része nem tud beilleszkedni. A nép lemaradó része szaporodik, a fejlődésre képes hányada pedig fogy. Az iskola hanyatlik, és egyre kevésbé működik társadalmi felvonóhídként. […] Ez a modernizáció bizony a luxus és a tömegnyomor kettősségének latin-amerikai útja." (Részlet Lovas Rezső, fizikus, akadémikus *Modernizáció, rendszerkorrekció és a magyar jövő* című vitacikkéből.)

Az idézett társadalmi diagnózist nem társadalomtudós írta, hanem egy a témában amatőr, de felelőssége tudatában lévő magyar értelmiségi. Nyilvánvaló, de azért kiemelem: konzervatív létére semmiféle illúziót nem dédelget a magyarság történelmi érdemeiről, az Isten kalapján lengedező árvalányhajas bokrétáról, nincsenek hagymázas álmai a rendkívüli magyar karakterről, nem dugja homokba a fejét a kemény igazságok elől, sőt, talán még el is túlozza őket, amikor farkasszemet néz velük. Önsajnálattal sem vádolható. Márpedig a Kalligram-kiadványban vissza-visszatérő evidencia, hogy a magyar nem hajlandó reálisan felmérni a helyzetét, sem a múltbelit, sem a jelenlegit, nacionalista kultuszokat ápol, ahelyett, hogy integrálódna a fejlett világba. Nos, vagy durva általánosítás vétkébe estek az érintett szerzők, vagy pedig Lovas Rezsőt ott Debrecenben, s azt a számos honpolgárt, ellenzékit és kormánypártit, aki hozzá hasonlóan gondolkodik, nem tekinthetjük magyarnak a szóban forgó definíció alapján.

De ez csak a jelentéktelenebb fele annak, amit demonstrálni akartam a szövegrészlettel. Inkább arra a kontrasztra hívnám fel a figyelmet, amely a kötet által felölelt problematika szűkössége és a Lovas Rezső drámai felsorolásában szereplő mai „sorskérdéseink” súlya, átfogó összefüggésrendszere között van. A kötet szerzői közül csak Bauer Tamás, a szociálpszichológus Pataki Ferenc és Spiró György látóterében szerepel néhány az imént felsorolt, szorongató kényszerek, örökölt adottságok közül, ők a közelmúlt hatását és a világkörnyezet „diktátumait” elemezve a magyar lakosság állapotát írják le (a maga helyén természetesen ismertetem majd, hogy miként – korántsem mindig tetszésemre – teszik ezt). A többi szerző látóterét teljesen betölti a médiatörvény- és az alkotmányozás-vita, és a Jobbik égig növelt árnyéka – amelynek sötétjében Orbán Viktor lapul ugrásra készen, vezéri pózban. Ilyen esetben nincs sok értelme a könyvkritikának, hiszen ízlésről kár vitatkozni – érvényes ez a politikai ízlésre is. Nem is szívesen fogtam e recenzió megírásába, hiszen roppant provokatív a szerzők névsora az adott cím alatt: csupa bal-liberálisként elhíresült író, közszereplő. Azt is kissé kínosnak tartom, ha nemzetstratégiai esszégyűjteményt állítanak össze csupa jobboldalon jegyzett tollforgató részvételével, de olyankor az egyoldalúságot némileg menti, hogy nemzetstratégián a liberális elmék nem szoktak rágódni. A „Mi a magyar most?” kérdés viszont bárkinek feltehető, s hogy konzervatív szemléletű szerző nincs a kötetben, tüntető jellegűvé teszi az összeállítást: na, most mi beszélünk a magyarságról, mi, akiket nemzetietlennek, hazaárulónak szoktak minősíteni a jobboldalon. Az ilyen kihívásra könnyen rossz választ ad az ember. A balga kritikus meghatódhat: lám-lám, ha a magyarok magyarságtudata szálka is a szemükben, az országért aggódnak, magukénak érzik. Holott nincs ebben semmi megható, a címben feltett kérdés másról szól. A másik csapda egy konzervatív kritikus számára, ha újra, mint megannyiszor, kapálózni kezd a mantraként ismételt történelmi bűnlajstrom ellen, sorolni kezdi az ellenpéldákat, a kor és a kontinens kontextusába helyezi a magyar történelmet – mert ezzel a „diskurzus” irányítását óhatatlanul átengedi a támadó félnek, és ki se tud jönni a defenzív magyarázkodásból. Ráadásul kívülről, a recenzens pozíciójából beszélne bele a kiadvány tartalmi szövetébe,

ami a szakmai illem megszegésének számít. Ezen is mérhető, mennyire hiányzik a kötetből a másféle eszmerendszerből fakadó vélemény, hogy ne a kritikus érezzen késztetést az egyoldalúság ellensúlyozására.

A harmadik csapdája a falanx-szerűségnek, hogy a kritikus a demokratikus alapjogok hangoztatását önkéntelenül a liberális ellenzék álcázott fegyverének kezdi tekinteni, holott ezekhez az alapjogokhoz ő is ragaszkodik, és baj lenne, ha elfeledkezne róla.

„Tudatában vagyunk a hiányoknak is – írja Sándor Iván az előszóban. – Voltak, akik nem vállalták a munkát, másokat a terjedelmi korlátok miatt kellett nélkülözni. Hiányoznak az agrárkérdésről, az egyházakról, a közoktatásról szóló munkák." Az viszont nem derül ki, miféle határidő szorította a kötet létrehozóit, hogy ne várhassák ki, amíg egy a jelenleginél gazdagabb anyag gyűlik össze. S az sem, hogy eredménytelen felkéréseikkel kiléptek-e az eszmetársi körből.

Az előszó alaptézisként szögezi le a fentebb már említett liberális nézetet, hogy a magyar jellegre/jellemre nem helyénvaló rákérdezni, csak a magyar valóságot lehet – és szükséges is – mindig megvizsgálni. „Mert a jelen megragadható, a jellem pedig csak absztrakt közhelyekben ragadható meg. Nem statikus, hanem dinamikus tényező, nem eleve változatlanul, hanem mozgásban adott" – idézi Sándor Iván teljes egyetértéssel Poszler György „tizennégy évvel ezelőtti nagy tanulmányát". Elgondolkodom a szerzők magabiztosságán. A jellem tehát azért megragadhatatlan szerintük, mert statikusan értelmezzük. Mi lenne, ha a jellemet is változónak fognánk fel, minthogy valóban változik? Feltéve, ha elfogadjuk, hogy a sajátos körülmények sajátos reflexeket, szokásokat, magatartástípusokat fejlesztenek ki az egyes népcsoportokban, törzsekben, nemzetekben, amelyeket valaha még merészeltek jellemnek nevezni, mert nem tudták, hogy a népkarakterológia mind az internacionalizmus, mind a multinacionalizmus majd két évszázada köztünk bolyongó kísértetét erősen bosszantja. Amennyiben pedig létezik valamilyen jellemző magatartásmintázat egy közösségben, miért ne lehetne változásában leírni ezt is? Csak rajta!

Másfelől azonban lelkesen egyetértek Poszler megállapításával, midőn statikus, absztrakt közhelyeknek minősíti a népjellemre vonatkozó előítéleteket, mert számos alkalommal bukkanok a kötetben a bibói „eltorzult magyar alkat" kifejezésre, amelyet a szerzők nem mulasztanak el a nemzet fejére olvasni, miközben az önelégült, duhajkodó, mindenkit lekezelő dzsentroid magyar ember vonásait vetítik az olvasók képzeletének falára a mai, jobbára kishitű, begubódzó átlag-magyar képe helyett. Akkor tehát hiába szögeztetett le, hogy a népkarakter megragadhatatlan, a könyv azt mutatja, hogy az elv hirdetői igenis létezőnek tekintenek egyfajta magyar jellemet, hajlamot, alkatot, amennyiben az „eltorzult", maradi, rasszista. Hiába szögeztetett le az is, hogy a valós helyzetet kell felmérni megvesztegethetetlen tárgyilagossággal, ha lám, el se jutnak annak vizsgálatáig, hogy milyen is a magyar ember most (az imént már említett szerzők kivételével), és a magyarságról leválasztott „magyar valóság", s annak is csak egy szűk szegmense, amiről írnak. A magyar ember típusaként megalkottak egy fantom-magyart, akihez egy magyargárdistát választottak modellként, meg egyet a magyar őstörténetbe szerelmesedett, ártatlan hobbi-

íjászok közül. Ennél azért az avítt babonának minősített nemzetkarakterológia életszerűbb, differenciáltabb eredményekre is jutott már.

Sándor Iván előszava a kötet legfontosabb alapelveit fogalmazza meg, de abban is élen jár, hogy aktuálpolitikai véleményét a rangos eszmei állásfoglalás rangjára szeretné emelni. (Thomas Mann figyelmeztető esszécímével, az *Európa vigyázz!*-zal játszik el például, amikor az Orbán-kormány részéről fenyegető, feltételezett veszélyekre utal. A témát az ellenzéki újságírók már csontig lerágták, Sándor Iván azt tudja hozzátenni az eddigiekhez, hogy dicséretes realitásérzékkel egy z betűt elvesz az ominózus szókapcsolatból: Európa vigyáz [ránk], tehát legyünk nyugodtak.) Az efféle publicisztikai színvonalú részletekre, mint előre bocsátottam, nem reagálok, csak az általános szemléleti mozzanatokkal foglalkozom. Ilyen például Sándor Iván hivatkozása Balassa Péter egyik tételére (a szerző Vörösmarty-tanulmányából): [a magyar életgyakorlatban] „Nem a haladás és maradás történeti, külső ellentétéről, hanem strukturális együttállásáról és összeférhetetlenségéről van szó.” A tétel kapcsán a *Bánk bán* jut Sándor Iván eszébe, amelyben szerinte „nemcsak Bánk nem hallgat Tiborc panaszára, a dráma minden szereplője elbeszél egymás mellett”. És: „a pufogó hazafias felbuzdulások közepette a saját hibákról a figyelmet örökösen elterelő, a másikra, a másságra irányuló gyanú áradatában fel se tűnik, hogy a magyar irodalom egyik legszebb nőalakja, Melinda: idegen.” Töröm a fejem: kinek nem tűnik fel? Az összeesküvőknek? Akik, ugye, a haladásellenes, önkritika nélküli magyar alkat megtestesítői. De miért volnának a haladás letéteményesei a merániak, akik hódítani, birtokolni jöttek ide, annak rendje és korabeli módja szerint? Csak azért, mert idegenek? És miért tűnne fel Petúr bánnak, hogy Melinda idegen, amikor nem is az, hiszen jó feleségként Bánkhoz, hozzájuk tartozik? Vagy Bánk az, akinek nem tűnik fel, hogy a felesége Gertrúdhoz hasonlóan idegen? Esetleg Katona József nem vette észre, hogy a magyar irodalom legszebb nőalakját egy idegen születésű asszony személyében alkotta meg? Netán az előadás mai nézőinek szól a szemrehányás? Vagy nézzük a másik, összevont szemöldökkel előadott leleplezést, Bánk érzéketlenségét Tiborc panaszára. Ez bizony valóban szívfacsaró jelenete a drámának – és a magyar valóságnak. Ám vajon nem Katona József mutatja fel e meddő találkozás tragikumát? Petúrék érdekszövetségének szűklátókörűségét? Katona József magyar önismerete nem önismeret? (Vicces, amikor épp egy író egy mű teremtett világát tényszerű terhelő bizonyíték gyanánt olvassa megalkotója fejére.) Haladás és maradás nem volt összeférhetetlen a reformkorban, s előtte, utána is volt jó pár nemzedék, mindig volt legalább egy-egy jelentős, meghatározó alakja a magyar művelődésnek és politikának, akik alaposan rácáfoltak Balassa Péter imént idézett tételére. Csakhogy a haladást nem importáruként, a maradást (hagyományt) nem múltba ragadásként képzelték el, vagyis nem abszolutizálták egyiket sem, mint ahogy józan ésszel nem is lehet sem a mindenáron való haladást, sem a kőbe vésett hagyományt világmegmentő alapelvnek tartani. Az új korszakok beköszöntése általában nem nélkülözi a drámaiságot, az elvek, érdekek összecsapását, eskük, fogadott hűségek megszegését, sokszor még az önmagunkkal való szembekerülést sem, s ez nemcsak a magyaroknál van így.

A magyaroknál, mint sok hódításnak kitett népnél, talán csak abban rejlett egy plusz, sajátos konfliktusgerjesztő elem, hogy gyakran a hódító (megszálló) haladásként erőltette rá a maga kultúráját, hatalmi technikáit. Annál nagyobb tisztelet jár azoknak a kiválóságoknak, akik össze tudták egyeztetni nemzeti érdekeinket az új és új korok szellemével. Kár, hogy létük nem zavarta Balassa Pétert, s nem zavarja Sándor Iványt a sommás ítélet kimondásában.

Gyáni Gábor *Sorskérdések és az önmegértés nemzeti diskurzusa a globalizáció korában* című esszéje, mint jeleztem már, távol tartja magát az aktuális politikai helyzet taglalásától, általánosító igénnyel foglalja össze meglátásait a nemzeti identitások meghatározhatóságáról, tehát valójában az ő írása jelenti a legnagyobb gondolati kihívást az olvasó számára. Ha szét akarnám szálazni, hogy a világunk realitásaiból kiinduló fejtegetései meddig tartalmaznak megalapozott állításokat, s hol veti el a sulykot az adott gyakorlati feltételeknek való, fenntartás nélkül behódolást eszményítve, a dolgozatával megegyező terjedelemre lenne szükség. Gyáni alapállása a „hamis realistáé" – az általa is oly szívesen idézett szerző, Bibó István nevezte így ezt a gondolkodói típust. E mentalitás rendkívül jól illeszkedik a mai haszonelvű értékrendszerhez, érdemes komolyan figyelni rá. E kritika keretében viszont be kell érnem néhány tézise kiemelésével. Tárgyilagos képet ad arról, hogy a nemzeti önmeghatározás korántsem csak a magyarság passziója, Grendel Lajos erre vonatkozó megállapításával vitatkozva a franciákat hozza fel példaként, és egy másik kisebbségi szerzőre, Végel Lászlóra hivatkozva pedig bemutatja, hogy a közép-európai népek önjellemzésében sok-sok rokon vonás van a magyarokéval, a hízelgő önmítoszokat is beleértve . Ugyancsak tárgyilagos megállapítás (Szegedy-Maszák Mihálytól idézi), hogy „a kulturálisan, nyelvében egységesülő világ új elvárásokat támaszt a nemzeti kultúrák hagyományvilága iránt". Ám a konklúziót is egyetértően veszi át tőle: „a nemzeti mint olyan fennmaradása nagyrészt az ilyen elvárásoknak való megfeleléstől függ; át kell tehát értelmezni a nemzeti hagyomány öröklött fogalmát, hogy eltávolodhassunk a nemzetállam teremtette hagyományoktól, közelebb kerülve ezáltal a művelődés nemzetközi eszményéhez". E kerekded okfejtés néhány pontja tisztázatlan. Ha a világ az angol nyelvben egységesül „kulturálisan", hisz mi másban „egységesülne", valóban nemzetközi lesz-e a művelődés eszménye? Nem nemzetközibb-e az olyan művelődés, amelybe a korábban felsorolt francia, macedón, szlovén, stb. identitás egyenként, „mint olyan", saját nyelvével együtt belefoglaltatik, belefér? E nemzeti hagyományokat (köztük a magyart) vajon csakugyan a nemzetállam teremtette-e? Nyilvánvalóan nem, téves összekapcsolni őket a mai neoliberális stratégia által lebontásra ítélt – bár azért elég szívósnak mutatkozó – polgári nemzetállammal. És vajon el kell-e majdan vetnünk azon nemzetek hagyományait is (például a derék szlovénekét), akiknek nem volt eddig államiságuk? (Lám, akkor hogy a csudába lett mégis nemzeti kultúrájuk és hagyományuk?!) Szegedy-Maszák szövegében az áll, a nemzeti hagyomány *fogalmát* kell a nemzetközi eszményeknek megfelelően átértelmezni. Pusztán egy fogalom átértelmezése aligha borzolná fel a kedélyeket, azonban tapasztalhatóan magát a hagyományt kell

ebben az alkalmazkodási lázban a „megfelelő” méretre szabni, csak a mondat homályos kissé. Meg az is, hogy milyen grémiumnak kell megfelelni, ki osztályoz, hogy mi mehet át a nemzetközi vizsgán, továbbá az is, hogy miért ne tarthatnák meg, ápolhatnák a nemzetek a hagyományaiknak azt a részét is, amely „nem ment át”.

Abban viszont vitába száll Gyáni Gábor Szegedy Maszák Mihállyal, hogy mi lehet a magyar identitás tartalma. Az irodalomtudós a fentebb idézett megfelelési buzgalmának ellentmondóan elengedhetetlennek tartja, hogy a magyarság ne csak személyes döntés, elkötelezettség legyen, „tartalmat, ismereteket is föltételez – történelmi tapasztalatokat, hagyományokat, megszokásokat, beidegződéseket s a közös emlékezetet megtestesítő anyanyelv birtoklását.” Ez az álláspont tehát a kulturális hagyomány védelmét jelenti. Gyáni szerint a tömeges vándorlás világjelenségével számolva mind a nemzeti közösségek, mind a vándorló egyének szüntelenül az asszimiláció és disszimiláció (belefoglalás, kirekesztés) döntéskényszerében élnek, az integráció „az egyik legsürgetőbb igény”, ezért a Szegedy-Maszák által leírt normát nem lehet felállítani. Továbbá vitatja, hogy közös emlékezet egyáltalán létezne, csak egyes értelmiségiek és politikusok fejében jött létre a nacionalista doktrína, a „képzelt nemzeti közösség”, az állampolgárok halmazát nem jellemezte semmilyen közös tudás vagy érzület. Végelhez folyamodik megerősítő példáért: „a hangos és meddő magyarságretorikát” gyakorló, délvidéki „peremdzsentriréteg” a kisebbségi léthelyzetet elhagyta, de helyben maradt a „néma tömeg”, és integrálódott a többségi (jugoszláv) szubkultúrába. Gyáni természetes folyamatnak minősíti az utóbbit, az ő gyakorlatias felfogásában az adott léthelyzetben ez a realitás, és az, aki a magyar etnikum felszívódásában magyar sorskérdést lát, az Illyés-képviselte tévútra jut. (Lásd: „Illyés láthatóan hű maradt a sorskérdések eredeti, két háború közötti gondolati magvához, a nemzet mint kizárólagos, versenytárs nélküli identitásteremtő közösségforma rögeszméjéhez…” 40.) Gyáni Gábor csak Végel jugoszlávvá lett „néma tömegével” számol „realitásként”, Illyés felszólamlását a nemzeti összetartozás mellett erőszakos értelmiségi doktrínának állítja be. Ugyanakkor nem tekinti realitásnak a más nemzetállamokba akaratuk ellenére került „néma tömegek” azon részét, amely magyarságához áldozatosan ragaszkodott, pedig számuk nagyobb az utódállamok többségi nemzeteibe beolvadókénál. Ez a sok ember aligha csak az Illyés-féle értelmiségi sugalmazásra érzi és tudja magát máig magyarnak. Minthogy szót sem ejt róluk, azt kell feltételeznem, Gyáni Gábor az ő esetüket a „nagy vándorlások korában” csupán a vándorlás egy alfajának, helyben-vándorlásnak fogja fel, és makacskodásukat fölöslegesnek.

Gyáni Gábor távolságtartó iróniával ejt szót „a nemzeti sorskérdésekről folyó diskurzusról”. (Gyáni és a kötetben többen is szívesen használják ezt a most virágkorát élő szót, jól jelzi a szöveg hangulatát.) „Ha nem tévedek, nemzeti sorskérdések címén a nemzeti közösség identikus voltának a kérdéseit szokás felvetni és taglalni komoly hangon és súlyos aggodalmak kíséretében. A tragikus megközelítést az motiválja, hogy némely tapasztalatok szerint a nemzet tagjainak a szemében elhalványulnak azok a veszélyek, amelyek

önnön létében, biológiai és egyúttal kulturális fennmaradásában fenyegetik a magyarként identifikált, ekként identifikálódó közösséget.” Visszamenőleg is, a reformkori függetlenségi törekvésekre nézve is csak gúnnyal tudja szóba hozni a magyar nemzeti megmaradás programját: „Ez kölcsönöz nagy súlyt az etnikum kérdésének, kivált a nyelv ügyének azok számára, akik folyton a nemzethalál rémével vannak eltelve. A magyar nyelv mint közös etnikai kód megmentése, fejlesztése és a modern létviszonyok szolgálatára alkalmassá tétele képezi a sorskérdések vélt diskurzusának a korabeli magvát, a fő toposzát.” Különös ez a gúny olyan szerzőtől, aki gondosan, választékosan, világosan használja ezt a nyelvet, és tanulmányában egy helyütt felhánytorgatja azoknak, akik őt nemzetietlennek minősítik, hogy az övénél csekélyebb ismerettel bírnak a nemzeti kultúráról és a „közös emlékezetről”. Mindezen ismereteket nem birtokolhatná, ha a lakosság egyedei biológiailag ugyan fennmaradtak volna, de az etnikum kihal.

A reformkorról szólva Gyáni elismeri, hogy „a társadalmi kibontakozás, a nagyvilággal való lépéstartás *politikai* követelménye” együtt járt „a kulturális emancipáció nacionalista programjával”. A szerző személyes averziója az egyik, előszeretete a másik iránt átüt a fogalmazáson, mégis megnyugtató, hogy a haladás kontra nemzeti hagyomány ellentétét hirdető Sándor Iváni-Balassa Péteri tézisnek magában a kötetben található a korrekciója.

Kossuth Deákhoz írott levelével a sorskérdésekről való diskurzus Gyáni szerint „végérvényesen a forradalmi intranzigencia, illetve a mérlegelő, kiegyező politikai kultúra alternatív hagyományaira esik szét. Ez a kettősség máig meghatározó historizáló nemzetszemléletünk, a nemzeti politikai kultúra és végső fokon a közösségi identitás tekintetében egyaránt.” Vitathatatlan e kettősség a magyar politikai stratégiákat és a politikai közéletet nézve – és nemcsak a tizenkilencedik század végétől tapasztalható, sokkal korábbi évszázadokban is ki lehet mutatni –, mégis megállít olvasás közben a közhelyes szókapcsolat: forradalmi intranzigencia. Ha valóban a tényeket vennénk figyelembe, eszünkbe kéne jusson, hogy a mérlegelő Kádári „politikai kultúra” sem nélkülözte az intranzigenciát, amikor kivégzésekkel pecsételte meg kiegyezését a „realitásokkal”. S ami a politikai kultúrát illeti, azt forradalmaink sem nélkülözték. Szőrszálhasogatásnak látszhat, hogy mindezt szóvá teszem, de a politikában az efféle minősítések a hatalomért való harc eszközei, és nem árt észrevenni a bennük rejlő elfogultságot. Hasonlóan billenékeny nyelvi panel szerepel a következő részletben is: „a népi (a faji, de legalábbis a kollektivisztikus) gondolat, valamint az urbánus (az individuális) beállítottság közötti látszólag kibékíthetetlen ellentét…” Mihelyt kimondjuk: urbánus, máris gyűjtőfogalmat használunk, egy közösség áll mögötte, amelyet egyébként épp a szó, a besorolás hoz létre, vagy legalábbis tudatosít. És ha komolyan vesszük a szavak jelentését, nem kell-e megkérdeznünk, vajon kinek a beállítottsága volt individuálisabb: egy előírásokat teljesítő városi tisztviselőé, kereskedelmi alkalmazotté-e, vagy a pusztai juhászé, netán egy földművesé, aki maga állította elő mindenét? (Nem a nyelv romlott meg, a fejünk lett tele viseltes kacattal.)

A magyar identitás mibenlétével kapcsolatban Gyáni Ormos Mária gondolataihoz folyamodik.

„Ormos Mária a korunknak megfelelő fragmentált és plurális közösségi identitás fogalmát hirdeti, melynek jegyében azt válaszolhatjuk a »Ki a magyar?« kérdésre: »egy közösségnek, sőt egy embernek, egy személynek is többféle identitása lehet.« Tanácsos lenne hát szakítani a nemzet fundamentalista fogalmával." A mi nemzetfogalmunk például kezdetektől számolt az etnikai sokféleséggel, s csak rövid, nagyon megbűnhődött korszakokban jutottak uralomra ezzel ellenkező nézetek képviselői. Gyáni Gábor úgy tesz, mintha oka lenne a harcos alapállásra, dühöngene Magyarországon a fundamentalizmus. Pedig csak nem elég fragmentált az összkép, sok még az egyetlen identitással bíró honpolgár. Az eredetileg feltett kérdésre pedig Ormos és Gyáni elmulaszt válaszolni. Ugyanis ha megkérdezzük, hogy „Ki a nő? Ki a férfi?", arra sem illő annyit mondani, hogy vannak hermafroditák. Ha valaki identitásának csak a fele magyar, érdemes azt is kikurkászni, hogy mitől az a nem magyar részével szemben. A vizsgálat csak minden konkrét közösségi kötődés hiányában elvégezhetetlen.

Gyáni Gábor ellenszenve a nemzeti sorskérdések „diskurzusa" iránt így válik érthetővé: mit jajonganak a magyar értelmiségiek a nemzet fenyegető pusztulása miatt, amikor éppenséggel tanácsos a nemzetnek mint nemzetnek pusztulnia. „Ha a sorskérdések megszakítatlan, két évszázada tartó diskurzusa könnyűszerrel felfűzhető a valami módon *mindig* veszélyben lévő nemzet identikus voltának lázas keresésére, akkor bajos lesz megtalálni a helyes önszemlélethez vezető utat. Az állandó veszélyérzetnek a diskurzusban és a diskurzus hatására sulykolt tudatosítása paranoiás lelki kondíciót feltételez, és az eredménye is az lesz egyszersmind". Várhatóan sokan lesznek most is, akik ilyen nézetek hallatán veszélyben kezdik érezni magyar identitásuk (esetleg valahány százalékos magyar személyiséghányaduk) fenntarthatóságát. Nem jutnak el a „helyes önszemléletig", amelyet Habermastól idézve definiál a szerző: „fel kell adnunk a saját tradícióba vetett naiv hitet". Csak azon csodálkozom, hogy a magyar identitású magyarok önvédelmi reflexeit, mindenkori veszélyérzetét Gyáni paranoiának minősíti. Mióta betegség az, ha egy entitás nem akar kipusztulni?

Bauer Tamás (Vásárhelyi Mária adataira hivatkozva) azzal indítja tanulmányát, hogy a magyar társadalomban megingott a demokratikus értékek tisztelete, s Ungváry Rudolftól pedig azt idézi, hogy a magyar jobboldali nép abban az értelemben, hogy a többség „arra vágyik, hogy nyelvi, etnikai, kulturális, vallási vagy akármilyen közösségbe ágyazódhassék", és ezt az identitás- és közösségképzést jobbról kapja meg. Bauer így folytatja: „Magam nem vagyok meggyőződve annak a gondolatmenetnek a helyességéről, amely mély történelmi meghatározottsággal magyarázza a Magyarországot most nemcsak a Nyugattól, de a szomszédos volt szocialista országoktól is elválasztó különbségeket, és a magyar társadalomnak a demokratikus értékek iránti érzéketlenségét vagy éppen jobboldali beállítottságát teszi felelőssé azért, ami történt." Tanulmánya voltaképpen a szocializmus idején kialakult kettős gazdaság tapasztalatait, pontosabban ezek tudati hatását követi nyomon, és a romló morált a kilencvenes évekre nézve is meghatározónak tartja. „Normává lett a normaszegés" – írja, és a fekete pártfinanszírozás gyakorlatát

különösen ártalmasnak minősíti az általános bizalmatlanság gerjesztőjeként. Objektivitásra törekszik, ezért kissé meglepett olvasás közben, hogy a „falurombolás” szóhasználatot alaptalannak, azaz kampány-retorikának minősíti a kisiskolák, kisposták és vasúti szárnyvonalak bezárása kapcsán, bár igaz, a falu romlásának, ellehetetlenülésének ezek csak következményei, „utómunkálatai” voltak. Bauer Tamás a baloldali kormányok politikusa, természetes, hogy ekként nézi a folyamatokat, de higgadt kritikusként is. Alighanem a politikusi gyakorlat eleve rászorítja az embert az adott feltételek pontos felmérésére. A Vásárhelyi Mária által idézett lehangoló felmérési eredményekkel szemben Bauer ugyanabból a forrásból azt idézi: „a régió országai között Magyarországon a legnagyobb azok aránya, akik fontos értéknek tartják a szabad választásokat (70 százalék, míg Csehországban 57, Lengyelországban 43, Szlovákiában 43 százalék), […] független bíróság, sajtószabadság, vallásszabadság, szólásszabadság, a hadsereg civilkontrollja együttesét tekintve is a magyarok között a legnagyobb, 66 százalékos a támogatók aránya. […] Fontos tehát a magyarok számára a demokratikus önrendelkezés két évtized alatt megszerzett tapasztalata, és ettől erőszak nélkül nem is lehet őket megfosztani.” A politikus számára tehát nem mindegy, hogy milyen a lakosság valós viszonya az államrendhez. Az újságíró szertelenkedhet, a politikusnak tudnia kell, hogy mire alapozza számításait.

Halmai Gábortól mint jogásztól ugyancsak szakmai objektivitást várna az olvasó, és ő kísérletet is tesz egy tárgyilagos elemzés írására: az alkotmányozás kérdésében a környező országok gyakorlatának és az Ellenzéki Kerekasztalnál történteknek az ismertetésével alapozza meg fejtegetését, szakírók cikkeire támaszkodva. Sajnos hamar kizökken jogtudósi méltóságából, és személyeskedő, elfogult hangon beszél a közelmúlt eseményeiről, közszereplőiről, mintha szűk baráti körben egy társasági összejövetelen tenné. A taxisblokád és a 2006-2007-ben lezajlott demonstráció-sorozat összevetése például egy tájékozatlan, idealista, külföldi egyetemista lánykához jobban illene, mint a politika boszorkánykonyhájában járatos, tapasztalt jogászhoz: „jóllehet a taxisok jogellenesen bénították meg a főváros hídjait és útjait, a Szabadság térihez hasonló erőszakos cselekményekre vagy a Kossuth térihez hasonló alkotmányon kívüli követelések megfogalmazására, mint amilyen az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása, valamint irredenta, nyilas és antiszemita megnyilvánulásokra, bírák és ügyészek megfenyegetésére nem került sor.” Halmai Gábor láthatóan nem kíván tudni arról, hogy mennyi ma még feltárhatatlan körülmény kelt gyanút az iránt, hogy a taxisblokád tisztán civilkezdeményezés volt, s arról sem, hogy a Szabadság-téri eseménysorozat is kivizsgálásra váró rejtélyekkel van tele. Elhatározásomat, hogy tudniillik a szerzők direkt politizálását kritikámban figyelmen kívül hagyom, azért voltam kénytelen ezúttal feladni, mert szemléltetni akartam Halmai elemzéseinek színvonalát, és az iménti fejtegetése még mindig kevésbé kínos, mint amikor párhuzamot von Rákosi Mátyás és Orbán Viktor között. Teljességgel érthető, hogy a média-törvény és az alkotmányozási folyamat számára szakmai kihívás, és érthető ellenzéki szemléletmódja is. Az olvasó esetleg szívesen mérlegelné is észrevételeit. Érdekes például, ami az előző alkotmánynak a kerekasztalnál történő

átszabásakor történhetett. De ha csak annyit kap ebből, hogy Csurka és Für Lajos „biztosan" csak megjátszották akkor a demokratát, mert az volt az érdekük, akkor elveszti érdeklődését a téma iránt. Nagyon felszínes Halmai Gábor érvelésmódja; például a magyar demokrácia bajait firtatva „egy erős civil társadalom két világháború közti hiányában" (94) keresi az okokat. A parlamenti demokrácia vakfoltjairól, torzulásairól a Horthy-érában számos ismeretünk lehet akár történelemből, akár a korabeli magyar irodalomból, de ha az ember az akkori töméntelen sok újságot, képeslapot, folyóiratot, napilapot forgatja, a civilek annyi szerveződésére, egyletére, olvasókörére, színjátszó-körére, lokális célokra szerveződött társaságára, alapítványára, gazdag klubéletére bukkan a társadalom valamennyi rétegében, hogy nem érti, mikor értek rá akkor az emberek dolgozni is. Az irodalomtörténetből meg azt tudja, hogy az írók mozgalmai nem is voltak hatástalanok a politikai életben. Halmai írásának felszínességére azonban leginkább az utal, hogy az elmúlt év jogrendszert érintő fordulatairól meglepően kevés szakmai érvvel áll elő.

A társadalom-lélektan szemszögéből írta meg a kérdésre a választ **Pataki Ferenc**, s ezért a kérdés „Milyen a magyar állapot?"-ra módosult. Kiegyensúlyozottan előadott véleménye szerint (kiemelések a szerzőtől) „Újabbkori történelmünk utóbbi másfél-két évszázadában a magyar közgondolkodásban mindig túltengett az *érzelmi mozzanat*: a gondolat a közérzület nyomása alatt állt. Ennek mindig a józanul *mérlegelő racionalitás*, az okfejtő és célkitűző gondolkodás és közbeszéd látta kárát." Megértéssel viszonyul a történelmünkből következő defektusokhoz: „míg a boldogabb sorsú európai nemzetek a *kollektív cselekvés,* polgárosodás szorgoskodása révén haladtak előre, addig nálunk a meddő nekirugaszkodások, a bukott forradalmak, a csökött modernizációs kísérletek áttolták a hangsúlyokat a *szimbolikus és érzelmi pótcselekvésekre.* […] A 'régi dicsőség' sóvárgása és az eredetmitológiák, a kíméletlen önostorozás és nagyzoló 'kivagyiság', a szupremácia türelmetlen igénye, a nemzeti fellengzősség egyaránt alkalmas lehetett és lehet mindmáig a *tetthiány* ellensúlyozására és a sors feletti búsongásra." Ő is kritikátlanul, árnyalatlanul mondja fel a régi leckét, amelyet részben az emlegetett búsongás közben dolgoztak ki önostorozó honfiak, részben pedig a modernizáció jelszavával az ország átszabását megcélzó különböző mozgalmárok esztergáltak simára. De ha közelről nézzük, a „boldogabb népek" történelme sem mondható eszményinek (polgárosodásuk például nemcsak saját maguk, hanem gyarmataik „szorgoskodásán" is alapult), lankadatlanul ápolják eredetmítoszaikat, filmek garmadáját készítik belőlük, s a szupremácia igényéről sem látszanak lemondani. Másfelől pedig a magyarok „tetthiányát" a kórkép más elemei, a nekiveselkedések, a bukott forradalmak és szabadságharcok erősen árnyalják – ámbár vannak, akik ezeket is érzelmi pótcselekvésnek tekintik, vagy egyenesen épp a tettre ajzott magyart tartják Európa rákfenéjének. De Pataki valóban megértéssel viszonyul „az alkati magyar hibákhoz", ahogyan a pszichológus a betege tüneteihez, mentes a vádtól és az indulattól. A nemzetkarakterológia használhatóságának kérdésében is rugalmas álláspontot képvisel. „Eredetüket tekintve mitikus homályba vesző, tartós tulajdonságokat kutat" – írja róla. Szerinte a kollektív lelkiállapotok vizsgálata célravezetőbb. Ezek „az együttesen átélt történelmi helyzetekre

adott érzelmi válaszmintázatok csak, de ha bizonyos alaphelyzetek ismétlődnek, a válaszok kulturális hagyományként rögződnek a kollektív emlékezetben, és azt a benyomást keltik, hogy a nemzeti karakter tartós vonásait alkotják." Ezen a nyomvonalon kíséri végig a magyar lakosságba a pártállam idején ivódott, gyarapodásra vonatkozó várakozásokban való csalódás lelkiállapotát a rendszerváltozás évei alatt. A pozitív változásokat, például az ország függetlenné válását kellően fontosnak tartja, s a negatív jelenségekre találó magyarázatot ad: „A rendszerváltás korának politikájában különös elegyet alkotva fonódtak össze a keleties – kapcsolati tőkével és korrupcióval operáló – *patriarchális viszonyok* és a modern parlamenti *pártversengés* tömegbefolyásolási technikái." Állapotmérésének lényege: a biztonság felértékelődött a magyar népességben. A politika felelősségét is exponálja abban, hogy e bizalmát vesztett ország esetleg elmulasztja, nem veszi észre a nagy lehetőséget, amelyet a történelem most felkínált neki.

Ha szigorúan tartanám magam elhatározásomhoz, hogy aktuálpolitikai publicisztikára nem reflektálok,

Vásárhelyi Mária szövegét egyszerűen át kéne ugornom. Az efféle újságírás, amely az adott pillanatban még magát a szerzőt is magával sodorja felcsiholt indulatosságával, mindig ki van téve a gyors elévülés kockázatának. Ha a kampány már lecsengett, kínosan puffannak a hangzatos mondatok – ezúttal például az Orbán-kormány gazdasági lépéseinek kipellengérezése lóg petyhüdten az árbocon, és a médiatörvény elleni kirohanások is, mert a felkavart, felkavarodott szél elült. A vehemenciához képest, amellyel Vásárhelyi Mária Orbán Viktort a liberális demokrácia felszámolására tudatosan felesküdött politikusnak állítja be (2009-ben mondott kötcsei beszéde alapján), zavaró tény ma már az Európai Parlament hivatalos elismerése a magyar miniszterelnöknek. A görög, ír, portugál, sőt olasz pénzügyi válság napjaiban disszonáns már az újságírónő kétségbeesett hangvétele, amellyel Magyarország balkanizálódásáról beszél, ezt is szórakozottan odatolva a jobboldali kormány bűnlajstromába, holott a kevéssé figyelmes olvasó is tudja, hogy a mai rossz mutatószámok az előző, baloldali éra „eredményei". Ő is történelmi örökségnek tartja a magyarok „elfordulását" a demokratikus értékektől. A bűnös, elnyomó kisebbségi magyar politikáról (amely szerinte Trianon kiváltó oka), vagy a magyar zsidóság holokausztjának bűnét a németekre hárító magyar elvakultságról írva egy tömbből levő, árnyalatlan masszának tekinti a magyarságot. S ez hívja fel a figyelmet arra, hogy voltaképpen mai helyzetelemzésében sem jár el másként: van a Fidesz, amely „devalválta a rendszerváltozást", van a nép, amely balkanizálódott és fütyül a demokráciára, és van a baloldal, amelynek semmi köze sem a magyarság bűneihez, sem mai lesüllyedt állapotához.

Závada Pál „Édes hazám, drága nemzetem" megszólítással kezdi aggodalmai levélformába öntött előterjesztését. Mindenekelőtt ő is a kötcsei programbeszédre reagál mint az ott aposztrofált „neoliberális szellemi elit" tagja, akiknek tehetségét a politikus hajlandó volt ugyan elismerni, de elitként elmarasztalta őket, mondván, olyan mintákat és értékeket kínáltak, amelyek „kudarcba vezették Magyarországot". Závada természetesen erősen sérelmezi ezt a jellemzést. Felsorolja, hogy hányszor figyelmeztette „édes hazáját" az

egyre gorombábbá és ellenségesebbé váló közviszonyokra, arra, hogy a fajgyűlölet „gyilkos hullámokat fog vetni”. Felteszi a kérdést, hogy „ott feszegetik-e igazán a nemzeti sorsproblémákat, ahonnan ezt a szekértábori szokásjog alapján várni szokás”. Ha nem lenne a mondatban ez az „igazán”, figyelemreméltó kérdésfelvetésnek gondolnám, bár a következő névsor, amelyben a „nemzeti irodalomból” Závada szerint kirekesztett írók és műveik szerepelnek, inkább protokolláris lett, mint meggondolt: a nemzeti sorskérdésekkel való foglalkozás túl konkrét meghatározás ahhoz, hogy bárkire ráhúzzuk, netán olyanra is, aki kiütést kap a szó hallatán. Ennek ellenére hajlok rá, hogy ismét végiggondoljam e szerzők teljesítményét a magyar önismeret szempontjából – én is bátran hivatkozhatom korábbi írásaimra, amelyekben nem egyszer kimondtam: a magyar irodalmat gyarapítja minden jó író, ha netán nem akarja gyarapítani, akkor is. Emlegettem például Oravecz Imrét, mint olyan írót, akit témavilága miatt akár „népinek” is lehetne minősíteni; sőt, Závada Pált is ide soroltam, persze azzal, hogy a népi téma önmagában senkit sem tesz népi íróvá, mert a népiség társadalmi reformideológia valójában. Tehát igenis számoltam az ún. „másik oldal” íróival, de hogy csak ők írnának „igazán” fontosat, eszembe se jutott, viszont hiányoltam az ő seregszemléikről, kiválósági listáiról azokat a konzervatívnak nevezett írókat, akiket náluk nem kevésbé „igazinak” tartok. Ez hibádzik Závada hazájának írt levelében: hogy evidencia a számára, csak barátai műhelyében lehet még a nemzeti sorskérdésekről is „igazán” szólni.

Závada is elmélkedik a magyarok önelégültségéről, a helyes önismeret mikéntjéről. Az Erdély visszacsatolásáról szóló kiállítás, román és kolozsvári magyar történészek munkája példázza számára, hogy hogyan lehet a történelemmel objektíven szembesülni, s különösen érdekeltté teszi a témában, hogy saját *Magyar ünnep* című, legfrissebb műve, színdarabja is ebben az időszakban játszódik. (Egy tragikus félreértésről szól: a román pópa harangoztat a bevonuló magyar katonaság üdvözlésére, azok azonban szétlövik a falut, meg egymást is). Így természetesen rokonvállalkozásnak kijáró örömmel számol be a románok elleni atrocitásokat, a felbukkanó horogkeresztes karszalagokat is dokumentáló kiállítás higgadtságáról. E higgadt dokumentálásnak sajnos kevesebb figyelem szokott jutni – írja keserűen –, mint „a demagóg hőzöngéseknek”. Igen, minden történelmi eseménynek megvan a salakja, igen, az emberek jobban szeretik a lelkes, problémátlan történelmi tablókat, mégis baj van a jelzős szerkezettel, a „demagóg hőzöngéssel”. Ugyanaz, mint az „igazán”-nal. Elfogultságról árulkodik, amelynek, ráadásul, a szerző nincs is tudatában.

Ahogy a 2006-os tüntetéssorozat megítélése is: „Kidőlt a mocsok az utcára.” Itt bizony hiányzik a higgadt dokumentálás szándéka, hogy vajon miért is tette ezt magával „a mocsok”. Amint az sem válik Závada objektivitásának dicséretére, hogy megállapítja: a mostani tüntetések alkalmával „senki nem randalíroz és gyújtogat az utcán […] Hát persze, hiszen azóta fordulat történt, most már mi járunk ki a terekre, nekünk meg nem szokásunk vandál módra tüntetni.” Ha valaki egy kiállításon higgadtan dokumentálná az elmúlt évtizedek tüntetéseit, nagygyűléseit, nyilván szerepelnének a jobboldal hatalmas,

olykor többszázezres tömegmegmozdulásai is, amelyekre babakocsival is ki lehetett menni, senkinek haja szála sem görbült. Meg talán dokumentálnák e jövőbeli kiállításon a jelzés nélküli kommandósokat is, akik ünnepi megemlékezésről békésen hazaszivárgó idős emberekre lövöldöztek gumilövedékkel. Bámulatos, milyen felhőtlen lélekkel írta le Závada meghatott mondatát a „mi tüntetéseinkről".

Ungváry Rudolf tanulmánya szinte teljes egészében saját kettős identitásának mikéntjét, történeti és érzelmi vonatkozásait fejtegeti, voltaképpen illusztrációt képezve Ormos Mária „többszörös kollektív identitás"-elméletéhez. Érdekes Ungváry Rudolf vallomásos hangvételű leírása az anyai részről svájci német, apai részről magyar hagyomány hatásának hullámzásáról, az ellentmondásos állapotról, hogy a magyar nyelv és kultúra válik elsődlegessé az életében, miközben mély vonzalom fűzi a svájci-német szellemiséghez, ideálokhoz. A kettős identitás átélésének rendkívüli intenzitása belejátszik abba, hogy gyanakvással viszonyul az egybeterelő nemzeti létfelfogáshoz. Szekfűék (és általában a jobboldaliak) „lényegében osztották azt a felfogást, hogy a nemzet valamiféle egyének feletti szuperindividuum. Nem igazán érzékelték annak veszélyét, hogy mivel is jár, ha az efféle, a babonát súroló hit a politikai, s vele állami szinten megjelenik, sőt kodifikált formát ölt. Holott e kodifikációnak a zsidótörvények formájában a kortársai voltak. Ha igaz volna ez a hit (és vele a kodifikációja), akkor a nemzeten belül senkinek sem lenne joga kitáncolni a sorból." A nemzettudat, nemzeti érzés a szekularizálódó újkorban nagyrészt annak a közösségi keretnek a helyébe lépett, amelyet korábban a vallás biztosított az egyénnek. S. Varga Pál a nemzetnek az egyéni életben betöltött történelmi és jelenkori szerepét körüljáró műve (*A nemzet mint szimbolikus értelemvilág*) Gellnertől veszi át a gondolatot, hogy a modernitásban a társadalmi tudás egésze nemzeti keretek közé helyeződik. Ungváry más nyomot követ, Gerő András „nemzetvallás" kifejezését használja, s élesen elítéli a nacionalizmusnak nevezett nemzeti tudat térnyerését. De aki e tudatot babonaságnak minősíti, szembe megy civilizációnk gondolkodásmódjával, amely a vallás és a babona között mindenkor különbséget tett, ahogy téveszmék és eszmék között is. A nemzeti azonosság firtatása nem azonos a rasszizmussal: a zsidótörvények a fajvédelmet kodifikálták, nem pedig a Szekfűék esszéiben kifejtett helytálló vagy esetleg szépelgő nézeteket.

Ungváry Rudolfban van szeretet is a magyarok iránt. Trianont határozottan elítéli, mert az utódállamok nem tisztelték a hozzájuk került kisebbségek jogait. Mint elkötelezett jogvédőt őszintén felháborítja ez. „Magyar volta alapján szövetségesem, ha kétségbe vonják magyarságát; ha másik államban nem egyenjogú" – írja. De csak az ilyen, az üldözött magyar magyarsága mentes a negatívumoktól a szemében. Általában ellentmondásos érzelmek között egyensúlyoz gondolatai kifejtése közben. A nemzetállam, amely elutasítja a több haza lehetőségét, „ördögtől való bálvány" – jelenti ki például. Ezzel szemben később megállapítja, hogy „a nemzetállam felszámolása nyugaton elérte a határait, melyen túl valójában az addig elkerült kulturális összecsapások veszélye fenyeget: ezúttal az Európa határain túlról érkezett bevándorlók és a bennszülött lakosság között". Európa Ungváry számára megszenvedett identitás-

kettősségében gyógyír, ezért még a nemzetállamok helyébe lépő multikulturális államok robbanásveszélyét is kész érzékelni. De az Európáért való aggódás kiveti esszéírói higgadtságából, és azokkal szemben, akiknek a magyarság „keleti" gyökereinek az újrahonosítása a célja, „adott esetben a fegyveres szembeszállást" is szükségesnek látja. Ezek után örülhetünk, hogy a hazát a „magasban" keresi. Sokan találtuk meg ott. Ungváry elkülöníti a hazát az országtól, az államtól, ezekhez a pénz és a jog világát társítja. Vajon elítélhető-e, hogy a magyarok otthon szeretnének lenni a föld színén is?

Természetes, egyszerű hangon vág bele **Spiró György** a kérdés megválaszolásába: „Hogy mi a magyar ma? Egy a közép-európai nemzetek közül, amelynek fennmaradása nekem azért fontosabb a többinél, mert magyar vagyok." Mindvégig tartja magát a hangütéshez: józan felmérést végez Magyarország esélyeiről az adott világkörnyezetben. „Nem úgy fest, mintha a nemzetállam magától elhalna" – írja, és a nemzetállamok szétverésében érdekelt külső erőkről is megemlékezik. „A nagyhatalmak közül néhánynak Magyarország ma is felvonulási terepe. Komp-ország, puffer-ország…" – mondja ki a most már nyilvánvalóvá lett, kínos igazságot, amely szerzőtársai szemhatárán kívül esett. Spiró a kiszolgáltatottság arányában osztja meg szolidaritását: ahogy a világ agresszív, nagy erőivel szemben a kis országok önvédelmi jogát támogatja, ugyanúgy az államot saját céljaikra kisajátító „szűk, erőszakos csoportok" ellenében a roncsoló uralmuknak kiszolgáltatott többség oldalára áll. „Az eltorzult magyar alkatról és a zsákutcás magyar történelemről szóló elmélkedések körét az elfajult magyar államról szóló vizsgálódásokkal is ajánlatos kiegészíteni."

A világpolitikai környezet várható alakulását tekintve Spiró az iszlám fundamentalizmus hatalmas térnyerésével számol. Ez szerinte minden korábbi fundamentalizmusnál erősebb. „Magyarországot a belső fundamentalizmus a modern korban sokszor fenyegette, néhányszor pedig tönkre is tette. […] A magyar bolsevizmus a feudálkapitalista csendőrállami erőszakra és az azt követő nyilasterrorra épült, az új keletű többpárti anarchia pedig a bolsevizmusra." A lesújtó történelmi tablót életszerű megállapítás követi: „a magyarság nem kedveli a lázongást, aránylag tűrni tudó, talán a paraszti múltjából adódóan, a passzív ellenállásban találékony, reformokra nem hajlik, a hatalom iránt és az idegen iránt bizalmatlan. Nem tanúsít azonban semmi olyasmit, amit a hasonló társadalmi és technikai fejlettségű többi periferiális – kelet-európai vagy dél-amerikai – nép ne mutatna fel, hacsak a saját államisága iránti feltűnő közönyt nem tekintjük." Innen eljut Spiró a szövegkörnyezetet, azaz a szerzőtársai véleményét tekintve sokkoló konklúzióhoz: „Magyarországon nem túl sok a nacionalizmus, hanem túl kevés."

Az igazi prózaíró, ha esszét ír, általában akkor is egy figura bőrébe bújik bele – jó esetben ennek mérete, jellege közel áll a magánszemélyét burkoló, saját bőréhez. Spiró lendületes, kopogó, érzelem nélküli mondatai egy már a hisztérikus vitákba belefáradt, kissé kedveszegett, a közmegegyezéses trendekkel szívesen kötekedő, de a normális élet esélyét még mindig kereső magyar értelmiségit mutatnak fel.

Ha **Poszler György** esszéjét máshol olvasom, őszintén elcsodálkozom, hogy a neves professzor egy

olyan témán piszmog el, amelyet én már az ötvenes évek végén magyarleckeként fújtam: Thomas Mann a *Mario és a varázsló*ban a fasizmus, a nácizmus embernyomorító, lelket ölő hatásának metaforáját alkotta meg. Thomas Mann nácizmus-ellenes esszéiről, cikkeiről egy másik leckében, József Attilának az írót köszöntő verse kapcsán tanultunk. Poszler a novella roppant részletes ismertetése közben a fenti, kanonizált értelmezést helyenként alátámasztja az esszékből vett részletekkel, bizonyítva, hogy Thomas Mann tudatosan írta a novellában, amit írt. Minden a helyére kerül, csak egyvalami marad – legalábbis számomra – rejtély: miért hangsúlyozza akkora buzgalommal a professzor, hogy a tragikus véget érő, sátáni előadás vidéken történik, provinciális közönség előtt, és Cipolla is csak egy provinciális mágus.

A rejtély megvilágosodik, ha számításba veszem az esszé megjelenésének helyét és alkalmát: a szóban forgó kötetet. Így már Thomas Mann metaforája Poszler György metaforájává válik, és helyére kerül a provinciális jelző is.

Többet vártam. Nemcsak Poszler Györgytől, az egész kötettől. Vajon érdemes volt-e ennyit foglalkoznom vele? Nemcsak a magyarokról tudtam meg keveset belőle, a szerzők magyarságképéről is kevés új ismeretet szereztem. Persze nem árt időnként ellenőrizni ismereteinket, s a kevés új, az egy szellemi körhöz sorolt szerzők kisebb-nagyobb nézetkülönbsége, a róluk való kép árnyalódása is zsákmány. További kérdés, hogy igazolta-e a kötet a kiadását? Akik kiadták, szerkesztették és írták, bizonyára úgy érzik, hogy ők megtették a magukét a magyar demokrácia védelmében. Ez a kötet kiadását az ő szemükben mindenesetre igazolhatja. De aki a címben feltett kérdésre sürgeti az időszerű választ, annak ez édeskevés.

Irodalmi Szemle, 2011/11.

Ahol embervoltunk megszületik

Cseke Ákos: A távol közelében – Kairosz, 2011

Rám pirított ez a könyv. Nem úgy, ahogy a filozófiai elmélkedések szoktak, amelyek olvastán óhatatlanul elkeserít, milyen keveset tudok, milyen sok könyvet nem ismerek, mennyire nem tudom használni az egyes ideológiai rendszerek kategóriáit, s mennyire naivak az eszmélésem kezdetétől magammal hurcolt bölcseleti kérdéseim, ha egyáltalán fel merném tenni őket. A bátorságával pirított rám. Azzal, hogy ő bezzeg éppen ezeket az elemi, „naiv" kérdéseket firtatja, amelyeket a felvilágosodottak fölényével és kishitűségével szokás lemosolyogni, s közben minden bejáratott sémát elkerül a válaszadásban. A sémák közé érthetjük a relativista, „posztmodern" szabványt is, amely örökérvényűséggel ruházza fel a kérdés kérdésállapotát, hogy megússza a válaszok kockázatát. Ezek az esszék eljutnak az állításokig, mert szerzőjüket égeti a kétség, a tanácstalanság, meg kell lelnie azt a gondolatot, felismerést, összefüggést, amely megszabadítja szorongatottságából. S az olvasó, ha követi az olykor kényelmetlen gondolatmeneteit, részesül a fellélegzés pillanataiban is. Éppen mint a krimiknél.

Félek, e bemutatás előhívja a „mezei filozófus" fantomképét, holott Cseke Ákostól nagyon távol áll minden amatörizmus. Rendkívüli tudásbázisra építhet. Amikor például vitatja, hogy József Attila utolsó korszakának verseiben a nyers szerelmi követelőzés betegségtünetként lenne csak olvasható, egy 12. századi Ágoston rendi szerzetesre, Szentviktori Richárdra hivatkozik, egyszersmind Roland Barthes-ra is, majd a pszichológia tudósát, Viktor E. Franklt idézi. Furcsa együttes! A középkori szerző szerint az ember leginkább Istennel szemben tapasztalhatja meg azt az érzést, amit akkor él át, ha valóban szerelmes – vagyis ha van bátorsága ahhoz, hogy kilépjen önmagából, átadja önmagát: ilyenkor éppoly bölccsé válik, amennyire bolonddá lesz. Korunk sokat idézett filozófusa ezzel összhangban a szerelemről beszélő szubjektum szükségszerű magára maradottságát állapítja meg, amikor az éppen nem szerelmes szubjektumok között „hasztalan fordul akármilyen elfogadott nyelvhez, egyik sem válaszol neki". A modern pszichológia tudósa pedig nem betegségnek tekinti az értelmetlen élettől való szenvedést, hanem a szellemi nagykorúság kifejeződésének, amelyre csak az az ember képes, aki az élet értelmét akkora szenvedéllyel keresi, hogy kész szenvedni is érte, mert „egészen ott ember az ember, ahol teljesen belemerül egy dologba vagy átadja magát egy másik személynek". Csodálkozhatunk tehát ily különböző korok és elmék egybehangzó vélekedésén, s tisztelhetjük Cseke Ákost széles műveltségéért, de korántsem erre érdemes figyelnünk. Figyeljünk inkább a megrendítő, s a konvencióval szakító védőbeszédre a szeretetéhségtől szenvedő költő oldalán. „Ha azt állítanánk – írja Cseke Ákos –, hogy a szerelemnek, a szeretetnek ez a minden racionális érvet figyelmen kívül hagyó, rendkívüli valósága puszta betegség, akkor gyakorlatilag a nyugati vallásos és bölcseleti hagyomány java részére kellene nemet mondanunk." János levelére és az evangéliumok tanítására utal, amely Istent a szeretettel azonosítja, *A lakomá*ra, ahol minden beszélő az élet

egyedüli és legfőbb valóságaként és értékeként mutatja be a szeretetet. Ficinonak *A lakomá*hoz írt kommentárjára, amelyben a szeretet hiányát a törvény megszegésének, bűnnek nevezi. Cseke Ákos olyan műveknek láttatja József Attila sok elemzője számára kínos, betegséggel mentegetett verseit, amelyekben a nyilvánvaló személyes fájdalom lett pokoli mélységben kiaknázva annak érdekében, hogy „a kiáltozás felhívja a figyelmet a renddé vált rendetlenségre, jogtalanságra, a szeretetlenségre", s e vízióban „talán mi magunk is ott lapulunk, a saját életünk is ott bujkál valahol: a költemények nemcsak a beteg József Attilát leplezhetik le előttünk, hanem önmagunk rejtett, nem szívesen vállalt, kiismerhetetlen mélységeit is, melynek fényében a mi jól védett, egészséges normalitásunk egyszerre ostobának, gyávának és betegesnek hat."

A szerelem mibenléte; az idő és a valóság, a szó és a valóság viszonya; a valós énünk a maszkjaink mögött; a részünket alkotó Isten messzesége, a bűn közelsége... hívószavak, amelyekre alighanem sokan felfigyelnek a pragmatikus életműködés eltompultságában is, ám legtöbben sietve meg is nyugtatják magukat, hogy szép, szép ez a kifinomultság, de hát a „fontos dolgok" előbbre valóak. Cseke Ákos Beckett *Molloy* című könyve kapcsán idéz egy francia kritikust (Jean Pouillon): „Érthető, ha ez a könyv érdektelennek tűnik azok számára, akik elmondhatják magukról, hogy soha egy pillanatra sem érezték magukat sem elveszettnek, sem bolondnak." A József Attila-tanulmányból fentebb kiragadott mozzanatok, azt hiszem, már kellően igazolják, hogy Cseke Ákos esszékötetéről is leírhassam ugyanezt. Azzal a megjegyzéssel, hogy nincs olyan ember, aki soha nem érezte magát elveszettnek, bolondnak. Ha mégis ezt mondja, igazán bajban van, s annál inkább neki szólna e becsületes kutatóút az őszinte kérdések és az érvényes válaszok után.

A kötet erős belső logikát követ. A Kafkáról szóló esszé (*K.*) a később következő esszék számos mozzanatát exponálja. Nem kívülről, erőszakoltan vetül az elemzésbe a más esszék központi témájaként később előjövő problematika, hanem *A kastély* értelmezésének strukturális része, magából a regényből bukkan elő. Csak utólag, a kötetet újra és újra átpörgetve bámulhatunk el a szerző olvasmányainak holtbiztos iránytűjén, amely elvezette az antik és kora keresztény filozófusoktól a reneszánsz irodalmon és festészeten át Kantig, Heideggerig, vagy akár magyar költőkig, Babitsig, József Attiláig, hogy rátapintson e merőben különböző irodalmi és filozófiai művekben az őt gyötrő, rejtőzködő kérdésekre, éppen azokra a pontokra, amelyeknél az övével egylényegű indulat lüktet át a szavakon. Mindenesetre e neuralgikus pontok megtalálásával eleven anyaggá lehetett tenni a már szikkadt, holt betűt, olyan írássá, amelynek ma is komoly tétje van. Így hát nehéz lenne eldönteni, hogy Cseke Ákost segítik-e klasszikus modelljei létszemlélete eszékbe öntésében, vagy ő segíti-e műveiket új életre.

A kastély központi hősének, K.-nak meg kell ismernie saját léte titkát, másként nem lehet ember. De megismerheti-e a titkot, midőn olyan dimenzióban kell jelen lennie, amelyről tudnia kell, hogy talán nem is létezik? E tökéletes elbizonytalanodásban K. számára a szerelem kínál kapaszkodót, de ez nem viszi

közelebb a titokhoz, amelyet keres. Csapdába kerül, mert elemi igénye van a közelségre, de nem csillapodik a távolságra való vágya sem. Cseke Ákos ezt a feladattal bíró férfi „elidegeníthetetlen" vágyának nevezi, és Orpheuszra utal, aki nem tudja feladatát elvégezni, ha Eurüdikére fordítja tekintetét. „Ám mintha sorsunkban az is meg volna írva, hogy mégis megtegyük, amit nem szabad" – folytatódik a dilemma ismertetése, s itt exponálja Cseke Ákos először a Szent Ágoston-esszé (*Én magam*) gondolati magvát a híres szent Pál-idézettel: „Mert nem azt teszem, amit szeretnék, a jót, hanem a rosszat teszem, amit nem akarok." K. kiábrándul, de nem a lányból, hanem önmagából, hogy nem tud ellenállni az érzéki világ csábításának, ami elrejti, elállja útját a végtelenre irányuló végtelen vonzódásának – fejtegeti Cseke. E kétféle vágy közötti feszültséget a következő, *A szerelmes Dante* című tanulmány végletes egzisztenciális problémaként, üdvösségünk ügyeként tárgyalja, itt, a Kafka-regény interpretációjában még személyes, földközeli kérdésként fogalmazódik meg: „Az örök női elcsal minket sorsunktól, vagy sorstalanságunkban az egyedüli hatalom, mely gondoskodik rólunk?" K. mindenesetre korábbi ideáljait elveszítve lép ki a regényből, benne nincs meg „az az inkább Camus hőseire jellemző büszkeség – fejezi be az esszét Cseke Ákos rendkívüli rezignációval –, mely végül akár önmaga ellen is fellázad, csak hogy így adjon feltétlen formát Isten elleni lázadásának. […] K. mintha inkább azt mondaná : »Így telik életünk: valami végső, jóleső közelség a végtelennek tűnő és egyre elérhetetlenebb távlatok helyett. Talán megtanuljuk beérni ezzel. (Ha sikerül, akkor – akár igazunk van, akár nem – minden elveszett.)«"

Dante *Purgatórium*ában a mítoszi közeg eleve áthangolja a közönséges élet és a feladatnak szentelt élet dilemmáját. Cseke Ákos szerint Dante az ókori bölcsek nyomán minden létező célját abban jelöli ki, hogy folytonosan a láthatatlan értelmet fürkéssze, amit a látható dolgok rejtenek. „Az ember az egyetlen földi létező – írja le Cseke e világkép konzekvenciáit –, aki tudatában lehet annak, hogy titkot hordoz, egy olyan Isten titkát, aki benne van, de nem azonos vele. Éva bűne […] az őt meghaladó titok semmivé tétele, az, hogy úgy tesz, mintha ő a maga létében nem volna más, mint önmaga." Kulcsmondat ez a tanulmányban, s ettől kezdve Beatrice égi szerelme nem a paráznaság földi bűnének az ellentétpárját jelenti Cseke Ákos elemzésében, Beatrice nem Francesca ellentéte, aki szerelmével, Paoloval együtt gyötrődik a Pokol bugyrában, hanem az ősbűn hordozójáé, Éváé. Beatrice Istenhez akarja emelni szerelmét, Istenben akarja őt szeretni, a férfi üdvéért harcol, ki akarja vezetni a földi szerelem sivatagából. A szerelmes férfi viszont makacsul küzd szerelméért, egymással küzdenek egymásért, s Dante végül meghajol Beatrice igazsága előtt. Cseke Dante művében megértettnek, és nem megélhetőnek látja ezt az igazságot, s ez az élet természetes rendje felől megfogalmazott fenntartás szükséges ahhoz, hogy az olvasó bizalommal kövesse a szerzőt abban a gondolatmenetben is, amely Dante művének szemléleti újdonságára világít rá. Dante „újra merte fogalmazni a szeretés törvényét, úgy, hogy a szerelmet a hétköznapi ember számára átélhető vallásos misztika csúcsaként mutatta be, nem azért, mintha a földi szerelem igazabb volna Isten szerelménél, hanem annál az egyszerű oknál fogva, hogy ez az, ameddig – Dante legalábbis így gondolta – a földi ember csalás

nélkül fel tudja emelni a szívét. […] A szerelmet az istenülés egy formájaként fogta fel, és benne megalapította az istenhasonlóság laikus, mégis hiteles, mélységesen vallásos módját."

A keresztény dogmatika szempontjából bizonyára igen kényes módon hozza emberközelbe, földközelbe a Távolit, de Cseke Ákos még kényesebb, nagyobb mélységektől sem hőkölt vissza az emberi lény Isten-közelének ellentmondásosságát, drámaiságát vizsgálva. A kötet közepén, a Kant-esszében (*Kísérlet a messzeségről*) lejegyzi a filozófus megnyugtatóan hűvös mondatát: „Isten, mint legfelső intelligencia, jogos szükséglet." De a kötet végén az Ágoston *Vallomásai*t átvilágító tanulmány (*Én magam*) újra küzdésnek, drámának, állandó megpróbáltatásnak ismeri el az ember kapcsolatát az önmagán túlival. Egy-egy kérdésnek ez az ismétlődő exponálása, mélyebb regiszterben való visszatérése mintha spirált írna le, s e halványan kirajzolódó gondolatspirálok koherens etikai irányultsága fűzi össze a heterogén tanulmányokat kötet-egésszé. Ezért előre hozom az Ágoston-interpretáció áttekintését a kötet végéről, mintegy az előző kérdések továbbfűzéseként, holott súlyos tanulságai miatt a szerző nem véletlenül zárta e tanulmánnyal a kötetet.

Cseke Ákos sem indulhat ki másból, mint Ágoston félelméből saját bűnösségétől („szívem az elburjánzott hiúságok tömegét hordozza magában... nagyon félek az én titkos hajlamaimtól, amelyeket a te szemed megismer, az enyém viszont nem."). Ám nem fogadja el azt az értelmezést , hogy Ágostonnál ez „radikális antropológiai vagy talán pszichológiai pesszimizmust" jelent, amely szerint „nem szabad az akarat, mert azt teszem ugyan, amit akarok, csakhogy csakis a rosszat vagyok képes akarni. Ezzel pedig bezárul az ember eredendő bűnösségének köre"(Vidrányi Katalin). Cseke Ákos értelmezésében Ágoston nem morális értelemben vett bűnről beszél, hanem arról, hogy bűn nélkül is „folyton elbukunk, folyton lemaradunk önmagunkról, elvétjük lehetőségeinket, folyton meghazudtoljuk önmagunkat". Heideggernek a *Vallomások* tizedik könyvéről készült elemzésében talált megerősítést ehhez az értelmezéshez, aki azt írta: „A világ hívásában az ember egyfajta létcserében vesz részt, elcseréli Isten képére teremtett önmagát egy világi énre, nem azt teszi, amit belső elhivatottsága és felelősségvállalása révén tennie kellene, hanem azt, amit a világ elvár tőle..." Cseke Ákos rámutat, hogy Hippo püspöke általában az akarat gyöngeségéről beszél, nem arról, hogy a rosszat akarja a jó helyett, hanem hogy sem ezt, sem azt nem képes teljesen akarni. Ilyesformán Ágostont az igazmondás kérlelhetetlen igényével jellemzi Cseke Ákos, és szerinte ez az igény a másik megváltásának féktelen vágyából és reményéből fakadhat. Az eredendő hiány, a bűnre, a bukásra való nyitottság – írja Cseke – ugyanaz a „hely", „ahol az ember Istenre is nyitott." Ágoston realista emberképéből érthető meg az Istenhez való közeledés elengedhetetlen szükségessége, „csak ez a távolság segíthet meg engem, csak az ő közelségében lehetek az, aki vagyok, akarhatom teljesen azt, amit akarok." A kegyelem megtapasztalása az időben létező ember számára nem lehetséges „meg nem felelésének" bűnössége nélkül, s itt már Schelling szavaival él: a „bűnösség", amíg élet van, idő van és ember van, felszámolhatatlan, s amikor felszámolható, nincs „élet", nincs „ember" és nincs „idő".

Egy másik gondolati spirál kezdete a Babitsról szóló tanulmány (*„…s mit ér a szó, amely csupán tiéd?”*). Ámbár ha a „kérlelhetetlen igazmondás igényét” nem csak Hippo püspökére értjük, jól látszik, hogy a spirálok olykor metszik egymást. Cseke Ákos a szavainkkal szemben való bizalmatlanság indoklásánál ugyanabból a Heidegger-passzusból (a *Vallomások*hoz írott kommentárból) indult ki, amelyet az imént idéztünk: az ember észrevétlenül „lecseréli önmagát egy világi énre, a szavait a világ szavaira”. Uralható-e a nyelv? Közel száz éves története van az e kérdésre adott tagadó válasznak. De Cseke Ákos szerint „Ennek a dadogásnak, űzöttségnek, a külső és a belső szó, a megváltó gondolat és a kimondott szó közötti eltérésnek nemcsak negatív, de pozitív értelme is lehet: az az antropológiai optimizmus, mely tud a belső szóról az emberben, tud arról, hogy az emberi lélekben, bármit mondjon is, bármit tegyen is az ember, ott ólálkodik az abszolút igazság. Ez az, ami a költőt folyton elválasztja saját magától, annak a gazdagító űrnek a konstatálása, amely az ember és a saját maga által kimondott szó között tátong...” – Merőben másféle értelmezése ez a nyelvkritikának, mint amelyhez a posztmodernizmus szoktatott bennünket. Cseke így fogalmaz: „a költői szubjektum Babitsnál igenis feladja a nyelvvel szembeni uralmi pozícióját, de nem azért, hogy elmerüljön a nyelv önműködő játékosságában, hanem azért, hogy vállalja azt az eredendő dialógust, amely külső és belső szó között áll fönn.” Babits Istenhez fordul, tőle kéri szavai hitelének megadását, és erre lehet azt mondani, hogy ez a nyelv „premodern” teologizáló felfogására vall, amely ma már „elavult, meghaladott”, de Cseke Ákos indignálódva kérdezi: „Nem világos azonban, hogy a nyelv vagy az írás önműködő játékosságára való ráhagyatkozás mennyivel jobb a szavak Istenre bízásánál?” Ezzel nem azt akarta állítani – fűzi mindehhez Cseke –, hogy Babits nagyon vallásos vagy hogy éppenséggel posztmodern költő, hanem arra hívta fel a figyelmet, hogy nála is, ahogy más költőknél, tetten érhető az elemi emberi vágy, „hogy valaki velünk együtt állítson vagy tagadjon a világ dolgaiból valamit, hitelessé tegye sok régi hiú szavainkat, legyen ez a valaki akár egy Isten, akár egy szerető vagy szeretett személy”.

A „földközeli” megfogalmazástól megint nagyot kell lépnünk ugyanabban a gondolatkörben maradva a következő, Kant tételei között bolyongó esszéhez (*Kísérlet a messzeségről*), talán még nagyobbat, mint *A kastély* elemzése és a *Purgatórium* közötti távolság volt. Ha az önmagunkról, a világról való tudásunk nyilvánvaló elégtelenségéről beszélünk, alighanem nem térhetünk ki Kant elől: „azt a lelkiismereti krízist, mely abból fakad, hogy az ész szeretne önmaga előtt becsületesen elszámolni az érzékfelettiről való tudásával, és nem tud, Kant elsősorban a tiszta ész gyakorlati kiterjesztése révén próbálta meg feloldani” – kezdi Cseke Ákos annak a nagyon fontos határvonalnak a kijelölését, ameddig az empirikus ismereteinkkel eljuthatunk. „Az ész korlátait azért jelöltük ki – idézi Kant érvelését –, nehogy elfelejtse az empirikus feltételek vezérfonalát, és belevesszen in concreto megjelenítésre alkalmatlan transzcendentális elvekbe...” Azonban az érzéki és a valóságos nem esik egybe, akár önmagunkra, akár a világra, akár Istenre tekintünk, kénytelenek vagyunk felismerni, hogy „van valami rajtunk túl is – még ha soha nem is tudhatjuk meg, hogy önmagában valóan mi is ez a valami.” E tekintetben a határ és a korlát

fogalmának szembeállítása Kantnál azt jelenti, hogy nem tagadjuk a rajtunk túli világ létét. Az ész becsületessége abban áll – s ez Cseke legfontosabb kiemelése Kant gondolatmenetéből –, hogy „sem be nem zárkózik az érzéki világba, sem át nem adja magát a rajongásnak azon kívül, hanem egy határ ismeretéhez illőn pusztán arra a viszonyra szorítkozik, amely egymáshoz fűzi azt, ami a határon kívül esik, és azt, ami azon belül található."

Izgalmas szembeállítást végez el Cseke Ákos, amikor felidézi Derrida tételét, aki szintén a gondolkodás becsületességét határozta meg a maga módján. Szerinte ez annyi, mint nem állítani és nem tagadni az érzékfeletti világ létét, hanem meghaladni vagy megelőzni az állítás-tagadás, érzéki-szellemi, ok-okozat, aktív-passzív, jelenség-magánvaló ellentétpárokat, és úgy szemügyre venni az élet minden arkhét és teloszt, alfát és omegát nélkülöző, mindig váratlan előtörését, hogy mindig elhalasztjuk a kizárólagos névvel rendelkező „jelentés" feltételezését és rögzítését. A világ jelentés nélküli jelek roppant halmaza – s e Derrida-tételből következik, hogy a metafizikai igazságkeresést szinte automatikusan felváltja a tudományos vagy gyakorlati teljesítménykritérium cinizmusa. „Nincs ember – írja Cseke –, aki erre a már-már a misztikusok és fantaszták radikalizmusát felidéző korlátozásra képes volna […] Abban azonban igazuk lehet, hogy e magatartás – hisz itt első sorban erről van szó, és nem egyfajta elméletről – ellentéte is élhetetlen és bizonyos szempontból embertelen: nem elég bizonyos gesztusok vagy talán társadalmi rítusok segítségével egyszer s mindenkorra megnyugtatóan rögzíteni egy jelentést vagy különböző értelmeket, ez ugyanis a legtöbb esetben öncsalás." A valóság, lehet, mindig magával sodorja a jelentést, de hogyan élhetnénk úgy, hogy ne tartanánk igényt a jelentésre is a jeleken túl. „Az ember nem mindig ezen a határon áll-e és próbál őszinte lenni önmagához, hogy sem át nem lépi, sem le nem tagadja e mindent eldöntő határvonal létét? S nem ebben a fáradhatatlan határkijelölésben és határjárásban áll-e az ember embersége?" – Cseke Ákos kérdésformában adott válaszát tudott és nem tudható, folyton elmozduló jelentéssel bíró világaink, jelkészletünk provokációjára realistának, élhetőnek és becsületesnek vélem.

Ha a jelentés és a valóság között is űrt érzékelünk, kivált megvan a jel (a szó) és a valóság között! Annak a „spirálnak", melyet Babitsnál kezdtünk megrajzolni, és a Kanti filozófia elvont fogalmain vezetett át, a végpontja a Samuel Beckett *Nohow on* című kötetének három kisprózájáról készült elemzésben van. Nem mintha ez a tanulmány mélyebbre jutna a valóság rögzíthetetlenségének konklúziójánál, amellyel a Kant-esszé végződött, csupán szuggesztíven, érzelmekkel áthatott, plasztikus megfogalmazásokkal szemlélteti az exponált probléma nagyságát. A *„Rosszul látom, rosszul mondom"* című írás fordítási hibáival Cseke látványosan bemutatja, milyen makacsul ellenáll Beckett valódi közlésének a szokványos gondolkodásmód, amikor nem észleli, hogy az író szándékosan választott hibás, inadekvát szófordulatokat, a rosszul mondással nagyon is jól fejez ki valami fontos élményt. Elutasítja azonban Beckett műveinek destruktív értelmezését, amely szerint „az ember önmagát létre hazudó semmi" (Takács Ferenc). „Beckett nem a szavak, nem a jelentés, nem az értelem ellen lázad – ehhez szükségtelen lett volna a szavak végtelenül

precíz, gondos válogatása […] –, hanem a magától értetődőnek tűnő, bevett fordulatok ellen, mert úgy véli, […] a »rossz« szó a »rosszul mondás« valódi esély a valóságra és az igazságra."

Beckett Proustról szóló tanulmányában írta meg, de saját művei világáról talán még többet árult el azzal, hogy az időt a jövőtől a múlt felé tartó „haladásában" olyasminek látja, amely maga alá temeti az embert, aki nem tehet mást, mint paktumot köt a jelen idejű, folyton elmúló, kiismerhetetlen világgal. Ezt a „szerződést", „spanyolfalat" nevezi Proust nyomán Beckett *szokás*nak. A szokás garancia arra, hogy az ember elkerülje a valósággal való találkozást. Az élet szokások sorozata, az egyén egyének sorozata. Az ember választ magának egy ént, egy maszkot, s azt sikerre viszi. Cseke Ákos teljességgel azonosul Beckett szüntelen törekvésével arra, hogy a figurák életteli megragadásában minden szokványos értelmezést, mozzanatot kiküszöböljön, és ne dőljön be a tapasztalás álvalóságának. Izgalmas és markáns kísérlet ez a Magyarországon valóban kevés visszhangot kiváltó kései művek megismertetésére, és ami még meglepőbb cél: megszerettetésére (hiszen még a *Godot*-t is inkább csodálták, mint szerették nálunk). A vállalkozás kivételessége elismerést érdemel, ha az értelmezésből ezúttal hiányolhatjuk is a szükséges távolságtartást. Konklúziójának érvényességén ez a hiányosság mit sem változtat: Cseke Beckett kései műveiben megmutatja, „miként kéne átverekednünk magunkat szóról szóra, mondatról mondatra a nyelv és gondolkodásunk romhalmazain a nem nagybetűs életig, a *Proust* szavaival a »valóig«, a »varázslatig«".

E gondolatgazdag tanulmánygyűjteményt nem lehetett vázlatosan ismertetnem, hiszen akkor a felmerülő témák és gondolatmenetek a legbanálisabb, végtelenül leegyszerűsített formájukban lettek volna csak összefoglalhatóak. Ám sajnos a részletező ismertetés is csak vázlatnak tekinthető, de bízom benne, hogy legalább a gondolkodás becsületességéről és bátorságáról képet ad. Annak ellenére, hogy végső soron a hit esélyeit latolgatta és védte mindvégig a szerző, ezek az esszék etikai világképük révén a nem Isten-közelt kereső homo moralis, sőt a homo aestheticus számára is zavartalan együttgondolkodást biztosítanak. Igazolásul elég a kötet utolsó oldalára mutatnom: „Az ideális élet nem a megtért ember élete […] de annak az embernek az élete sem nevezhető ideálisnak, aki nem mer beletekinteni a másvilágba, […] aki folyton-folyvást halogatja választását, válaszát, feleletét, s hogy megígérje, odaígérje önmagát – legigazibb önmagának."

Kortárs, 2013. 06.

Ady a szocialista Romániában

Zelei Miklós: *Situs inversus. Az Isten balján* (Komp-Press – Korunk Kiadó, 2013.)

Ha Ady Endre a szocialista Románia állampolgára lett volna, amikor Nagyváradról nekiindult a világnak, hogy nagy ívű pályáját befussa, nyilván ugyanolyan megalázó és veszélyes tortúrának lett volna kitéve, mint mindazok, akik Magyarországra való áttelepülésük engedélyezését járták ki a hivatalok útvesztőiben, miközben a politikai rendőrség zaklatta őket, ott is, itt is, esetleg belekényszerültek valami névházasság groteszk kalandjába. Sohasem lehetünk biztosak abban, hogy egy irodalmi mű milyen gondolatból csírázott ki, de Zelei Miklós drámáját, amelyet a békéscsabai Jókai Színház egyfelvonásos drámapályázatára küldött el 2012-ben, ebből az evidens, és mégis mulatságos fikcióból lehet legkönnyebben eredeztetni.

Némi titkosszolgálati közreműködéssel Ady „elveszíti" nagyváradi illetőségét bizonyító okiratait, s konstancai lakosként újra kell kezdenie a folyamodást kivándorlási engedélyért, persze az ehhez szükséges igazolványok beszerzésével is meg kell birkóznia. Rendes munkahelyének kell lennie, ezért ez a szegény, kortársunkká átvedlett Ady a Filimon Sirbu Kultúrházban munkás olvasóköröket szervez, és románul is meg kell tanulnia, mert „nem hagyhatja el Romániát, aki nem tud románul" – mondja neki Gamma ezredes a titkosszolgálattól, végtére is furcsán venné ki magát, ha egy román író nem tudna románul. Némi engedékenységgel tudomásul veszi, hogy Ady magyarul ír, vagyis magyarul író román író, Ady persze berzenkedik ez ellen, makacsul magyarul író magyar írónak tartja magát. Gamma jóindulata abból fakad, hogy el van ragadtatva Ady szerelmes leveleitől, amelyekkel, miután ellenőrizte őket hivatása rendje és módja szerint, a saját menyasszonyának udvarol. Az már más kérdés, hogy Ady a névházasságát álcázza szerelmi vallomásokkal, hiszen szegény csúf Kitti, az önfeláldozó álfeleség fellobbanó szerelme Ady iránt tökéletesen egyoldalú marad, ám a házasságlevél elengedhetetlen az utazási engedélyhez, a házasságnak tehát muszáj valódinak látszania.

Az ovidiusi helyszín, az egykori Tomi a Kárpátok Géniusza uralma alatt nemigen kedvez a költői emelkedettségnek: a levélírást is fel kell függeszteni arra a tizenöt percre, amíg megnyitják a vizet, és le lehet húzni a WC-t, továbbá mód van némi tisztálkodásra. Milyen könnyen felejti az ember az ilyen fontos részleteket! A Gamma ezredesekre, a hivatalok packázásaira még aktívan emlékezünk, de a nyomorúságnak ez a mindennapi pokla, a nélkülözés, a keserves küszködés az elemi szükségleti cikkek beszerzéséért , a közszolgáltatás súlyos hiányai már elhomályosultak az emlékezetben, pedig legalább annyira rányomták bélyegüket a diktatúrák polgárainak életére, mint a közvetlen politikai terror. Zelei Miklósnak hála, ez a néhány könnyedén odavetett sor egy egész szubkultúrát kelt életre. Az olvasó elszörnyed, s egyúttal örvend a tanúságtevő valóságszilánknak.

Zelei Adyja nemcsak Trianont és Jaltát éli túl, hanem, ahogy megállapítja ő maga is: „A Szovjetuniót túléltem. Csehszlovákiát túléltem. Jugoszláviát is. Közeli hozzátartozóim voltak. Kint vannak

mind a temetőben. A frakcióvezető-helyettest nem éltem túl. Amikor ezek a csodaországok még éltek, a főnökök kitelefonáltak a pártközpontból, hogy mi az, amit meg kell írni. Ma a pártközpontban megírják a cikket, a főnökök kimennek a szerkesztőségbe, és szerzőt keresnek hozzá." De a mai Ady nemcsak a politikai hatalom manipulációs és korrupciós technikáinak örökkévalóságán akadhat fenn, az egész fennálló világ elborzasztja. Amikor a mobilján Kosztolányival értekezik, vagy Babits hívja fel, és gégemikrofonos hangján tájékoztatja a Nyugat szorongatott anyagi helyzetéről, ízlelgethetjük annak humorát, hogy ma a Nyugattól évi kétszázmilliós nyereséget követelne a laptulajdonos, melyet ha nem teljesít, úgymond „hirdetési katalógust csinál az egész szarból". Ma a Nyugatnak online kiadása is lenne, és Babits azzal büszkélkedne, hogy a honlap visszatérő látogatóinak aránya igen magas, az oldalon eltöltött idő átlagosan 2 perc 50 másodperc. Az elmaradt honoráriumokat a Nyugat wellness-utalványban fizetné. Zelei Adyja számára a piac, a marketing diktatúrája éppoly emészthetetlen, mint a politikai diktatúra volt. Az új világban is elmondhatja magáról, amit még áttelepülése előtt fejtett ki Babitsnak egy telefonbeszélgetésben: „Megbuktam én is, mert megbuktattak. Mint értelmiségi. Mint író, mint költő, mint hírlapíró. Mint írástudó. Mint kultúra és minőség. Mint ember. Sikeresen kiszorítanak minden olyan helyről, ahol tenni lehetne valamit." Ennek az Adynak Konstancában a célországról, az anyaországról sem volt sok illúziója: „Arra kellek, hogy itt szenvedjek, ott publikáljak. Bebizonyítsam, én, innen, hogy az ott egy szabadabb diktatúra." Babits a telefonvonal gyakori megszakadására utalva megszeppenten kérdi is e ponton: „Lehet, hogy a magyarok bontják szét a vonalat?" Hiszen Magyarországon Gamma alteregója Garami ezredes, itt épp oly célszemély lesz a költő, mint Romániában volt. Garami is elég jóindulatú, ő legalább nem románozza le, mint a pesti tömbházgondnok. Végül Zelei Adyjának szenvedélyes ambíciója, hogy elveszítse végre román állampolgárságát, kiegészül egy másik ambícióval. Már nem zavarja, hogy a csalódott Kitti fel kívánja bontani a házasságot, miáltal a magyar állampolgárság elúszik. Sebaj, hontalan lesz, senkiföldi, annak legalább valamiféle oltalom jár.

Ha nemzedékeink értelmiségi létfeltételei közé születik, Ady aligha válik Adyvá. Már kész van nagy költő mivoltában, amikor Konstancában találkozunk vele. Ezért rendíti meg a nézőt/olvasót folyamatos megaláztatása. Zelei Miklós bárkit kipécézhetett volna nagyjaink közül, Arany Jánost, Móricz Zsigmondot, Kosztolányit, hogy átültesse őket közelmúltunk és napjaink méltatlan körülményei közé, de a telitalálat csakis Ady lehetett, a kihívó, gőgös, kaján és mégis tragikus magyar világfi, a kivagyiság megszállottja. Ezt az Adyt nemcsak a diktatúra által megszabott életkörülmények alázzák meg, hanem a hozzájuk való reflexszerű alkalmazkodás is: a folytonos ügyeskedés, a korlátok leleményes kijátszása, amelyet pedig mi, diktatúrához szocializálódott nemzedékek sajátos vigaszként, sikerélményként, apró győzelemként éltünk meg. Pedig azzal, hogy beszálltunk a játékba, önkéntelenül elvegyültünk a zsarnokokkal és készséges szolgáikkal.

Innen nézve a darabnak az az először nehezen értelmezhető fogása, hogy minden szereplő mint Ady

lép elénk – pontosabban Ady lép elénk mint Kitti, mint Léda, mint Gamma vagy Garami ezredes, mint frakcióvezető-helyettes, mint Babits, mint tömbházgondnok és természetesen mint önmaga is, egy igen megfontolandó értelmezés lehetőségét nyitja meg. A könyvről szóló recenziójában Pethő Sándor (Pro Minoritate, 2013. tavasz) ironikus fintort is érzékel ebben az egyetlen szereplőre minimalizált dramaturgiában, minthogy a kultúra vidékén mostanában dívó kóros takarékossági kényszerre lehet gondolni, de Pethő maga is túllép e feltételezésen, és szerinte a Zelei által létrehívott Mindenki-Ady „Olyan világok hipotetikus lehetőségei között él, melyben végső soron soha nem válhat önmagává". Ehhez az értelmezéshez hozzá tehetjük, hogy Ady a színdarab egyetlen hőse ugyan, a létező szocializmus és a létező kapitalizmus megalázott áldozata, de környezete, kínzói ugyancsak a körülmények bábjai. A maguk sokszor bűnös, sokszor aljas módján kényszerpályán élnek, a bennük rejlő Ady: *a méltóságuk* szükségképpen elvész. Hiszen mindenkiben van valami adyság, legalábbis lenne, ha lehetne. Az, hogy ugyanazt a lényt kell hol Adynak, hol bármely másik szereplőnek látnom, erre is figyelmeztet. S talán arra is, hogy magában a Nagy Egyéniségben is sok-sok kis egyéniség esendősége gyűlik össze. Nem azt jelenti ez, hogy egyaránt felelősek vagyunk a diktatúrák bűneiért, a mai neoliberális világ embertelenségéért. Legalábbis, ha Zelei ezt gondolná, vitába szállnék vele. Hiszen Gamma/Garami vagy a tömbház bunkó gondnoka korántsem úgy áldozata a körülményeknek, mint aki ki van szolgáltatva nekik. De ettől még észre kell vennünk, hogy megalázottak ők is. A rossznak nem forrásai, hanem eszközei. A rossz, a szenvedés, a nyomorúság a világnak azokból a megbicsaklott hajlamaiból, elszabadult, önjáróvá lett működési törvényeiből fakad, amelyek kivétel nélkül mindenkit, a hű kiszolgálókat is megfosztják a méltó élet lehetőségétől.

A színdarab hangjáték-változata természetesen nem élhet ezzel az imént tárgyalt érdekes megoldással, itt nem lehet minden szerepet Adyra osztani. Az eredeti színmű mellett ez is olvasható a kis kötetben, és az átláthatóbbá, csiszoltabbá vált szöveg másodszorra is megragadja az olvasót. De valamelyest – legalábbis számomra – veszített gondolati feszültségéből azzal, hogy a szereplők átláthatóan elkülönülnek egymástól és Adytól.

A dráma műfaja nagy bátorságot követel meg az írótól. A drámaírónak bizony nem lehet elkenni az ötleteit, végig kell gondolni a gondolatait, színt kell vallania a dolgokról. Vállalnia kell a túlzást, a túlzásban rejlő tévedést is. A drámában végletesebbé válik az író véleménye a világról, mint az „egyrészt-másrészt" körültekintéssel megfogalmazott regényben. Épp ezért rendkívül fontos, hogy egy dráma a színpadon autentikus saját világot teremtsen, vagyis hogy igazságai mindig a saját mérlegén legyenek megmérve. Zelei Miklósnak sikerült autentikus világot teremtenie ebben a a groteszk színműben, s így nem azt vizsgáljuk szociológiai-politikai ismérvek alapján, hogy valóban szörnyűbbek-e a mi évtizedeink, mint Ady korának évtizedei voltak, hanem hagyjuk magunkat sodortatni a szellemes fricskák közé, keserűen nevetgélve, hogy a végére, amikor Ady már csak egy légy a falon, mi magunk is közeledni érezzük egy könyörtelen Marketing Menedzser pisztolygolyóját – vagy egy mocskos légycsapót.

A *Situs inversus* olvasható egy szellemes, groteszk színjátéknak is, de korunk, életünk megrendítő metaforájának is. Ady Endréhez persze – néhány szép versidézettől, és egy-két életrajzi mozzanattól eltekintve – nincs semmi köze.

Kortárs, 2014/ 01.

Valóság és fikció az önéletírásban*

Gelléri Andor Endre: *Egy önérzet története*

Minden író tudja, hogy a szavak kirabolják őt. Mihelyt írásba foglalja eleven érzését, már nem elég őszintén érzi, amit érzett, nem tudja többé, hogy a lejegyzett történés hogyan is történt valójában, miképpen hangzott a dialógus, mielőtt „anyag" lett, az írás anyaga. Az írásban megképződött valóság ránő a törékeny emlékezetben tárolt valóságra, magába szippantja, elemészti azt. A művekben akkor is csak egy lehetséges, de sohasem volt valósággal szembesülünk, ha a szerző a legnagyobb őszinteségre törekedett, s ha minden mozzanat megtörtént tényeknek felel is meg, ahogy az önéletírások és a szociográfiák esetében feltételezhetjük. A tényszerűség igénye csak e két műfajban merülhet fel, hiszen egy prózaíró a fikciós elbeszéléseiben nem küzd meg sem az őszinteség, sem a korrekt valóságreferencia igényével, szabad mindentől, bátran lubickol a szavak, a mondatok átlényegítő hatásának lehetőségében. A fikciós írásművekben a kvázi-valóság – s ebbe az álom és a vízió „valószerűségét" is beleérthetjük – teljesen egyenértékű a dokumentálható tényekkel; nem érzékeljük valóbbnak a megtörtént mozzanatot, mint a kitaláltat.

Gelléri Andor Endre éppen azzal vonta magára kortársai figyelmét, hogy novelláiban az érzékelhető világ sajátos könnyedséggel szabadult el nehézkesen pedáns valóság-konvenciónk pórázáról. Első írásaitól kezdve nyíltan vállalta, hogy „minden létezhet, amire csak a véges emberi elme vagy költői szív gondolni tud és mer." Ezt a hitvallást „bátor esztétikám"-nak nevezte önéletírásában, tehát idővel programmá emelte azt a módszert, amelyre nagyon fiatalon és ösztönszerűen talált rá, amikor a tenyeres-talpas valóságot meseelemekkel szőtte át, vagy magát a profán életképet izzította fel úgy, hogy földöntúli fények áradjanak belőle. Ezért az írásmódért illette őt Kosztolányi a kitüntetéssel felérő „tündéri realista" jellemzéssel. A jellemzés külső ösztönzést is jelenthetett hajlama követésében, de veszélyt is rejtett magában, hogy önismétlésbe fullad Gelléri tehetsége. Az *Egy önérzet története* nagyon nagy hányada éppen a pályakezdet efféle vívódásairól ad számot. Az irodalmi nagyságok tetszésének való új és új megfelelés és a továbblépés dilemmájáról. Magával az írósággal való önkínzó csatáiról. Kétségek gyötrik, hajszolják, hogy kiapadt, hogy többé nem látogatják meg a tündérek, nem szállják meg a manók, mert jól tudta, meg is tapasztalta, hogy a varázslatot nem szabad erőltetni, ha mégis megteszi, rossz írás az eredmény; Mikes, a csodálatos felfedező és patrónus kidobja vele. A meddőség e pokoli napjaiban, heteiben amúgy is felfokozott szexualitása végletes és veszélyes kalandokba hajszolta, amelyeket ugyancsak nyers, kegyetlen nyíltsággal írt meg az önéletrajzban. Ha novella képződött meg benne végre, épp oly vadul vetette magát az írásra, mint szegény barátnőire vagy az utcanőkre, de nem menekszik meg a kételytől ekkor sem: jó-e, tetszik-e pártfogóinak,

---

* Elhangzott a Magyar Írószövetségben 2014. május 13-án rendezett konferencián, amelynek címe: „ Emlékkonferencia a holokauszt magyar íróáldozatairól" volt. Megjelent az *Arc a papír tükrében – Írások Jánosi Zoltán tiszteletére* (Nyíregyháza, 2014) című kötetben.

barátainak – azonnal körbejárta a várost, és esengve várta a véleményeket.

Füst Milán is egyike volt e barátoknak. 1946-ban írt esszéjében talán a még friss gyász is vezette kezét, amikor összefoglalta Gelléri írásművészetében a valóságismeret és az álomszerű látásmód kettősségét: „Ezt élveztem én benne... a valósághoz való hűségénél még jobban azt a kék fényt, amellyel a valóságot hirtelen elönti... S éppen azért, mert a valóságnak oly nagy az ereje nála: annál bűvösebben kezdenek a dolgok csillogni, derengeni...” Füst Milán – ugyanúgy, mint a többi kortárs – igen fogékony arra a társadalmi ismeretanyagra, amelyet Gelléri Óbudáról, a szegény munkásemberek életéből hozott magával. Olyan környezet ez, amelynek toposzai már a tizenkilencedik századi romantikus és naturalista regényekből ismertek, s ez a szegényes, külvárosi világ a terepe a munkásmozgalmi irodalomnak is. De Gellérinél a nyomor, a kínnal végzett munka, a kielégítetlen vágyakozás sivár életténye teljesen új világképbe illeszkednek. Noha megvallja önéletrajzában: „minden indulatom felforr, ha hallom a nép nyögését”, és a szenvedés nyomasztó szenvedés marad az írásaiban, nem züllik hatásvadász kellékké, nem súlytalanítják el az író elővarázsolt „tündérei” sem, mégis valami eredendő gyönyörködés bujkál Gelléri szavaiban, mert a leírt világ minden részletében intenzív életre kel. Lenyűgöző ez az érzékeinket bombázó létezés. Ahogy Gelléri meglátja a tárgyakat, a fényeket, a mozgásokat, még a csúf is elragadó lesz a maga csúfságában, mert oly tökéletesen kiteljesíti önnön mivoltát. Füst Milán is erre az érzékletességre figyelt fel: „a kelmefestők ahogy a ruhákat főzik, dögönyözik, hosszú botjaikkal keverik a kondérokban, még a műhely gőzét is érezni véli az ember, annyira reális ez a világ”, majd az irreálisba fordulást is tetten éri, amikor beles a műhelybe egy kis rém, egy őrült gyermek, hogy látomásba váltsa át mindazt, ami addig pusztán csak való volt. Gelléri „Nem megfigyelő – emeli ki Füst –, hanem álmodó. Ő nem ceruzával a kezében járja meg a kocsmát, mert hiába is járná”.

Füst Milán az esszé írásakor még nem ismerhette az *Egy önérzet történeté*t. Az addig megjelent írásokra és személyes emlékeire támaszkodva idézte meg Gelléri személyiségét és írói látásmódját, találóan és szeretettel. Aki viszont már olvashatta az önéletrajzi vallomásokat, kissé belelát e látásmód eredetébe is. Elfogadja Füst megállapítását, hogy Gelléri nem a megfigyelő pozíciójából észleli a világot, de azt már vitatja, hogy pusztán álmodta volna. Az önéletírás megmutatja, hogy Gelléri mohón figyelt minden valóságmozzanatra, s ez persze igen messze esik a szenvtelen megfigyeléstől, de tagadhatatlanul figyelem, pattanásig feszült, szerelmes figyelem. Látványra, emberre, legbensőbb sejtéseire vagy akár kora gyerekkora képekben is megjelenő emlékeire úgy tapadt rá, hogy szinte érezni vére lüktetését. Irtózatos benne az életerő, az életvágy, a jelenvalóság. Ezért oly intenzívek a megjelenítései, ezért érzékeljük úgy, hogy a novelláiban ő maga is ott van valahol, láthatatlanul, egy pontnyi fókuszban, mint minden látvány és történés forrása. E próza valóságanyagát legalább annyira személyesnek és lírainak találjuk, mint a bele szőtt képzelgést. Ám az a tény, hogy a Gelléri-írásokba foglalt valóság minden ízében – nemcsak a látványos képzeleti elemeiben – elemelkedik a köznapi tapasztalat valóságszintjétől, előhív egy másik fogalmat is a

líraiságon túl. A mítosz fogalmát. Érdemes felidézni, hogy a „tündéri realizmus” meghatározás négy évtizeddel megelőzi a mágikus realizmus esztétikai kategóriáját, s bár nem azonos tartalmúak, az irodalmi mű valóságának a mesés képzelet felé való megnyitásában rokonok. A mágikus realizmus emblematikus művei köztudottan igen közel állnak a népi mítoszokhoz. A mítoszban a valós és a képzelt elemek egyesüléséből szimbólumok jönnek létre, a figurák allegóriákká válnak, a történések valami önmagukon túli jelentést hordoznak. S vajon Gelléri írói csúcsain nem ez történik? Innen nézve mítoszinak is mondható az a kisvilág, amely megképződik a Gelléri-prózában, bármennyire szokatlan is Óbuda erdős domboldalaival, munkás- és iparos embereivel kapcsolatban mítoszt emlegetni.

Az életvágy az önéletrajz tanúsága szerint nagyon szorosan összefonódott Gelléribe a szeretetvággyal. Lehet, hogy ez szükségszerű, és talán mindenkinél így van, de ritkán lehet olyan jól kimutatni, mint őnála. Kortársai szerették. Gyermeki lényét, esendő őszinteségét, örülni tudását, részvétre szorulását. Ilyen tekintetben még a sors kegyeltjének is tekinthetnénk, hiszen igen korán sikere volt, az említett Mikesen kívül Kosztolányi, Móricz, Németh László is ajnározta szinte, Szabó Lőrinc, Szegi Pál, Déry Tibor, József Attila a barátai voltak, s végül még Babits várát is bevette, Baumgarten díjat kapott. Ám az az ambivalencia, ahogy a Baumgarten díjra reagált, elárulja, hogy a látható sikeresség nem szabadította meg emésztő bizonytalanságától és szorongásától. A díj mintha kiragadta volna talajából, ostobán költekezni kezdett, önmagát szinte ádáz gyűlölettel méltatlan helyzetekbe hozta. Igaz, hogy a következő osztáskor viszont, amikor a díjat nem adták oda neki még egyszer, ahogy addig többé-kevésbé szokás volt, halálosan megsértődött Babitsra, Basch Lórántra, és akkor már őket gyűlölte, nem önmagát. A kapott szeretettel is ilyen ellentmondásos viszonyban lehetett (Mikes volt talán az egyetlen kivétel): nem helyettesíthette az igazi bizonyosságot, s ezért terhes is tudott lenni a számára. Új kéziratait boldog-boldogtalannal elolvastatta, de ha valaki sorozatosan kiábrándító véleményt mondott, inkább elkerülte a továbbiakban – ha magában sem bízott, hogyan bízhatott volna másokban? Ugyanakkor a szeretetvágy nála nem abban merült ki, hogy csupán mások szeretetére sóvárgott, hanem ő akart szeretni, ő szerette volna magához ölelni az embereket, a világot. Ez legalább akkora lelki kín, mint a szeretetlenség. Szenvedett attól, hogy a szüleit nem képes jobban szeretni, vagy Lulut, aki sokáig szeretője és lelki támasza volt, és nagyon-nagyon szerette volna szeretni mindazt, amije volt: a munkáját, a barátait, az írásait. De belső hajszoltsága nem engedte meg, hogy feloldódjék a szeretetben.

Különös ez a kielégületlenség, hiszen magát az életet senki nem szerethette volna nála jobban. És különös az is, hogy annak ellenére akarta szeretni szüleit, szerelmeit, a világot, hogy szenvedett tőlük. Vagy nem is oly különös? Elgondolkodtató epizódja az önéletrajznak a turulisták garázdálkodása az iskolájában. Hiába menekítették ki a teremből Gellérit a társai, a turulisták elkapták, megverték. Ő akkor a Kiscelli utcában lévő kereszthez ment, és „mintha felülről lenyomták volna a vállam – írja az önéletrajzban –, letérdepeltem... Mert mit tesz a munkás a munkaadójával? Megszereti, mert ha nem szeretné, hát nem tudná

elviselni nála az életet. Mit tettem én? Szeretni akartam azokat, akik engem csak gyűlölni tudtak.” Fontos volt hát szeretnie az életet – hogy kibírja.

Nem volt érzéke az elvont eszmékhez, korholta is őt József Attila egy átbeszélgetett éjszaka után, amelyen a tudományos szocializmus tételeivel akarta volna megismertetni az egyébként osztályharcos indulatúnak ismert írótársat, ám Gelléri figyelme elkalandozott, képzelgésbe menekült, mint a rossz tanulók, hiszen egész életében az volt: rossz tanuló. A jelenet leírásakor Gelléri megadó önirónijának éle nagyon-nagyon rejtetten visszafordul az elvek és eszmék szigorú és lelkes mestere irányába, pusztán azáltal, hogy a „tündéri realistát” láthatólag legkevésbé sem zavarja, hogy ő a túl okos ideológiák számára reménytelen eset. De nem minden elvont, filozófiai gondolat volt idegen tőle. A mai nyelvfilozófiákat messze megelőzve olyan gondolatokra jutott a nyelvi megformálás igazság-érvényével, valóságérvényével kapcsolatban, amelyek az írói alkotómunka lényegébe világítanak be. „Nem hiszek a lelki történések logikus rekonstrukciójában – írta –; mert a hangulat legalább olyan fő, mint a történés; s ha az emlékeket fel is fűzöm, mint a gyöngyöket egy cérnára, preparált, konstruált díszt alkottam vele. Kószán, szabadon kéne szállni minden írásnak. De kevés művészet kényszerít annyira zártságra és kompozíciós befejezettségre, mint éppen a költői munka. Az őrület rendje ez; a sárga házba, a sárga ház szobáiba osztott fantomok gyűjteménye. Függés a rendtől, amely a hatalmas csillagokat is uralja... S ha írónak születtünk, akkor legalább világosságra törekedjünk, mint Schopenhauer kívánja. S fogadjuk el azt, amit Szókratész mondat Philétosszal az írásról, hogy minden élő, lelkes szónak csak árnyképe az írás.”

Az *Egy önérzet története* olyan körülmények között született, hogy mentes maradhatott a kompozíciós kényszerektől. Az 1942-től kezdődő munkaszolgálat szüneteiben, hiába volt már otthona, felesége és két gyermeke, mégsem tudott olyan írásra vállalkozni, amely az alkotóerő koncentrációját követeli meg. Zaklatott lelke számvetést kívánt, szabadon végzett önvizsgálatot. „De hadd legyen ez az írás olyan, mint az analitikusnál eltöltött óra: szabad és kötetlen asszociáció. Hadd írjam én e sok feleslegest is, míg egyszer felszínre jut a legfontosabb vele. S ha szűk idő áll is rendelkezésemre, reménytelenül szűk idő, hogy be is fejezhessem önmagamat megtisztító szándékomat, inkább torzó maradjon az egész, mint művészi hiúságtól kerekre alakított regény.” Hát torzó maradt, noha Gelléri Gunskirchenben megérte a koncentrációs tábor fölszabadítását, de néhány nap múlva a közeli, welsi katonai kórházban flekktífusz végzett vele.

Számolt a halállal, a fenti idézet is elárulja, de hitte, hogy túléli a háborút. Nemcsak feleségének írott levelei tanúsítják ezt, maga az önéletírás időbeli kalandozása is, az a megrészegült bíbelődés a gyerekkor, az ifjúkor eseményeivel, önfeledt visszasüppedés régi szerelmekbe, Óbuda hegyeinek és utcáinak bejárásába; a részletek felnagyítása, mely aprólékosság valóban inkább önmaga megismerését és megtisztítását szolgálta, s nem illene egy halálra készülő ember végelszámolásához. Ezért bámul az ember épp oly értetlenül és dermedten az utolsó oldalra, mint amikor tragikus hírt kapott. Nehéz felfogni, hogy nincs tovább. Hogy legjobb műve befejezetlen maradt.

Gelléri maga is reflektált az *Egy önérzet története* írása közben megélt viszonyainak és az önéletrajzban felidézett emlékeinek súlybeli különbségére, arra a groteszk tényre, hogy folytonos életveszélynek, megaláztatásnak kitéve elmúlt, régi fájdalmakkal tölti meg az oldalakat. „Lesz-e erőm, elszakadva a jelentől, a könnyebbnek tűnő múltat, az akkori kínos hitével felmutatnom? Nem gondolkozik-e a lelkem máris úgy, ugyanúgy, mint a most munkatáborba vonuló zsidók? Hogy minden régebbi szenvedés semmis, játékos a mostanihoz" – tette fel a kérdést az önéletírás vége felé. Az *Egy önérzet története* első kétharmadában alig akad ilyen keserű hangú kitekintés az író jelenidejére, csupán a feljegyzések indításakor tájékoztatott élete új körülményeiről. Bizonyára 1944-hez közeledve a korábbinál is komorabb kilátások már mélyebben foglalkoztatták annál, semhogy hallgathatott volna róluk.

Ha az önéletrajzi regényt a valóságleírás különböző szintjei szerint vizsgáljuk, kétségtelen, hogy a legdirektebb valóságreferenciája a megírás jelenidejére vonatkozó feljegyzéseknek van: az író szinte dokumentarista közvetlenséggel szól friss tapasztalatairól, gondolatairól.

Eldönthetetlen, hogy a szeszélyesen felsorakoztatott emlékekhez mennyi anyagot adtak a tényleges élmények, s mennyit tett hozzájuk a képzelet akár a hangulat megidézése révén, akár az értelmezés, boncolgatás során. Vagyis eldönthetetlen, hogy mily mértékben lehet filológiai értelemben is önéletírásnak tekinteni az *Egy önérzet történet*t. Az önvizsgálat szándékát követve Gelléri itt nagyobb teret engedett a tényfeltáró leírásnak, a racionális analízisnek, mint szépprózai munkáiban. Tündéries látomásait csak mint írói témáit idézi meg, nem hagyja magát elsodortatni általuk. Az írás folyamán persze feltámadnak stiláris reflexei, azonban az így kibomló vízió-szikrák nem önállósulnak a szövegben, hanem hangulatfestő asszociációk maradnak többnyire. Például nézzünk egy önkínzó leírást egy rosszkedvű lerészegedés állapotáról. A hazafelé botladozó, el-elalvó író majdnem megfagy, valakik le is vizelték, egy öregasszony romlott burzsujnak véli és ekként szidalmazza, a rendőr elől épp hogy meg tud lépni. S ekkor: „A Császár-kert jeges fái között bolyongok. A fák ágai mint ezüstkristályok csillognak a derengő holdfényben. Ha vasbotom lenne – gondolom –, s megütném őket, csengeni kezdene az egész császári kert." Itt tehát a „látomás" nem több, mint egy továbbgondolt látvány, és nem lehet tudni, hogy a szörnyű éjszakáról maradt tényleges emlék-e, vagy az írás során szökött-e elő az író tollából, akár egy „fikciós" novellában.

A fiatalkori novellák többségének látomásossága a későbbi pályaszakaszban egyre inkább az asszociációk és a bizarr valóságelemek beemelésének finomabb megmunkálást igénylő technikájává szelídült, ahogy az iménti példa is mutatta. Ez a változás összekapcsolódik jó barátjának, Szegi Pálnak emlékezetes kifakadásával, amelyre akkor került sor, amikor meglátogatta a munkahelyén. „Elég az álarcosbálból, a karneválból, húsa és vére legyen az írónak, amiből áll. S ha megvágom a papirosát, hát vérezzen!... Írj a rézüstjeidről, hiszen csodásak! Írj a munkabéredről, hiszen kevés! Írj a kaftános zsidókról, akiknek a kabátzsebe tele van citrommal! Az életet hozd el legközelebb, vagy megharagszom!" A *Nagymosoda,* Gelléri egyetlen „igazi" regénye aztán elhozta az életet, de az *Egy önérzet történet*ében

megjelenített mosoda – a félig-meddig rokkant vagy vérbajos mosó- és vasalóasszonyokkal, a benzingőz okozta folytonos részegséggel, amely lázálomszerű szexuális túlfűtöttséget vált ki férfiban-nőben egyaránt, a roncsolt tüdővel, a megúszott nemi betegséggel – számomra összehasonlíthatatlanul drámaibb, szuggesztívebb, hitelesebb a regénybelinél, pedig ez nagy szó! Az érett író az önéletírásában már tudta, hogy az „anyagát" meg kell hagynia a maga brutális valóságosságában, mert csak így válhat oly lidércessé, amilyennek az emlékeiben él. Az életet az *Egy önérzet története* „hozta el" leginkább Gelléri életművében, épp a szöveg spontaneitása, fokozott őszintesége folytán.

De a novellaíró reflexei is működésbe léptek az írás során. A szerelmek és a szexuális kalandok felidézésekor olykor erre kell gyanakodnunk. Különösen a párbeszédek adnak okot rá, hiszen Gelléri szerelmetes hölgyei eléggé egyformán fejezik ki elragadtatásukat az ifjú író valamely aktuális művének olvastán. Legyen keresztény úrilány vagy utcanő, teste felajánlásával fejezi ki háláját, ami jár annak, aki úgy ír, hogy abban élet van. Megindítóan leleplező e visszatérő mozzanat. Elárulja, hogy Gelléri öntudata, identitása, önérzete kizárólagosan saját író-mivoltához kötődött, s éppen ezért kínozta egy életen át a tehetségében való bizonytalanság. A nők, akiket szerelmi lázra gyújt novelláinak olvasása, mindegyre felmondják Gelléri ars poétikáját. Bajtársakról is megemlékezik, akik önfeláldozóan meg akarták menteni őt, mert élnie kell, hogy írjon. Minden bizonnyal voltak ilyen szívmelengető megnyilvánulások a környezetében. Tudjuk azt is, hogy fiatalkori menyasszonyához, Luluhoz azért ragaszkodott, mert legjobb, legértőbb kritikusának tartotta, s más nőktől is ezt a képességet és hajlandóságot remélte megkapni. A mozzanat ismétlődése azonban inkább az írólélek valóságára vall, az őt teljességgel betöltő sóvárgás valós kínjaira, semmint a tények statisztikai valószínűségére. De hát a lélek valósága is helyet érdemel a nap alatt!

Hasonló óvatossággal kell kezelnünk mindazt, amit Gelléri a zsidó és a keresztény valláshoz való viszonyáról ír. Ez a kérdés külön tanulmányt érdemelne, itt csak utalhatok arra, hogy apja kezdeti vallástalansága, zsidó létére is antiszemita volta és anyja vallási bigottsága egyaránt oda hathatott, és talán egy rossz hitoktató is, hogy Gelléri irtózott a zsidó vallástól, félt tőle, miként az apjától. Külsőségeit sem szerette. A keresztény vallás külsőségei viszont vonzották, és vonzotta a Jézusban összpontosuló szeretet. Több helyen említi áhítatos leskelődését a templomok bejáratánál, karácsonykor keresztények ablakainál stb. A Vera-szerelem ennek a heves nosztalgiának a kicsúcsosodása, amely a keresztény lány könyörtelen mondatával végződik: nem szereti őt, mert zsidó. Az efféle tapasztalatok, majd a mellére parancsolt sárga csillag az önéletírás idejére végül is a népe iránti szolidaritáshoz vezette el Gellérit, ugyanakkor e megváltozott érzület sem indította a keresztény vallás megutálására, abban továbbra is valami lényegi szeretetet akart meglátni – ahogy ezt Vargha Kálmán 1982-ben, a Vigiliában megjelent tanulmányában kifejti. Mindezt természetesen az *Egy önérzet története* vallomásaiból tudhatjuk, és nincs okunk kételkedni Gelléri szavában. Ám a hangsúlyok terén okozhatott elmozdulást a tényleges és a leírt véleménye között az a rejtett, talán öntudatlan szándék, hogy saját vallásától való idegenkedése s a kereszténység iránti jóindulata

felmutatásával zsidóként való megbélyegzettsége, meghurcolása abszurditását világítsa meg. Igaz ugyan, hogy nem közönségnek írta önéletrajzát, de neki magának is szüksége lehetett a sorsául jutott kiáltó igazságtalanság bizonyítására, s talán vigaszt lelt önnön morális tartásában, amelyre ezek a vallomások ébresztenek rá minket is, késői olvasókat.

Nincs olyan mérleg, amelyen ki lehetne porciózni, hogy egy prózai mű anyagában mennyi a konkrét valóságreferenciával bíró tényanyag, s mennyi a kreált, a képzelt elem. Régi, magabiztos esztétikák módján fogalmazva, mennyi a realitás és mennyi a fikció. Wolfgang Iser abból indult ki, hogy nincs valóságábrázolás fikcionáltság nélkül, a valósággal minden kapcsolatot nélkülöző fikció pedig teljességgel értelmezhetetlen lenne. S igaz ez a megállapítás az önéletrajzra is, noha ez a műfaj más arányokat visel el és követel meg valóság és a képzelet vegyítésében, mint a többi elbeszélő műfaj vagy műnem. Iser egy harmadik fogalmat ajánlott a kezelhetetlen ellentétet kifejező valóság és fikció mellé: az imaginárius. Ezt a fogalmat használjuk arra a jelenségre, hogy valami tényleges és jelenvaló, mégsem hordozza magán a valóság jegyeit. Az irodalmi szövegben majd mindig ezzel az imaginárius létezéssel találkozhatunk. Ez a tétel Gelléri nyelvén úgy hangzott (idéztem már): „minden létezhet, amire csak a véges emberi elme vagy költői szív gondolni tud és mer.”

Gelléri azért kezdte írni önéletrajzát, hogy megismerje önmagát, megértse, mi létének lényege. Saját magának csakis igazat írhatott. S ez ráébreszthet minket arra, hogy a való, a fiktív és az imaginárius fölé az irodalom mindig odarendeli az *igaz* kategóriáját.

A *Sorstalanság* negyven év múltán*

Egyszer-kétszer már szó esett róla a nyilvánosság előtt is, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjeként részem volt a *Sorstalanság* 1975-ös, első megjelenésében. Ezúttal csak nagyon röviden vázolom, hogyan. Amint Kertész Imre későbbi könyvében, a *Kudarc*ban leírta, több mint egy évtizedig tartó munkája végletekig átgondolt eredményét, a *Sorstalanság* kéziratát visszakapta az első kiadótól, ahová benyújtotta – a Magvetőtől, amely később könyvei magyarországi kiadója lett. A kiadó döntése egyik indokául az üldöztetés hatására fellépő, nem ritka lelki torzulást említette, vagyis hogy a szerző ellenszenvet érez a zsidósággal szemben. Ekkor Kertész Imre a Szépirodalmi Könyvkiadóba hozta el a kéziratot, egy több évtizede történt találkozásra emlékezve Réz Pálhoz fordult, de a munkát nem őrá, hanem énrám osztotta a főszerkesztő, úgy sejtve, hogy az egykori deportáltak azokban az években feltünedező, „civil" visszaemlékezéseinek egyikével van dolgunk, így várhatóan a kéziratot vissza kell majd adni, erre a feladatra pedig egy empátiás, (akkor még) fiatal asszony látszott a legalkalmasabbnak. Ám engem megrendített a kézirat, egész gondolkodásomra kiható módon, és azonnal eldöntöttem, hogy a megjelenése után méltatni fogom a Magyar Nemzetbe írt recenzió-sorozatomban. Ezért a nagyon pozitív lektori vélemény megírása után a másik lektornak, Gondos Ernőnek engedtem át a könyv szerkesztését, hiszen összeférhetetlen lett volna, hogy szerkesztőjeként írjak a könyvről kritikát.

A nyomban a könyv megjelenése után közölt kritikában láthatóan a regénybe foglalt erkölcsi alapállás, mondhatnám: radikális világnézet foglalkoztatott, a mű irodalmi megalkotottságára csak annyiban figyeltem, amennyiben e világnézet kifejtését szolgálta. Így említést tettem a túl körülményes mondatokról, de azzal a magyarázattal, hogy a pillanatok észleleteihez való aggályos pontosságot hangsúlyozzák, s ezzel mintegy leleplezik a történések abszurditását. A 'természetesen', 'be kellett látnom', 'magam is úgy találtam', 'persze' töltelékszavak sűrű odavetését a mondatok végére szintén a regény magját alkotó felismerés közléséhez alkalmazott stiláris fogásként írtam le. De nem regényként tekintettem a *Sorstalanság*ra, hanem létértelmező konfesszióként, amely azzal a súlyos ténnyel szembesít, hogy a KZ lágerekben végbement módszeres gyilkolás, s mindaz, amit ott a foglyok átéltek, nem illeszthető be szokásos fogalmaink közé, nem 'pokol', nem 'borzalom', mert – mint a főszereplő, Köves Gyuri fejtegeti az őt kérdező újságírónak Budapestre való visszaérkezése első óráiban – a láger-élet apró lépésekből állt, amelyek mind-mind a maguk módján szükségesnek és természetesnek voltak gondolhatóak. És épp ezért nem is lehet mit kezdeni mások jóindulatú együttérzésével – 1975-ben az európai felvilágosodott humanizmus karikatúrájának láttam az újságíró figuráját, aki saját jóságától és bölcsességétől eltelve biztosítja a mindenéből, veleszületett emberi sorsából is kiforgatott fiút teljes megértéséről.

---

* Elhangzott a Magyar Írószövetségben 2014. november 11-én, „A fasizmus és a holokauszt ábrázolása a magyar irodalomban" címmel rendezett emlékkonferencián.

Azt hiszem, ez a jelenet szégyenített meg legjobban, nyilván ezért kezdtem a recenziót is ennek megidézésével. A *Sorstalanság* könyörtelenül ráébresztett, mennyire együgyű illúziók vagy éppenséggel mennyire álságosak azok az ideálok, eszmék, amelyeket a világ kaotikusságától való félelmemben biztos támpontoknak tekintettem, a lét axiómáinak, nem is gondolkodva érvényükön, érvénytelenségükön. Ráébredtem, hogy én is, akár az újságíró, saját ártatlanságom és őszinte részvétem érzetében valójában túltettem magam a tényen, hogy a KZ lágerek megtörténtek – igaz, mi mást tehettem volna. Mégis valami mulasztás terhel, mert kiszorítom tudatomból a teljes igazságot a mindenre képes emberi lényről. Kábán és kényelmesen elsiklom a felett, hogy kultúrám, civilizációm keretében, korrekt állampolgárok, tisztviselők, katonák keze által bármi megtörténhet, ahogy megtörtént, s ahogy azóta is, a jelen pillanatig történik.

E felismerésekkel együtt el kellett szörnyednem azon is, hogy mennyire hazug jó tanács, ami a felejtésre, az új élet kezdésére biztatja az úgynevezett normális világba visszaérkezőt. Köves Gyurit főleg azok akarják rávenni a felejtésre, akik maguk is túlélői a zsidóüldözéseknek. E ponton alighanem csak részben fogtam fel Kertész Imre álláspontját, az is lehet, hogy teljesen félreértettem. Akkor, 1975-ben Köves Gyuri makacs ragaszkodását a krematóriumok kéményeire, a barakkok zsúfolt és szennyes priccseire, az ehetetlen levesek utáni folytonos sóvárgásra, egy-egy segítő kéz beavatkozásának csodájára való emlékezéshez egy morális parancs teljesítésének tekintettem, és a következőképpen indokoltam: „ahhoz a keservesen megszolgált kegyelemhez jutott [ti. Köves Gyuri. Á.M.], hogy megértette létezése (és persze filozófiai értelemben a létezés) botrányos viszonylagosságát, és a megtörtént bűn örökkévalóságát.” A mostani olvasás után másképpen látom az áldozat ragaszkodását a belé égett tapasztalat megőrzéséhez, de erre később térek ki. Akkor, 1975-ben azzal fejeztem be a recenziót, hogy kimondtam: „az utóbbi évek magyar prózájának fontos műve” a *Sorstalanság*.

Kertész Imrének, noha jó barátok lettünk a kiadói munka során, nem sokat jelentett méltató, rövid terjedelmű recenzióm, nem igazolta vissza abban kifejtett értelmező megállapításaimat, igaz, nem is cáfolta. Úgy érezhettem magam, mint a regénybeli újságíró reinkarnációja: jóindulatúnak, naivnak és alapjában véve az igazi értés lehetőségéből eleve kizártnak. Akkor annyira átéreztem a regény mögött álló személyiség végletes illúziótlanságát, annyira tiszteltem egész egzisztenciáját felemésztő vállalkozásáért, az *antarktiszi* expedíciókhoz hasonlító, magányos, önkínzó erőfeszítésért, amit a regény megírása során a lágerekben időlegesen életben hagyott emberek állapotának megértéséért és pontos rögzítéséért tett, hogy szinte nem is vártam mást. Ráadásul a baráti beszélgetések alapján azt is megsejtettem, hogy ő sokkal, de sokkal jelentősebbnek tudja művét, mint amihez bármi kritikusi dicséret felérhet. Mosolyogva állapítottam meg magamban, hogy egyedül a Nobel díj elégítené ki talán. Ez 1975-ben elég vicces gondolat volt. A kiürültség és a visszautasítás, majd a bágyadt fogadtatás miatt érzett kétségbeesettség állapotáról a *Kudarc* című regényében olvashatunk. A *Kudarc* előtt két kisregényt írt, amelyek meg sem közelítették a *Sorstalanság* nyugtalanító létértelmező totalitását, noha azokban is a „regény mint mítosz” elvét igyekezett követni. A

Kudarc és még később a *Kaddis a meg nem született gyermekért* azonban sok tekintetben segítheti a *Sorstalanság* teljesebb megértését.

A Nobel díj átvétele idején emlékezve valahai képtelen ötletemre, immár a váratlan fordulat meseszerűségén mosolyogtam. Mert onnan nézve meseszerű volt bekövetkezte, holott nyilvánvalóan a német könyvkiadók erőfeszítéseit koronázta meg ez a siker. Több újságíró ráakadt nevemre a bibliográfiákban, megkerestek, de nem nyilatkoztam senkinek, mert elfogadhatatlannak tartottam, hogy Kertész Imre a rendszerváltozás után megsűrűsödött külföldi szereplései alkalmával tendenciózusan befeketítette Magyarországot, s mesterkélt szerepjátszásnak gondoltam naplójegyzeteinek jó néhány kitételét is, amelyekben újraéledt félelmeiről vall – valós alap nélkül; egyáltalán: bántott minden mondat, amelyben elfogult lenézéssel minősítette a magyarokat. A díj ünneplésével nem fér össze az író magatartásának efféle bírálata, e nélkül azonban nem tudtam volna Kertész Imréről beszélni, ezért inkább elhárítottam az újságírókat.

Most, hogy újra elővettem a könyvet, félre tettem mindazt a politikai ellenérzést, amely rárakódott egykori olvasói élményemre, és eleven kíváncsisággal fordultam felé: mit jelentene a *Sorstalanság*, ha ma olvasnám először, mint oly sokan környezetemben, akik jórészt fanyalogva beszélnek róla; igazolódik-e az egykori naiv lektornő megrendült azonosulása a regény világdiagnózisával, vagy negyvenévi tapasztalattal felvértezve ki tudom-e vonni magam provokatív gondolatainak szuggesztiója alól.

Nemcsak azért változott meg a *Sorstalanság* olvasójának diszpozíciója, mert Nobel díjra érdemesített műhöz akaratlanul is nagyobb tisztelettel és nagyobb kritikai indulattal fordulunk, mint egy találomra felütött olvasmányhoz. Azért is más feltételek között találkozik a mai olvasó a regénnyel, mert a fordulat évétől 1975-ig alig-alig jelent meg a nyilvánosságban a második világháború igaz, a családok és az egyes emberek emlékezetében szorongva megőrzött története. Több évtizedig sem a zsidó áldozatok, sem a háborúban elesett magyar katonák nem részesülhettek a nemzeti közösség gyászában, mert a kommunista hatalom nemcsak a Szovjetunió ellen harcoló magyar hadsereg sorsát tabusította, hanem annak a farizeus tantételének megfelelően, hogy a kommunisták nem tesznek különbséget fajtájuk alapján az emberek között, a zsidóságról mint zsidóságról nem akart hallani. (Nota bene osztályalapon annál szigorúbban tettek különbséget ember és ember között.) Az anatéma a háború zsidó áldozataira nézve vagy húsz évvel előbb lett feloldva, mint a második magyar hadsereg sorsára nézve, persze csak módjával, a hatvanas években készült egy-két filmben a sárga csillag, a deportálás, a munkaszolgálat egy-egy motívumban vagy háttérként megjelent, s áttörést jelentett a *Hétköznapi fasizmus* címmel vetített, eredeti dokumentumokat is bemutató szovjet film. A hetvenes évekre pedig, mint említettem, a KZ lágereket túlélők visszaemlékezései is meg-megjelentek, s szépirodalmi művekben is elő-előbukkant az üldöztetés traumája. Például Ember Mária dokumentumregényében egy női barakk életét idézte fel, ámbár egészen más hangvétellel, mint Kertész Imre a *Sorstalanság*ban, és ugyanebben az időszakban Száraz György nagy esszét szentelt a magyar

zsidóság sorsát kerülgető, hamis tudatba menekülő magyar társadalom ostorozásának, vitát is generálva ezzel. Mégis elmondható, hogy a közéletben és a közbeszédben kínos izgalom övezte a zsidósággal kapcsolatos témákat, eleve nem hangozhatott el maga a 'zsidó' megnevezés sem, a suta 'üldözött' és a félrevezető 'polgári' jelző mögé bujtatták a fogalmat. A Kádár-rendszer számos képmutatása között ez a tapintatnak álcázott félelem volt az egyik legnyomasztóbb. Így a *Sorstalanság* annak idején nemcsak fejbe kólintott kemény igazságaival, hanem valamiképpen fel is szabadított. Köves Gyuri az újságíró kérdésére, hogy mit érez, azt válaszolja, „Gyűlöletet". Ekkor az újságíró előzékenyen magyarázni kezdi, hogy érthető, ha a fiú gyűlöli azokat, akik *ezt* követték el ellene, de ő közbevág: mindenkit gyűlöl. Bármilyen furcsa, ettől a szótól nem megrettentem, hanem felszabadultság lett úrrá rajtam. Ezen mérhettem le, mennyire megviselt mindaddig a képmutatás. Azt hiszem, a *Sorstalanság* kezdeti sikertelenségében szerep juthatott annak is, hogy értelmiségi környezetünk őrizgette, óvta a sok évtizede ápolt hamistudatát, amit Kertész Imre könyörtelenül megtámadott. Elsősorban a zsidó származásúakra utalok, akik részint beidegződött félelemből rejtették el sokszor önmaguk és gyerekeik elől is identitásukat, más részben pedig meg akartak szabadulni a származás kötelmeitől. Mára viszont teljesen megváltozott ez a társadalmi közeg. A sajtó, a filmek sora, a közbeszéd teljes nyíltsággal értekezik a zsidóság múltjáról, jelenéről, sok-sok jele van annak, hogy a megsemmisítő táborok egykori létezése máig új és új feladat elé állítja a zsidók és a nem zsidók egymásra következő generációit, számtalan alkalom nyílik a holokausztról való megemlékezésre, sőt, a sok beszéd, melybe jó ideje politikai számítás is vegyül, kikezdi lassan az emlékezés méltóságát. Épp emiatt, úgy látszik, megint megfelelő időben találkoztam Kertész regényével. Újra rendet teremtett mellékutakra, zsákutcákba terelődött gondolataim között. Mert már kezdtem szem elől veszteni a könyve tanítását, hogy Auschwitz Auschwitz, Buchenwald Buchenwald, nem pokol, nem borzalom, és nem is az évekkel később született utódok által kultikus fogalommá tett holokauszt.

Nyilván ugyanerre az irgalmatlanul objektív gondolatra a lágerek dokumentumainak újranézése is elvezetne, hiszen a *Sorstalanság* hatásában bizonyosan szerepe van a brutálisan pontos leírásoknak. De a regény mélyebbre ránt, mint a dokumentumok látványa, ismerete, az elviselhetetlenségig élményszerűvé az teszi a leírást, hogy egy tizenöt éves fiú gyanútlanságával keveredünk bele a történetbe, állunk be a sorba a kőbányai téglagyár felé, jelentkezünk önként a megsemmisítő táborba. Ott is kitart egy ideig a gyanútlanság, de nem soká. Viszont ekkor már abban az új tudatállapotában kell osztoznunk a fiúval, amelyben minden mást kizárva koncentrál a következő tennivalóra, lépésről lépésre, mintha remélhetné, hogy így életben marad. Nemrégiben tanúja voltam, hogy egy művészekből álló közönség Karinthy Frigyes elbeszélését, a *Kacsapecsenye* címűt Haumann Péter régi felvételéről alig tudta végighallgatni. A kacsa gyanútlanul fogadja, hogy ételt tuszkolnak le a torkán, hogy nézegetik a tolla között a húsát, és elvágott torokkal is azt mondogatja: ez nem lehet igaz, itt valami tévedés van. Sohase ismernénk be, hogy ilyenek vagyunk, de a heves tiltakozásunk a modellezett igazság ellen leleplezi, hogy mégiscsak találva érezzük magunkat. Igen,

az áldozat gyanútlansága elviselhetetlen, és talán nem alaptalanul feltételezem, hogy vannak, akik emiatt idegenkednek a *Sorstalanság*tól. Az alig serdült fiú, Köves Gyuri alakjában Kertész Imre megfelelő médiumot talált a tehetetlen tanú, az olvasó szorongásának előhívásához. Nyilvánvaló, hogy a regényhős életkorát az önéletrajzi tény befolyásolta, hogy az író is szinte gyerekként került lágerbe, de ez az adott körülmény jól is jött a regény szempontjából. Egy felnőtt szereplő részéről aligha lenne hiteles a kezdeti tájékozatlanság, a táborba érkezéskor is megmaradó bizonyos fokú jóhiszeműség, sőt, talán felnőtt szereplőtől az önkontroll teljes elvesztését is fenntartással fogadnánk, amit pedig a csonttá fogyott és láztól gyötört fiútól magától értetődően elfogadunk. A fiú körül lévő felnőttekről ugyanolyan vakság, veszélyes tájékozatlanság derül ki a regény elején, mint amilyen a fiúé, azzal a tehertétellel, hogy e felnőttek nagyképű helyzetértékelése inkább bosszantó, mint részvétet keltő, vagy a vallásba való kapaszkodásukat a lehetséges józan reakciók megbocsáthatatlan elmulasztásának tarthatjuk. Tehát a deportálásokkal kapcsolatban felmerülő utólagos kérdés, hogy miért volt oly gyenge a zsidóság védekezése a vészhelyzetben, a főszereplő életkoránál fogva a *Sorstalanság*ban nem vetődik fel, csak a végén pendíti meg ő maga egy pillanatra. Volt a regénynek olyan olvasója, aki egy kamaszfiú részéről sem érezte hitelesnek a várható fejleményekkel szemben a teljes naivitást, kiváltképpen hogy gondolatainak, kommentárjainak fogalmazásmódja a túlságig is összetett. Mérlegeltem ezt a kifogást a könyvet olvasva: engem nem zavart, s nem is találom kettősségnek. A regény közelebb áll a mítoszisághoz, mint a dokumentációhoz, s mind a főszereplő gyanútlanságában, mind leépülésekor beálló tudatbeszűkülésében, mind pedig a körülményeskedő mondatokban érzékelni lehet – s szerintem kell is – az enyhe stilizációt. E mondatok olyanok, mintha egy külső narrátor olvasná le a fiú agyának virtuális vetítővásznáról az adott pillanatra reflektáló gondolatokat, melyek bukdácsolva törnek elő, részletekben. Megvizsgálva őket legtöbbször rá is jön az ember, milyen pluszjelentést hordoz egy-egy megbontott szórend, védtem is ezt a nyelvezetet a bírálókkal szemben, de most megjelöltem néhány helyet, ahol bizony hibás a mondat közönséges nyelvtani értelemben. Ám nem sokat ront néhány hiba a lágerbeli viszonyok és történések brutalitását és valószerűtlen dimenzióit egyszerre közölni képes megfogalmazásokon. Mintha egy bevillanó fénysugárral az író rámutatna az adott mozzanat esszenciális jelentésére, jellé emelve azt. Ilyen jelző fénysugár a sok 'beláttam', 'természetesen' odavetve a megállapítások végére, csaknem mindig a végére, szokatlan szórendi helyen: az író így veszi rá az olvasót, hogy utánagondoljon a leírtaknak, amiken talán e nélkül az utánagondolás nélkül már nem is akadna fenn. Rávezető fénysugár például a lágerbeli unatkozás emlegetése, vagy a „boldog" pillanatoké, vagy amikor a főszereplő közli, hogy „megszerette" Buchenwaldot, mert többször kapnak enni, mint Auschwitzban; ilyen fénysugár vetül a haldokló, de a kórházbarakkban mégiscsak jobb körülmények közé kerülő fiúra, aki azt gondolja, hogy mégiscsak szeretne még „egy kicsit élni ebben a szép koncentrációs táborban". Jelként kiemelkedő gondolatsor, amikor Köves Gyuri sorra veszi, hogy hányféle dolog történik a táborban, ami mintegy játéknak, tréfának minősülne más körülmények között; például hogy

az érkezés után a fürdőbe terelés előtt megjegyeztették velük a fogasok számát, amelyekre a holmijukat akasztották – hogy aztán lekopaszítva, fogolygöncökben ocsúdjanak magukra a láger betonútján. A tréfák, a játék képletébe illik forma szerint az is, hogy Köves Gyuri eltitkolja a mellette fekvő fiú halálát, ameddig csak ez lehetséges, hogy megkapja a neki járó fejadagot is. Annak viszont, aki ebben a lágervilágban helyezkedett már el, megdöbbentően idegenek a régebbi világból felrémlő fogalmak, mint például a barátság; Köves Gyuri fel nem foghatja, hogy a kórházban dolgozó lengyel Pfleger miképpen szánhatja a fejadagja egy részét barátja, egy másik Pfleger megvendégelésére. És ugyanennek a megvilágított pillanatnak a párja, mintegy fordítottja, amikor a hazaérkező foglyokat hozzátartozóikra várakozó emberek faggatják, nem találkoztak-e egy bizonyos XY-nal ott a lágerben, és sorolják, hogy hívják, milyen színű a haja, milyen termetű az illető, aztán a felvilágosításra, hogy a lágerben mindenkinek csak száma volt, nem neve, a foglyok termete gyökeresen megváltozott néhány hét alatt, s mindenki kopaszra volt nyírva, némán elsomfordálnak. Nincs átjárás a két világ között.

Hasonló tömörítő pillanatok rajzolják ki a regényben Köves Gyuri viszonyát magyarságához. Ez számára a láger kapujáig ugyanúgy nem számított, ahogy zsidó származása szem, sárga csillag ide vagy oda. Gyökeresen más helyzet ez, mint a zsidó származása miatt mártírhalált halt Radnótié, akinek megszenvedett vállalása volt magyarsága. Köves Gyuri a vagonablakon beszóló csendőr szavai után, aki a határon arra biztatja őket, adják oda még náluk lévő értékeiket, ne kerüljenek idegen kézbe, végtére ők is csak magyarok, kicsit eltöpreng a hallottakon. Aztán az „u” betű jelöli rabruháján, hogy magyar, a magyar nyelv használata hozza össze némely fogolytárssal, de ugyanakkor kellemetlen tapasztalat, hogy más nációbeliek lenézéssel emlegetik a magyar foglyokat. A lágerben kevés SS-sel találkozik, legtöbbel az érkezéskor volt dolga, és összevetve őket a nem sokkal előbb megfigyelt magyar rendőrökkel, ezek magabiztossága tűnik fel neki azok tétovaságával, zavartságával szemben. S a legutolsó mozzanat: hazaérkezéskor valaki kimutat a szerelvényből: „ez a föld itt köröskörül – mondták –, mely csak úgy izzott, rezgett a korai verőfénytől, már magyar.” S ez a fiúban nem mozdít meg semmit. 1975-ben Köves Gyuri kelletlen viszonyulását magyar mivoltjához logikusan illeszkedőnek láttam a regény gondolati-érzületi struktúrájába. A mai olvasó is ekként értékeli, de óhatatlanul eszébe jut Kertész Imrének az elmúlt évtizedekben kinyilvánított véleménye: ellenségeim nyelvén írok – mondta. A németeknek ugyanakkor elismeréssel adózott, amiért ők bezzeg elszámoltak múltbéli bűneikkel, amire a magyarokból szerinte hiányzott az erkölcsi erő. Így hát a regény mai olvasójában felötlik a maliciózus gondolat, hogy hiába, a németek már SS-ként is elegánsabbak voltak, mint a zavarodott magyar rendőrök. De az én mostani olvasatomban valami futó, fájdalmas jóérzés is ott rezgett a korai verőfényben a magyar föld fölött, ahogy Köves Gyuri nézte, még ha nem is tudom egzakt módon bizonyítani ezt.

A mai olvasónak már nem kéne hallgatnia arról, amiről 1975-ben én még hallgatni kényszerültem, ám valószínűleg már nem eléggé felfogható vagy érdekes a számára, hogy a *Sortalanság* nemcsak a

koncentrációs táborok működéséről és az emberi lény elpusztításra való alkalmasságáról szól, hanem minden totalitarizmus pusztító hatásáról. Maga Kertész is nyilatkozta a Nobel-díja ünneplése idején, hogy a Kádár-rendszer ellenében is íródott. Nemcsak a tabut törte meg témájával, hanem a rendszerre jellemző szemérmetlen képmutatást és hazugságot is – egész szemléletmódjával. De még ennél is több köze van a könyvnek a pártállami diktatúrához: a hatalmi önkény és az egyes ember közötti viszony lényegi abszurditása ugyanabban van, amiben a KZ lágerekben volt: hogy az ember élni akar, alkalmazkodik az adott helyzetekhez, s ezért végső soron tevékenyen részt vesz saját megnyomorításában, avagy elpusztításában. Nem a kollaboránsokra gondolok, csak arra a kisemberre, aki lépésről lépésre megteszi, ami kell az elemi életben maradásához, s egészen természetesnek veszi az abszurd követelményeket, hagyja magát elszigetelni a többi embertől, s végül teljes apátiába süllyedve vegetál, amennyiben hagyják. (Itt kell megjegyeznem, hogy a láger előkelőségeinek számító régi, vörös háromszöget viselő, tehát feltehetőleg kommunista foglyok, akiknek a fiú az élete megmentését köszönheti, azért képesek külön feltételeket teremteni a lágeren belül, mert szervezettek, erős közösséget alkotnak. Erre a későbbi deportáltaknak nem adtak esélyt, időt, mégis érdekes tanulság, ha arra gondolunk, hogy Köves Gyuri, már Pesten, öreg zsidó barátainak felemlegeti, hogy ők maguk is hagyták, hogy megtörténjék velük, ami történt.)

Köves Gyuri bármilyen kabátot választhatott volna a tábor elhagyásakor az irdatlan készletből, de ő egy jó állapotban lévő csíkos rabkabátot vett magához. E gesztus jelzi, amit a regény utolsó oldalain szóval is megerősít azoknak, akik felejtésre buzdítják: „Nem lehet, próbálják megérteni, nem lehet mindent elvenni tőlem, nem lehet, hogy ne legyek se győztes, se vesztes, […] nem nyelhetem le azt az ostoba keserűséget, hogy pusztán csak ártatlan legyek.” Az utolsó oldalak érvelése inkább lázas, mint racionális, de egyértelmű, hogy furcsa nosztalgiával vegyül a láger emlékképe a fiúban, mintha annak a táborbeli értékrendnek a jegyében őrizné az átélt időt, amely szerint a legkisebb rabszámot viselő foglyok igazi előkelőségeknek számítanak, mert ők már több év óta, akár nyolc éve is a táborban élnek. Nemcsak arról van tehát szó, hogy a változást, amin a főhős a lágerben átment, nem lehet visszaforgatni, hanem arról is, hogy nem lehet megtagadni, mert valamifajta titkos rang jár vele. S nem mind így vagyunk-e szenvedéseinkkel?

A *Sorstalanság* megírásának története a *Kudarc*ban nagyon rezignált hangon, meghökkentő eltávolodással zárul. „Egyszeri kalandja, heroikus korszaka egyszer s mindenkorra véget ért. Személyét tárggyá változtatta, makacs titkát általánossággá hígította. […] Sziszifusz – és a munkaszolgálat –, igaz, örök; de nem halhatatlan a szikla. Göröngyös útján, annyi görgetés során végül is elkopik, és Sziszifusz egyszerre azon kapja magát, hogy szórakozottan fütyürészve réges-régen már csak egy szürke kődarabot rugdal maga előtt a porban.”

1988-ban jelent meg a *Kudarc*, lehet, hogy csak a regény belső logikája diktálta a fent idézett szkeptikus hangot, de az író feladattudata, írói megszállottsága is megcsappanhatott akkoriban, legalábbis időlegesen. A *Sorstalanság* megírásával mindenesetre még sziklát görgetett fel a magasba, és ahogy negyven

évvel ezelőtt, most is lenyűgözött a magányos bátorság, ami ehhez kellett. Mi magyarok tudjuk, hogy jó néhány írónk, költőnk lett volna már érdemes a Nobel díjra, de a *Sorstalanság* sem érdemtelen rá, csak nem vagyok abban biztos, hogy azokért a felismerésekért, víziókért és írói megoldásokért ítélték oda neki, amelyekről itt szó volt, s amelyek maradandó jelentőségét adják.

Halottvirrasztás – versekben*

Terék Anna: *Halott nők* – Forum–Kalligram, 2017.

Egyszer egy beszélgetésben Nemes Nagy Ágnes azt mondta: „Az írónak nem az a dolga, hogy túlkiáltsa azt, aki kínjában ordít.” Akkor mondta ezt, amikor restelkedésemről beszéltem neki, amiért az irodalom és az élet csip-csup dolgaival foglalkozom, miközben a világ borzalmas szenvedésekkel van tele. Ugyanazokon az újságoldalakon, amelyeken az írásom megjelenik, ezrek haláláról, éhínségekről, katasztrófákról tudósítanak, de ha csak egyetlen gázolásról adnak hírt, akkor is beleszédülök a szégyenbe, hogy ekkora bajhoz képest mit számít, ugyan, mit számít, bármiről fontoskodtam is a szövegemben. Nemes Nagy Ágnes akkor szépen kifejtette, hogy a fájdalomról a művészetben sokszor egy halk szó többet mond el, mint a brutális jajgatás. Ő erről sokat tudott, a szenvedésről is, versben történő megvallásáról is. De a második világháborúban elvesztett barátnőjének kezdő költőként ő is egy szép, és a tényeket áttételek nélkül rögzítő hosszúverset szentelt.

Terék Anna öt fejezetből, ha úgy tetszik, hosszúversből álló verseskönyvében három halott és egy élőhalott nő, és ötödikként egy halott kislány szólal meg, töredezetten, mégis pontosan felidézve haláluk történetét. A balkáni háború, betegség, teljes társtalanság és hontalanság, vízbefulladás okozták az elbeszélt halálokat. Döbbenetes vállalkozás leszállni ebbe a pokolba.

Terék Annának ez a harmadik verseskötete. A Topolyán született költőnő első könyve (*Mosolyszakadás*) 2007-ben jelent meg. Sokatmondó, hogy azonnal költőként kezdték emlegetni. A határ mindkét oldalán otthon és egyszersmind otthontalanul élő ember tapasztalatait illúziótlanul és igen pontos megfigyelésekkel jelenítette meg verseiben, s ez a szokatlanul érdes hang, kesernyés látásmód jellemezte második verseskönyvét is 2011-ben (*Duna utca*).

A *Halott nők* nemcsak témaválasztása miatt érdemel még az eddigieknél is kiemeltebb figyelmet. Nem túlzás azt állítanom, hogy a költőnő új műfajt teremtett. Az imént hosszúverseknek neveztem a kötet öt darabját, de azon belül számos lírai műfaj megjelenhet: Terék Annánál a szerepversek és a balladák villannak fel előzményként, azonban leginkább vers-novellának mondanám nagyobb időkeretbe foglalt történeteit, sors-ábrázolásait. A történetek epizódokból épülnek fel, egy-egy helyzet megidézése önálló versként is olvasható lenne, lírai sűrítettsége folytán. Az egész hangvételre a végletes egyszerűség jellemző. A gyász, az emberi szenvedés kiváltotta megrendülés nem tűri a cifrázást. Minden tetszelgés a formálásban tiszteletlenség volna az elbeszélt tragédiákkal szemben. Az emberben erős önvédelmi reflexek működnek, amikor tragédiákkal szembesül. Mi sem tudtuk teljes egészében felfogni a balkáni háborúból hozzánk érkezett híreket. Srebrenicát, Szarajevót, a tömegesen megerőszakolt nőket. A mai társadalomban az esti

---

* Elhangott az MMA Irodalma Tagozata *Élőfolyóirat* sorozatának 2017. november 30-iki estjén a Műcsarnokban, Az Év legjobb Könyve díj és a Könyv Nívódíj átadásán.

híradó híreinek egyikévé jelentéktelenedik minden szörnyűség, gyorsan átkapcsolunk egy amerikai horrorisztikus akciófilmre, hiszen abban bakfitty akárhány halál. Úgy védjük magunkat a velőkig hatoló megrendüléstől, hogy a színházak a színlapokra már ki se merik írni a szót: tragédia. Terék Anna ebbe a lelki kényelmességbe robban be könyvével. A tragédiák széles skáláját tárja szemünk elé. Egy szarajevói kislány fogait puskatussal kiverik, megerőszakolják és megölik, és ennek a kislánynak ezt megelőzően végig kellett néznie, ahogy egy lövedék darabokra szaggatta kisöccsét. A kislány holtában mondja el, mi történt vele, látja apját is, amint az ő megroncsolt testére mered. Az apa, aki futva ment munkába, mindig futva, mert úgy nehezebb eltalálnia a mesterlövésznek, s ők, a család, moccanatlanul várták, hogy végre a sarokhoz érjen. Ez az állapot Szarajevóban mindennapi volt. Íme, a skála a brutálistól a majdnem játékos szörnyűségig terjed. Vagy tekintsünk Jelenára, aki nem bírta elviselni, hogy kisfia a lőtt sebébe belehal. A kórházban nincs géz és cérna, Magyarországról hozatják, de késnek vele. Ezt megelőzően Jelena apját két nevető katona fejbe lőtte, s nem tudni, ebbe roppant-e bele az asszony, vagy a tudatba, hogy az apja katonaként egy kislány fogait kiverte – a többit Jelena elgondolni se meri. Inkább bedugja a fejét a gázsütőbe, s akkor, holtan, már be lehet vallani azt is, hogy milyen idegenkedést keltett benne haldokló kisfia megváltozott szaga, bőre.

Nemcsak a háború gyötri, pusztítja az embereket. A kapcsolatokban békeidőben is taposóaknák rejlenek. Terék Anna tudja, hogy testileg is felemészti az embert a másik embernek való kiszolgáltatottság. A gyökeresen ellentétes érzelmeink. Amikor a társtalan, öregedő lány állandó félelemben él beteg anyja miatt, s közben lelke mélyén ott kísért a késztetés, hogy megölje, és ezzel megszabaduljon a folytonos felelősségérzettől. Ugyanilyen jellegű a kiszolgáltatottsága a halász feleségének, aki más férfiba szerelmes, de gyávaságból vagy kíméletből megmarad az érte eszeveszetten rajongó párja mellett, és ebből az őrlődésből ragadja ki a bóra, temeti hullámsírba, a két férfira hagyva a véget nem érő gyászt.

A fájdalomnak az orvosok szerint vannak fokozatai, de maga a szenvedő csak a kínt érzi, amely betölti őt teljességgel. Terék Anna verseskötete mind az öt történetben teljes sorsot idéz meg, fájdalmas halált. Miért tette? – kérdezi az ember felocsúdva az olvasásból. De hát miért tette Antigoné, hogy áldozatul dobta magát, csak eltemethesse halott testvérét? Halottainknak tartozunk a méltó búcsúval, a végső szertartással. Sajnos, mi megéltük, hogy temetetlenül maradt köztudatunkban, művészetünkben a nagy háború sok-sok halottja. Terék Anna könyve végén köszönetet mond családjának, hogy elviselték a hangulatváltozásait a versek írása idején. Mi neki mondhatunk köszönetet, hogy vállalta Antigoné küldetését.

Magyar Napló, 2018. január

Az én felsőházam

Sigmond Istvánról*

Ha Sigmond István nevét kimondom, még a magyar irodalmi életben is csak halvány, bár kétségkívül elismeréssel átitatott képzetek társulnak hozzá. Az elmúlt évtizedekben magyarországi kiadók és folyóiratok is megjelentetik elbeszéléseit, azonban az ő munkásságát is sújtja az irodalmi érdeklődés megcsappanása, az írói és a könyves szakma egyensúlytalansága, amiként a magyar írók többségét, akikre nincs szükség sem a sztárcsináló kulturális és politikai marketingben, sem a ma uralkodó, hivalgó irodalomelméleti paradigma illusztrációs anyagaként. (Holott, megjegyzem, épp ez utóbbi szempontból gazdag lelőhelyet találnának elemzéseikhez az irodalomtudósok Sigmond elbeszéléseinek poétikájában.) Ezért írom Önöknek ezt a levelet: ha már nem tudok jelen lenni akadémiai bemutatkozásánál, és nem tudom élőszóban elmondani, milyen író is az, aki elfogadta meghívásunkat és sorainkba fogadtuk, igyekszem ily módon, vázlatosan elmondani, amit tudok róla.

Milyen író? A megszállottságig igényes, az önsorsrontásig makacs, külön, magányos útját járó író.

Abszurd írói világot épített fel, amelyben az emberi lény rémületes, bűnös, romlott belső erői kelnek életre, ugyanakkor ugyanez az emberi lény esendő, gyámoltalan áldozat is, részben önnön alvilágának, részben a másik ember agressziójának, teremtője közönyének az áldozata. Blaszfémikusan mondhatom úgy is, hogy a Szép és a Szörnyeteg egybeforr Sigmond István álomszerű vízióiban.

A mai ember másféle, egyszerűbb, banálisabb mesére vágyik – ez magyarázza Sigmond méltatlan kiszorulását a közfigyelem előteréből, holott a legjobbak között van a helye, és aki végre elolvassa könyveit, teljes bizonyossággal ott is tartja számon.

Különös, hogy a mai ember épp az elbeszélő próza műfajában általánosan elutasítja az ősi módon szövődő mesét. A klasszikus mese természetesen és nyíltan siklott át a fantasztikum világába. Sok-sok eleme belekötötte a tapasztalati valóságba, hiszen akik mesélték és akik hallgatták, így váltak személyesen érdekeltté benne, de a lélek kalandját, az átlényegülést a képzelet tobzódása váltotta ki. Az eposzok, a regék deklarált céljuk szerint régmúlt, de megesett történeteket idéztek fel, ám ezek is csodás elemekkel szőtték át a történetet, istenek, félistenek földi jelenlétét vizionálva hagyták messze maguk mögött a tapasztalati kontrollt, mondhatom mai szóval: a valóságreferenciát. A mai ember, aki pedig tömegeiben filmnézőként nagy étvággyal fogyasztja a vámpír-, misztikus-, szcifi, horror filmtermékeket, ugyanakkor a regény- és elbeszélő irodalomtól elvárja, hogy a valóság illúzióját kapja meg tőle. Még formabontó, a történéseket elrelativizáló művek esetében is az „igazat” firtatja olvasás közben: egy az egyben érti a vallomásos részleteket, kutatja a modelleket, s mindenképpen tényszerű valóságot feltételez a szövegben. Ezért az illúzióért szeret belesüppedni a regényekbe, s ezért szereti legjobban az erre legalkalmasabb hosszú lektűr-

---

* Sigmond István akadémikusi székfoglalóján a Magyar Művészeti Akadémián elhangzott laudáció (2006. szeptember). Rövidített változata megjelent *A Teremtő közönye* címmel a Helikon 2006/18. számában

regényt.

Más műfajú művészeknek nemigen gyűlik meg a baja efféle korláttal. A festők, szobrászok ugyan megvívnak valami hasonlóval: a valóság ábrázolása körüli művészeti csatározásban telt el szinte az egész huszadik század, ám ott is mindig csak a hasonlóságról volt szó. Hogy hasonlít-e a láthatóra vagy a modellre a műalkotás. A műalkotás azonban nyilvánvalóan csak önnön valóságában létezik, festék, vászon, papír, fatábla, rézlemez, agyag vagy márványtömb egyetlen, kivételes terében, anyagában, és kivételes a tudás is, amely ezen anyagok bravúros kezeléséhez, formálásához kell, nem bírhat vele bárki, ez evidencia mindenki számára. A prózaíró anyaga a nyelv, és ezen felül az élet. Mindenekelőtt a nyelv az, amely voltaképpen a legközönségesebb instrumentum, mindenki úgy érzi, hogy ő is birtokolja, hiszen érti és használja. Az elbeszélés másik anyaga is mindenkié: az életről mindenki holtbiztos ismeretekkel bír. A költészet ugyan a laikus nézete szerint is átér metafizikai terekbe, az elbeszélést azonban itt, a triviális közegben fogja fel, ide helyezi el. Csak a legjobb olvasók tudják, hogy metafizikai valóságként születik az igazi regény, az igazi novella is. Még világosabban érzékeltethető az író helyzetének különössége, ha a zenészével hasonlítom össze. Végletes példával: ha Bozay Attila művében fékcsikorgást és fűrész nyiszogását hallani, senkinek se jut eszébe azért becsülni a szerzőt, mert hangszerekkel tudta e zajokat előállítani. Az író pedig gyakran szembesül alkotása efféle értelmezésével és megítélésével, vagyis a valóságreferencia tiszteletlen, bárdolatlan színvonalú megkövetelésével.

E fejtegetés célja az volt, hogy rávilágítsak, Sigmond István mennyire áldozatos, kemény pályára ítélte önmagát, amikor egy abszurd világot, egy végeérhetetlen rémálmot választott szellemi-alkotói hazájául. Nem mindig lehet eldönteni, hogy abszurdak-e novellái, avagy a groteszk megfelelőbb minősítés-e írásmódjára. Beckett, Kafka, Ionesco, mint az abszurd divatját az ötvenes évektől fémjelző nagy szerzők, egy-egy minden ízében elvont világegészt építettek az élet valamelyik mozzanatának eltúlzásával, míg Kelet-közép Európában színre lépő rokonaik, Mrożek, Örkény a tapasztalati valóság rendszerét csak egy-egy ponton bontották meg, s így a való és groteszk vegyítésével érték tetten a szabályosban, a törvényben a rombolót, a gonoszt, vagy egyszerűen csak a hibát. Sigmond Istvánnak vannak novellái, amelyek egy zárt világ képzetét keltik fel, s így nyilván abszurdnak mondhatjuk őket, s vannak írásai, amelyek az emberibb, s néha épp ezért fájdalmasabb groteszk igazat mondják el. Egy elméleti szerző, Wolfgang Kayser monográfiát írt a groteszkről, s ebből idézek egy mondatot: „A groteszk műalkotás kísérlet a világ démoni elemének felidézésére és száműzésére.”

Sigmond számára a világ démoni felét részben a háborús öldöklések, a hatalmi erőszak tényei töltik ki. Külön említenem kell vissza-visszatérő toposzát: a szexuáltis erőszakot, amelyben az ártatlan tisztaság elpusztítását univerzális bűnként jeleníti meg, csillapíthatatlan fájdalommal. A világ démoni feléhez tartozik az a fajta pokol is, amelyet az emberi kapcsolatokban jelen lévő könyörtelen önzés, hazugság, szeretetlenség okoz. Démoni bennünk, magunkban is bőven van: alantas nemiség, bosszúvágy, alattomosság. De a harag,

amelyet az elhibázott teremtés, a démoni erők befolyásának kitett emberi lét miatt érzett, a Teremtő közönyének, a teremtmény halálra teremtettségének döbbenetében éri el tetőfokát.

Tehát ezekben a víziókban, lidérces álmokban nem a leharapott mellbimbók, a kannibál indulatok, az elmebajos gyermekek, az ürülék és hányadék a szörnyű, hanem a gépies metafizikai közöny, amely mindezt övezi. Mintha valóban nem volna jelentősége a halálnak, a szenvedésnek, a szellemi vagy biológiai nyomorultságnak, nők megerőszakolásának, emberek legyilkolásának. Mintha valóban csak a képzelet játéka lett volna mindez minden időben és kiváltképpen ma. Ezek a szörnyűségek bámulatos módon ma fantasztikumnak számítanak, holott minden este nézünk híradót. S az idősebbeknek még saját emlékezetük is szolgálhat bizonyossággal. De a napi életünk trivialitása erősebb, s immár csak azt fogadjuk el valóban létezőnek. Még önnön agyunk álommunkáját is kitagadjuk az életünkből, és a racionális életvitel önelégültségével csak azt fogadjuk be, azt tekintjük sajátunknak, amely fölött rendelkezünk, amelynek kényünk szerint parancsolhatunk, legyen akár tárgyi, akár szellemi természetű. A „realista" embernek már az is idegborzoló állítás, hogy az álmai is hozzá tartoznak, élete azokban is teljesül. A vágyálmok – még csak-csak, de rémálmokról tudni se akar. Hát még arról az igazságról, hogy a világ is mi vagyunk. Mi vagyunk az a világ, amely esténként robban, szétspriccel, véres foltot hagy a képernyőn, vagy amelyik a szomszéd utcában, a szomszéd lakásban mint bűn vagy nyomor förtelmeskedik, s azok a világok is, amelyeket már végtelenbe mosott az idő. Ez a gondolat el se jut addig, hogy komfortérzetében megzavarja emberünket gyakorlatias fontoskodása közepette.

Sigmond István tehát hatalmas ellenállással szegezi szembe abszurd prózavilágát, és tiszteletet érdemel már önmagában a következetessége és a bátorsága is, hogy annak az elemi döbbenetnek szenteli írói tehetségét, amely a lét sötét, sátáni felét megismerve, megtapasztalva fog el minket, s amelyet permanens túlélőként aztán elég hamar el szoktunk felejteni.

Helikon, 2006. szeptember 25.

Mi marad belőlünk?

Búcsú Nagy Gáspártól

Látod szép légi felvételeken, ahogyan jéghegyek, egész szigetek hasadnak le az Antarktiszról. Átjár a félelem, teljesülni kezdtek az apokaliptikus jóslatok. S néhány óra múlva elfelejtkezel róla, hiszen emberi hangyaként mi mást tehetnél: terheidet vinned kell, a tél közelibb pusztulással fenyeget, mint az özönvíz és a felperzselt erdők, mezők. De nem felejted a látványt: a hasadást és a lassú távolodást, mert veled is ez történik egy ideje. Lehasadnak rólad léted részei, beleolvadnak a falánk, fekete óceánba szeretteid, halottaid. Milyen kevés, ami maradt belőled őnélkülük.

Nagy Gazsit könnyű volt szeretni. Olyan volt, mint a legkedvesebb, legfiatalabb testvéretek. Vajon miért van, hogy a nagy családokban a legfiatalabb gyermekek a legkedvesebbek? S hogyan lehet, hogy Gazsi, aki egyetlen fia volt szüleinek, ezt a végtelen kedvességet magában hordozta? Karamazov Aljosa ismerte idősebb testvérei szenvedését és bűneit, s önnön jóságát kínálta áldozatul a megváltásukért. Néha azt gondoltad, hogy testvérek híján Gazsi titeket, magyar írókat, jókat és kevésbé jókat vegyesen, befogadott a családjába, nézi és ismeri bűnös szenvedélyeiteket, hiú gyarlóságotokat, de látja bennetek a dicső küszködést önnön romlékonyságotokkal szemben, látja a szenvedéseteket is, és számíthattok a méltányosságára, tapintatára, szeretetére. Megváltódtok az ő barátságában.

Ott volt a könyvbemutatókon, a szerzői esteken, a díjazások ünnepein. Idősebb barátait hosszan gyászolta, s emléküket életben tartotta. A műveknek tisztelgett, de mindig tudta és tudatta, hogy a művet egy emberi lény hozza létre, akinek személyes mivolta is becses, összetéveszthetetlenül és szívvidítóan egyszeri. Minden esszéje, akár írói teljesítményről szólt, akár képzőművészek munkájáról, a művész emberi lényére is reflektált.

Talán ezért teszed te is ezt önkéntelenül, a mintában az ő szelíd óhaját látva: engemet, magamat is szeressetek, énrám, magamra is emlékezzetek. Mert tudhatta versei értékét, és azt is, hogy a magyar lírának ama vonulatát, amely évszázadokon át „történelmet csinált”, azaz motiválta a történelem folyamatait, az 1956 után indult néhány nemzedékből ő szinte egyedüliként folytatja. Nem mintha másnak nem lettek volna a kor tudatállapotára kiható művei, de emblematikus erejű szavakat ő mondott ki, az ő néhány verse lett egyszerre irodalmi és történelmi tény. S tudta, hogy tisztelet övezi, mint bátor költőt, de azt is éreznie adatott, hogy az efféle tisztelet milyen embertelen. Embertelenül, részvétlenül követeli meg a közember a „nagyok”-tól a sebezhetetlenséget, tévedhetetlenséget, holott épp azért jár nekik tisztelet, mert sebezhető, téveteg emberként is képesek a világ, a hatalom szemébe vágni az igazat. Hát ilyen tollforgató nem sok maradt most már köztetek, s sirathatnád te is az irodalom, a nemzet veszteségét, minden joggal. De jobban bízhatsz abban, hogy a Balassi-kard markolatára új kéz kulcsolódik, mint abban, hogy a Nagy Gáspárból sugárzó szeretet valaki másban még egyszer felgyúl. Ezért őt siratod, a barátodat, a rólad lehasadt részedet.

Ösztönösen engedelmeskedsz az ősi hiedelem sugallatának, mely szerint nem talál nyugalmat addig, míg el nem engeded – hát elengeded.

S belőled így mi maradt? A fájdalmas szeretet, a fantomfájdalom a hiányzó részben. De hát ez még mindig ő. Látod, csak az ő szeretete, ami maradt. Nem kis teher, nem könnyű küldetés.

Kortárs, 2007/1.

Búcsú Vajda Gábortól

A Tokaji Írótáborban, a kilencvenes évek legelején egy feszülten fegyelmezett arc keltette fel figyelmemet. Az élénk, kék szem lankadatlanul fürkészte a népes gyülekezetet, kemény, kiveséző tekintettel, de könnyen váltott át mosolyba, vagy eszmecsere közben magába fordult, a gondolat messzeségébe nézett.

Vajda Gábor, Szabadkáról. Évről évre találkoztunk a táborban is, máshol is. Mi, anyaországiak akkoriban igen keveset tudtunk a délvidékiek irodalmáról. A megélt sorsukról, sok évtizedes rettegő, s a hatalom részéről sanda hallgatás után már kezdtünk valamit sejteni, a közelmúlt dokumentumainak, tényeinek a feldolgozása megindult, de az írók közül csak azokat ismertük, akik a jugoszláv időkben is a kirakatba kerültek, s ezek – kevés kivétellel – nem épp a Tokaji Írótábor által képviselt szellemiséggel rokonszenveztek. Épp ezért Vajda Gábor missziót teljesített, amikor hírét hozta egy “nemhivatalos” délvidéki magyar irodalmi kör meglétének. Minden előadására és hozzászólására alaposan felkészült. Kérlelhetetlenül kritikus elemzéseit kevesen értették meg igazán. Kevesen látták, hogy amikor konokul vissza-visszatér Bori Imre vagy Bányai János irodalomlátásának, értékrendjének a bírálatára, korrekciójára, nem egy kisebb sarzsijú irodalomtörténész dohog és kötekedik a tekintélyekkel, hanem vészjeleket ad egy felelősségtudatos írástudó, látván, hogy az új helyzetbe került délvidéki magyarság nem marad meg, ha nem lesz képes magatartását, öntudatát, szellemi arculatát megújítani, s levedleni a jugoszlávság illúzióját. Vajda Gábor jól látta, hogy ez egyszersmind a magyarországi irodalommal, szellemi folyamatokkal való kapcsolattartást, az addig elhanyagolt hagyománnyal való szervülést is jelenti, és ezt szolgálta teljes erejével.

Látszott rajta, hogy nem áltatja magát: tudja, milyen kevés esélye van – nemcsak Délvidéken, hanem Magyarországon is – a nemzeti identitást megalapozó, megerősítő, szuverén gondolatnak. S hogy még azok is túlságosan el vannak foglalva a maguk bajával, akiknek a megértésére, támogatására leginkább számíthatna. Elkeseredetten küszködött otthon, egy háborús országban, ahonnan menekült, aki tehette, s alig maradt, akivel szövetkezhetett az új délvidéki magyar igényekhez illeszkedő irodalom felnövesztésére. S küszködött Budapesten, hogy ügye fontosságát elfogadtassa. Szerényen, végtelen türelemmel bukkant fel időnként, feszülten fegyelmezett arcával. Nagy indulatokat kellett visszafognia. Nagyon esélytelennek látszott vállalkozása. Amikor a Kortárs szerkesztőségét meghívta egy bemutatkozó estre Szabadkára, úgy láttam, roppant magány övezi. A szerb jövevényekkel ellepett városból pedig mintha kiszivattyúznák a levegőt.

Eleinte ki-kitetszett írásaiból az ügyesbajos ember elfogultsága. Később a magára mért fegyelem, a gondolkodás erkölcse, a tárgyilagosság győzedelmeskedett. Egyre jobb tanulmányokat írt. Talán a megnövekedett felelősség is erre szorította, hiszen folyóiratszerkesztőként gazdája lett az Aracsnak. Az Aracs megindítása a remény első megtestesülése volt, címlapján a gyönyörű romtemplom képével, amely a

határtalan pusztaság közepén délibábként, vagy inkább eltévedt kísértetként tornyosulva lenyűgöző méreteivel arra az erőre emlékeztet minden hozzá zarándoklót, aminek puszta emléke is gyógyíthatná nemzetünket. A széthullt, a háborús sokkjából még fel sem ocsúdott Szerbiában képtelen gesztusnak hittem ezt a lapalapítást. Boldogan fogadtam, persze, mint az életakarat megnyilvánulását, de hát a haldokló jobb napjainak is örül az ember. Mert csak utólag látszik az Aracs a remény folyóiratának, nyolc éve a sívó reménytelenségből virágzott ki. Ezt érdemes tanulságul megjegyeznünk nekünk, akik sokkal komfortosabban berendezett reménytelenségeinket felmentésnek véljük a lehető cselekvések alól.

Aztán kiderült, hogy érdemes volt kitartani, érdemes lett vigyázni az egészségre, a munkaképességre. Vajda Gábor az utóbbi két évben két kötetben közreadta a délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténetét 1989-ig. A második kötetet forgatom (beszédes cím: *Az autonómia illúziója*), amelyet néhány hete, június 5-én, a könyvheti bemutatóján dedikáltattam vele. Fontos,
megkerülhetetlen könyv. Az adatok pontosságát, az értékelés megbízhatóságát nyilván másnak, felkészült tudósnak kéne megítélni, az én elismerő szavam a politikai történelem, a közélet s benne az irodalom szövevényében való okos eligazodásnak, a jelenségek színe és visszája együttlátásának szól. Egyszerűbben úgy mondanom, hogy annak az elemző, ok-okozati összefüggéseket firtató látásmódnak, amely bátran leszámol gyöngéd emlékekkel, dédelgetett mítoszokkal és személyes indulatokkal. A bátorság azonban nemcsak ebben mérhető, hanem abban is, hogy Vajda Gábor az elemzett történésekben név szerint, konkrét ügyek kapcsán sorakoztatja fel a tárgyalt időszak meghatároz. alakjait. Így az eleven élet őrződik meg könyve lapjain, mementó minden időkre.

Azt gondoltam, milyen jó, hogy találkozom majd vele Magyarkanizsán az írótáborban, és személyesen gratulálhatok hatalmas teljesítményéhez. De nem fogunk találkozni ott. Vajda Gábor meghalt. Amióta telefonon megkaptam a hírt, úgy olvasom tovább a könyvét, hogy még jobban megbecsülök minden részletet, amit, lám, ki tudott menteni a bamba felejtésből és az alattomos hamisítás elől. Most úgy tekintek e műre, mint amelyben Vajda Gábor be tudta teljesíteni életét.
Teljesíteni tudta a maga elé állított feladatot, pedig erre az égvilágon semmi esélye nem volt kezdetben. Nagyon jó lett volna, ha folytathatja a munkáját, és nagy szükség lett volna még őrá itt és ott egyaránt. De milyen nagy vigasz veszteségünkben, hogy nem maradt adósa sem a nemzetnek, sem szűkebb hazájának, sem önnön tehetségének. Jó lenne, ha ezt – onnan visszanézve – ő is tudná.

Talán tudta. Talán ennyi jutalom keserves küzdelmeiért megadatott neki. De azzal a gratulációval most már örökre tartozom neki.

(Aracs, 2008. augusztus; Magyar Napló, 2008. október)

A vers mint Rorschach-teszt

Alföldy Jenőnek, hetvenedik születésnapján

Személyesen először Kálnoky László hetvenedik születésnapján, 1982-ben találkoztam Alföldy Jenővel, Kálnokyék panelházban lévő, de elegánsan berendezett lakásában, amelyre a költő, saját esendő, folyton éhes hiúságának gyöngéd gondozójaként, nyíltan büszke volt. Sok csinos vendéghölgy ékesítette az ünnepet, majdnem mindegyik fehér ruhában, s nyár lévén barnára lesülve. Le is fényképeztem Kálnokyt a fehér ruhás hölgyek koszorújában, és ennek kapcsán Jenővel a fényképezésről kezdtünk el beszélgetni. Én amatőr voltam, és ezért lelkesen fényképezgettem, ő profi, következésképpen soha nem láttam a kezében masinát.

Később a Magvető Kiadóban dolgoztunk együtt, s onnan is inkább a jóindulatú érdeklődést tükröző arca maradt az emlékezetemben, a válaszaimat fontolgató komótosság, semmint az irodalomról való eszmecserék. Persze, én „prózás" voltam, ő meg költőkről írt elsősorban, ezért nem ütköztünk, de nem is nagyon találkoztunk irodalmi izgalmainkban.

A kilencvenes években a Kortárs szerkesztőjeként futottam össze itt-ott Jenővel, és ő végtelenül udvariasan, tartózkodóan ajánlotta föl egy-egy tanulmányát közlésre. A folyóirat nyert mindegyik közléssel, ő mégis, sokadszorra is úgy hozta szóba a készülő vagy már a zsebében lapuló kéziratot, hogy a tolakodás árnyéka se férhessen hozzá, és tapintatosan széles utat hagyott a visszautasításnak. Amire persze miért is került volna sor?

Ekkor tehát már - joggal vélhettem úgy - ismertem valamelyest Alföldy Jenő szemléletmódját mind a világ folyására, mind az irodalomra nézve. Ahogy arckifejezését a jóindulatú érdeklődéssel jellemeztem, a szemléletét a klasszikus művekhez, költőkhöz való nyílt, tapintatos, már-már alázatos odahajolással írhatom le. A komótos fontolgatás is helytálló jellemzés arra is, ahogy a költői szót értelmezi esetleges ellentmondásaiban, rejtélyességében. S mindezen tanulmányírói erények mellett egyre jobban megbecsültem, megbecsültük azt az irodalomtörténészt, aki előtt az irodalmi mű, az alkotó még csorbítatlan rangban állt, s nem fokozódott le példatárrá az elméletek szemléltetésére, mint az irodalomtudomány berkeiben.

Mégsem ismertem Alföldy Jenőt mindaddig, amíg 2005-ben, József Attila centenáriumi évében el nem hozta a szerkesztőségbe az *Eszméletről* írt tanulmányát. Ennél a versnél nagyobb kihívás nemigen akad. Volt már, aki kötetnyi terjedelemben birkózott e verssel, és több kötetet adna ki, ha a róla szóló tanulmányokat összegyűjtenék. Alföldy Jenő abból indul ki, hogy e tizenkét különálló versből összeálló lírai mű (tehát nem tizenkét versszakos vers!) „a mozgalomból kiábrándultan, a baloldaltól kapott rágalmaktól ütötten és a hitlerizmus győzelmének döbbenetében” élő költő tollán született. Bár József Attila a marxizmust nem zárta ki eszmeköréből, mégis a közösséghez tartozás profán kegyelmi állapotától

megfosztottan szembesült – mivel is? hogyan is mondjuk, hogy a huszadik század szellemiségét meghatározó világélmény jelenjék meg a szavakban? – a világba vetettségével, az emberi egzisztencia kiszolgáltatottságával, az Én-ben egymásnak ütköző, ellentétes tudati-képzeleti valóságokkal, a szabadság- és bizonyosság-hiánnyal. Köznapiasan mondva: a magánnyal.

Ez a megrázkódtatás több hullámban végigsöpört a századon. Új és új generációk születtek, akik újra és újra meg akartak kapaszkodni egy eszmében, mely újfajta üdvözülést ígért legősibb vágyaikban, s eltévedt hite miatt minden új generációnak aztán lelkiismeretével kellett elszámolnia. Hullahegyek kísértették, s ártatlanul is bűntudat. E generációk egyike Alföldy Jenőé is. Emiatt fokozottan fogékony volt József Attila nekigyürkőzésére, hogy a szavak hálójába kerítse az ész és az ösztön, a képzetek és a tapasztalás gyötrelmes kettősségét, a világban uralkodó kegyetlen rend „cellájából" kitörő szabadságvágy végső korlátját, a szabad értelem fölé feszülő „csillagrácsot": eredendő rabságunkat a létben. S azt is, hogy a „rend", a törvény mindig felfeslik egy eszmélkedő ember kételye által, egy másiknak pedig az álmában.

Semmi értelme nem volna, hogy végigkövessem az elemzés mások korábbi interpretációira is támaszkodó, nagyrészt mégis az első olvasat eredetiségével ható gondolatmeneteit, az egyes részletek között megtalált összefüggéseket, hiszen maga a tanulmány tanúskodik legjobban önmagáról. Csak kiemelem belőle, ami különösen rávall a közösséghez tartozásában, eszméi képviseletében csalódott értelmiségire – a kilencvenes években. Alföldy Jenő Vas Istvánt idézi egy helyen: „determinációnkon a tudatunkkal áttörni – már egy neme a megváltásnak." Vas István szkeptikus szelleme rám is nagy hatással volt, mert nem lazán, nem kapásból volt szkeptikus, hanem mély nosztalgiával eltelve a kétségbe vont dolog: hit, igazság, családi kötelék, hűség iránt. Ódát írt az észhez, de nem áltatta magát az ész mindenhatóságával. A racionális létszemlélet nála kiegészült egy spirituális létszemlélettel is - s ez nem valamifajta megalkuvás volt, hanem a teljes emberi öntudat bejárása. Vette a fáradságot a mindenkori *másik* aspektushoz is. Az idézet épp erről az állandó áttörésről szól. S talán nem járok messze Vas István intenciójától, ha az idézetet azzal folytatom: tudatunk is determináció. Tudatunk is börtön lehet, tévedésekhez béklyózhat bennünket. S micsoda abszurditás, hogy tudatunk megrögzöttségeit csak tudatunk segítségével zúzhatjuk szét. Önmagunkat kell felfalni a továbblépéshez. Harc ez, „elegendő harc"...S az *Eszmélet* IX. versében, amelyet talán a legnehezebb felfejteni, ama szomorú beismerés: „hogy nem tudok mást, mint szeretni, / görnyedve terheim alatt – / minek is kell fegyvert veretni belőled, arany öntudat!", ennek a harcnak a terhére is vonatkozik. Milyen jó lenne egy aranykorban élvezni öntudatunk magabiztosságát, okosnak lenni, tudni a tudhatót, bízni magunkban és az igazságban – de nekünk fegyverként kell alkalmazni legjobb képességünket ellenünkre törő eszmék és saját elpállott igazságaink ellen. Épp önmagunkat nem szerethetjük zavartalanul.

A tanulmány nagyon fontos megállapítása, hogy az *Eszmélet* nem pesszimista kicsengésű vers. Az egzisztencialista filozófia hatása alatt a nyugati értelmiségi bízvást beleragadhatott a semmibe vetettség

apátiájába, de egy baloldali társadalmi indulatoktól fűtött értelmiségi Kelet-Közép-Európában – bárha magából a mozgalomból kiábrándult – nem mondhatott le valamifajta életstratégia kimunkálásáról, sem a harmincas, sem a kilencvenes években. „Rab vagy, amíg a szíved lázad – *I* úgy szabadulsz, ha kényedül / nem raksz magadnak olyan házat, / melybe háziúr települ." Lázadozhatsz a szívedben a rossz világrend ellen, nem érsz vele semmit, csak ha egészében és a cselekvésben utasítod el, amit kínál neked. Ha beilleszkedsz a rendszerbe, ne csodálkozz, hogy bábként manipulál, és kiszívja véredet. Pedig kényelmesebb beilleszkedni, mint mindent elutasítani; a metafora jelrendszerében: hajléktalanná válni. És kérdés, hogy egyáltalán járható-e az az út? A gyakorlati életben aligha. De erkölcsi értelemben felmerül az emberi autonómia lehetősége. Felmerül egy ember képe, aki nem búvik bele olyan elvek, eszmék, törvények házába, amelyben idegen „háziúr" uralma alá kerülhet. (Ilyen ház lehet egy párt is, természetesen.) Alföldy Jenő a „háziúr" toposza mögé osztályharcos hátteret vetít a tanulmányban, én az imént tőle eltérő módom értelmeztem a verset. Ám ő is az autonómiához jut el a „meglett ember", a felnőttség meghatározásánál. Ennek a bizonyos autonóm, halálára eszmélt, csalárd hitektől megszabadult embernek, a „meglett embernek" a viszonya a világhoz a példa. Keserű, de nem erőtlen ez a lelki-erkölcsi megoldás. „Az *én* szó ismétlődése is jelzi a mű végén, hogy alig van izgalmasabb és összetettebb, minden lehetséges ismeretre kiterjedő kérdésgubanc, mint az, hogy mi az én, mit jelent önmagában, álomban és éberen, a többiekhez viszonyítva, a bogarakhoz és a csillagokhoz képest, mit a langyos boldogságban és krisztusi öntudattal, mit jelentett a kiszolgáltatott kisgyereknek és a meglett, felnőtt embernek" – mutat rá Alföldy Jenő a tanulmány vége felé a vers központi motívumára. Ebben a leírásban nem a borzadás szólal meg a magánytól, hanem az a tárgyilagosság, ahogy az ember szétnéz, és feltérképezi a magányát. Nem lesz boldogabb, nem lesz szabad sem, csak szabadabb. Mint mi lettünk, sokan, az annyi csalódást hozó kilencvenes években.

Nagyon szép, ahogy Alföldy Jenő a verset indító hajnali képet megvilágítja. *Eloldja* a hajnal az eget a földtől, és ez felidézi a bibliai teremtés-képeket. „[...] a bogarak, a gyerekek / kipörögnek a napvilágra" - folytatja a kezdő kép felidézését, s hozzá illeszt egy ősi találós kérdést: „Csontkürtök kürtölnek / arany deszkák hasadnak, / földi férgek mozognak." Ez a hajnal. Elbűvöl a szépség és ragyogás, és még nem sejtem, mit pendített itt meg a líra iránt ily mértékig fogékony szerző. A tanulmány utolsó mondata – a futam végén – fejbe kólint: „Az eszmélő öntudat fénye fölvillan, jeleket fog fel és jeleket ad magáról az örökkévaló éjszakában, fogalmat alkot a létről, a lélekről és a mindenségről. Akaratlanul arról is, amiről ez a vers hallgat: Istenről."

Később megismertem Alföldy Jenő azon tanulmányát is, amelyben József Attila Istenes verseivel foglalkozott, de 1995-ben az *Eszméletről* szóló tanulmány zárása készületlenül ért. Megdöbbentem, de nyomban el is fogadtam a szerző invitálását, hogy e hallgatás szempontjából is átgondoljam a versekben feltáruló léthelyzetet. És beláttam, hogy Alföldy Jenő jogosan észlelte az Isten-kép felmerülésének hiányát,

hiszen az emberi öntudat, önértelmezés azon mezőin, amelyeken ez a vers bolyong, az idők kezdete óta Vele találkozik vagy Őt kerülgeti szinte minden gondolkodó.

Ha egy vers elemzője azt is tudja, miről hallgat a költő, alighanem eljutott a beleérzés legmélyebb fokára. Hiszen a versben valóban nincs jelen Isten még felpanaszolt közönyével sem. És ekkor ébredtem rá, hogy az irodalomtörténész ezúttal is önmagát írta bele a tanulmányba. Ilyesmi megtörténik máskor is, más tanulmányírókkal is, de Alföldy Jenő lírai érzékenysége mélyebben tudja összekötni a lelkek folyosóit, mint tudós kollégái. Ráadásul, ne feledjük, az *Eszmélet* mindannyiunk létgondjának foglalata, és jobban kivallatja olvasóját

lelke titkairól, mint a Rorschach-teszt. Találkozásunk után sok évvel így ismertem meg őt.

Morzsák Vas István asztaláról

Ennyivel idősebb volt, mint én? Nem vettem észre. Azaz nem vettem észbe. Hiszen persze nyilvánvaló volt, hogy ő öreg, én meg, akkor, fiatal, de mintha ez az adottság is csak külsődleges kelléke lett volna annak az okos, ironikus társalgási stílusnak, amely megszállta a szerkesztőségi szobákat, megtelepedett a kávéházi asztaloknál, amikor Vas István megjelent, s a világ folyásáról, egy frissiben olvasott versről vagy kedélyborzoló szóváltásról, bármiről a világon kezdett beszélni. Mi más lenne, mint öreg, aki ennyi mindent megélt már, ennyi mindent olvasott, megírt, fordított, aki megengedheti magának, hogy nyíltan hivatkozzék gyarlóságaira, vagyis nyíltan sopánkodjon miattuk. Meg hát a véneknek tulajdonítjuk azt a bölcsességet is, hogy meglátni képesek a dolgok visszáját, ahogy ő, akinek regimentnyi kötőszóra van szüksége a fogalmazás pontosságához. Furcsa módon mégis elengedtem a fülem mellett az évei számát. Csak most hökkentem meg, amikor Réz Pál felhívott, és emlékeztetett, hogy Vas Pista száz éves lenne az idén. Hogyhogy?

Csodálkozásom arra indít, hogy megpróbáljak utána nézni, miért hittem őt eredendően fiatalnak, holott magatartása, külseje egyáltalán nem volt fiatalos. Könnyű rátalálni a kritikus, szkeptikus elemre megnyilvánulásai között: és tudjuk, a fiatalság mindenkor az oppozíció állapotában van az örökölt világgal, az előző nemzedékek birtokolta világgal szemben. Amiként mi, akkori fiatalok is. Nem is csoda, mert a politikában dogmák és fülhasogató pátosz (álpátosz), az irodalomban meg vagy fontoskodó (esetleg képmutató) világjobbítás, vagy „*elvont jelek lázálmai*” (Németh László kifejezése a költészet egy válfajára) uralták a terepet. Csakhogy az akkori ellenzéki ifjak sem voltak kevésbé dogmatikusak, mint a hivatalosság. A hivatalos álpátosszal szemben a pályakezdő művészek trivialitással tüntettek, eltökélt pózokkal, vagyis nem voltak kevésbé mesterkéltek, mint a kultúrpolitika korifeusai és kedvencei. Önnön kerengésük lázálmában illeszkedtek az utált rendszerbe a (vélt) egyéni szabadság dervisei is. Vas István kritikus pozíciója azért volt – távlatosan szemlélve – érvényesebb, mint az akkori nemzedéki ellenkezési formák, mert ő bennünk, fiatalokban is kérlelhetetlenül tetten érte a fanatizmust, az álságot, a rossz szerepet, az érzelmi vagy gondolati sekélyességet – nem tette elnézővé, hogy egy jogos szabadságharc ilyen-olyan fegyvereit forgatjuk. (Első lecke: ne légy sznob a fiatalokkal szemben. Velük szemben sem. Túlságosan hajlasz rá, hogy mindenben szervilisen igazat adj nekik. Csak azért, mert te már ismered kudarcaidat, nemzedéked kudarcait? Csak mert a ti kezetekből már kicsúszóban van a világ? Nem azért kerül az ő kezükbe, mert érdemesebbek rá, hanem mert most ők következnek. S van, amiben azért továbbra is neked lesz igazad.)

Égetően szükségem volt annak idején Vas István hatására. Hogy lássam az Egy ember (magasrendű) alázatát és ugyanakkor kihívó önbecsülését. A személyes véleménynél mindig több nyilvánult meg Vas István ítéleteiben és érveiben. A személyes világlátás, vagyis egy sajátos következetesség, amely örökösen

számol ugyan a tévedés kockázatával, mégsem riad vissza az állásfoglalástól. Amikor megismertem, már teljesen kiforrott volt ez a szellemi állapot, csak a beszélgetések során felemlegetett, a *Nehéz szerelem* lapjain megírt fiatalkori nézetei és az évtizedekkel korábbi esszéi szembesítettek azzal, hogy az ő útja is a kész teóriák, a marxizmus naiv elfogadásán keresztül vezetett a felocsúdáshoz, a Vas Istváni egy-emberi megátalkodottsághoz.

De hogy mennyire lénye eredendő része volt az, amit most tiszteletlenül megátalkodottságnak neveztem, azon mérhető, hogy a marxista hitű tanulmányokban is jelen van. Rászántam magamat, hogy *Az Ismeretlen Isten* címmel összegyűjtött tanulmányait forgatva mai szemmel, mai érzékenységgel, azokat is elolvassam, amelyek várhatólag provokálni fognak, s nem biztos, hogy megkönnyítik a hálás utód dolgát e visszaemlékezés írásakor. Németh László *Magyar és Európa* című könyvéről, 1936-ban írt kritikája volt az egyik. Tudtam, hogy három évvel korábban Németh László a Tanuban Vas István (és Zelk Zoltán) lírájáról meglehetősen ellentmondó érzülettel írt: üdvözölte bennük, hogy megszabadultak a pózoktól, *„az új líra cifra nyavalyatöréseitől”, „életük adataitól nem féltik a költeményt”,* s mindez *„könnyűség, szabadság*”, ám ezt követően sokallni kezdi a könnyűséget: „*A kritikusnak mindenesetre vigyáznia illik, nehogy az elvont jelek lázálmai után a révült locsogás korszaka szakadjon ránk*.” Hát, nem mondhatnánk, hogy kritikájával lekötelezte Vas Istvánt. Mégis, Vas, a fiatal marxista így ír az ő ideáiról: „*Ha mi ezt más úton próbáljuk is elérni, mint Németh László, a benne megnyilatkozó nemes tehetséget, vívódó becsületességet csak szövetségesünknek tekinthetjük.*” Nehéz szívvel kezdtem olvasni az 1947-ben írt, *Urbánusok és népiesek* című cikket is. Nem volt okom aggódni, félteni tiszteletemet és szeretetemet, bár aligha értenénk egyet e kérdésben, ha ma vitáznánk róla. „*Most lettem csak »urbánus«* – írta Vas akkor. – *Ezt a vallomásomat azért is közöltem, hogy rögtön megcáfoljam: nem, mégsem lettem urbánus. Mindenekelőtt azért nem, mert az egész ellentétet belengi a fasizmus rossz illata…*” Ó, igen, így igaz. Az a prognózis viszont, hogy a szocializmus egészségesen túl fog lépni ezen az ellentéten, nem igazolódott. De ezt Vas énnálam sokkal jobban és korábban tudta, ám korrekció, lábjegyzet, előszó nélkül közölte 1974-es gyűjteményében is egykor meggyőződéssel leírt, bár kicsorbult vélekedéseit.

Hogy mi a két példaként felhozott fiatalkori írásban a megátalkodottan Vas Istváni? Egyik esetben sem a tételes igazság vezérli, hanem a saját viszonya a tárgyához. Becsületesen vállalja a benne élő tiszteletet a jó szándék és jó teljesítmény iránt az ideológiai ellenfél esetében, és nem akar közösködni olyan igazsággal, amely továbbörökíti az aljas korszak kontextusát, még ha egyébként az ő igazsága is. Igazsággal szemben – nagyobb igazság? Inkább valósabb, életszerűbb, egyszerűbb. (Második lecke: van benned ilyen biztos mérce? El mered engedni kipróbált igazságaid – jogos előítéleteid – kezét? Mersz egyszerű lenni a gubancos helyzetekben? Ugye, nem.)

Milyen pontosan írta le Vas István 1943-ban az igazságoknak azt a hierarchikus rendjét, amelynek érvényében talán haláláig reménykedett! Engels nevezetes megfogalmazásából indult ki: „*ugrás a*

szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába". Ennek kapcsán Vas elgondolja: „*ez, a valóság, a törvények világa, csak az egyik, az Atyáé, s kell lennie egy vele rejtelmesen azonos, s mégis merőben más világnak is, a kegyelem, a megváltás, a Fiú világának*". Különös, hogy ezt az „ultima ratio" jellegű vallomást olyan költő tette, akit az *Óda az észhez* szerzőjeként a racionalizmus megtestesítőjének tartottak, bár épp legjobb értői makacsul árnyalni próbálták e hovatovább előítéletté vált megítélést. (Csűrös Miklós *Racionalizmus és misztika* című tanulmánya 1984-ben teljes képet adott e kettősségről.) „*Sohasem kételkedtem a valóságban. Sőt, mindig az emberi kötöttségek világa izgatott*" – vallja a józan, a „realista" Vas. Érzékelni képes az emberi létnek az idők mélyéből eredő meghatározottságát. Elbűvöli, hogy „*az emberi fajták mohó és buja keveredései után is nagyjából ugyanazokat a koponyákat hordozzák ugyanazok a csontvázak, mint Nagy Károly, mint Nimród, mint Nofretéte idején*." Mindez tehát a valóság, a lét meghatározottságát, a determináció hatalmát hirdeti. Azonban emlékszem, milyen mélyen hatott rám Vas István egy mondata. (Már nem emlékszem, hogy csak hallottam, vagy olvastam-e tőle.) „*Minden determináció – rossz determináció*." Elsősorban a születés agresszív adottságáról volt szó, hogy milyen fajba, társadalmi osztályba, környezetbe, milyen elvárható életpályába és magatartásmodellbe születünk bele. Nem tudom, tisztán logikával meg lehet-e magyarázni, hogy mi a rossz abban, ha valaki ellenállás nélkül, szorgalmasan megvalósítja a születéssel rámért modellt, én mindenesetre nem lennék rá képes, de teljes bizonyossággal átérzem, hogy Vasnak igaza volt. Hol vagyok én, ha nem abban, amit magam akartam magamból létrehozni?! Hol van az ember, ha nem a szabad akaratában?! Ugyanakkor 1. Vas soha nem tagadta származását, nem tagadta meg szüleit; 2. nem becsülte túl az emberi lény szabadságának határait. Íme, egy másik idézet a szellemi alkatát feltáró, 1943-ban írt *A Mérleg* című tanulmányból: „*A szabadság hóbortosait még a determináció eszelőseinél is inkább megvetettem. Már azért is, mert többnyire tisztességtelenek voltak.*" Bevallom, ami Vasban leginkább elbűvöl, ez az utóbbi profán, gyakorlatias, a színpadi szerzők „félre" utasítását felidéző megjegyzés a szabadság jegyében elkövetett tisztességtelenségekről. A polgárember életszerű szempontjának frivol játékba hozása.

És mit jelentett ez a determinációt és szabadságot vegyítő szemléleti mód esztétikai vetületben? Amikor az adott anyag és a művészi teremtés szabadságának a birkózásáról van szó? Vas István szerint a társadalom, a történelem, a művészet cselekvői: „*Csak azzal dolgozhatnak, ami megadatott nekik, de semmi sem szabhatja meg, hogy mit csinálnak belőle. Helyes az anyagot legyőzni, de helytelen megtagadni.*" Ez a klasszikus hangzású tétel teljességgel illik egy Mérleg jegyben született íróhoz. Attól tartok, a művészeti-szellemi élet mostani korifeusai között senki sem született a Mérleg jegyében. Nem hinném, hogy csak nekem hiányzik Vas István mérlege mostanában. Sőt, azt hiszem, hogy nekem, aki ismerhettem és elsajátíthattam sok mindent „iskolájából", csak sután bájos személyiségével hiányzik, művészeti közéletünkben viszont sokféle bajt okoz szellemisége hiánya. Évtizedek óta csak szektás „elviséggel" lehet érvényesülni, vagy legalább helyeslő táborhoz, akol-meleghez jutni. A körültekintés opportunizmusnak,

„riszálásnak”, esetleg árulásnak minősül, a méltányos mérlegelést általában dilettáns/gyáva/kényelmes megoldásnak tartják a szemétdombok kiskakasai. A három választható bélyeg közül a kényelmest tartom a legigazságtalanabbnak. „*A Mérleg lényege az egyeztetés, de billenésében a végtelen ingás lehetőségével*” – jellemzi Vas csillagjegye lényegét. A billenések idegrengető állapotára, a végtelen ingás éber feszültségére, a különvélemény kinyilvánításának folytonos kényelmetlenségére nemigen szoktak gondolni az „egyetemes” elvek és esztétikák kongó páncélzata mögé befészkelt hadfiak és bürokraták. (Harmadik lecke: bármilyen jó lenne tudni, mint vélekedne ma Vas István az élet, a mi megélt életünk valóságát „meghaladó”, nagyképű irodalmi irányzatról, vagy ennek visszahatásáról, a dacba ragadt szűklátókörűségről, nem tudhatja senki. Hiba volt hencegnem az imént, hogy én legalább ismertem őt. Csak a magam mérlege maradt. Mindenkinek a magáé.)

Egy azonban biztosnak látszik. Nem helyeselné az irodalomban az irodalmárok túlhatalmát. A hatvanas évek végén már érzékelhető volt – ő érzékelte –, hogy a művészet környékén divatos dogmák ütötték fel a fejüket. A modernség magabiztos szakértői marasztalnak el egész korszakokat, áramlatokat a magyar irodalomból, mert az általuk preferált mintáktól eltértek (s okkal tértek el). Ezzel a fajta balga magabiztossággal szemben építette fel egész nagy, a költészet meghatározó folyamataira kitekintő tanulmányát, amelynek *Az Ismeretlen Isten* címet adta. Szellemes példával szemléltette, hogy akik megrögzötten tudják, hogy honnan jön a modern költészet, hasonlítanak a földalatti villamosra várakozókhoz, akiket egyszer kifigyelt: mert tudták, a másik irányból kéne érkeznie a következő járatnak, nem szálltak fel a ritmust megtörve a másik oldalról befutó kocsikba: nem hittek a szemüknek. Az Ismeretlen Isten-metafora ennél a szellemes példabeszédnél is találóbb, az egész tudatot mozgósítja, szélesebbre nyitja a világ kapuját. Pál apostolra hivatkozik Vas István: „Mert mikor bejárám és szemlélem a ti szentélyeiteket – mondta Pál apostol az Areopágusnak közepette az athéniaknak –, találkoztam egy oltárral is, melyre ez vala ráírva: »Ismeretlen Istennek«. Akit azért ti nem ismerve tiszteltek, azt hirdetem én néktek.” És hozzáteszi: „Bár észbe vennék ezt a költészet minden Athénjának kritikusai, és fenntartanának egy oltárt az ismeretlen, a rejtőzködő, a váratlan istennek.” Írta ezt, mint mondtam, 1970-ben. Negyven évvel később sem tart számot ilyen oltárra az athéni kritikusok céhe, legfeljebb egy-egy író, „privát” olvasó áldoz előtte. S vagyunk köztük néhányan, akik Vas István megátalkodottan józan hitére is támaszkodnak, amikor tudják: a művészet, ahogy minden isten, ellenáll valamennyi birtokló szándéknak.

Vas halála után Szántó Piroska szétosztotta a barátok között az asztalán, polcain felgyűlt kedves, apró tárgyait. Én egy régifajta, karos mérleghez való kis öntöttvas mérősúlyt kaptam. Az orrom előtt tartom, én is az asztalomon. Boldog vagyok, hogy Piroska épp ezt szánta nekem. Pedig ránehezedik a szívemre, súlyos örökség.

Holmi, 2010. szeptember

Kísérő szavak Hornyik Miklós Arany János díjához*

Nem először figyelek fel arra, hogy nagyon szerencsés véletlen kapcsolta össze az 1956-os megemlékezéssel az Arany János díjak átadását. Pedig első pillantásra nincs köze a forradalmi eseményeknek a száz évvel korábban élt költőhöz, ám évről évre mintha az derülne ki e falak közt, hogy a jobb rész belőlünk e kettővel van összefüggésben: Arany János költői egyetemével, amelyből nyelvünk vitalitása és az emberség, magyarság ideálja származik, és történelmünknek ama néhány napjával, amely ezen ideál jegyében telt el. „Önérzet, öntudat, feltámadás" – jó címe lehetne egy történelemkönyvben a forradalomról szóló résznek, pedig idézet e három szó Arany János *Széchenyi emlékezete* című verséből. Hornyik Miklós egy régebbi könyvét forgatva akadtam rá, ő hivatkozik a hosszú versben megbúvó sorra, megkerestem a sor környezetét is, és meghökkenve láttam, hogy most elég lesz e két versszakot idéznem, hogy exponáljam a drámai korszakot, amelyben Hornyik eddigi munkássága megszületett, s amely persze a mi tudatunkat is kiformálta:

„Beteg valál, s nem érzéd, oh magyar;
Nép, a hazában nem volt már hazátok:
  Sírt még hogy adna, állt az ős ugar.
S mint lepke a fényt elkábulva issza,
  Úgy lőn nekünk a romlás – élvezet;
Egy-két kebel fájt még a multba vissza:
  Nem volt remény már, csak emlékezet.

De, amely a népek álmait virrasztja,
  Elhagyni a szelíd ég nem kívánt;
Széchenyit küldé végtelen malasztja
  E holttetembe érző szív gyanánt,
Hogy lenne élet-ösztön a halónak,
  Bénult idegre zsongító hatás,
Reménye a remény nélkül valónak:
  Önérzet, öntudat, feltámadás."

Az Ég száz évvel később máshonnan kerített élő szívet a haldoklóba: író-géniuszokra bízta az élet-ösztön fenntartását. És Hornyik Miklós megtalálta, felkereste őket. Az egyetemről alig kikerült, zöldfülű újságíró

---

* *A Magyar Írószövetség klubjában 2010. október 23-án Hornyik Miklós és Szörényi László vehette át az Arany János díjat.*

1967-ben, 1968-ban olyan interjúkat készített irodalmunk nagyságaival, Füst Milánnal, Németh Lászlóval, Déry Tiborral, Illyés Gyulával, Pilinszky Jánossal, Weöres Sándorral, Örkény Istvánnal, hogy ezek a nyilatkozatok máig fontos forrásai életműveik értelmezésének. Nem voltak könnyen megközelíthetőek ezek az írók, némelyikükre rákövült már a rejtőzködés, vagy a közszereplés céljára valamilyen pózt dolgozott ki, tehát óriási fegyvertény, hogy a fiatal délvidéki újságírónak valódi, elmélyült válaszokat adtak. Szinte hihetetlen, de WS mester is, Németh László pedig meghagyta lányainak, hogy ha majd egyszer tanítani fogják őt az iskolákban, ezt a szöveget vegyék alapul. Úgynevezett kisebbségi író készített tehát az anyaországi nagyokról egy portrésorozatot, ritka pillanat ez a kárpát-medencei magyar irodalom történetében, hiszen alig volt átjárás az anyaországban és az utódállamokban születő magyar kultúra között. Hornyik Miklós kettős missziót teljesített: az újvidéki Hídban közzé téve az interjúkat feltépte a jugoszláv belterjességet, hírt hozott a magyar irodalom legfontosabb vonulatairól az ottani olvasóknak, s missziója másik fele meg az volt, hogy egy szabadabb szellemű kultúrpolitika légkörét utaztatta át interjúalanyai számára a határon, s ezért azok bátrabban szólaltak meg előtte. Nagy kár, hogy nem folytathatta a sorozatot, mert a Mészöly Miklóssal készült beszélgetés (a címe: *Emberszabású politikát*) megjelenése után érvénytelenítette a hatóság az útlevelét. Ekkor már a Képes Ifjúság című, újvidéki hetilap szerkesztője volt, 1975-től az Újvidéki Televíziónál dolgozott, s ott talált lehetőséget arra, hogy elkészítse élete legfontosabb interjúját, egy portréfilmet Ottlik Gézáról. Meghatározó élménye az Ottlik-élmény, felerősítette eredendő vonzalmait, hajlamait, és innen meríthette biztonságát a későbbi évek forgatagában is.

1991-ben települt át Magyarországra, a háborúból akarta kimenekíteni családját. A megelőző néhány év, vagyis Jugoszlávia széthullása csípősen szellemes leírásokban őrződik meg az abban az évben, 1991-ben megjelent *Angol pázsit* – alcíme szerint *Balkáni néprajzi kalauz* – lapjain, s már ezeken a megszólalásokon is nyomot hagyott, hogy az addig elfojtott történelmi emlékezet felszínre törekszik a nyíltabb szólás lehetőségei között. Hornyik Miklós eleven, hajlékony, plasztikus nyelvhasználatán bizony cseppet sem érződik semmiféle idegen nyelvi környezet, ironikus felhangjai, humora a magyar nyelv szellemében is gyökereznek, nemcsak a kelet-európai léthelyzetek abszurditásában. Nagy kár, hogy ez a briliáns írói publicisztika akkor ugyanúgy megszakadt, mint korábban az interjú-sorozat. Hornyik Miklós a következő években keveset írt, s ezt nem győztük fájlalni mi, barátai, de személyes hatása felért akkor is testes könyvekével, sőt, tán hasznosabb volt. Támaszt és mércét adott azoknak a délvidéki barátainak, akik a háború után egy megfogyatkozott, lefölözött értelmiségi réteg tagjaiként újra kezdték szervezni a magyarság szellemi életét. Tréfásan a Délvidék budapesti konzuljának neveztem, de komolyan is azt gondolom, hogy valami efféle feladatot lát el ma is.

Aztán, a könyv- és műsorszerkesztés, a fordítás árnyékban végzett munkái után nem maradtak el a könyvek sem. A délvidéki sajtótörténetből vagy az irodalmi kritikákból, íróportrékból sokkal több bomlik ki, mint szakmai átvilágítása a magyar szellemi élet délvidéki szegmensének. Hornyik Miklós minden

jelenséget folyamatában, történelmi és politikai összefüggéseiben képes csak látni és láttatni, úgy is mondhatnám, hogy ezzel van megátkozva, hiszen az elmúlt emberöltők gyors, esztelen változásait szétszálazni se könnyű, de a tabuk sorát tekintve azt mondanám, lehetetlen. Ha Hornyik Miklós nem vállalná az egyenes beszédet, a személyes véleménynyilvánítás kockázatát, lehetetlen is lett volna. De a legutóbbi könyve, a *Meghasonlásunk története* a legteljesebb példa rá, hogy ha egy nagyeszű, biztos ítéletű, művelt, tájékozott, a filológiát és a dokumentumokat is tisztelő író méricskélés, sandítás, mellébeszélés nélkül, szellemét szabadjára engedve számot ad arról, hogy mit gondol írókról, írói csoportosulásokról, arról, hogy egy-egy korszak mit adott az irodalomnak és miként bánt el vele, akkor Szerb Antal egyszemélyes irodalomtörténet-írása mint időtálló módszer igenis folytatható. Hornyik esetében egy délvidéki fejezettel. Ennek különösen azért örülhetünk, mert Délvidék a magyar kulturhistóriában afféle darázsfészek. Szögesen ellentétes értékelések születtek már eleve léte jogosultságáról, ideológiák és napi politikai érdekek jegyében ítélték meg főbb áramlatait, vitatták szerves kapcsolódását a magyar kultúra egészéhez. Tisztánlátásunkat és Délvidék önismeretét mindenesetre segítheti egy olyan esztétikai és etikai inspirációval született könyv, amelynek lényege (Sturm László utószavából idézek): „…az egészelvűség. Az adott cselekedeteket a teljességben elfoglalt helyük alapján ítéli meg (építi-e vagy rombolja a személyiség, a közösség, az élet rendszereit), az adott művilágokat hasonlóan: mennyit és milyen mélységben tudnak közvetíteni a valóság szemléletéből.”

Vagyis azt a részt keresi az irodalomban, mely reménye tud lenni a remény nélkül valónak: „önérzet, öntudat, feltámadás”.

Lyukasóra, 2010/5.

„Szabad szót ád a rejlő gondolatnak”*

Találkozás Simonyi Károllyal

Tudóstársak, tanítványok között irodalmárként megszólalnom Simonyi Károlyról, két rövidre fogott találkozás emlékével – menthetetlen szereptévesztésnek minősülhet. Mégis van mentségem: valakinek a bölcsészvilágból is el kell mondania a köszönet szavait emléke megidézése során. A humán műveltség érdekében Simonyi Károly legalább annyit tett, mint a fizikáért. Olyan században alkotta meg az emberi szellem közös gyökérzetének vízióját, és tárgyalta egyenlő rangon a természettudomány történelemformáló revelációit a filozófiai, költői létértelmezés eget ostromló villámlásaival, amelyben a közfelfogás szerint a tudomány érvényesebb, pontosabb igazat tud mondani a léttitkokról, mint akár a művészet, akár a filozófia; ezek az elme afféle nemes hobbyjainak minősülnek, jó esetben. Kinek jutna eszébe tagadni a természettudomány új meglátásainak döbbenetes hatását a világ folyására? Bevallom, hosszú évtizedekig kínzott bölcsész-ismereteim hiábavalósága csillagléptékben, vagy az atom- és a génkutatás felől nézve. Kínzott, hogy nem értem a matematika nyelvét, s a többi nyelvet sem, amelyen az új ismeretek leíródnak. Egyik fiam matematikus, a másik fizikus lett, már kamaszkorukban le kellett mondanom arról, hogy tudjam, mivel foglalkoznak, mi jár a fejükben, mekkora teljesítmény, amikor megoldanak egy problémát. Ezzel szemben ők az én szakmámban otthonosan mozogtak, az én nyelvemen értettek, hozzá kell tennem: hála Istennek!, mégis tagadhatatlanul kisebbrendűségi érzést keltett bennem előkelően távoli és egyre távolodó tudásuk. Annyira szorongató érzés volt ez, hogy még vigaszra is szükségem volt, és nyilván fölöslegesen és naivan meg is kellett fogalmaznom a magam számára a biztatást: ha azt, amit a mi korunkban az emberi ész meghódít az ismeretlenből, jórészt csak az ő nyelvükön lehet is kifejezni – mert hiszen az igazi hódítás egy évszázada már ott, a tudományokban történik –, a személyes létezés nyelve, a művészet marad mégis az egyetlen nyelv, amelyen a még rejtőzködő hajlamainkat, a minden egyes embert átjáró félelmeket és szenvedélyt, a szerelmet, a halált meg lehet élni, be lehet építeni ezek nélkül oly triviális biológiai lényünkbe. Így hát, mondhatni, legbelsőbb gondom volt az a meghasonlása kultúránknak, aminek összeforrasztására Simonyi Károly életideje és munkaereje nagy részét áldozta. Különösen *A magyarországi fizika kultúrtörténete, XIX. század* című vázlat (a Természet Világa különszáma 2001-ben) támogatta meg akkor már több felől megtámadott irodalmár-önérzetemet, hiszen a „Nagy Könyv”-vel, *A fizika kultúrtörténeté*vel csak részleteiben birkóztam meg (máig, de még nem késő!). *A vázlat*ban bejárt korszakot, az idézett szerzőket viszont szinte családias közelségből ismertem, és egy olyan magyar kultúra képe bomlott ki előttem, amelyben együtt hat tudományos absztrakció és tapasztalás, józan megfigyelés és metafizikai távlat. Olyan világkép tehát, amely a legjobb magyar gondolkodók műveiben formálódott ki, de

---

* *Madách Imre: Az ember tragédiája X. szín Prága II.*

hol ideológiai, hol résztudományos bigottságból félévszázad alatt „lemeszelték”, mint nemkívánatos freskókat szokás. Mindezért teljesen természetesnek érzem Simonyi Károly vonzódását Németh Lászlóhoz, és Németh lelkes rokonszenvét őiránta, hiszen a műveltségben a teljességigény (amelynek ők egészen kivételes színvonalon meg tudtak felelni) és a kifinomult valóságérzékelés, lényeglátás mindkettőjük géniuszát áthatotta. S minthogy én esszéíróként a Németh László-iskolához tartozom, kissé talán érthetőbb Simonyi Károly kitüntető figyelme a felesége, Zsuzsa asszony által a kezébe juttatott szerény esszékötetem iránt.

Csak tisztelgésként, amolyan vizitkártya-félének szánva vittem el a kötetet az első látogatásra, amelyre Keserü Katalinnal, a Charles Simonyi-ösztöndíj akkori díjazottjával együtt hívott meg Zsuzsa asszony. Akkor már Simonyi Károly a nap néhány óráját tudta csak aktivitásban tölteni. Minden perc kitüntetésszámba ment, amit másokra áldozott ebből a néhány órából. De sem a betegség légszomja, sem a mellőztetés évtizedeinek a lenyomata nem látszott meg rajta, Zsuzsán és otthonukon. A nappali szoba szépségéből két mozzanatra emlékezem élesen: egy régi, sárgás színű földgömbre, s arra, hogy a szalon hatalmas ablakai révén a zöld gyep szinte benyúlt a házba, pontosabban a ház nyílt ki a kert felé. E két mozzanat talán azért ragadt meg bennem, mert a szobafogságban megőrzött szabadság jelképeiként hatottak rám – öntudatlanul.

Aztán meghívást kaptam egy újabb látogatásra, és ekkor kiderült, hogy Simonyi Károly kézbe vette könyvemet, nem olvasta el, mint mondta, csak átnézte – ez is arcpirító volt, ha a napi néhány aktív órájára gondoltam. Zsuzsa asszony nyugtatott: Kari a tanítványaiból is mindig „fölkészült”, a legegyszerűbb hallgatójából is, mielőtt beszélt volna vele.

A beszélgetés során két benyomását említette az írásaimmal kapcsolatban. Úgy látja – mondta –, hogy engem gyakran kísért a származásom, mintha nem tudnék vele mit kezdeni. Sokszor előjön az első generációs értelmiségi mivolt, mint valami leküzdeni való akadály, ő ezzel elég értetlenül áll szemben. Ő egy sokgyermekes parasztcsaládból jön, és soha nem volt ebből gondja. Nem szakadt el a családjától, amíg egészséges volt, még a legutolsó időben is kézbe tudta fogni a kaszát, és öröm volt hazamennie. Egész pályáján támaszt talált ebben. Miért beszélek én arról, hogy amikor értelmiségi lettem, kiszakadtam a családomból? Ha így van, akkor sem szükségszerű ez.

Utólag látom, hogy ez bizony kritika volt a javából: egy magánpanaszból indukáltam társadalmi problémát az ő ítélete szerint. Akkor nem észleltem a kritikai élt, annyira megdöbbentett, hogy zseniális lényeglátásával nyakon csípte hajszoló démonomat, pedig csak átlapozta a könyvet, amelyben minderről valójában alig esik szó. Nem emlékszem, mit válaszoltam, nyilván családom és az én kapcsolatom nehézségeit bizonygattam, s talán már afelé is tapogatóztam, ami végül válaszom lett Simonyi Károly kérdésére. Az ő családja a szülőföldjére gyökerezett, erős identitású, magabiztos lelkületű család, amely saját értékének kétségbevonása nélkül, büszkén fogadhatta egy tagjának kiemelkedését. De egy plebejus

családnak Újpesten, amelyet az ország különböző vidékeiről összesodródott két nincstelen fiatal, például egy kiscseléd és egy villamoskalauz alapítottak, nincs gyökérzete, nincs meg a biztos, örökölt értékrendje, amelyben mindenki a saját értékén mérődik, nincs működő hagyománya. Ezek a családalapítók jövevénynek érzik magukat a világukban, leszármazottaikat a számukra felemelkedést jelentő kispolgári létformába szeretnék ragasztani, minden más törekvés gyanús, veszélyes, erkölcstelen. Törékeny önérzetük is sérül, látva, hogy az utód más mintát követ, nem az övékét. Kár, hogy akkor nem jutott eszembe, hogy hivatkozzam egy ehhez igen közel álló társadalmi képletre: a lakótelepek népére, talán világosabb magyarázat lett volna dadogásomnál.

Másik észrevételét nyílt kritikai éllel mondta: „Miért várja el az emberektől, hogy azt tegyék, amit mások helyesnek tartanak? Az emberek azt teszik, amit tudnak, és ehhez joguk van. Maga csalódott, hogy az emberek ilyenek. De ők tudják, mire képesek, s ha csak élni akarnak, miért kéne mindenkinek magasabb normákhoz tartani magát?" Nem szó szerint idézem szavait, csak értelmük szerint. Hát erre nem volt válaszom. Most sincs. Zsuzsa asszony a beszélgetés után, talán látva zavaromat, azt mondta: „Kari maga is küszködik azzal, hogy az emberek megalkuvóak, nincsenek olyan magas igényeik, mint neki, ezt az intést kissé saját magának is szánta." De rám fért az intés, bár magamban vitáztam vele. Mindenesetre kis idővel később már igyekeztem kevésbé gőgös moralista lenni, tekintetbe veszem, hogy mi várható egy embertől, s nem gondolok arra, hogy mit várnék el tőle. Persze a magasra emelt mércéről, vagyis az idealizmusomról nem mondhattam le, már csak azért sem, mert voltak és talán még lesznek is olyan emberi lények, mint Simonyi Károly volt.

Szerencsém volt, hogy találkozhattam vele, életem rendkívüli adománya. Az lett volna akkor is, ha pusztán csak szót válthatok vele, de hogy „vizsgálata" tárgya is lehettem, vagyis „vizsgázhattam" nála, azzal járt, hogy mint egy varázslatban, megláttatta velem lényem, létem két démonikus gócát. E csekélyke esetben is, a címben idézett Madách-sorral kifejezve, szabad szót ád a rejlő gondolatnak...

(Megjelent Az iskolateremtő Simonyi Károly professzor *c. antológiában; Pontus Kft, 2010*

A drámaíró drámája

Emlékezés Hubay Miklósra

Otthonos volt a nagyvilágban, a nagy európai nyelvekben és kultúrákban, értett az ételekhez, italokhoz, a szép tárgyakhoz, a ruhákhoz – mintha igazi világfi lett volna. Amikor a hatvanas években megismertem, zavartan bámultam mind e tudását, hiszen nemzedékem átlagához tartozva hadilábon álltam az idegen nyelvekkel, és a kétévente kapható hetvendollárnyi valutakeretemet sem merítettem ki: sokáig nem jártam nyugaton. Hubay Miklósról mégis megéreztem, hogy bár minden megvan benne ahhoz, hogy a nagyvilág polgára legyen, elegáns és fölényes fogyasztója Európa szellemi és civilizációs javainak, valójában kamaszosan lámpalázas művész, mindhalálig úton Nagyvárad és a Szajna parti Párizs között. Esendően vágyott a sikerre, és voltak színházi premierek, amelyeken megmártózhatott a fényben, tekintélyes díjakban is részesült, magas tisztségeket is betöltött, nem egy színdarabja Itáliában, Franciaországban nagy tetszést aratott – ugyanakkor joggal érezte, hogy nincs számára hely Magyarországon, homályos eredetű ellenszenv, bizalmatlanság övezi a színházi szakma korifeusai körében, és jobban teszi, ha Firenzébe húzódik vissza, rangos, méltóságteljes és eredményes munkát biztosító száműzetésbe.

A személyét alkotó ellentmondások sorát egy profánabb körben is folytathatom. Figyelmes, mindig ajándékozni kész barát volt, rajongó túlzással dicsért és hálálkodott, pazar ebédek melletti pazar eszmecserék emlékét hagyta sokunkban, ugyanakkor tökéletes önkénnyel késett a találkozókról, vacsorára hívott társaságokból, feledkezett meg ígéretekről, és az időről, amikor éjszakába nyúlóan olvasta fel valamelyik darabja legújabb változatát az elcsigázott házigazdáknak. Irántunk, a környezetét alkotó emberek iránt empatikus kedvesség és irgalmatlan közöny vegyült benne. Gondosan kikérte véleményünket valamely, politikailag kényes nyilatkozata vagy lépése ügyében, itta szavainkat – s a reggeli lapokban láthattuk, hogy a nyilatkozatot, a lépést már rég megtette, amikor a kérdéssel hozzánk fordult, s természetesen az ellenkezőjét mondta-cselekedte, mint amit tanácsoltunk. Olykor az efféle helyzetek kínosságát is felfogta, kis zavarral vészeltük át a következő találkozást, de mintha a zavar nem zavarta volna őt különösebben: a drámaíró elemében érzi magát a kisebb-nagyobb feszültségek között.

A feszültségek létrehozásának igazi nagymestere volt. De hát lehet-e elveszíteni egy félig-meddig már megírt drámát egy repülőúton másként, mint rejtett, netán tudatalatti szándékkal? Vagy ez az eset valóban a véletlen műve volt? Hubay Miklós körül ott kísértett – ólálkodott – a sors. A mi civilizációnkban már alig esik figyelem az egyes ember életének sorsmintázatára, csakis származás, örökölt adottságok, kauzalitások hálózatába illesztjük, ami történik velünk. Ő látta a Sorsot és tisztelte, éppen úgy, mint az antik görögök.

Ez a szemléletbeli sajátossága ragadott meg a hetvenes években, és recenziómban, amely egy drámakötetéről készült, erről igyekeztem számot adni. A hetvenes évek irodalma és filmművészete szinte

megbűvölten összpontosította figyelmét a történelem (a mindig modellezve megjelenített diktatúra) által felvetett erkölcsi kérdésekre. A hatalom és az egyes ember – Góliát és Dávid – küzdelmében a morális tartás az a parittyakő, amely kicsorbítja a szörnyeteg erejét – ezzel biztatta magát a reménytelenségben és kiszolgáltatottságban a kelet-európai értelmiségi. És ez Hubay Miklóst mint drámaírót nem érdekelte. Az emberi lény kiszolgáltatottságát mélyebb, szövevényesebb regiszterekben élte meg, és legjobb színdarabjaiban ott érte tetten. Saját emberi természetünkben nagyobb zsarnok les ránk, veszedelmesebb csábító, mint bármely ügyesen összeszerkesztett hatalmi gépezet, amely végül is kiismerhető, kijátszható, lenézhető. S van-e félelmetesebb, mint a másik ember, a hozzánk hasonló? Hubay nyilatkozataiban szeretett arról beszélni, hogy valamirevaló drámában mind a protagonista, mint az antagonista szerepében maga az író rejtőzik, a drámaíró nem szolgálhat ki egyetlen igazságot (és itt a különben általa igen tisztelt Németh László színpadi műveire utalt, amelyeket éppen ezért nem tekintett eredendő drámai alkotásnak). Egy régi naplóbejegyzése szerint: „A dráma ott kezdődik, ahol a morál már letette a fegyvert."

De hát mi a végzet, amely mellett eltörpülnek az efemer igazságaink? Euripidésznél, Szophoklésznél az istenek szándékának érvényesülése a halandók sorsában, amely elől, bármit tesznek, nem térhetnek ki. A Hubay-drámákban a hősök sorsa másként is alakulhatna, ha másként választottak volna: hiszen választanak, s ennek maguk is tudatában vannak. Hadd idézzem fel 1980-ban írott recenzióm megállapítását e hősökről: „azt már nem képesek vagy nem is lehet felismerni, hogy milyen elemi és társadalmi törvények csatatere a személyes életük. (…) A végzet tehát vakság a sorssal szemben, és végzet lehet a hirtelen megvilágosodás is a hosszú vakság után."

Milyen gyanútlanul dobálóztam a szóval: vakság! S aztán Hubay kilencven éves lett, mint az egész életében áhítatosan tisztelt drámaíró-ős, Sophoklés (Hubay makacsul latinosan írta a nevet), aki oly sokat tudott az önmagát megvakító Oedipuszról. Köztudott, hogy Szophoklész öregkorára elvesztette látását. És a késői utód is, akit egy életen át izgatott Oedipusz sorsa. A bűn és a bűntudat – őt, akit a morál hidegen hagyott és a moralisták ingereltek. Aki semmivel sem tartotta értékesebbnek a derék, szorgos, hasznos, erős emberfajtát, mint az esendőt, a gyengét, a beteget, a netán bűnöst. Egyszer elmondta, hogy nevelőapja, a nagyváradi táblabíróság elnöke házába olykor jó magaviseletű rabokat hoztak a ház körüli munkák elvégzésére. És ő gyerekként naphosszat bámulta őket, telve részvéttel és szeretettel, szegény bűnösök iránt. Leplezetlenül dühbe gurult, ha bármily szelíd, de mégiscsak *erkölcsi* szentencia csúszott ki a számon.

Azt hiszem, hogy mint egy sajátos gourmand, az élet ízeit csak abban a félelmetes vegyülékben tudta élvezni, amelyben a keserű komponens is benne van. Bár belőlem hiányzik ehhez a bátorság, mégis értem őt: én is messzire kerülöm a jelenkori humanistákat, akik az embernek csak optimalizált párlatát képesek szeretni. Kár, hogy néha nem tudta magát tartani saját izgalmasan komplex világszemléletéhez és világérzületéhez, s ő is valamely igazság, szent ügy megírásába fogott. Persze ezzel sem árulta el műfaját, s még kevésbé a művészi hivatást, hiszen valamely ügyet szolgálni korántsem akkora hiba, mint a léha

közönségigényt vagy a mindenkori divatot, amelynek jegyében drámái szinte teljesen kiszorultak a magyar színpadokról. Mert ő utolsó éveiben is nagyra tekintett, kivételes, egyéni témákba fogott, eszében sem volt okulni abból, hogy egész életében erre fizetett rá. A mi korunkban ugyanis szalonképtelen lett a nagyság, és színpadképtelen a tragédia. Nem merik kiírni a színlapokra még azt a műfaji jelölést sem, hogy „dráma", helyébe a semleges „színmű" kerül, ha már végképpen nem lehet az előadást vígjátéknak vagy bohózatnak minősíteni.

Ez tehát egy nehezen megragadható ellentmondása Hubay Miklós személyiségének: elfogadta a bűnt, az emberi gyengeséget, de nem űzött belőle divatos kultuszt, nem fosztotta meg a tragédia méltóságától.

Szerencsére őt sem lehetett megfosztani ettől, bármennyire megalázta a mellőzés. Megmaradt neki az írás, a szavak, a magyar szavak, amelyekért mindig, ha tehette, ha szükség volt rá, sarkára állt. Közéleti és nemzetközi pozícióit is erre használta fel: a magyar kultúra hírét-nevét próbálta növelni és a magyar nyelv fennmaradásának esélyét biztosítani. Közéletünkből talán ezzel a magányos programmal fog legjobban hiányozni: a világban járva szinte erőszakosan irányította a figyelmet ránk, és onnan hazatérve pedig sohasem kicsinységünket olvasta ránk, hanem kisebb-nagyobb sikereket hozott zsákmányul, és élesztgette az örömöt, hogy milyen gazdagok vagyunk tulajdonképpen. Félek, hogy a fiatalabb világjáró íróktól mi sem idegenebb, mint ez a missziós késztetés, és saját sikerüket annál fényesebbnek vélik, minél lebecsülőbben ítélik meg a hazai termésű kultúrát.

Már sok évtizeddel ezelőtt is oly érdekesek voltak addigi életének helyszínei, fordulatai, hogy jogos volt a megállapítás: sorsa drámába kívánkozik. Hubay Miklós, bár Szophoklészen kívül Bornemissza Péterről is írt drámát, azzal hárította el az ötletet, hogy drámaíró nem lehet dráma hőse, legfeljebb csak mint többé-kevésbé komikus figura. Élete egyik utolsó interjújában viszont már elárulta: ő maga is látta, hogy élettörténetében benne rejlik a drámaíró drámája.

Ahogy missziója a közéletünkből, ez a dráma az irodalmunkból fog mindörökre hiányozni. Ő maga pedig nekünk.

Holmi, 2011. június

A nemzetségfő

In memoriam Makovecz Imre

Nincs két hete, hogy közöttünk ült a nevezetes ovális asztalnál a Kecske utcában, figyelte, ahogy a köztestületté szerveződés soron lévő lépéseit fontolgattuk, és nem engedte, hogy beleragadjunk a részletekbe, a szokásos értelmiségi nyavalygásba, vagyis olyan volt, mint máskor. Csak nagyon megsoványodott, és a kézfején, karján ott voltak az infúziós-tűk okozta bevérzések. De nem kellett arra gondolni, hogy ez már a végső időszak. Az eszem sem volt hajlandó ezt gondolni, nemhogy a szívem. Szerettem Makoveczet, s a múltidő itt nem is helyénvaló, hiszen a szeretet őiránta most is feszíti torkomat, és míg élek, bennem marad. Furcsa észjárása, érdességében is kifinomult fogalmazásmódja lenyűgözött, de ami leginkább felelevenedik most bennem, az az ő irántunk kimutatott szeretete. Igazi családfő, de pontosabb, ha azt mondom: nemzetségfő volt, legtöbben nem vagyunk sokkal fiatalabbak, sokan meg éppenséggel jóval öregebbek, mint ő volt, mégis mintha nála lett volna a jel, ami köré összegyűltünk. S ha együtt voltunk, nem is leplezte, hogy örül nekünk. Előttem van, ahogy rámutat a kilencven éves Erdélyi Zsuzsára: „Ez a szép öregasszony…” És nagy hangon úgy tesznek, mintha vitatkoznának. Meg amikor rám dörrent, hogy ne beszéljek már annyit, sok ez az értelmiségi duma. Nagy kitüntetés volt, ha valakire így rádörrentett. Az értelmiségi dumát egyébként valóban mindennél jobban utálta, főleg, ha hosszú volt, és nemcsak amiatt, mert mielőbb rá akart gyújtani. A panaszt különösen, még ha jogos volt is: „Így a vesztesek beszélnek!”

Nemcsak a tekintélye védőernyője fog a magyarságnak hiányozni, amelyről lepergett a becsmérlés, hanem ez a nemzetségfői szigor is, amelynek illett megfelelni, ami valahogy fölfelé húzott minket. Talán csak az vigasztalhat veszteségünkben, hogy jó dolgok érték az utóbbi hónapokban. Az akadémia megkapta a köztestületi rangot, amelyet Makovecz Imre húsz éve szorgalmazott, meghívták a pápa számára készített kiállításra a Vatikánba a világ legmegbecsültebb művészei közé, s elsőként részesült a Szent István díjban. Siker és szeretet vette körül, mintha mindazért a komiszságért, amit elkövetett ellene, a világ ki akarta volna őt engesztelni.

Havi Magyar Fórum, 2011. október

„Izzóbb a bú itt, és szívig döf az öröm”*

Így jellemezte Kosztolányi ezt a földet, szülőföldünket. „Holtomban is csak erre járok, keleten” – írta az előző sorokban, s aztán következett az indoklás: a fojtott szenvedélyű magyar világra tett utalás. Hubay Miklós nem sokkal halála előtt egy akadémiai délutánon erre a versre (*Életre-halálra)* hivatkozott, mint amely sosem engedte lemondani a reményről, hogy Magyarországon igazi drámairodalmat, igazi művészetet lehet teremteni. S ha annak a hatvanegy művésznek az alkotásait nézzük, olvassuk, hallgatjuk, akik a Magyar Művészeti Akadémia tagjai voltak halálukig, s most egy közös kiállításon – ahogyan sosem voltak együtt – egy-egy képükkel, szobrukkal, kottájukkal, mutatóba kitett könyveikkel számot adnak tehetségükről, megsejtetik művészi elveiket, felmutatják szellemi hódításaikat, arra a megállapításra juthatunk, hogy bármily különbözőek voltak stílust, életkort, művészeti ágat, műfajt tekintve, abban egyeztek egymással is, Kosztolányival is, hogy ide valók, az izzó bú és a szívig döfő öröm földjére. Holtukban is itt járnak, „kelet” rossz, tengelytörő, ám gyönyörűen égbeveső útjain.
Kísértetek? A múlthoz, a nemléthez kötődő árnyékok? Éppen ellenkezőleg! A jó mű eleven, öröklétű, jelenvalóbb sok *up to date* sikernél. De jelenvalóak e művek korszerűségük, hagyományújító képességük miatt is, hiszen a modern magyar művészet egyetemes hatásokat felszívó áramlataiban jöttek létre, amelyek a mába futnak, s ki tudja, még meddig tovább – érvényük tehát hiánytalan. Akkor hát halott társaink fényéből akarunk elorozni egy nyalábbal? Szárnyuk alá bújva jutni a magasba? Nem! Ez a kiállítás büszkévé tesz ugyan minket, akik e nagyszerű művészekkel együtt lehettünk tagjai a Makovecz Imre köré gyűlt szellemi körnek, azonban az egykori társak értünk nem, csak magukért állnak jót, hiszen a művészi rang nem örökölhető. Miránk ők csak azt a régi parancsot hagyták – meglehet, kutyabőrre írva: a nemesség kötelez.

Miért kezdődik akkor hát az MMA köztestületi munkája ezzel a seregszemlével? Mert kötelességünk volt tisztelegni azok előtt, akiknek meghatározó része volt magánerőből fenntartott, egyesületként működő akadémiánk két évtizedes történetében. E történetben sok egyéni sikert hordtunk össze, remek könyveket, kiállításokat, filmbemutatókat, megépült épületeket, hazai és külföldi díjakat, szinte megszámlálhatatlan tételét az alkotómunkának és eredményének. A történetbe tartoznak az akadémia megmozdulásai, akciói is. Például egy-egy fontos közügyben tett közös nyilatkozatunk, vagy például a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiával rendezett képzőművészeti vándorkiállítás, és e sorban tartható számon sok-sok Kecske utcai „csütörtök” (újabban „szerda”): jóízű találkozók felolvasásokkal, vetítésekkel, vitákkal. *De a történetünk legfontosabb eleme mégis a magyar művészet nemzethez tartozásának természetes, messze sugárzó képviselete volt.* És mindezt hozományként visszük át a Magyar Művészeti Akadémia új,

* A Magyar Művészeti Akadémia képzőművész tagjainak kiállítása elé, 2011.

köztestületi formájába, tehát jelképesen magunkkal visszük egykori társainkat is. Ők e kiállítás által foglalják el „akadémikusi széküket” a most kezdődő jövőben.

Milyen könnyen mondtam ki, hogy *egykori* társaink! Pedig valójában ma is itt járkálnak „keleten”, találkozom velük egy-egy gondolatban, egy verssorban, egy szobor vagy egy épület ívében, megnevettet közös balfogásunk emléke, érzem jóváhagyásukat, ha netán tetszésükre cselekszem – ki meri azt mondani, hogy nincsenek? Mennyivel életszerűbb, igazabb volt az ókor világképe, mint a mi szűkkeblűen, bürokratikusan merev ítélkezésünk lét és nemlét dolgában! Ők tudták, hogy emberek, istenek, félistenek, nimfák, szatírok, élők, holtak között nincs határ. A mítosz valósabb tapasztalaton alapul, mint a mi racionalitásunk.

E kiállítás is példa rá.

Kölcsey megidézése Sződemeteren, szülőházánál*

A szép hagyományú ünnep, a Kölcsey Ferenc emléke előtt való tisztelgés alkalmából be kell ismernem, hogy évtizedek óta nem gondoltam Kölcseyre, idővel már a Himnusz éneklése közben sem merült fel alakja előttem. Holott a magyar gondolkodást megalapozó írók időről időre teljes elevenséggel támadtak fel mindennapjaimban, mintha kortársaink volnának, még Kölcsey kortársaival: Berzsenyivel, Vörösmartyval sem szakadt meg a valaha megkezdett, belső dialógus soha. Kölcsey azonban fiatal bölcsészként is inkább zavarba ejtett, mint magával ragadott. Ám épp ezért hálás lehetek az ide szólító meghívásnak: lássuk, most, megöregedve mit jelent nekem az ő szellemi hagyatéka, személyiségének lenyomata. Nyilvánvaló, hogy az efféle összejövetelek éppen ezt célozzák meg: a hagyományként őrzött életmű vagy történelmi esemény újragondolása biztosíthatja csak, hogy ne ürüljön ki, újra és újra aktuálissá váljék az ünnep.

A Kölcsey-versek, Kölcsey-tanulmányok olvasása közben most megértettem, hogy mi hozott zavarba annak idején. A rendkívüli ellentmondások költészetében, az írásokból kitetsző személyiségben. Például legelső verseiben rajongva szól a természeti tájról, a vidéki élet nyugtató magányosságáról, a madárdalos csendről, még első Szemerének ajánlott versét (*Andalgások, 1811)* is azzal kezdi: „Boldog, kinek szép hont adának / A sors örök törvényei" – aztán néhány évvel később egy ugyancsak Szemerének címzett levélben beszámol arról, hogy birtokainak eladása nem sikerül, pedig ha Csekén marad, le kell mondania az írásról: „Csak két vagy három nap valék oly állapotban, hogy dolgozhassak… s többet nem is fordíthatok mindaddig, míg az országnak ezen a részén kell laknom, s nincsen is oly gondolható történet, mely addig lángba hozhasson." Aztán néhány hónapi pesti élet után mégis visszatér e vidékre, ahol annyi minden hozza lázba élete során: először a népköltészet, aztán a poétikai kérdések, a görög ókor , a filozófia és mai szóval az etika, akkori nyelvújítási szóval a rény, vagyis az erény tana, aztán a vallások összefüggései, s mindezzel együtt a megyei és az országos politika, a gazdálkodó nép életének megkönnyítése – költői munkásságát már nem is említem –, hogy ezek által a „lángolások" által a korszak egyik legtermékenyebb tollforgatója legyen. A *Parainesis*t sok kérdésben a végső szónak tekinthetjük, és a provincia felpanaszolt béklyójával kapcsolatban ebben azt írja: „Sohasem tudtam megérteni, kik azok, kik magokat világpolgárnak nevezik? Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével, s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóul boldogíthassuk." Pedig akkor, amikor ezt írta, már nemcsak a vidékiség bénító unalmára panaszkodhatott volna, sokkalta több oka lett volna rá. Ekkor már túl van a követi posztjáról való kényszerű lemondáson, a megyével való szakításon, s megélte azt is, hogy birtokát galádul feldúlták, bizonyára éppen azok, akikért az országgyűlésben szót emelt. Ám talán mégsem emelkedett idealizmusa íratta le vele a fenti sorokat, hanem a tárgyilagos belátás, az emberi lét törvényeinek megtapasztalása.

---

* A 2012 augusztusában tartott Kölcsey-emlékezésen elhangzott ünnepi beszéd

Az ideálokért hevülő értelem folyamatosan beleütközik a történelmi csapások nyomát viselő magyar közállapotokba és az alantas emberi természetbe – ez Kölcsey drámájának alapképlete. Kölcsey filozófiájának egyik legfontosabb axiómája: „Minden, ami felfelé nem hág, lefelé süllyed…" Ő lázas idealista és józan, kritikus, realista elme egyszerre. Ezért a folyamatos csalódás állapotában élt, hol a reményei, az ideáljai, hol pedig gyakorlati kudarcai hatása alatt. Az egyazon évben írt két nagy vers, a *Himnusz* és a *Vanitatum Vanitas* mélységes ellentmondásosságáról már sok szó esett eddig is a Kölcsey-kutatásban. Az utóbbi felizgatta a huszadik-huszonegyedik századot meghatározó, relativista, individualista alapállást képviselő irodalmárokat is, akik ugyanakkor a nemzeti pátosz iránt, vagyis a *Himnusz* iránt egyenesen ellenérzéssel viseltetnek. Valóban megdöbbentő, hogy ugyanabból a lélekből, amelyből az irgalomért könyörgő fohász fakadt a magyar nép fennmaradásáért, a tehetetlenség keserűsége kicsalta a dacos-dühös mindentagadás sodró erejű versét is. Egyébként ez a keserűség ugyanaz volt, mint amelyet a fohász írásakor a magyar balsors átérzése fakasztott fel benne, csak ott a történelmünk tragédiáiból következő rémlátásra a feloldozást az isteni kegyelemben való remény adta. A *Vanitatum Vanitas* a szertelen keserűségből egy késői költőutódra, Adyra emlékeztető „Őskajáni" gesztussal minden érték, minden bűn, minden öröm és minden fájdalom lefitymálásába menekül. A vers önkínzó haragját bárki megértheti, bárki észlelheti közös gyökerét a *Himnusz*éval. Ami igazán ellentétes a honszerelmet mindig a szerelemmel egyenlő rangban magasztaló Kölcsey szellemével, az a *Zrínyi második éneké*nek befejező víziója. A Sors, amelyhez tizenöt évvel a *Himnusz* megírása után fordul a költő, hogy ezúttal ismét nemzetének kérjen kegyelmet, akkurátusan válaszolgat neki, ahogy a *Himnusz* megszólítottja nem tehette. És a Sors méltatlannak ítéli a magyart országa földjére, más, különb néppel akarja betelepíteni e hont, „hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép". Tudjuk, hogy a versnek van bizonyos autonómiája, a vers magát írja sokszor, s néha mást, mint amit költője úgy egyébként gondol. Mégis szédítő magunk elé idézni a szenvedélyt, az indulatot, mely Kölcseynek e fenyegető jóslatot diktálta. S különösen szédítő e jóslat nekünk, maiaknak, akik már tudjuk, hogy más, a magyarnál nem különb népek kapták meg a sorstól ama egykori ország nagyobbik felének a földjét, de nem született boldogabb hon ott, csak még nagyobb lett a szenvedés.

Íme, kimondtam a kulcsszót, amely Kölcsey alakjához kapcsolódik: szenvedés. Csak egy évszázaddal később lett kultikus motívum a bú, a fájdalom a költészetben. Egyetemista koromban el is csodálkoztam az „Ó sírni, sírni, sírni, / Mint nem sírt senki még" nagyon is huszadik századinak tetsző intonációján. Vonzott is, meg taszított is a szenvedés leplezetlen kivallása. Így idős fővel azonban már fel tudtam mérni, hogy ez a magányos lélek nem költői témalehetőségként találkozott a szenvedéssel, hanem sorsszerűen kiszabatott rá. S aztán ezt is bölcsen elfogadta, és nevelt fiának már azt a szentenciát hagyja örökül, hogy „a szenvedés sorsunkon felülemelkedni megtanít."

A felülemelkedés a másik kulcsszó Kölcseyhez, s befejezésül hadd időzzek el ennél. A vallásról elmélkedvén azt írja: „Emeljük felül lelkeinket a babonán". A mások tűréséhez felvilágosodás kívántatik

meg – fejtegeti –, de nagy különbség van ezen felvilágosodás, és a vallástalannak felvilágosodása közt. Bizony, ez majdnem kétszáz éve íródott! És a hozzáfűzött mondat is, amely ma minden egyetemes programnál érvényesebb: „Nemcsak fejeinknek, de szíveinknek is fel kell világosodniok.”

Irodalmi Magazin, 2015/3.

Agócs Sándor nemzetszolgálata – nyomdagépekkel

A Bethlen Gábor Alapítvány díjátadó ünnepségein nemcsak díjat kapni nagy tisztesség, hanem megszólalni is. Amikor felkértek Agócs Sándor Márton Áron emlékéremmel való kitüntetésének indoklására, úgy éreztem, mintha valamiféle díj lenne maga ez a felkérés is. Így hát köszönöm a bizalmat, és mielőtt hozzá kezdek megszolgálásához, szeretném elmondani, mi fűz engem a Bethlen Gábor Alapítványhoz.

Ott lehettem az alapítása tervezgetésénél, ott voltam a Kárpátia Étteremben az első nyilvános, szélesebb körű megbeszélésen, s azok névsorában is ott vagyok, akik a nagyszerű alapítókhoz elsőként csatlakoztak. Erre mindig büszke voltam; jó néhány esetben megbántam közéleti aktivitásomat, de ezt soha. Helyesebb úgy mondani: soha nem volt okom rá. Felegyenesedést, szabad lélegzetet jelentett a nyolcvanas években minden egyes díjátadás, nyílt kifejezése volt annak, hogy számunkra a nemzetünk és a közép-európai társnemzetek önbecsülése igen nagy érték. Érték a nemzeti létforma, minden nemzeté, az internacionalizmus sanda hazugságával szemben. S aztán milyen erőt adó volt 1994 után a Himnuszt és a Szózatot énekelni, bizonyára emlékeznek, a Várban. Szívünk telve keserű csalódással, hiszen a megdöntöttnek hitt diktatúra káderállománya, klientúrája kissé átöltözve visszatért a politikai hatalomba is – más hatalmi ágazatokból el se ment. De mi akkor is lankadatlanul tapsoltunk a magyarság, a szabadság és a felemelt szellem hőseinek, biztatásul, hogy folytassák munkájukat, de valójában magunkat biztattuk ővelük, azzal, hogy vannak ilyen embereink. Évről évre részesítjük magunkat ebben a biztatásban, sajnos, egyszer se kellett azt éreznünk, hogy nincs már szükségünk rá.

Agócs Sándor mindvégig látható e felvázolt történelmi tablón. Rendszerváltó, aktív értelmiségiként, aki még a költői énjét is felfüggesztette azért, hogy szolgálja a megsebzett nemzeti tudat gyógyításának ügyét. Az Antológia Kiadó és Nyomda web-helyén az olvasható, hogy a nyomda 1990-ben, jórészt külföldi, kanadai segítséggel, részben helyi cégek és áldozatos magánemberek támogatásával jött létre, amelyben aztán 1992-ben a Lakitelek Alapítvány többségi tulajdonos lett. Hogy egy nyomda mit jelentett a nemzeti demokraták táborában, csak azok tudják felmérni igazán, akik emlékeznek 1988-89-es nyomtatványaink siralmas külsejére, emlékeznek rá, hogy az MDF első országos gyűlésén a szavazáshoz a 600-700 darab, soklapos jelöltlistát stencilgépen kellett előállítani, hajnalig forgatva a gép hengerét. A Lakitelek Alapítvány érdeme volt a kiadó életre hívása is, ám hogy professzionális könyvkiadóvá fejlődjék néhány év alatt, ahhoz már Agócs Sándor személyes áldozata és hozzáértése járult hozzá.

A kilencvenes évek elején a könyvkiadás anarchikussá vált a nagy kiadók felbomlásával. Sok-sok profithajszoló kis kiadó jelent meg, rejtett összefonódásokkal a magánosított könyvkereskedelemmel, az értékes kortárs szerzők púp voltak a kiadók és a könyvkereskedők hátán, néhány áldozatos, adósságoktól nyögő kis kiadó jóindulatára voltak rászorulva. Ezeken az izzadságosan világra segített könyveken viszont meglátszott a pénztelenség és a kiadói amatörizmus: csúnyák voltak, lapokra estek szét, hemzsegtek a

szedési hibáktól. Különösen a nemzeti szellemiséghez kötődő szerzők és kiadók jártak rosszul, a balliberális kötődésűek könyvei dizájnosabbak lehettek, és tőlük nem irtózott az elprivatizált könyvpiac. Ebben a helyzetben valószínűleg egy vállalkozási tanácsadó cég azt mondta volna Agócs Sándornak, hogy Isten ments könyvkiadóba ölni energiáit, eszébe ne jusson, pláne a népi-nemzeti közösség fészkében, Lakiteleken! Nem tudom, mit gondolt akkoriban erről, mindenesetre azt hiszem, éppen az adott helyzet, a hátrányos megkülönböztetés indította arra, hogy a korszerű és szép környezetben, az akkor modern gépekkel felszerelt nyomdában nagy feladatokat kitűző könyvműhelyt alakítson ki. Hogy minek adott nyilvánosságot, milyen könyveket jelentetett meg és milyen minőségben, csakis rajta múlt.

Kétségtelen, hogy egy könyvkiadó nem helyettesítheti a média-hatást, mégis döntőnek tartom az Antológia Kiadó szerepét, különösen a kilencvenes években. Szellemileg előkészítette és aztán támogatta a Népfőiskola programját, és tágabban a népi-nemzeti értelmiséget. A kilencvenes évek egyik nagy szellemi feladata a korábban elhazudott történelmünk feltárása, köztudatba emelése volt. Már 1992-93-ban jó néhány ilyen témájú könyvet jelentetett meg Agócs Sándor a közelmúlttól egészen az ősmagyar történetig. Néhány könyvcím jellemzésképpen: *Az ősi magyar rovásírás,* (Forrai Sándor, 1994), *A közöttünk élő turulmadár* (Dúcz László, 1993), aztán több könyv az 1956-os sortüzekről, már 1992-ben könyv *Teleki Pál*ról, majd a *Vörös könyv* 1919-ről és a *Nemzetgyilkossági kísérlet – Trianon* (Vecseklőy József, 1993). Történelem ekkor már a hetvenes évek is: Görömbei András tizenhét jeles kortárs íróval-költővel – Aczél Gézától, Balázs Józseftől Veress Miklósig – készített interjúja jeleníti ezt meg (*Kérdések és válaszok*, 1994). Dokumentarista hűséggel reflektált a kiadó magára az éppen történő történelemre is: 1990-ben *Beszélgetések a rendszerváltásról* címmel ad ki könyvet, és e témakörbe tartozik a *Fiatal politológusok antológiája* vagy a lakiteleki találkozók (1979, 1985, 1987) dokumentumanyaga is.

A kilencvenes évek elejének másik igen fontos szellemi feladata volt a történelem által Magyarországtól elszakított magyarok visszaépítése a nemzeti tudatba. Lakitelek kezdettől gondot fordított a nyugati emigrációban született életművek honosítására. Ez az Antológia Kiadó könyvtermésén is megmutatkozik. Borbándi Gyula, Tollas Tibor, Juhász László. Tunyogi Csapó Gábor, Saáry Éva neve akad szemembe a kiadványlistán. S egy válogatás, amely az emigrációs emlékíró pályázatra érkezett művekből készült 1993-ban *(„Keserű a más kenyere”).*

A történelmi témák, a dokumentálás közelébe esnek a társadalom- és gazdaságelemző művek, Kádár Béláé, Andorka Rudolfé, s a szociográfiák, például Zám Tiboré.

Jól látszik, hogy ez a fajta könyvkiadás *misszió*, különösen olyan korban, amelyben az egy nemzethez való ragaszkodás devianciának számít. E „deviancia” jegyében jelent meg 2002-ben és 2003-ban a kétkötetes nemzetismereti tankönyv az Antológiánál, a *„Haza a magasban”*, a külhoni magyar diákoknak címezve. A hazaiaknak is szüksége lenne rá…

És végül a kiadó szépirodalmi vonulatáról néhány szó. Kevéssé ismert költők, írók is befogadásra

találtak az Antológiánál, de Páskándi Géza, Nagy Gáspár, Döbrentei Kornél is szerepel a kiadó szerzői között. Nagyon szívesen adta ki Agócs a vele egy vételtésű nemzedéktársai könyveit, Szervác Józsefét, Tóth Erzsébetét, Serfőző Simonét, Szikra Jánosét, Léka Gézáét, Dobozi Eszterét, s nem átallott irodalomról szóló tanulmánykötéteket is megjelentetni, pedig azokat aztán végképp nem szokták szeretni a kiadók, például Szakolczay Lajosét. A felsorolást egyszer csak abba kell hagyni, de hadd említsem még a hézagpótló antológiát, a *Szétszaggatott ország*ot, amelyben a Trianonra reagáló irodalmi művek lettek összegyűjtve, s legeslegvégül egy verseskötetet *(Ördöglakat a számon)*, szerzője Agócs Sándor, akinek költői énje tehát szerencsére nem esett áldozatul az elmúlt évtizedek rengeteg munkájának, napi harcainak.

A Márton Áron emlékérmet Agócs Sándor az Antológia Kiadóban végzett nemzet-szolgálatáért kapja.

2012. november 2.

Elek Tibor köszöntése

Réges régen, nagyon régen egy öreganyó járt rőzseszedni az erdőbe. Ott szedegette a gallyakat egy siheder legényke is. Látta a legényke, hogy az öreganyó csakis a kőrisfák alatt keresgél, más fák alatt a legalkalmatosabb száraz ágakat is otthagyja. Nem jól van ez így, gondolta, és megszólította az anyókát. „Néném, kendnek talán baj van a szemével? Csak a kőrisfát látja meg? Hogy a manóban lehet ez?" „Hát, lelkem – mondta az anyóka –, mit tegyek, ha én a tűzhelyem füstjét csak akkor viselem el, amikor tudni lehet, melyik fán termettek az elhamvadó ágacskák. Ha mindenfélét rárakok, facsarja az orromat, meg hát másmilyen is lesz étel íze olyankor. Most épp pergelt levest készülök főzni, ahhoz a legjobb a kőrisfa. Felséges lesz. Ha felém jársz, meg is kóstolhatod." „Na, ha elég lesz a főzéshez ez a semmi kis nyaláb! – legyintett a legényke, és szemrevételezte a saját talicskáján púposodó sok-sok tűzrevalót. – Én meg azt szeretem, ha az orromat hol a cser, hol a bükk, hol az akác illata csapja meg, s a tüzem füstjében benne van ez az egész kerek erdő." Ezen elvitatkozgattak, s közben megéheztek. „Lássa-e, most ki is próbálhatjuk, melyikünk tüzén sül ízletesebbre a szalonna" – javasolta a legényke, s előpakolta tarisznyáját. Az öreganyó is megrakta a tüzét, a legényke is, az öreganyó sok girbegurba ágacskája is tüzet fogott, a legényke helyre gúlát rakott az ő válogatott száraz husángjaiból, abból még szebben szöktek elő a lángok, ám a szalonna mindkét tűzön egyaránt gyönyörű pirosra sült, úgy befalták, hogy egész elfelejtkeztek a kóstolgatásról. Így aztán a versenyt elhalasztották, az anyóka meg elkérte a legénykétől a szalonnabőrkét a pergelt levesbe. Addig éltek, míg meg nem haltak.

Így ismerkedtem meg Elek Tiborral a Tokaji Írótáborban vagy tizenöt évvel ezelőtt. Elég furcsa, hogy én csak egy kicsit lettem még öregebb, ő meg, a siheder legényke most tölti be az ötvenet. Szerencsére ez nem sokat változtat eredendő fiatalságán. Ugyanúgy vitatkoztunk az irodalomról is, mint fentebb a rőzseszedésről, de teljesen nyilvánvaló volt, hogy mégis egy húron pendülünk. Akkoriban még nem szoktunk hozzá a magyar értelmiség politikai megosztottságához, s ez az elvakult szembenállás Tibornak különösen nagy gondja volt, hiszen ő alkatánál fogva türelmes mások igazságai iránt, őszintén élvezi a karakteres gondolatokat és műveket, nem önigazolást keres görcsösen bennük, nem csak az egyszólamú kórusban érzi magát szellemi biztonságban, mint körülöttünk annyian. Az én szemléletemet is méltányolta, nézeteim, megállapításaim jó részét osztotta is, de érzékelte gondolkodásmódomban az egyfókuszúságot, az aktuális adottságokon való, csak a minőségre tekintő felülemelkedés hiányát. Én tudatában voltam mentségeimnek: hogy az általam nagyra becsült eszmék világméretű szorongatottsága miatt, védekező harci helyzetben valamelyest érthető a beszűkültségem, de igazat kellett adnom neki: bizony, a beszűkültség akkor is beszűkültség, ha kényszerű. S az ember ne dugja homokba a fejét, lássa világosan, miként torzult egy

torzító helyzetben.

Nagyon fontos volt, amire Tibor akkor ráébresztett, és éppen ezért kértem arra, hogy a 2000-ben megjelenő esszékötetem bemutatóján szerepeljen. Igényeltem a kontrollját, és megnyugtatott, hogy kritikai fenntartásai ellenére vállalni tudta a velem való közösségvállalást. Az eltérés kettőnk nézetei között tehát nem ment túl azon a határon, amely ezt lehetetlenné tette volna.

Néha én is fenntartással figyeltem a Bárkánál tett erőfeszítéseit a szekértáborok ignorálására, a nagy mutatványt, hogy úgy szerkessze a lapot, olyan rendezvényekre kerítsen sort, mintha normális irodalmi élet lenne Magyarországon. Nem voltam ellendrukker, nem arra pályáztam, hogy igazolódjak keserves tapasztalatomban, ami szerint nem érdemes közös nevezőt keresni prímszámoknál, és az erőltetett diplomáciai attrakcióknál több eredményt ígér az álláspontunk minél mívesebb kidolgozása. Láttam, hogy ha szerkesztőként nem adja is fel a polifónia iránti előszeretetét, ugyanakkor esszéistaként élen jár nézetei bátor, ütős kidolgozásában és kinyilvánításában. Vannak esszéi, tanulmányai, amelyeket az elmúlt évtized legfontosabb megszólalásainak tartok. A tárgyszerűség, a tárgyilagos hangvétel úgy hatol át füstbombás, könnygázas légterünkön, mint egy fontos üzenetet hozó nyílvessző, míg a „malomalji” dohogás el se jut a fülekhez.

A nyíl jó néhányszor célba talált, az üzenetet azonban kevesen olvasták el, s azokról is lepergett.

Ez nem egy születésnapi köszöntőbe való mondat volt.

Mégsem lehet törölni, hiszen nem akárki az ünnepelt, hanem Elek Tibor, azon kevesek egyike, akiknek lehet ilyet mondani.

De a köszöntés se maradjon el!

Mivel is köszöntsem ezt az ötven éves fiatal legényt én, az anyóka? Gyere lelkem, süssünk szalonnát, talán bor is kerül hozzá, s szedjük tovább a rőzsét, mert télire kell a tüzelő. S neked mindenképpen meg kell élned a tavaszokat, mert gyönyörű Március 15-i beszédeket tudsz tartani.

2012

Ottlikról*

Vas Istvánéknál találkoztam személyesen először Ottlikkal, és mindjárt mondott is valamit, ami egy életre tanulságos lett a számomra. Mint matematikus elme azt mondta, hogy az irodalomban, az írásban, sőt, minden szövegben azt lenne jó érvényesíteni, amit a matematikai szellemességről Bólyai mondott. A matematikai szellemesség az, hogy egy tétel kiolvasásához szükséges energia fordított arányban álljon a felállításához szükséges energiával. És ez bizony számomra kezdő lektorként, még kezdőbb íróként nagyon fontos tanulság volt, és azt gondolom, hogy ezzel tényleg mindjárt a leglényegesebb Ottlik-tételt sikerült elsajátítanom.

x

A legendáját már régóta ismertem a barátaitól, meg hát persze az *Iskola a határon*ból, amit nem sokkal megjelenése után, frissiben kellett elolvasnom a Szépirodalmi Kiadóba kerülve ösztöndíjasként. A mentoromnak kijelölt szerkesztőtől kaptam egy listát, hogy mit kell elolvasnom, ez sokkal hasznosabb volt, mint az egész egyetemi öt év. Ezek között első helyen az *Iskola a határon* szerepelt. Tehát én úgy olvastam a regényt, hogy még nem volt meg hozzá Ottlik arca. Később is csak néhány mozaikdarab került ki mindabból, amit hallottam róla: Vas Istvántól (ő emlegette a legtöbbször), Kálnoky Lászlótól, Nemes Nagy Ágnestől. Mindenki úgy beszélt róla, mint egy család a szeretett, de renitens gyerekéről. Jelenség volt: már a zakója is, amelyről külön megemlékezések születtek azóta, tényleg gyönyörű volt, és folyton mozgott benne. De otthon ő inkább házikabátban szeretett lenni és pizsamában! Nemes Nagy Ágnes állandóan éreztette vele, hogy alapjában véve lustának tartja, és egyáltalán nincs tisztelettel az iránt az írói hallgatás iránt, amit most az esztéták olyan meggyőzően megmagyaráznak. Különös volt Ottlik Vas Istvánnal való kapcsolata is. Látszott, hogy nagyon mély kötelék van köztük. Azt, hogy mennyire volt ez barátság a szó szokványos értelmében, nehéz most így megítélni. Mindig figyelték egymást, és tartottak is egymástól. És hát Vas Istvánt szüntelenül irritálta Ottlik született eleganciája, mert Vas István nagyon szeretett volna olyan és úgy elegáns lenni, amilyen és ahogyan Ottlik házikabátostul, meg a modortalan megjegyzéseivel együtt volt. Bennem legalábbis ez benyomás alakult ki. Amikor először személyesen találkoztam vele, zavarban voltam. Ugyanakkor arra is rájöttem, hogy az élő, eleven irodalomról nemigen lehet beszélgetni vele. Nyilván lehetett akkor, amikor négy hónapig az ő lakásán rejtőzködő Vassal vitatkoztak Nietzschéről például. De hát Vas István is megírja, hogy Ottlik még a saját ükapja, Ottlyk György emlékiratait sem olvasta. Ott volt a könyvtárában ükapjának, Rákóczi főudvarmesterének emlékirata, és ő nem olvasta el! Tehát volt őbenne egy sajátos indolencia is mások művével szemben. A Lengyel Péterrel készült interjúban idézi Nemes Nagy Ágnest – nem is tudtam, hogy ő egyáltalán olvasott Nemes Nagy Ágnest! Mert hát a

---

* Részletek a 2013. május 9-én, a Hadik Kávéházban elhangzott beszélgetésből, amelynek szerkesztett változata a Kortárs Ottlik-különszámában jelent meg *"s a néhány mondatnak induló beszélgetésük a késő estébe nyúlt"* címmel.

költőnőt tulajdonképpen a szaltóiért, a diáklány korában ugrott valamikori szaltóiért becsülte legjobban Ottlik, s ezt állandóan emlegette is.

x

A Lengyel Péternek adott interjújában arra a kérdésre, hogy szereti-e a szerepléseket és mit gondol ezekről az írói megnyilvánulásokról, határozottan kimondta, hogy ezek a megszólalások mind hamisak: hamisítják az író képét. És ez teljesen igaz. Azt mondja Ottlik, hogy az író a szerepei mögött valójában egy közönséges ürge. És hogyha valakinek sikere van, akkor az többé nem lehet ürge. Az nem jár úgy az utcán, nem úgy él, mint azelőtt, így elveszíti az életét, nem tud újra feltöltekezni. Ő viszont valóban megvalósította, hogy ürge maradjon ezekben a baráti kapcsolatokban és a civil életében. Lehet, hogy a tisztelőknek eljátszotta a nagy írót, de annak én nem voltam tanúja. Az biztos, hogy én nem tudtam akkor vele igazából beszélgetni, mert túlságosan tiszteltem, és nem értettem a bridzshez se, nem voltak közös emlékeink.

x

A személyes ismeretségnek köszönhetően sokkal inkább figyeltem a *Budá*ban az érzelmekre, mint a többi kritikus. Az én számomra a *Buda* nem annyira a gondolatok, sokkal inkább az érzelmek csodálatos szövevénye. Az anya-fiú kapcsolat például kevés irodalmi műben jelenik meg olyan intenzitással, mint ott. Ez az egyszerű, személyes szeretet, s mellette ellenpontként az elveszettség, az élet lassú kiürülése, a társak elvesztése… Talán a személyiségéről kapott benyomás nélkül is észrevettem volna mindezt, de a szerző mint „eleven ember” fel-felmerülése a tudatomban mégis sokat erősített ezen az olvasaton.

x

Az ünneplés, ami a ’80-as években elérte Ottlikot, szarkasztikus megjegyzéseket váltott ki a barátokból is. Éppen azért, mert itt tényleg volt valami aránytalanság: az új paradigma nevében nagy életműveket szorítottak háttérbe, sőt, ignoráltak. Ottlik meg felkerült a posztmodernizmus oltárára. Vas István többször kifejtette baráti beszélgetések során, hogy ő nem érti ezt a kultuszt. Az ünneplést, azt érti, és az rendben van, de hogy ezt az életművet minden előzménytől, minden társjelenségtől elszakítva új paradigmaként tárgyalják, azt nem érti. Azt mondta Vas, hogy „hát kérem, ez egy nagyon jó angol regény”. Akkor nekem ez nagyon tetszett, de most már azt gondolom, hogy tévedés volt, nagyon nagy tévedés. Hogy Ottlikra egy teljesen új irodalmi paradigmát lehetne építeni, én is kétlem. Ottlik nem volt posztmodern. Ars poeticája egyértelműen arra vall, hogy számára az élet megragadása, minél pontosabb megragadása fontosabb volt a szónál. Persze, szóban történt a megragadás, de az élet volt a kiindulópont, Ottlik az élethez kereste a szavakat, és nem a szavaknak kölcsönzött életet. Tehát ez a fajta posztmodern kultusz utólag valóban tévedésnek látszik. Ám Vas István kicsit vállveregető megjegyzése az angolosságról szintén nem állja meg a helyét. Mindenesetre ebben a kontextusban került sor az egyetlen fontos beszélgetésünkre Ottlikkal. Telefonon beszéltünk. Épp akkor jelent meg Balassa Péter húszoldalas tanulmánya Esterházy *Gobelin*jéről. Én már a *Gobelin*t is túlzásnak tartottam, de a róla szóló húszoldalas tanulmányt végleg, és azt még inkább,

hogy a Balassa-tanulmányból középiskolások számára ajánlott olvasmány lett. Mondtam is Ottliknak, hogy én jobban örültem volna, hogyha Esterházy azzal a fáradsággal, amivel lemásolta az Iskolát, inkább egy gyönyörű esszét írt volna a regényről. Engem sokkal jobban érdekelne, hogy mit gondol róla, mint ez a posztmodern gesztus. De Ottlik nem vette a lapot: hűvösen azt mondta, nekem nagy öröm, hogy ezek a fiatalok szeretnek, becsülnek, a barátaim úgyse becsülnek semmire. Ellenvetésül elmondtam, hogy amikor a Szépirodalmiba kerültem gyakornoknak, akkor kötelező olvasmánynak írták elő számomra a frissen megjelent *Iskola a határon*t, annyira fontosnak tartották. Ja igen, mondta, de egyik sem fejezte ezt ki... Mondtam, hogy dehogynem, dehogynem, hát tudja, hogy mennyire becsülik! De egyik sem írt rólam, felelte Ottlik, se a Domokos Matyi, sem a Réz Pali nem írtak a könyvemről, nem becsülik. Kifejtettem neki, hogy akkor, amikor megjelent az Iskola, azt, amit ők, Ottlik barátai gondoltak róla, nem lehetett megírni, mert feljelentésnek minősült volna. De hát azóta már mennyi idő eltelt, ellenkezett Ottlik, és mégsem írták meg! És még a Vas Pistának sincs igazán jó véleménye arról, amit én csinálok. Ez a telefonbeszélgetés számomra egy döbbenetes Ottlik-megnyilvánulás volt. És az a szomorú, hogy van benne igazság. Azt gondolom, hogy őt nem a politikai háttérbe szorítás zavarta, mert ő szorította háttérbe a politikát a maga életében. Ez úgy rendben is volt. De a barátok részéről, a szakma, az irodalom részéről igenis kevesellte a megértést.

x

Az író akkor is ír, amikor él. Ilyen értelemben Ottlik tényleg egy életen át írta a *Budá*t. Hiszen az elrakott epizódok, az apró kincsek az életből itt mind fölhasználásra kerültek, és ezeket nem a fantázia termelte ki, hanem valóságos emlékek. Megjelenése után pozitív elfogultsággal kezdtem olvasni a *Budá*t, mert akkor már tudtam, hogy a kritikusok nem tekintik regénynek, strukturális bajokat látnak benne, és egyáltalán nem tartják szerves műnek. Bosszantott az irodalomkritikának ez a teoretikussága, és nyilván bennem volt a dac, hogy én viszont élvezni fogom. Élveztem is, nagyon. Lehet, hogy ezt a regényt nem egy írói–mérnöki agy hozta össze. De ahányszor előveszem, és akárhol, akármelyik részt kezdem el olvasni, nem tudom letenni. Ott van minden egyes mozzanatban az okosság, az emberismeret, az a bizonyos távolságtartás, amit önreflexiónak neveznek, egyszóval a *Buda* irtó jó társaság. Olyannak ajánlom, akinek nincs barátja. Beszívja az embert. Mert Ottliknál igenis fantasztikus vonzereje van a mondatoknak. Vannak Ottlik-művek, ilyen a *Hajnali háztetők* is, amit valójában nem is szeretek, mégis szívesen olvasom. Magát a művet, az egész konstrukciót, a figurákat nem szeretem, de a mondatokat igen. És ezt már a kezdeteknél felismerte az a B. Nagy László, aki azóta legenda lett a filmkritikáival, és nagyon pozitív szerepet játszott a magyar filmtörténetben, de annak idején vonalas irodalomkritikusként indult, és az *Iskola a határon*nal kapcsolatban is arra lyukadt ki, hogy bár Ottlik már egy kicsit elszakadt a polgárságtól, még nem eléggé szocialista. Ennek ellenére ez a kritika észreveszi, hogy a regény erőssége a mondatok fegyelmében, pontosságában van. Azt írja, hogy Ottlik a mondatai fegyelmével és pontosságával írja le a káoszt, ami az embert körülveszi. És ez az a pontosság, ami megmenti a káosztól. Úgyhogy azt kell mondanom, hogy még a későbbi

kritikusokhoz, köztük jó kritikusokhoz képest is tulajdonképpen ő értette meg az Ottlik mű lényegét.

x

Lehet, hogy az Ottlik-életműnek használ, hogy most viszonylagos árnyék borul rá. Mert az irodalommal, és minden művészettel az a helyzet, hogy mindenki saját magának szereti fölfedezni a műalkotásokat. Hogyha le akarják nyomni a torkán, akkor a legjobb se kell. Ez a pár év, ami eltelt az Ottlik-kultusz óta, jótékonyan kiszellőztette az irodalmi teret. Az a nagyon fontos emberi tartalom – nem mondanivalót, hanem tartalmat mondok –, ami Ottlik írásaiban örök időkre ott van, az emberi lényéből fakadt. Ennek lényege a természetesség, a tudat, hogy ő, amellett, hogy író, csak egy ürge… Én meg egy spiné akarok lenni, aki csak úgy jön-megy az utcán. Ezt a magatartást ebben a rettenetes, elüzletiesedett kultúrában bizonyára újra értékelni fogja a fontoskodástól és hangos önimádattól megcsömörlött ember. És azt hiszem, nemcsak mi, hanem nagyon sokan éhesek erre a valódira, az igazira, az angol szövet zakóra.

x

Ottliknál van két kulcsszó, ami mindig eszembe jut vele kapcsolatban: az aszkézis és nárcizmus. Mind a kettő nagyon jellemző rá. Egy művész nincs meg bizonyos fokú nárcisztikusság nélkül, de Ottlik magatartásában mégis mindig erősebb volt a tartás és az önkontroll. Ha ezt az új írónemzedék átveszi, és szakít azzal a belterjes, nagyon nárcisztikus beszédmóddal, amivé az irodalom az utolsó két évtizedben vált, akkor azt gondolom, hogy tényleg újra tétje lesz a művészetnek.

Pillanatfelvételek Somogyi Győzőről

Miden alkalommal fehér vászoningben jelenik meg. Lehet, hogy régebben másként öltözött, de mióta ismerem, húsz éve, csak gallértalan, bő vászoningben láttam, melyre hidegben többnyire bársony- vagy posztózeke kerül, lehet, hogy ő másként hívná, mert mindent pontosabban tud, mint más. Kiváltképpen az efféle dolgokat. Oldalán tarisznya, lábán saru vagy csizma, éles vonású arca körül ősz, csigás haj, mint a római szobroké, orrán szemüveg a kerek szemüvegek sokszázados szériájából. És persze délceg a tartása, mint egy testőrparancsnoknak. De senki, soha nem gondolja, hogy ebben a megjelenésben keresettség van, holott a művészvilág nem megy a szomszédba egy kis rosszmájúságért. Az a fehér vászoning őrajta hiteles, mert nem úgy viseli, mint aki el akarja hitetni, hogy rózsabokorban jött a világra, hanem nyílt vállalást kifejezve: ez az a világ, ez az a kultúra, amit választottam. És nyugodt önérzettel néz szembe az emberrel, kicsit vallatón, hogy „te vajon mit választottál?", kicsit pedig engedékenyen: „nem baj! Ez a te dolgod."

Volt az Ernst Múzeumban Keserű Katalin igazgatása alatt egy kiállítása. Zsúfolásig tele voltak a termek a megnyitón, ritkán látni ennyi embert. Éppen értékválságos éveket éltünk, csalódtunk politikusainkban, és az ellentábor politikusaiban soha nem is bíztunk. Ott a tömegben furakodva ráébredtem, hogy a kulcsszó ez: bizalom. Ebben a festőemberben bízni lehet, ezért sereglettek akkor oda az emberek. Rettenetes hiányuk volt biztos pontot jelentő barátban, testvérben, apában, lelki vezetőben, tanítóban. Azt mondtam ott tréfásan néhány embernek: „Ha még választanánk a Duna jegén a királyainkat, akkor most ez a gyülekezet Somogyi Győzőt biztosan megtenné királynak. Csakhogy – mondtam – ő nem fogadná el a koronát. Visszamenne Salföldre. És hát pont emiatt választanánk meg."

Most, hogy ezt leírtam, felötlött bennem egy gondolattöredék: ilyen egy szabad ember. És világosan érzem e mondat igazát, holott számtalan ellenvetés adódik. Szabad ember? Aki hihetetlenül szigorú normákhoz igazította életét? Aki megnehezítette a maga számára, hogy kimozduljon otthonából? Hogy szabadon jöhessen-mehessen? Röghöz kötötte magát gondozni való állatokkal, falusi portával? Megingathatatlan az elveiben? A válasz mégis igen. Egyes filozófusok a megmondhatói, hogy ez a nagyon bonyolult fogalom, a szabadság, csak egyik változatában jelenti a mindentől, minden köteléktől való szabadságot. Van, adatott szabadságunk *valamire*, valaminek a megcselekvésére, megvallására, szolgálatára is. Ez a szolgálatban megélt szabadság minden bizonnyal boldogabbá tesz, mint a kötelmek hiánya. S e boldogság köré szívesen gyűlnek egyetemes gazdátlanságukban az emberek. Így hát nem is olyan butaság Somogyi Győzőt szabad embernek nevezni.

Ám igaz az is, hogy szolgálattevő ugyan, de nem való politikusnak, még talán királynak sem. Erről saját, ártatlan kajánsággal elmesélt anekdotáját hozom elő. Ungvárra utaztunk a Magyar Művészeti Akadémia kis csapatával, az akadémia frissen beválasztott tagjaihoz, 2006 hideg januárjában. Ugyanis 2005-ben a rossz emlékű népszavazás okozta sebek orvoslására a határon kívül élő magyar művészekből mintegy

nyolcvanat kértünk fel tagságra, szimbolikusan megosztva velük állampolgárságunkat. Ez volt utolsó igazi együttlétünk Nagy Gáspárral, Gerzson Pállal, azért is emlékszem az útra élesen. Hosszú az út oda-vissza, sok mindenről eshetett szó, beszélgettünk arról is, hogy Somogyi Győző a nyolcvanas években szorosan kötődött a szamizdat-körhöz, s őt is nagy becsben tartották a kör szervezői. Egy ízben, mesélte Győző, valami megbeszélésről tartottak valahova, még a helyet is mondta: az Akadémia utcában, a kör két vezéralakjával, Kiss Jánossal és Bencze Györggyel, akik teljességgel elmerültek a közjogi és gazdasági reformterveik fejtegetésében, amikor ő megállította őket, és azt mondta: ezek semmire sem jó elképzelések, nem vezetnek sehová, a világ bajain gyökeresen kell változtatni. Hogyan? Mire gondol Győző? - kérdezték meghökkenve. S ő akkor azt mondta: A hitből, Istenből kell kiindulni. Csak az hozhat változást. – Most is nevetek, ahogy elképzelem a két Marxon és Lukácson felnőtt politikai gondolkodó, ellenzéki vezér arcát, amint ez a program elhangzott. Pedig milyen igaza volt Győzőnek: a reformok nem hozták meg a vágyott változást. Máshonnan kéne elindulni. Csakhogy ahol hitről van szó, már nem politikusokra van szükség. Talán apostolokra sincs. Ott már csak egymásra van szükségünk.

A Kortárs szerkesztőségében tizenhét évig ültem egy Somogyi Győző-poszter alatt. Már ott volt, amikor oda kerültem, nem tudom ki készítette Somogyi Győző nevezetes Magyarország-térképe – Kárpát medence térképe – alapján. Legalább két és fél méter széles volt, A4-es lapokból összeragasztva, ezekre részletekben másolták át a térképet a maga szubjektívnek mondható aránytalanságaival. A Balaton például nagyon nagy rajta, de ki az, aki ezt kifogásolná? Nem volt egy műremek a papírlapokból összetákolt térkép, mégis ez volt szerkesztőségi szobánk egyetlen mentsége. Ez a helyiség félévszázados, hámló, eredetileg is gusztustalan tapétájával, a szétkorhadt ablakkerettel, irdatlan magasan lévő mennyezetével, amelyről két huszonötös égővel egy hatkarú csillár lógott az ötvenes évek óta, a vasalkatrész-raktárba való fém polcokkal, amelyeken ottfelejtett kézirathalmok porosodtak notórius könyvtolvajokat is hidegen hagyó régi recenziós példányokkal elvegyülve, alighanem mellbe vágó élményt jelentett az először ott járónak, ezért minden látogató a poszterhez menekítette tekintetét, s abból merített erőt a hosszabb ott tartózkodáshoz. Ezt Somogyi Győző talán nem is tudja. Mindenesetre tizenhét ott töltött évem alatt nem járt e szerkesztőségi szobában. Lehet, hogy bosszankodott volna az összetákolt poszteren, de lehet, hogy lerongyolódott misszionárius gyanánt üdvözölte volna alkotása gyarló másolatát.

A képei, ha szabad egy laikusnak egyáltalán képekről beszélni, a jellegzetest érik tetten a tájban, az arcokban, nem a harmóniában megnyilvánuló szépet. Mégis kötődik egy tündöklően szép látvány az emlékezetemben Somogyi Győzőhöz. A lovasairól készült dokumentumfilmben gyönyörűek voltak a vágták, szépek a fiatal lovasok, a legénykék, a hosszú hajú lányok. A huszárok kiképzését mutatta be a film, de nem a huszárfelvonulásokon megcsodálható kerek pocakok, vaskos combok illúziótlan valóságában játszódott, hanem a mezők, a vad mozgások, a testek szépségéről zengett ódát. És, gondolom, arról szólt, hogy mi is tette Somogyi Győzőt a huszárok apostolává.

A modern kori művész hitelességét kikezdte az elmúlt kétszáz év hatalmi struktúrája – mondta Somogyi Győző Kolozsváron az előbb említett 2006-os év őszén egy előadásában. – „Az ókorban a művészt mesterembernek tekintették, aki a technével foglalkozott, a technikával... A középkor művésze pedig az a névtelen mester volt, aki nem írta oda a nevét, és aki egész életében egy hatalmas istentiszteleti tevékenységben, a középkor egységes kultúrájában szolgált... Nem maradt ránk a középkorból egyetlen tárgy sem, amelyik ne lenne szép és művészi... A nagy változás – a fehér ember világában – az újkorban, a reneszánszban következett be, amikor az autonóm egyéniség kultuszát elkezdték piedesztálra emelni... A művészeti ágakat ma ideológusok, művészettörténészek, kritikusok, illetve a mögöttük álló pénzemberek, beruházók, a filmeket, a galériákat pénzelő, arcnélküli hatalmasságok irányítják... Ezért aztán a művésznek mégiscsak egyéni harcosnak kell lenni, és egy olyan életformát, olyan szakmájához szabott művészi életformát kell találnia, amely egyrészt Isten-közeli gondolatokat ad neki, másrészt a természet közelségét, harmadrészt pedig egy emberi közösségbe állítja őt.”

Ezt tanácsolta Somogyi Győző a mai művésznek, hogy újra hitelessé váljék, láncszemmé a művészet tradíció-láncolatában, egyénné a közösségben, egyénivé a kötelező irányzatosságban. Neki magának mindez sikerült. Ezt hirdeti nyugodt önérzettel a fehér vászoning, a tarisznya, a saru. Nincs képe, nincs szava, nincs gesztusa, mely ne volna hiteles.

Aracs, 2013. október

Aki képekben beszél*

Kiss Annának, születésnapján

„Macskaképű és képekben beszél” – pöttyentette oda saját arcképét a költő egyik ifjúkori versébe, ahogy a reneszánsztól a festők teszik ezt némely képeiken. De nem önarckép ez, Kiss Anna igazi önarcképei – lesz még róla szó – gazdag értelmű, álomszerű versvíziók, hanem olyan kis igazolványkép-féle: a gépi kamera mutathatta volna őt ilyennek, s persze még a fene nagy tudásától eltelt, szárnyafosztott, lelkefosztott átlagemberi közeg is, amelyben egyszer csak kihívóan eredeti verseivel, boszorkány-frizurának nevezett hajviseletével felbukkant.

Pár szót erről a „macskaképűségről”. A széles arccsont, a mandulavágású szem önmagában még nem feltétlenül juttatná az ember eszébe a háziasult ragadozót. Hanem a tekintet! Valahonnan nagyon mélyről, nagyon messziről, sokat tudóan, kérdőn és egyszersmind zárkózottan néz ránk a macska. Egyetlen pillantás, és tisztában vagy vele, hogy nem férhetsz hozzá. Sugárzik róla a függetlensége. Tudja, amit tud. Rólad is. De elég az neki, hogy kiismert, eszében sincs, hogy megbántson. Tudd te is a magadét! Akkor szóba áll veled. Így néz ma is Kiss Anna, csak kissé szelídebben, megértőbben, szomorúbban. S hogy a macskaság hetykesége már eltűnt, az a mély és messzi szféra, ahonnan kitekint, embervoltunkkal kapcsolatos: a génjeinkben lappangó ősiség. Az arcvonásairól ma már másféle portrét rajzol. A *Kik vagyunk, mi népek?* című versesszéjében leírja, hogy a hetvenes évek legvégén egy kirgiz férfi rászólt: „mért oroszul beszélsz. / Hakasznak hitt. A / mongolok mongolnak, / a kazakok kazaknak, / a mordvák mordvának. / A legészakibb szibériaiak / is, hogy szép kerek / fejed van, mint nekik...!” És itt nyilván elmosolyodik a költő, miként mi, olvasók tesszük, mert ezt a kerek fejet az a lány emlegeti évődőn, kedves iróniával, akit úgy ötven éve macskaképűnek lehetett mondani.

Az emberi ősvilágot, amely valaha, költői szárnybontása idején a sejtelmeiben ütötte fel a fejét, s amelynek sugalmazását hallhatjuk ki sok-sok későbbi verse ritmusából, jelképeiből is, e versírói gyakorlattal egy időben Kiss Anna tudós módra kutatta is: konok kíváncsisággal, szorgalmas munkával, merész utazások alatt ásta elő az emberiség múltjának már-már feledésbe merült szeletét, a népek egykor volt találkozásait sok-sok előítéletes történelemkönyv és tudományosnak hitt dogma üledéke alól. E múltszelet nyilvánvaló nyomairól faggatta ki a régészeti és muzeális leleteket, írásjeleket és díszítő mintázatokat Szibériában, a kanadai indiánok között, Izland tengeröbleiben, vagy akár a magyar folklór egyik-másik közismert darabjában. És lám, ezt az ismeretanyagot nem valamifajta médium révületével adta és adja tudtunkra, hanem kedves, egészséges humorral fűszerezve. Számít az olvasók és hallgatók szkepszisére, s ezért nem rohanja le őket felismeréseivel, hanem csak játékosan, maga is csodálkozva oda rakja orruk elé a

* Elhangzott 2014. január 27-én a PIM-ben, a költőt köszöntő esten

meghökkentő, meggondolkoztató tárgyakat, analógiákat, szöveg-fosszíliákat.

Kiss Anna tehát, akit leggyakrabban a sámánköltőkkel rokonítanak a verseit elemző irodalmárok, és erre minden okuk megvan, ugyanakkor a költői önreflexióra is tökéletes példát ad. Ha Magyarországon a posztmodern esztétika a korszerűség legfőbb ismérvének a narrációban lévő elmozdulást, magyarán az önreflexiót tette meg, Kiss Anna műveit kiválóan használhatná példatárába. Igen érdekes elegye az ő lírai hangja a sugalmazottságnak és az éles szemű, éles nyelvű józan és profán kibeszélésnek. Nem csoda, ha pályakezdetekor sokat emlegették vele kapcsolatban a boszorkány-metaforát, nemcsak imént említett hajviselete miatt. Ő maga is eljátszott a szereppel. *A macskaprémkalapos hölgy* című monológ-verse, amelyből aztán monodrámát is írt a tükörben megjelenő, onnan szerelmetes festőjével kacéran pörölő nőszemélyről, igazi boszorkány-hitvallás, a nőiség elemi megfogalmazódása. Be kell vallanom, fájdalmas veszteségem, hogy nem áll módomban több kiváló színésznő után – én Gál Erzsi előadásában láttam a darabot – elripacskodni ezt a csodálatos szöveget. Nagyon boldoggá tenne, ha egyszer mégis. Mert dehogy boszorkányról van benne szó: egy okos, öntudatos, szabad lelkű leányzó hódítgatja a festőjét a tükörből. Aligha jelenítették meg ezt a mai nőtípust ennél találóbban, mondhatni reálisabban. Még talán emancipáltnak is nevezhetnénk, ha nem lenne annyira oda azért a festőért. Hogy a tükörben lakik? Hogy macskaprémet visel, amely egyenest a bádogtetőről ugrott a fejére? Hát hol máshol lakna? Mi mást viselne?

A köszöntőm elején idézett kis portré másik eleme az volt, hogy „képekben beszél".

Kiss Anna, mint az igazi költők, egy saját univerzumot hozott létre, amelyben a tárgyak, a jelenségek, a figurák mind jellé válnak. A szél Szél lesz, a kő Kő, a Nyírfaseprű, a Bagoly, a Róka, a Fagyöngy mind egy mítosz szereplői. „Jár nyomomban két kicsi kígyó" – olvashattam negyvenvalahány évvel ezelőtt, és fogalmam sem volt arról, hogy ez mindennapi nyelven mit jelent. De tökéletesen értettem. Most sem akarom racionális fogalmakra lefordítani, pedig már könnyebben tehetném, mert részben megokosodtam, részben meg Kiss Anna legutóbbi könyvében felderítette ezt az ősi motívumot is. Megtalálta hatezer éves kőfaragványon a kanadai tavaknál, és az indonéz tengeristen két kígyójában, a két kígyóval táncoló delphoi papnő képében, az esőt, vizet jelképező afrikai kígyóikrekben, s még számos ábrázolásban. De a motívum a vers írása idején ezek ismerete nélkül született meg őbenne, s ezek ismerete nélkül értettem meg én is. Azonnal lehetett tudni, hogy az a költőlány, aki ilyeneket ír, a kiválasztottak, a látók, az igazán élő, a teljességben élő kevesek közül való. S a következő negyvenvalahány évben mindig az elsők között voltam, aki lektorként megismerhette verskéziratait, mert a *Költők egymás közt* című antológiában való debütálása után nem sokkal már szerkeszthettem a *Fekete gyűrű* című kötetének anyagát. Ennek megjelenését megelőzte ugyan a *Fabábú* Kormos István sorozatában, mégis joggal számíthatom a kezdetektől munkakapcsolatunkat. Ma is furcsállom kissé, hogy két ennyire különböző fiatal nő barátságban lehetett egymással. Én az ő merészségével szemben visszahúzódó, bátortalan, szolid fiatalasszony voltam. Az ő álmok és sejtelmek között száguldozó szellemével szemben én majdnem görcsösen karteziánus, az ész

rabja és szolgája voltam. Ő vitézül harcolt akkori albérleti szobácskájában a Gézákkal, de lehet, hogy Gyuláknak hívta őket, mármint a svábbogarakat, én szorgosan háztartást vezettem, és sohasem késtem el a bölcsődéből. Nemcsak majdnem minden könyvének szerkesztője voltam, ettem a főztjét is, ismertem különösen berendezett lakása változásait, s ő is az enyémet. Ismertem, értettem legtöbb versét (nem mindet!), de sohasem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy valójában nem csodálkoznék, ha egyszer kiderülne, hogy nem is földi lény.

Belegondolva e féltréfás állításba rá kell ébrednem, hogy Kiss Anna versei tudatják velünk, hogy mi sem vagyunk egészen, minden ízünkben földi lények. Bennünk is van valami, aminek a révén felfogjuk a jelek jelentését. Tudjuk, miért van, hogy valaki nyomában két kicsi kígyó jár. Hogy „aki egyszer csillagra éhül, nem akar lejönni az égrül" (*Táltosbika*). Felérzünk arra a verstoposzra: „ősvíz-rengéssel / játszanak /, érintgetik a lágy falat, / más léteim még / sejlenek, / hal voltam és / más mindenek…" (*Rajtam még*). Ide idézhetném Kiss Anna verseinek, színjátékainak ezernyi motívumát. De egy jelet mégis kiemelek még. A gyolcs gyönyörű, egyszerre gyengéd és baljós jel. Gyolcsba pólyálják az újszülöttet, a szerelmesek gyolcsinge érzéki, de fehérsége szinte kihívja a vérfolt vízióját. Fekete gyolcs hajába takarja a lány a szeretőjét Kiss Anna egyik régi versében. S gyolcs lesz az utolsó öltözetünk.

Szép ez is. Meg kell köszönnöm Annának, hogy megtanított rá. És szívből kívánom, hogy még sok-sok évig tanítson minket öregkorunk szépségére.

Parnasszus, 2014. tavasz

„egész életében a szeretetvágy fűtötte”

Beszélgetés Darvasi Ferenccel Mándy Iványról

Mikor és hogyan ismerkedtek meg Mándy Ivánnal?

Kézenfekvő lett volna, hogy engem mint Domokos Mátyás feleségét ismerjen meg Iván. Ám annak ellenére, hogy Mátyás jó viszonyban volt Nemes Nagy Ágnesékkel, nem tartozott az Újhold-körhöz, legfeljebb úgy, mint Lator László barátja. A ’70-es évek elejétől rendszeresen írtam kritikákat a Magyar Nemzetbe. Ez a sorozatom hozott össze Ivánnal, amikor recenzeáltam *A trafik* című könyvét – persze elég nagy merítéssel egész prózájából. Ő elolvasta a cikket, és utána találkozni akart velem. Megtudva, hogy Domokos Mátyás felesége vagyok, mindkettőnket elhívott a Különlegességi cukrászdába. Utána is mindig hármasban találkoztunk, például az Operával szemközti Művész kávéházban. Iván imádta a régi kávéházakat. Kifogástalan, úriemberes eleganciával öltözött, öltönyt viselt mindig. Néha pedig otthon, náluk vagy nálunk találkoztunk.

Mennyire mélyült el a kapcsolatuk? Nevezhetjük barátságnak a viszonyukat?

Nem álltunk bizalmas kapcsolatban. Bár tulajdonképpen mindenkivel jól kijött, és akivel jól érezte magát, azzal tartotta a kapcsolatot, mégis: lehet, hogy igazán bizalmas barátja nem is volt. Nem számított segítségre senkitől. Nem tudom, hogy ha például bajba került volna, megkeresett-e volna minket. Ezzel együtt nevezhetjük barátságnak, ami összefűzött minket: a rokon ízlésen, közös élményeken alapuló, feltétlen rokonszenvet, a kellemes beszélgetések hosszú sorát. Főként az irodalmi élet új fordulatairól és a barátainkról beszélgettünk, vagyis tulajdonképpen pletykáztunk. Egyébként én és Iván magázódtunk, fel sem merült, hogy tegeződjünk. Szerettük ezt a formát. Sőt, ő Nemes Nagy Ágnessel is magázódott.

Alapvetően milyen ember volt?

Kiváló megfigyelő. Imádta nézni és megörökíteni az embereket. Nagyon szerette például Kálnoky Lászlót, általában ragaszkodott a Darling-beli barátaihoz. Szinte családi kötelék volt közöttük, az Újhold-kör tagjai mintha teljesen egymásra hagyatkoztak volna. Külön felerősíthette az összetartozás-érzést, hogy legtöbbjüknek csonka családja volt. Ennek ellenére mindig csípős véleményeket fogalmazott meg róluk. Hiába imádta Kálnokyt, egyfolytában tanulmányozta is. Őt nem merte úgy megírni, mint korábban Végh Györgyöt a *Fabulya feleségei*ben. Nem merte megírni, és sokat sopánkodott emiatt. Ehelyett szellemeseket

mondott róla. Kálnoky egyébként biztosan nem bocsátotta volna meg neki, ha kibeszélte volna őt a novelláiban.

Mándy amolyan testvérharcban állt Nemes Nagy Ágnessel és Lengyel Balázzsal, de egyszersmind valóban, szinte testvérként kötődött hozzájuk. Balázs fiának ő lett a keresztapja. Ez Iván és Ágnes között rejtett feszültséget okozott.

Hogy érti, hogy Iván harcban állt Nemes Nagy Ágnessel és Lengyel Balázzsal?

Távol állt tőle az az irodalomszervező, kánonalkotó magatartás, ami Ágnesben és Balázsban roppant erős volt. Ő az irodalom hatalmi kérdéseit egyáltalán nem tartotta fontosnak. Természetesen neki is fájt, amikor mellőzték, és örült, amikor már nem állították pellengérre a Népszabadságban sem. Ott ugyanis még a ’70-es évek elején is jelent meg olyan cikk, melyben Hernádi Gyulát, Mészöly Miklóst és őt megszégyenítették mint állítólagos egzisztencialistákat. Miközben ha már valamit, akkor a nouveau roman szemléletmódját emlegethették volna Iván tárgy- és helykultuszával kapcsolatban, ahogy a bútorokat, lépcsőházakat, trafikokat leltározta. Rosszul eshetett neki ez a cikk, de sohasem panaszkodott, visszamenőleg sem.

A többi újholdas legendájához hozzátartozott a politikai üldözöttségük nem gyógyuló sebe. Ő viszont nem akart mítoszt teremteni magának ebből, keserves sóhajjal intézte el efféle emlékeit, igaz, ha szóba kerültek a szellemi terror „élmunkásai”, összeszűkült a szeme a haragtól. Egyszerűen gyermeki lélek volt, nem volt hajlandó megbocsátani, de már annak is örült, hogy végre nem bántják. Más dolgok kötötték le. Állandóan viaskodott az alkotással. Nagyon lassan írt. Leült egy padra, majd egy másikra, naphosszat kószált a mondataiért. Egyszer megmutatott egy cetlit, amire másfél sort jegyzetelt. Azt mondta, kétnapi munkája fekszik benne. A cetlijeiből, mondatról mondatra rakta össze a történeteit. Lengyel Balázs azt írja a *Két Róma* című, egyébként elsőrangú könyvében: „hogy Mándy nem költő-e, a fene tudja, olykor biztosan az”. Tény, hogy az írástechnikája inkább költői jellegű volt. Teljesen lekötötték azok a kis dolgok, melyekkel nap mint nap foglalkozott.

Az élet elég kemény feladat volt számára. Borzasztó nehezen ismerte ki magát a mindennapokban. Ez valószínűleg a gyerekkorából és a rendezetlen családi hátteréből is következett. A gyerekkorának a mítoszát – az üldözöttség-mítosszal szemben – boldogan dédelgette. Ez fontos volt számára, például az apjával való problematikus viszony, amiről annyit írt. A gyerekkori sérelmek, traumák, gondok élete végéig elevenen éltek benne, míg azokat az inzultusokat, amelyek a pályáján érték, letudta egy-két novellával. Ez tehát Ágnesék és közte nagy különbség volt.

Bizonytalan volt a saját írói kvalitásai tekintetében? Beszélt ilyesmiről?

Nem beszélt. Ha voltak is benne ilyen kételyek – mint ahogy minden valamirevaló íróban vannak –, azokat is belevegyíthette visszamenőleg az apja tetszéséért vívott, élethosszig tartó küzdelem nagy metaforájába. Az apja nem ismerte el őt, így aztán amikor ezt a gyermekkori traumát írás közben újra meg újra át kellett élje, feltehette magának a kérdést, hogy ki vagyok én, mit is ér az, amit csinálok. Fontosnak tartotta az írásait. Nem szerénykedett, nem mondta azt, hogy ne is beszéljünk róluk. Örült, ha szóba kerültek.

Térjünk még vissza oda, hogy milyen ember volt.

Sokat adott a megérzéseire. Az egyenesség, az őszinteség volt a legfontosabb neki. Ha valaki nyomult, vagy megjátszotta magát, azt rögtön érzékelte. Az ilyen ember nem létezett számára. Akit szeretett, azt is éberen figyelte. A gyengeségeket azonnal észrevette. Kicsit rosszmájú volt, mindamellett alapjában véve jóindulattal, megértéssel viseltetett az emberek iránt.

Mint Lengyel Balázs fiának a keresztapja, nehezen bocsátotta meg és sokszor szóvá tette, hogy Ágnes nem engedte Balázsnak, hogy igazán apja lehessen a fiának. Ágnesről mint költőről nagyon jó véleménye volt, részvétet érzett iránta szenvedései miatt, de azt is megértette, hogy Balázs nem tartott ki Ágnes mellett, hiszen kevesebb nőiesség volt benne annál, mint amire egy férfinak szüksége van. Belső ítéleteket hozott magában emberekről, de rugalmas volt, tudta, hogy mindenkiben van jó és rossz is. Akit szeretett, a hibáival együtt szerette – ha egyáltalán ezzel a szóval meg lehet nevezni azt, ami őt a többiekhez fűzte. Körülbelül annyit jelentett számára a szeretet, hogy el tudott fogadni valakit, a társaságában jól érezte magát.

Kerülte az olyan kihívásokat, melyekben a hiányosságai kiderültek volna. A nyilvános szerepléseinél, s ezekbe a magánéleti kapcsolatait is beleértem, igyekezett kitérni az elől, hogy filozófiai vagy irodalomtörténeti műveltséganyagból vizsgáznia kelljen. Olyan témákat hozott elő, melyekben otthon volt. Óvakodott az okoskodástól, az elméleti vitáktól. Legyintett az ilyesmikre, nem foglalkozott velük. Biztonságra törekedett, ami abból is kiderült, hogy akárhová ment, mindig bécsi szeletet rendelt.

Mint író, független volt. Ki tudta zárni a spekulációkat, az igazodási kényszert. Ha megrendelésre dolgozott, akkor persze nem, de egyébként igen. A jó műveiben, az igazi pillanataiban kizárt minden külső szempontot, nem rágódott rajta, mit fog gondolni az, aki olvassa majd a művét.

Miről szeretett beszélgetni?

Nagyon higgadtan ítélte meg a politikai, irodalmi jelenségeket. Civil józan ésszel gondolkodott, ugyanakkor tájékozatlan is volt. Ezért is szeretett annyit beszélgetni a maga megválasztotta emberekkel, a világban így igazodott ki, így szerzett támpontokat. Ekként szerzett tudomást róla, hogy kire érdemes odafigyelni. Főként a közéleti ügyekben maradt tájékozatlan, és olyan sokat egyébként sem olvasott. Nem dicsért különösebben

más írókat. Kosztolányit kifejezetten nem szerette. Lekerekítettnek, mesterkéltnek tartotta, amiben igazat is lehet neki adni. Ez például emlékezetes megnyilvánulása volt, s merőben szembe szállt az akkori Kosztolányi-reneszánsszal, de sajnos nem emlékszem hasonlóan érdekes esztétikai véleményre. Inkább az irodalmi élet pletykáiról, kultúrpolitikáról folyt a szó a kávéházi asztalunknál.

Szívesen beszélt a saját témáiról, megfigyeléseiről, egyáltalán: az életről. Ha valakivel megismerkedett az utcán, azt lelkesen elmesélte, mert közben is forgatta az anyagot. Állandóan ott volt benne a készenlét az írásra. Nem minden író viselkedik íróként a nap minden percében. De Iván olyan volt, mint egy szivacs. Állandóan az íráshoz való impulzust kereste. Örökké akörül forogtak a gondolatai. Gelléri Andor Endrében volt még meg ez az állandó izgatottság. Ő is mindig készenlétben állt, hogy rávesse magát egy újabb témára.

66 éves koráig a Józsefvárosban lakott, 1984-ben költöztek el a feleségével az ötödik kerületbe. Tud arról, hogyan élte meg a környezetváltozást?

A felesége, Simon Judit orvosnő kiváló életkörülményeket teremtett számára. A Fiumei útról az Aulich utcába költöztek, ami Iván számára nem lehetett olyan egyszerű. Minden változást nehezen viselt. De magára a gyönyörű Aulich utcai lakásra büszke volt. Nagy elégtétel is lehetett neki ez a polgári környezet. Ez volt az a miliő, amit – akár a politúrozott, szecessziós kávéházakat – az apja elismert volna. Ambivalens érzés lehetett neki az Aulich utcába költözni. Elégtételnek is érezhette, másrészt pedig azon a környéken az utcák és a terek nem adták meg neki azt, amit a Teleki tér igen: az íráshoz az anyagot.

Iván természetében sok gyermeki vonás volt, tartott kicsit a feleségétől. Judit nemcsak feleség volt számára, hanem anyapótlék is. A saját anyját, Alfay Ilonát kicsit restellte Iván, nem vette komolyan, nem tudott rá érzelmileg építeni, legalábbis úgy tűnt. De ezt sem lehetett teljesen készpénznek venni, mert Iván sok mindent csak eljátszott. A valós történéseket is gyakran novellává gyúrta át. Mindenesetre az anyja nem tudta őt segíteni abban, ami a legfőbb ambíciója volt: értelmiséginek, írónak lenni. Az apja viszont már annál fontosabb az értelmiségi szerep elsajátítása tekintetében. Mándy Gyula véleményét vehette át ösztönösen is jó néhány dologban.

Tervezi, hogy ír valamit Mándyról?

Szerettem volna írni egy tanulmányt, de elmaradt, és azt hiszem, már nem is fog megszületni. Az lett volna a magja, hogy a szeretethez való viszonyát követem végig a művein. Az volt ugyanis a vízióm, hogy Iványt egész életében a szeretetvágy fűtötte. Minden írása a szeretetről szól. Még az olyanok is, mint *A bútorok*, a *Kabinszúnyogok*, nem beszélve az apjáról megemlékező szövegekről. Ivánt sokan szerették, de ő valahogy

nem tudott a szeretettel mit kezdeni. Nem tudta magába szívni, élni belőle. Az volt erre a metaforám, hogy az asztmás is úgy fullad meg, hogy van körülötte levegő.

Mit tud a feleségével való viszonyáról?

Amikor megkaphatta volna a szeretetet, elsiklott előle, hárítani kezdte. Ez alól egy kivétel volt: Judit, akihez egy nagyon szép novellát írt éppen erről, az *Egy délutáni alvó*t az utolsó, új novellákat tartalmazó, *Huzatban* című kötetében, amit már csak válogatott gyűjtemények követtek. Ivánnak Judit amolyan anyakirálynő volt, de gyámoltalan kislány is. Félt tőle és óvta. Emlékszem, hogy amikor egyszer a Fészek klubban tartották a születésnapi estjét, izgalmában állandóan az első sorban ülő Juditot nézte, tőle várva visszaigazolást, hogy mikor beszélt már többet a kelleténél vagy jól válaszolt-e. Teljesen az ő függvényeként létezett.

Azért néha fellázadt ellene. Judit éppen a Mester utcai rendelőben dolgozott fül-orr-gégészként, és nehéz volt megszerveznie a lakásfestést. Már felhajtotta a munkásokat, kért árajánlatot, időpontot egyeztettek. Mivel Judit éppen ügyeletben volt, Ivánnak kellett beengednie a munkásokat. Amikor megérkeztek a festők a létrákkal és a vödrökkel, csak annyit mondott nekik, itt semmiféle festés nem lesz, és becsukta előttük a Fiumei úti lakás ajtaját.

Milyen volt Iván a nőkkel?

Közönséges értelemben vett kalandjairól nem tudok. Nem volt csapodár. Viszont imádta, bálványozta a szép nőket. Mindig kinézett magának valakit, akiért aztán rajonghatott. Takács Katit, vagy az utolsó években Tóth Krisztinát. Elég nyíltan rajongott értük, úgyhogy a feleségét ez különösebben nem rázhatta meg.

Beszéltek az Ön prózájáról is?

Foglalkozott a novelláimmal. Nem mondta el a meglátásait róluk, de éreztette, hogy tetszenek neki. Esszéisztikus véleményeket sosem fogalmazott meg, nem osztott tanácsokat. Egyvalamit azért megjegyzett: örült neki, hogy életszerűek a novelláim, és amit csinálok, nem irodalmi irodalom.

Mikor találkoztak utoljára?

1992-ben Hamburgba utaztunk egy íróküldöttséggel: Grendel Lajossal, Tolnai Ottóval, Szilágyi Istvánnal és Ivánnal. Mészöly nem tudott eljönni, ő a műveivel szerepelt. Iván akkor már nem volt túl jó állapotban. Nem fizikálisan támadtak gondjai, hanem dekoncentrálttá vált. Judit rám bízta arra a hétre, és én komolyan is

vettem ezt a feladatot. Egyetlen egyszer sikerült Ivánnal carbonara tésztát etetnem az örökös bécsi szelet helyett. Hamburgban is megtalálta a neki való politúrozott kávéházat. Már a második nap saját asztala volt. Az ottani pincérnők is rögtön megszerették a gyermeki lényét.

Aztán egyik nap elveszett a liftben. Nem tudta megjegyezni, hányadik emeleten lakik, ezért én mindig elkísértem. Az én szállásom a másodikon, az övé a harmadikon volt. De egyszer, amikor nagyon fáradt voltam, óvatlanul kiszálltam a másodikon. Rögtön beugrott, hogy Iván nem tudja, melyik szobában lakik, és rohantam föl a harmadikra, ahol nem állt meg a lift, úgyhogy rohantam tovább. Végül se a lépcsőn nem jött le, se a lifttel, Iván elveszett. Azóta is rejtély, hová tűnt akkor.

'92 után nem is találkoztak?

Találkoztunk, de a beszélgetések – részben idő hiányában, részben mert Ivánt zavarta, hogy mi szétköltöztünk Mátyással – megritkultak. Vittük valahová Ivánt egy irodalmi eseményről a Škodánkkal akkortájt, amikor a Csúcs László-féle rádiós cirkuszok és az SZDSZ szervezte kékszalagos tüntetések voltak [1994 elején Csúcs László, a Magyar Rádió akkori ügyvezető alelnöke nagyszámú munkatársat elbocsátott illetve nyugdíjazott; az SZDSZ pedig az eltávolítottak mellett szimpátiatüntetéseket szervezett – D.F.]. Az Újhold-kör is letiltatta műveinek sugárzását, sőt, Lengyel Balázs az akkor már több éve halott Nemes Nagy Ágnes műveit is letiltatta, és Iván is a sajátjait. A Szentkirályi utcán haladtunk a Bródy Sándor utca felé a Škodával. Iván egyszer csak a Bródy Sándor utca felé mutatott, és azt mondta, hogy nahát, engem innen most kitiltottak. Nem lett volna értelme vitába bocsátkozni, kifejteni, hogy szerintünk kétes ügyhöz adta a nevét, csak annyit mondtam neki, hogy Iván, maga tiltatta le a műveit, nem a rádió, és akkor csönd lett. Nem beszéltünk erről többet. Ez volt az utolsó személyes találkozásunk, amire emlékszem.

Meséltek Önnek a szerkesztői arról, hogy lehetett vele együtt dolgozni?

Egyetlen szerkesztőjét ismertem, Márványi Juditot, aki korábban a Magvetőnél szerkesztette Iván könyveit. Én már a Szépirodalmi Könyvkiadóban voltam kollégája, ám ott nem jelent meg Mándytól könyv, mert Illés Endre idegenkedett Mándytól, megjegyzem, ez teljességgel kölcsönös volt. Nem hinném, hogy Jutka különösebben módosítani akarta volna Mándy szövegeit, jó füle volt, érezhette, hogy nincs mit változtatni azokon. Jutka ismert volt néhány szerzője iránti feltétlen rajongásáról, Iván egyike volt kiválasztottjainak, s Iván ezt nagyon kedvesen számon tartotta.

Oszthatjuk az életművét egymástól karakteresen eltérő korszakokra?

A RARE – Rakéta Regénytár sorozatban megjelent kötetei (*A trafik*, *A bútorok*, *A villamos*; *Strandok, uszodák; Magukra maradtak*) feltétlenül új korszakot jelentenek. Ezekben rátalált valamire, ami lehetőséget nyújtott a megújulásra. Saját magát, az érzéseit tárgyakra vetítette ki ezekben a műveiben. Korábban a szeretetvágyat, szorongást, sóvárgást rábízta konkrét szereplőkre, szituációkra, és egy-egy olyan témára, mint a futball vagy a mozi. De a RARE-könyvei után végül a *Huzatban* című novellásкötetében – amiben az egyszerre kislánynak és erős nagyasszonynak ábrázolt feleségéről is van az a finom, gyöngéd novella – viszont ismét visszakanyarodott a közvetlen élményeihez és a cselekményességhez.

Amikor a RARE sorozatban megjelent köteteit megírta, éppen az életanyag hiányzott. Az emberrel gyermek- és ifjúkorában folyamatosan történnek a dolgok, de később ez változik. Éppen abban az időszakban, amikor már többé-kevésbé befutott írónak számított, nem érték erős impulzusok. És ekkor találta meg a merőben lírai – leginkább versprózának nevezhető – formát. Ez egy elég jelentős, sőt, szerintem a legizgalmasabb része az életművének. Ezt a korszakát megelőzően, a *Fabulya feleségei* vagy a *Mi van Verával?* köteteinek a világában nincs meg olyan erősen az, ami Iván írásainak a lényege. A RARE sorozatban megjelent kis könyvei világa olyan, hogy ezeket tényleg senki más nem írhatta volna. Borges rövidprózáiban vannak hasonló impulzusok, mint a kései Mándynál, ahogy az életnek vagy a látványnak egy-egy töredéke jelentést kezd hordozni. Megmaradni viszont inkább a korai novellái fognak, azok korképek is: gondolok itt az *Előadók, társszerzők* kisprózáira. Ez utóbbi kötetét egyébként így dedikálta a volt férjemnek: „hát, Matyi, ez volt az életünk”.

Kik tekinthetők Mándy előképének a magyar irodalomban?

Gellérinél megvan az Iványra is jellemző szociológiai érdeklődés a külvárosiak iránt. Gellérinél ez sokkal adottabb, ő bele is tartozott az elszegényedett óbudai iparos rétegbe. Iván csak olyan környéken lakott, de nem tartozott a helyi társadalomhoz. Azoknál a szabályosabb prózáinál, amikről az előbb beszéltem, a késő nyugatos rokonság evidens. Vagy Ottliktól is említhetném a *Hajnali háztetők*et. Bár nála a szereplők mindig önreflexívek és gondolkodnak. Iván szereplői viszont nem gondolkodnak, hanem éreznek és csak *vannak*. Nagyon nem tetszene neki, ha ezt hallaná, de bizonyos mértékig Máraiéra is hasonlít a prózaszövése, az elhallgatásaival. Mándy mondatai mintha dőlnének valamerre és megállnának a levegőben mozgás közben. Állandó a veszélyérzet az olvasóban, hogy mi lesz a mondatokkal. Márai hatásvadász módon hallgat el. Mándyban hitelesen, modorosság nélkül akad el a szó. Természetesen neki sem sikerült mindig megúszni a hatásvadászatot, például a *Mi van Verával?* esetében sem.

Mely könyveit tartja a legtöbbre a RARE sorozatban megjelent kötetei mellett?

Nagyon szerettem a válogatott novelláit, melyek *Egyérintő* címmel jelentek meg, ez volt az első könyve, amelyet olvastam. A *Régi idők mozijá*ban is sok remek szöveg van. S ki ne hagyjam a *Mi az, öreg?*-et, melyből talán a legtöbbet lehet megtudni róla, a fiúi fájdalmas szeretetvágyról, amelyről ebben a beszélgetésben is sok szó esett.

Milyen védjegyei vannak még a prózájának?

A szorongás, a humor vagy a gúny nála mind rejtett. Nem kereste a különleges körülményeket, a bizarrt, az egzotikumot. De említhetném a sajátos száraz humorát, az önreflexióját és az eleganciáját is. Az önreflexióról és eleganciáról Ottlik szokott eszünkbe jutni, de ez Mándynál is megvan, másképpen. Mindig érezhető, hogy kívülről figyeli magát az írást. Amit megfogalmaz, arról sejthető, hogy csak leírja, egyébként viszont isten tudja, hogy van az a dolog valójában. Akárhogy szeretem Móriczot, ez nála hiányzik – ő azt ambicionálja, higgyem el neki, hogy amiről beszél, az tényleg úgy van, ahogy a papíron áll. Vagy említhetném Gellérit, aki a novelláiban varázslatot akar végrehajtani, azt szeretné, ha valóságnak hinném a meséit is. Iván nem tukmálja rá magát senkire, nem akar elhitetni semmit. Az olvasóval együtt figyeli a szereplőit, a zajló történéseket, a furcsa párbeszédeket. Ebben újat hozott. Amit a posztmodern annyira preferál, a narrátor eltávolodását a hőstől, az Mándynál rejtetten ott van. Az alaptermészetéből következett, hogy így írt. Akik később hasonlóképp alkottak, azok már rájátszottak erre, tüntetően és szájba rágó módon demonstrálták, hogy a nyelv nem képes megragadni a dolgokat.

És még egyszer megemlíteném a leltározási hajlamát. Megrendített, amikor olvastam Babits egyik vallomásában, hogy fiatal korában nem sokra becsülte a valóság szerepét az irodalomban, viszont öregedve fontosakká váltak számára a tények, a kézzelfogható valóságdarabok, s boldog volt, ha sikerült átmentenie őket az irodalmi szövegbe. Amikor az ember megy ki az életből, és egyre inkább érzi, hogy az, ami most tényleg van, napról-napra múlik el, egyre nagyobb súlya lesz számára a tényeknek. Iván leltározási hajlama is eredhet abból, hogy be akarta gyűjteni, ami igaz volt, ami csakugyan volt egy elmúló világban.

Lát-e valakit a kortárs irodalomban, aki az övéhez hasonló prózát ír?

A Nobel-díjas Alice Munro novelláit olvasom ugyanazzal a gyönyörűséggel, mint az Iványéit, mert nála is irtó kicsi események történnek irtó nagy jelentőséggel, tudja ő is, hogy az élet szenzációi a legkisebb dolgokban is megragadhatóak. Munro olyan finom pszichológiával dolgozik, mint egy késő nyugatos. Mándyt mindenekelőtt az emberek és az élet érdekelte. Ez a sajátosság az amerikai prózában jobban megmaradt, legalábbis abban a részében, amely nem a spekulációkra és az extremitásokra épít.

Bár elbeszéléseket, kisregényeket, drámákat, hangjátékokat, gyerekkönyveket is írt, Ön is, mint az irodalmárok általában, alapvetően novellistának tartja? Más műfajban is alkotott maradandót?

A gyerekkönyvei is meg fognak maradni, de én mint novellistát érzem fontosnak. Egyébként Gelléri Andor Endre is – aki nagyon nagy novellista volt, akkor is, ha főműve, az *Egy önérzet története* regény így befejezetlenül is – szeretett volna megszabadulni a novellista besorolástól, mert úgy érezte, hogy az másodrendű íróvá degradálja. Pedig talán rövidprózában a legnehezebb jelentőset, egyedit, teljesen újat alkotni. Ivánnak a kései korszakában sikerült ez. Amit csinált, annyira saját, szuverén, hogy műfajteremtőnek is nevezhetnénk. De nem ez számít igazából, hanem az, hogy a lénye jön át a szövegen ezekben az írásokban, úgy, hogy akár a mű fölé is nő ez a sajátos személyiség.

Gondoljunk csak Chaplinre! Ha szeretjük, ha nem, jelent valamit a figurája. Iván is hasonló: egy ember, aki kilóg a világból. Nem hős, mégis azt a gondolatot személyesíti meg, hogy jogunkban áll gyengének, komolytalannak lenni. Professzionális civil az irodalom világában, és minden világban. És ez átjön a szövegein: a civil öntudat, a bátorság. Igen, bátor – miközben nem győz bujdosni –, mert nem tagozódik be a tömegtársadalomba.

Nem tudom, hogy Ivánban ez elhatározás volt-e, tudatos program, és tényleg hősiesség kellett-e hozzá, vagy képes se lett volna másként tenni. Az a gyanúm, hogy az utóbbiról van szó. Bár én hajlok rá, hogy többre becsüljem az akarati cselekvést, mint az akaratlant, de ebben az esetben mégis azt mondom, mindegy, hogy tudatosan viselkedett-e így, a saját képességeit számba véve, vagy pedig az ösztöne vitte erre. Végtére a természetes hajlamok vállalásához is bátorság kell, vagy legalább bölcs belátás, hogy nem éri meg változtatni rajtuk.

2014. június

Érmindszenti zarándoklat, 2014 *

A ház kicsinysége mélyen megrendített, amikor először itt jártam. Ajtaja a homlokomig ér. De e ház híres szülötte olyan nagy költő volt, hogy versei kibírták a rágalmakat, a félreértéseket, a kisajátítás orvtámadásait, alkotójuk ellentétes, önpusztító indulatait és szenvedélyeit, kibírták a költő halála után eltelt majd száz év alatt a különböző korokban újra és újra megismétlődő kisajátítási, félreértelmezési tortúrákat. A mi korunkban is több Ady-kép áll egymással szemben. Sokaknak a magyarságát, a „fajtája" sorsközösségét mélyen átélő, ezt mindenkor fennen hangoztató, a magyarság életküzdelmét méltóságteljes sorokban felidéző Ady ad ma is támaszt, megerősítést hazaszeretetében. Az ő számukra Ady a *Négy-öt magyar összehajol*, *A föl-földobott kő*, a *Séta bölcsőhelyem körül*, *Az eltévedt lovas* költője. Mások ellenérzéssel fordulnak azon versei felé, melyekben Magyarország korabeli társadalmi állapotát és elitjét átkokkal sújtotta, elutasítják a szabadkőműves páholyba belépő Adyt, aki a radikális Galilei-kör tagjainak meleg, baráti ajánlásokat írt versei élére. Ők nem tudják megbocsátani Adynak *A márciusi Naphoz,* a *Rohanunk a forradalomba,* a *Sose hull le a vörös csillag, A hőkölés népe, Az Idő rostájában* típusú verseit. És jócskán vannak, akik csakis ezt a dühödten kritikus magyarságszemléletet becsülik Adyban, őrá hivatkoznak az országot és népét illető negatív ítéleteikben. Ám vannak olyan értelmezői is életművének, akik éppen ellentmondásos hitei, szenvedélyei útvesztőjében találnak rá Adyra, ráismerve vergődésében a jóból és rosszból összegyúrt bűnös-ártatlan teremtmény örök nyugtalanságára. *Az ős Kaján,* a *Hiszek hitetlenül Istenben*, a *Ki látott engem,* a *Sátán kevélye,* a *Kocsiút az éjszakában* tanúsíthatja – és még több tucat verset ide idézhetnék, ahogy az előző felsorolások is épp csak jelzések voltak –, hogy ő is e szertelen végletességgel azonosította önmagát. Bármilyen ellentmondásosak is versbeli megnyilvánulásai, ezek legbensőbb lényéből, Érmindszent és Párizs közé feszülő idegzetéből következtek. Nem tagadható, hogy külső hatások is szerepet kaptak ítéleteiben, s nem minden verse született a versek spontán, önnemző módján, írt megrendelésre, koncepciózus elvárásnak eleget téve, de legtöbb költeményében őszinteség süt át a szavakon, a legjobbakban mindig, mert valóban benne magában dúltak az eszmék és a hűség-árulás harcai, nem különböző befolyások felszínes tükrözése történt költészetében. Ha nem tartunk is vele egy-egy versbe írt haragjában, politikai illúziójában, vérségi mítoszában, mindig önkéntelenül méltányoljuk a bátorságot, amely ehhez az őszinteséghez, önmaga felfedéséhez kellett. S micsoda nagy felbuzdulása lelkünknek, amikor vele tarthatunk, amikor úgy érezzük, hogy valami ősi tudásunkat mondja ki, amit nem ismertünk fel vagy titkoltunk eddig.

Nem is a legmerészebb megnevezésekre hivatkozom, hanem olyan érzések kivallására, amelyeket a korábbi korok emberei mélyen eltemettek magukban, a huszadik század viszont felszínre engedte őket, mert

* Elhangzott a XXV. Érmindszenti Zarándoklat keretében, 2014. november 22-én.

egész világképébe belefoglalta a dolgokban, jelenségekben rejlő ambivalenciát. „Magam szeretem, ha szeretlek” – mondja az egyik Léda-versben Ady (*Add nekem a szemeidet*), s ez a héja-nász metaforájába foglalt érzelmeknél is, amelyekben még a romantika rapszodikussága rejlik, újszerűbb érzelmi állapotra világít rá az akkor elterjedőben lévő lélekanalízis önvetkőztető módján. Bátorság kellett a felismeréshez is, nemhogy kimondásához. És bátorság kellett aztán a beteg test és fáradt lélek megmutatásához, vagy akár ehhez az ironikus summázáshoz is: „Egykor imádott, furcsa sorsom / Olyan lett, mint lopott kalap, / Titokban hordom.”

„Paraszt Apolló” – Ady használta e jelképet Toldy Ferenc nyomán, aki Csokonaira alkalmazta. (Csokonait Ady talán legkedvesebb elődjének tartotta.) Németh László aztán Adyt nevezte „Paraszt Apollónak”. Nagyon mutatós metafora, de ha belegondolunk, nem talál igazán. Németh Lászlóval igen ritkán szállok szembe, hű tanítványának vallom magam, de Ady hiába e kis ház szülötte, minden jellemvonása ellenkezik a maga világába és a munkájába forduló, szívós parasztéval. Apolló gőgje és kegyetlensége pedig sebezhetetlenséggel társul, Ady viszont akkor is sebződött, ha ő ejtett sebet. Érmindszent, Zilah épp azért jelentett számára menedéket, mert itt mintha egy másféle sorslehetőség védelme alá került volna. De közben észlelte e táj védtelenségét is; számon tartotta, hogy itt kipusztították az erdőségeket: „Hej-haj Szilvániából, / Erdők helyéről jöttem” (*Magyar fa sorsa*). Az Eltévedt Lovas is itt bolyong a ködben, de ugyanez a köd el is rejti a szülőházban megbújó menekülőt.

Aki megkísérli összefoglalni az Ady személyiségében és művében megmutatkozó ellentmondásokat, jól teszi, ha még egyszer elolvassa a *Ki látott engem?* című versét. Hogy bele se fogjon, hiszen senki nem láthatja ma sem világosabban, amit ő látott lelkébe-sorsába tekintve. „Volt nálamnál már haragosabb Élet? / S haragudtam-e, vagy csak a hitem tévedt? // […] Szabad-e engem hidegen megértni? / Szabad-e előlem közönnyel kitérni? // Gerjedt lelkemnek ki látta valóját? / Ki lát, szívem, sebes és örök jóság?”

A minap valaki megjegyezte, hogy a mai magyar életben nem Ady verseire van szükség. Nem önostorozásra és nem is vérségi mítoszokra. Most, hogy újra végigforgattam versköteteit, meggyőződtem róla, a mi korunkban is elkel Ady példája a tévedéseivel együtt, Ady önérzetes személyiségének önérzetre tanító sugárzása. Ugyanakkor hasznunkra lehetnek gyötrelmes kétségei is, mert nem sokat ér az önbecsülés, ha nem ismerjük sötét kísértéseinket, gyarlóságunkat, és nem sokat ér a nemzeti öntudat, ha nem foglaljuk bele történelmünk és jelenünk sötét foltjait is. Ám az a nemzetkritika se ér sokat, amely nélkülözi az azonosulást, a szeretetet. Hiszen nem kevés hibája ellenére szerethető, vállalható ez a nép, végtére is a mi népünk.

Tamás Menyhért köszöntése*

Családi, baráti körben komikus lenne méltatással köszönteni az ünnepeltet, hiszen nem azért szeretjük, mert jól hegeszti a hidak vasát, simán, zökkenés nélkül áll meg és indul el az autóbusszal, mesterien faragja a sírköveket, új felismeréseket tett a kvantumfizikában. Csak úgy, önmagáért szeretjük, s bár igencsak szokványosan hangzanak, de mindig szívből jönnek jókívánságaink. Köszönthetném Tamás Menyhértet ilyen magánemberi egyszerűséggel, hiszen jó barátok vagyunk, olyan körben szoktunk találkozni, amely kissé családunk is lett az elmúlt években. Nem amiatt kedvelem, amit itt elő fogok sorolni írói tulajdonságaiból és érdemeiből, bár kétségkívül főleg azok miatt tisztelem, hanem Isten tudja, miért kedvelem, mégis a költőt, az írót fogom megidézni ezen a hetvenötödik születésnapon, mert az írók születésnapja az irodalom ünnepe is, s annál nagyobb ünnep, minél jelentősebb művek alkotójáról van szó.

Akkor, amikor Tamás Menyhért feljött Kisdorogról, a bukovinai székelyek ott megtelepült kis közösségéből, négy testvére mellől Budapestre, az 1960-as évek elején, Magyarországon éppen kibontakozóban volt a művészeti modernség, pontosabban előtört a fojtó homokréteg alól, amelyet a sematizmus diktatúrája idején, másfél évtizedig rászórtak a századfordulótól meglévő kezdeményeire és kiváló alkotásaira. A magyar szellemi élet a hatvanas években sem érintkezhetett a nyugati világgal, mégis sok minden átszivárgott a vasfüggönyön az akkori művészeti újdonságokból, s ez külső inspirációt is adott a modernség feltámadásához. Kitört az egyéniség kultusza, például. Minden művész saját világot akart teremteni, s itt a hangsúly az akaráson van, hiszen egyébként se tud mást, csak saját világot teremteni minden valódi művész. Ez a természetes eredetiség és egyszeriség azonban akkoriban nem volt elég, látványosan, deklaráltan, programszerűen akartak a fiatal írók, költők eredetiek lenni. De sokan úgy jártak ezzel, mint a farmernadrággal: a nagy egyéniség-kultusz eredménye a köztük lévő meglehetős hasonlóság lett, egyenruha. Tamás Menyhérttel viszont az történt, hogy miután munkásból üzemi újságíróvá avanzsált, majd a Népszavához került, tehát a toll embere lett, visszatekintett oda, ahonnan jött, és meglátta, hogy miről kell számot adnia választott hivatásában: a bukovinai székelység történetének, régmúltjának és közelmúltjának drámai eseményeiről, a kivetettség, a nem befogadottság és a mégis helytállás friss tapasztalatáról. És nem tudom, meglátta-e, hogy e népcsoport csodálatosan ősi rétegeket őrző nyelvén kell mindezt megidéznie, vagy egyszerűen csak ez szólalt meg benne, s ő csupán engedett belső tudásának. Frivolan mondhatnám, hogy nyilván Tamás Menyhért is megtanult volna „rendesen”, pesti módra beszélni, írni, ha akar, de nem akart. Ahogy eredeti sem akart lenni, hanem csak hűséges egy belé kódolt mintázathoz – és így lett senkihez sem hasonlító költő, író, ráadásul éppen székelyes tömörítései, legendásításai által „modern” is.

---

* Elhangzott 2015. december 10-én a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozata Élőfolyóiratának estjén a Műcsarnokban.

Határ Győző a *Vigyázó madár* című lírai regényéről írva-szólva őstehetségnek nevezte a pályája elején álló Tamás Menyhértet, az orosz írók megjelenítő erejét emlegette vele kapcsolatban mind az ábrázolást, mind az adomázást tekintve, de felfigyelt a fiatal író tudásbeli igényességére is, amikor ezt a kitüntető megállapítást tette: „iszákjában hordja ő a maga Pázmány Péterét csakúgy, mint a maga Montaigne-ét." Nem tudom, ma mennyire érezhetjük találónak éppen e két nagyság nevének emlegetését. Annyiban bizonyosan, hogy Pázmányhoz hasonlóan nyelvteremtő Tamás Menyhért is kétségtelenül, nemcsak őrzője ősei nyelvhasználatának. A megkopott, szokványos nyelvi formákat lecseréli különös fogalom-összevonásokkal létrehozott szavakra, szokatlan toldalékkal mozdít ki egy szót statikus jelentéséből, s ebben a hírhedten lakonikus beszédű székelyek összecsippentett szemű évődését érezzük sokszor. Sajátos szellemességet, Montaigne-i iróniát, ha tetszik. A játék gesztusát, amely a legfájdalmasabb igazság kimondásánál sem nélkülözheti a rezignált felülemelkedést: fáj-fáj, de túléljük, s lám, már eszünket táncoltatjuk rajta.

Ez a rezignált humor azonban csak az egyik eredménye Tamás Menyhért nyelvi összevonásainak, nyelvtani szinesztéziáinak. A másik a közönséges élettények átváltoztatása a versben transzcendens élménnyé, sőt szakrális tartalommá. Egyik utolsó versét például a 2013-ban megtett csíksomlyói zarándoklat élményének szentelte. Ott lihegtem mellette, mögötte, előtte a hegyre kapaszkodóban. Fájt a lábam, majd kiszakadt a szívem, és akkor egyszer csak fent találtam magamat a napfényben fürdő ég kegyelme alatt. – Ezt így mondom el én. S ő:

Lábkörmöm vérhold:
menetfel aláfutása.

Szédít a rajzás,
szédítenek a fák,
gyökérbe, ágba,
égbe kapaszkodom,
mellkasom riadalmát
Döngi,
végy oltalmadba,
húz magával az ima,
édes magaslat!
lábam az erdőszél
dallamára vált,
szemem mennyet ölt;
Irgalmas Jó Anyám!

sokadalmamban
érzem igazán:
árnyam is csupa fény.

Fiatal korunkban nem találkoztunk, nem ismertük egymást. Tudtam, hogy Tamás Menyhért sikeres költő, író, néhány írását olvastam is, értéküket elismertem, de *A Szent-Anna tó regéje* volt az a könyve, 1999-ben, amelynél az egy seregbe tartozást is felismertem. S dedikációi tanúsítják, hogy ő is bajtársát látta bennem a nemzetünkért, a hagyományainkért való rejtett háborúban. 1999-ben igazán nem illett semmilyen katonának lenni, nem illett közügyekért hevülni, pláne nem az irodalomban – és ekkor Tamás Menyhért tizenhárom székelyföldi lány példájával állt elő, akik egy Anna nevű hajadon vezetésével a saját életük feláldozásával a tóba fojtják az őket megalázó-meggyalázó, apjukat, vőlegényüket nyomorító birtokost. A kisregény a tó legendáján túl egy történelmi tablót is fest Apafi Miklós fejedelemségének idejéről, amikor a székely nemesi nemzetet megfosztották jogaitól, s leányaik hőstette a férfiakat is feltüzelte a harcra a jogtipró zsarnokok ellen. A harc során igen sokukat kivégezték. Csak Bethlen Gábor alatt jutottak hozzá jussolt jogaikhoz újra. Nem véletlenül használtam a szót, ami Tamás Menyhértnél mindig az 'örökség' helyett szerepel. Az *örökséget* kapja az ember. A *juss* jár neki. Az egész kisregényre az önérzet sugárzása veti fényét. A pergő, nyílt beszédű szóváltások során – mert szinte dialógusokból szövődik össze a regény, dráma vagy hangjáték bújik meg ebben is, ahogy más prózai műveiben is – elhangzik egy mentegetőző mondat az egyik székely szájából: „Más idő jutott nekünk...” S rácsattan a válasz: „Más, ha hozzá másulunk!”

Úgy érzem, hogy ebben az apró részletben a leglényegesebb erkölcsi intés hangzott el, amit csak mondhatott íróember akkoriban, az ezredfordulón a közösségének. Ha valaki, hát Tamás Menyhért méltán kapta meg a Balassi-kardot.

De nem szeretném ilyen zengzetesen lezárni a kis portrét, amelyet róla felvázoltam. Verskötetei közül a kedvencem a hetvenedik évét morzsoló költő hetven versét tartalmazó *Alkonyút*. Ezek csöndes hangon írt, az élet veszteségeit és örömeit számba vevő versek. Olyan, talán mindannyiunknak ismerős pillanatok vannak benne, mint amilyet a 32-es számot viselő vers rögzít:

Semmi, csak ez a sürge-
tő idő, ez a halállal-egy-
idős pillanat, ez a felélő-
felölelő fény, ez az egy-
ügyülő világ; elevenjeire
hagyott pokol, ez a mell-
kasomban kurkászó; érfalat dübögtető éjszaka –

semmi, csak ez a Semmi!

Azért idéztem ide e keserű szavú verset, mert csak akkor lehet felmérni a hit és a hűség erejét, amely Tamás Menyhért életművében feszül, ha a kétségekkel átjárt, magányát érző lelket is látjuk, amelyből kicsiholódik ez az erő. És látjuk azt is, hogy a reménytelenség évadai állnak mögötte, mögöttünk, ő akkor keltegette a reményt. Most könnyen hihetik sokan, hogy jobb idők járnak ránk, mégis a történelmi Rossz tanúi, énekesei azt érezhetik, amit *A Szent Anna tó regé*jének szereplője, a történet egyetlen túlélője mond: „A jobbult idő nem kedvez az én beszédemnek.” „Ki tudja?...” – válaszolja erre a társa.

Én is ezt mondom. Ki tudja, hogy ma „jobbult” időt élünk-e, s hogy nincs-e szüksége a világnak változatlanul *az ilyen* beszédre.

Albert Gábor köszöntése*

Aggastyánnak kéne lennie így nyolcvanöt évesen, de juszt sem az. Talán mert mindig feltartóztatta valamiben az élet: már eleve a szerteágazó pályakezdet a kadétiskolától a jogi, a teológiai fakultásig, a színészetig, a bölcsészetig, a viszonylag késői írói debütálás, a kenyérkeresetre vesztegetett idő, a szabadon szólás lehetőségének késői beköszöntése. Még nemrégiben is új területre vetette rá magát, ógörögül tanult, mint egy serdülő, de ifjúi kalandvágy fűtötte történelmi búvárkodásaiban is, és a legfiatalosabbnak akkor láthatjuk, amikor kritikus szellemű, de kényes egyensúly tartó esszéit olvassuk a közelmúlt és a jelen által mindannyiunk elé állított erkölcsi választásokról. Szóval lehet, hogy ez az utóbbi évtizedekben kibomló esszéírói hivatás nem engedte megöregedni Albert Gábort, de az is lehet, hogy a nyári evezőstúráknak köszönhető az egész.

Albert Gábor remek novellák és regények szerzője, sokféle stílusban megszólalt: írt realista élménypróżát, szabadasszociációs prózát, allegorikus tézis-elbeszélést, történelmi regényt és kisregényt, lélektani portrét és szociográfiai mélyinterjút, tehát szinte mindent meg tud csinálni, amire vállalkozik, mégis, talán éppen e miatt, az író maga elbeszélő műveiből nem volt igazán megismerhető. Őrá tehát biztosan igaz, amit az esszéírásról mondott: „Az esszé a prózaíró lírája”. Ezért kezdtem önkéntelenül is életművének erről a részéről beszélni. Esszéiből ismertem meg személyét. Az Írószövetség 86-os közgyűlésén felolvasott, nagy hatást kiváltó hozzászólása volt az első fegyverténye egy olyan írónak, aki a közösségért, a magyarságért való felelősségének tudatában szemléli a világot, aki tudja, hogy az értelmiségi ember kötelessége, pláne ha író, hogy mindig pontosan megnevezze a Jót mint célt, akkor is, ha az naiv ideálnak látszik, akkor is, ha a pragmatikus haszonelvűség mákonyában élő világ élhetetlen baleknak tartja. Olyan író lett Albert Gábor, aki méltóképpen folytatja nagy klasszikusaink hagyományát: morális tartást vár el nemzetétől, s bár bizonyára belejátszik erős kötődése a protestantizmushoz, ez az „üdvtan” a huszadik századi nagy esszéírókéval tart rokonságot.

Albert Gábor a kilencvenes, kétezres években cselekedte ezt, vagyis tartotta a frontot, amikor a magyar irodalom beleveszett esztétikai és poétikai játszmáiba, és nem értett szót az emberekkel.

Barátai majd teljesebb képet mutatnak róla és írásairól, én csak ezt a számomra legfontosabb mozzanatot emelem ki, hiszen a Magyar Művészeti Akadémia 2004-ben e gondolatok jegyében hívta tagjai közé.

Most, kedves Gábor, akadémiánk nevében köszöntelek születésnapodon – de az éveid számáról máris elfelejtkeztem.

---

* 2016. novemberében, a Magyar Írószövetség klubjában hangzott el.

„Összekuporgatott reményeink takarékkönyve” – Csoóri Sándor

Fejedelemnek kijáró körülmények között temettük el a költőt – az egyik búcsúztató beszédben el is hangzott: költőfejedelem volt. Ha „csak” költő, író lett volna, még ha „fejedelmi” is, bármekkora jelentőséggel bírna is életműve, szerényebb, családiasabb, „civilebb” lett volna a rituálé. Csakhogy Csoóri Sándornak kivételes szerep jutott a múlt század második felében a történelmi folyamatokban, és a valahai történelemkönyveknek épp úgy szereplője lesz, mint az irodalomtörténeteknek. Ezt a Csoóri Sándort temettük az Óbudai temetőben, a költőt talán most, amikor írótársai búcsúznak tőle ezeken a lapokon.

Pécsi Györgyi *A megélt teljesség költészete* című tanulmányában, 2011-ben így írta le e kettősséget: „A köz ügyeiben zaklatott nyugtalansággal megszólaló, »rebellis« költőszerep kultikus aurája legtöbbször behatárolja az olvasást, értelmezést. […] Számomra sem *csak* költő és esszéíró Csoóri Sándor – műveivel eszmélkedésem legfogékonyabb éveiben találkoztam, versei, esszéi, filmjei világtapasztalatom és személyes emlékezetem részévé váltak. […] ám idővel a művek aktualitása elhomályosul, az egykor volt fontos üzenetnek a mai olvasó számára már nincs valóságos, eleven jelentése – a vers viszont, ha érvényes költészet, ma is megszólít. A *Jók voltunk, jók és engedelmesek* Csoóri-verset például a szabadság-deficites Kádár-korban önfeladó, elgyávuló megjuhászosodásunk provokációjaként olvastuk – a kor elmúlt, de egyetemes és mindig aktuális a vers öngyötrő dilemmája: az, hogy sors- és létrontás, ha elfogadjuk integritásunk korlátozását és személyes alávetettségünket.”

Természetesen nemcsak a fenti sorok írója és nemzedéktársai, hanem más nemzedékekből is nagyon sokan függesztették szemüket Csoórira, kapták tőle a szellemi és erkölcsi impulzusokat, el is várva, szinte ki is követelve tőle a népapostol és a mozgalmi vezér Illyés Gyula megüresedett helyének elfoglalását. Nem mintha Illyés is akarta volna a vezérséget, belőle is mostoha történelmünk hiánybetegségei, például a hiteles politikai népképviselet, a rátermett nemzeti politikusok hiánya miatt faragott a sebzett de még érző magyar tudat szellemi törzsfőt. Hogy is írt Csoóri erről a felé áramló, belé kapaszkodó tömegigényről: „...csak azért biztattak, hogy ne önmagukat kelljen. Sőt, azért, hogy a későbbiekben legyen erkölcsi alapjuk kihasználni. Ütőkártyájuk? Inkább összekuporgatott reményeik takarékkönyve voltam.” (*Levél egy jóakarómhoz!* 1966)

Bizony, már 1966-ban érezte a külső nyomást a „szerep” felé, holott a *belső* nyomás: ösztönös érdeklődése az elhagyott világ, a falu sorsa iránt éppen eléggé determinálta ugyanarra a posztra: a nép szószólójának kellett lennie. Ezt persze írásban akarta véghezvinni, világosan tudta, hogy írónak az írás nyit tért a „forradalomra”, mégis kikerülhetetlenül a politika tereire sodródott át.

Tanúja voltam, ahogy Illyés Gyula mintegy átadta neki a megbízatást nemzedéke megszervezésére. A Hitel folyóirat megfoganásakor, Németh Lászlóné, Ella néni lakásában, baráti társaságban, amelynek azért mindig valami „elintézendő dolga” volt – Ella néni pontosan tudta, mikor, miért, kiket kell összehívnia a vacsoraasztalához. Akkor éppen egy új folyóirat kiverekedése volt a cél. Illyés a maga tréfásra hangolt

modorában, mintegy ironikusan eltúlozva az „agg mester” számon kérő, oktató fellépését, korholta a fiatalokat, Csoórit elsősorban, hogy lassan már megöregszenek, jócskán középkorúak, és még nem sikerült létrehozniuk egy nemzedéki folyóiratot. Márpedig egy nemzedék akkor tud felnőni önmagához, ha fel tud sorakozni egy folyóirat körül. Csoóri kissé elképedten fogadta, hogy Illyés úgy tesz, mintha nem ő is ugyanabban a diktatúrában élt volna, amelyben mindenkit megfosztottak a csoportosulás szabadságától, minden betű ezer szűrőn ment át, míg nyomdafestéket kapott. (Így utólag jut eszembe: hiszen még az a vacsorázó társaság is törvényt sértett akkor, többen voltunk, mint ahány ember még engedélykérési kötelezettség nélkül gyülekezhetett.) De persze nem a jogos mentség számított akkor, hanem a pontosan kirajzolódó feladat: meg kell indítani egy folyóirat engedélyezéséért a küzdelmet. Ebben Illyés már Csoórinak adta át – a vezérsüveget? – a hámot. Húzzon ő!

Ezekben az években sokszor hallottam „megszólni” Csoórit, amiért vezérkedik, a széplelkek még szilenciumát is úgy vették, mintha maga választotta politikai szerep volna. A hatalomhoz vezető út egyik állomása. Sem ők, akik politikától bepiszkolt személynek látták Csoórit, sem azok a „hadak”, akik vezérként tolták volna maguk elé a sokszor és súlyosan megsértett költőt, nem figyeltek vallomására:

„Több mint harminc éven át tudtam, éreztem, hogy a politika hadifogságában sínylődöm, de az utolsó két esztendőben kikényszerített írás- és véleményszabadság következtében egyre határozottabban kezdtem bízni a saját fölszabadulásomban. Abban, hogy a közéletiség kényszerzubbonyát meglazíthatom magamon, s a politika csupán a maga természetes helyét és szerepét foglalja el majd életemben.” (*„Világhiány”* 1990.) Nem sikerült felszabadulnia, sőt, még többet kezdett felfalni belőle a politika: „… azt akarja, hogy mindenhez értsek: a joghoz, a közgazdasághoz, a pénzpolitika gyanús és robbanékony kérdéseihez, eközben persze maradjak még író is, aki csak úgy mellékesen könnyed csodákra képes, hisz ha akarja, két botra kötve, tavaszi transzparenssé tudja átváltoztatni március első szivárványát is.”

Az idézet utolsó sora perdöntő bizonyíték, hogy az utóbbit, a csodatételt bárki teljes joggal várta el Csoóritól: visszavonhatatlanul két botra kötötte a szivárványt... Nem akármilyen költő volt prózában is.

Az a személyiség, akit önmagunkként viselünk, és a világ szeme elé tartunk, mindenkinél, a legegyszerűbb embernél is megalkotott személyiség. Szerep. És ha belegondolunk, rájöhetünk, hogy nem minden ízében saját akaratunkból jött létre. Kényszerhelyzetek, családi, munkahelyi elvárások, egy-egy ember: barát, lelkiatya, olvasmány hatására lettek eszményeink, céljaink, amelyek kiformáltak minket. Szerencsés ember, aki élete során soha nem kerül olyan tükör elé, amelyben nem látszik. Szerencsés, ha mindvégig – ahogy mondani szokták – azonos önmagával. Szerencsés az is, akit magával sodor a szerep, és a tükörben azt látja, amit akar; neki sincs problémája az énképével, de nem azért, mert sikerült összhangban maradnia belső sugallataival, hanem azért, mert maradéktalanul elhiszi önnön hazugságait. Csoóri Sándor nem volt szerencsésnek mondható egyik módon sem. Éberen figyelt, aggályosan mérlegelt mindent, amit tett vagy mondott. Önreflexív volt, eredendően, kezdetektől, hiszen már egy 1966-os jegyzetében, egyébként

egy spanyol költőről szólva, leírja önjellemző kérdéseit: „Mi ez a kimeríthetetlen nyugtalanság? Az igazság megszállott keresése? Vagy éppen az örökös egyensúlyra való törekvés, hogy a mérleg másik serpenyője sose maradjon üresen?” (*A költő és a majompofa*)

A mérleg másik serpenyője sose maradjon üresen. A legtisztességesebb program egy mai értelmiséginek, akár művész, akár agronómus, vagy netán politikus.

Lapozva korai jegyzeteit egy másik miniatűr önjellemzésre is rábukkantam. Faluhelyen már 1964-ben is csak az asszonyok jártak templomba. Egyetlen férfiember tart velük. „Ez a csöndességtől fölmagasztosult paraszt nem azért jár templomba, mert vallásos, nem is azért, mert a papjáért rajong, hanem mert aggódik, mi lesz, ha a vénasszonyokon kívül mindenki fölhagy a templombajárással. Nem lesz, aki ismerné és énekelni tudná a gyászzsoltárokat... Ő csak azért jár, hogy legyen valaki.” (*Üvegcserepek*)

Nem vitás, ez is szerepvállalás, mondhatni, egy szerep eljátszása. Muszáj-Herkulesség. Csoóri is *így* töltötte be szerepét, eredendő elhivatottságból, a vezérsüveget, a fejedelmi koronát mi adtuk neki, mi szorultunk rá, hogy valaki fejére tehessük.

Most nem látszik a szemhatáron fejedelmi költőutód. Sokan ezen sopánkodnak. Én nem bánom. A hiány talán rávesz minket, hogy jobban bánjunk a mérlegekkel, gondoljunk a másik serpenyőjükre is, s hogy megtegyünk dolgokat csak azért, hogy legyen valaki, aki megteszi.

Hitel, 2016/11.

Emlékezés Vathy Zsuzsára

Önkéntelenül őt szólítottam meg, amikor forgatni kezdtem magamban e megemlékezés szavait. „Kedves Zsuzsa! Te is tudod, hogy a mi mesterségünk nagy átka a nekrológírás. Nem mondhatunk nemet a felkérésre, de azonnal szavak törnek be gyászoló lelkünkbe. Még döbbenten idézzük magunk elé az elveszített barátot, riadtan fürkésszük a jövő napokat, éveket, amelyek nélküle telnek majd el, de a szavak fellármázzák ezt az imaházi csendet, s mi tárgyilagosan válogatni kezdünk köztük." Aztán ráébredtem, hogy már nincs kihez szólnom, és ráadásul Vathy Zsuzsa alighanem nem is volt olyan bizalmatlan a szavakkal szemben, mint történetesen én, mert ő hitt az irodalomban, az írás az ő számára szükséges életfunkció volt.

Elég gyakran futottunk össze a környékünkön a Belső-Ferencvárosban. Aprócska nő, színes fejfedőben, kabátban, a szél is elfújja, de mérföldes léptekkel törekedett a célja felé. Ez ugyanis látszott rajta: látszott, hogy célja van. Felderítő útra indult, az Országgyűlési Könyvtárba, a Dzsumbujba, Herendre, valamelyik levéltárba, estefelé pedig a PIM-be, az MMA Kecske utcai klubjába, ezer más helyre, kollégákat meghallgatni, filmeket megnézni, előadásokon okulni. Jóhiszemű hallgatóság volt, szinte lelkes, örült minden felcsippentett tudásnak, információnak, de kérlelhetetlenül kritikus is, ha valami bántotta az ízlését, szociális érzékenységét, humanista erkölcsét.

Ez a kutató szellem és mozgékonyság folyton emlékezetembe idézte, hogy újságíró is, nemcsak novellák, elbeszélések szerzője. A prózaíró néha kicsit restelli, hogy a körülötte zajló történések a számára „anyagot" szolgáltatnak – az újságíró számára viszont ennél mi sem természetesebb. Vathy Zsuzsa teljesen önfeledten öntötte át megélt tapasztalatait, begyűjtött megfigyeléseit írásaiba. Bármely helyzetben zavar nélkül vette elő noteszét, hogy feljegyezzen egy adatot vagy egy tájnyelvi illetve szaknyelvi kifejezést. Éjjel nappal író volt, és nem kételkedett az írás fontosságában. Hiszen éppen ezért hagyta ott a vegyészetet annak idején. És éppen emiatt teltek meg írásai élettel, olyannyira, hogy némelyik kötetét akár a pesti utca bédekkerének is lehet tekinteni. Mándy Iván, Vathy Zsuzsa szeretett mestere is készített ilyesféle virtuális tárlókat az élet apró-cseprő tárgyai számára, gondoljunk a Ra-Re sorozat köteteire, *Trafikok*, *Strandok, uszodák, Bútorok...* Vathy Zsuzsa emberi figurákat gyűjtött be novelláiba, mert ő mindenkit meg mert szólítani. Hihetnénk, hogy ez is újságíró-voltából következett, de ő nem az újságírók rutinos személytelenségével beszéltette az embereket, hanem mint egy gyerek, gyanútlan bizalommal kérdezősködött, s épp ezért az emberek meg is nyíltak neki.

Nemcsak a pesti utca, eleven valóságosságában őrződik meg Vathy Zsuzsa elbeszéléseiben a pápai családi otthon, vagy akár egy múlt század eleji malom, vagy egy ötvenhatos elítélt nő börtöne, vagy Gérecz Attila úszása szökés közben a Dunában, vagy egy fiatal pár veszekedése egy kisvárosi kertben, minden apró részlet, mintegy hitelesen tanúsítva: igaz, ami írva áll, igaz szavú íróval van dolgunk.

Gyermekien tágra nyílt szeme volt hetvenötödik évén túl is. S ez nem metafora, bár az is lehetne,

hanem tény. Nagy, sötét pillákkal keretezett, kék szem, derűs mosoly, halk nevetés. Nevetgélt, ha kérdezett, ha nem túl kellemes dologról volt szó, ha dicsérték. Nagyon kedves jelenség volt, sokan szerették, könnyű volt szeretni. Ez a Vathy Zsuzsa fog hiányozni az életemből. Az író Vathy Zsuzsát elővehetem a könyvespolcról, de nem fog csörögni a telefonom, hogy megkérdezze a véleményemet egy könyvről, egy közösen hallott előadásról, egy politikai hírről, egy pletykáról. Mert szerette ellenőrizni a saját tudását, saját véleményét, ez is hihetetlen becsületességének egyik ismérve volt. Lázár Ervinnel együtt sok barátot gyűjtöttek maguk köré, s bár a kör megfogyatkozott az idők folyamán, Vathy Zsuzsa szerette meghívni magához a kör maradványát, kiegészítve újonnan felfedezett ismerősökkel, hogy elmerüljünk jóízű beszélgetésekben. Még a múltidézésnek is haszna volt ilyenkor, nem üres nosztalgiázás, hanem egy virtuális eposz, legendárium epizódjainak átadása fiatalabb pályatársainknak. De a legfiatalabb lelkű Vathy Zsuzsa volt közöttünk, az ő álmélkodása, hitetlenkedése kísérte a sötét titkok kibeszélését, és mi újra és újra elcsodálkozhattunk, hogy ő a közösen megélt, aljassággal szennyezett korokon makulátlan tiszta szívvel, lélekkel, tudattal lábalt át.

Csodálatos ez a kettősség: kevés kortárs magyar író tudott többet a magyar társadalom életéről, bűneiről, szenvedéseiről, mint ő, és mégis megmaradt idealistának. Sőt, több történt: nemcsak eszményeit őrizte meg, ez még nem lenne oly kirívó, hanem a bizalmát, a jóhiszeműségét is.

Sírni való a jóhiszeműsége. Sokszor meglopták, becsapták, éppen azokon az utcákon, amelyeket annyira ismert és az irodalomba mentett át. A bizalmával élt vissza a halál is. Ez az, ami megsokszorozza gyászomat, barátai gyászát.

Most, és amíg élek, az az ember szeretnék maradni, kedves Zsuzsa, akiben bíztál, bízhattál. Ezt hagytad rám. Köszönöm.

Magyar Nemzet, 2017. január 14.

Interjúk

A politika csak bogarak futkosása

Kérdező: Tornai Szabolcs

Az idén 29. alkalommal rendezték meg a Tokaji Írótábort, amelyre tizenkét országból kétszáz magyar irodalmár látogatott el. A tanácskozás fő témája a száz éve született Németh László volt. Mennyire sikerült Németh László szellemiségét megrajzolni, gondolkodásának a mélyére hatolni?

Az idén több Németh László rendezvényen is részt vettem, van összehasonlítási alapom. Úgy látom, elég sok volt a szűken az irodalomtörténészi szakma számára érdekes előadás. De szerencsére voltak olyanok is, amelyek Németh Lászlót leemelték a szobortalapzatról, bemutatva, hogy életműve időszerű, és modern gondolatokat inspirál. Ilyen feltáró előadás volt például Kiss Gy. Csabáé, valamint Jánosi Zoltáné, amely Németh művészeti-esztétikai elveinek rokon vonásait mutatta ki a nyugat-európai és dél-amerikai irodalmakkal. Ez egy babona eloszlatását segítette elő, amely szerint Németh esztétikailag a XIX. századba ragadt szellem. Egy ilyen évfordulós konferenciának az érdeme az is, ha alkalmat ad az irodalomtörténészeknek kutatási eredményeik bemutatására, de igazi hozadéka az lenne, ha inspirálná a mai korproblémák felismerését és megnevezését is.

Mely előadók engedték meg maguknak a kritikai hangot?

Szirák Péter például, aki a posztmodern prózapoétika jegyében beszélt Némethről. Becsültem, hogy Szirák Péter számára Németh nem maga Belzebub – mint sokaknak az új irodalmárgenerációból –, és nem „átallt” elemzően foglalkozni a műveivel.

Mit és hogyan változtatna a Tokaji Írótáboron?

Jobban örülnék, ha visszatérnénk a valódi viták és beszélgetések gyakorlatához. A Tokaji Írótábor eredetileg tanácskozás volt, „szellemi vitaműhely”, évek óta viszont a konferencia-jelleg dominál. Tavalyelőtt például Kulcsár Szabó Ernő tartott vitaindító előadást az irodalom és a nemzettudat viszonyáról, amiről bizony lehetett volna vitatkozni, de ő azonnal elutazott, a vita elmaradt. Amikor a tábort csaknem harminc évvel ezelőtt Fekete Gyula elindította, jóval kevesebb volt a résztvevő, de voltak igazi viták. Azóta a rendezvény kissé túlnőtte kereteit, s talán a konferencia-jelleg is ludas benne, hogy ma sokan elvonulnak a borospincékbe, nyaralásnak tekintik az eseményt. A vitakészség azzal párhuzamosan tűnt el, hogy fokozatosan eltűnt a szellemi közéletből is.

Miben különbözik a tokaji írótábor a tataitól?

A kettő között nincs átjárás. Polarizálódás érzékelhető mindenben. Hogy több tábor van, az a lehető legtermészetesebb, a barátommal sem kell, hogy mindenben egyetértsek, ez falanxmentalitás lenne. Tokajban érzékelhető olyan törekvés, hogy a jellegét meghatározó népi-nemzeti értelmiségi kör átlépje saját árnyékát. Az itteni hagyomány a társadalomkritikai szemlélet, Fekete Gyula ezzel a céllal hozta létre a találkozókat. A kuratórium ilyen témákat igyekszik kitűzni, de mindig meghívnak előadókat a más szellemiséget képviselő írók közül is. A tatai tábor kizárólag esztétikai, irodalmi kérdésekkel foglalkozik. Persze táboron belül is vannak éles nézetkülönbségek, a lojalitás azonban többnyire hallgatásra és taktikázásra kényszeríti a résztvevőket. Sajnos, nem járunk végére azoknak a dolgoknak, amikben nem értünk egyet, pedig erre lenne igazán szükség.

Hányan szoktak valóban jelen lenni a kétszáz résztvevőből?

Van, hogy százan, van, hogy ötvenen-hatvanan gyűlnek össze a Toldy Ferenc Gimnázium gyönyörű aulájában. Ez egy úgynevezett organikus épület, hatalmas üvegfal az aula hátsó fala, ahol rögtön a hegyoldal kezdődik szőlőtőkékkel. Tokaj nagyon virulens és egyre rendezettebb kisváros, az önkormányzat sokat tesz a táborért a szponzoráláson kívül is.

Felszólalásában az elit értelmiség és a politika viszonyát feszegette. Miért érzi égetőnek ezt a kérdést?

Németh László életművével kapcsolatban azért támadt fel bennem a szándék az értelmiség és a politika viszonyának firtatására, mert ő képviselte és hangoztatta azt az elvet, hogy az értelmiség történelmi feladata, hogy a jövő társadalmában átvegye az irányítást. Ez persze utópiának bizonyult.

De van-e ennek reális alapja?

Valójában az értelmiség igen sokat vállalt a XX. század nagy szellemi mozgalmaiban. Volt ennek üdvös oldala is, de sajnos sokszor megtörtént, hogy az értelmiségiek balekjai lettek a szolgált ügynek. Az értelmiség mindig is ambivalens viszonyban volt a politikával, mert vagy kiszolgálta, vagy éppen opponálta az adott politikai rendszert. Az pedig vagy kihasználta, vagy drasztikusan elhallgattatta őt. A némethi minőségelv egyre távolabb került a megvalósulástól, mert az értelmiség szerepét átvette egy olyan elit, amely nem a „jó ügy” szolgálatára szegődött, nem azt tűzi ki célul, hogy minél jobb élet tervét készítse el a társadalom számára, hanem csak az önérvényesítésnek, a sikernek a lehetőségeit keresi egy olyan világban,

amely technokratákból áll mind a gazdasági, mind a politikai életben. A messzebbre és magasabbra mutató ideálokra a technokratáknak nincsen szükségük. Én ezt az értelmiségi szerep válságának látom, noha nem szívesen használom a válság szót...

Miért?

Mert attól tartok, hogy az értelmiség nagy része nem fogadja el, hogy válságban volna. Jól kiegyezik a marginális szerepével, és élvezi a kényszervakációt. Valahogy elboldogul, ellavírozik részben a politika vizein, részben belterjes gettójában, amit meghagy neki ez a teljesen haszonelvű társadalmi szerkezet. És azokat a kudarcokat, amelyeket megélt, ürügyül használja fel arra, hogy ne teljesítse a hivatást, ami mindig is az írástudók hivatása volt: hogy célképzeteket, jövőképet alakítson ki, s hogy a hatalmat folyamatosan rászorítsa korlátai betartására.

Mi volt a helyzet a rendszerváltás előtt?

A magyar és a kelet európai értelmiség a 80-as, 90-es évek fordulóján, a rendszerváltozás idején és előtte átélhette, hogy fontos szerepe van a politikában, és ennek bizonyítékát láthatta abban is, hogy a politika rendkívüli érdeklődést tanúsított a nem túl gyakorlatias, mondhatni utópisztikus szellemi tevékenységek iránt is, majdnem olyan mértékben, mint a kritikus, ellenzéki megnyilvánulások iránt. Akkoriban a magyar értelmiségi hozzászokott, hogy az életét kitölti a politika, és nemcsak azok, akik tudatosan ellenzékinek vallották magukat, hanem azok is a politika primátusát érezték, akik egyszerű állampolgárok voltak. A 80-as években úgyszólván mindenki ellenzékinek vallotta magát, kis túlzással, még a párttitkárok is. És ennek az lett a következménye, hogy nem tagolódhattak, szerveződhettek csoportokba a különböző nézeteik, ellenzékiségük árnyalatai szerint az értelmiségi rétegek. Túlságosan nagy volt a látszólagos egyetértés, és ez azonnal ki is derült, amikor választani kellett a hirtelen pártokban megtestesülő világnézetek között. Ez volt a rendszerváltás utáni általános hisztériának az oka. Meg a tragédiáknak is, ugyanis sok évtizedes barátságok egyik napról a másikra véget értek, gyűlöletbe fordultak. A korábbi évtizedekben nem szokhattunk hozzá, hogy valamiben egyetértünk, valamiben meg nem, az egymással való szembefordulást a legtöbben a politika bűnének tudták be. Az idősebb generációk politika-ellenességébe még a félévszázados csömör is belejátszott, hiszen már a második világháborúval kezdődően teljesen markában tartotta őket valamelyik politikai rendszer. A fiatalabbak is ismerték a kiszolgáltatottságot a hatalom totális zsarnokságának, éppen emiatt volt katartikus élmény, hogy a rendszerváltozás során megízlelhettük – legalábbis az abban részt vevő értelmiségi réteg – a felette való győzelmet, erkölcsi erőnk győzelmét, a siker euforikus lázát. Annak ellenére, hogy sejthettük, csak statiszták vagyunk, teljesült valami az ideáljainkból. Ám következett a nagy

csalódás, mert kiderült, hogy a politika a maga törvényei szerint működik. Németh egyik tétele az, hogy amit egy politikus soha nem követne el mint magánember, azt aggályok nélkül megteszi mint politikus, sőt, meg is kell tennie. Ez a politikai praxis fölöslegessé nyilvánította az „amatőrök" jelenlétét a felségterületén, és sokan sértődötten, utálkozva fel is hagytak a közéleti munkával.

Milyen eszközei voltak az értelmiségnek, amelyek ma hiányoznak?

Ma is meglennének az eszközök, mert az értelmiség elég könnyen megteremti magának őket, például előadásokat tart, vagy megkeresi azokat a köröket, csoportokat, egyesületeket, amelyekkel együtt tud érezni, gondolkodni, amelyekben csiszolhatja véleményét, és nagyobb hatásfokkal képviselheti a széles nyilvánosság előtt. Sajnos, nem sok jelét látom ilyen spontán szerveződéseknek, bár minden apró kezdeményezést meg kell becsülni. Inkább azt tapasztalom, hogy van egy értelmiségi réteg, amelyik az egyes pártok holdudvarához tartozik, és e szerepnek lázasan megfelel, de ezzel voltaképpen feladja függetlenségét, sajátos gondolkodásmódját. Ez nem a Németh László-i értelemben vett szolgálattevő, hanem közönségesen pártszolgálatos értelmiségi magatartás.

Az értelmiségi politikai szerepvállalása nem azt jelenti, hogy az értelmiségiből politikus lesz?

Értelmiséginek és politikusnak lenni, úgy vélem, két különböző dolog. Az értelmiséginek lehet politikai meggyőződése, lehet egy párt híve, ez magától értetődő, de nem keresheti a teljes szellemi azonosságát egy pártban, mert akkor okvetlenül csalódik, ezt több hullámban is megéltük, tíz év tapasztalata áll mögöttünk. Ha egy értelmiségi a szellemi azonosságát csak egy pártban akarja megtalálni, elveszíti azt a távlatot, amelyben a folyamatokat történelmi léptékben és nem négyéves periódusokban látja. Az értelmiségi nem veszhet el a gyakorlatban, bár nem is válhat álmodozóvá. Az értelmiségiek nagy része számára manapság szinte szitokszó lett a politika. Nevetnem kell, amikor egy kiállítás-megnyitón vagy egy színházi társulat bemutatkozásakor a művészek mindenkit biztosítanak arról, hogy ők nem politizálnak. Ez nevetséges és szomorú. Egy francia szociológusnő pár éve szóvá is tette: hogy lehet az, hogy a kelet-európai értelmiség akkor hagyja abba a politizálást, amikor végre lehetősége nyílik rá? De nem értek egyet Németh Lászlóval abban, hogy az lenne a jó, ha az értelmiség átvenné a hatalmat, mert a hatalomgyakorlás egy másik szakma.

Az értelmiségiek tanácsadóként dolgozzanak a politikusok mellett?

Nem feltétlenül, de vissza kellene fordulniuk az eredendő közéleti érdeklődéshez. Jelenleg túlságosan bezárulnak a szakmájukba a szellemi foglalkozásúak. Ha az értelmiségi elit visszatérne a

kényszervakációról, akkor jobban látszana a jelentősége. Számos kiváló tudós, orvos, tanár van, akik teljes ismeretlenségben és elszigeteltségben végzik munkájukat, pedig közéleti jelenlétük is fontos lenne. Csalódtak, úgymond, a politikában, de tudatosítani kellene végre, hogy közéleti gondolatainkkal a gyakorlati politika fölé kell emelkednünk, hogy a szellemi, erkölcsi értékek képviseletét elláthassuk. Sajnos, már bedőltünk annak a pragmatizmusnak, ami mindenek fölé helyezi a hasznosságot. Az értelmiségi tevékenység presztízse kérdésessé vált, mert azzá tette az újliberalizmus és a szélsőséges individualizmus. Az átlagpolgár számára evidens, hogy siker csakis a rengeteg pénz birtoklása lehet, és az, hogy valaki sokat szerepel a tévében. Az amúgy is csalódott és egzisztenciájában megrendített mai értelmiség mintha nem eléggé védené ki ezt az őt lefokozó megítélést. Legalább saját értelmiségi öntudatát kellene újra felélesztenie, és a társadalommal elfogadtatnia, hogy az ő munkája, még ha nincs is közvetlen gyakorlati látszatja, nélkülözhetetlen része a világnak, és az elvégzésére rajta kívül senki más nem képes.

Az írótáborban volt-e az értelmiség és a politika viszonyáról valamiféle eszmecsere?

Egyetlen érdekes gondolat merült fel – Elek Tibor, a Bárka főszerkesztője említette –, hogy túlságosan nagy véleménnyel vagyunk az értelmiségről. Egyáltalán nem biztos, hogy az értelmiség képes jövőképet, utópiákat alkotni. Ma egy Németh László sincs, nemhogy több. De szerintem az értelmiségi már azzal is alkot, ha életmintát ad, ha saját presztízsét megvédi. Ha méltósággal teli életet tud éli. Azt az életformát, ami magasabb rendű, mint a vulgáris, gyakorlatias hajsza, demonstrálni kell az egészen kis közösségekben is. Ahogy Németh mondta, a politika a történelem hatalmas folyamataihoz képest csak bogarak futkosása. Az a méltó feladata a gondolkodónak, hogy ezt a történelmi léptéket érezze a korban, és ha ezt megteszi, olyan ideált tud megfogalmazni, ami felé törekedni lehet, ami iránt igényt lehet támasztani. Rehabilitálni kell az ideál fontosságát az életünkben, a célképzetek óriási energiát szolgáltatnak.

Heti Válasz, 2001. 08. 31.

Túlélő-show-k évadján

Beszélgetőtárs: Pécsi Györgyi

Szokatlanul formálódott Ács Margit alkotói pályája. Sikeres prózaíróként indult a hatvanas évek végén, négy prózakötete – *Csak víz és levegő*, 1977; *Beavatás*, 1979; *Kard, korona, alamizsna*, 1983; *A gyanútlan utazó*, *Az esély*, 1988 – szabályos rendben jelent meg, és igen kedvező visszhangot váltott ki. Ez időben könyvkiadói szerkesztőként dolgozott a szépirodalmi (1964–1987), utóbb a Magvető Kiadónál, és rendszeresen írt kritikát. Majd a rendszerváltozás körüli években a szépíró (és kritikaíró) műfajt váltani látszott, a nyolcvanas évek második felétől esszékkel jelentkezett – *A hely hívása* (2000), *Jeleneink és múltjaink* (2006) kötetek –, az elbeszélések, kisregények pedig elmaradtak. Nemcsak műfajt, hanem szerkesztői munkát is cserélt: 1993 óta a Kortárs folyóirat tanulmány- és esszérovatát vezeti. Persze, ezek szakmán belüli váltások, alapvetően konszolidáltnak, zökkenőmentesnek látszik pályája. Az élettörténet mögött azonban – írásai tanúsága szerint – folyamatos, vívódó küzdelem zajlott, az önmeghatározásé és a helyzet-meghatározásé. Ennek a küzdelemnek van látható íve is: Ács Margit leginkább a nyugatosokéhoz rokonítható prózával kezdte pályáját, ma viszont a népi mozgalom éthoszát fölvállaló és a nemzeti hagyományokat folytató irányzat meghatározó személyisége. Esszéit a tisztázó szándék, a nemzet és az ország sorsa iránti aggodalom vezérli, a Németh László-i üdvösségügy elkötelezettjeként mélyen személyes és szenvedélyes hangon fogalmazza meg súlyos fölismeréseit, tapasztalatait, s rendre megszólal közügyeinkben is. Munkásságát többek közt Füst Milán- és József Attila-díjjal, Arany János-jutalommal ismerték el; 2002 óta a Magyar Művészeti Akadémia tagja.

Illyés azt mondja, aki a versírást abbahagyja, az igazmondást hagyja abba; a kijelentés nyilván a prózaírásra is vonatkoztatható. Írói pályád viszont mintha cáfolná az illyési kijelentést: a szépírás közvetett igazmondását az esszéíró közvetlen igazmondására váltottad. A szépíró, az esszéíró, a szerkesztő szent háromságában miként határozod meg magadat?

Igazat adok Illyésnek: a vers lecsupaszítja a személyiséget, ahogy a novella vagy a regény is; jobban kivallatja az írót, mint az esszé, amelyben elméleti vagy tényszerű hivatkozások vértezetében jelenhet meg. Az alanyi verssel szemben az elbeszélő prózában persze rengeteg az elidegenítő mozzanat, tehát az epikus – pláne a narrátor pozíciójában – kevésbé viszi vásárra a bőrét, mint a költő, de vásárra viszi. Ha akarjuk, ha nem, mi is nagyon mélyre keveredünk önnön igazságainkban az írás nyűge alatt. 1989 után egy ideig nem volt hova leásnom magamban, mert az akkori politikai változások világossá tették, hogy a tudatomban, reflexeimben, a szöveg „hangképzési" módjában addig leülepedett tapasztalatok múlttá váltak. Nincs szükség például arra, hogy valóságos epizódoknak mímelt allegóriákba mentsem át undoromat, haragomat a velejéig romlott rendszerrel szemben, nincs szükség a tojástáncra, amit a megjelentethetőség érdekében a párbeszédek vagy monológok mondatain járok, lehetnék szabad és nyílt. De nem is olyan könnyű rögtön szabadnak lenni a gúzsba kötve leélt élet után. („Feltámadni épp olyan nehéz" – írta Nemes Nagy Ágnes.) Ráadásul maga a felgyűlt életanyag sem volt más, mint amiről addig is beszéltem, s ami a szorongásról és az emésztő haragról szólt. Mindenekelőtt élnem kellett az új lehetőségek és – mivel hamar kiderült, hogy vannak – az új félelmek között, ez nyilvánvaló. Lázasan éltem tehát mint aktív mozgalmár rendszerváltó, és tátott szájjal figyeltem magam köré. Egy alattomos indulatoktól fűtött, brutálisan mohó, cinikus emberi világ

tárult fel, azt is mondhatom: szakadt a nyakamba, nagyon sokunk nyakába. Vége lett az illúziónak, hogy csak a rendszer áll minden jónak az útjában, rólunk magunkról, a népről derült ki, hogy nagy baj van velünk. (A politikai csalódásról most nem beszélek, eleget szóltam róla írásban.) Vállalati átalakulásra hivatkozva 1992-ben korengedményes nyugdíjba mentem a Magvetőtől, azt hittem, a kenyerem meglesz, és élhetek az írásnak. Csakhogy a nyugdíj nem volt elég kenyérre sem, különösen, hogy kiléptem a családi otthonból, és egy új életet kellett berendeznem. Nagy szerencsém, hogy a Kortársnál akkor épp kritikai rovatszerkesztőt kerestek, s oda kerülhettem. Folyóirat-szerkesztőnek lenni gyökeresen más, mint könyvkiadói lektornak. Az voltaképpen csak rangos kenyérkereső munka volt. Ezt pályám szerves részének érzem, különösen, amióta a tanulmány és esszérovatot szerkesztem. Mert hát abban, hogy a Kortárs nagy részt vállalt a magyar irodalom veszélyeztetett értékeinek éltetésében a mai kurrens szellemi divat, az irodalomtudomány és irodalomszemlélet uralkodó paradigmájával szembeszegülve, benne van az én teljesítményem is. Igen, most önérzettel szerkesztőnek is vallom magam. Az említett méltatlan szemléleti túlsúllyal kapcsolatos esszéim születése is. Többnyire tehetetlen haragomban írtam őket, vitázva az előítéletekkel, amelyek a nemzeti sorstudatos írókat, mindenekelőtt a népi mozgalmat illetik. Mondom: vitázva, de sajnos semmiféle vita nem volt. A címzettek ignorálták érveimet. Mégsem érzem kudarcnak, hogy megírtam ezeket az esszéket, mert az érvek kimunkálása során megerősödtem nézeteim nagyobb részében, kisebb részüket meg kiigazíthattam. És néhánynak azok közül, akik maguk is e gondolatok vonzáskörében élnek, jól esett olvasniuk őket a hét (tizenhét vagy ki tudja, még hány?) szűk esztendőben – ez önmagában igazolja létüket. Mégis elsősorban prózaírónak szeretném tartani magam, a húszévi kihagyás ellenére. Talán még van esélyem, hogy kiderüljön, el tudom-e mondani, amit csak a novellák, regények teljesebb igazával, az élet természetes igazával lehet. Megkezdett regény, csaknem kész novellák várják, hogy bezárkózzam velük egy szobába.

A magyar írók rendszerint mitológiát építenek származásuk, születésük tényéből. Írói pályád ezt a hagyományt is cáfolni látszik. Azt írtad, szabadulni akartál az újpesti munkáscsalád kispolgári környezetéből, amelybe beleszülettél, gyerekként is valamiképpen értelmiségiként gondoltál magadra. Ennek a – kezdetben bizonnyal ösztönös – önmeghatározási problémának az érzékenységét műveidben hosszú ideig követhetjük. Szakadatlan, gyötrelmes keresés jellemez, hogy megtaláld – nem annyira a személyes helyedet, identitásodat, mint – a magad hely- és önmeghatározásán keresztül a társadalommal és a nemzettel szolidáris magyar író, értelmiségi helyét és szerepét. Mikortól érezted, hogy valóságosan is a „helyeden vagy", és mi az, amit megőriztél magadban az „eredetből"?

Mindig csakis a személyes helyemet kerestem, ez a hely azonban folyvást attól is függött, hogy mi történt az országban. Tehát egyáltalán nem „a nemzettel szolidáris magyar író" szerepét éltem át, csak meg akartam maradni jó lelkiismerettel abban a világban, amelyben nyilvánvalóan „szövetidegen" voltam. Az árvasággal kezdődött. Nem ismerhettem apámat, másfél éves voltam, amikor meghalt. Anyám alig húszévesen lett özvegy, újabb házasságáig nagyszüleim egyszobás lakásában éltünk nővérével és annak családjával együtt, itt vészeltük át az ostromot is, majd az új rendszerben a lakás egy szobával és egy fürdőszobával gyarapodott, s ez a fantasztikus gazdagodás egész életükre lelkük mélyéig lekötelezte őket a „munkáshatalomnak". Furcsa módon édesapám emlékét nem ápolták, csak abban a formában hallottam emlegetni: „Jesszusom, akár az apja!” ezt szörnyülködve mondták, énrám, következésképpen kezdettől fogva úgy hittem, hogy velem valami nem stimmel, ahogy apámmal sem stimmelt. Ezért aztán tudni se akartam róla, minden erőmmel meg akartam felelni a család ízlésének, s egyáltalán: minden létező

elvárásnak. Az iskolában is nagyon jó tanuló lettem, de ezzel aztán végképpen bebizonyítottam, hogy kiütök a családból, ahol nem volt szokás jó tanulónak lenni. Mai pszichológiai terminussal tehát egy nem elfogadó családban nőttem fel. Gondolom, ennek következménye a szüntelen önigazolási kényszer. Egy idő után már tudatossá vált bennem, hogy én sem fogadom el – egyébként imádott – nagyanyám és a többi családtag értékrendjét, nem tetszenek a bútoraik, feszélyeznek az andalító slágerek és így tovább. Így hát akkor sem adhattak volna biztonságos hátországot, ha jobban elfogadtak volna. Az egyetlen terepen, ahol otthon kellett volna magamat éreznem: a tudás, az ismeretek, a kifejezésbeli készségek területén is gyötört a bizonytalanság. Átérezve a megszerezhető, elérhető tudás végtelenségét, nevetségesen felszínesnek láttam minden, egyébként az iskolában bőségesen díjazott tudásomat, mintha folyamatosan blöffölnék. Egyre csak rettegve vártam, hogy lelepleződöm, kiderül, hogy csalás minden bizonyítványom, minden eredményem. Ez a rettegés még a szépirodalmi Könyvkiadónál is kísértett, ahová egy társadalmi ösztöndíjra kiírt pályázat megnyerésével kerültem. A pályázat beadásakor fogalmam sem volt, hogy milyen remek dolog lesz majd friss diplomával lektorként bekerülni a nagytekintélyű kiadóba, kizárólag az ösztöndíjra hajtottam, mert akkoriban nemigen volt mit ennem, pedig versenysportoló is voltam, aki tudvalevőleg még éhesebb, mint egy átlag fiatal. Az ösztöndíj tényleg megoldotta az étkezésemet, de az igazi nyereséget a kiadói gyakorló-munka jelentette. Másodéves koromtól kaptam próbalektorálásra kéziratokat, és belegyökereztem a szerkesztőség életébe, ahol Domokos Mátyást jelölték ki mentoromnak, és rajta kívül is olyan szerkesztőkkel-írókkal tarthattam kapcsolatot, akik az akkori irodalmi élet „bázisállomásai" voltak. Juhász Ferenc, Réz Pál, a főnökünk, Illés Endre, a gyakran belátogató Vas István, Nagy László, Kormos István, Jékely Zoltán, Piliszky János – az irodalomról való beszédnek olyan módját gyakorolták, amely sokkal magasabb igényű volt, mint a szervetlenül összeragasztott, marxizmussal kisámfázott egyetemi információ-anyag, ugyanakkor mégis emberi tudás volt, viszonylagos és időbeli, és szerteágazott az élet minden megnyilvánulására. Nem mondhatom, hogy azonnal felszámolta ez a környezet az elemi bizonytalanságomat és a bizonyítási kényszereket bennem, de az első szintjére a megnyugvásnak eljuttatott. A tény, hogy elismerik – és épp a „tisztikar" ismeri el – az irodalomban való illetékességemet, a rejtélyes adottságot a tehetség kiszagolására, a lényeg érzékelésére, az első bizonyosság volt az életemben magamról. Azt hiszem, azért tudtam megkapaszkodni a pályán. A kérdésedben felvetetted a társadalmi szolidaritásra való igényemet is. Ennek akkoriban nem voltam tudatában, csak valami általános morális kötelességérzet irányított. Mindenesetre azt is szerencsémnek mondhatom, hogy ez az elit szellemi környezet a politikai szemléletét tekintve alig-alig provokálta belső tisztesség-igényemet. Sőt, többnyire tőlük sajátíthattam el az értelmiségi kritikai attitűdöt, amit akkoriban ellenzékiségnek volt szokás minősíteni. Amikor már státuszba kerültem, egyik-másik kolléga jóindulatúan pisszegni kezdett, hogy ne jártassam a szám, mert vannak köztünk különb-különb fülek is. Meghánytam-vetettem a dolgot, és arra jutottam, hogy nem akarok lektor lenni, ha folyamatos képmutatás az ára, tehát ha be kell szüntetnem saját magammal a beszélő viszonyt. Takarításból is lehet élni – szögeztem le meglehetősen elszántan, de nem került sor szakítópróbára. Jó sorsom megengedte, hogy tisztességes maradjak. Elegen voltak a kiadónál olyanok, akik a rendszer szolgálatát ellátták. S szerencsére szükség volt a szakmai hitelesség biztosítására is. Ez, gondolom, nem volt ritka helyzet a Kádár-kor alatt az intézményekben. És voltak fényes pillanatai is a lektorkodásnak: néhány nagyon fontos, hivatalos gyanakvásba és elutasításba ütköző írót én segítettem, némi ügyeskedéssel, megjelenéshez. Hajnóczy Pétert és Kertész Imrét például.

Mozgalmas és izgalmas korban indult a pályád, de mintha kívülállóként, mintha egyedül jártad volna az

utadat – már ami a nemzedékhez való tartozást illeti. Úgy tűnik – részben magánéleti, családi helyzeted miatt is – kimaradtál azokból a formális szerveződésekből (például a lillafüredi tanácskozásból), amelyek a forradalom megtorlását követően, az 1963 után konszolidálódó Kádár-korban akkortájt először elindulhattak – miközben nagyon is benne voltál az irodalmi, meg az úgynevezett elit értelmiségi közéletben.

Ha úgy érted az értelmiségi közéletet, hogy kiváló irodalmárok környezetében forogtam, akkor el kell ismernem: benne voltam valamiben, ami számított, de persze a tényleges hatalomtól nagyon messze. Valóban volt egy nem hivatalos, szerkesztőségben, kávéházban, kocsmában, lakásokban zajló, beszélgetős, társasági formája az irodalmi életnek, voltaképpen a fiatal nemzedék szerveződései is ilyen úton-módon jöttek létre. Én nem kerestem ezeket a csoportosulásokat. A hatvanas évek elején az egyetemi „mozgalmak" zavarosak voltak, eszemben sem volt ifjú maoistaként szidni a fridzsiderszocializmust, gondolj bele! Említettem már: sportoltam, a kiadói munka is nagyon sok időmet kötötte le, szerelmeim, haverjaim távol álltak az irodalom világától. Őszintén szólva, attól is óvakodtam, hogy olyan magánkapcsolatokba keveredjem, amelyek a kiadói munkámban kínosak lehetnek, belesodornak nem vállalható, baráti elkötelezettségekbe. A hatvanas évek végén amúgy is inkább költők rajzottak, s versantológiák körül nem sok keresnivalóm volt, bár lektorként sok velem egykorú költő kéziratával találkoztam, és van köztük néhány, aki jó emléket őriz rólam – persze van olyan is, aki rosszat. De a legfőbb ok, amiért távol maradtam az irodalomban nemzedékemtől, Domokos Mátyással kötött házasságom volt. Az ő irodalmi kapcsolatai, az ő – nálam egy nemzedékkel idősebb – baráti köre az enyémmel szemben nagyon is markáns volt, én is ezeket a barátságokat kezdtem el háziasszonyként szolgálni. Már amikor végre háziasszony lehettem, szinte percekkel első fiúnk születése előtt – addig ugyanis albérletekben laktunk külön-külön. Az abszolút csóróságból egyenest bele kellett ugranom a középosztály életvitelébe, és bármilyen komikusan hangzik ez most, lámpalázas ambícióval akartam megfelelni a szerepnek. Minden fillérre szükségünk volt, hamar visszamentem a kiadóba, de hamar jött második fiúnk is. A hivatali és külön munka, a gyerekek, az esti összejövetelek a barátokkal tökéletesen kimerítettek. Különben is a találkozókon, talán a lillafüredin is, Domokos Mátyás vett részt, a gyerekekkel pedig valakinek maradnia kellett. Ezt egyáltalán nem tartottam áldozatnak. Arra a kérdésedre, hogy mikor éreztem magam először a helyemen, azt mondhatom, amikor anya lettem. Persze a kérdésed az írói mivoltamra vonatkozott, majd igyekszem arra is felelni, de bizonyos, hogy még az íróságban is szerepe volt az önigazolási kényszerességem megszűnésének. Nem volt kétséges, hogy jogom van a világon lenni, ha egyszer el kell látni a gyerekeimet. Ők lettek mindaz, ami addig hiányzott: az érzelmi hátország, a család, az elfogadottság. Nem mertem volna vállalni az írói kiszolgáltatottságot, ha minden önbecsülésemet arra a lapra kellett volna feltennem. Így, hogy a helyem a világban már biztos volt, ráadhattam magam. Nem véletlen, hogy első novellám is gyerekpesztrálás közben született, egy békésebb, csöndesebb napon, 1970-ben. De kiadni a kezemből azért nem mertem. Mátyásnak megmutattam, és ő biztatott. Évekig csak ennyi történt: újabb és újabb elbeszéléseket írtam, amikre ő rábólintott, de csak 1976-ban szántam el magam a publikálásukra, amikor már kész volt a kötet. Nem mintha megnőtt volna az önbizalmam, csak a lapulást nem bírtam tovább. A frusztrációm oka, hogy a kiadóban jól láttam, milyen keserves a féltehetségek sorsa. Ha közel vannak a tűzhöz, köteteik is megjelenhetnek, mégis élethosszig szenvedik el a tudatot, hogy csak megtűrik őket a pályán. Nem akartam kockáztatni, hogy szerkesztői presztízsem rongáljam esetleg nem „igazi" novellákkal. s akkor már másféle vesztenivalóm is akadt: kritikákat írtam, például a Magyar Nemzetbe egy egész sorozatot, s ezek elismertsége egyértelmű volt. márpedig nagyon kínos, ha a kritikus szigorú ítéleteivel saját gyenge alkotásait szembesíthetik. A

nemzedékből való kimaradásra igazában 1976 táján került sor, amikor első novelláskötetem megjelent, mert akkor valóban jó néhány, azóta csúcsra jutott prózaíró indult, akikkel természetes lett volna az egybe sorolásom. Hogy miért rekedtem ki csoportjukból, az már más történet. Az már nem rajtam múlt, legalábbis nem teljesen rajtam múlt.

A hatvannyolcasok, legalábbis Nyugat-Európában nagyon radikálisak voltak. Igazságosabb társadalmat követeltek, szexuális forradalmat hirdettek, kommunákat hoztak létre. Kisregényeid, elbeszéléseid női szereplőit viszont nem annyira a tradíciók kategorikus elutasítása, mint inkább a szorongás, a sérülékenység, a kompenzációs kényszer jellemzi. És egyáltalán: a magánélet síkján jelenítetted meg a társadalmi torzultságot, a frusztrációt, amely a kapcsolatokban csapódott le; alig-alig van harmonikus személyiség, kapcsolat.

A szexuális forradalom – jól látod – alapvető változást hozott a mi nemzedékeink életébe, s a merev társadalommal való szembeszegülést tekintve messze fontosabb szerepet töltött be, mint bármely politikai törekvés. 68-hoz inkább ez utóbbi, a politikai lázadás kapcsolódik, a tabuk ledőlése a szexualitásban addigra már jórészt végbement. Szükséges, az egész huszadik században érlelődő, természetes fordulat volt – de miért szabadított volna meg minden szorongástól? A szüzesség és a hűség doktrínája helyébe a szexuális teljesítmény kultusza lépett. No meg gondold meg: a fogamzásgátló pirulák eleinte olyan brutális hatásúak voltak, hogy megbetegítették a nőket, s sokan nem is használhatták azokat. Szóval az emberi kapcsolatokban rejlő kiszolgáltatottság, disszonancia a szex emancipációjától nem szűnt meg, pláne nem itt Kelet-közép-Európában, ahol a feudális reflexek tovább éltek a szocializmusban, a nők megítélése a jóravaló igásállattól a kurváig terjedt. De a férfiak kiszolgáltatottságát sem láttam kisebbnek, mint a nőkét, tehát nagyon távol állt tőlem a feminizmus. Egyszer Bonnban el is mondtam egy író-olvasótalálkozón – ez már a nyolcvanas évek közepén volt –: a mi egészében frusztrált magyar társadalmunkban a nők nem a férfiakkal konfrontálódnak, hanem – velük szolidárisan – a rendszerrel, amely egyaránt megfosztja őket szabadságjogaiktól. Az ottani feministák persze háborogtak, és kivonultak a teremből. Igen, el kell ismernem, az alapvető életélményem a szorongás volt, amiben a társadalmi környezet penetráns hazugságainak és az állampolgári kiszolgáltatottságunknak jutott a főszerep, de azért épp elég okot adnak a szorongásra az emberi kapcsolatok hazugságai, fojtogató kényszerei, önmagában az érzelmi visszamaradottság vagy pallérozatlanság is. Gondolom, az irodalom az egyetlen, amely ez utóbbira befolyással lehet. Mindenki nem járhat pszichológushoz!

A nyugatos prózaírói hagyományt folytattad, Szerb Antal értelmiségi, művész regényeinek a szellemi rokonságára gondolok, Mándy polgári miliőábrázolására. Inkább a polgári származású írók stílusához vonzódtál, ebben talán szerepet játszott társasági életed is. Ugyanakkor büszkén elvállaltad a valósághűséget is, egyik novellád például egy plakátproli családról szól, de jellemzőbb, hogy értelmiségiek a hőseid – nem vonzott a móriczi realizmus?

Bevallom, Szerb Antal regényeit akkor még nem is olvastam, amikor jó néhányan a környezetemből vele való rokonítással hízelegtek nekem. Mándyt nagyon szerettem, de hát éppen a társadalmon-kívülisége miatt. Mert ha polgári miliőben játszódik is írásainak nagy része, valójában az ő szereplői és alteregói is beilleszkedési zavaroktól szenvednek, s szorongva akarnak megfelelni, legalább a papának. A nyugatos,

„polgári" prózaírói hagyományhoz öntudatlanul és önkéntelenül fordulhattam, hiszen ennek volt valamelyes kontinuitása a szocreálon átnyúlva, de ehhez hozzá lehet számítani sok egyéb mellett Móricz kisregényeinek a zömét is, amelyek ugyancsak a vidéki polgári élet mementói. Az úgynevezett nagyrealizmus, a szociográfiai indíttatású valóságábrázolás reménytelen vállalkozás lett volna a számomra. Országjáró riportkörutakra, ahol a vérbeli nagyrealista összegyűjti az anyagot, nem indulhattam volna, ha vágytam volna rá, akkor sem, de eszembe se jutott: nyilvánvaló volt, hogy épp az az össztársadalmi realizmus ütközött bele a leginkább a cenzúrába, amelyiket a marxista esztétika számon kérte az írókon. Galgóczi írói alkatához például épp ez a fajta, szociográfiával rokon próza illett, de írásai nagyobb része elvérzett a bonyolult kompromisszumokon, amelyeket szükségképpen megkötött. Szerencse, hogy a *Vidravas* ép maradhatott már, mert a diktatúra végelgyengülésének idején született. A direkt társadalmi helyzetjelentéssel szemben egyfajta civil- realizmus, akkoriban viccesen úgy mondtam: „lélektani realizmus" maradt lehetőségként. De még így a magánszférába húzódva is beleütközött az ember a cenzúra – öncenzúra – korlátjaiba. Móricz a *Kivilágos kivirradtig*ban, Kosztolányi az *Édes Anná*ban olyan dialógust írhatott, amelyben a szereplők a legaktuálisabban közéleti, az újságok lapjait megtöltő kérdésekről beszélnek élesen, szókimondóan. Updike szereplői teljesen gátlástalanul értekezhetnek az amerikai politikai közbeszédben előforduló valamennyi kényes témáról. Egyiküknek sem az volt a célja, hogy dokumentálják a korszak problémáit, egyszerűen olyan embereket írtak le, akik számára természetes, hogy megtárgyalják a világ dolgait. A mi hetvenes-nyolcvanas évekbeli „realizmusunk" hazugsága e ponton lepleződik le, ezért mondtam az előbb: az írásaim a való élet illúzióját keltő allegóriák.

A korabeli kritikák főleg női íróként méltattak, és alig figyeltek arra, hogy a férfi-nő viszony fojtott, kimondatlan feszültségeinek a megjelenítésével erőteljes társadalomkritikai üzenetet fogalmazol meg. Arról meg szó sem eshetett, hogy már egészen korai írásaidban megjelenik az ötvenhatosság, mint problematikus örökség. Hatvannyolc vagy ötvenhat? Azokban az években, abban az eléggé kiterjedt írói-értelmiségi körben, amelyhez kapcsolatod volt, mennyire élt ötvenhat gondolata, vagy inkább a reformszellem volt a jellemző?

Az idősebbekben, az íróbarátokban elevenen élt ötvenhat emléke, persze, csak mint egy reménytelen szerelem után megmaradó nosztalgia. Nekem több munkát adott, hogy elrendezzem magamban a tizenöt-tizenhat évesen elszenvedett rendőrségi-ügyészségi tortúrát. 1957 elején ugyanis egy iskolai szervezkedés egyik diákvezetője voltam. Egy fiatal történelemtanár köré csoportosultunk, sztrájkot indítottunk el Zugló középiskoláiban. A tanárt lecsukták, néhány diákot, köztük engem, kizártak az iskolából. Két éven át idéztek be kihallgatásokra, a Vorosilov útra, a Tolnai Lajos utcába, a Gyorskocsi utcába. A tanár két év múlva szabadult, de a börtönben elvesztette látását. Rettenetesen szégyelltem, hogy én minden súlyosabb következményt megúsztam. Származásomra tekintettel, vagyis mint munkás származású, „megtévesztett" diáknak, esélyt adtak a továbbtanulásra. Mindig zavarodottan gondoltam erre a kegyes kivételezésre, és emésztett a kétség is, hogy vajon akaratom ellenére nem ártottam-e a nagy nyomás alatt tett vallomásaim valamely részletével a tanáromnak, vagy bárki másnak az ismerősök közül. Csak négy évtized múltán, amikor megkaptam a Történeti Hivataltól az anyagom egy részét, bizonyosodhattam meg az egykorú kihallgatási jegyzőkönyveket olvasva, hogy nem volt okom lelkiismeret-furdalásra: jól viselkedtem, álltam a sarat. Mindenesetre az iránt soha, semmilyen kétségem nem volt, hogy az a hatalom, amely a megtorlás gépezetébe ártatlanokat darál be, teljes megfélemlítő arzenálját gyerekekkel szemben veti be, nem lehet

legitim. Amikor a szűkebb és tágabb környezetemben 56 emléke valóban nem volt több fájdalmas nosztalgiánál, én engesztelhetetlen maradtam, s voltaképpen utóbb váltam igazi ötvenhatossá. Ez is elválasztott nemzedékem nagyobb részétől. Nekik 68 hozta meg a katartikus történelmi traumát, különösen annak a körnek, amelynek a Lukács-óvoda volt a magja, s akiket később „demokratikus ellenzék”-nek neveztünk. Jó személyes viszonyt ápoltunk – Mátyás és én – e társaság számos tagjával, többen közülük kedvelt kollégáink voltak, de hogy tisztes távolt is tartottunk tőlük, annak az egzisztenciaféltés csak látható oka volt (egyikünknek sem voltak befolyásos felmenői), a láthatatlan ok a nemzeti kérdésekben való gyanakvó és elutasító magatartásuk és az 56 iránt megnyilvánuló teljes hidegség. Ez utóbbi csak akkor enyhült, amikor a hetvenes évek közepén Kenedi János felvette a kapcsolatot Bibó Istvánnal, s maga a vállalás a Bibó emlékkönyvvel manifesztálódott.

Valamikor, talán a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján meglepő fordulat történik: miközben írói indulásod, szellemi környezeted inkább a polgári, a nyugatos hagyomány felé vonzana, a népi írók örököse és a nemzeti sorskérdések felé fordulsz. Nagyon összetett, sok szálon futó folyamat zajlott le, de össze tudnád foglalni ennek a folyamatnak a kritikus pontjait?

Valóban meglepőnek, és egyáltalán: fordulatnak tartod, hogy zömmel értelmiségi (városi) környezetben játszódó novellák írójaként feltűnök a Bethlen Gábor Alapítvány első alapítói között, a *Hitel*t kérvényezők csapatában? Mert eleinte csak ennyi látszott a népi ellenzékhez való tartozásomból, s ezt egyébként lehetett volna annak az adott körülménynek tulajdonítani, hogy Domokos Mátyás feleségeként rendszerint én is jelen vagyok Illyésék, Németh Lászlóné társaságában, ahol az efféle kezdeményezésekre sor került. Ez a környezet egyébként épp annyira polgári volt, mint mondjuk Vas Istvánéké vagy Nemes Nagy Ágnesé. A „népiek" épp annyira urbánus életet éltek, az egyetemes modernség szellemkörében voltak otthonosak a hetvenes-nyolcvanas években, mint a hivatásos „urbánusok". A „népi ellenzék"-et már akkor is inkább „nemzeti”-nek kellett volna nevezni, ha feladatvállalásuk lényegét nézzük. S a nemzeti kérdésben én akkor már íróként is letettem a garast. 1978-ban született a *Beavatás* című kisregényem, egyetlen indulatból. Ráébredtem, hogy mekkora önámítás van bennünk, magyarokban, amikor a nyugati, európai normákhoz igazítjuk magunkat. A nyugati szabadságeszmére úgy támaszkodunk, mint akik legalább erkölcsileg birtokon belül érezhetik magukat, s mint akik épp ezért ott igazolásra és megértésre számíthatnak a szovjet elnyomás nyílt és alattomos gaztetteiért. A nyugat azonban fütyül keserveinkre, s mint tolakodó idétlentől, feszélyezetten elfordul, ha netán ágálunk balsorsunk ellen. Viszont az illúzióinkat és honfibúnkat pátyolgatva elsorvad veszélyérzetünk, küzdőképességünk, túlélési technikánk. Ennek a kisregénynek történetesen sikere volt, elég nagy példányszámban volt olvasható. Mint szerelmi háromszög-történet. Hogy miről szólt, azt inkább külföldi magyar kritikusai értették meg. Mindenesetre megvolt az előzménye azoknak a honleányi felbuzdulásaimnak, amelyek során a nyolcvanas évek második felétől már esszéformában álltam ki a nemzeti öntudatot érő provokációk ellen. A Határ Győzőnek címzett nyílt levélben például elutasítottam a magyar irodalom, a magyar szellemi teljesítmény alábecsülését, amely a nyugati kultúráknak való behódolás, a nagy nemzetek külön-külön ízlésének, közönségigényének az abszolutizálása alapján megy végbe, s ez a levél éppen az Újhold évkönyvben jelent meg. Tehát már jócskán megtértem a nemzeti sorskérdésekhez, amikor még mindig „urbánus" fórumhoz tartoztam – gondolom, ez eléggé szemlélteti, hogy bennem nem ment végbe radikális változás. A helyzet változott meg radikálisan, 89-től, 90-től kezdve, a hovatartozás hisztérikus megítélését hozva. Ekkor tudatosodott bennem, hogy

idegen minták és idegen érdekek nyomása alatt a magyarság megint elesett attól az esélytől, hogy saját társadalmi képletének, belső adottságainak megfelelő modernizáció részese lehessen, és hogy a várható modernizáció megint csak az uralkodó elitet fogja érinteni: a fent és a lent közötti szakadék megmarad, sőt mélyülni fog. Kell-e mondanom, hogy teljes világossággal kitetszett a népi mozgalom törekvéseinek jogosultsága, és megértettem, hogy a modernizáció kisajátítóinak elemi érdeke, hogy a lehető legvulgárisabb módon kompromittálják a népi eszmeiséget, nehogy felnyíljanak a szemek. Hogy hol tart a nép erkölcsi, szellemi leépülése, azt akkor már megtapasztaltam. S ez csak növelte kétségbeesett hitemet abban, hogy a nép tényleges emancipációja nélkül lassan felolvad a nagy üzletek tengerében az ország. Így lettem „népi". A fent és a lent közötti kulturális szakadékot épp eléggé megszenvedtem gyermekkori, ifjúkori magányommal, ez a konfliktus aztán gyerekeim születésekor elsimult az unokák, nagyszülők, unokatestvérek, nagynénik békés viszonylataiban, s lám, 1990 táján országos léptékben ütköztem bele, ma is kínoz. Ha innen nézed, viccesnek találhatod, hogy a népiség életszerűségét roppant fölényesen elvitatják a liberális ideológusok, mondván, hogy mára eltűnt a parasztság, akkor hát miről is beszélünk tulajdonképpen. Paraszti osztály hovatovább már tényleg nincs. De hát nép mindazonáltal van még.

Körülbelül mikortól vált érzékelhetővé, hogy feszültebben differenciálódik az értelmiségi társadalom, s mikortól, hogy végzetesen, megosztóan? Említetted Domokos Mátyással kötött házasságodat. Nagyon képlékeny volt az a kor, nagyon szétvált az a társaság is, amelyhez tartoztatok. Például Domokos Mátyást jelölték az Illyésék, tehát a nemzetiek szorgalmazta Hitel főszerkesztőjének, aztán ő mégis a liberálisok folyóirata, a Holmi szerkesztője lett, Te pedig mintha eddigre már közelebb álltál volna a népiekhez. Meddig lehetett konfrontáció nélkül ezt a fajta pluralizmust a hétköznapokban megélni?

A Bibó-emlékkönyv 1980 körüli látványos összefogása után hamarosan érzékelhető volt a feszültség a kétféle ellenzéki tábor között, de Domokos Mátyást mindkét tábor respektálta. Kritikusan viszonyult mindkét táborhoz. A népiek kapcsolatait Király Istvánhoz, a „demokratikus ellenzék" kapcsolatait Aczél Györgyhöz egyaránt ellenszenvvel nézte. (Ő, aki a baloldaliság eredendő értelmében baloldali volt, mindkét táborban a balszélt utasította el.) A Soros Alapítvány kurátora volt sokáig, ez is az iránta megmutatkozó plurális bizalmat jelezte. Mi tagadás, ez a táborok közötti egyensúlyozás kötéltánc a javából. Egyéni mutatvány. Mátyásnak még a Kulturkampf kitörése után is sikerült egyensúlyoznia – én már a nyolcvanas évek második felében feszengtem a kettősségben. De hát egy feleség nem tüntethet a különvéleményével, pláne ha inkább árnyalatnyi, mint alapvető a különbözés. Csak azt tehettem, hogy nem kísértem el a Soros-partikra, a Századvég- és Holmi-rendezvényekre, nem ezen utóbbi intézmények elvszerű elutasítása miatt, végtére én valóban természetes jelenségnek élem meg a szemléleti pluralizmust, a Holmi publikált is néhányat írásaimból, egyszerűen csak az ott megjelenő személyek némelyikével nem kívántam jópofizni, miután teleacsarogták a sajtót azokra a nézetekre támadva, amelyeket magam is osztottam. De hát alapvetően egy irányba húztunk: például együtt szerveztük meg a józsefvárosi MDF-szervezetet. És úgy tudom, hogy az elinduló Hitel nem kérte fel Mátyást a szerkesztőbizottság tagjának – azért ezt is érdemes figyelembe venni a mérlegelésnél. Kényelmetlenül éreztem magam, ez igaz, de teljesen magánéleti okokból költöztem el otthonunkból 1992-ben. Más kérdés, hogy rendkívül megkönnyebbültem, amikor már a saját szakállamra vállalhattam a politikai-szemléleti elköteleződést, csak magamért feleltem, ha hülyeséget mondtam, az csak rám vetett rossz fényt.

Éppen a rendszerváltás körüli években váltottál műfajt. Szerepet játszhatott ebben egyfajta poétikai elbizonytalanodás is? Ráadásul általában az irodalomban, de a prózában kifejezetten – nem függetlenül az irodalom formális és informális intézményrendszerének hatalmi átrendeződésétől ekkoriban sajátos modernizáció is zajlott.

Igen, az elhallgatásomat poétikai elbizonytalanodás is okozta. Az imént elsősorban a kiürülésre és az újra feltöltődéshez szükséges időre hivatkoztam, de említettem, hogy az írói megszólaláshoz az újféle „akusztikához" szabott „hangképzésre" is rá kellett – volna – találni. Ez nem azt jelenti, mintha azt a négykötetnyi prózát, amely a nevem alatt jelent meg, utólag érvénytelennek, avultnak minősíteném. A maga idején feltehetőleg rendben volt, „meg volt csinálva" ez a próza. Csak egy-két részletüket olvastam el alkalomszerűen a megjelenésük óta – ma már úgy veszem, mintha más írta volna őket. Nem foglalkoztatnak egyáltalán. De a hetvenes-nyolcvanas években megsebzett, hogy a nagy paradigmaújítás lázában úgy kezelték a novelláimat, ahogy a klasszikus modernség minden akkori új alkotását: mintha készen találná őket az író a fán, s csak leszedné, mint magától nőtt gyümölcsöt. Nem. Mi is saját velőnkből, nedveinkből izzadjuk ki, teremjük meg, egyszer és először a művet, akár a fák, és akár a formaújítók. Éppoly barbár dolog a korszerűség egyetlen kritériumának megtenni a széttartó, kaotikus részletek, a centrumnélküliség poétikáját, mint a szocialista embertípus megalkotásának a követelményét. Végül is most válaszolok a nemzedékből való kimaradásomra vonatkozó kérdésedre. Az én életem a megkapaszkodásról szólt, valami bizonyosság megleléséről a totális bizonytalanságban, a juszt is életben maradásról, eszemnél maradásról. A te mai olvasatod is azt igazolja: erről szóltak az írásaim is. Lefordítva az esztétika nyelvére: nem voltam hajlandó lemondani az etikai „centrum" hipotéziséről. Ez voltaképpen partizánakció volt az egyéni akaratot felmorzsoló világrend ellenében. Voltak olyan lázadók, akik ugyancsak egyéni akaratuk érvényesítését élték meg erkölcsi tettnek, de az én „létezéstechnikámmal" épp ellenkezően: a dühödt önpusztításban. Nemzedékem sok-sok tehetséges tagja halálra vagy betegre itta magát, szédítő a névsor. S voltak, akik nem szembeszegültek a társadalmi totalitással, hanem kitértek előle: lementek kutyába. Jogos válasz volt ez a fajta reakció is az adott kihívásokra, ráadásul mozgósította a humort, ami a másféle művészi paradigmákból hiányzott. Kicsit ugyan berzenkedtem az áradó fölény és fene nagy magabiztosság ellen, annál inkább „vevő" volt rá a fiatalság, amelynek az életérzéséből húsz-harminc évvel 56 után már hiányzott a tragikus elem. Vérmérsékleti természetű volt az oppozícióm, tehát nem is akartam, nem is tudtam volna hozzáidomulni az új művészeti paradigmához, de e szellemiség számos elemét respektáltam. Csak az volt a baj, hogy ez is, mint minden divat: kötelező lett. Posztmodernnek kezdték nevezni, de a paradigma hivatásos hazai ideológusai és kutatói a kelleténél egyrészt szűkebbre, másrészt tágabbra vonták a határokat. Szűkebbre, mert e szellemiség előfutárairól nem vettek tudomást, Weöres vagy Határ Győző életművéről például, továbbá magát a posztmodernizmust is néhány változatára szűkítették le, figyelmen kívül hagyva a jelenségcsoportnak a világban fellelhető számos változatát. A kelleténél tágabbra meg azért sikerült a magyar posztmodernizmus határa, mert sokszor a személyes jó viszonyon, a baráti társasághoz – esetleg klikkhez – való tartozáson kívül semmi sem indokolja egy-egy szerző beemelését a kitüntetett körbe, lévén hogy művei más poétikák szerint értelmezhetőek. Nem mentség, hogy egyesek viszont, feltehetőleg ugyancsak a rokon- és ellenszenvek rejtélyes hatására, kimaradnak a reprezentációból, holott jellegzetes képviselői volnának a stílusáramlatnak. Mindez azonban már későbbi tapasztalatokból szűrődött le, akkor 1989-ben még csak annyit tudtam, hogy a „szakma" új főfelügyelői keresztülnéznek rajtam. Az utoljára írt két kisregényemet teljes csönd fogadta, korábbi teljesítményem feledésbe merült. Bizony, ez nem volt jó

útravaló a hallgatás éveire. Nem sok ösztönzést kapok a mai irodalmi közegtől arra, hogy mégis megírjam, amit megképzett bennem majdnem két évtized alatt a tapasztalás. Az esszékre többnyire van megrendelő, vagy legalábbis érzékelem a levegőben lógó kérdést. A novellákat a magam kedvére kéne írnom – ezért elég könnyen halasztom mindig másnapra.

Első esszéd, említetted, az Újhold Évkönyv*ben jelent meg. Azóta számos alkalommal megszólaltál közügyekben, olyan súlyos írásokban, mint a volt-fogyatkozás, a szellemi génbank vagy múzeumi tárló, a Jeleneink és múltjaink, legutóbb pedig a februári* Hitel*ben. Sületlenség lenne elvárni, megparancsolni, hogy az író ne szóljon hozzá a közügyekhez, különösen, hogy a mai irodalmi élet legalább annyira át(párt)politizált, mint volt a Kádár-korban. Úgy tűnik, újabb esszéidben az 'itt és most'-ra történő eszmélés hangsúlyosabb szerepet kap, mint az irodalomra való közvetlen reflexió – bár Szilágyi István* Hollóidő *című regényéről az egyik legérzékenyebb értelmezést éppen a Te tolladból olvastam.*

Örülök, hogy jó véleménnyel vagy erről a kritikáról. Szilágyi István regényéről nagyszerű motívumelemzések, hatalmas kultúrtörténeti tablók születtek, amelyek kellőképpen rávilágítottak az írói teljesítmény méreteire. Én tulajdonképpen közolvasóként próbáltam megközelíteni a regényt. Arról akartam számot adni, hogy mitől érzem a legfontosabb műnek a kortárs irodalomban. Olyan kemény, illúziótlan világlátás, olyan tartás adja a természetes vázát ennek a regénynek, amilyenre az agyonmanipulált, akaratbéna mai embernek, kivált a magyar embernek, múlhatatlanul nagy szüksége lenne. Az irgalmatlan céltudatosságra és az önsajnálatot nem ismerő áldozatosságra gondolok. A kettő együtt ér valamit. Mert sokkal több mindent túl lehet élni, mint az ember gondolná, ha eléggé akarja, és – ha megadja az árát. Másképp nem megy. Bevallom, vannak a kortárs irodalomnak más fontos könyvei, amelyek elől kitértem, pedig esetleg egy füzetet is teleírtam olvasásuk közben, de nem tudtam szabadulni elfogultságaimtól, vagy túl személyes érvényűnek tartottam, amit elmondhattam volna. Vannak kritikusok, akik adnak rá, hogy egyéni kánon kerekedjék ki munkásságukból, én sohasem törekedtem ilyesmire. Újabban már nemigen vállalkozom kritikaírásra, másra igyekszem összpontosítani az erőm és az időm.

Esszéidben – a népi mozgalom vállalható öröksége, elsősorban éthosza mellett – sokat foglalkozol 56-tal, illetve az 1867-es kiegyezéssel; aztán a második világháborút követő évekkel, a hol tévesztettünk utat kérdésével. Ugyanakkor azt is írtad, hogy „mi nem gyártottunk utópiát – és ez hiba volt." Az a bibói, Németh László-i harmadik út, vagy másképpen: az az össztársadalmi szolidaritásra épülő, a kapitalizmus vadhajtásaitól nagyon megszelídített kapitalizmus, amit az ős-MDF célul tűzött, az nem a „Ti", a rendszerváltó nemzeti értelmiség utópiája volt?

Ez az ő utópiájuk volt: Bibóé, Szabó Dezsőé, Németh Lászlóé, a népieké. Mi átvettük néhány markáns elemét, de valójában soha nem hihettük, hogy megvalósítható egy ilyen társadalmi berendezkedés Magyarországon. Mindazonáltal most is azt mondom, hogy szükség van társadalmi ideálképre, amelyhez viszonyítódik minden politikai szándék és cselekvés. Ahhoz például, hogy megfelelő lépések történjenek a magyar gazdasági szféra, a magyar vállalkozások felélesztésre, a vidékiek életfeltételeinek a biztosítására, szükség van egy saját életet élő ország víziójára. Mondhatjuk utópiának, hiszen elég valószínűtlen, hogy létrejöjjön, de az isten szerelmére: legalább tudjuk, hogy mit akarunk!

Azok az értékek, amelyek évtizedeken át éltették a reményt, leértékelődtek, az irodalom, amire talán az életedet tetted, marginalizálódott, a társadalom végzetesen megosztott és hiszterizált, az értelmiség elfáradt, a középosztály elszegényedett, ismét a három millió koldus országa lettünk, jövőmutatóink katasztrofálisak. Esszéidben nagyon világosan és egyértelműen fogalmazol, amikor léthelyzetünket értelmezed – illúziótlanul és életszerűen. És mégis: az utóbbi évek legrokonszenvesebb gondolatát a Te egyik illúziótlan írásodban olvastam. Ezzel zárod keserű leltárodat: „A reménytelenség bűnét nem követem el még egyszer.” Honnan a hit?

Nem tudom, hogy hitnek nevezhető-e egyáltalán, ami bennem nem engedi, hogy feladjam. Azon a helyen nem is reményről beszéltem: a reménytelenség bűnéről beszéltem. Szofisztikának látszik, amit mondok, nem az. Van, aki azért tartja meg a parancsolatokat, hogy a mennyországba kerüljön, s van, aki azért, hogy ne a pokolba. Nem kell a sikeres jövő ígéretében hinnem ahhoz, hogy ne akarjak lesüllyedni a sárba. Igen, sok minden, ami külső-belső rangomat adta, leértékelődött. De hát most már csak azt az életet élhetem le, ami az enyém, azzal az önbecsüléssel, amelyet megszereztem. A remény rövid időszakát leszámítva mindig is teljes reménytelenség töltött el a jövőbeli igazolódást illetően – miért kéne éppen most remény ahhoz, hogy rendesen viselkedjem? A pártállami diktatúra idején is rendesen viselkedtem, de belefeledkeztem én is, mint szinte mindannyian ellenzéki érzelműek, az általános, kényelmes tagadásba. Soha nem firtattuk, mit tennénk, ha lehetne, ki, hogy gondolja, amiben látszatra egyetértünk, nem gondoltuk végig eszményeink reális árnyoldalait, nem készültünk fel a cselekvő állásfoglalásra. Ez volt a reménytelenség bűne, amelyért 1990-ben megfizettünk, mert nem tudtunk rámozdulni arra sem, amit azért az alkuk és átverések ellenére megszerezhettünk volna. Most mindenesetre éberebb a figyelmem, gyakorlatiasabban ítélem meg a helyzeteket és az emberi szándékokat, s minden nyíló ajtóba beteszem a lábam. Ennyi a változás.

Nem tudok jobb szót, mint hogy kötelességtudó módon viszonyulsz a jelenségekhez: ha kótyavetyére dobják az ország vagyonát, ha diákokat vernek, ha falvakat rombolnak – megszólalsz, tiltakozol, aláírsz. És persze, a neved az ábécérend folytán a listák elején olvasható. Demokrácia van, de meglehetősen visszás demokrácia, azért hát megkérdezem: nem féltél, nem félsz, amikor aláírsz?

Nem. De azért jobb lenne, ha Szabónak hívnának vagy Zakariásnak.

Legutóbbi beszélgetésünkkor azt mondtad, szabad vagy – furcsa, hiszen az utóbbi években éppen arról írsz, hogy a társadalmi szabadság igen erősen korlátozott, hogy nagyon rossz az ország és a nemzet közérzete, s nem nagyon látsz érvényes társadalmi és politikai akaratot és erőt arra, hogy mint ország, mint nemzet végre öntörvényűen, saját utunkon járjunk. Ennek ellenére szabad vagy?

Az a szorongó nő nincs többé, akiről a beszélgetésünk elején szó volt. Bízom az igazamban – bárha kész vagyok folyamatosan ellenőrizni és korrigálni is. Azért érdekelnek az emberek, mert érdekesek, és nem azért, hogy a hatásom alá vonjam őket, esetleg megszerezzem a szeretetüket vagy az elismerésüket, hogy önigazolást találjak. Nem függök senkitől, s tőlem sem függ senki, de nagyon jó, ha olykor kedvemre való találkozásokban van részem, és a legfőbb jó, hogy sokat lehetek együtt fiaimmal, menyeimmel és hét unokámmal. Hogy melléfogok a munkában? Tévedek? Benne van a pakliban. A kolléga vagy az ügyfél tévedett? Gyenge a produkciója? Egyenesen megmondom, legfeljebb nem fog kedvelni, de ez is jobb, mint

az őszintétlen nyavalygás. Nem folytatom, láthatod, teljességgel magánéleti az én felszabadulásom. Lehet, hogy még szabadabbnak érezném magam, ha volna pénzem, utazhatnék például, vagy egyszerűen több éves rákészülés nélkül megvehetnék egy jobb cipőt. De pénztelenül meg a vágytalanság keleties szabadságát gyakorolhatom, ez se rossz. Kár, hogy az ország helyzetét is szóba hoztad a kérdésedben, így nagyon frivolnak hat a hetykeségem. Pedig talán az országlakóknak se ártana, ha ki-ki fellelné magában azt a kis nemesebb fajta életörömöt, amit a belső szabadságra való ráérzés, a rá való képesség felismerése ad az embernek. Nem valószínű, hogy szabadságra képes emberek nélkül társadalmi szabadság születhet.
(Magyar Napló, 2008. május)

„Ezt az Ács Margitot már különösebb feszélyezettség nélkül viselem”

Cs. Nagy Ibolya beszélgetése Ács Margittal

Barátságunk okán tekintsünk el a hivatalos hangnemtől, az alábbi interjú egy többfordulós e-mail beszélgetés összegzése.

Úgy illik – hallgatólagosan legalábbis –, hogy egy ünnepi, születésnapi interjú – Isten éltessen, kedves Mara! – mindenképp foglalkozzon az interjúalany életútjával, biográfiájával. Megtehetjük: de nem is olyan régen terjedelmes, személyes és szakmai sorsmozzanatokat elemző életút-vallomást olvashattunk tőled a Magyar Naplóban. A sorsodban azóta, kívülről nézve legalábbis, egy jelentős, amellett publikus, tehát másokra is tartozó, nagy változás történt: elkészültél s kiadóba is vitted az új novellásköteted. Nem tévedhetünk nagyot, ha azt állítjuk: most kemény munka után vagy, öröm, várakozás, izgalom, fáradtság kavaroghat benned. Nagyjából két évtized szépírói hallgatást követően: mert ez utóbbi húsz év a közéleti esszék, tanulmányok, irodalmi kritikák, mellettük a közéleti feladatvállalások időszaka volt, s a szépíró hallgatott. Azt kérdezném tehát mindenekelőtt, s ez a kérdés máris több részből áll: miért e sokévnyi csönd? Írói elbizonytalanodás volt? Vagy: valamiféle hiányérzetet próbáltál enyhíteni, s azért a roppant sokirányú, egyben azonban roppant időigényes közszolgálat: írószövetségi választmányi, elnökségi, művészeti akadémiai feladatok, politikai szerepvállalások, szervezés, demonstrálás, rengeteg utazás. Egyáltalán: miért e sok esztendeje tartó, rendkívül intenzív, a szépírót is hátra szorító közéleti jelenlét?

Így nézett ki ez a húsz év egy külső szemnek? Közéleti jelenlét? Persze, sokat jöttem-mentem, de hát csak egy-egy rövid időszakban járt a civil szerveződésekben való részvétel annyi tennivalóval, hogy mellette nem juthatott volna idő a novellákra, regényekről nem is beszélve.

Félre ne értsd! A közéletiség fogalmát én nem szitokszóként értelmezem. Ellenkezőleg, ahogy kellene, illene: a közért, a közösség érdekében cselekvő, az életünk kereteire, a valóságunkra figyelő emberre utalok. Adyra gondolok: „Mert jaj annak, aki kihull a Mából”.

Hogy miért, hogyan és milyen feladatokba sodortak bele politikai, közéleti bosszankodásaim, olykor düheim, később majd válaszolok erre is, de előbb a szépírói hallgatás valódi okáról szeretnék beszélni. Igen, az 1988-ban megjelent, két kisregényt tartalmazó prózakötetem után elbizonytalanodtam. Az irodalmi életben hatalomra jutott divat képviselői egyszerűen ignorálták a klasszikus modernség formajegyeit viselő kortárs alkotásokat, és bár nem nagy dicsőség, hogy a szakmai mellőzés megviselt engem, hiszen egy írónak

sokkal függetlenebb, önállóbb személyiségnek kéne lennie, ám sajnos nem tagadhatom: megviselt. Nem ágaskodott bennem a dacos önérzet, hogy azért is megmutatom, életképes prózát lehet írni az én módomon is. Már csak azért sem önérzeteskedhettem, mert a rendszerváltozás időszakába futottunk bele, és szinte ránk dőltek az új élmények, az új ismeretek a közelmúltról, mindent elöntöttek az érdekesebbnél érdekesebb emlékiratok, dokumentumkönyvek, amelyek a diktatúra tabuit döntötték halomra, és hirtelen anakronisztikus lett az a passzív rezisztenciához illő jelbeszéd, amely a vérembe, vérünkbe ivódott addig. Mert hiába számítottak az írásaim „realistának", a valóság fikciós, imaginárius megjelenítőinek, az életről szerzett tudásom legfontosabb mozzanatai csak áttételes formában, utalásszerűen íródtak beléjük. A valósnak látszó párbeszédekből hiányoztak a tényleges beszélgetéseink mondatai. Ezt a mai nemzedékek megvetéssel öncenzúrának nevezik, mi, akik egy öröknek hitt diktatúrában igyekeztünk igazat írni – annyit, amennyi legálisan még lehetséges volt –, szomorú belátással nevezzük annak. Egy ideig a megváltozott akusztikában használhatatlannak éreztem a torkomat hangképzésre, de ezt egy percig sem bántam: eufóriásan lubickoltam a nyílt beszéd hullámaiban. Persze, sejtette, sőt, tapasztalta az ember, hogy bizonyos tabuk továbbra is vannak és lesznek, de annyi szókimondás is felszabadító hatású volt, amennyi – főleg a rendszerváltozás megindulásakor – ellepte a sajtót, a közéletet.

Több évig nem is gondolhattam írásra – egy megkezdett regény elakadása kellően felvilágosított írói apparátusom lefagyásáról –, mert mohón figyeltem a történésekre, és új hangomra sem találtam rá. Kísérleteztem vele, tanúsítják a kilencvenes évek közepén a Hitelben megjelent novelláim, amelyek a most elkészült kötetbe is, átdolgozva, bekerültek. A Hitel szerkesztői vasalták ki belőlem, jótékony erőszakossággal, és akkor született meg a mostanában tető alá hozott novellaciklus ködképe. Ebben az időben, tehát a kilencvenes évek közepén már nem az országos és személyes megújulás eufóriája ütötte ki a tollat a kezemből, hanem a reményeimben és a barátaimban való hatalmas csalódás, amelyben a hozzám hasonló érzületű, gondolkodású emberek százezreivel osztoztam. De a megesett történetek, az előadódó helyzetek inkább groteszkek voltak, mint tragikusak, az országos történések is, és az egyes ember sorsában, kapcsolataiban bekövetkezett fordulatok is. Ehhez az életélményhez nem lehet drámai hanghordozással közelíteni, bármekkora fájdalom gyűlt is fel bennem, meg nem is tanácsos – gondoltam –, hiszen csak az irónia, a szarkazmus segít kimászni a meddő és szánalmas önsajnálatból. Mrožek abszurd humorát irigyeltem a legjobban, de ilyesféle könnyedséget nem találtam magamban. Körülbelül 2000-re sikerült a belső biztonságot megszereznem. Valamifajta bizonyosságot abban, hogy jól látom a világot. Mondhatnám, hogy hinni kezdtem az igazamban, de ez így nem lenne pontos, mert én csupán bízom az igazamban, de készen állok csiszolni rajta, felülbírálni, szembesíteni másféle igazságokkal. Ez talán másoknak sem ártana, de prózaírónál elengedhetetlen tulajdonság, hiszen valamennyire minden szereplőjének az igazát be kell látnia. 2000-ben tehát újra kezdhettem volna a prózaírói pályát, feltöltődtem és megerősödtem addigra.

Nem akarom mentségül felhozni, hogy az új évezredben az imént említett divatos irodalomszemléleti

paradigma még nyomasztóbb kizárólagossággal írta elő követelményeit a magyar írók számára, és az én irályomra való fogadókészség teljes hiánya lelohasztotta pislákoló „ihletemet". Azt sem, hogy szerkesztőként nyakig az irodalmi világban élvén nap mint nap elborzadtam, hogy mekkora könyvtúltermelés van, főleg, ha ahhoz mérjük, hogy szinte teljesen elfogyott az olvasó közönség, vagyis nemcsak szakmai, társadalmi „megrendelést" sem érzékelhettem. Mindezek, ha nem is ösztönözték íráskedvemet, már nem is vehették el. Viszont nyugodtan hivatkozhatom arra, hogy éppen e két ok miatt a Kortárs rovatainak szerkesztését (akkor még a tanulmány- és esszérovat mellett a kritikai rovat is az enyém volt) végvári harci cselekedetnek foghattam föl, és ezért sok erőt öltem bele. A Kortárs a magyar irodalomnak évszázadok során kiformálódott értékrendjét, irodalmi igényét képviselte a posztmodernnek nevezett korszak háromszor hét szűk esztendejében, és otthont adott máshol mellőzött, kiváló szerzőknek – nagyon fontos volt tehát, hogy megőrizze a tekintélyét és színvonalát. A folyóirat szerkesztők általában másodállásban, heti egy-két napban szerkesztenek, én ennél sokkal több időt töltöttem a Kortárssal, igyekeztem ott lenni az irodalmi élet eseményein, konferenciákon, könyvbemutatókon, hogy jó írásokat halásszak ki, új szerzőket toborozzak. Gondolom, ez is közéleti jelenlétnek látszhatott, de a szerkesztői munka része volt.

A másik külső körülmény, amely feltartóztatott az új pályaszakasz elindításában: 2000-ben kezdtek születni az unokáim, és 2006-ig heten lettek, három kisfiú, négy kislány. Neked, Ibolya, mondanom sem kell, hogy mit jelent ez. Eszemben sem volt kimaradni a felcseperedésükből. Márpedig írás közben emberi fogyasztásra alkalmatlan vagyok. Már nagyocskák, és immár egy-egy időre szabadságolhatom magam a nagyanyai szolgálatból.

Hát inkább efféle okok magyarázzák a húszévnyi csöndet, és nem az, hogy elhódított a közélet.

De ígérted, hogy a közéleti szerepvállalás körülményeire is sort kerítesz: voltaképpen az esszéíró megszólalásáról beszélünk.

Két esszével kezdődött a nyolcvanas évek végén. Határ Győzővel szálltam vitába, aki vitriolos gúnnyal, három nyugati nagy nemzethez tartozó professzor figurájába beköltözve kárhoztatta a magyar irodalmat belterjes problematikája, köldöknéző szemlélete miatt, mert szerinte ezek az alapvonásai akadályozzák meg, hogy betagozódjék a világirodalomba. Előtte is, azóta is sokszor szembesültünk efféle megítéléssel, és hogy az egyetemesség fiktív ismérveivel bunkózzák le irodalmunk legsajátabb részét – miközben az a kisebbik baj, ha a külföldi olvasónak nem kell a sajátosan magyar irodalom (persze korántsem biztos, vannak ellenpéldák!), a nagyobbik baj, hogy a magyar olvasónak egyre kevésbé kell. Aki ismeri az erre következő húsz évben írott esszéimet, láthatja, hogy vesszőparipaszerűen védelmeztem a nem önmagára zárult, csupán csak önnön talajáról sarjadt irodalom értékét a kisszerű provincializmus vádjával szemben. A másik

megszólalásom Balassa Péter Magyar Nemzetbeli cikkére volt válasz, amelyben azt vetette a többségi magyarság szemére, hogy az elmúlt negyven év folyamán elmulasztotta megkövetni a magyar zsidóságot az ellene elkövetett bűnei miatt. Emlékeztettem, hogy egy megszállt ország nem rendelkezik szabadon a lelkiismeretével, emlékeztettem Bibó nevezetes és példa nélkül álló tanulmányára a rövidre szabott, viszonylagosan szabad évekből, s hogy a többség és kisebbség efféle kijátszása egymás ellen olyanoknak áll érdekében, akik meg akarják akadályozni az ország értelmiségének az összefogását az előttünk álló feladat elvégzésére. 1989-ban írtam ezt – ma sem értem, honnan vettem a bátorságot hozzá! Éppen akkoriban az MDF Józsefvárosi szervezetét szerveztem, romantikusan és mulatságosan szegényes körülmények között.

*Mint egyik új novellád (*Bársony*) orvosnő hőse, aki a „konyhapénzből" előlegezi meg a terembérlet árát, mert a „rendszerváltás élcsapatának" nem volt pénze még a meghívók bélyegére sem. Romantikus, mulatságos és – ironikus.*

Talán ennek az abszurd helyzetnek a pátosza vitt bele, hogy megszólaljak. Az MDF-szervezés országos fontosságú ügy volt, még ha egészen laikus módon ment is végbe. Valaki telefonált nekünk – akkor még Domokos Mátyás felesége voltam –, hogy küldenek majd Lakitelekről egy listát a kerületből nyilvántartott tagokról, és szervezzük meg a helyi szervezetet. Ennyi. Mekkora izgalommal járt, uramisten! Aztán a mozgalom megnőtt, megizmosodott, párttá alakult – abba már nem léptem be. Nem akartam politikus lenni, alkalmatlan lennék rá, mert szeretek a saját fejem után menni, és mindennél jobban szeretem a lelki szabadságomat. Inkább a valamitől való szabadságot, mint a valamire valót, mert tulajdonképpen nem vagyok aktív, kezdeményező természet. Ezért is furcsa, hogy a kilencvenes évek közepén is írtam néhány vitairatot izzó, közéleti kérdésekről. Ennek is a sértett igazságérzet, a felháborodás volt az oka. Minthogy az MDF-et a népi mozgalom hagyományához kötődő írók alapították, a politikai ellenfelek kampányaiban az egyértelműen társadalmi reformokat megcélzó népi mozgalom kirekesztő, rasszista, modernizáció-ellenes fantomként szerepelt. A rendszerváltozás idején népi írókról, népi irodalomról a paraszti osztály felszámolódása miatt már nem lehetett volna beszélni, mégis népieknek, népieseknek nevezték a nemzetben gondolkodó értelmiségieket, majd elverték rajtuk a port, hogy nem is népiek, hiszen hol van már a parasztság. Ez a fogalomhasználati zűrzavar, a történelmi tények elferdítése a zsigeri gyűlölködés tünete és egyszersmind táptalaja volt, és egyre kétségbeesettebben láttam, hogy a fiatal nemzedékeket ügyesen elfordítják a magyarságuk vállalásától, mert a nemzeti tudatot azonosították a sikertelenséggel, a korszerűtlenséggel, a nevetséges, öreges, történelmi pátosszal. Az elvakított tömeg már nem védte önmagát, országát, jövőjét sem a gátlástalan nyerészkedők, sem a – jogi kifejezéssel – rosszhiszemű birtokfoglalók manipulációival szemben. Semmi egyebet nem akartam, csak tisztázni a fogalmakat, elutasítani az előítéleteket, hogy világos legyen, mi a tétje a Kulturkampfnak. Valószínűleg ezek az esszéim a ludasak

abban, hogy mint harcos amazont kezdtek számon tartani. Talán ezért választottak be az írószövetség választmányába majd elnökségébe, ezért ajánlott Nagy Gáspár a Magyar Művészeti Akadémiába. Akkoriban kapcsolatba kerültem a Professzorok Batthyány Körével, és Lovas Rezső professzornak segítettem a Szent István tervnek nevezett nemzetstratégiai összefoglalás megszerkesztésében, amely a Fidesz 2006-os veresége után látszólag elsikkadt, de máig tapasztalom, hogy az abba foglalt gondolatok átszövik a politikai közgondolkodást.

Szerencsém, hogy az Antológia Kiadó 2000-ben, a Felső-Magyarország Kiadó 2006-ban esszéim, kritikáim kötetbe gyűjtésére biztatott, mert így legalább van valami kézzelfogható nyoma – a Kortárs bekötött évfolyamain kívül – majdnem húszévi munkámnak.

A Kontárok ideje *– ez új köteted címe – voltaképpen egyetlen témát jár körül: a rendszerváltás eseményeit. Nem tudod, nem is akarod leplezni, hogy ki szeretnéd beszélni magadból ezeket az éveket. Nincs metaforikus célozgatás, nincsenek megfejtendő jelképek, feltöretlen, de arra váró kódok, nincs politikai, ideológia sugalmazás: nyílt és egyenes véleménymondás van. Hőseid határozottan vállalják politikai meggyőződésüket, s osztják meg az olvasóval reményeiket, csalódásaikat, ítéleteiket. Magánbeszélgetéseinkből tudom, hogy épp emiatt volt benned aggodalom: kapsz-e kiadót a kéziratra. Reálisnak bizonyult az aggodalmad?*

Attól azért nem féltem, hogy nem fogom tudni megjelentetni a kötetet, hiszen nagyon széles spektruma van most a kiadóknak, és a Kiadói Főigazgatóságtól sem kell engedélyt kérni. De számolnom kellett azzal, hogy jelenleg minden kiadó pénzgondokkal küzd, s talán nem akarja pénzforrásai egy részét kockáztatni egy kényes politikai kérdéseket is feszegető kiadvánnyal. Szerencsére nagyon hamar rátaláltam a Helikon Kiadóra, amely szívesen vállalta a kötetet. A kritikai fogadtatást majd meglátjuk. Igazán nem bánnám, ha az én szemléletemet minden bizonnyal sérelmező bal-liberális olvasók hangot adnának ellenkezésüknek, mert az esszéimet az elhallgatással lehetett hatástalanítani.

A novellák amolyan ál-perszonalitással, leplezett személyességgel (amilyen például a központi alakká tett figurák „félrevezető” név- és nem jelölése a nagyon is létező, valós adatok, nevek, tények tömegében) az irodalom teremtett világa felé terelik az olvasót: miközben az elbeszélő én szinte végig uralja az elbeszélt én-t. Azaz: így vagy úgy, mintha minden fontos hősöd a te alteregód lenne. Mindegyikre a saját eszmerendszered közvetítését bízod: a közéleti esszéidben megfogalmazott kételyek, intellektuális, ideológiai, politikai vélekedés, értelmezés, helyzetelemzés foglalkoztatja a katona fiait látogató szülőket, a kertjében szöszmötölő, a világtól egy falusi házba elvonulni kénytelen értelmiségi asszonyt, a képviselőt, az orvosnőt. Mintha minden hősöd a te identitásodat építené föl. Jól látom?

A novellák kihordásakor nem az eszmék érdekeltek elsősorban. A történetek, a helyzetek foglalkoztattak. Ezek egy része – hiába is tagadnám – egy-egy általam megélt élethelyzet transzformálása. De nagyobb része teljességgel fiktív, megfigyeléseken alapul. Talán csak két rövid novellában „beszéltem el" saját magamat, a többi novella elbeszélő én-je és elbeszélt én-je kitaláció, legfeljebb néhány fontos tapasztalatomat adtam át nekik. Azok a novellahősök, akiket az imént említettél, különböző szinten, de egyaránt politizáló intellektusok, mert az adott időszakban, 1988 és 1994 között, amikor a ciklus novellái játszódnak, mindenkinek határozott véleménye volt a világ folyásáról, és igen sokan aktívan is részt vettek valami megmozdulásban. Nem a szócsöveim, hiszen én már elmondtam a magamét az esszéimben, hagyhattam őket „élni", ám ahogy egy-egy életényt nekik adtam a magaméból, megkaptak egy-egy eszmélkedő pillanatot is. Az értelmiségi alakoknál elég természetesnek tartom, hogy végigvigyenek egy gondolatot, s a beszélgetéseikben olykor okoskodjanak is, de azt a munkát, amit az esszékben elvégeztem, nem bíznám rájuk, végül is civilek – nem az alteregóim. Ráadásul mindazok a történetek, amelyek megesnek velük, hitelesebb, gazdagabb közlések róluk és az adott időszakról, mint elvont fejtegetéseik a helyzetről. A kommentárok és önreflexiók mégsem külsőséges díszek a novellán, mert szerves részét képezik a történéseknek, s a korszak szellemi közegét idézik fel, persze, csak jelzésszerűen. Töredékek az egykori esszéimben kidolgozott gondolatmenetekhez, állításokhoz képest. Ugyanígy töredékesen bukkan fel a szereplőim identitásában az én személyem, az én identitásom. A ciklus egyik-másik darabjában a főhősök nem értelmiségiek, de az ő személyiségükbe ugyanannyi részt építettem a magaméból, mint az értelmiségi alakokéba, holott ezek nem „esszében gondolkodnak" (a „prózában beszélni" analógiájára mondom így). Persze ők sem tekinthetők alteregóimnak.

Egy 2002-es vallomásod szerint: „Az elmúlt 12 évben az esszé… honleányi szolgálat… ez tulajdonképpen a Kulturkampf következménye". S örülsz annak, ahogy írod „hogy… ezt a munkát elvégeztem, mert azt gondolom, hogy ezeknek a gondolatoknak a helye tényleg esszében van inkább, mint egy novellában vagy egy regényben…. Nem arról van szó, hogy nem lehet rábízni ezeket a gondolatokat szereplőkre, cselekményre, satöbbire, de elnehezíti, és valahogy ki is oltja sokszor egymást az érzelmi anyag, az életanyag és az esszéanyag, a politikum". Úgy látszik, mégis maradt elmondanivalód a novellákban is.

Igen, így, hogy fejemre olvasod a régebbi véleményemet, el kell ismernem, nem tudtam eléggé mentesíteni a politikumtól ezt a novellaciklust, nem tudtam kizárni szereplőim életéből azokat a csalódásokat és tiltakozó reflexeket, amelyek a novellák történéseinek idejében engem is esszéírásra sarkalltak. Képtelenség is lett volna, hiszen a rendszerváltozás első éveiben a politika mindent áthatott. De ismétlem: nem az eszmék fűtöttek, hanem az életanyag. A rengeteg apró, árulkodó utcai jelenet, amelynek tanúja voltam. Az

átrendeződött baráti és rokoni kapcsolatok sora. Az elbizonytalanodott egzisztenciák szívszorító jelenléte a környezetünkben. S másfelől meg minden szorongás és csalódás ellenére az élet kitágulása a határok megnyílásával, az új ismeretekkel, a létharc apró győzelmeivel. Mert azért a rendszerváltozás ezt is magával hozta. Valóban tudatosan vállalkoztam a számadásra a rendszerváltozás első éveiről, csakhogy mint élettapasztalatot akartam megörökíteni, és nem elvont erkölcsi, történelmi mérleget készíteni róla, de természetesen a tapasztalatok közé tartoznak a közéleti indulatok is. Mi tagadás, nem törekedtem szociológiai kiegyenlítettségre, a bal-liberális közeg csak epizódszerepekben jelenik meg a kötetben, a vezérszólam azé a gondolkodásmódé, amelyet általánosan a konzervatív, nemzeti érzelmű értelmiségiekhez köthetünk. Tudom, hogy a magyar szépirodalomban újabb időkben szokatlan az efféle aktualitás – úgy tudom, más közép-európai országokban viszont éppen a rendszerváltás folyamatáról számos mű született már. Csúszós pálya, kétségtelenül, de jó mesterségbeli lelkiismerettel merészkedem ki rá, mert a novelláimban a politikai gondolatok is mind valamilyen élethelyzetben kerülnek felszínre, fogalmazódnak meg. Nagyon nagy kudarcnak érezném, ha ezek elnyomnák a kötetben az életet.

Ma már alig-alig értelmezhetők az ilyesféle poétikai ítéletek: megújítja a novellaformát, új prózatechnikai elemeket használ, időt és teret kever, stb: a „műfajok létformája” (Imre László) manapság már olyannyira változatos, hogy jóformán semmilyen poétikai megoldás nincs, ami egyszer vagy többször ne lett volna már. Tehát a te erőteljesen intellektuális esszé-novelláid sem műfajtechnikai értelemben újszerűek, habár több esetben választod a nagyon mozgalmas, feltördelt szerkezetet, egyik novellád alcíme is Patchwork (foltmunka), vagyis a kisebb-nagyobb elemekből, esztétikai egységekből fölépített műegész a jellemző prózapoétikai technikád: számomra mégis izgalmasabb a tematikai konokságod. Aminek ugyanakkor van egy sajátos, erőteljes, nem tudom, szándékos, vagy talán általad észre sem vett, tömény alanyiságú alkotás lélektani „tünete” is, egyféle árulkodó technika: a női lélek megjelenése a férfihősben. Érthetőbben: ha a novellában az elbeszélő íróé a nézőpont, akkor a férfi hős férfias karakterként teremtődik meg. Ám ha az elbeszélt hős veszi át a szót, akkor az egyes szám első személyű beszéd kihozza belőle a közmegegyezésesen női vonásokat (hangsúlyos érzékenység, érzelmi reakciók, könnyek, sírás, a részletek pontos észlelése például). Ezt leginkább a kötet kisregényméretű, hosszú elbeszélésében, A te dolgod *címűben látom (amely elbeszélés egy tanárból képviselővé lett férfi csalódásokkal és kijózanodással teli négy esztendejének története). Én ezt nem annyira a női író, férfi író, tehát női mű és férfi mű különbségének feltételezésével magyarázom, hanem épp abban az erős belső kényszerben látom az okát, amellyel a szépirodalom nyelvezetén és formai keretei között is meg akarod mutatni a téged nagyon foglalkoztató erkölcsi, politikai, eszmetörténeti problémákat. Szóval nem tudod nem megmutatni magadat. De miért volna az esszé-novelláknak kisebb a műfaji létjogosultsága, mint például egy lélektani novellának, amely típusból ugyancsak találunk mind a régi, mind az új kötetedben számosat? Miért ne lehetne egy novellában, sőt, egy*

kötetben is, erőteljes, amolyan felvető szál az intellektualitás? Miért ne határozhatná meg a novellahősök életét a töprengő önelemzés, ha egyszer a hősök ilyen karakterek? Nem hiszem, hogy ez minőségesztétikai kérdés volna. Szólj, ha rossz úton járok!

Hogyne volna létjoga az esszénovellának, épp annak ne volna, amikor, ahogy Te is utaltál rá, már minden műfaji létforma előfordult a művészetben? Csakhogy szerintem attól még, hogy a szereplőknek elveik, gondolataik vannak, nem biztos, hogy az esszénovella műfaji csoportjába kell utalni az elbeszélést. Születésnapi eszmecserénk nem alkalmas keret arra, hogy megvitassuk ezt a műfaji kérdést, csak vázlatosan mondhatom el, hogy esszénovellának azt az írásművet nevezném, amely az intellektuális tartalomra fókuszál, minden más csak kellék, ürügy, vivőanyag benne. Például egy önelemző naplót formázó vallomás, vagy általában a nouveaux roman égisze alatt született analitikus próza. Ilyesmit sohasem akartam írni, nem mintha kétségbe vonnám a műfaj lehetőségeit, egyszerűen csak nem izgatott. Mint már szó volt róla: a valóságdarabokat akartam megmenteni, a leleteimet, amelyek, bevallom, még ha kinevetnek is érte: a kincseim. Én szívesen gondolok arra, hogy ebben a kötetben a mai falu a bezárt munkahelyekkel épp úgy megjelenik, mint a Varsói Szerződés utolsó hadgyakorlata, a kutyafarmot működtető macsó fiatalember éppúgy, mint a balkáni háború elől ide menekült katonaszökevény, a taxisblokád lezajlása, mint egy határszéli vasutas küszködése a megélhetésért kis gazdasága ezerféle hasznosításával. Egy kórházi osztályra éppúgy ráül a politikai feszültség, mint egy külvárosi konyhában egy majdnem írástudatlan, haldokló öregasszony és unokája kapcsolatára – szereplőim tehát igen széles társadalmi mércén regisztrálhatóak. A kisregény a képviselőről az egyetlen a ciklus darabjai közül, amely valóban sok olyan dialógust és merengő félórákban elgondolt gondolatot tartalmaz, amelyek részét képezik ugyan a főszereplő napi gondjainak, de ugyanakkor intellektuális teljesítmények, ha úgy tetszik, esszék. Emellett azonban feltűnően eseménydús az elbeszélés: a képviselő végigszenved egy válást, öngyilkos lesz a barátja, apja meghal – nem sorolom tovább a fordulatokat, hátha valakinek kedve lesz elolvasni, ne lőjük le az összes poént. Hogy mégis hajlok a kompromisszumra, s ezt esszénovellának ismerem el, annak az az oka, hogy a történet valódi tétje néhány kiélezett erkölcsi kérdés – s ezek határozzák meg a hősöm életét.

Túl sokat beszélünk erről a képviselőnek felcsapott vidéki tanárról, de reflektálnom kell arra is, amit a benne megjelenő női lélekről mondtál. Hálátlan interjúalany vagyok, mert remek kérdéseiddel rendre vitába szállok. Nem hiszem, hogy egy férfi, pláne egy humán szakos tanár ne lehetne érzékeny, szemlélődő, ne zokoghatna fel egy temetésen. Máskor meg fapofával viseli el a nyílt sértéseket. Ha van benne nőies, ácsmargitos, semmiképpen sem tudatos írói fogás, mert írás közben ő voltam, nem én. Jó néhány dolgot például csak ő gondolt el, az esszéimben nincs nyoma. Sajnos nem tudhatom, milyen lennék, ha lenne bennem egy Y kromoszóma is. Az én tépelődő képviselőm bizonyára mégsem valódi férfi, mert beleszeretni nem tudnék.

Forduljunk most kicsit a biográfia felé. Elmondanád, mi volt az a „pimf ügy”, amit 1956-ban (vagy 57-ben?), gyerekként, gimnazistaként műveltél, hogy, amint írod, „ennyi ember, nagy, izmos, kihízott 40-50 éves férfiak napokon keresztül foglalkoznak velem, kihallgatásokra hurcolnak, otthonról elvisznek. …És rettenetes félelemben voltam végig, hogy elárulok valamit, akaratomon kívül is kifecsegek valamit, amit nem tudok”. S ami téged, mármint a zaklatások, a megfélemlítő kihallgatások, vagyis „tulajdonképpen a megtorlás… tett egy életre elkötelezetten antikommunistává és rendszerellenessé”. Ezzel a kérdéssel szeretnék visszautalni megjelenés előtt álló novellásköteted hőseinek elkötelezett és nyílt „antikommunista” meggyőződésére: itt keressük a forrást?

A traumáink elemien meghatározzák a világszemléletünket. Jobb lenne, ha az ember belső belátásból, elvekhez fűződő értékválasztásból formálná ki egyéni morálját, ahogy mondjuk Rákóczi, Széchenyi, a reformkori nagy nemzedék, s később is oly sok kiváló értelmiségi. Mint idealista filosz, minden bizonnyal saját megrázó tapasztalataim nélkül is a mostanihoz hasonló nézeteknél kötöttem volna ki, de nem tagadhatom: az 1957-ben, 1958-ban begyűjtött rendőrségi és bírósági élmények megpecsételték a rendszerellenességemet. Talán félrevezető, hogy az általad idézett interjúban antikommunistának neveztem magam, mert az engesztelhetetlen harag nem a kommunista ideológiával szemben vert gyökeret bennem, hanem a diktatúrával szemben. Ha más ideológiával gyakorolták volna a diktatúrát, éppúgy ellenségévé lettem volna. A „pimf ügy”, ami ürügyet szolgáltatott történelemtanárom bebörtönzéséhez (szemidegsorvadásban szenvedett, és gyógyszer híján a vizsgálati fogság ideje alatt megvakult), egy diáksztrájk volt, amelyet Zugló középiskoláiban szerveztünk 1957 februárjában mi, a tanár által vezetett „önképzőköri” csoport. Második gimnazista voltam, tizenöt éves, mégis annyi eszem volt, hogy a kézzel írt röpcédulákat lehúztam a WC-ben, mert államellenes kitételek voltak benne, és tudtam, hogy azok súlyosabban esnek latba, mintha a hitoktatás eltörlésére hivatkozunk, amelyet akkor jelentettek be. Személyesen futottam körbe a középiskolákat, a másnap reggel kezdődő sztrájkot meghirdetve, ezért a feljelentések néhány óra múlva már személyleírásommal, sőt nevemmel érkeztek a rendőrséghez. A sztrájk meglepően „sikeres” volt, a Városligetben és a környező templomok környékén gyülekeztek az osztályok. A karhatalom megszállta az iskolákat, és a villamosmegállóktól terelgették be a fiatalabb várakozókat. Egy-két óra múltán az osztályok kettős sorokban beszivárogtak a tantermekbe. Végül én is, tanácstalanságomban, egy szeneskannát megragadva beszöktem az épületbe, az osztályból nyomban kiemeltek, s többet nem tehettem be oda a lábamat. A többire már utaltál a kérdésedben, aki élt akkor, el is tudja képzelni. A tanárom baráti kapcsolatairól is volt némi ismeretem, ezért kellett félnem attól, hogy olyasmit árulok el, aminek a jelentőségét nem tudom megítélni. Ennyit sem szívesen meséltem el a történetből, mert abban a bizonyos megkezdett és félbehagyott regényben, amelyről szó esett, fel szeretném használni, s akkor tanácsos nem

szétbeszélni az élményt.

I*smerjük Kosztolányi novellafüzérét, az* Alakok*at, a legendás tárca-novellákat, melyekben az író rendre megkérdezi az interjúalanyait, hogy milyen mesterségre készültek. Egyik sem arra, amivé lett. S akkor a Pincérnek már így teszi fel a kérdést: „Tízéves korában azonban mi akart lenni, Dezső?" (Dezső pap akart lenni. A Pap hétéves korában is már pap akart lenni.) Tehát: tízéves korodban azonban mi akartál lenni, Margit? Sugalmazom a választ, nehogy megkerüld: azt mondtad ugyanis egy művészeti akadémiai bemutatkozás szövegében, hogy tulajdonképpen* színész, *„csak eltanácsoltak", mert hogy nem vagy „eléggé exhibionista". Mi több: a nyíltszíni beszélgetés, a közönség előtti előadás is zavar, ma is, vallod. Ez komoly terv volt? Jelentkeztél is a főiskolára? Hogy pénzszerzési céllal egy időben modellkedtél, azt olvastam. Úgy tetszik, nagy kanyarokkal jutottál el az irodalomhoz.*

Azt hiszem, a legtöbb irodalmár verset ír gyerekkorában. Én is írtam. Aztán tizenkét-tizenhárom évesen regényt. Sokat rajzoltam is, színes ruhákat terveztem, színkombinációkat találtam ki, de főleg arcokat szerettem rajzolni. A regényhez például úgy fogtam hozzá, hogy előbb portrékat készítettem az elképzelt szereplőkről. Természetesen a versek is és a regény is olvasmányok majmolásaként születtek, talán csak a bennük lapuló borongó, melankolikus kedély volt őszinte. Móricz Zsigmondon, akinek Árvácskája első olvasmányom volt, az orosz realistákon (persze Dosztojevszkij kivételével, akit csak kamasz koromban ismertem meg) és döbbenetes zavartalansággal velük egy sorban a szovjet sematizmus szörnyszülöttjein nevelődtem. Ez utóbbi könyvek hatása miatt nem író, hanem nemzeti hős szerettem volna lenni. Emésztett a vágy, hogy úgy halhassak meg, mint Zója vagy Oleg Kosevoj, és eléggé el voltam keseredve, amikor elmúltam tizennégy éves, és még mindig nem volt alkalmam életemet áldozni a hazáért, végtére is ennél idősebb korban már nem olyan gusztusos hősi halottnak lenni. Aztán első osztályos gimnazistaként letaglózott Thomas Mann. Teljesen kipurgálta belőlem a szovjet szemetet. Látva, hogy a prózában is megvan a lehetőség a rejtett lírai-gondolati tartalmak megírására, elfordultam a versektől, novellákat fabrikáltam az önképzőkörben, s ekkor valószínűleg már ábrándoztam is néha az íróságról, de nagyon szégyellősen tehettem ezt, mert lám, elfelejtettem. Született lektor vagyok, nem véletlen, hogy egyetemista koromban a Szépirodalmi Könyvkiadónál egy pályázaton kiválasztottak erre a foglalkozásra, és hogy akármilyen zordul bánt velem Illés Endre, a lektori jelentéseimre, az értékítéleteimre kezdettől sokat adott. Így, született lektorként kísérteties világossággal láttam, hogy zsengéim csak arra jók, hogy a gimnáziumban villogjak velük, de az igazi irodalmi szövegektől rettenetesen messze esnek. Szóval nem írónak készültem, csak irodalom-közelben akartam tartózkodni. Például versmondással is. Ám színész nem emiatt, hanem a létező legléhább okból szerettem volna lenni: sikervágyból. Hogy amikor az a fiú, akibe éppen reménytelenül szerelmes voltam, meglátja majdan a képemet a Thököly út felett kifeszített transzparensen, keservesen

megbánja, hogy nem méltatott figyelemre ifjúkoromban. A színművészeti főiskolán (akkor még nem egyetem volt) a felvételi második fordulóján estem ki, s mivel párhuzamosan az ELTE-re is felvételiztem, sikerrel, többé nem ostromoltam a színművészetet. Nem volt igazán komoly a szándék, csak az a tárgyát nem találó szeretetigény, szereplési viszketegség motozott bennem, amely még a szerető, meleg családi környezetben felnövő kamaszlányokat is dirigálja, nemhogy az olyat, mint én voltam. A lektor önkontrollja még több mint tíz évig visszatartott az írástól. A második fiammal voltam gyesen, amikor kibuktak belőlem első novelláim.

A saját szavaidat olvasom Rád: „anya vagyok és most már nagyanya is, többszörös, és ez egész életemben fontosabb volt minden másnál. Valóban fontosabb volt az írásnál is, és csak azután szabadultam föl valamennyire, amikor már felnőttek, és teljesen a saját lábukra álltak" a gyermekek. Ezt úgy is érthetjük, hogy pályakezdő könyveidet lelkiismeret furdalásban írtad? Úgy vélted, tőlük veszed el az időt? Hogyan értsük, alkotás lélektani értelemben, a „felszabadulás" kifejezést?

A lelkifurdalás túlzás lett volna, mert nem foglalkoztam annyit írással, hogy a fiaim megsínylették volna. Egyébként is főleg éjszaka írtam, nem tőlük vettem el az időt. Mindig rám lehetett nyitni az ajtót kéréssel, kérdéssel. Ez szükségszerű és természetes volt, bár persze néha enyhe agyrázkódással járt kiszakítani a figyelmemet a teremtett világomból, és megmondani, hogy hol találják az ollót, vagy megmelegíteni a vacsorát. De nem értettem azokat a kolléganőimet, akik saját alkotói pályájuk elsikkadását a családi szolgálattal magyarázták. Időt ugyan elvett, erőt viszont bőven adott nekem az anyaság. Érzelmi biztonságot jelentett, hiszen a nyilvánosság előtti kiszolgáltatottság, a kritika vagy egy jó szó reszketeg sóvárgása elől besuttyanhattam a konyhába vagy egy új tornacipő felkajtatásába. Felszabaduláson mégis az efféle tennivalóktól való megszabadulást értettem. Mert amikor már nem volt szükség a fiaim gyermeki biztonságérzetéhez a családi gépezet totális működésére, megcsappantak a teendők és háziasszonyi buzgalmam is. S még egy valamire szükségem volt, amit talán szintén felszabadulásnak lehetne nevezni: hogy komolyan vegyem magamat. Mert az első könyveim megjelenése idején erre nem voltam képes, talán éppen azért nem, mert a világgal szemben állandóan magam elé tartottam az anyaság pajzsát. Túlságosan is ismerjük a hiúságbeteg, egoista írótípust, de az is egészségtelen, ha valaki annyira nem tudja viselni írói lényét, mint én első pályaszakaszomon. A kilencvenes évek legeleje a rendszerváltozással együtt a fiaim felnőtté válását is elhozta, kiszakadásomat a családból, a házasságomból, és egy új foglalkozást a kiadói lektorálás után: a folyóirat-szerkesztést. Ezt az Ács Margitot már komolyan kezdtem venni, és különösebb feszélyezettség nélkül viselem.

Forgatom korábbi prózaköteteidet, például az 1983-as Kard, korbács, alamizsna *címűt.(Kis, vásárlói*

nosztalgia: 31 forintba került.) Rendszerkritikus figuráid közül ebben A hídmászás örökös bajnoka *című novella falusi tanár alakja fogalmazza meg politikai, eszmei, ideológiai kívülmaradása okát, így: „Egész egyszerűen viszolyogtam a korszak hangosságától... a sok ripacskodás, a hangszórókon felerősített szónokiasság, az örökös drámázás... Tulajdonképpen akusztikailag nem bírtam elviselni a DISZ-gyűléseket." Azaz: a DISZ-gyűlésekkel is szimbolizált kort. Bár ezt a mondatot itt te egy „osztályidegen", „lecsúszott" figura szájába adod, de a viszolygást, az „igényes színházi néző" ízlését sértő harsányságot másutt is említed. Akik ismernek, tudják, hogy mennyire idegen tőled is a mindenféle hangoskodás, a vélemény arrogáns képviselete. Egyetértesz ebben: szelíden vagy konok?*

Nagyon furcsa egy harminc éve írt novelláért helytállnom. Az ember belül inkább a különbségeket érzi egykori önmagához képest, a változást tartja számon, az azonosságot nemigen. Hogy ezt a kérdést felteszed nekem, arra vall, hogy Te azonosítani tudsz az egykori szerzővel, és ez, azt hiszem, inkább jó jel, mint rossz. Bár a szerző gyerek volt az ötvenes években, tehát a lelkesült úttörő figurájában kéne őt keresni, akinek lelke megmentéséért a tanár elkeseredett és kockázatos küzdelmet folytat, de elismerem, a tanár alakjában fiatal felnőttként látogattam vissza Győr-Révfaluba, találkozni iskolás-önmagammal. A konok jelzőt nem vitatom, közvetlen környezetem sokat tudna erről a tulajdonságomról mesélni. A szelídség azonban sokkal mélyebben gyökerező tulajdonság annál, semhogy vállalhatnám. Szelíd egy virág, egy szélfuvallat, egy ápolórend apácája, s mint tudjuk, az őz. Én inkább csak visszafogott vagyok, fegyelmezett. Keményen kötelezem magam erre, de persze van, hogy elbukom, elszalad velem a ló. A ripőkséget, a harsányságot, a melldöngetést valóban nem állhatom, ez igaz. S az imént beszéltem már róla, hogy a saját véleményemet is csupán egyféle véleménynek tartom, nemhogy az arrogancia, még a rámenősség is távol áll tőlem. Akkor miben vagyok mégis konok? A védekezésben mindenféle agresszióval szemben. Lehet ez a rossz ízlés nyomulása, a fanatikus dogma erőszakossága, a tekintet nélküli sakálönzés csoportok vagy egyének részéről, a nyegle lebecsülés, s ennek másik oldala: a ragályos kishitűség. Ki-ki hozzátehet még néhányat a szellemi-lelki agresszió előfordulási formáihoz, én mindenesetre mindegyiket fegyelmezetten bár, de konokul elutasítom.

Az előző kérdést bővíteném még: Simonyi Károly fizikus, kultúrtörténész szerint, őt idézed egy helyütt, „erkölcsi idealista" vagy. „Túlságosan dühös" vagy azért (nem mond ez ellent a szelídségnek, avagy, helyesbítve, a visszafogottságnak), hogy emberek „nem tartják magukat erkölcsi normákhoz". „Szóval nem tudom megbocsátani, hogy élni akarnak, pedig hát élni akarnak" – mondod. Valóban, az élni akarás, nevezzük így, rendszerfüggetlen, s e tekintetben emblematikus figurákra, jelenségre láthatunk most is, manapság is. Ismét téged idézlek, nagyon jól feladod a labdát annak, aki kérdezni akar tőled. Az alábbi vallomásod szerint (majd tízéves ez is, 2002-ben hangzott el, magnófelvétel alapján lejegyzett szöveg): „azt

tudnunk kell, hogy a jó és a rossz között a jó képviselete mindig hátrányban van. Azért van a rossz előnyben a jóval szemben, mert a rossz akármit megtehet, a jót meg korlátozza saját maga. A jónak be kell tartania a normáit, és hogyha áthágja ezeket, akkor már a rossz birodalmába került. …A legnehezebb feladata most egy értelmiséginek, hogy úgy kösse magát az elveihez, hogy közben ne kívánjon lehetetlent, vagy ne lehessen lelegyinteni, mint megrögzött idealistát, de eközben azt is mondom, hogy …arra ügyeljünk, nehogy hasonlatossá váljunk azokhoz, akikkel szemben állunk. Tehát az ember nem vehet át módszereket, nem vehet át gátlástalanságot, szavakban, rágalmakban. …Ha ezt megteszi, akkor a rossz birodalmába kerül. De ugyanakkor meg teljesen hülye sem lehet." Hogy állsz az erkölcsi idealizmusoddal?

Könnyű nekem: megöregedtem. Nyugdíjból élek, amely nem függ ilyen-olyan munkaadók jóindulatától. Lehetek finnyás. Simonyi Károly életében egyébként olyan korszak is volt, amikor egyes kollégái nem mertek köszönni neki. Az ő szemében, akinek ezt kellett megbocsátania, és meg is bocsátotta, gyermeteg követelőzésnek számíthatott az én aprehendálásom az emberek elvtelensége, felszínes önzése miatt. Miközben nyilvánvalóan önmagának is szánta a nekem mondott figyelmeztetést, hiszen magasra emelt erkölcsi mércékkel élt ez a kivételes ember. De jut eszembe: velem is megtörtént, hogy nem köszöntek nekem jól ismert kollégák! A legelevenebb emlékeim a Merlin Színházból vagy a Szlovák Kultúra Házából maradtak erről, ahová azért mentem el egy-egy irodalmi rendezvényre, hogy a Kortárs ellen irányuló liberális bojkottot legalább látszatra, legalább egyoldalúan, a fiatal szerzőink szemében megtörjem, másfelől pedig demonstráljam, hogy nem fogadom el az irodalom felparcellázását jobb- és baloldal szerint.

És te megbocsátottál nekik?

Az ember a kényszerhelyzetben elkövetett bűnt is megbocsáthatja, nemhogy a taplóságot, ők azonban nem voltak kényszerhelyzetben. Nem bocsátottam meg nekik, de nem harag, amit érzek, hanem viszolygás. Őket ez aligha izgatná, de hát honnan is tudnának róla.

Visszatérve az erkölcsi normákhoz, amelyek, tudjuk, nagyon viszonylagosak. A Jó és a Rossz megkülönböztetését még az erkölcsi relativizmus sem számolhatja fel, csak árnyalhatja. Bodor Ádám *Sinistrá*járól például megírtam, hogy hihetetlen szuggesztivitása ellenére nem tudok osztozni morál nélküli világszemléletében, amelynek az a lényege, hogy nem merül fel a jó és rossz megkülönböztetésének halvány szándéka sem. Minden cselekedet hideglelős közönnyel esik meg benne. Ilyen kegyetlen a világ, mondhatnánk, főleg azon a tájon, ahol a Sinistra-körzet található, de ugyanakkor Szilágyi István *Hollóidő*jében, amelynél ridegebben illúziótlan világszemléletű regényt nem ismerek, a rossz mégis úgy megy végbe, hogy tudni lehet róla: rossz. Ennyi talán elég is. Ha nem tompulunk el ez iránt a tudás iránt, még nem veszett el bennünk, ami emberi.

Az egyes embert a megélhetés, a politikát a hatékonyság kényszere sokszor pocsék tettekre veszi rá. A társadalmi szereposztás szerint ilyenkor a civil értelmiségiekre hárul a normák észben tartása, felemlegetése, a mérce rögzítése. Sorsdöntő volt az elmúlt év, és az előttünk állók is azok, drámaian nagy a jelenlegi kormányzat felelőssége, ezért fájdalmasan érint engem is, mint annyiunkat minden politikai melléfogás, léhaság. De egyre több jelét látom az említett erkölcsi kontrollnak, s ez máris fontos eredmény a magyar társadalom szellemi gyógyulásában. Fontos, hogy újra megképződik a közgondolkodásban a Jó és a Rossz kategóriája, vagyis újra színre lép a homo etikus. (Amelynek ellentéte a homo amorális, és nem a homo aestheticus – nem muszáj Kosztolányival egyet értenünk.)

Gróh Gáspár írja A hely hívása *című esszéköteted kapcsán: „az irodalmat egzisztenciális kérdésnek tekinti, a művektől megköveteli a teljességre törekvést, a katarzis iránti igényt nélkülözhetetlennek tartja". A katarzis sokféle lehet, ha most ismét a korábbi köteteidre utalok, lehet, lehetett például a disszidálás, vagy a szétesett házasság romjain artikulálatlanul sikoltozó nő tehetetlensége* (A rés), *a lényeg, hogy – téged idézlek – valamiképpen „túléljék" a „lelkek fanatizálását"", az „értelem manipulálását", a „szerelmek, emberi kötelékek rombolódását". Ezek inkább felismerés-katarzisok, gyakran épp a kudarc, a ráébredés, a hiányérzet okainak felismerései, s ez új kötetedben sincs másképp. Mégis, erre a friss kötetedre gondolva – térjünk vissza ismét ide –, amelyben a kimondhatóságnak már nem látszanak öncenzurális korlátai sem (föntebb említed ezt az alkotói kényszert), vagyis a teljességre törekvés kevesebb gátba ütközik, milyen az író katarzis-élménye? Ács Margit író hogy érzi magát, miután letette a tollat (elzárta a gépet)? Én azt remélem, olyan jól, hogy már nyitja is újra, s írja azt a régen tervezett új regényt.*

A csuda vigyen el, drága Ibolya, hogy ilyen kiveséző kérdéseket teszel fel!

Gróh Gáspár megtisztelően nagy figyelmet fordított írásaimra, csak hálás lehetek neki. Az idézett megállapításnál is, azt hiszem, elismerő a hangsúlya, de már kritikája első olvasásakor elgondolkoztatott ez a jellemzés. Mit ért vajon teljességen? Mire alapozta, hogy megkövetelem a művektől, pontosabban alkotóiktól, hogy törekedjenek rá? Nem emlékszem ilyesmire az írásaimból. Fogalmam sincs, mi a művészetben a teljesség. Sőt, inkább a töredékességet látom a művészi teremtés szubsztanciális tulajdonságának. Azt, hogy kimetsz valamit a világból. Különösen a novella műfajánál szembeötlő ez, de a műkritikaírás és az esszé is egy-egy részleges aspektus kiemelése a lehetségesek közül. Azt viszont készséggel elismerem, hogy idegen tőlem a belterjesen művészkedő, a huszadik századi formabontás parttalanságával visszaélő, a többi emberrel való érintkezést kizáró, affektáló műalkotási eljárás. Nem „követelem meg", hogy a művészet tartóztassa meg magát a tüntető öncélúságtól, végtére lehet ilyen is, ha a kiállító- és koncerttermek működtetői, a kiadók, a műkritikusok és irodalomtudósok vevők rá – csak idegen tőlem, és valamelyest ártalmasnak is tartom az efféle szellemiséget. S nem „követelem meg" azt sem, amit a

művészet természetes hajlamát követő művekről gondolok, fölösleges is volna „megkövetelni”, mert szerencsére a művészet eredendően az életből fakad, és lényegi tudást akar közölni róla. A jó műveknek tétjük van. Lehet, hogy ilyesféle igényre gondolt Gróh Gáspár a teljesség számomra homályos fogalmát használva, nem tudom.

Mindenesetre amit a felismerés-katarzisokról mondtál az elbeszéléseimmel kapcsolatban, az előbb vázolt ars poétika értelmében is nagyon találó. Különösen az első pályaszakasz írásaira. Az új novellákban a felismerésekhez vezető folyamat végső pillanatával még nem érnek véget a történetek, együtt is kell élni a felismerésekkel. Letaglózva, kiürülten vagy felszabadulva – mindegy: kezdeni kell valamit magunkkal. Ennyiben talán „felnőttebb” az új kötet elbeszélője, mint a régieké volt. Nem is tudom, hogy az érett kor hatása-e, vagy az öncenzúra kiiktatódásának a következménye: nincs már akkora jelentősége számomra a megvilágosodás és a kimondás kegyelmi, katartikus pillanatának. Tovább élni, túlélni – ezek lettek a kulcsszavak, míg régen a dolgok igazi arcának a megismerése, felismerése hajtott, a tudásszomj. Nyilvánvaló, hogy az öregkor beköszönte miatt lett ekkora súlya számomra is a puszta életnek, de látványos körülményeket teremtett ehhez a változáshoz a közelmúltban egy igen ijesztőnek ígérkező betegség. Szerencsére sokkal enyhébb következményekkel járt, mint hinni lehetett, de az élethez való viszonyomat megváltoztatta.

Volt ennek szerepe abban, hogy rászántad magad a novellák megírására?

Természetesen. Igen radikális figyelmeztetés volt, hogy nem halogathatom tovább a rám bízott anyag megmunkálását. Mert lassan, mint teve a púpjába, felgyűjtöttem egy csomó életet a hátamra, évek óta cipelem magammal, rossz érzés volt, hogy ezek is velem halnának, ha papírra nem mentem őket. Egy részüktől most megszabadultam, de csak egy részüktől. Remélem, folytathatom evakuálásukat mulandó testemből, lesz rá még időm. És igen, most egész jól érzem magam.

Köszönöm a beszélgetést. Remélem, interjún kívül és túl is folytatjuk majd.

Csak nekem van okom köszönetet mondani zavarba ejtő, elmélyült kérdéseidért. Persze hogy folytatjuk! Ahogy évek óta tettük, az e-mailnek hála, sok-sok levélben.

Kortárs, 2011/5.

Megkérdeztük Ács Margitot

Kérdező Szepesi Dóra

Kritikus, esszéista, szerkesztő, író – hosszú szépírói kihagyás után, az Ünnepi Könyvhétre prózakötettel lepte meg az olvasókat. Ács Margit a napokban ünnepli hetvenedik születésnapját.

Nagyon tetszett, amikor az Írószövetségben a könyvbemutatódon azt mondtad, azért is örülsz most ennek a könyvnek, mert nem a 70 évedről kell beszélned, hanem az írói újjászületésedről. Ez a megjegyzés is jellemez, mindig úgy éreztem veled kapcsolatban, hogy nem a személyed a fontos, hanem azok az ügyek, amiket képviselsz. Mégis, minden születésnap egy kiindulópont, ahonnan áttekinthetők a személyiség érési folyamatai. Milyennek látod a pályádat most?

Valóban zavar, ha pusztán rólam, a magán- vagy akár az írószemélyemről van szó valahol, és megnyugtat, ha többeket érintő ügyek „fedezékében” kerülök a porondra. Ez valószínűleg afféle árvalány-pszichózis: meg akarom szolgálni a figyelmet. Ami pedig a kérdésedet illeti: csonkának érzem az úgynevezett pályámat, most nem tudok hátra, csak előre tekinteni, csakis a folytatás izgat és nyomaszt, a mérlegkészítést konokul elodázom. Furcsa állapot ez egy hetvenedik születésnapon.

Nem hagyhatom ki személyes élményemet; a rendszerváltozás idején a józsefvárosi mozgalomszervezésnek tanúja voltam, gyakran megfordultunk a rendezvényeken, látásból ismertelek. Mondtuk is a férjemmel, hogy milyen szép nő ez az Ács Margit! Szinte semmit nem változtál! Nyilván genetika, de úgy gondolom, hogy a jellem is nagyon fontos, meg a jó szellemi táplálék, ezek vezetik az embert, hogy érett korára is megőrizze karakterét. Mi a titkod?

A titkom? Nahát, az aztán hét pecsétes titok, hogy hogyan nézek ki felkeléskor, különösen egy sötét novemberi reggelen! Nagyon köszönöm a bókot, szívből örülök, hogy tanúsítod, voltam fiatalabb is, mert kicsit bosszant, hogy a fiatalok azt hiszik: mi, öregek, mindig öregek voltunk, ők meg mindig fiatalok lesznek. Mondom, bosszant, pedig valaha én is így voltam ezzel. Ám hagyjuk a küllememet, nagyon nagy meglepetés a számomra, igazi öröm, hogy férjeddel ott voltatok a mozgalomszervezésnél. Te vagy az eleven valóságreferencia tehát egyik-másik novellámhoz! S ha már erről van szó, be kell vallanom, nem kis feladatnak éreztem, hogy a részletek, a körülmények leírását hitelesnek érezzék, akik maguk is közelről ismerik a nyolcvanas-kilencvenes években zajló folyamatokat, sőt, esetleg többet tudnak nálam a történésekről, miközben semmiképpen sem akartam a dokumentum-próza vagy az önéletírás látszatát

felkelteni, fiktív szereplők jobbára fiktív történeteit írtam meg, hogy a könyv egy marslakó számára is jelentsen valamit.

Az 1988 és 1994 közötti, úgynevezett rendszerváltó években játszódó kötet hét elbeszélést és egy hosszabb, kisregénynek is beillő prózát tartalmaz. A Kontárok ideje *– az egyik kulcsnovella címe – hallatlanul jó kötetcím! Miért kontárok?*

Emlékszel, mennyit dilettánsoztak az Antal-kormány ellenfelei? Tagadhatatlan, a rendszerváltozás folyamatában közreműködő értelmiségi réteg túlnyomó része hályogkovácsként, politikai gyakorlat nélkül vetette bele magát az elvégzendő feladatokba. Már akkor is sokan tudtuk, hogy félelmetes, „profi", Moszkvában s részben nyugaton kiképzett politikai erőkkel, szervezetekkel állunk szemben, amelyek visszaélnek jóhiszeműségünkkel és vakságunkkal. Ám ott tornyosult előttünk a feladat és a Feladat – a röpcédulák legépelésétől kezdve egy ország kormányzásának az átvételéig –, amit el kellett végezni. Ahogy a címadó novellában a lerobbant falusi ház lakhatóvá tételének a feladata szakad egy teljesen pénztelen értelmiségi nő nyakába, s ahogy a munkahely nélkül maradt falusi emberek bütykölik meg otthon a villanykapcsolót és a vízcsapot, helyt kellett állnunk egy teljesen ismeretlen követelményrendszerben – mi mást tehettünk volna? Harag is van e jelzőhasználatban, de van irónia, önirónia és belátás is. Hiszen mi, kontárok, csak hibáztunk, amikor hibáztunk. Az úgynevezett profikról viszont később kiderült, hogy zátonyra vitték, kalózok kezére adták az országot.

Nem az eszmék, hanem a történetek és a sorsok foglalkoztatnak, az átrendeződött baráti és rokoni kapcsolatok, amelyeket sokszor igen költői eszközökkel írsz meg. Eddig hiányzó táplálékként vetettem rá magam. Rendkívül izgalmas, remek megfigyelések – pengeéles groteszk és finom stílusban, több szinten szembesítenek a közelmúltunkkal. Ajánlanám, hogy történelemórán tananyag legyen! Rokonszenvvel olvastam, biztosan azért is, mert már felnőtt voltam abban az időszakban és jól esett újra élményszerűen belelátni. Mégpedig egy nő szemével. Bár nem vagyok híve a „női író kontra férfi író" megkülönböztetésnek, de tény, hogy olyan érzékenységgel nyúlsz minden témához, ahogyan csak nő képes az élet felé fordulni. Mit gondolsz erről?

Jaj, ez veszélyes téma, mert félő, hogy ezt a könyvet is mint a női lélek finomságait feltáró munkát fogja besorolni az irodalmárok kasztja, ahogy első pályaszakaszom termését is. Pedig volt novellám, amely a hetvenes évek közepén, bizony, akkor!, egy ötvenhatos forradalmár fiú rekviemjének született, volt kisregényem, amely a hetvenes évek végén arról szólt, hogy az általunk bálványozott nyugat fütyül magyar keserveinkre, fütyül tatárra, oroszra, sőt a rovásunkra köt alkukat velük; a nyolcvanas évek elején pedig a

beépített besúgók sajátos, néha paradox helyzetét jelenítettem meg egy novellában. Ez mind-mind a női lélek finomságának minősült a kritikai közmegegyezés szerint. Mégis vállalom a kockázatot, és elismerem, a részletek megfigyelése valóban női hajlam, a nők számára jellemzően fontosak az emberi kapcsolatok, s azt is női, anyai indíttatásnak tartom, hogy a legkeserűbb pillanatban is a megoldás esélyét, a kiutat fürkészem.

A könyvbemutatón mind a hét kis unokád jelen volt. Fontos számodra a család. Nyilván kölcsönösen hattok egymásra. Hogyan? Mi a tapasztalatod az új (olvasói) generációval kapcsolatban?

A fiaim természettudósok, mindig kordában tartott lényeglátó, rendezett gondolkodásmódjuk. Hogy én hatottam-e rájuk, nem tudhatom, mert sokgyerekes apaként sem elég felnőttek még ahhoz, hogy könnyedén igazat adjanak nekem. Az unokáim a legjobban a süteményeimet méltányolják. Amikor hétvégeken vagy nyáron az erdőszéli kertemben együtt vagyunk, egész nap a kreativitásukat szolgálom ki madzagot, drótot, ollót, cöveket, rongyot, ragasztót és minden egyebet előadva, persze főzés-sütés közben. Ez csudajó, erre biztosan emlékezni fognak. Olvasás? A legidősebb, tíz éves unokám olvasás-függő, amilyenek mi voltunk egy tévétlen korban, de van olyan unokám is, akit csábítgatni kell a monitor és a tévé elől egy-egy olvasmányhoz, ő lehet a mostani átlag e tekintetben. A fiaim nemzedéke a legfiatalabb, amelyet valamelyest ismerek, ők most lépik át a negyvenet. Szépirodalmat jobbára e generációban is a nők olvasnak. E nem irodalmár, fiatal értelmiségi típus a klasszikus modern irodalmat „fogyasztja", kortárs szerzők közül is ezt a fajtát keresi. Magyarán a magaskultúra közérthető szegmensét. Úgy látszik, az úgynevezett új irodalmi paradigma az irodalmárok ügye marad.

Osztom nézetedet, miszerint úgy lehet legjobban megismerni egy írót, ha kritikát írunk művéről. Írtál többek közt Dobai Péterről, Lázár Ervinről, Jókai Annáról. A bemutatón azt is mondtad, hogy nem győzted irigyelni Updike-ot, mert nála ugyanazt mondják a papíron a szereplők, mint az életben. Kiket olvasol mostanában? Kik a kedvenceid?

Sajnos úgy, ahogy említett unokám, azzal az önfeledtséggel alig-alig olvastam az utóbbi évtizedekben. Mindig munka is az olvasás – persze a munkát is lehet élvezni. Például nagyon élveztem Ágh István *Rókacsárda* című regényét, amelyről írtam is, most új verseskötetét fogom olvasni. Szenzációsnak tartom Kiss Anna érdekes vállalkozását, ez is a könyvhétre jelent meg, *Jár nyomomban...* a címe: ez egy versben megírt esszékötet, a magyarság kultúrájának legősibb rétegeiben kutakodik, ott, ahol az indiánoktól az izlandi vikingekig összeérnek a szálak. Nemrégiben újraolvastam Vas István esszéit. Az elmúlt hónapokban Tamás Menyhért verseivel, Albert Gábor esszéivel foglalkoztam, és Keserű Katalin Lantos Ferencről – és

kortársairól – írott művészettörténeti monográfiáját olvastam úgy, mintha tanulnám. Olvasok tájékozódási szándékkal is, például rendszerváltás utáni témái miatt Spiró György új novelláskötetét fogom most megszerezni. S kritikát készülök írni a *Mi a magyar most?* című, Sándor Iván szerkesztette esszé-antológiáról, most ez van a kezemben.

Készülő regényedről és a terveidről megtudhatnánk valamit?

Nemes Nagy Ágnest nagyon foglalkoztatta, hogy miképpen történt meg egy kispolgári munkáscsaládban, hogy értelmiségi kacsa keljen ki a proletár tyúktojások közül. Azt mondta, ez az én nagy témám. Akkor sem hittem, most meg pláne nem hiszem, hogy ez a történet elég egy regényhez, de elindíthatja. Lehet, hogy most mégis a másikhoz fogok hozzákezdeni, de arról még ennyit sem szeretnék elmondani. Lámpalázas vagyok, ha rá gondolok.

www.barkaonline, 2011. június 13.

Kontárok ideje

Kérdező: Borbély László

Húsz év alkotói csend után jelentkezett a Kontárok ideje című novellás könyvvel. A hetvenes években kritikusként és prózaíróként indult. A nyolcvanas évek végégig megjelent négy kötete ám ezután a prózaíró énje elnémult és csak a kritikus kért szót. Miért?

Új élmények szakadtak rám: a rendszerváltozás napról napra történő, minden figyelmemet lefoglaló folyamata, amelyben a nyolcadik kerületi MDF csoport szervezésével valamelyest magam is részt vettem. A „valamelyest" megszorítást csak a változások, feladatok méretéhez igazodó, tárgyilagos szerénység mondatja velem, mert a szervezés valójában sok-sok időt, babramunkát követelt az „infrastruktúránk" elképesztő hiányai miatt. Például egy három másolatot átütő táskaírógépen kellett előállítanom sok száz példányban a toborzó falragaszokat, a tagságnak szánt meghívókat, értesítéseket. Ez már akkor is kissé abszurd, sőt néha egyenesen gyerekes buzgólkodásnak látszott, már akkor sem voltak illúzióim afelől, hogy a rendszer megváltoztatása más szinten zajlik, s mi voltaképpen csak a statisztériát szolgáltatjuk hozzá, de ahogy egyik novellahősöm mondja: „Statiszták nélkül nincs előadás." Így hát a szkepszis és az eufória vegyülékével végeztem dolgomat. Aztán a pártpolitikából már kimaradtam, de a politikai élet a kilencvenes és főleg a kilencvenegyes évben is lázban tartott, lenyűgözve és letaglózva követtem a magyar társadalom elfordulását az imént még lelkesen megválasztott kormánytól, a csalódást okozó politikai mulasztásokat, az irracionális, vagy mindenesetre rejtett okokból fellobbanó gyűlöletet. Megszenvedtem az egykori barátok és ellenzéki társak rosszhiszemű rágalomhadjáratait az eszméim és eszmetársaim – magyarán a népi-nemzeti értelmiség – ellen. Nem kell folytatnom, aki átélte az utóbbi húsz évet, tudja, miről beszélek. És ez az új élménytömeg, vagyis a történések megélése természetesen időt, energiát foglalt le, de nemcsak ezért nem születtek novellák az új anyagból – a távlat is hiányzott hozzájuk, a hangot sem találtam meg.

Mert ez a másik oka a szépírói hallgatásnak: a hetvenes-nyolcvanas években szüntelenül számolni kellett a cenzúrával, s ha az ember írásainak a terepe a kortárs valóság volt, ügyes trükkökkel kellett keringenie a rendszer tabui körül. Erre szokott rá az agyam, a képzeletem, ehhez idomultak hozzá írói „hangszálaim". A rendszerváltozás sok mindenben nem teljesítette várakozásainkat, de a cenzúra éppenséggel valóban megszűnt. Nem mondom, hogy bármiről teljesen szabadon lehet beszélni, mert tabuk azért vannak, amelyek megsértése következményekkel jár most is, de lelkiismereti választás csupán, hogy egy író vállalja-e vagy sem az igazmondást. Ám a nyílt beszédhez hozzá kell szokni szépíróként is, máskülönben csak napló, kiáltvány vagy publicisztika lesz az eredmény.

Van harmadik mentségem is: a kilencvenes évek elején kiléptem a házasságomból, és az új életkeret

megteremtéséhez vállalnom kellett a folyóirat-szerkesztői munkát, ami mellett csak kritikák, esszék megírására futotta az erőmből. Igaz, ezeket az esszéket gyakran az indulat robbantotta ki belőlem, nem kellett erőt gyűjteni hozzájuk, mert nem megírni őket nehezebb lett volna. Az esszék tulajdonképpen a prózaíráshoz tisztították meg az utat, „kanalizálták" a politikai és az irodalmi közéletre való reakcióimat, hozzásegítettek a felsebző tapasztalatok értelmezéséhez. Így hát 2009 végén, amikor kiléptem a Kortárs szerkesztőségéből, megértem végre e most megjelent elbeszéléskötet megírására.

Korábbi novelláiban is foglalkoztatta a kiszolgáltatottság, az eltömegesedés, az elmagányosodás, a társadalmi agresszió, a zsarnokság, az értelem manipulációja, a társkapcsolatok zsákutcái. Ezek a témák részben visszaköszönnek az új írásaiban is, de sokkal több konkrétummal és határozottabb hangvételben. A hetvenes évek után most a nyolcvanas évek végéről kapunk látleletet, egy-egy személyes-egzisztenicális krízis alapján?

Meglep, hogy ennyi rokonságot érzékel a régi és az új novellák között. Különösen a kiszolgáltatottság érzületének a visszaköszönését furcsállom, mert én éppen azt éreztem az utóbbi húsz év újdonságának a magam életében, hogy minden egzisztenciális bizonytalanság, az üzleti és média manipulációknak való kiszolgáltatottság, a körülöttem nyüzsgő tömeg brutális kulturálatlansága ellenére módomban van megmaradni olyannak, amilyen vagyok, megteremteni az elemi életfeltételeimet. Meglehet, magányos harcban, korántsem a győztes pozíciójában, mégis legalább szabadon. De valószínűleg igaza van: nincs akkora különbség, mint én hiszem. Talán azért nincs, mert a pályám elején sem adták meg magukat a hőseim a zsarnok körülményeknek, tartotta bennük a lelket az erkölcsi undor vagy a makacs önbecsülés. Akkor ennél többre nem futotta a lehetőségeikből. Most némi aktivitással egészült ki mindez: két kezükkel lakhatóvá tesznek egy romos házat, kiszakítják magukat a tűrhetetlen kapcsolatból, bukott képviselőként derűvel képesek visszatérni a civil foglalkozásukhoz, rokkantan is megtanulnak alpinista módszerrel villanyt szerelni és gyümölcsöt szedni a fáról. Nem nagy, de lényegi különbség ez az egyéni cselekvési tér a szereplőim számára a pártállami diktatúrának való kiszolgáltatottságukhoz képest, bár persze most a globális pénzpiaci diktatúrának vannak kiszolgáltatva. Abban viszont nincs különbség, hogy én megrögzötten az ellenállás, a feltápászkodás, a felülkerekedés lehetőségét keresem a számukra most is, amint a Kádár-korban. Persze a kilencvenes évek elején a csalódás, a megrendülés határozta meg a közhangulatot, s minthogy erről az időszakról akartam most számot adni, ezért talán a keserűség nagyobb hangsúlyt kapott, mint a dac. De voltaképpen ez a novellaciklus már történelmi elbeszélésnek minősíthető, mert a múltban marad, nem ér el a máig, és remélem, a kötet a csalódásokról csak képet ad, ám nem lefegyverző.

Az új kötet címadó novellája a Kontárok ideje. Kiket nevez a kontároknak?

Úgy látom, sokan egyenesen az akkori politikai elitre értik a címet, a könyvhéten például néhány érdeklődő kajánul kacsingatott rám, kézbe véve a könyvemet, amíg ki nem ábrándítottam őket, hogy nem tényirodalmi vagy publicisztikai kiadványról van szó, amelyben szidom a politikusokat, hanem fikciós novellákról. A rendszerváltáskor valóban jobbára civilek kerültek a hatalomba, le is dilettánsozta őket akkor az ellenzék és a média, újabban pedig a jobboldalon szokták kárhoztatni működésüket.. Súlyos mulasztások írhatóak a számlájukra egy történelmi végelszámolásnál, de nagyon-nagyon sokan teljességgel jóhiszeműen kerültek egy rosszhiszemű, jól kiképzett ellenféllel szembe egy alattomos háborúban. Ezért inkább fájdalom, szomorúság járja át az én tudatomban ezt a jelzőt. A valahai jelentése is felsejlik bennem, ami nem az ügyetlenségre utalt, csupán arra, hogy az illető céhen kívüli, nem vették fel a testületbe. És mi, civilek is kontárkodtunk valamiben a változáskor: hirtelen kellett beleugranunk addig ismeretlen technikákba, munkamódszerekbe, foglalkozásokba. Nem voltunk felkészülve sem a politikai hatalomra, sem a piaci követelményekre. Csoda, hogy úgy ahogy helytálltunk.

Az első novella, a Buta állat a krumpli *hamarosan olvasható lesz az augusztusi Havi Magyar Fórumban. Ennek az alcíme az, hogy* Emlékek a történelem vége előtti időkből. *Úgy gondolja, hogy a nyolcvanas évek végén, amikor az elbeszélés játszódik, azok számára, akik az eszmélés valamilyen fokán állottak, valóban elérkezett „a történelem vége”?*

A történelem végének minősítette Francis Fukuyama amerikai közgazdász az érett kapitalista gazdaságon alapuló demokratikus államok világrendjét, Leibnitzi optimizmussal a világok legjobbikának vélve a nyugati világot, persze még az új válsághullám elindulása előtt. Óriási divatja volt a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején ennek a gondolatnak, holott ép ésszel egy pillanatig sem lehetett neki hitelt adni, de az emberek szeretik az ilyen tetszetős általánosságokat, könnyű hivatkozni rájuk, könnyű cáfolni őket. Jó kis játékszer volt ez is. Az említett novella a szocializmus végnapjaiban játszódik, a kapitalizmus és a többpárti demokrácia beköszönte előtt, amely majd, ugye, a történelem vége lesz, ahogy hírlik. A történet elbeszélője emlékként idézi fel ezt a bizonyos történelem vége előtti pillanatot, tehát tudja már, mi teljesült a várakozásból, így hát kellő szarkazmussal emlegeti Fukuyama jóslatát az alcímben. Gondolom, az alcím ironikussága az abszurd cím, a „Buta állat a krumpli” után eléggé nyilvánvaló. Nem, nem ér véget az idő az akkor már várható rendszerváltozással az ellenzéki körökben forgó értelmiségi házaspár számára a novella utolsó pillanatában. Egy kilátóból végigtekintenek a tágas balatoni szemhatáron, s képzeletben azon is túl az egész országon, és azt kérdi az asszony a férjétől: „Szemlét tartasz az országod felett, mielőtt egészen a tiéd lesz, vagy végleg elveszítenéd?” Az alternatíva azóta sem dőlt el. A történelem fenyegetése nem ért véget a magyarok számára.

A Kontárok ideje *után újra kézbe vettem bemutatkozó kötetét, a* Csak víz és levegőt, *melyben mind az öt elbeszélés alapmotívuma a megalázottság. Arról írt, hogyan, hányféle módon tapossa meg egyik ember a másikat a vélt vagy valós sérelmek és érdekellentétek miatt. Új novelláit olvasva az a benyomás alakult ki bennem, hogy ebben a tekintetben semmi sem változott. Ez a rossz beidegződés, mely előszeretettel feltételez ellenséget a másik emberben ahelyett, hogy elmúlna, nemzedékről-nemzedékre újra kialakul és egyre erőteljesebb. Miért?*

Az újkori civilizációban az uralkodó elv a haszonelv. A polgári társadalmak csak látszólag számolták fel az embertelenséget, amely a feudális függési viszonyokból fakadt, a jogi egyenlőség csak látszólag hozta egymáshoz közel az egyes embereket, mert valójában máig minden ember annyit ér az átlagos megítélés szerint, amennyi hasznot hajt nekem, neked, a társadalomnak. Még a magasztos érzelmekbe, a szerelembe, a hazafiságba, a karitatív késztetésbe is betör ez az „üzleti" aspektus, sőt, az ember saját magáról is így gondolkodik. Az uralkodási, birtoklási vágy ősi ösztönök diktátuma, amelyeket e haszonelvű civilizációban nem szükséges visszafogni, pallérozni, minden szemérmetlen önzést szentesít a siker. Nem akarom mindenestül tagadni e világelv társadalomszervező ésszerűségét, csak nem tudok elfeledkezni káros következményeiről, az érzelmek elsorvadásáról, az érzelmi kultúra süllyedéséről. Amennyire kikupálódott az elménk a huszadik században, annyira elhanyagoltuk az érzelmeink művelését. Mert ne tévedjünk: az érzelmek művelése nem a pszichoterapeuták rendeléseinek szorgos látogatását jelenti, és nem is a sötét ösztönök kultuszát a művészetben. Érzelmi kultúrára az emberi kapcsolatok létrehozása, ápolása terén van szükségünk, és abban mutatkozik meg, hogy nem uralni, birtokolni akarjuk a másikat, nem kiszippantani belőle a hasznot, a velőt, hanem elgyönyörködünk benne, óvjuk méltóságát, s így óhatatlanul magunkat is megszeretjük előbb-utóbb. A rideg, lefokozott szex, a fogyasztói szemmel kötött és felbontott házasság, a gátlástalanság az érvényesülésben ma erős támogatást kap a médiától is, talán ez az oka annak, amit az imént mondott, hogy egyre romlik az emberi kapcsolatok minősége. Az is részben a média számlájára írható, hogy túl sok rosszat tudunk meg az emberekről, hiszen kigyűjtve, poentírozva kapjuk nap mint nap a legocsmányabb szenzációkat. Nem csoda, ha állandósul bennünk a szorongás, nem bízunk senkiben, és ezért több galádságot engedünk meg magunknak más emberekkel szemben. De azért hadd jegyezzem meg: írtam én a szeretetről is, sőt, tulajdonképpen az emberi fogyatékosságokról és nyomorúságokról sem szeretetlenül írtam.

Kezdettől részt vett a rendszerváltást előkészítő értelmiség fórumain, de politikai szerepet sohasem vállalt, ennek ellenére íróként, publicistaként képes egyben/együtt látni az akkori történelmi folyamatokat. Fogalmazhatunk úgy, hogy a rendszerváltás egyszerre volt kihívás és csapda a politikai változásokat kívánó

értelmiségiek számára?

Csak töredékét ismerhetjük a folyamatoknak. Az eredményét most már mindenki láthatja, de hogy mi történt a zajos sajtóhírek fedezékében, csak kevés ember tudja. Én ráadásul nem is tartozom azok közé, akik kikurkásszák a hozzáférhető részleteket. Az esszéimben sem törekedtem politológus babérokra, csak a magam érzékenységét mérőműszernek tekintve felszisszentem, feljajdultam az olyan jelenségektől, amelyek igazságérzetemet vagy magyarságomat sértették. Ha ezek a megszólalások mégis valamiféle „egybenlátás", összegzés képzetét keltik, arra csak a régi mondást idézhetem: a részletekben lakik az ördög. Kihívás és/vagy csapda? Persze, mindkettő volt egyszerre 1988-89-ben a pártok létrejötte, a változás ígérete. Nem bántam meg, hogy ebbe a „csapdába" beléptem, bármi történt később. Gyönyörű volt látni, ahogy negyvenévi lelki megnyomorítottság után megszólaltak az emberek, és kicsordult belőlük az addig elhallgatott igazság és a jószándék. Fantasztikus volt látni, hogy a történelem kereke milyen törékeny küllőkön fordul át. Ezt az emléket nem adnám semmiért.

Elmúlt húsz év, a rendszerváltozás, mint téma egyre kevésbé köszön vissza a szépirodalmi alkotásokban. Vajon miért nem vette vagy veszi senki a fáradtságot ahhoz, hogy nekiüljön egy nagyregénynek, mely ezekben az években játszódik?

Én sem nagyregénynek ültem neki, hanem töredékekből alakítottam ki egy lazán összefüggő fűzért e húsz év első, (nagyjából) öt évig tartó szakaszáról. Lehetett volna az anyagomból regényt is fabrikálni, de az mesterkedés lett volna: ez az élménykör bennem nem egyetlen ívű, lezárt történet, a kis novellafoltok közé beleképzelhető száz más töredékes történet. Tapasztalom is, hogy a korszakot szintén átélő olvasók nem a novelláimról kezdenek el beszélni, hanem a saját sztorijuk dől ki belőlük. A regényhez, úgy látszik, kell valami igazi kezdet és bevégzettség, s mi a rendszerváltásunk kezdetét nem ismerjük, és be se fejeződött. Vagy pedig egy drámai, tragikus mag köré szerveződik a regény – s bár megestek tragédiák is a két évtizedben, az események inkább groteszkek, olykor abszurdak voltak, az élet nagyon köznapi „alapjáratáról" nemigen lódultak ki az események. De bizonyára más oka is van annak, hogy a magyar írók nem írtak – pláne olyan direkt módon, mint én – a rendszerváltozásról, holott a környező posztkommunista országokban ez nem ritkaság. A most „mérvadó" irodalmi szemlélet idegenkedik a valóságreferenciától, különösen a társadalmi valóság referenciájától, állítólag az irodalom művészi szuverenitása sérülne attól, ha az író bumfordi módra visszatérne a rég elavult „ábrázoláshoz", a „nagy elbeszéléshez". (Mint avítt, „ábrázolásra" vetemedett írónak az talán mentségem lehet az irodalom mai korifeusai előtt, hogy legalább nem „nagy", csak „kis elbeszélésre" vállalkoztam.) De félre a tréfával! Az írók óvakodása a közelmúlt közéleti témáitól talán a félelemre is visszavezethető: úgy látom, az írótársadalom nagy része azért biztosítja

kényszeres buzgalommal a közönséget arról, hogy ő nem politizál, á dehogy, Isten ments!, mert tart a listázástól, nem akar se fekete, se fehérkönyvekbe bekerülni. Márpedig az író írásban mindig leleplezi magát. Remélem, nekem ez most, ebben a könyvemben is sikerült.

Magyar Fórum, 2011. július 21.

Nyíljon tér a szellemi megújulásnak

Kérdező: Borbély László

Korábban már említette, hogy lehetőleg elkerüli a nyilvánosságot, ha önmagáról kell vallania, inkább a közösséget érintő ügyekről beszél. Most mégis arra kérem, ossza meg velünk érzéseit a Babérkoszorú-díj kapcsán, melyhez ezúton is gratulálunk.

Legszívesebben azt mondanám, köszönöm az író Á. M. nevében, de ezt modorosságnak minősülne. Pedig bizonyára mindenki eltűnődött már, hogy azonos-e a tetteivel, a művész azon, hogy azonos-e műveivel. A kérdés jogos, de a valóság nem bíbelődik ilyen megkülönböztetésekkel. Amikor kemény vagy gonosz kritikát kapok, az én hús-vér arcomon peregnek a könnyek, ha kitüntetést, az én kezem koccintgat a pezsgőspohárral. Így hát kicsit furcsán éreztem magam, amikor eljutott hozzám a hír, már csak azért is, mert teljesen váratlanul ért. Tagadhatatlan, hogy a díjaknak részük van egy művész presztízsének kialakulásában, művei kelendőségében, tehát meg lehet érteni, hogy izgalom övezi a díjazásokat, de bevallom, én valahogy idegenkedve nézem ezt, mindig az jut eszembe, hogy ki mindenki nagyszerű alkotó nem részesült abban a díjban, s ki mindenki méltatlan igen. Most viszont puritán és önérzetes elveim ellenére egyszerűen csak örülök, örülök, hogy munkámat ezek szerint megbecsülik, hogy a családom büszke rám, és jó érzés, hogy barátaim velem örülnek, mindegy, hogy csak az író-felemmel-e, vagy úgy általában velem magammal.

Íróként részt vett a rendszerváltást előkészítő értelmiségi fórumokon, melyeknek résztvevőit jóindulatúan kontároknak nevezte legutóbbi novellás könyvében. Mekkora súlya van ma az írók szavának a társadalmi kérdésekben?

Háromfelé kell bontani a kérdést. Vannak-e mostanában írók, akik úgy, mint elődeink a reformkortól kezdve, véleményt alkotnak a nagy társadalmi folyamatokról? Szépirodalmi művekben megformált társadalomképről beszélünk-e, vagy egy-egy író politikai szerepvállalása során kifejtett közírói tevékenységéről, esetleg médiaszerepléséről? És végül: van-e a társadalomban ma igény az írók szavára, van-e hitele az emberek előtt az írónak? Az első kérdésre igennel felelhetek, holott a közhiedelem szerint az irodalom feladta, sőt kiátkozta a társadalmi-közösségi elkötelezettséget, az írástudó felelősségét, és beleveszett nyelvi játékokba. Ez csak a felszínen forgó, divatos stílusáramlatok követőire érvényes, a háttérben, az árnyékban az elmúlt évtizedekben is születtek írások az ország állapotáról, elbeszélések, versek, naplók, esszék, amelyek megszólaltatták az ebben az időszakban megtapasztalt egzisztenciális talajvesztést, a rendszerváltozás által felszínre került, elfojtott traumákat, a várakozásokban való csalódást,

az értelmiségi ember életfelfogásának, értékrendjének szembenállását a globalizációs világtendenciákkal, a „Kulturkampf” keserűségét, vagyis mindennapjainkat Magyarországon. Ám ezek kétszáz példányban megjelent és nem reklámozott könyvekben, pár száz példányos, alig olvasott folyóiratokban vannak elszigetelten hibernálva. Ezzel szemben az írók közéleti publicisztikájának annál nagyobb visszhangja szokott lenni, bármelyik politikai oldalhoz tartozik is az író. E lap hasábjain nem kell emlékeztetnem senkit Csurka István nagy jelentőségű politikai publicisztikájára, de hivatkozhatom egy-egy balliberális elkötelezettségű író nyugati lapokban tett nyilatkozatainak nagy visszhangjára. Ez utóbbi botrányok, bármilyen szomorú, minden esetben eljutnak a közemberekhez is, ugyanakkor az okos, felelősségteljes írói szó ma már alig. Így aztán nem csoda, ha nem bíznak az írókban. Ez a válaszom a harmadik kérdésre.

Egyaránt részt vesz a Magyar Művészeti Akadémia és a Magyar Írószövetség elnökségének munkájában. Hogyan látja a két szervezet jövőjét?

A Magyar Írószövetség nehéz évtizedeket vészelt át, ki kellett bírnia, hogy elvesztette „kisparlament” jellegét és jelentőségét, amely a pártállami diktatúrában fontosságot adott neki. Az új helyzetben nehezen találta meg feladatát, aztán a politikai polarizálódás során átvészelte a tömeges kilépéseket, a kiéheztetés éveit, amikor dupla télikabátban dolgoztak a maradék munkatársak. Ma nagy feladata a fiatal nemzedék bevonása a működésébe, hiszen a magyar irodalmi tradíciókhoz való kötődése által egy igen befolyásos, tradíció-ellenes szellemi irányzatot ellensúlyoz. E feladathoz több anyagi eszközzel és nagyobb energiák mozgósításával kéne hozzáfogni, hogy most már többre fussa a túlélésnél. A Magyar Művészeti Akadémia, jelenleg úgy látszik, birtokolni fogja azokat az anyagi feltételeket, amelyek a nemzeti kultúra eddig fű alatt, hó alatt egzisztáló áramlatait mederbe segítik, éltető patakokká duzzasztják. Biztos vagyok abban, hogy a kortárs magyar kultúrának ez sokkal szélesebb körét érintheti kedvezően, mint amennyit most „nemzeti” címkével szoktak ellátni mind pozitív, mind negatív kicsengéssel. Sok múlik azon, hogy a jelenlegi akadémikusok képesek lesznek-e az egész magyar kultúra, mint nemzeti kultúra érdekét nézni, és azokon is múlik, akik most gyanakvással és gyűlölettel fordulnak el az akadémiától, és elutasítják minden megkeresésünket, holott ezek közös szakmai ügyekben történnek. Mielőbb fel kéne ocsúdniuk a hisztérikus előítéletből, hogy tér nyíljon a jó szándéknak, a gazdagodásnak, a valamennyi művészeti ágat behálózó szellemi megújulásnak.

Készülő regényéről és a terveiről megtudhatnánk valamit?

A közéleti feladataim másfél éve tartanak távol a regényíró gályapadtól, pedig már nagyon nekirugaszkodnék legalább az egyik tervemnek. Nemes Nagy Ágnest erősen foglalkoztatta, hogy miképpen

történt meg egy kispolgári munkáscsaládban, hogy értelmiségi kacsa keljen ki a proletár tyúktojások közül. Azt mondta, ez az én nagy témám. Akkor sem hittem, most meg pláne nem hiszem, hogy ez a történet elég egy regényhez, de elindíthatja. Oly régen forgatom magamban, hogy most már egy újabb terv jobban izgat. Erről viszont nem beszélek, mert a másiknak is ártott, hogy elfecsegtem.

Magyar Fórum, 2013. március 21.

Mindennapok részévé tenni az irodalmat

Kérdező: Hrecska Renáta

A Babérkoszorú-díj a magyar irodalom területén nyújtott kiemelkedő teljesítményért adományozható. Az Ön esetében egyfajta életműdíjnak tekinthető vagy egy írói időszak elismerése?

Ebben a díjkategóriában feltétel, hogy valamilyen középdíj birtokában legyen a kitüntetett művész. 1991-ben kaptam József Attila díjat, az azt megelőző pályaszakasz értelemszerűen belefoglaltatik e mostani elismerésbe. Gondolom, e kérdés az én esetemben azért vetődik fel, mert több mint húsz évig, a *Kontárok ideje* című elbeszéléskötet 2011-es kiadásáig nem jelent meg novelláskötetem vagy regényem, ez idő alatt esszéket, kritikákat, tanulmányokat írtam. Elég jellegzetes témakörben: a gyanúba kevert, negatív jelentésűvé vált eszmetörténeti fogalmakat, irodalomtörténeti jelenségeket igyekeztem megtisztítani az előítéletektől és a divatáramlatok felszínes tabuitól. A népi mozgalom, a népiek eszmeisége volt a neoliberális ideológia egyik célpontja, a másik az irodalom társadalmi és nemzetépítő funkciójának a magyar hagyománya, amely az említett ideológia szerint ellentétes a művészet autonómiájával.

Létezik még népi irodalom vagy ez már a régmúlt? Egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről?

Olyan értelemben, ahogy az 1930-as években használták a népi irodalom kategóriáját, ma nem létezik. De akkor sem az irodalmi népiség esztétikai minősége volt a meghatározó a mozgalom céljaiban, hatásában. A népi írók köréhez természetesen olyan írók, költők is tartoztak, akiknek a formanyelve a népiességhez, a paraszti élethez köthető, s esetleg származásuk szerint is ebből a paraszti népből jöttek, a mozgalom azonban inkább szociális reformgondolatokból sarjadt ki. Olyan esszékben és szociográfiákban érhető tetten a lényege, amelyek érvényességén nem sokat változtat az, hogy időközben a paraszti életforma és kultúra felszámolódott. Sőt, érvényük jelenleg is érzékelhető, mert a magyar társadalom „Fent”-re és „Lent”-re való megosztottsága változatlanul húsba vágó gond, és mindannyiunk jövőjére kiható betegség. Nép van ma is, noha paraszti osztály már nincs, vagy nem olyan, mint száz éve. S amikor a népiséget etnocentrikus maradiságnak minősítik egyes tollforgatók, ettől az eredendő bajtól fordítják el finnyáskodva a fejüket.

Kik írnak napjainkban és miért? Van mondanivalójuk, úgy érzik, hogy küldetésük van vagy csak így adódik az életükben?

Az irodalmat ma bizonyos belterjesség jellemzi, már céloztam erre, vagyis a művészi autonómia féltése és

fetisizálása, amely a nyolcvanas-kilencvenes években a szocialista pártosság abszurd követelményére volt természetes válaszreakció, de idővel görcsös dogmává vált. Legalábbis ez látszik a felszínen, a divatos értékrendben. Ugyanakkor nem is hinnénk, milyen sok író, költő nem tudott elszakadni élete valóságától, a közvetlen környezetétől, közéleti tapasztalataitól. Néhány éve egy konferenciát szerveztünk az Írószövetségben arról, hogy hogyan jelent meg a rendszerváltozás az irodalomban. Azt hittük, nem találunk majd műveket, amelyek reflektálnak a változásokra. Az elbeszélő irodalomban valóban kicsi volt a zsákmány, de versben, esszében, szociográfiában annál nagyobb. Csak ezek a művek nem kerültek reflektorfénybe, alig tud róluk valaki. Egyébként a *Kontárok ideje* éppen a rendszerváltozás első éveinek tapasztalataiból született novellákból állt össze, de nem küldetéstudatból írtam meg őket, hanem mert ezek „adódtak" az életemben, ezeket kristályosította ki az álommunkához hasonló folyamat, az írás. A művészetben nemigen különíthető el a két pólus: a tudatosság és a spontaneitás.

Beszélhetünk magyar irodalomról vagy elmosódtak a határok és az irodalom nemzetközivé lett?

A magyar irodalom, ahogy általában az irodalmak, mindig is külső hatások hálójában létezett, s ma az információk felgyorsulása miatt világfaluvá vált Földkerekségen ezek a hatások még közvetlenebbül érik. Ráadásul a Magyarországon született irodalmi alkotások „exportja" is bővült, ami tovább fokozta a magyar írók kifelé fülelését. Azt azonban dogmatikus és életidegen nézetnek tartom, amely szerint nemzeti irodalomtörténetet írni, nemzeti irodalomról beszélni merő anakronizmus, hiszen az irodalmak nagyon erősen kötődnek lokális vagy éppenséggel nemzeti tudatformákhoz, történésekhez. A globális jelenségekkel egyáltalán nem összeférhetetlen az egyes nemzeti közösségek identitástudatának a megerősödése. A miénk miért lenne a többiekénél elvetendőbb?!

Ha létezik magyar irodalom: mi tesz egy irodalmi művet vagy egy írót nemzetivé?

Magyar íróvá az tesz valakit, hogy magyarul ír. A nemzeti irodalom magában foglalhat nem magyarul született, de ide kötődő műveket is, Szörényi Lászlót kell megkérdezni például a latin-magyar szerzőkről. Ma azonban más jelentéssel is bír, ha a nemzeti jelzőt használjuk magyarul írt műalkotásokkal összefüggésben. A nemzeti identitás hangsúlyos vállalását jelenti az író, a költő részéről, azt, hogy a közösségért való felelősségérzete fontos eleme alkotói ihletének. Ennek folytán a nemzet kulturális tudatában, amelyet az elmúlt századokban kiváló írók építettek fel, szinte magától értetődően helyet kapnak az ilyen direkt módon megszólaló művek, de azonnal hozzá kell tenni, hogy e kulturális tudatot azok az alkotók is építették és részévé váltak, akiktől távol állt minden direkt programszerűség, egyszerűen csak benne gyökereztek a nemzeti közösségben, történelmünkben, nyelvünkben. Eszement öncsonkítás lenne e

műveket kizárni nemzeti kincseink közül, de ugyanekkora bűn a közösségi ihlettől megtagadni a létjogot az irodalomban.

2002 óta az MMA tagjaként alkot. Befolyásolta ez valamilyen irányba írói pályáját?

Sokat jelentett ennek a művész-körnek a megismerése, részben a művészeti ágak sokfélesége miatt, hiszen festőt, zenészt, filmest, építészt ilyen számban, ilyen közelről csak itt ismerhettem meg, részben meg azért, mert érzékelhető volt a közös nevező a számos szemléletbeli vagy stílusbeli különbség mellett is, s ez megerősített nézeteimben. De az írói munkámat nemigen befolyásolta, legalábbis nem tudok róla.

Elégedett a munkássága eredményeivel vagy van olyan téma, amit nem tudott eddig megírni?

Most csakis azokra tudok gondolni, amiket nem tudtam megvalósítani, és gyűlnek egy láthatatlan zsákban a hátamon. Jó lenne felélni ezt a sok mindent, mint teve a púpját. De nagyon szeretnék teljesen új dolgokra is rábukkanni, olyasmit is írni, amit nem forgattam magamban ennyi ideig, amiről nem is sejtem, hogy bennem van.

Létezik női író, férfi író? Mennyivel nehezebb egy nőnek érvényesülni ezen a pályán?

Az író – író, de van nő és van férfi. A neme eléggé meg tudja határozni az ember életélményét, amely végső soron az írásmű anyaga, továbbá a személyiségvonásait is, amelyek meg a szemléletet, az előadásmódot befolyásolják. Azt hiszem, az írásaimon érződik, hogy nő írta ezeket, még ha férfibőrbe bújtatom is egyik másik figurámat, s „férfigondokban” fő is a fejem. De nem vagyok nőíró, a szó szoros értelmében, abból a fajtából, akiket nagy példányszámban szoktak kiadni. Az olyanféle írónak, mint én vagyok, pusztán azért, mert nő, nem könnyebb érvényesülni a pályán, bár eleinte figyelmet kelt, hogy jé, egy nő, és ír. Ám aztán szinte lehetetlen bekerülnie a kánonnak nevezett felsorolásokba, listákba, amelyekben biztos helye van a vele egyívású férfi kollégáknak. Úgy látom, hogy még a manapság sztárolt egy-két költő- és írónő se fér be a reprezentatív névsorba, amikor „fontos” paradigmaviták, vagy kánonviták zajlanak. Nagyon kevés író- és költőnő tudott mentesülni ettől a jobbára öntudatlan diszkriminációtól.

Új kiadvány jelenik meg az MMA gondozásában. Mit érdemes tudni a Konferenciafüzetekről?

Az MMA egyik nagy lehetőségének tekintettem kezdetektől, hogy az irodalmi élet fehér foltjait ritkíthatjuk. Olyan írói életműveket helyeztünk eddig is, és fogunk helyezni ezután is fókuszba, amelyek méltatlanul

kiestek az irodalomtudomány és az irodalmi közélet látóköréből. Teljesen feldolgozatlan kortárs életművek sorát tudnám említeni, s e konferenciákon megkezdtük a felderítés munkáját. Egyrészt az adott életmű jellegzetes problematikájáról készül vázlat, másrészt a felderítés kiterjed az irodalmárok azon körére is, akik készek a munkánkban részt venni, nemcsak egy-egy előadás megtartásával, hanem mondjuk kismonográfiák írásával. Páskándi Géza, Nagy Gáspár, Jókai Anna életműve adta egy-egy konferenciánk témáját. Tormay Cécile-ről kissé más céllal, de ugyanúgy korszerű és összetett szempontrendszer igényével rendeztünk tanácskozást, s nagy jelentősége volt egy izgalmas nyelvtudományi kérdést felvető konferenciánknak a Czuczor-Fogarasi Szótár gyök-alapú nyelv-felfogásáról, amely folytatása volt egy 2010-es konferenciánknak. Nagy kár lett volna, ha ezek a kiváló előadások elszállnak a levegőbe, vagy elszórtan jelennek meg folyóiratokban. A konferencia-kötetek a további kutatások forrásanyagául szolgálhatnak, s talán inspirálják is a tudományos folytatást. Ismétlem, ez az öt kötet csak a kezdet. Természetesen részt vettünk olyan tanácskozások megrendezésében is, amelyek hasznossága vitathatatlan, de tudományos továbbgondolás céljára nem hoztak komoly eredményt, ezeknek az anyagoknak a kiadását nem tervezzük.

Hol érhető el az öt kötet és kinek szól?

A kötetek jelenleg könyvpiaci forgalomba nem kerülnek, de könyvtárakba eljuttatjuk a példányokat, s felkerülnek az MMA honlapjára, tehát bárki számára elérhetőek lesznek.

Milyen elvek, célok mentén jelenteti meg kiadványait az MMA?

Most is több tanácskozás előkészítése zajlik, minden bizonnyal ezek anyaga is kiadásra kerül. A kismonográfiák sorát ebben az évben megkezdjük. Egy összművészeti periodika megjelentetésén dolgozunk jelenleg, amely művészet-elméleti esszék, tanulmányok fóruma lesz, és ugyancsak egy régi hiányt tölt majd be. Szakmai kiadványok lesznek ezek, de olyan módon kell bennük megjelennie a művészet, az irodalom esztétikai és eszmei kérdéseinek, hogy a „civil” magyar értelmiségi ember, köztük a tanárok, a diákok, az egyetemi hallgatók tájékozódását is gazdagítsák, kiszélesítsék. Esélyt szeretnénk adni arra, hogy a művészet, az irodalom újra belevegyülhessen az emberek mindennapjaiba. Nem is oly rég így volt.

Magyar Hírlap, 2013. március 30.

„Már-már szabadnak érzem magam saját magamtól is”

Kérdező: Nagy Borbála Réka

Az élesszemű író, kritikus, esszéista, szerkesztő munkássága szerteágazó, széles körű olvasottsága, irodalmi tájékozottsága, higgadtsága példaértékű, miközben intenzíven vesz részt a közéletben, kultúr- és irodalompolitikai csatákban.

A Szépirodalmi Könyvkiadónál tanulhatta ki a szerkesztés csínját-bínját. Itt kikkel ismerkedett meg?

Egész életem azon múlt, hogy észreveszek-e egy kis cédulát az ELTE épületében, amelyen társadalmi ösztöndíjra hirdettek pályázatot a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Szigorú feltételeket szabtak, de nekem annyira szükségem volt rendszeres pénzkeresetre, hogy azonnal jelentkeztem, pedig fogalmam sem volt arról, hogy az ország akkor legtekintélyesebb kiadójába betenni a lábam, és esélyt kapni a későbbi lektori státuszra a mi bölcsész világunkban a lehető legnagyobb szerencse. Utassy József például egyszer megvallotta, hogy ők, akiknek nevelőtanári állások jutottak gyanús környéken lévő kollégiumokban, bizony, görbe szemmel néztek rám. Harmadévtől rendszeresen bejártam dolgozni a szerkesztőségbe, lektorálni való kéziratokkal láttak el, olvasmányokat ajánlottak, filmeket, hallgathattam beszélgetéseiket, ez volt az igazi egyetemem. Domokos Mátyás, későbbi férjem volt az egyik kijelölt mentorom, de a szerkesztőségi szobában ott ült Juhász Ferenc, átjött a szomszéd szobából Réz Pál, gyakran belátogatott Vas István, Nagy László, Kormos István, Pilinszky János, Jékely Zoltán, Csurka István és sorolhatnám a nagy neveket. Személyes közelségbe kerülhettem Németh Lászlóval, Déry Tiborral, Illyés Gyulával, Weöres Sándorral, Károlyi Amyval is. El lehet képzelni, milyen tudatlannak, jelentéktelennek éreztem magamat a társaságukban. Nemcsak kezdő lektorként, később is állandóan a kisinas pozícióját foglaltam el lélekben. Persze a kisinastól nem idegen egy adagnyi pimaszság sem, na jó, nevezzük inkább iróniának. Annak idején csodálkoztam, hogy miért száll rám a kiadó vezetője, Illés Endre, miért kapom csőstül a megrovásokat, ultimátumokat, holott szemlátomást értékeli lektori minőségérzékemet, aztán arra jutottam, hogy mint színműíró az életben is mindenkire szerepeket oszt, és rám osztotta a dacos, nagypofájú fiatal figuráját. Hiába voltam a szerénynél is szerényebb, hiába közlekedtem a szőnyeg és a tapéta alatt, ő le akarta törni a szarvamat. Ennyi év után, megszemlélve a nagyságokról őrzött személyes megfigyeléseimet, már nem is tudom: talán csakugyan volt valami kis szarvam, csak nem tudtam róla. S nyilván ezért nem sikerült letörnie.

Kiket szerkesztett, lektorált? Kik váltak meghatározó szerzőivé?

Elismert nagyságokról volt szó eddig, őket bámulni nem nagy teljesítmény. A lektor a középszerrel vívja meg napi harcait, a dilettánsok hadát nem is említem. Ismeretlen szerzők kéziratainál valami ösztönös érzék diktál az embernek, már akiben van ilyesmi. Gyakran nagy kritikusokban sincs, de műveltségük, okosságuk kipótolja. Nekem viszont az ismert szerzők is ismeretlenek voltak, azokat is fürkészve, magamon átszűrve olvastam, mert még a sznobizmushoz is hiányzott belőlem a műveltség. Talán emiatt csiszolódott ki a belső mércém: nagyon kis hibaszázalékkal tudtam megkülönböztetni a jó szöveget a kispekulálttól, a csinálttól, az ál-révületben burjánzótól. Nem méricskéltem a kánonhoz, hanem őt magát, a szöveget néztem. A leglátványosabb lektori teljesítményemnek Hajnóczy Péter és Kertész Imre felkarolása bizonyult. Mindkettő úgy került a Szépirodalmihoz, hogy a Magvetőtől nagyon csúnya, szinte feljelentéssel felérő levél kíséretében visszakapták a kéziratukat. Hajnóczy is, Kertész is az irodalom berkein kívüli világból érkezett, ráadásul irritálóak voltak az adott politikai közegben. A cenzúrát ellátó személyek minduntalan felneszeltek a Hajnóczy-novellákban lévő rejtett gyúanyagra, pedig semmi „politikai" nem volt ezekben az írásokban, csak rettenetes harag, amely a „rendes" társadalomból kirekesztődött fiatalemberben izzott. Nekem sikerült átcsúsztatnom a hivatalos közegen a kéziratát, márpedig ha valami rendszeridegen anyag nyilvánosságra került, azt már óvakodtak megtámadni, inkább elhallgatták, hiszen a támadás reklámként is funkcionál, meg sok mindent le is kellett volna írni a kínos igazságokból. Így Hajnóczy író lett, aztán felkapta a Mozgó Világ és a Valóság köre, siker övezte. Kertész *Sorstalanság*a azonban visszhangtalan maradt több évig, csak Spiró György 1980-as esszéje indította meg az irodalmi világban az elismerését, amely aztán a Magyarországon kapható valamennyi díj elnyerésében is kifejeződött, de ezt sikernek mégsem nevezném, mert a Nobel díjig csak szűk körben ismerték. Sőt, a regény értékelése körül ma is vita zajlik a magyar olvasóközönségben. Én 1975-ben írtam le a Magyar Nemzetben a *Sorstalanság*ról, hogy jelentős mű, és nem memoárként olvasandó, hanem létértelmező metaforaként. S a minap is ugyanerre jutottam az újraolvasásakor, holott magától az írótól nagyon eltávolodtam.

Lám, messzire kerültem a Szépirodalmi Könyvkiadó kezdő lektorától, de hát ez is mutatja, hogy valóban egész életemet meghatározta az a cédula az ELTE falán.

Hogyan keveredett az Újhold körébe, hogyan lett proletár családi háttérrel – Nemes Nagy Ágnes szavait idézve – „értelmiségi kacsa"? Az elhallgatott 56-os események is nyilván befolyásolták…

A hetvenes években volt egy könyvrecenzió sorozatom a Magyar Nemzetben, Nemes Nagy Ágnes egyik esszékötetéről is írtam, és ő ezután beszélgetésekre hívott, sőt, bámulatos módon elolvasta első novelláskötetemet is. Meg kell mondanom, hogy mi, mai idős írók, nem vagyunk olyan nagyvonalúak, mint fiatalkorunk öregjei voltak, nagyon kevés kortársam van, aki hozzájuk hasonlóan szánna időt a pályakezdőkre. Ha Domokos Mátyás is jelen volt a találkozásnál, ádáz vitákat folytattak a népiek

szerepének megítéléséről. Ádáznak mondom, de természetesen nagyon becsülték és kedvelték egymást, csak indulatosan szerettek vitatkozni. Nemes Nagy Ágnesen gyógyulhatatlan sebet ütött folyóiratuk 1949-es betiltása, s bontakozó tehetségük megbénítása több évtizedre a publikálási lehetőségek elzárásával. Ugyanekkor a kommunista rendszer demagógiájának megfelelően a politikusok körüludvarolták a népi írók egy részét, főleg Illyés Gyulát, Kossuth díjat adtak a pályakezdő Juhász Ferencnek és Nagy Lászlónak – és ezt Ágnes nem tudta megemészteni. Bizonyára ezért lett a szokottnál érzékenyebb az emberek származási hátterére, nagyon számon tartotta, hogy munkáscsaládból jöttem, s módfelett érdekelte, hogy hogyan jutottam mégis abba stíluskörbe, amely a Nyugat polgári származású íróihoz, novellistáihoz kötődik. Mi történhetett velem, hogy 1956-ban szembefordultam rendszerhű családommal? Nem fért a fejébe. Félre is értette egyik novellámat, amely egy 56-ban eltűnt fiú rekviemje volt, de mert a munkáskörnyezetben játszódik, élesen megjegyezte, hogy nem kéne benyalnom a rendszernek. Szerencsére a bécsi Nemzetőrben Sárközi Mátyás kritikája igazolta, hogy nem siklott félre szándékom, s ez akkor, a hetvenes évek elejének cenzúra-viszonyai között írói fegyverténynek mondható. Voltak tehát választóvonalak is közöttünk, de a nyolcvanas években egyértelműen az Újhold-körhöz számítódtam. És egyszerűen csak szerettem őket, Ágnest, Lengyel Balázst, Mándy Iványt. Más idő járta akkor, mint most, mert ugyanezekben az években ott voltam a Bethlen Gábor Alapítvány alapítói között, jelen voltam a népi ellenzéknek nevezhető kör megbeszélésein a Hitel folyóirat eltervezésénél. Ez ma már elképzelhetetlen volna.

1975-ben kezdett publikálni szépirodalmat, kisprózát, melyekből klasszikus modernség, nagyfokú pszichológiai érzékenység tükröződik. Újítóan állt az esszénovella műfajához. Első megjelenéseit egyesek – rosszul – az ún. női irodalomba sorolták, majd valamiféle mellőzöttség és elbizonytalanodás érződött. Hogyan tudott kitörni a beskatulyázásból?

Nem álltam „újítóan” az íráshoz. Egyszerűen csak formát kerestem egy-egy kis maghoz, valóságdarabhoz, amely, Isten tudja, hogyan, miért, felbukkant bennem. Meg akartam írni, hogy *legyen*. Nem a bánataimat szándékoztam elpanaszolni, a véleményemet kifejteni, még kevésbé jó helyezést kapni a modernség ötletbörzéjén. Ezért váratlanul ért, hogy „hagyományosnak”, „későnyugatosnak” minősítettek a kritikusok, mintha lett volna a kredencben egy sütőforma, amit előkaptam onnan. Az első kötetem novelláit öt évig tartottam az éjjeliszekrényemen (asztalfiókom nem volt, igen kis lakásban laktunk fiainkkal), és férjemen kívül nem tudott róluk senki, mert láttam, hogy mi a sorsa a féltehetségeknek, akik valami kiadhatót össze tudnak hozni, de soha nem lesznek írók. Aztán, amikor már nem voltam képes tovább titkolni őket, előálltam velük. A fogadtatás igen vegyes volt, az első kötetesek díjától a lebunkózásig terjedt a skála, de csak a második kötetnél, a *Beavatás* című kisregénynél értettem meg, hogy nem számíthatok nagyobb

figyelemre az irodalmárok részéről, mert minden aktuális divattól, áramlattól különböznek a témáim, a nyelvezetem, a szilárd talajt igénylő idegzetem. „Finomnak" minősülök, mert akkoriban, részben a beat-próza hatására, részben a valós nemzedéki életélmény miatt, általában önsorsrontó fiatalemberek kocsmáztak és kültelki bódékban csöveztek a magyar irodalom fiatalabb évjáratainak prózájában. „Finomságomra" mentségként szolgált női mivoltom. Tulajdonképpen szerencsém volt ezzel: nem vettek komolyan. Így olyasmit is megírhattam, ami egyébként tilalom alá esett. A *Beavatás*ban például azt az 1956-ban ránk zuhant tapasztalatot, hogy a nyugati világ totális közönnyel viseltetik a szovjet megszállásból következő nyomorú helyzetünk iránt. Itthon ezt szerelmi háromszögtörténetnek olvasták, csak nyugati magyarok méltányolták szándékomat (Határ Győző a Szabad Európában, Éva Haldimann a Neue Zür'cher Zeitungban). Vagy később az emésztő bizalmatlanságot írhattam meg, amely a belső elhárítás jelenlétének állandó tudata miatt ver gyökeret minden kapcsolatban. Ez a téma is besorolódott a női lélek finomságaiba. Háborogtam is, de vigyorogtam is ezen. Ami bántott, az a nyolcvanas évek derekán következett be: a korszerűség, a művészi eredetiség kisajátítása egyetlen stílusáramlat számára, amelynek dicsőségére minden másféle gondolat, ízlés, szemléletmód, létértelmezés feláldoztatott. Mondhatnám, hogy ez az irodalmi környezet hallgattatta el bennem a prózaírót két évtizedre, de sokkal gyakorlatiasabbak voltak az okok. Az első szabad választás előtt minden energiámat lekötötte a szervezkedés, a mozgalomban való tevékenység, azután pedig a házasságból való kilépésem után pénzt kellett keresnem szakmánk radikálisan megromlott körülményei között az új életem berendezéséhez. Szerkesztő lettem a Kortársnál, és maradék időmből és lelkierőmből csak esszékre futotta.

A 80-as években kezdett érdeklődni a népi mozgalom iránt, mely később vitairatok, elemző tanulmányok, esszék ihletője lett. Mi volt az a motiváció, milyen igazságot keresett, amikor ezek felé fordult? Az irodalmi közéletiséghez való viszonyát mennyire befolyásolta az, hogy a népi-urbánus ellentétet testközelből figyelhette meg?

A klasszikus népi mozgalom a harmincas években a nemzetben lévő mély szakadékra reagált: a „fent" és a „lent" irdatlan gazdasági és kulturális távolságára. Magyarán a nép emancipációját tartotta szem előtt, amely a magyar történelem évszázadai alatt elmaradt. Én ezt a távolságot a családomban szenvedtem meg. Gondolom, ezért voltam oly fogékony a társadalmi kérdésekre. A népi eszmeiséget a kilencvenes években a fajvédelemmel, a náci ideológiával azonosították, holott a piacgazdaság körülményei között a szakadék egyre mélyült. Egyszersmind a nemzeti létforma jogosultságát is kétségbe vonták (s ezen belül az irodalom nemzeti funkcióját is), látszólag a társadalmi modernizáció, a világhoz való felzárkózás, a liberális életmodell jegyében. Holott valójában a neoliberális gazdasági invázió számára végeztek hasznos ideológiai marketing-munkát. Sem az újra sürgetően aktuális népi programra szórt rágalmakat nem tudtam elviselni szó

nélkül, sem pedig az irodalom elszakítását elsődleges bázisától, a nemzeti közösségtől. Akkor írt esszéim mára valószínűleg közhelyessé váltak, hiszen jórészt igazolódtak. Cseppet sem bánom, ha ma érdektelen evidenciaként hatnak akkori mondataim, hiszen végre kellő számban látják az emberek, mi történt velünk ebben a fene nagy felzárkózásban, és hogy mihez zárkóztunk fel.

Nagy visszhangú irodalomtörténeti konferenciákat hoz létre. Mi fordította az irodalomszervezői munka elhivatottsága felé? Melyek azok a legfontosabb dolgok, melyek ügyét mindig is képviselni kellett és kell ma is?

A konferencia-szervezésbe is úgy keveredtem bele, mint az esszéírásba: mérgemben. Mert rendben van minden a relativizmussal, az értékfogalmak, a nyelv megbízhatóságának kétségbe vonásával, amíg mindez nem válik kötelező dogmává. Amíg saját relativitásának is tudatában van a tan. De amikor egy új kánont meghirdető irodalomtörténeti kézikönyvet hoznak létre, amelynek előszavában azt olvasom, hogy mindent, ami a magyar irodalomban számít, magában foglal, holott Móricz Zsigmond mondjuk csak 1919-ig írt műveivel szerepel, s a Károly-Biblia vagy Dzsida Jenő meg se említődik, és ez a kézikönyv egyetemi tankönyvként funkcionál, akkor eljött az ideje egy konferenciának, amelyre kizárólag irodalomtörténészeket, professzorokat, akadémikusokat célszerű meghívni, hogy ne mi írók nyávogjunk szokott sértett hiúságunkban, hanem a tudós szakma mondja ki az elmarasztaló ítéletet. Erre a 2008-ban, az írószövetségben tartott konferenciára büszke vagyok, valóban nagy visszhangja volt, de nem a sajtóban. A többi konferencia sem volt talán haszontalan. Általában a mostani belterjes irodalmi akadémizmus ellenében igyekszem arra az irodalmi termésre irányítani a figyelmet, amely még szerves kapcsolatot tart a mi közönséges kis életünkkel, vagyis a történelem rejtélyes univerzumával.

Legutóbbi, Kontárok ideje *(2011) című kötete egyben írói újjászületésnek tekinthető. Miképpen fogadta a közönség a „visszatérést”, sikerült-e az újjászületés?*

2009-ben hagytam abba a folyóirat-szerkesztést, s két év alatt összejött a novelláskötet. A rendszerváltás körüli évek tapasztalataiból íródtak a novellák, nem sok magyar író merészkedett erre a még forró terepre. A nemzedékemhez tartozó olvasókat megérintette, bár mindenki a saját hasonló élményeit kezdte el mesélni nekem, ezért azt gondolom, hogy ez a könyv túlságosan földhöztapadtra sikerült. Voltak fiatalok, akik történelemként olvasták, ennek örültem, bár nem bánnám, ha közük is támadt volna hozzá. Szóval zavarban vagyok kissé ezzel a könyvvel kapcsolatban. Rögtön folytatni akartam az írást, épp hiányérzeteim miatt, ehelyett három évet adtam az életemből a Magyar Művészeti Akadémiának. Mint az elnökség tagja belevesztem a szerveződés-alakulás munkálataiba. Múlt ősszel visszavonultam, s most megpróbálok

ráerősíteni, mert utolsó körre csengettek, mint a hosszútávfutóknak.

Közelképek írókról *címmel indult monográfiasorozat, melynek sorozatszerkesztője. Milyen tervei és feladatai vannak még az MMA-ban?*

E sorozat megindítása a legfőbb nyeresége elszaladt három évemnek. Döbbenetes, hogy a kortársi irodalomban milyen nagy életművek alkotóiról nem született összefoglaló pályakép! Az eddigi hasonló sorozatokból ezek az írók rendre kimaradtak. Olyan könyveket szeretnék, hogy tanárok, diákok is használhassák belőlük a megbízható adatokat és műismertetéseket, de egy céhen kívüli irodalombarátot se riasszanak el. Sok az adósság, és szeretném, ha nagy jövője lenne a sorozatnak, túlélne engem.

Sokan méltán tartják örökifjúnak, vajon a pilisi levegő teszi, vagy már valamiféle lelki béke áll ennek hátterében?

Szívesen bedőlnék ennek a kedves bóknak, de tudom, amit tudok. Így aztán nem fiatalos szeretnék maradni, hanem öregen – sokáig élni. Van az öregségben jó is. Például az embert nem hajszolja már az ambíció, a tudásszomj, a kalandvágy. Már-már szabadnak érzem magam saját magamtól is.

Helikon, 2015. 4. szám, február 25.

Megkérdeztük Ács Margitot

Kérdező: Jónás Ágnes

A három fejezetből álló Párbaj *című regényének cselekménye a hatvanas évek végétől a kilencvenes évekig játszódik, s két ember összekerülését-szétválását veszi górcső alá. Az özvegy hagyatékrendezgetés közben volt férje, Baglyas Imre és annak előző felesége, Kajtár Paula közötti levelezésre, naplójegyzetekre bukkan, s feltárul előtte egy szerelemmel és tragikummal fűszerezett házasság története. Noha fikció és valóság két különböző dolog, a kettő mégsem választható szét teljesen, ezért merem megkérdezni: kulcsregény a* Párbaj*?*

A prózaírók túlnyomó többsége saját élet- és tapasztalatanyagából dolgozik – a regényem alapjául személyes élettapasztalat szolgált, noha nagy százaléka fikció, s nem tekinthető sem önéletrajzi, sem pedig kulcsregénynek. Több mint húsz éve hurcoltam magammal a témát, azonban érzelmeim, önvédelmi és önigazolási reflexeim sokáig nem tették lehetővé, hogy kellő távolságtartással közelítsek hozzá. Az özvegy, mint külső szemlélő bevezetésének ötlete csak 2008-ban fogalmazódott meg bennem, így találtam meg azt a fogást, mely hozzásegített a regény megírásához.

Az özvegynek, pontosabban az általa megtartott távolságnak köszönhetően az olvasó nem azonosul egyik fél igazságával sem.

Tisztában voltam azzal, hogy ez a történet csak akkor lehet érdekes, ha mindkét fél igazsága meg tud nyilvánulni. Az özvegy folyamatosan kommentál, s bár nyilvánvaló, hogy nagyra becsült, imádott férjére továbbra is elfogultan tekint, ugyanakkor régóta ellenszenvet táplál elődje iránt, időnként mégis fellobban benne a női sors és mentalitás iránti szolidaritás, a férje iránt pedig a kritika. Az olvasó a szeme előtt érzi ezt a szűrőt, amikor az elé tárt (ál)dokumentumokat olvassa, ezért nem kerül egyik vagy másik vallomás kizárólagos hatása alá.

Milyen párbaj zajlik pontosan Paula és Imre között, s mi indítja el az idegeiket megtépázó konfliktuscunamit?

A pszichológia ezt dominanciaharcnak nevezi. Egy efféle küzdelem éppúgy lezajlik a szülő-gyerek kapcsolatban, mint a baráti vagy munkatársi viszonyokban, hol nyíltan, hol pedig rejtetten. Nincs ezzel semmi baj. A társadalom eredendően hierarchikus berendezkedésű, az akarat- és egyéniség érvényesítése természetes reflex, s többnyire békés eredménnyel zárul. A regénybeli művészházaspár esetében azonban a

harc eltorzítja a kapcsolatot. Mindketten feszültek már a megismerkedés pillanatától kezdve: Paula gyermekkorától szeretetlenségben élt, s megszokta, hogy csak önmagára számíthat. Ez valamelyest neuraszténiássá teszi. A művésznek készült, de művészettörténészként dolgozó Imre többek között származása és az aktuális politikai rendszer miatt az ambícióiban lett frusztrálva. Tehetsége nem bontakozhat ki, folyamatos megalkuvások között él, ebből következik, hogy később Paula elismert művésszé válását nem sikerül feldolgoznia. Paula támaszt várna párjától, szakmai szolidaritást, ezzel szemben Imre megalázottnak érzi magát, és szakmai kielégületlensége teljes kompenzálását, tehetsége bizonyosságát feleségétől szeretné megkapni, holott erre a legodaadóbb társ sem lenne képes, mert ezt a bizonyosságot csak önmagunkban találhatjuk meg. Így hát elvakultan sebeket ejtenek egymáson.

Pedig Paula nem harcolna, ha nem kényszerülne állandó önvédelemre a tehetségét illetően.

Kettejük közül kétségkívül Imre a görcsösebb, ő a konfliktusok kezdeményezője is, viszont Paula sem kevésbé görcsös, amikor saját személyiségét fétisként őrzi. Vállalja ugyan a gondos feleség és anya feladatkörét is, csakhogy hiányzik belőle a férje iránti feltétlen, mély szeretet, s nincs benne kellő részvét sem Imre szenvedélyének, indulatainak kínjai iránt.

Most tulajdonképpen azon komponensekről beszélgettünk, amelyek miatt megromolhat egy kapcsolat, de nézzük a dolog inverzét: ön szerint mi a jó házasság titka?

Ha ezt tudnám, akkor pénzért árulnám, de a viccet félretéve, szerintem a jó házasság a szerencsés találkozáson múlik, azon, hogy mindkét fél szívesen fogadja el hosszú távon a másik által neki felkínált és tőle elvárt szerepet, és nem kell önképét, ambícióit, vágyait feladnia a kapcsolat fenntartása érdekében. Paula kényszerűen meg akart felelni férje elvárásainak, de így egyfelől őszintétlenné vált, másfelől rabja lett a férfi idegrendszeri hullámzásainak, és persze a sajátjának is. Nagyon tisztán kell látnunk egy életközösség kialakításaikor, hogy mit várhatunk el a párunktól. Például ha egy nő azt várja el tétovázó, többé-kevésbé életidegen emberétől, hogy diadalmas, mindent megoldó macsó legyen, akkor az a kapcsolat nem fog működni. A férfiak pedig általában egyszerre szeretnék „oldalbordájukat" erős, anyai biztonságot nyújtó menedéknek, erődítménynek tudni, és olyan simogatni való, gyámolításra szoruló kiscicának, aki mellett folyton érezhetik nélkülözhetetlenségüket.

Az ön pályája teljes mértékben az irodalomhoz kötődik, azonban mint oly sok művében, a Párbaj*ban is szóba kerül a művészettörténet.*

Azért lettek hőseim képzőművészettel foglalkozó emberek, hogy elkerüljem a kulcsregényként való olvasatot. A kulturális közéletről való tapasztalataimat az irodalomban szereztem, nehezebb lett volna feloldanom a konkrét élményeket a fikcióban. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a politikai cenzúra, az agresszív divatok nemcsak az irodalomra, hanem minden művészeti ágra hatással voltak és vannak, nagyjából egyforma nyomorúságokat éltünk meg valamennyien, alkotó értelmiségiek, tehát otthon érezhettem magam az idegen szakmában is.

Várható, hogy újabb regénnyel örvendezteti meg az olvasókat a közeljövőben?

Harminc évvel ezelőtt kezdtem írni egy regényt – ezen próbálok most fogást találni. Életrajzi vallomásaimból tudható, hogy első generációs értelmiségi vagyok. Újpesti munkáscsaládban nevelkedtem, nagymamám két elemit végzett és zsigeri bizalmatlanságot érzett a művelt emberek iránt, egyszóval nálunk nem volt szokás jó tanulónak lenni. Éppen ezért keltett riadalmat bennük az irodalomhoz való vonzódásom, a kiemelkedés vágya, ha úgy tetszik a másságom. Hogy 1956-ban belekeveredtem a forradalmi szervezkedésbe, teljessé tette kiszakadásomat a családból. Így a bőrömön éreztem, hogy a magyar társadalomban bizony hatalmas szakadék tátong az értelmiségi-polgári és az alsó néposztály között. Ez sokakat érint, nem az én egyéni problémám, hiszen olyan országban élünk, ahol nincs átjárás az egyes társadalmi osztályok között. A *Párbaj*t sem írtam volna meg, ha csak rólam szólna.

Bárkaonline, 2017. május 26.

Jártomban, keltemben

König Róbert mestersége

Civilizációnk, amely a technikai forradalom révén hihetetlenül megkönnyíti a munkavégzést a betonkeveréstől a mosásig, a közlekedést, a betegségek gyógyítását, az információszerzést, a tanulást, a kapcsolattartást, megváltoztatta magát az emberi lényt is. És még ki tudja, mekkora változásokat idéz elő az elkényelmesedés biológiai tulajdonságainkban, testi felépítésünkben. Németh László e civilizációs vívmányok elterjedésének szinte legkezdetén, 1950-ben vetette papírra: „A technikai jólétnek óriási ára van: fölösleges, a fejét szűkítő vívmányokért az [ember] állati éberségét, az alkotás örömét, emberi autonómiáját adta cserébe."

Azóta az emberiség nagyobbik része még kiszolgáltatottabbá tette magát, önkéntes rabszolgaságba hajtotta fejét, amikor nemcsak idejét eteti fel a televízióval és a még újabb elektronikus szolgáltatások silány produkcióival, hanem az életét is lecseréli velük. Már valódibb valóságnak éli meg a show-műsorokat, mint önnön tapasztalati mindennapjait, ítélete, véleményalkotása nélkülöz minden önállóságot. Rabszolgább a rabszolgánál, mert az legalább azt gondolt, amit akart.

E felmérhetetlenül nagy veszély idején újra nagy feladat hárul a művészetre, ugyanaz, ami eredendően is a dolga volt az emberi létforma kialakulása idején: a szellemi, a lelki lehetőség életre szólítása, csiszolása, megőrzése, amely minden egyes ember számára csak önnön személyisége, énje megismerésével, vagyis öntudatra ébredéssel, autonómiája megélésével lehetséges. Ez roppant bonyolultan hangzik, pedig igen egyszerű dologról van szó. *Látni* kell, vagyis tudni, hogy mit látunk. Engedni kell teremtő, cselekvő, alkotó késztetéseinknek, és örülni kell kezünk ügyességének, szerszámaink csodálatos alkalmasságának. E tudásban az ember évezredeket ölel magához öntudatlanul is, ráismer magában a természeti lényre, aki épp az elemek hatalmas erejét tisztelve volt képes megtalálni felülkerekedése módjait, szemben a mostani emberiség pökhendi visszaéléseivel, melyeknek az a vége, hogy letörlődik a Földről.

Nagy gondolati ívet vetítettem König Róbert itt kiállított képei köré, de csak e gondolatok felől mérhető fel grafikusi munkásságának teljes jelentősége. Mert e kiállítás voltaképpen a mesterségről szól. A grafikus műhelyét mutatja be a különböző technológiával készült alkotások révén. A grafika az egyik legtöbb munkát, legaprólékosabb figyelmet követelő műfaj. Ez a műfaj viseli magán leginkább a tradíció nyomát, mert míg a képzőművészet egyéb ágaiban lehetséges volt szétrobbantani a formákat, magát a formálást is kiküszöbölni a gesztusfestészetig és a számítógépes vizuális produkciókig, a rajz csak rajz lehet, a metszet pedig metszet. A laikusnak, amilyen én magam is vagyok, öröm, hogy itt jól láthatja, mi a különbség fa- lino- és papírmetszet között, láthatja, hogy a fametszeten belül milyen más eredményt hoz, ha a fa szálirányа vízszintes, ezt hívják lapdúcmetszetnek (hadd kérkedjek frissen szerzett tudásommal). Láthat néhány dúcot is kiállítva – ami azt illeti, ezek önálló tárgyként is gyönyörűek. És természetesen néhány rajz is került a falakra, bemutatva König Róbert klasszikus mesterekhez méltó tudását a szokatlan perspektíva

vagy a mozgás megragadásában.

Említettem a grafika műfaji tradícióhoz való kötöttségét. Nemcsak a technológiai kötöttséget észlelhetjük König képein, hanem a témákban is felmerül a büszke ragaszkodás az elődökhöz. Dürer, Cranach, Hans Burgkmair, Altdorfer révén a fametszet formavilága összekötődött a németség történelmi városaival, jellegzetes figuráival, s mindez König világában is évek óta jelen van. E visszanyúlás a 17–18-ik századba egy szép albumot eredményezett 1995-ben, az „Ungarndeutschok", a sváb telepesek ideérkezéséről, akik a Dunán hajóztak idáig, egész falvak kerekedtek fel, a hajókra zsúfolták szerszámaikat, állataikat, gyerekeiket – családonként hét-nyolc gyerek is volt. Mihelyt megtelepedtek, az itteni jobbágyparaszti kultúránál polgárosultabb kultúrájukkal beoltották a magyar vidéket. Nyomdákat nyitottak, palotákat, színházat építettek. E téma azóta is foglalkoztatta König Róbertet. E kiállításon is láthatóak azok a képek, amelyek az egykori hajóút emlékét idézik. Ulmi bárkák – ezeken jöttek a telepesek, s a mostani megidézésnél e bárkák zsúfoltsága hol Noé bárkájára emlékeztet, hol baljós terheivel a Bolondok hajóját idézi: halál, rémület is ott utazik e hajókon. E hónap első napjaiban egy másik kiállításnak a centrumában álltak ezek a képek: a svábok 1946-os kitelepítésének hatvanadik évfordulójáról emlékezett meg velük a művész.

Különös, hogy épp Noé bárkájának a képzete merült itt fel, König Róbert művészi programjáról szólva, hiszen van-e jobb szimbóluma a túlélésnek, az élet, a természet győzelmének a pusztulás felett, mint az Özönvízen is átjutó ősi építmény? Persze nem is különös, inkább azt mutatja, hogy a művészben a meggyőződés, a szemléleti vonzalom búvópatakként járja át alkotói képzeletét, és hihetetlen biztonsággal akad rá arra a motívumra, amely kell neki.

Egyébként maga a hajó is olyan mű, amelyben az ember átléphette önnön korlátait, több lett a megalkotásával, holott e csodához csak deszka, vászon és kötél kellett. Meg az emberi zsenialitás. Kolumbusz hajóit idézik meg a papír-metszetek. Régebben készültek, de e kiállítás 15 év anyagából merített, s így önkéntelenül is feltárul előttünk König Róbert munkásságának szerves összefüggése, a témák egymásra épülése, egymásba öltése.

A hajók mellett a lovak jelenléte is szakrális hangulatot hoz az ember életébe. Ősi társ, emlékeztet természeti ember mivoltunkra, lelkünk jobb felére. König Róbert lovas ember, ezt nem nehéz tudni róla, hiszen képei nagy részén megjelenik ez a gyönyörű teremtmény, gyengéd életességgel, vagy éppenséggel a lovasszobrok dermedt lendületében. Meghökkentő, vad mozdulatokat rögzít képein – König elmélyülten foglalkozott az állati mozgás egy-egy pillanatának tettenérésével, ez a kutatása felbecsülhetetlen eredményeket hozott –, e három akvarell például ügető lovakat mutat olyan nézőpontból, ahonnan csak a hajtó látja a kocsiból, hihetetlenül merész képek ezek, egy rendkívüli tudás mementói. Régóta szeretem a „Szinte szabadon" című sorozatot, a kötéllel felfüggesztett lovak esetlenségébe nem nehéz belelátni a méltóságában és szabadságában sértett lény szomorúságát, riadalmát, szégyenét. Miközben még ebben a

helyzetben is diadalmasan szépek ezek a lovak, és a szégyen nem az ő szégyenük.

E témakörben a továbblépést az „Apokalipszis lovai” képviselik. Félig, vagy egészen nyúzott lovakról készültek a fametszetek. König Róbert egy 16. századi olasz állatorvos, Carlo Luini fametszetes illusztrációkkal ellátott, anatómiai boncolásokat leíró könyvére hivatkozik, mondván, hogy onnan vette a nyúzott lóalakokat, mégis az Apokalipszis lovainak nevezi őket, mert nem az anatómiai érdeklődés, hanem a nem evilági rettenet és szenvedés megjelenítése vezetett el e képekhez. Azért beszélek nem evilági szenvedésről, mert a lóalakokból hátborzongató közöny árad. A holtak közönye.

Arról a metszet-sorozatról kell még szót ejtenem, amely a német történelemhez is kötődik, meg a lovakhoz is. 480 évvel ezelőtt a Baden-Würtenbergben található Pforzheim főterén felnégyelték a kor egyik elismert festőjét, Jörg Ratgebet. A parasztháborúban való szerepvállalása miatt végezték ki. A felnégyeléshez lovakat használtak, szegény bekötött szemű párák a hóhérlás eszközei – lovakat szerető embert ez felkavarja. Ratgeb kivégzés előtti életének három jelenete látható a metszeteken: az egyik épp főműve, a Herrenbergi oltár festése közben ábrázolja, a másik bírái előtt. Hogy a mesterség újabb szeletébe is betekinthessünk, a három jelenet a metszetek mellett színes rajzok formájában is elkészült, nagyon tanulságos összevetni a két technikát, látni, hogy a rajz mintegy értelmezi mindazt, ami a metszeteken drámaian éles látvány.

A mesterség iránti tisztelet többet ölel fel, mint néhány szakmai fogás briliáns ismeretét. Mint a bevezetőben utaltam rá: az emberi szellem természetbe ágyazottságának és teremtő erejének a hitvallását is jelenti. Ám mégsem lehet a szakmai tudást az elvek képviselete mögé utasítani, hiszen csak mesterségén keresztül lehet hitele a művésznek. Gondolom, ezt a meggyőződést nyomatékosította König Róbert azzal, hogy régebbi terméséből idehozott két portrét: Szinyei Merséről, aki a főiskola első rektora volt, és Stróbl Alajosról, aki kiváló tanár.

Nem tudtam minden képről beszélni, így is sok időt vettem el a képek igazi megismerése: megnézése elől. Bizonyára maga a művész is szívesen kalauzolja önöket képei között, tekintsék meg a kiállítást.

Vár, 2006/3.

König Róbert „Évfordulók” című kiállítása elé*

A kiállítás címe, „Évfordulók”, az ünnep fényét gyújtja fel képzeletünkben. Ünnepi megemlékezés – szoktuk mondani az évfordulók alkalmával elhangzó beszédekről. Holott az emlékezés állapota néha éppen ellentétes az örömteli ünnepi érzülettel. Olykor keserű tanulságot vés belénk a múlt, és van, hogy a gyász enyhítésére szolgál az emlékezés. Ezt Magyarországon tudhatjuk legjobban, ahol a diadalmas Március 15-ére a komor Október 6-a következik, s ahol vesztett csaták és szabadságharcok emlékhelyein többször koszorúzhatunk, mint a győzelem obeliszkjeinél. Ebben az évben 56-os forradalmunk félszázados évfordulója következik el – ezt jogosan nevezhetjük ünnepnek, hiszen a magyarság világraszóló tettéről emlékezünk meg –, mégis gyász vegyül ebbe is, hiszen ez az eleve halálraítélt szabadságharc áldozatok és mártírok emlékét hagyta ránk. A magas kultúrájú népek épp úgy, mint a természeti népek törzsei az összetartozást a közös rítusokban élik meg, s e tekintetben mindegy, hogy örömünnep ad erre alkalmat, vagy a balsorsra, megpróbáltatásokra való emlékezés. A csoport-öntudatnak csakúgy, mint a nemzeti öntudatnak alapeleme a tradíció, az emlékezés, s ez ágyazza bele a művészetet mindenkor és mindenütt abba közösségbe, amelyben létrejön. Ugyanis a közös emlékezetet jobbára a művészet alkotja meg, önkéntelenül, szinte szándéka, ars poeticája ellenében is, pusztán azért, mert a művészet anyateje és mindennapi kenyere a tradíció, az emlékezés.

König Róbert fájdalmas emlékek közé ereszkedett, amikor az itt látható metszeteket készítette. Komor, sötét történések közé, amelyek egyébként nem vele estek meg. A magyarországi svábok kitelepítése hatvan éve történt, pontosabban akkor kezdődött, és évek során zajlott le. Metszeteinek egy része ehhez az eseménysorhoz kapcsolódik. A másik esemény, amely az elmúlt években erősen foglalkoztatta képíró képzeletét, a német paraszthábórúk korában élt festő, Jörg Ratgeb felnégyelése a Baden-Würtenbergi tartományban található városka, Pforzheim főterén. Ez 1526-ban történt, vagyis 480 éve. Egyik sem különösebben kerek évforduló, és hajlok arra, hogy úgy véljem: König Róbert a konzum-ünnepek, a szakmányban gyártott megemlékezések, a pályázatokra készült képzőművészeti leckefelmondások ellenében, mintegy tüntetően a saját történelmi élményének áldoz ezekkel a képekkel. Vállalkozásával mindenesetre arra figyelmeztet, hogy a múlt, eleink sorsa sokkal komolyabb, őszintébb, személyesebb figyelmet érdemel, nagyobb tiszteletet és együttérzést, mint amire általában a felszínes és önigazoló tanulságokat levonó, hommage-okkal és idézetekkel blöffölő pályázati ünneplők képesek. Úgy érzem, König metszetei és grafikái már pusztán mesterségbeli színvonalukkal is e komoly figyelem nemes áldozatosságát hirdetik. A fametszet ugyanis a legalázatosabb és legkeményebb technikák közül való. Sajnálom, hogy a kiállításra nem hozta el a dúcokat – gyönyörűek, önmagukban is műtárgyak. Aki hajlandó ezzel az ősi technikával, a keményfa ellenállásával is megküzdeni a látvány megidézéséért, az nem blöffölhet. Annak

* Elhangzott 2006. április 4-én az Esély Galériában rendezett kiállítás megnyitásán

nemcsak a képre írt korszak tárgyi valóságát kell ismernie, hanem olyan mélységig otthon kell lennie e múltbéli valóságban, hogy a tárgyismeret a képen másodlagossá váljék. A perspektíva drámaisága például a Ratgeb elítélését, majd a kivégzését ábrázoló képen olyan szakmai bravúr, amit a régi mesterek, a műfaj zsenijei is alighanem sokra tartanának: Dürer, Cranach, Hans Burgkmair, Altdorfer. Egyébként e nagymesterek otthon érezhetnék magukat korszak és etnikum szerint is az itt látható metszetek világában. Ugyanis nemcsak a Ratgeb életét ábrázoló 3+1 kép visz a németség régmúltjába, hanem a svábok kitelepítésének emlékére alkotott sorozat, az *Ulmi hajók* is.

Itt meg kell állnom egy pillanatra. Talán vannak körünkben olyanok, akik emlékeznek: König Róbert 1995-ben egy albumot készített az „Ungarndeutschok" történetéről. A betelepítésről szóló megegyezéstől a Dunán való megérkezésen át a falvak alapításáig, a sok ügyes iparoskéz varázslatos munkájáig, a nyomdáktól a paloták építésén és a nagyhírű német színházon át a temetők szaporodó sírhantjaiig minden ott volt e fametszet-sorozaton, amellyel az egykori, 18. századi német telepesek utódai hozzájárultak a hazájukká vált ország megmaradásához és tudáskincséhez. Mert hiszen a jövevények paraszti kultúrája polgárosultabb volt, remek kézműveseiknek köszönhetően, mint a magyar jobbágyé, pláne a hadak pusztítása után. A kétszázharmincezer sváb 1946-os kitelepítését ennek a több mint kétszáz év alatt felhalmozott kulturális és civilizációs kincsnek a fényében brutálisabbnak tudhatjuk, mintha csak az emberi jogi szempontokat vesszük figyelembe – bár azok se közömbösek.

Az *Ulmi hajók*-sorozat e 95-ös album a világára utal vissza. Kalász Márton kitűnő dokumentumkönyvében, amely *Tizedelőcédulák* címmel jelent meg 1999-ben, és a Németországba, úgymond, „visszatért" kitelepítettek későbbi boldogulásával, helyzetével, emlékeivel, mai hovatartozásával foglalkozik, a történelmi visszatekintésben azt olvasom, hogy a 18. században a jobbára hajóval – ulmi hajóval – magyar földre érkező családokban hét-nyolc gyerek is volt, s állataikkal, szerszámaikkal együtt jöttek, egész falvak. Nem csodálom, hogy megragadta a zsúfolt hajók képzete König Róbertet. Ezeken a hajókon, amelyeket metszetein látunk, minden együtt van. Az élet mellett a halál is. Noé bárkája? Bolondok Hajója? Egyszerre szállítja a reményekkel érkező telepesek tettvágyát és a történelem kényének kiszolgáltatott kitelepítettek rémületét, kifosztottságát. E metszetek a tizenegy éve készült album világképéhez mérten jelentős elmozdulást mutatnak. Tizenegy év bölcsebbé, érettebbé és láthatólag keserűbbé tette a grafikusművészt. Talán azért, mert a kilencvenes évek elején ő is, mint szinte mindannyian, a szabad állampolgári életlehetőségek meghódításának bizsergő vágyával „szállt partra" az új földön: a polgári demokráciában. Ám meg kellett neki is tapasztalnia, hogy ugyanazon a hajón, amivel mi, a szabadság „telepesei" érkeztünk, a történelem minden bűne és az emberi természet minden kísértése is ott lapult. Ez a valóság.

A létünkben rejlő sötét fájdalom és iszonyat e kiállítás másik képcsoportján is megjelenik: az Apokalipszis lovain. König Róbert, akinek gyöngéd lóábrázolásai szerezték talán a legtöbb hívet, ezúttal

szörnyű, félig vagy egészen nyúzott lovakat vésett fába. Ő ugyan, ha e képekről beszél, egy 16. századi olasz állatorvos, Carlo Luini fametszetes illusztrációkkal készült könyvére hivatkozik, amely anatómiai boncolásokat mutat be, és bizonyára igaz, hogy ezek a metszetek izgatták elsősorban, no de mégis „Apokalipszis lovainak" nevezte el e képek lóalakjait, és nem Ábra 1., Ábra 2-nek. Nem evilági szenvedés, ijesztő, közönyös szenvedés jelenik meg ezeken a képeken.

Jörg Ratgeb kivégzésének az eszközei is lovak. Szegény, bekötött szemű, ártatlan lovak tépik négyfelé a festőt, s e tény nemcsak a felnégyelés iszonyatát közli velünk, hanem egy másik iszonytató tudást is: hogy áldozatok a hóhérlás öntudatlan eszközei is, sőt. Sőt, a legelkárhozottabbak épp ők, akik még bűnükért sem felelhetnek. Bármire felhasználhatóak, mint a tudatlan tömeg. Ezzel szemben Jörg Ratgeb csupa méltóság, öntudat, felülemelkedettség. Kivégzés előtti életét König három metszeten jeleníti meg. Épp főművének, a Herrenbergi oltárnak a festése közben ábrázolja az egyik metszeten a korában is elismert festőt. (E hírneves oltárkép ma a stuttgardi múzeumban látható.) A történetírás úgy tudja, hogy a paraszti seregekkel való kapcsolattartása miatt ítélték el Ratgebet. König a régi német festő alakjában olyan embert idéz meg, akihez jól illik egyik hasonló sorsú költő-kortársának hitvallása. Ulrich von Huttenről van szó, akinek az itt idézett versét Weöres Sándor fordította.

Erényemet, biz'Isten,
féreg nem kezdte ki,
foltját bitang irígyem
holtig keresheti:
    minden felett
    a hit vezet
s igaz szív, tiszta szándék.
    Ocsmány, aki
    hireszteli,
hogy hamis úton járnék.

E jámbor nemzet átall
eszmélni rossz-során,
és nászt ül en-bajával,
ahogy megjósolám;
    hát mit tegyek?
    én elmegyek,
de keverem a kártyát:
    remény emel,

szerencse fel,
nem hagyom ott a játszmát.

Mocskolhat, rághat engem
sok rongy tányérnyaló:
igazság széke lelkem,
hitem kőből való[…]

Életerő, lelkierő és energia sugárzik Hutten verséből – kulcsszavak ezek, ha König Róbert művészi vonzalmait, vállalkozását nézzük, nem véletlenül adta ő maga a kezembe ezt a verset. A festészet és a grafika olyan – ma kissé elhanyagolt – műfajait tartja egész pályáján és most is életben, amelyek nagy tudást és bizony nagy állóképességet követelnek (korunk művészei talán épp ezért hanyagolják el őket). Nem ájult sznobizmussal vagy a sas szárnya alá bújt ökörszem epigonizmusával kötődik a mesterség kifinomult, nemes hagyományaihoz, hanem egy végvári harcos meggyőződésével, hogy semmi jót nem szabad veszni hagyni, ami egyszer már a miénk, vagyis az emberi fajé volt. A németség világához és a német kultúrához is az életerő, a lelkierő és az energia iránt való vonzódása közelítette, hiszen amikor tizennégy évesen Németbólyban először került közeli kapcsolatba a svábok életmódjával, bennük is a megmaradni tudás ragadta meg.

Így hát ezek a mostani kiállításon felmutatott évfordulók is erre emlékeztetnek. A nagy, kerek évszámokhoz szokott ünneplőknek talán nem jelentenek sokat, holott ami egy-egy közösség rituális emlékezésének értelmet ad, az épp bennük érhető a leginkább tetten. S ez nem más, mint a makacs életösztön és minden bevégzett teremtő munka felülemelkedése a mögöttünk-előttünk dúló pusztításon.

Bástya – A Vörösmarty Társaság és a Kodolányi János Főiskola antológiája, 2006. 5. szám

A lovak túlvilága*

Volt egy angol festő a tizennyolcadik században, aki ló-ábrázolásaival híresült el. Sok festő festett lovakat akkoriban, az angol telivérek diadalútjának kezdetén divat volt egy-egy híres kedvencet festményen megörökíteni, de erről a Georges Stubbs-ról König Róbert azt mondta, hogy ő nemcsak a lótest anatómiai szépségét adta vissza, hanem képes volt „a ló lényegének a megragadására is". Elégedetlen volt ezzel a megfogalmazással, amely valóban sokkal kevesebbet mond, mint az az öt kép, amelyet az angol festő emlékének szentelt „Good Morning Mr. Stubbs" összefoglaló címmel, s amelyről éppen e kiállításra készülve beszélgettünk. Láthatják is itt a falon e sorozatot, és láthatják a gyöngédséget, amely a lovak mozdulatainak, arányainak szépségét övezi, a lóélet családiasan intim epizódját például, a körmölést, ahol a köznapi gondozói tevékenységből a ló szeretetének majdnem szakrális szertartása lett. De ha König Róbert barátom elégedetlen volt is saját szófordulatával, engem erősen foglalkoztat azóta, hogy hogyan lehetne többet elmondani arról a tudásról, aminek mindannyian, akik valaha is lovak közelébe kerültünk, akár csak percekre is, részese leszünk: hogy a lónak jelentése van az ember számára. Másféle a kapcsolatunk hozzá, mint más állatfajokhoz, akármelyik másik háziállatunkhoz. Ha birtokoljuk is, tudjuk, hogy nem teljesen miénk.

Ősidőktől fogva az ember minden fontos életmozzanatában jelen volt a ló. Megtoldotta vele erejét, gyorsaságát, előteremtette családja kenyerét, vadászott a hátán nyargalva, vonta a szekeret, ha menekülni kellett a hadak elől, vele pusztult a csatákban, vagy vele győzött, és feszíthetett nyergében a hódoló város terein. Postakocsin röpítette távoli földekre, kalandokra, s aztán törte eke elé fogva a birtokba vett ugart. A ló hozta az orvost, a bábát a szülő asszonyhoz, s Szent Mihály lova vitte sírjához a halottat. Terméketlen hegyvidékek csimbókos kis parasztlovacskáira emlékezem, gazdag tanyák fényesre kefélt szőrű, kényes jószágaira, aztán a szódás- és a jegeskocsi csípős szagú, vaskos, szőke muraközieire, a cirkuszok idomított, nevetséges bóbitákkal ékesített élő díszleteire, a versenypályák lélegzetállító befutóira, s végül emlékezem a közeli évekből egy-egy időlegesen megmenekült ménes istállójára, ahol jobbnál-jobb vérvonal jobbnál-jobb tenyészállatai várták, hogy a földterület, netán kastély új gazdái őket is feláldozzák a jobb profit oltárán. Szenttamásra is gondolok tehát, a Törökszentmiklós közelében lévő gyönyörű majorra, ahová König Róbert vitt el, ott tartott lovait látogatni, s amelynek látványkincse nagyon sok itt látható grafikán megidéződik. Ott lehetett megfigyelni, hogy a lovak körben állnak fel, jurta formát alkotva dugják össze fejüket, hogy aztán a grafikus e megfigyelést a *Csaba legenda* lapjain hasznosítsa. Szenttamás otthonos istálló-fénye világít az éjszaka sötétjében jó néhány metszeten. S az ott nyújtózó síkság jelenik meg König Róbert tájba rajzolt lovai körül, a szabadság aurájaként, a természet ködlő védőburkaként.

---

* Elhangzott 2007. március 31-én Hódmezővásárhelyen az Alföldi Galériában König Róbert „Omnis nobilitas ab equuo" című kiállításának megnyitóján

Az iménti gondolatsor ember és a ló sorsközösségéről könnyen kiegészül a magyarság sajátos mítoszával: nomád ősei, huszárai lóra termettségével. Hol van ez már! – mondják jogos szkepszissel a mai magyar társadalom testi-lelki állapotának józan ismerői, s erre azt mondhatom, másféle józansággal: hogy bizony igenis ott van elpusztult lovaink árnya a kishitűségünkben, a magunkba fordulásban, a nemzeti letörtségben. Huszárik Zoltán *Elégia* című filmetűdje – remélem, sokan emlékeznek rá – pontosan dokumentálta, hogy mi történt a lovainkkal és velünk. A gyanútlan, elemi életkedvünkkel, amelyből kiforgatott bennünket a történelmi gyalázat a vágóhíd borzalmaival. De hát emlékeztethetek Nagy László gyönyörű prózavers-ciklusára, az *Isten lovaira,* amelyben ugyancsak a háborút átélt serdülő gyermek gyötrelmes emléke idéződött meg, bár a szövegek születése idején, a hatvanas évek vége felé már egy újabb országos katasztrófa tapasztalata is társult az eredeti traumához. A ciklus legmegrázóbb darabja, a *Vértanú arabs kanca* a pusztulás retteneténél is mélyebbre hatol a pokolban: az emberi faj eredendő bűnösségével néz eliszonyodva farkasszemet. A lerészegült kapások ostoba heccből lobbantott tüze felgyújtja, elégeti a vemhes kis kancát a hegyoldalban, s az odaküldött fiúgyermek gyilkos indulattal nézi apját, amint nyúzza a csikómagzatot, földig görnyedve a bűntudattól. A „Sátánfog vetemény” metaforáján kívül nem született ennél kínzóbb ítélet elátkozott embervoltunkról, az „embermagasságú fagyról”, amely beburkolja a Földgolyót. De vigaszul hadd emlékeztessek a *Nyolcvan huszár* című filmre is, Sára Sándor remekére. A történelem Golgotáján, a köves hegyi utakon botladozó katonalovakra, amelyeknek hű gazdái a szabadságharc bukására, saját kivégzésükre érkeznek hazájukba. Azt mondhatjuk a szkeptikusoknak: lovas nép vagyunk. Lovait, s bennük önmaga jobb felét gyászoló nép. De a Csaba legenda nem a gyászról, ellenkezőleg: a reményről, az életerő feltámasztásáról szólt, és Arany János is ezt látta meg benne. König Róbert Arany Jánost követve talált rá e témára, és minthogy ősi időkben kőbe vésték az eposzok jeleneteit, ő is a töredékes eposz jeleneteit rajzolta a merített papírra. Természetesen itt is a lovak mozdulatainak, a szokatlan nézőpontból kirajzolódó testnek a rögzítése foglalkoztatja a művészt, a kort, témát csak egy- egy részlet jelzi, ám mégis: a lovakból áradó erő, szenvedély, még a kegyetlenség is, amellyel a beteg társukat elűzik maguk közül, az életre szavaz. Hogyan is szól Arany János verse, a *Csaba királyfi* egyik töredékéhez írott *Előhang*?

Bevégzetlen élet! bevégzetlen munka!...
Kétséges az útad: ha fogsz lenni célnál?
Szegény ember, addig hogy el ne alélnál?
Mi emel? mi tart fön? mi sugall? mi biztat?...
Kebelem egy hangja. Követem én aztat.
Egy hang, mely csilingel az égi madárban,
Hogy lerombolt fészkét rakja késő nyárban;

Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
Noha füstbe százszor menjen áldozatja;
S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad:
„Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!

Ha a Csaba-rege töredék maradt is, senki sem találhatja Arany János életművét csonkának, s ha poeticához csatlakozik, az ő képíró vállalkozását is kiteljesedettnek, beérettnek, csordultig gazdagnak látom, már akkor is, amikor e kiállításon körülnézek. Hány és hányféle technika vonul itt fel: rajz, pasztell, kínai tusrajz, papírmetszet, textilnyomat, linometszet, fametszet, dúcról készített gipszöntvény színezve, biztosan kihagytam valamit. A nagy méretű papírmetszet vászonra nyomva merész, eredeti bizonyítéka volt, hogy a grafika nagy falfelületek burkolására is alkalmas. A nagy mérettel szemben a kicsiny négyzetek mint önálló kompozíciók a húsz ilyen részletből összeálló *Hyppográfiá*ban ugyancsak a műfaj új lehetőségét mutatják fel, egy mesterségbeli bravúrral hozva újat és modernet a művészetbe. Ismétlem: újat, modernet, de meggondoltat és megmunkáltat, szemben a spekulatív, felszínes gesztusokkal, amelyeknek a tárháza a modernség diktátumának szentelt évszázad alatt lassanként kimerült, a minimalizmus divatjával egyféle végponthoz érkezett, annyira, hogy e paradigma megrögzött hívei már más, digitális instrumentumokhoz kénytelenek folyamodni, immár radikálisan félretéve az ecsetet, vésőt, krétát, ceruzát. A mesterségbeli tudás, valamely tradicionális téma bravúros megoldása König Róbertet egész pályáján izgatta, s innen nézve talán a dac is érthető, az a bizonyos „ha senkinek: írjad!” önbiztatás, hiszen szembe ment a divattal. Ám nyilvánvaló, hogy aki missziót teljesít – s ő a művészet hihetetlen tudáskincsének a továbbörökítésével, korszerű adaptálásával igenis azt teljesít –, annak nincs oka kételkedni munkája fontosságában, közérdekűségében, az csak a divattal megy szembe, és nem a művészet befogadóinak közösségével.

Miért mondhattam, hogy König képei nemcsak a mesterségbeli tudáskincs trezorjai, hanem e tudást a korunkhoz adaptálják, és lényeges, új eredményekre jutnak? A mozgás, a dinamika megjelenítése a papír vagy vászon síkjában megállított töredékpillanatban az ábrázolás kezdeteitől gondot okozott a képíróknak. Szépséges szimbolikus megoldások születtek erre az antikvitásban, elég csak a vázák domború felületére varázsolt fogatokra gondolni, a reneszánsz majd a barokk már nem is tudta tudományos vizsgálódás, anatómiai tanulmányok nélkül megoldani az ilyenfajta feladatot, meg is született néhány sikeres séma, amely mintát adott későbbi koroknak is, ám a mozgásnak azok a tetten ért pillanatai, a groteszkbe hajló testpozíciók, amelyek König lankadatlan tanulmányai nyomán születnek, a mai ember szabadabb, előítéletmentesebb látására apellálnak, s a látás felgyorsult reflexíveire alapulnak. A Képzőművészeti Egyetem tanáraként több évtizedes mozgás-tanulmányainak összefoglalásával habilitált, tehát, ha úgy vesszük, tudósa e témának, de nekünk, képei nézőinek elegendő a puszta látvány is, hogy megbizonyosodjunk avatottságáról. Ha megállunk akár csak a *Szinte szabadon* című sorozat előtt, ahol az

egyébként szállítás céljából felfüggesztett lovak gyámoltalankodnak a kötelékek között, után, megalázottan, máris tudjuk, hogy így, ahogy König Róbert ismeri a lovat, senki más nem ismeri. A módszeres tanulmányozásban elődjére ismerhetett Székely Bertalanban, akinek a portréja (az *Iskolateremtő mesterek* című sorozatból) erre való utalásként e kiállításon is szerepel. Székely Bertalan eredményét sajnos lefőzte a fotográfiával előállított modellezés – de hát persze a forgó fotográfia-sorozat nem főzhette le a festőt. König ritkaságértékű tudásánál is nyilvánvalóan fontosabb, hogy e tudás szinte mellékessé válhat a képein.

Sokféleképpen látja a lovat König. Látja a gyöngéd gazda szemével, s látja az ügetőn, a hajtó üléséből, vagyis egy képen soha nem volt perspektívából. (Ezeken a rajzokon az azóta bezárt pesti Ügető mint valódi helyszín látható, s a valóságos látványnak megfelelően a szomszédos Kerepesi temető sírkeresztjei keretezik a jelenetet, de maga a látvány már elszakad a valóságreferenciától, és a száguldás és a mozdulatlan örökkévalóság összeszikráztatása történik meg a képeken.)

De nemcsak a közvetlen tapasztalásból meríti ismereteit, hanem történelmi stúdiumokból is. Szívesen kötődik kultúrtörténeti előzményekhez. Gulliver például tisztelte és szerette a lovakat, tárgyilagos, tiszta világ, a rézkarcok fegyelmezett világa jelenik meg König Gulliver szellemében fogant képein. Egy különös történethez viszont a linometszet erőteljessége, szenvedélyessége illett. A lótenyésztés történelme tud egy ősménről, Godolphin Arabianról, akit próbaménnek használtak egy Hobgoblin nevű fedező mén mellett, vagyis csupán a kancák felizgatásáig tartott szerepe. Ám egyszer fellázadt ez ellen, megtámadta és megölte a csődört, befedezte a kancát, aminek következtében egy különösen sikerült csikó született, és ez lett azangol telivér egyik törzsének az őse. Mindezt természetesen én csak König Róberttól és feleségétől tudom, ám ezek az ismeretek sokat adnak hozzá a képek megértéséhez, ezért osztom meg önökkel. Folytatva a megidézett kultúrhistóriai adalékokat. A *Kikkuli örök birodalma* című, színezett gipsztáblák megértéséhez érdemes tudni, hogy Kikkuli három és fél ezer éve élt a Hettita birodalomban, lóidomítással foglalkozott, s az idomítás fortélyait agyagtáblákon örökítette meg. Módszerét, fogásait még ma is alkalmazzák. S hogy a lovak történelmének sötét vonulatáról is számot adjon, König Róbert egy tizenhatodik századi olasz állatorvos, Carlo Ruini lovak boncolásai alapján készített tudományos albumához fordult. Szörnyű kísérletekről árulkodnak ezek a Ruini nyomán készült fametszetek, s a megnyúzott lótestek a halál közönyét árasztják. E fametszetek ugyanarról szólnak, mint az imént felidézett Nagy László-verspróza, ezért is hoztam szóba a gazda kegyetlenségét, a ló embertől való szenvedését is, mert König nem kíméli meg sem magát, sem közönségét az ezzel való szembesüléstől.

Őszintén szólva nem tudom, miről tudunk meg többet e kiállítás képei által. A lóról-e, vagy az emberről, a testről-e, vagy a teremtés szellemi természetéről.

És külön öröm számomra, hogy e kiállításnak Hódmezővásárhely adott otthont, hiszen az ide kötődő képzőművészet sohasem nélkülözte és soha nem tagadta meg a mesterségbeli tudást, és mindig az élő és való világ csodájának szentelődött.

Gyógyuló irodalom*

Örömmel fogadtuk el a meghívásukat e díjátadásra, s örömmel képviseljük itt Diószegen a Magyar Írószövetség tagságát, mert ez a jelenlét már semmit sem tartalmaz a béketáborbeli országok írószövetségeinek formális, hivatalos, penzumszerű küldöttségesdijéből. Pedig még annak is volt haszna, az idősebbek emlékezhetnek rá: ha hivatalos anyaországi irodalmárok találkoztak csehszlovákiai magyar irodalmárokkal, az is azt jelentette, hogy magyar írók beszéltek magyar írókkal, még ha ez nem változtatott is sokat az elszigeteltségen. Azon sem, hogy igen kevéssé ismerte a magyarországi közönség a magyar nyelvterület íróit, s úgy hiszem, hogy a tájékozatlanság kölcsönös volt, s főleg keveset tudtunk e külön-külön irodalmak és közéletük belső, szemléleti tagoltságáról, rokon- és ellenszenveiről, pártállás szerinti megosztottságáról. Aztán 1990 után a nyakunkba szakadt a sok megismerni való név, életmű, és mindannyian csak saját pártoskodásunkban mozogtunk otthonosan, a szomszédos országbeli darázsfészkek zavarba ejtettek minket. Rövidesen mégis gyökeres változás ment végbe: legalább az irodalomban valóban nem szabdalják szét a határok a magyar szellemi kincset. A folyóiratoknál teljes természetességgel jelennek meg együtt más-más földrajzi helyen született művek, szándékosan mondom így, és nem a Kárpát medence egészét emlegetem, hiszen a Kortárs rendszeres szerzője volt – e folyóiratnál töltöttem az utóbbi húsz évet, azért példálózom vele – Vitéz György Kanadából és Határ Győző Wimbledonból, a felsorolást folytathatnám. Vagyis mintha a vérkeringés helyreállt volna irodalmunkban, gyógyulunk, s nyilvánvalóan e folyamatnak a része a meghívásunk, az ittlétünk is.

Persze van még gyógyulni valónk. Az erek átjárhatóságát tekintve is, de külön-külön mindegyik testrésznek is. Én azt gondolom, hogy főleg a magyarországi irodalomnak van sok tennivalója saját gyógyulásáért, de feltehetőleg a határon túli kollégáim is azt gondolják, hogy elsősorban az ő irodalmukra fér rá egy alapos gyógykúra. Hogy különbségek is vannak köztünk, értelmetlen volna tagadni, hiszen közelmúltunk körülményei nem voltak azonosak, ha árnyalatokban tér is csak el, de mégis más-más múlt áll mögöttünk, ebből következően más reflexek, más félelmek, más preferenciák az értékekben érvényesítik a hatásukat. Nekem erről az átlagnál jobb képem lehetett, mert az 1960-as, 70-es, 80-as években kiadóknál dolgoztam, és bőven olvastam a Madáchtól, a Kriteriontól, a Fórumtól érkező kéziratokat. Volt ugyanis egy 'közös könyvkiadás' elnevezésű szerződéses kapcsolat országaink között, s akkora értékben lehetett magyarországi könyveket szállítani a magyar kisebbségekhez, amilyen értékben rendeltünk tőlük a kiadványaikból. E könyvrendelésről, gondolom, itt, Szlovákiában, az idősebbekben leginkább egy rossz emlék idéződik fel, mert éppen a tehetséges, új nyelvet beszélő itteni fiatal költők *Egyszemű éjszaka* című

---

* A köszöntő 2010-ben, az az évi Talamon Alfonz díj átadásának ünnepségén, Diósdon hangzott el

antológiájával esett meg a szégyen, hogy a magyarországi, politikai ízű elutasítás miatt kerültek veszélybe, hurcolták meg őket. Ez a szégyenteljes eset szerencsére kivétel volt: mi, lektorok – hiszen a kiadóknál a cenzorok mellett jól olvasó, jó ízlésű lektorokra is szükség volt – szívesen, készséggel javasoltuk a kéziratokat átvételre. Pedig persze akadtak köztük nagyon gyengék is. Olyanok, amelyek egy elavult írói beszédmód zárványai voltak. S ezek voltaképpen megsejtették velünk, hogy milyen nehéz egy megtizedelt értelmiséggel újrainduló kulturális életben bekapcsolódni a nagyvilág vérkeringésébe, amikor még a saját nyelvterülete vérkeringéséből is kirekesztődött a magyar. Az anyaországi is, szögezzük le; mindannyiunkat veszteség ért, de a kisebbségi magyar irodalmak számára mégis nagyobb erőpróba volt egy igényes, korszerű szellemi életet létrehozni saját megcsapolt erejéből. És elkápráztató névsort lehetne most felhoznom, hogy milyen fényes tehetségek, művek születtek meg ebben a helyzetben: magyarul, de a nagyvilág szellemi áramlataiba illeszkedve. Talamon Alfonz, e most átadásra kerülő díj névadója is közéjük tartozott. Ízig vérig újító, kísérletező, s ilyen értelemben egyetemesen korszerű író volt, de ehhez hozzá kell tennem egy nagyon fontos elemet: kötődését a földhöz, éppen ahhoz a földdarabhoz, amelyen élete zajlott, ahonnan legelvarázsoltabb ötleteit adó tapasztalatai származtak. Két forrásból kell összefolynia a művészetnek: a világ szellemi folyamataira nyíló fogékonyságból és a megélt élethez, a közösségben megélt élethez való józan, természetes ragaszkodásból. Tudom, hogy akik e díjat eddig megkapták, tudják ezt, és remélem, hogy a következő díjazottak is tudni fogják.

Irodalmi Szemle, 2011/7.

Hetvenedik születésnapomra

A Nagy Generáció 1945 táján született. Nekünk, 41-ben születetteknek ők voltak a fiatalok, mert amíg az ember fiatal, négy-öt év sokat számít. 1968-ban, a nevezetes évben ők húszas éveik elején jártak, mi meg a végén. Abban az évben hoztam világra az első fiamat. Másfél évre rá a másodikat. Lakásszerzés, adósságok, háziasszonyi mélyvíz, a csecsemők által három-négy órákra felszabdalt idő, oltások, középfülgyulladás – ez egy kontinens, amelyet semmi sem köt össze azzal a kontinenssel, ahol marihuánát szívnak, kommunákban pottyantják világra a gyermekeket, bombákat barkácsolnak a burzsujok ellen, terrorista-kiképzésen vesznek részt, lobogó hajjal és lobogó ingekben Indiába zarándokolnak vagy Peruba, cigánykaravánokhoz vagy afrikai törzsekhez csatlakoznak, megszállják az egyetemeket, s autókat gyújtanak fel Párizs utcáin. Magyarországon, persze, ez a másik kontinens csak igen-igen lekicsinyítve fért el. India? Peru? Párizs? A hetven dolláros útlevelet is csak kevesen kaphatták meg. Hippi-kommuna? Mely eléldegél a nagyváros hulladékán? Itt a bejegyzett munkahely hiánya közveszélyes munkakerülésnek minősült, és büntetést vont maga után. Az itteni hulladék szegényes összetételéről nem is beszélve. Az egyetemek megszállása? Ott, ahol a KISZ-titkár is a felvételi bizottságban ül, és egy értelmiségi vagy kisiparos származású egyén boldog, hogy egyáltalán felvették? Tomboló zene? Rossz minőségben lelopva a Szabad Európáról, leszámítva egy-egy becsempészett lemezt. Rote Fahne? Néhány belvárosi zsúrfiú maoizmusa. Szexuális forradalom? Durva, egészségkárosító, kezdetleges antibébi pirulák, és a mozikban a szovjet filmek híres erotikája. Tüntetések a főváros utcáin? Esdeklő instanciázás a politikai hatóságnál nemzedéki folyóiratokért. De még ebben a lekicsinyített, vagy inkább beszivárgott formájában is szervezett, öntudatos társadalmi képlet volt a hatvannyolcasok mozgalma. Hogy Nagy Generációnak nevezik magukat, a kontrollvesztő öregedés jele, de kétségtelen, hogy valami igazság általuk jelentette magát a hatvanas évek földkerekségén.

Miért? Sokat törtem ezen a fejem. Néhány év múlva, amikor a hippik és az utcakő dobálók zakót és nyakkendőt öltöttek, és beültek az igazgatótanácsokba és a minisztériumi székekbe, elkezdtem számolni. 45 táján születtek, a frontokról hazatért, háborút túlélt apáktól. A háború után mindenütt újraszerveződött az élet. Ezek az ifjú, tapasztalt emberek vezető posztokra kerültek. Ha korabeli fényképeket, híradókat néz az ember, elcsodálkozik, hogy mindenki milyen fiatal volt. S amikor az akkor világra jött sok gyerek – háború után mindig több a gyerek, mint máskor – felnőve, mondjuk huszonhárom évesen, pályát akart kezdeni, minden valamirevaló poszton ott trónoltak még életerősen, java férfikorban az apáik. Ők még nem voltak elaggottak, de közben az a világ, amely a kezük alatt formálódott ki, már megöregedett, bezápult. A fiak kézbe akarták kaparintani, hogy a magukévá tegyék. Én ezt a nemzedékváltási válságot látom hatvannyolcas mozgalmakban. Ha mélyebb, lényegibb elégedetlenségről lett volna szó, nem tudtak volna oly hamar átöltözni.

Hogy a válság miért nem jelentkezett már előbb, például a mi színre lépésünkkel? Hiszen

minden fiatal ember trónkövetelő, bennünk is ott motoszkált a birtokba vétel vágya. És a közízlésben, az életvitelben is a korszakváltás előszelét lehetett érezni. A feszültség azonban nem összegződött, nem tudatosult. A nyugati nemzedéktársaink világéhségét talán a hidegháborús fenyegetés fojtotta el, a miénket a diktatúra leplezetlen arca, amelyet 1956-57-ben kamaszfővel ugyan, de mégis csak megismertünk, s ezért joviális vagy liberális álarca nem téveszthetett meg minket. Az utánunk jövő fiatalok ábrándos baloldalisága ezért rossz vicc volt a szemünkben.

Mégis társultunk hozzájuk rövidesen, a hetvenes-nyolcvanas években már több generáció együtt volt „nyughatatlan fiatal" a szabadság illúziójának megszerzéséért. De milyen fontos volt az az illúzió! A szabadságra való igény megőrzése!

Cserhalmi György a minap arra emlékezett a tévében, hogy a rendőrök gyakorta megverték, például mert kora hajnalban üldögélt a Duna parton. Én arra emlékszem a hatvanas évekből, hogy a Balatonnál egy razzián az útitársammal együtt bevittek az őrszobára, mert a fiúnak hosszú volt a haja, nekem meg egy festékes tenyérnyom volt a vászonnadrágom ülepén. A fiú reggel kopaszon került elő. Nálam nem volt más ruha. Ma már talán hihetetlen, de politikai jelentése: negatív előjele volt annak, hogy az ember fiatal. Aki nem zupált be, fiatal is maradt. Nem kapott vezető beosztást, komoly kitüntetést, de nem azért, mert mint minden diktatúrában, a makulátlan lojalitás volt a lehetőségekhez jutás feltétele, hanem mert: „sajnos, még fiatal volna hozzá". Így pironkodva hallottuk, közelítve az ötvenhez, hogy a fiatal írók sorában emlegetnek minket, csak azzal vigasztalódhattunk, hogy a listán nálunk idősebbek is akadtak.

Kilencvenben az ember majdnem ötven. Kicsit bánkódik, hogy mennyivel jobb lett volna, ha tíz évvel előbb következik be a rendszerváltás, akkor még több energia volt benne, belevághatna egészen új dolgokba is, jobban fogna az agya, a fél élete még hátra lenne, behozhatna mindent, amit kényszerűen elmulasztott. De öregnek még semmiképpen sem érzi magát, hiszen tegnap, ugye, fiatal író volt. Ám jönnek a barátai, barátnői, vele egykorúak, hogy megszűnt a munkahelyük, és nem kapnak állást, mert közel a nyugdíj, nem éri meg őket betanítani, tanfolyamokra küldeni. Nem versenyképesek. Aztán rólam és a hozzám közelálló írókról is kiderült, hogy nem vagyunk versenyképesek, mert nagyon beleragadtunk a magyar hagyományba. Eljárt fölöttünk az idő. Túl öregek vagyunk.

Hogy a mesterségesen ránk kényszerített infantilizmusból egyenesen a szenilitásba léptetett át minket a bolondos történelem, az első pillanatban meghökkentett. De már húsz éve élek a szigorú arccal ügető idő háta mögött, naponta eljár fölöttem. Húsz év óta öreg vagyok, és ennek most hasznát láthatom, mert nem hoz érdemleges változást a hetvenedik év.

Napút, 2011/10.

Budapest

Budapest – így, leírva, kimondva, a városok sorába helyezve – a turisták városa. Abban az asszociációs láncolatban helyezkedik el, amely a nagy kultúrtörténeti fogalommá vált helyszínekből áll össze. Athén, Róma, Párizs, London, Firenze, Edinburgh, Prága, Bécs. Előfordul, hogy én is turistaként pillantom meg, amikor hazaérek valami külföldi útról, és még városképekre van programozva a szemem, meg néha ráérősen baktatva a várból hazafelé, vagy napfényes vasárnapon utazva a 2-es villamoson, és előfordul, hogy egy pillanatra akkor is, amikor űzötten és nehéz táskák alatt görnyedve loholok a célom felé. Van egy Budapest, amit a Margit hídon átkelve, besötétedés után lehet a legjobban látni, egy kolozsvári barátom egyszer kimutatott a 6-os villamos ablakán erre a fekete-arany látványra, és azt mondta: „EZT nem fogják nekünk soha megbocsátani." De sokszor kelek át a Petőfi hídon is a 6-ossal, s akkor a másik irányból, gyöngyházszürke és ezüst akvarellként láthatom ugyanazt az enyhe kanyart a budai oldal dombjaival, a pesti oldal rakpartjaival, többnyire ritkás ködben, vagy nevezzük inkább a nevén: örökös szmogban. Gyönyörű ez is, s az enyém. Legalábbis él bennem az illúzió, hogy az enyém. Legújabb turista-kedvencem az Ötpacsirta utca környéke, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtártól a Mikszáth térre kivezető mellékutca, nappal is, amikor hemzsegnek itt a diákok, s este még inkább, a fényeivel.

Ám az életem nem ezen a világváros-Budapesten zajlott le, hanem a régi Újpest, Rákospalota, Káposztásmegyer egy-egy kis utcájában, szegényes családi házak vidékiességében, meg egy kis emeletes ház udvarán. Aztán folytatódott a Lehel téren felépült Élmunkás-házak egyikében, sok-sok évvel később tudtam meg, hogy a Jáki templom mása az a szürke kőkolosszus, amely mögé felsorakoztatták a vadonatúj betonkalickákat, mint egy félszigeten, s mintha a sziget csúcsán állna a titokzatos, s akkor mindig zárt építmény vizeletszaggal és száraz ürülékkel a fal beugróiban. Aztán Zugló következett az Ajtósy Dürer sor szecessziójával, a Gyarmat utca kopottan is úri villáival, a Rákos patak környékének sárguló, poros zöldjével. Az Új Lipótvárosban albérlő voltam, rátarti üzleteivel, nagy, sokszobás, kicsit sötét lakásaival állandóan szegénységemre és jöttment mivoltomra emlékeztetett. Az egyik nagy és sötét lakás kicsi, lichthofra nyíló fülkéjében töltöttem virágzó fiatalságomat. És egy másik újlipótvárosi lakáshoz is közöm lett a Pozsonyi úton, albérlet volt ez is, a férjemé, de micsoda luxus-albérlet: képzeljünk el a hatodik emeleten egy nyolcvan négyzetméteres teraszt orgonabokrokkal, a Dunára nyílt, idézzük fel a márványlépcsők spirálját a tágas lépcsőházban – a pesti Bauhaus csúcsteljesítménye az egész házsor. Aztán a nyolcadik kerület belvárosi részében sikerült leválasztással egy apró lakást szereznünk, hogy legyen hol felnevelni fiainkat. Vas utca, Rákóczi út, abban az időben, amikor még nem voltak bevásárló központok, s nyüzsögtek az emberek a főútvonalakon. Rossz volt a levegő, mégis élveztük, hogy a város szívében lakunk. Végre nyolc év múltán egy nagy lakás adódott pár utcányira, a Gutenberg tér sarkán. Közel a palotanegyed, de a körút másik oldala is közel: Rákóczi tér, akkor még térfigyelő kamerák nélkül. Kurvák és félmeztelen

kártyázók, sakkozók között járok haza a csarnokból, s ötven méter után a Gutenberg térre érek: nemes polgári elegancia. Az öregkor küszöbén evakuálom magamat a másik oldalra, a nyóckerbe. Kálvária tér. Eleinte több a cigány, néhány év elteltével már több a kínai. Eleinte csak öreg és hóttszegény szomszédok, aztán néhány fiatal értelmiségi család: a balkáni háború menekültjei, javul a szociális összetétel. De nem javul a házak állaga. Illés utca, Diószeghy utca – csupasz, vásott téglafalak, már a malter is kiporlik a téglák közül, a maradék vakolatfoltokon belövések. Ötvenhatból. De lehet, hogy akad még 44-45-ből való is. A pinceablakokból bűz árad, vagy magukból a falakból jön már? Elgörbült vasak, bádog, redves deszka a használaton kívüli üzlethelyiségek, egykori műhelyek ajtaján – ez a környék korábban derék iparosemberek paradicsoma volt. Aztán épülni kezd az Orczy térnél egy meghökkentően szép lakópark, klinken-téglaborítású, ívekbe hajló épületekből, a tetőteraszon gömbkoronájú díszfák. De én nem várom meg a környék feljavulását, elköltözöm a Bakáts térre. Kovácsoltvas korlát az erkélyemen, a majd' száz éves házon kőszobrok, kővázák, az Ybl Miklós tervezte templom éjfélig kivilágítva, a téren nagy, lombos fák, ha este kinézek, akár Párizsban volnék. A Ráday utca új vendéglőinek teraszain fiatal magyar yuppie-k ülnek, és külföldiek, zsong az utca. Szeretek arra jönni esténként, bár a Kálvin tér ötödik éve feltrancsírozva és ronda paravánokkal elkerítve. A Vásárcsarnok környéke is ilyen megkínzott volt évekig, az már újra él, a csarnokban át kell törnöm a turistabuszok által odaöntött külföldi fényképezkedők tömegén. A Bakáts térről egy kis utca vezet ki a körútra, naponta többször járok rajta. Olyan kicsi, hogy házszám sem esik rá, a háztömbünk oldalában húzódik. A város legforgalmasabb pontja, nem viccelek. Két sávban folyamatosan ömlenek az autók, a keskeny járdára épp ezért még cövekeket is beültettek, nehogy oda parkoljon valaki. A cöveksor és a fal között épp annyi a hely, hogy egy járókelő egy lapos aktatáskával az oldalán elférhet, de a tömött szatyrát már maga elé kell tartania. Ehhez képest mindkét irányból szünet nélkül áradnak az emberek, babakocsival, kerékpárral, a pórázt izgatottan feszítő kutyával, kerekesszatyorral, kerekesszékkel, gördeszkán száguldva. Szörnyen kényelmetlen behúzott hassal, fenékkel szlalomozni a cövekek között, egyensúlyozni a járdaszegélyen, feltapadni a rücskös házfalra, mégis megmosolyogtat minden alkalommal, hogy a világmindenség egyik rejtélyes energiaközpontján haladok át, ha elindulok otthonról vagy haza felé tartok.

Ez a kilencedik kerület „belvárosi” része, visszakerültem tehát a körút innenső oldalára. De néha, beszerzési kalandozásaim során kijutok a külső Ferencvárosba is, meg még messzebb. Eljutottam az Ecseri út vége felé egy helyre, amilyet soha, sehol nem láttam. Egy kis telep állt a nagy, lakatlan, imitt-amott üzemekkel és raktárakkal bepöttyözött síkon, apró üdülőbódékhoz hasonlító, szorosan egymáshoz tapadt kis házakból. Mindegyikhez miniatűr előkert is tartozott, egyéni kerítéssel és kapuval. Néhány nyílegyenes, párhuzamos sor épült így, ez volt a telep. A harmadik világ bódévárosait juttathatta volna az ember eszébe, de a házak és a kis kertek pedánsan gondozottak voltak, a nyílegyenes utcácskák, a derékszögek inkább a lágerek szerkezetét idézték. Nem emlékszem, melyik busszal jutottam oda és miért mentem, pedig jó lenne

megtudni, miért és kiknek épült az a telep, s kik lakják. Jó lenne visszatalálni, mert egyre inkább gyanakszom, hogy álmodtam az egészet. Egy biztos: eszembe sem jutott ott, hogy Budapesten vagyok, s ha Budapestről van szó, eszembe se jutna egy ilyen helyre gondolni.

De hát valójában életem egyik helyszínén sem tudatosult bennem, hogy budapesti lakos vagyok, csak az igazolványomban szerepelő lakcím állította ezt. Gondolom, a helybéliek minden várossal így vannak. Nem városokban élünk, hanem egy utcában, egy téren, egy környéken. Az anyám például soha nem járt a budai Várban, s vagy ötven éve nem járt a Duna-parton sem. Ezek messze esnek a Bosnyák-piactól.

2012

Nobel díj?

Válasz a Bárka kérdésére[*]

Ki lehet kergetni a világból az olyan kérdésekkel, hogy „Ki a világ legjobb...?” – futballistája, cukrásza, hídépítője, zeneszerzője, Nobel-díjasa stb. Hiszen még azt is, hogy ki a világ legjobb sakkozója, csak szűk időhatárok között lehet meghatározni, világbajnokságtól világbajnokságig, pedig ők összesen hatvannégy négyzeten valósítják meg magukat, és egymás közt el is döntik a sorrendet. Azonban még a centire, másodpercre mérhető sportágak közül is a legtöbbnél bonyolultabb ez a feladat, nemhogy a valódi életben. Gyerekeim kínoztak, unokáim kínoznak romantikus nagyotakarásuktól hajtva a fenti kérdéssel, mi tagadás, olykor még kiabálok is velük mérgemben.

A Nobel díjjal jobb viszonyban vagyok ugyan, de berzenkedést ez is kivált belőlem. Egyáltalán, a díjak. Minden díjat odaítéltek már arra teljesen méltatlan személyeknek, és nem kapta meg számos kiváló elme vagy alkotó. A természettudományok Nobel díjasairól elmondható, hogy kétségkívül valamely igen nagy eredményt mutattak fel, és teljességgel megérdemelték a kitüntetést. Feltehetőleg megérdemelte volna még jó néhány kutató velük egyidejűleg, de nem sérült az igazság az ő kiemelésükkel sem. Irodalomban viszont nagyobb a különbség az ilyen-olyan okból kitüntetettek alkotói súlya és a díjazásnál mellőzött óriások között. Számomra, és úgy hiszem, elég sokunk számára nem abszolút mérce az írói Nobel díj. Az irodalmi marketing része, márpedig be kell látnunk, hogy civilizációnkban marketingnek lenni kell, el kell viselni. Sőt, néha hasznom is van a hangos hírverésből, például nem olvastam volna Herta Müllert, ha nem kap Nobel díjat. Az ő díját utólag lelkesen megszavaztam én is.

Na de milyen szempontot tartsak most szem előtt, hogy a Bárka kérdésére válaszolhassak? A nagyvilágba illeszthető, internacionális jellegű témát, szemléletet magában foglaló művekben gondolkodjam-e, vagy a sajátosan magyart keressem, amely a nemzeti kultúrkincsünk nyomát, földrajzi-társadalmi ezotériáját hordozza? Boldogan konstatálom, hogy nincs a kettő között ellentmondás. Ha végigfutok gondolatban a Nobel-díjasokon, túlnyomó többségben olyan írókat látok, akik egy-egy népcsoport jellegzetes hírhozói, ezzel együtt, néha éppen emiatt váltak a nagyvilág számára érdekessé. Különösen a prózairodalomban természetes a kötődés a megélt anyaghoz, a fölnevelő kultúrához, és nyilvánvaló, hogy ez a fajta „provincializmus” soha nem volt gátja az egyetemes érvényességnek. Így hát bátran választhatok a magas grémium helyébe képzelve magamat a magyar írók-költők közül is, akikkel szemben pedig már több mint hatvan éve fel-felhangzik a vád, hogy nem kapcsolódnak rá kellő mértékben a kultúra egyetemes folyamatainak áramkörére, túlságosan magyarok. Még költőink is „elmarasztalhatóak” voltak a nemzeti sorskérdésekben való elmerüléssel, a próza pedig végképpen eláshatta magát a

[*] „A hét Bárka kérdése”: Ha (élő) magyar szerző kaphatná a Nobel díjat, Ön kinek adná?

posztmodernnek nevezett áramlat kivételével, amely végre szalonképesnek minősült Európában (bár a magyar irodalmi Nobel díjat nem ebből az irányzatból való szerző kapta végül is).

Azt azonban szem előtt kell tartanom, hogy nagymester legyen a választottam. Olyan író, akihez a nagyság képzete kapcsolódik. Csodálatos író lehet valaki, akinek a teremtett világa kertecske, legfeljebb liget, a nemzetközi porondra azonban nagyobb léptékű „világot" kell küldeni, minimum erdőrengeteget. S gondolni kell arra is, hogy ez a világ megteremthető legyen bárki képzeletében, ne kelljen hozzá történelmi, néprajzi, ki-kicsoda lexikon. Az én Nobel díjasom: Szilágyi István. Regényei hatalmas, bárki képzeletében újraalkotható világaival, az emberi lét legnagyobb traumáira, bűnös és bűnhődő, áldozat és gyilkos voltunkra irányuló, önkínzó kérdéseivel, amelyek mégis a mi magyar idegzetünk, magyar múltunk burkát viselik. Nagy író.

Bárkaonline, 2012. október

Értékőrzés vagy értékválság

Válasz a Somogy című folyóirat körkérdésére

Pomogáts Béla vitaindító írásának leglényegesebb állításával teljességgel egyetértek: a legáltalánosabban elfogadott értékrend (amely Pomogáts Béla szerint a hetvenes évek közepétől a kilencvenes évek közepéig volt érvényben) „irodalmunknak azokat az alkotó egyéniségeit, azokat a műveit helyezte előtérbe, akik és amelyek művészi, illetve erkölcsi értékeik következtében alkalmasak a nemzeti tudat ápolására és alátámasztására. […] az igazán tartalmas nemzeti tudat és anyanyelvi kultúra csakis a valóságos értékek szellemi birtokba vétele nyomán fejlődhet és maradhat épségben, a hamis művek, a kérészéletű sikerek támogatása nem építi, hanem éppenséggel rombolja egy emberi közösség kulturális kohéziós erejét."

Azonban már ezekhez az állításokhoz is megjegyzések kívánkoznak. A hetvenes-nyolcvanas években is fehér foltok tarkították még (például Hamvas Béla, Márai Sándor, Kodolányi János, Cs. Szabó László, Bánffy Miklós hiánya miatt) a kétségtelenül egyre színesebbé váló irodalmi tablót. Ezek az arcok csak a nyolcvanas évtized végére kerültek fel rá, de kétségtelenül felkerültek, egyidejűleg viszont kezdtek letöröltetni róla vagy perifériára szorulni épp a nemzeti tudat megteremtésében döntő szerepet kapott alkotók. (Emlékezhetünk Nagy László, Illyés Gyula radikális leértékelésére az irodalomtörténet-írásban, amely nyíltan történt, de a klasszikus modernség prózaíróinak, Sánta Ferencnek, Galgóczi Erzsébetnek, Bertha Bulcsúnak, Sarkadi Imrének, az ide sorolható költőknek, Vas Istvánnak, Jékely Zoltánnak, Kálnoky Lászlónak – a felsorolást folytathatnám magam is, és ki-ki kiegészítheti szíve és emlékezete szerint – még rosszabb sors jutott: jószerivel ignorálva lettek, mintha sosem éltek volna, s néhány irodalmárnak úgyszólván magánvállalkozása volt és maradt, hogy nevük még felmerül itt-ott.) S ez a folyamat nem a minőségi igényesség jegyében ment végbe, s nem is csak azért, mert minden nemzedéknek szüksége van a rituális apagyilkosságra, hanem erős ideológiai hatásra. A neoliberális eszmeiség, amely a magyar kormányok színezetétől függetlenül a kulturális életben meghatározó lett, a nemzeti létforma természetességének és a nemzeti identitás fontosságának eredendő tagadására épül, tehát az irodalom megítélésében gyökeresen szakított azzal a hagyománnyal, amelyre Pomogáts Béla mint axiómára támaszkodik vitaindítójában: „általában minden hozzáértő úgy ítélte meg és mutatta be a magyar irodalmi örökséget, mint a nemzeti tudat letéteményesét, védelmezőjét, fenntartásának legfontosabb eszközét".

Nos, az irodalomtörténet-írás, az irodalomtudomány, az irodalmi közgondolkozás gyökeresen áthangolódott a fenti állapotához képest, és ez már a nyolcvanas években megkezdődött. Az értékválság tehát – a vitaindító cikk tézisével ellentétben – nem az utóbbi évtized fejleménye, és nem is az a torzulás a legfőbb kiváltója, amelyet Pomogáts Béla a valóban csak az utóbbi évtizedben felfedezett és kultivált jobboldali írók túlbecsüléséből eredeztet. A túlbecsülés diagnózisában egyébként szintén egyetértek vele:

súlyos mulasztásunk volt nem tudni Wass Albertről, Tormay Cécile-ről (Nyírőről különben tudtunk, Erdélyben iskolák is voltak róla elnevezve, könyveit olvashattuk, viszont számos kiváló konzervatív gondolkodót ma sem tartunk számon, és jócskán van még pótolni valónk!), ugyanakkor nem fogadhatjuk el, hogy az új „kedvencek" háttérbe szorítsák az övékénél jelentősebb életművek gazdáit, kultúránk alapértékeit. E tekintetben tehát nincs vitám Pomogáts Bélával, ám rendkívül hiányolom diagnózisából a mai irodalomtudomány által diktált szempontrendszer hagyományellenes illetve önkényesen és durván szelektáló mivoltának megnevezését. Hiányolom a diagnózisból annak megállapítását, hogy az egyoldalú, az irodalom valóságos kötődését, közösségbe ágyazottságát felszámoló, uralkodó szemléletmódra mintegy visszahatásként kapott teret az imént említett, a nagyságrendet illetően vitatható „ellenkánon". Az olvasóközönség lázadása a vele szakító irodalmi beszédmód ellen innen nézve természetes reakció, csak persze túlzásaival ugyancsak az egészséges és kiforrott értékrend kialakulása ellen hat. De korántsem annyira, mint a hagyományból és a nemzetből kiszakított egyetemi-akadémiai irodalom-felfogás. Pomogáts Béla csupán homályos utalást tesz holmi „művelődéspolitikai stratégiákra", amelyek a történelmi változások során „megkérdőjelezték" a hagyományos értékrendet. Ha bármelyik irodalomtörténeti feldolgozást kézbe vesszük az utóbbi két évtizedben készültek közül (Kulcsár Szabó Ernőé a kilencvenes évek első felében jelent meg!), tapasztalhatjuk, hogy megkérdőjelezésnél azért több történt.

A vitaindító cikk a jelen vizsgálatára szólít fel ugyan, de nem tudom szó nélkül hagyni a vitaindító írás történelmi előzményeket áttekintő bevezető részének néhány kitételét.

A két világháború közötti időszakra nézve három értékrendet különböztet meg: a konzervatív (hivatalos), a „nyugatos" és a harmincas években ezek mellé lépő „népi" értékrendet, bár jelzi, hogy „több" is lehetett. Valóban több volt, és én ezt az állapotot nem tartom értékválságnak, hiszen a szellemi élet mindig és mindenhol vitákban, éles ütközésekben dolgozza ki magából a jellegadó, időtálló mozzanatokat, alkotásokat, gondolatokat, irányzatokat. Még az sem tekinthető értékválságnak, ha egy politikai erő hatalmával visszaélve egy bizonyos fajta kulturális szférát preferál, amennyiben élni hagyja a többit. Az értékválság a diktatúrák sajátja. Az a helyzet az értékválság generálója – s ebben már osztom a vitaindító véleményét –, amely a negyvenes évek végén jött létre Magyarországon, amikor „a magyar kultúra hagyományaitól és természetétől tulajdonképpen idegen értékrendet" (P. B.) kényszerítettek rá a magyar szellemi életre. És épp ehhez közelített az irodalmi közéletnek az elmúlt két évtizedben fokozatosan kifejlődött állapota, ezért beszélhetünk válságról ma is. Immár nem a politikai diktatúra, hanem ideológiai diktátumok elvén fosztódik meg a magyar szellemi élet a szerves továbbélés, a természetes nézetütköztetésekben történő hagyományformálás lehetőségétől.

Szóvá tehetném még, hogy a konszolidáció utáni Kádár korszakban létrejövő irodalomtörténet-írásról

Pomogáts Béla túlzott nosztalgiával emlékezik meg. A zsdanovizmus vonalas, osztályharcos doktrináihoz képest valóban üdítően széles lett a lukácsista-marxista horizont is, de azt azért kár volt állítania, hogy ebbe „minden” belefért. Azonban felesleges bővebben kifejteni ellenvéleményemet: a kortárs emlékezik, az utókor meg belenéz a kézikönyvekbe. Viszont fontosnak tartom kiigazítani, pedig látszólag jelentéktelen mozzanat, a vitaindító cikk irodalmunk nagyjait illető címkéit: „A magyar végzettel viaskodó Ady mellett az európai küldetést őrző Babits, a vidéki Magyarország krónikáját író Móricz mellett a városi Magyarország lelki helyzetét bemutató Kosztolányi” – sorolja Pomogáts Béla. Belátom, címke nélkül nincs irodalmi közgondolkozás, na de a címkéket se ártana időnként megújítani, vagy esetleg megkettőzni, megtöbbszörözni, hogy legalább némileg stimmeljenek. Mert hát Ady vajon nem európai küldetéssel tört-e be Dévénynél, s Babits nem viaskodott-e épp eléggé a magyar végzettel? Móricz „vidéki Magyarországa” vajon nem „városi” a *Rokonok*ban, a *Kivilágos kivirradtig*ban, Kosztolányi *Pacsirtá*jának Magyarkanizsája, az *Aranysárkány* Szabadkája nem a „vidéki Magyarországról” hozott-e hírt? S akkor még nem is említettem az *Erdély*t. A *Nero, a véres költő*t. Mondom, jelentéktelen hibának látszik ez a laza általánosítás, de rögtön stigmává válik a címke, ha az elmúlt évtizedek egyik legfőbb irodalmi frontvonaláról nézzük. Mert Babitsot az teszi európaivá, Kosztolányit városivá, hogy a mai urbánusokhoz sorolt szerzők őket tüntették ki figyelmükkel, őket választották totemnek, s így Ady, Móricz a népieknek „jutott”, nem is a tudatos választás, hanem az ellenpontok formális logikája szerint. Ez aztán nyomot hagyott a megítélésükön is: az úgynevezett népnemzetiek gyanakodni kezdtek Babitsra, Kosztolányira, úgy, mintha valóban egy másik törzs totemjei lennének, s az SZDSZ-re szavaznának, az urbánusok meg úgy láttak hozzá Ady és Móricz „megszelídítéséhez”, mintha valóban tigriseket fogtak volna be.

Nem elég, ha kimondjuk: nekünk mind a négyen kellenek, mindahányan kellenek, akik kultúránkat gazdagították, az is kell, hogy levegyük róluk a méltatlan címkéket, s ha lehet, ne is tegyünk újakat rájuk. A címkék csak arra jók, hogy ellentétet gerjesszenek ott is, ahol csak különbözőség van.

Hogy lehet-e kijavítani a kulturális értékrendünk torzulásait? Lehet-e megszabadulni az előítéletektől, stigmáktól? Nem tudom, de bízom benne, hogy sikerül, mert e nélkül a bizalom nélkül fel kéne adnom egész pályámat, s ahhoz már öreg vagyok. Bizalmamat az támasztja alá, hogy oly erős, nagyszerű és életképes örökségünk van, hogy arra vissza lehet csatlakoztatni a kortárs-művészetet, és mint akolba, vissza lehet terelni a húsz év alatt elcsángált és szélnek eresztett jószágainkat, kulturális értékeinket. S talán az új magyar remekművek már ebbe az akolba születnek.

Somogy, 2013. január-március

Milyen lélekkel készülök a karácsonyra?

Válasz a Bárkaonline kérdésére

Épp mézeskalácsot sütök. Tepsi tepsi után. Angyalok, üstökösök, csillagok, fenyőfák. Tele kell sütnöm a nagy fémdobozt, teljesen érthetetlen, de ennek örülnek legjobban az unokák, pedig annyi ízletesebb sütemény is lesz (jaj Istenem, azokkal is el kell még készülnöm). A mézeskalács-hegyet pedig ki is kell díszítenem, ez évek óta éjszakára marad, mindenem ragad majd megint a cukormáztól, ebben a műfajban nem vagyok valami ügyes. Teljesen fölösleges arcot rajzolni az angyalkáknak, díszeket vagy hócsomókat pöttyenteni a fenyőfákra, kicifrázni az üstökösöket, mert az unokák így is, úgy is befalják őket, nem tudom, miért kínzom a díszítéssel magamat.

Ez az, nem tudom. Nem tudom, hogy miért szorongok már november végétől, ha a karácsony eszembe jut. Már nem emlékszem, hogyan voltam a karácsonnyal gyerekkoromban. Ugyanolyan lázasan vártam, mint gyerekeim, unokáim? Bennem is volt titkolt csalódás, amiért kisebb lett a csoda, mint amire készültem? Mert néha ezt is észreveszem egyikük-másikuk mosolyában. Évtizedek óta őrületes kereskedelmi kampány szuggerálja az embereket egy hónapon át: a dekorációk az utcákon, a bódésorok, a reklámok, az áruházakban a zenék – tömeghisztéria. Otthon Adventi naptár a gyerekeknek. Mindez az én gyerekkoromban nem volt. A hívők rorátéra jártak, többnyire titokban, mi pedig levelet írtunk Jézuskának, és kész. Azt az unokáim is írtak kisebb korukban, az egyik azzal kezdte, hogy nagyon kedvesen boldog születésnapot kívánt a megszólítottnak, mint gyerek a gyereknek. Az ilyen apróságoktól mégiscsak megenyhülök a karácsony iránt, holott rettegek tőle, következésképpen nem szeretem. Szeretet ünnepe? Azt csak felvillanó pillanatokban érzem át, a mosolyban, amikor eszembe jut, hogy egyik fiam kicsi korában minden alkalommal tisztelettel köszönt a karácsonyfának, ahányszor belépett a szobába. Meg hát az is szívmelengető, ahogyan az unokáim ott tolonganak szép, csipkés ruhákban, fehér ingecskékben az előszobában, az üveges, sötét szobaajtó előtt, és várják, hogy a katedrálüvegen átderengjenek az apró fények, és megszólaljon a csengettyű, jelezve, hogy az angyalkák elvégezték munkájukat. Meg azért jó a nagy családi hurál is az utolsó megpróbáltatás, a huszonötödiki ebédtálalás után a süteményekkel teli asztal körül, amikkel már nincsen semmi dolog, ott vannak, mint egy kiállításon, tényleg úgy, mert akkor már el van telve mindenki, és az ember csak nézi, hogy milyen szép gyerekek vannak ebben a családban, és milyen sokan vagyunk.

Na de változatlanul itt a kérdés: miért díszítem ki a mézeskalácsokat, ha annyira fölösleges. Ugyanazért, amiért novembertől kezdve szorongok. Mert kényszer alatt állok, hogy az ünnep tökéletes legyen.

Ez azonban nem válasz, hanem újabb kérdés: mi kényszerít? Engem, éppen engem, aki szkeptikus

vagyok minden tökéllyel szemben? Aki utálom a tömeghisztériát? Akire egyáltalán nem hat a giccsáradat a karácsony jelképi megjelenítésében, inkább viszolyog tőle? (Azonban viszolygás ide, viszolygás oda, nekem sem Burda-karácsonyfadíszeim vannak, nem egyforma nagyságú, színű üveggömbök és hozzá illő színű masnik, hanem csillogó-villogó mindenféle, pehelytollszárnnyal készült angyalkák, és szőrös szakállú erdei manók, borzalom! Majdnem ötven év alatt gyűltek fel, a régiségük a mentségük, de mi menti a lámpafüzért, amit nemrég vettem, lám-lám, én is. A hagyománynak adózva azért gyertyákat is teszek a fára, egyre kevesebbet. Egyet-kettőt.)

Be kell látnom, vakon alávetem magam az ünnep rítusainak. Az ember vagy ünnepel, vagy nem ünnepel. Ha viszont részt vesz az ünnepben, akkor a liturgiát pontosan kell követnie, nincs mese, akármennyi fáradsággal jár is. Fiatal koromban azt hittem, nekem nem kell ünnep, pláne nem kell olyan ünnep, amely mindenkié. Rettentő eredeti lénynek állítottam be magam – főleg saját magam előtt. A gyerekeim kedvéért fogadtam el a karácsonyt s az ünnepet egyáltalán, azóta sem teszek mást. De most már megengedhetném magamnak, hogy itt-ott lazítsak. Hogy például a mézeskalácsot ne díszítsem ki fehér cukormázzal. Csakhogy a barna szín fehérrel a legszebb, és ha elcsalnám a sütemény befejezését, kilépnék az ünnepből. Valószínűleg ha egy törzs tagja lennék a dzsungelben, részt vennék a rituális táncban féllábbal is, gerincsérvvel is. Mert az ünnep kimozdít közönséges önmagunkból, magunk fölé emel. Áldozat nélkül azonban nem megy, nem vagyunk e kiemelkedésre érdemesek. Viszont a kiemelkedés akkor is megtörténik, ha sántikálva táncolunk, ha sajog a hátunk.

Innen nézve érteni vélem azt a furcsa csalást, blaszfémiát, hazugságot, amit a felnőttek a kisgyermekekkel szemben ilyen nagy ünnepekkor elkövetnek. Tudniillik hogy az ajándékokat a Jézuska, a Mikulás, a Nyuszi hozza. Mert ha a gyerek tudná, hogy a szülőktől származnak az ajándékok, az egyszerű öröm nem emelné ki őt a világból. Nem kerülne transzcendens, metafizikai megajándékozottságában a világ fölé. Az ünnep lényegét vele így értetjük meg, holott, mint esetem mutatja, sokszor mi magunk se értjük.

Bárkaonline, 2016. december

Átlépni saját árnyékunkat

Mi a költészet? – Válasz egy körkérdésre

Ez a mondás maga is tiszta költészet: metafora. Kép, amely a lehetetlent jeleníti meg? Pedig annak elvileg ábrázolhatatlannak kéne lennie, hiszen ami lehetetlen, nem illeszthető a mi létezőnek észlelt világunk három térbeli dimenziójába. Ám a nemlétezés, a nemvalóság számunkra ugyanúgy észlelhető, mint a három térbeli dimenzió: a képzelet, az álom, a tiszta logika metafizikai dimenziójaként, miáltal többet lehet látnunk a láthatónál, többet tudnunk a tudhatónál, többet mondanunk a mondhatónál. Vagyis nem kell ránk ragadt sárkoloncként magunk után vonszolni sivár földi árnyékunkat, egyszerűen csak letépjük róla a sarkunkat, és átléphetjük egyetlen szökelléssel.

A legcsodálatosabb, hogy ezt a lépést bárki megteheti, s szinte mindenki meg is teszi, nemcsak a költő. Mondjam a gyerekkort? A mesélés, rajzolás gyönyörét? Ám jó, szűkítsük le a költészetet végre a versre! Nem sokan lehetnek, akik sohasem eszkábáltak össze néhány rímes sort, sohasem buggyant ki belőlük lírai költemény. Sokat tűnődtem, miből készül egy nyolc-tízéves gyermekben a vers. Olyan sokat nem olvasott addig, hogy műveltségéből sarjadzana ki. Érzései hevesek, de még felszínesek, barázdálatlanok, maga se sokat tud róluk. S mégis megkondul benne egy mondat, vagy akár csak néhány szó, és ez mozgósítja a formaképző ösztönét, a ritmusérzékét, egy bizonyos ritmust, amelyhez talán elég volt egyetlen óvodai verset vagy népdalt hallania, mert már eleve a génjeibe íródott évezredek alatt. Mindegy, miről szólt ez a kis vers, patetikus hitvallás-e az
iskoláról vagy valami táborozásról, Anyák-napi köszöntő, romantikus tavaszi tájleírás virágokkal, bogárkákkal – a zsenge korú „alkotó” eufóriájában a teremtés lázára ismerhetünk rá. Önfeledten ünnepli önmagát, aki ezúttal nem egészen azonos az ő személyével, mert médiumnak érzi magát, követnek, kiválasztottnak, akire valami módon rá volt bízva az a frissen megszületett versike. Olyan mélyről ered ez a versalkotó késztetés, hogy minden bizonnyal a törzsi rítusok, a primitív vallások idejébe vezet vissza, a művészet ősi, amorf állapotába.

Megnevezni a dolgokat mindig is mágikus birtokbavételüket jelentette. Megnevezni a fájdalmat – uralkodni rajta. Megnevezni a szerelmet – létezővé tenni. A gyermekkori versírást mi, nem-költők, igen korán abbahagyjuk, de a felnőttkor idején is biztosan többen írnak verset, mint ahányan olvasnak. Amikor különösen elkeseredve azt latolgatják tollforgatók és könyvkiadók, hogy a közönség elfordult az irodalomtól, az irodalomnak vége, azzal szoktam vigasztalódni, hogy amíg a bankárok és bankrablók is verseskötéteket adnak ki kamaszos ambícióval, nincs igazi baj, az irodalomnak helye lesz a nap alatt.

Úgy tetszhet, hogy félreértettem a kérdést: parttalanul értelmezem a költészetet, műfaji és minőségi határok nélkül. Nem hinném, hogy ez félreértés volt, talán inkább a gőgös szakmai elzárkózásban mutatható

ki a költészet félreértése. Mert a költészet mindenki számára a lét különb minőségét jelenti, az amatőr, a dilettáns versfaragó számára is. Ez utóbbi kategória a „szakma”, a „céh” részéről csakis lebecsülő hangsúllyal emlegethető, én azonban, bár szerkesztőként sok keserves percet éltem meg rossz, gyenge versek szerzőivel szemben ülve, soha senkit nem beszéltem le a versírásról. Ha a visszautasítások alkalmával átélt kínokkal hajlandó megfizetni az árát, miért ne részesülhetne bárki a megnevezés, a teremtés gyönyörében?

Újabban persze, amióta a világhálóra minden verbális vacakság felkerülhet, s nem marad magánügy sem az alantas indulat, sem a tehetségtelenség, már nem mondhatom akkora öntudattal, mint korábban: „Hagyjuk, nem árt senkinek!” Mert a nyilvánosságot bitorló rossz költő, a fűzfapoéta sajnos tovább rombolja a mércét, erősíti a zavart a művészet megítélésében. Ugyanakkor el kell ismernem, hogy a legszigorúbb szakmai szűrőn átjutott, neves fórumokon megjelenő művek között is jócskán található olyan, amelyről ugyanezt mondhatjuk el. Látszatra minden rendben van vele, a helyükön vannak a szavak, vagy éppen ellenkezőleg: mesterien össze lettek kuszálva, viszont a költő csupán írta a verset, szorgosan, sort sor alá, és nem a lehetetlen, a „mondhatatlan” tartományából zsákmányolta.

Nem sokat tudok a költészetről, nem vagyok otthon a verstanban, de mindig szívdobogva hódoltam egy-egy igazi vers előtt. A prózaíró apránként építkezik, néha, egy-egy kegyelmi pillanatban elszalad ugyan vele a ló, de legtöbbször a tudatos szándék futószárán üget. Épp ezért kápráztat el a versnek vagy egy-egy magjának váratlanul előtörő gejzíroszlopa, láva-lobbanása. A szavak varázslatos dallammá rendeződése, a villámként hasító felismerés két egymásnak ütköző szóban. Megszeppenten bámulom az igazi költőket, mai, profán elismeréssel, amely azért mégsem áll nagyon távol a törzs egyszerű tagjának a sámánnal szemben érzett áhítatától. Hogy mi az, amit a költészettől kapok, s csakis tőle kaphatok, egy egészen friss versolvasói élményemmel szeretném bemutatni.

Ágh István egyik legutóbbi kötetében *(Hívás valahonnan,* 2011) haladok versről versre, és egyre mélyebbre keveredek a magam bajába. Mert én is magamban hordom még fiatal énemet, az arcomon érzem a még ránctalan arcomat, napról napra én is beleszédülök az életem fogyásába, s az én életem is fogy a barátok, társak halálával, akik részben Ágh Istvánnal közös barátaink voltak. Nem tudok mit kezdeni nemlétükkel, hiszen az emlékeimben ugyanúgy jelenvalóak, mint fiatalkori önmagam. Nem tudtam még megadni magamat az idő törvényének és a sorsnak, miként Ágh István szomorú számvetése is kemény, dacos hangú, nem illedelmesen elégikus, pedig azt várná el a világ az „őszike-korszakába” lépő költőtől. Nagy Gáspárra emlékező verse *(Nagy téli délután van)* a szigligeti partra visz, ahol mécsesek emlékeztetnek a tóban elveszett halászokra, s a parton asszonyok állnak a lemenő nappal szemben, asszonyok, akik a bőrüket, ölüket adták a fénynek, amikor még delelt, „majdnem megvakultak a kíváncsiságtól, / s már mint a gyengülő férfi szemébe nézhetnek / a hűlő parázsba...” Hát igen, ez gyengülő, alkonyi fény. De nem itt ér véget a romlás, van tovább:

tegnap a nádas mögé ereszkedett a nagyra nőtt nap, hallottam ütközését a földdel, s mikor lehullott, ezernyi varjú riadt föl egyszerre baljós szárnycsapással, s a koloncaikat vesztett jegenyék kinyújtózkodtak, ám ez a mostani már halványan csüng az ég viaszán, s elcsöppen, mielőtt a madarak elültek volna.

S ekkor értelmet nyer a parton álló asszonyok képéhez kötött sor: „..a méltóságos hanyatlás és az elmúlás pompájában...”. Átjárja elménket a tudás, hogy az elmúlás nem mindig kíméli meg a méltóságot, nem mindig övez az alkony drámai pompájával. A végletekig megalázott haldokló Nap a viaszos égen visszavonhatatlanul elárulja az igazságot. Azt, amiről senkivel sem lehetne beszélni, senkitől sem bírnám meghallgatni. Csakis ettől a verstől viseltem el. De e nélkül a vers nélkül nem lenne Nap-arca a végnek, s csak szűkölnék előtte, mint egy szerencsétlen állat.